

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

A JELENKORI
FRANCZIAORSZÁG
ALKULÁSA.

ÍRTA
TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

MÁSODIK KÖTET.

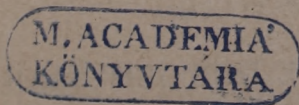
BUDAPEST

1882.

A JELENKORI
FRANCZIAORSZÁG ALAKULÁSA.

ÍRTA

TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

A JELENKORI
FRANCZIAORSZÁG
ALAKULÁSA.

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

FORDÍTOTTA

Dr TOLDY LÁSZLÓ.

MÁSODIK KÖTET.

A FORRADALOM. I.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

109988

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

A jelenkori Francziaország alakulása című munkámnak második része két kötetből áll. Ezen első kötet tárgya annak kimutatása, hogy a népfelkelések és az alkotmányozó gyülekezet által hozott törvények Francziaországban végeredményben megdöntenek minden kormányzatot. A második kötetben elmondjuk, miképen sereglik egy nagy párt egy túlzó tan köré, miképen ragadja magához a hatalmat, és gyakorolja azt e tanhoz alkalmazottan.

Nem ártott volna egy harmadik kötetet is adnom, * melyben a forrásokat bíráltam volna; de ehhez már nem volt terem, s így csak azon elvet fogom elmondani, melyet azok használatában szem előtt tartottam. A hitelre legméltóbb tanu első sorban a szemtanu, kivált akkor, ha az illető tiszteletreméltó, figyelmes, értelmes ember, ha a helyszinén jegyezte fel a tapasztaltakat, a tények

* Szerző e rész második kötetének Előszavában bevallja, hogy kénytelen egy harmadik kötetet is szánni a Forradalom leírására, mert a kettő nem volt elég az egész anyag kimerítésére — Fordító jegyzete.

megtörténtének idejében, s mintegy azok által tollba mondva, ha látjuk, hogy egyetlen célja világosan nem más, mint valamely észleletnek megőrzése, megadása, ha munkája nem az elkeseredett politikának vitatkozása, valamely dolog érdekében, nem a közönségre hatni akaró szónokias műdarab, hanem törvényszéki tanuvallomás, titkos értesítés, bizalmas sürgöny, magán levél, vagy valamely egyéni emlékeztető. Minél inkább hasonlít valamely okmány az imént leírtéhoz, annál több hitelt érdemel, annál értékesebb anyagot szolgáltat. Számtalan ilyen okmányra akadtam a nemzeti levéltárban,* különösen a miniszterek, felügyelők, biztosok, bírák és egyéb hivatalnokok, a hadsereg és rendőrség tisztjei, a királyi és nemzetgyűlési biztosok, a megyei, kerületi és községi tisztviselők felhalmozott kézirati levelezéseiben, valamint egyeseknek a királyhoz, a nemzetgyűléshez és a miniszterekhez intézett leveleikben. A levélírók között minden rangú, állású, műveltségi fokozatú, és pártbeli ember van. Ezri-vel és százával találhatók az ország minden részeiben. Mindenik közölők maga írt, a nélkül, hogy másokkal összebeszélhetett volna, a nélkül, hogy egyik a másikat ismerte volna. Senki sem alkalmasabb náluknál a pontos tudósítások összegyűjtésére és tovább adására. Senki közölők nem keres leveleiben irodalmi hatást, de még csak nem is álmodja azt, hogy a mit ír, valaha sajtó alá kerülhetne. Rögtön, és a helyszínén történt események benyomása alatt írnak. Az ő tanúságaik elsőrangúak, mert közvetlenek, s ezek segítségével lehet ellenőrizni a többieket. A lapok alján levő jegyzetek e döntő tanuk állását,

* Archives nationales.

hivatalát, nevét és lakhelyét is megjelölik. Még nagyobb bizonyosság okáért, a hol csak tehettem, az illetők szavait szó szerint idéztem. Ez eljárás következtében az olvasó, ki az eredeti szöveget látja maga előtt, önmaga magyarázhatja is azt, és személyes véleményt alkothat magának; következtetéseire ugyanazon okmányokat használhatja, melyeket én, s ha úgy tetszik, tőlem eltérőleg következtethet. Ha vonatkoztatásokat talál, úgy ő maga teszi azokat, s ha alkalmazza a mondottakat, úgy azt saját felelősségére cselekszi. Az én nézetem szerint, a múltnak meg van a maga tulajdon alakja, s a kép, melyet itt bemutatunk, csak a régi Franciaországhoz hasonlít. E kép vonásait nem jelenlegi vitatkozásaink behatása alatt vázoltam, hanem úgy írtam, mintha akár Florencz akár Athén forradalmi képezték volna tárgyamat. Tehát: történelmet írtam, semmi mást, s ha ki kell mondanom: sokkal magasabbra becsülöm történetírói feladatomat, semhogy elrejtőzvé, mellesleg még más szerepet is játszánám.

Deczember, 1877.

A JELENKORI FRANCZIAORSZÁG ALAKULÁSA.

A F O R R A D A L O M.

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

A FORRADALOM.

ELSŐ KÖNYV.

AZ ÖNKÉNTES FEJETLENSÉG.

I. FEJEZET.

A fejetlenség kezdete. — I. Első oka az éhség. — Rossz aratás. — Az 1788/1789-iki tél. — A kenyér drága és rossz. — Párizsban. — A vidéken. — II. Második oka a remény. — A közigazgatási hatalom szétválasztása és meglazulása. — Helyi összejövetelek. — A nép állapotának tudatára ébred. — A rendek összehívása. — A remény megszületik. — Az első gyülekezetek és első zavarok összetalálkozása. — III. A tartományok az 1789-ik év első felében. — Az éhség hatásai. — IV. A kóborlók és rablók közbelépése. — V. A politikai ujdonságok hatásai. — VI. Az első parasztlázadás Provenceban. — Az csak könnyedén, vagy sehogysem nyomatik el.

1789 július 14. és 15-ike közti éjjel Laroche foucauld-Liancourt herceg felébreszteté XVI. Lajost, és jelenté neki, hogy a nép a Bastillet elfoglalta. »Ez zendülés, mondá a király. — Sire, felelt a herceg, ez forradalom.«

Az eset azonban még komolyabb volt. Nem csupán kisiklott a hatalom a király kezéből, de nem a nemzetgyűlés kezébe került; a földre esett az, a lánczaiból kiszabadult nép kezébe, az erőszakos, felizgatott tömeg birtokába, a csoportok ragadták azt magukhoz, mint az utczán elhagyott, heverő fegyvert. Tényleg már nem létezett kormány; az emberi társadalom mesterséges épülete egészen felbomlott, s visszatért a természeti állapot. Ez nem forradalom, hanem feloszlás volt.

I.

Az általános zendülést két ok hozza létre és tartja fenn. Egyik az éhség, mely tíz év óta már állandó s a vele járó erőszakoskodások által csak még inkább súlyosodik, a nép szenvedélyeit az őrjöngésig fokozza, s a forradalom egész menetét beteges félreértések sorozatává teszi.

Ha a folyó medre színig telve van, elég a víznek növekedése is, hogy kiáradjon. Ilyen a nyomor a tizen-nyolczadik században. A nép embere, ki már akkor is alig tud megélni, midőn a kenyér olcsó, haldoklásnak indul, ha az drágább lesz. Az ily aggodalmak között felhárad az állati ösztön, s az általános engedelmesség vagyis a nyilvános béke attól függ, vajjon a nedvesség vagy szárazság, a hideg vagy meleg kissé több vagy kevesebb lesz. 1788-ban, mely év igen száraz volt, az aratás rossz volt; s ez nem volt elég; közvetlenül az aratás előtt borzasztó jégeső csapott le Párizs körül, Normandiától Champagneig, s a legtermékenyebb vidéken 60 mérföldnyi területet pusztított el, és vagy 100 millióra rúgó kárt oko-

zott.* Beköszöntött a tél, s 1709 óta ennél keményebbre nem emlékezett senki; deczember vége felé a Szajna Párizstól Havreig be volt fagyva, s a hőmérő $18\frac{3}{4}^{\circ}$ hideget mutatott. Provenceban az olajfák egy harmada teljesen kifagyott, a többi annyira meg volt viselve, hogy előreláthatólag két évig nem volt gyümölcsöt hozandó. Languedocban is ily csapás uralkodott; Viveraisben és Cévennesben egész gesztenyefaerdők veszttek ki, az összes gabonával és hegyi takarmánynyal együtt; a lapályt pedig a Rhône vize két hónapig tartá elárasztva. 1789 tavasza óta mindenfelé éhség uralkodott, s hasonlóan a növekedő vízárhoz, hónapról-hónapra nagyobbodott. — A kormány hiába parancsolja meg a bérlőknek, hogy küldjenek árúkat a vásárokra; hasztalan kettőzi meg a bevételre kiszabott díjakat, hasztalan fáradozik és csinál adósságot s költ 40 milliót, hogy Franciaország számára gabonát teremtsen elő. Hasztalan fokozzák az egyesek, herczegek, főurak, püspökök, káptalanok, községek, alalmaznáikat; a párisi érsek 400,000 livre adósságot csinál, hogy jót tehessen, egy gazdag ember 40,000 frankot oszt ki a jégverés utáni napon, a bernát-rendűek egyik kolostora hat héten át ezerkétszáz szegény embert táplál.**

* Lásd: Marmontel. *Mémoires*. II. 221. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 91. 187. Lettre de Huez, maire de Troyes, 30 juillet 1788. — *Archives nationales*. H. 1274. Lettre de M. de Caraman, 22 avril 1789. H. 942. Cahier des demandes des États du Languedoc. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. I. 283.

** Lásd e munka I. kötetében a 62-ik lapot. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 91. A troyesi püspök 12, s a káptalan 6 ezer frankot bocsát a jótékonyági intézetek rendelkezésére.

Mindez kevés; sem a nyilvános segély, sem egyesek jótékony-sága nem elég a nagymérvű szükségletek kielégítésére. Normandiában, hol az utolsó kereskedelmi szerződés tönkre tette a vászon- és gombkötőipart, negyvenezer munkás veszté el foglalkozását; számtalan községben a lakosok negyedrésze koldulásból tengődik. * Emitt »a lakosok majd valamennyien, még a bérlőket és földesurakat sem véve ki, árpakenyeret esznek és vizet isznak«; amott »számtalan szerencsétlen zabkenyérrel, mások nedvesített korpával élnek, minek következtében sok gyermek hal meg.« ** — »Mindenekelőtt szükséges, írja a roueni parlament, hogy az éhen haló nép segélyben részesüljön... Sire, az ön alattvalóinak nagyobb része nem képes megszerezni a kenyér árát, s minő kenyeret kapnak azok, kik azt pénzen veszik!« Young Arthur, ki éppen ez időtájt utazza be Francziaországot, nem hall egyébről beszélni, mint a kenyér drágaságáról és a nép nyomoráról. *** Tro yesben a kenyér fontja 4 souba kerül, azaz, a mai érték szerint 8-ba, és a foglalkozás nélküli munkások tömegesen jelentkeznek az inséges munkák végzésére, bár ezeknél naponként csak 12 sout kapnak. Lotharingiában valamennyi tanu egyhangú bizonyítása szerint »a nép már félig éhen halt.« Párizsban a szűkölködők száma megháromszorosodott; egyedül a Saint-Antoine külvárosban harmincezeren vannak. Párizs körül nincs gabona, vagy a

* Lásd e munka I. kötetének 606—607 lapjait.

** Lásd e munka I. kötetének 526. lapját. — Floquet. *Histoire du parlement de Normandie*. VII. 505. 518. Représentations du parlement de Normandie, 3 mai 1788; lettre du parlement au roi, 15 juillet 1789.

*** Lásd: Arthur Young. *Travels in France*, június 29, július 2 és 18 ikáról. — *Journal de Paris*, 1789 január 2-ikáról. Lettre du curé de Sainte-Marguerite.

mi van, megromlott. Július elején a montereau-i vásáron semmi sem kapható.* »A pékek nem süthettek volna«, ha a tiszttviselők a kenyér fontját nem emelik 5 soura; a rozs és árpa, melyet a felügyelő küldhet, »a legroszabb minőségű, rohadt és könnyen veszedelmes betegségeket okozhat; és a kis fogyasztók legnagyobb része mégis kényszerül e romlott gabonákkal élni.« Villeneuve-le-Roiban, írja a polgármester, »a két utolsó rozsküldemény oly egészségtelen és fekete volt, hogy búzával kellett keverni, hogy eladható legyen.« Sensban az árpaliszt oly dohos, hogy a vevők a hivatalnokok fejéhez vágják az abból sültt kenyeret. Chevreuseben az árpa már csirázik, és bűzhödt; egy hivatalnok mondja: »ugyancsak éhezhetnek a nyomorútlak, hogy azt elfogadják.« Fontainebleauban »a rozs, mely félig már össze van rágva, több korpát ad mint lisztet«, s hogy kenyeret lehessen belőle sütni, az emberek kénytelenek azt »többszörösképen megdolgozni.« S még az ilyen kenyér is oly elkeseredett versengések tárgya, hogy »már csak szűk nyílásokon keresztül nyújtják azt a vevőknek«; s azok, kik ily módon megkapták részöket, útközben megtámadtatnak, és erőteljesebb éhezők által megraboltatnak.« Nangisban a hatóság megtiltá, hogy egy és ugyanazon ember két vékánál többet vásároljon egy vásáron.« — Szóval, az élelmi szerek oly csekélyek, hogy a kormány nem tudja, hogyan táplálja a katonaságot; a miniszter egymásután bocsát ki

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IV 79–81. Lettre du bureau intermédiaire de Montereau, 9 juillet 1789; du maire de Villeneuve-le-Roi, 10 juillet; de M. Baudry, 10 juillet; de M. Jamin, 11 juillet; de M. Prioreau, 11 juillet, stb. — Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. 2-ik r. XXI. fej. 5-ik l.

két rendeletet, melyekben megparancsoltatik, hogy még aratás előtt húszezer mérő * rozs vágattassék le.** Párizs, a legnagyobb béke idejében egy kiéhezett városzhoz hasonlít, mintha hosszú ostrom végén volna, s valóban 1870 deczemberében a szükség nem volt nagyobb, a táplálék nem rosszabb, mint 1789 júliusában.

»Minél inkább közeledett július 14-ike, mondja egy szemtanu, annál nagyobb lőn az éhség. Minden kenyérsütő boltja előtt nagy embercsoportok állottak, melyeknek a kenyeret a legnagyobb takarékoszággal osztogatták S általában e kenyér feketés, földes, keserű volt, torokgyulladást és belfájdalokat okozott. A katonai iskolában és egyéb raktárakban, utálatos minőségű lisztet láttam; láttam sárga színű, bűdös és annyira megkeményedett kenyereket, hogy baltával kellett azokat szét-darabolni. Magam is, visszariadva azon nehézségektől, melyeket e nyomorúlt kenyér megszerzésére tenni kellett, s megundorodva attól, a mit kaptam a vendégek asztalánál, teljesen lemondottam e táplálékról. Esténként a Caveau-féle kávéházba mentem, hol szerencsémre, voltak irántam annyi figyelemmel, hogy két darab úgynevezett francia kenyeret tettek félre számomra; egy egész hétig csupán csak ily kenyeret ettem.«*** — Csakhogy ily kiváló

* Tulajdonképen *setier*, francia ürmérték, mely ma 1½ hektoliternek felel meg.

** Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IV. u. o.: »Igen kellemetlen, írja d'Autichamp marquis, hogy a kényszerűség parancsolja, miszerint éretlen gabonát kell learatni, de veszedelmes dolog a katonákat az éhhalálnak kitenni.«

*** Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. 39-ik fej. V. 37. — De Goncourt. *La société française pendant le révolu-*

dolgokkal csupán a gazdagok rendelkezhetnek. A nép, hogy ama kutyáknak való kenyérhez juthasson, órákig kénytelen sorjában várakozni. Az ily sorfalakban azután verekesznek; »s egyik a másiktól ragadja el a kenyeret.« Már nem dolgozik senki, »a műhelyek el vannak hagyatva.« A munkás, néha egész napi várakozás után, visszatér hajlékába, üres kezekkel, s ha hoz is magával egy négyfontos kenyeret, az 3 frank és 12 soujába került, t. i. a kenyér 12 souba, s az elvesztett napi munka 3 frankba. A tétlenül várakozó, izgatott emberek csoportjában, mely a sütők boltjai előtt hullámszik, sötét eszmék kavarnak: ha ma éjjel a pékeknek nem lesz lisztjük, hogy kenyeret süthessenek, holnap nem eszünk! így beszélnek. Borzasztó eszme, mely ellen a kormány hasztalan küzd teljes erejével; mert csupán erő, és pedig fegyveres, jelenlevő, látható, fenyegető erő képes az éhezők közepette a rendet fentartani. — XIV. és XV. Lajos alatt az emberek többet bőjtöltek és szenvedtek; de a lázadások durván és gyorsan elnyomattak, s nem is voltak általánosak, hanem csak részletesek és gyorsan elmulók. Az izgatókat felakasztották, másokat a gályákra küldtek, s a paraszt és kézműves, rögtön meggyőződve tehetetlenségéről, visszatért ekéjéhez vagy mesterségéhez. Ha a fal igen magas, az embereknek eszközbe sem jut azon átmászni. — De ha a fal megreped, és valamennyi őrei, a papság, nemesség, a középosztály, a politikusok, sőt még a kormány is széles lőrést vág rajta, a nyomorúltak észreveszik a rést; benyomúlnak azon, elébb csapatonként,

tion. 53-ik l. — Maillard vallomása. (Enquête criminelle du Châtelet sur les événements des 5 et 6 octobre.)

utóbb nagy tömegekben, s mint azelőtt a megadás, úgy most a lázadás lesz általános.

II.

Oka ennek az, hogy az említett nyíláson, hasonlóan a világossághoz, keresztül csillámlik a remény, és lassanként lehat a mélybe. Felsőzázad óta emelkedik már e remény napja, és sugarai, melyek először az első emelet szép lakásaiban tartózkodó előkelőknek világítottak, azután a félemeleten és földszint lakó polgárságnak, két év óta kezdenek behatni a pinczékbe, hol a nép dolgozik, sőt a mély csatornákba, a sötét rejtekekbe, hol foglalkozás nélküli emberek, csavargók, gonosztevők tisztátalan csoportja tenyészik és rejtőzik el a törvény hatalma elől. — A Necker által 1778-ban és 1779-ben megkezdett tartománygyűléshez. Loménie de Brienne már 1787-ben más tizenkilenczet is hív össze; ezek mindenike alatt a kerületi gyűlések végzik működésöket; s minden kerületi gyűlés alatt a községiak állanak, s így az egész közigazgatási gépezet átalakúl. * Ezek amaz új gyülekezetek, melyek kivetik a földjövédelmi adót, és örködnék annak behajtása felett, ezek határoznak és szabnak irányt a köz munkák dolgában, s utolsó fokban ezek ítélnék a legtöbb peres ügyben. Ennek következtében a felügyelők, biztosok és adótanácsosok elvesztik befolyásuk háromnegyed részét Ennek következtében, a két versengő hatalom között.

* Lásd : De Tocqueville. *L'ancien régime et la révolution*, 272—290. — De Lavergne. *Les assemblées provinciales*, 109. — Lásd még a tartománygyűlési jegyzőkönyveket is több helyen.

miután működésök határai nincsenek szigorúan kijelölve, folytonos viszályok támadnak; a parancsolás ingadozik, az engedelmesség csökken. Az alattvaló már nem érzi vállain azon egyetlen kéznek döntő súlyát, mely lenyomta, előre űzte, és menni kényszeríté, s melylyel szemben a közbelépésnek, vagy ellenszegülésnek még lehetősége is ki volt zárva. — S e mellett minden községi, kerületi, sőt tartományi gyűlésben, nem nemesek, »földművesek«, és gyakran egyszerű bérlők, főurak és főpapok mellett foglalnak helyet. Hallják és megjegyzik az adók, t. i. a földjövédelmi, ennek pótagója, a fejadók, az utak fenntartásáért járó adók azon óriási összegét, melyet ők egyedül, vagy majd egyedül fizetnek, és bizonyos, hogy hazamenve erről beszélgetnek szomszédjaikkal. E számok mind megvannak nyomtatásban is; és így a falusi ügyvéd segítségével, a kéz- és földművesekkel vásárnaponként, midőn kijönnek a miséről, vagy este a korcsma nagy ivójában, beszélgetnek rólok. — S e zuggyülekezetek helyben vannak hagyva, sőt mintegy a felsőség által idéztetnek fel. 1788 elejétől kezdve a tartományi gyűlések minden község előljáróit és lakóit felhívják ily helyi gyűlések tartására; hogy körülményesen megismerjék panaszait, hogy megtudják, minden adó mily hányadát emészt meg a jövedelemnek, hogy mit fizet és mit szenved a földműves, hány szabadalmazott van a községben, mennyi ezek jószága, helyben tartózkodnak-e, mennyire rúgnak mentességeik, s az e kérdésekre adott válaszokban, a tollat forgató falusi ügyvéd megnevez, sőt újjal mutat rá minden szabadalmazottra, bírálja életmódját, felbecsüli birtokát és kiszámítja, mennyi kárt okoznak mentességei az illető faluknak, és szidalmakat szór az adók és a hiva-

talnokok ellen. — A falusi ember azután eljövén az ily gyülekezetből, hosszasan okoskodik a hallottak felett. Látja bajait, és pedig nem egyenként mint egykor, hanem összesen, és egybekapcsolva a hasonlói által szenvedett végtelen bajokkal. Ezen kívül nyomorának okait iparkodik fürkészni. A király jó; miért vesznek el tehát hivatnokaik tőlünk annyi pénzt? Ez meg ez, a kanonokok vagy főurak nem rosszak; de hát miért fizettetnek meg minket ő helyettük? — Képzeljünk csak egy igavonó lovat, melynek az értelem hirtelen fellobbanó sugára az emberi nem mellett megmutatja a lónemet, és ha tudjuk, képzeljük el azon új gondolatokat, melyek e közben benne felébrednek, először is a kocsisok és kocsivezetőkre vonatkozólag, kik megzabolázzák és ostromozzák őket, azután a jóakarátú utasok és érzékeny hölgyekre vonatkozólag, kik szánakoznak ugyan felette, de kik azért a kocsi súlyát még saját és pogyászuk súlyával szaporítják.

Ilyesmi történik a parasztok kedélyében; zavaros ábrándjaik közepette, lassanként, fokozatosan egy új eszme támad, mely azt mondja nekik, hogy a nagy tömeg, melynek ők is tagjai, el van nyomva, hogy az észrevehető láthatáron egy óriási nyáj van elszórva, mely mindenütt félrevezettetik, kiéheztetik, megnyúztatik. 1783 vége felé a felügyelők és katonai parancsnokok levelezéseiben észrevehető a közeledő haragnak általános, elnyomott zúgása. Az emberek jelleme úgy látszik, megváltozott; bizalmatlanok és engedetlenek kezdenek lenni. — S a kormány épen e veszélyes állapotban tágitja meg a gyepelőt, és felhívja a népet az önkormányzásra.* 1787

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. I. 1—23, s különösen 15-ik l.

novemberben kijelenti a király, hogy össze fogja hívni a közrendek gyűlését. 1788 július 5-én, minden hivatott testületet és egyént felszólít adjon e tárgyról véleményt. Augusztus 8-ikán meghatározza az összegyűlekezés napját. Október 5-ikén összehívja a nemeseket, hogy velök tanácskozzék. Deczember 27-ikén a harmadik rendnek kétféle képviseletet engedélyez, mert ennek »ügye mindig hozzá lesz csatolva a nemes érzésekhez, s mert a közvélemény mindig pártján lesz.« Ugyane napon a papi választó gyűlekezetekben a plébánosokat hozza többségre, »mert e jó és hasznos pásztorok közvetlenül és naponként érintkeznek a néppel«, a miből következik, »hogy jobban ismerik bajait« és szükségait. 1789 január 24-ikén szabályozza az összehívásnak rendjét és módját. Február 7-ike óta a meghívók lassanként szétküldetnek. Egy héttel utóbb, valamennyi községi gyűlés megkezdí panaszaínak megírását, s a részletek s a nyomor minden nemeínek papírra vetésében hevűlni kezd. Mindezen fellebbezések és okíratok mindannyi csapások, melyek a nép képzelődésében visszhangoznak. »Ő Felsége, mondja az előírt szabályzat, azt kívánja, hogy országának legtávolabb vidékeín, a legkevésebbé ismert helyeken is, mindenki biztosítva legyen arról, hogy óhajai és panaszaí elérjenek hozzá.« Így tehát a dolog igaz, egészen bizonyos. Felszólítják az embereket, hogy beszéljenek, elhívják őket, tanácskoznak velök, segíteni akarnak rajtok; nyomoruk ezentűl csekélyebb lesz, jobb időők fognak felderűlni. Többet nem tudnak az emberek; több hónappal utóbb, júliusban, egy parasztnő csak annyit tud mondani Young Arthurnak, hogy »azt mondták neki, miszerint vannak gazdag emberek, kik segíteni akarnak az ő osztályához tartozó sze-

rencsétleneken«, de hogy ki, mennyiben, és hogyan, azt nem tudta megmondani, ez az illető korlátolt és gépies agyveleje számára igen bonyolult, felfoghatlan dolog volt.* Ez agyvelőnek csak egy gondolata van: a rögtöni felszabadulás reménye, s azon meggyőződés, hogy ehhez joga van, s azon elhatározás, hogy azt minden áron elő fogja mozdítani; ennek következménye az aggódo várakozás, a készen álló tenni akarás, a megfeszült akaratnak me-revsége, mely csupán az alkalomra vár, hogy mint a meg nem állítható nyíl kirepüljön az ismeretlen cél felé, mely egyszerre fog feltűnni, és a mozgalmat megindítsa, s e cél az éhség hirtelen jelöli meg: kell, hogy a vásáron gabona legyen; kell, hogy a bérlők és birtokosok oda hozzák azt; a nagy mértékben vásárlóknak, mint a kormány és egyesek, nem szabad azt máshová vinniök; olcsónak is kell lennie, meg kell határozni árát, s a pékek csak két sout követelhessenek a kenyér fontjáért, a gabona, liszt, bor, só, élelmi szerek után nem szabad vámot fizetni; az urasági jogoknak és szolgálmányoknak, egyházi tizedeknek, királyi és községi adóknak meg kell szűnniök. S ezen eszme következtében, márczius, ápril és május folyamában mindenfelé kitör a lázadás. A kortársak »nem tudják mit gondoljanak e csapásról; nem tudják, honnan került elő a gonosztevők e megszámlálhatlan serege, kik, látható vezetők nélkül, úgy látszik egy szándék által vezettetnek, mert mindenütt ugyanoly kihágásokat követnek el, és pedig éppen akkor, midőn a közrendek gyűléseit megkezdeni akarják.** Oka ennek

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. 1789 július 12-ről (a Champagneban).

** Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. I. r. 102.

az, hogy a régi uralom alatt, a parázs zárt helyen, hamuban pislogott, most azonban hirtelen megnyíltak az ajtók, a lég behat, s a parázs rögtön fellángol.

III.

De most még csak meg-megszűnő a láng, elszigetelt, melyet eloltanak, vagy magától alszik el; nem sokára azonban, ugyanazon helyeken, vagy igen közel ezekhez, a szikrázás újra kezdődik, s ezek sokfélesége, ismétlődése, megmutatja az éghető anyag óriási mennyiségét, mélységét, izzó állapotát, s nemsokára bekövetkezik a felrobbanás. Mondhatjuk, hogy a Bastille bevételét megelőző négy hónap alatt Franciaországban ezerháromszáz zendülés történt. Poitou, Bretagne, Touraine, Orléanais, Normandia, Ile de-France, Picardia, Champagne, Elsass, Burgund, Nivernais, Auvergne, Languedoc, Provence vidékein hónapról-hónapra, sőt hétről-hétre egyik a másikat éri. — Május 28-ikán a roueni parlamentben gabnarablásokról tesznek jelentést, ez alkalmakkal »erőszakosságok és vérengzések történnek, melyekben mindkét oldalról számos ember vész el« az egész tartományban, Saen, Saint-Lô, Mortain, Granville, Évreux, Bernay, Pont-Audemer, Elbeuf, Louviers és számos más helyen. — Ápril 20-ikán írja báró Bezenval, a középtartományok katonai parancsnoka: »Ismétlem Necker úr előtt a Touraineben és Orléanaisben uralkodó borzasztó állapotok leírását; minden levél, melyet e két tartományból kapok, három-négy zendülés részleteiről szól, miket a hadsereg csak nagy megerőltetéssel volt képes el-

nyomni.« * S az egész országban hasonló látványok vannak napirenden.

Rendesen, mint ez természetes is, nők állanak a mozgalom élén; nők vagdalták fel ollóval Monthléryben a zsákokat. Minden héten, midőn a vásár napján hallják, hogy a kenyér három, négy, hét souval lőn drágább, lármáznak s méltatlankodnak: ily árak, és a csekély nap-szám mellett, melyet férjeik kapnak, sőt az uralkodó munkahiány mellett ** hogyan lehessen egy egész családot táplálni? Az emberek a zsákok és a pékek ajtai körül tolonganak; a tömegben ide-oda lökdösi egyik a másikat, lármáznak, szitkozódnak; a tulajdonost vagy kereskedőt félretaszítják, fellökik, a boltokba rohannak s a kenyeret a vevők vagy az éhezők ragadják magukhoz; mindenik elkapja a mit tud, fizet vagy nem, és zsákmányával futásnak indul. — Néha erre már előre készülnek. Bray-sur-Seineben, május 1-én, a falusiak négy mérföldnyi kerületből kövekkel, késekkel, botokkal fegyverezve, mintegy négyezeren, megtámadják és kényszerítik a gabonát szállító bérlőket és földműveseket, hogy a gabona vékáját 4 livre és 10 sou helyett 3 livreért adják, s azzal fenyegetődznek, hogy a következő vásár alkalmával ugyanezt fogják tenni; a bérlők tehát nem jönnek el, az árúcsarnok üres marad, s így Bray lakosait a katonaságnak kell megóvnia, különben kiraboltatnak. ***

* Lásd: Floquet. *Histoire du parlement de Normandie*. VII. 508. — *Archives nationales*. H. 1453.

** Lásd: Arthur Young. *Travels in France*; június 29-éről (Nangisban).

*** Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre du duc de Mortemart, seigneur de Bray, 4 mai.

Bagnolsban Languedocban a parasztok ápril 1-én és 2-án, botokkal felfegyverezve, s a dobos által összehíva: »végig szágúldanak a városon és azzal fenyegetődznek, hogy felgyújtanak mindent, és leölnék mindenkit, ha nem kapnak gabonát és pénzt«; magánosok házaikat kutatják ki, elveszik tőlök a gabonát és leszállított áron eladják, »megigérvén, hogy a legközelebbi aratáskor visszafizetik«, a hatóságot pedig kényszerítik, hogy a kenyér fontjának árát 2 sours szállítsa, a napszámot pedig 4 souval emelje fel.* Ezen eljárás a leggyakoribb; már nem a nép engedelmeskedik a hatóságoknak, hanem ezek a népnek. A tanácsnokok, előljárók, polgármesterek, községi ügyészek, a helyhatósági tisztviselők megzavarodnak és tehetetlenné lesznek az óriási zajongás közepette; érzik, hogy a tömeg vagy lábaival eltiporja őket, vagy az ablakokon dobja ki. Mások, kik bátrabbak, belátják, hogy a fellázadt tömeg örült, és lelkiismeretök nem engedi a vérontást; most tehát még engednek, remélvén, hogy a legközelebbi vásár alkalmával több lesz a katona és az óvrendszabályok jobbak lesznek. Amiensben a hatóság »egy igen heves lázadás után« elhatározza, hogy a Domonkos rendűektől elveszi a gabonát, s azt a népnek, egy katonák által képezett köröndön belül eladja, egy harmaddal rendes árán alúl. Nantesben a hatóság, miután a városháza megtámadtatott, kénytelen volt a kenyér árát fonként egy souval leszállítani. Angoulêmeben a hatóság, hogy kikerülje a fegyveres közbelépés szükségét, felkéri Artois grófot, mondana le két hónapra a liszt után szedendő adóról, s a kenyér árát leszállítja, és a pékeket

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de M. de Balainvilliers, intendant du Languedoc, 15 avril.

kárpótolja. Cetteben a hatóság tagjai annyira kínoztatnak, hogy szabadjára engednek mindent: a nép kizsákmányolja házaikat és parancsol nekik, s ők trombitaharosság közt kijelentetik, hogy a nép minden kívánsága megadatott.* Máskor ismét a nép nem is kéri az ő közbenjárásukat, hanem önmaga cselekszik. Ha a vásáron nincs gabona, ott keresnek a hol van, a birtokosoknál és bérelőknél, kik nem akarják azt elhozni, mert félnek, hogy megraboltatnak, a szerzetesek zárdáiban, kik egy királyi rendelet értelmében köteleztetnek, hogy egy-egy évi termést mindig magtáraikban tartsanak, továbbá azon magtárakban, melyekben a kormány tartogatja a hadsereg számára a gabonát, s azon szállítószekereken, melyeken a felügyelő az éhező városoknak küld gabonát. Mindenki a maga érdekében cselekszik, mi annál rosszabb a szomszédokra nézve. A fougères-iek megveszik és elűzik az ernée-ieket, kik az ő vásárukra jönnek bevásárolni, a vitré-iek a maine-iek ellen ugyanily módon erőszakoskodnak. Saint-Léonardban a nép letartóztatja a Limogesbe, Bostban az Aurillacba, Saint-Didierben a Moulinsbe, Tournusben a Mâconba induló gabonát.** Hasztalan megy a szállítmányokkal fegyveres kíséret; fejszékkel és puskákkal fegyverzett férfiak és nők csapatai lesbe állanak az utak

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de l'intendant M. d'Agay, 30 avril; des officiers municipaux de Nantes, 9 janvier; de l'intendant M. Meulan d'Ablois, 22 juin; de M. de Ballainvilliers, 15 avril.

** Lásd: *U. o.* Lettre du comte de Langeron, 4 juillet; de M. de Meulan d'Ablois, 5 juin; procès verbale de la maréchaussée de Bost, 29 avril. Lettre de M. Chazerat, 29 mai; de M. de Bezenval, 2 juin; de l'intendant M. Amelot, 25 avril.

melletti sűrűségekben s a lovak gyeplőit megragadják; karddal kell őket levágni, hogy a szállítmány tovább mehessen. Hasztalan minden okoskodás, minden jó szó, melyet reájok pazaroltak, még »gabonát is ajánlanak fel nekik pénzért; ők visszautasítják ezt, és azt kiáltják, hogy a szállítmány nem fog odább menni.« Megesőkönösödtek; elhatározásuk olyan, mint a bikáé, mely oda áll az út közepére mozdulatlanul, és szarvait előre nyújtja. A gabona az övék, mert az ő területökön van; bárki, ha azt elvinni vagy letartóztatni akarja: tolvaj; e megrögzött eszméről senki őket le nem beszéli. Mans közelében Chantenayben meggátolnak egy molnárt abban, hogy a vett gabonát elvihesse malmába; Montragonban Languedocban megköveznek egy ügynököt, mert az egyik szekérét máshová küldötte; Thiersben a munkások nagy számban kimennek a szántóföldekre, és onnan viszik el a búzát, s majd megölnek egy birtokost, kinél gabonát találtak; a pinczékben megiszszák a bort, s a mit meginni nem tudnak, elfolyni hagyják. Neversben a pékek négy napon át épen nem süthetvén kenyeret, a népség erőszakkal rabolja ki a magánosok, kereskedők és szerzetesházak magtárait. »A megfélemlített kereskedők oly áron adják oda gabonájokat, a melyet a nép érte ad; sőt legnagyobb részét az örök szemeláttára lopják el az emberek, s ezen házmotozások alkalmával, számtalan ház egyébként is kizsákmányoltatik.* — Jaj ez időben mindazoknak, kik részt vesznek a gabona őrzésében, megszerzésében, kik azzal üzérkednek vagy azt kezelik! A nép

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de M. Bezenval, 27 mai; de M. de Ballainvilliers, 25 avril; de M. de Chazerat 12 juin; de M. de Foullonde, 19 avril.

képzeldésének szüksége van élő emberekre, kiket felelősségre vonhat bajaiért, s kiket ellenszenvével elárasszathat; a nép szemében mindezek gabonauzsorások, és minden esetben a nép ellenségei. Angers mellett megtámadják a benedekrendűek házát, s elpusztítják ültetvényeit és erdeit. Amiensben »a nép már készül kirabolni s talán felgyújtani két kereskedőnek házát, kik jobb rendszerint őrlő malmot építettek«; de miután a katonák ebben meggátolták, legalább beverik ablakaikat; de más »csoportok jönnek. és három-négy magán embernek mindenét szétrombolják és kirabolják, mert gabonauzsorásoknak tartják őket.« Nantesben a nép egy Geslin nevű emberre veti magát, megsebezi és majdnem agyonüti, mert a nép megbízása folytán egy házban gabonát kutat, de nem találván, visszatér, s erre valaki elkiáltja magát: ő eltitkolja és maga is bűntárs! * — Tagadhatlan, hogy Franciaországban nincs már biztosság; nem csupán a vagyon, de az élet is veszedelemben forog. A legelső rangú tulajdon, t. i. az élelmiszerek, ezer és ezer helyen megsértetik s mindenütt fenyegetve, kérdésessé van téve. A felügyelők és biztosok mindenütt segélyért kiáltanak, kijelentik, hogy a csendőrség nem elegendő és rendes katonaságot kérnek. S a nyilvános hatalom elégtelen, szétforgácsolt, ingadozó; tapasztalja, hogy nem csupán az éhség vak dühe, de még a gonosztevés ösztönei is fellázdadtak ellene, s ezek hasznot vonnak minden rendetlenségből, az állandó vágyódások is, melyeket minden politikai megrendülés felszabadít békóiból.

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de l'intendant M. d'Aine, 12 mars; de M. d'Agay, 30 avril; de M. Amelot, 25 avril; des officiers municipaux de Nantes, 9 janvier, stb.

IV.

Láttuk már mily nagy a dugárusok, sócsempészek, vadorzók, kóborlók, koldusok, s a törvény által üldözöttek száma;* egy esztendeig tartó éhinség következtében rop-pant mértékben elszaporodnak. Ezek képezik azután a csoportosulásokat, s a lázadásokban, melyek egymást követik, felhasználják az alkalmat zsebeik tömésére. »Caux vidékén, egész Rouen, Roncherolles, Quévrevilly, Préaux, Saint-Jaques határáig, s minden ezek közelében levő helyeken, fegyveres rablók csoportjai törnek a házakra, s kivált a plébániákra, és mindent a mi tetszésöket megnyeri, elrabolnak.«** — Chartrestől délre »a bellème-i erdőségekből három-négyszáz favágó egy bandát képez, mely lemészárol mindenkit, ki ellentállani merészel, s a gabonát a magok által meghatározott áron csikarja ki az emberektől.« — Étamper környékén tizenöt rabló éjnek idején betör a bérjóságokba, megsarczolja a bérlőket és felgyújtással fenyegetődzik. — Cambrésisben kirabolják a vauchelles-i, verger-i és a guillemans-i apátságokat, Besse-lard marquis kastélyát, Doisy úr birtokát, két bérjósá-

* Lásd e munka I. kötetének 596–611 lapjait.

** Lásd: Floquet. *Histoire de parlement de Normandie*. VII. 508. Rapport du 27 février. — Hippeau. *Le gouvernement de Normandie*. IV. 377. Lettre de M. Perrot, 23 juin. — *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de M. de Sainte-Suzanne, 29 avril. — *U. o.* F^o 3250. Lettre de M. de Rochambeau, 16 mai. — *U. o.* F^o 3185. Lettre de l'abbé Duplaquet du tiers-état de Saint-Quentin, 17. mai. Lettre des trois laboureurs des environs de Saint-Quentin, 14. mai.

got, a saint-quentin-i országúton előtalált gabnaszekereket, s ezeken kívül Picardiában két bérjószágot. »E lázadás tűzhelye néhány, Picardia és Cambrésis határán levő falu, melyeknek lakossága megszokta a csempészkedést, és az ezen foglalkozással járó zabolátlanságot.« A parasztok pedig engednek a rablók hívásának; az ember gyorsan siklik előre a tolvajlás lejtőjén; s az, ki eddig félig-meddig becsületes volt, vigyázatlanság által, vagy akarata ellenére bonyolódik be valamely zendülésbe, s a büntelenség vagy nyereség által kecsegtetve, utóbb önszántából is oda csatlakozik. S valóban »nem a végszükség izgatja fel őket. Nyereszkeskedési vágyból, a csempészet egy új nemét« hozzák ők létre. Egy egykori karabélyos, karddal kezében, egy erdőcsősz, »s vagy nyolcz jobb módú ember 400—500 ember élére áll; ezek naponként felkeresnek három-négy falut, s mindenkit, kinek gabonája van, kényszerítenek, hogy zsákját 24« sőt 18 livreért adja oda. A rablócsapat azon tagjai, kik azt mondják, hogy nincsen pénzök, a maguk részét ingyen viszik el. A többiek, miután fizettek annyit, a mennyi nekik tetszett, zsákját haszonnal, sőt 45 livreért újra eladják; kitünő üzlet ez, melyben a bírvágy és szegénység büntársak lesznek. A következő aratás elérkezvén, ez embereket ugyanezen kísértés győtri. »Azzal fenyegetnek minket a rablók, mondja egyik falu lakossága, hogy el fognak jönni és helyettünk fognak aratni, s elrabolják marháinkat is, és azok húsát a falvakban fontonként 2 souért fogják eladni.« — Minden nagyobb felkelésben vannak ily gonosztevők, foglalkozás nélküli emberek, a törvények ellenségei, vad és kétségbeesett csavargók, kik, mint a farkasok, mindenütt megjelennek, hol zsákmányt szagolnak. Ők vezetői és

végrehajtói a magán- és nyilvános boszúállásnak. Uzès mellett huszonöt, álarcczal, puskával és botokkal fegyverezett ember betör egy jegyző lakába, reá lőnek, botjaikkal agyonütik, kipusztítják házát, elégetik jegyzékeit mindazon okmányokkal, melyeket Rouvres gróf számára letéteményben őriz; heten közülök elfogatnak, de a nép az ő részökre áll, megtámadja a csendőrséget és megsza- badítja őket.* — Meg lehet ismerni e söpredéket tetteiből, azon tulajdonságukból, hogy csupán a rombolás miatt rombolnak, idegenszerű kiejtésökből, vad megjelenésökből, rongyaikról. Párizsból Rouenba jönnek és négy nap alatt oda viszik a dolgot, hogy e város az ő kegyelmöktől függ; a raktárakat feltörik, a gabnaszállító szekereket kiürítik, a gabonát szétszórják, a kolostorokat és papneveldéket megsarczolják; a helytartó házát, ki fegyveres készüléteket tett ellenök, megtámadják, és őt magát darabokra akarják vagdalni; összetörik tükreit, bútorait, zsákmány- nyal terhesen távoznak, kirabolják a városban és kerü- lésben levő gyárakat, és széttörik vagy felgyújtják azok valamennyi gépeit.** — Ezentúl ezek az új vezérek: mert minden csoportosulásban az a legbátrabb, a legke- vésbbé aggódó lelkiismeretű, ki a csőcselék élén jár és példát ad a rombolásban. A példa ragályos: az emberek kiindultak, hogy kenyeret szerezzenek maguknak, de gyil- kolással és gyújtogatással fejezik be járatukat; s a féket vesztett vadság, a szükség által korlátolt zendüléshez korlátlan erőszakoskodásait csatolja.

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre du comte de Périgord, commandant militaire du Languedoc, 22 avril.

** Lásd: Floquet. *Histoire du parlement de Normandie*. VII. 511 (július 11—14-ig).

V.

Az éhség és rablások daczára talán véget lehetne vetni a leírt borzalmaknak; de a mi által ezek ellentáthatatlanok lesznek, az, hogy épen azok, kiknek feladatuk volna azokat elnyomni, mondhatni szabadalmazottaknak tartják azokat. Itt-ott borzalmat keltő naivitás szavait lehet hallani, és látni tetteit, melyek, a különben is sötét jelen keretén túl még fenyegetőbb jövőt jósolnak. — 1789 január 9-ikétől kezdve a csöcseléeknek, mely Nantes városházát megtámadja, s a pékek boltjait ostromolja »e kiáltásai közé: éljen a király, e másik is vegyül: Éljen a szabadság.« * Nehány hónappal ezután, a Ploërmel körül lakó parasztok megtagadják a tized fizetését, arra hivatkozva, hogy a kerületi gyűlések panaszai annak eltörlését követelik. Elsassban, márczius óta »sok helyen« ugyanígy tesznek; sőt számtalan község még az adót sem akarja fizetni, mindaddig, míg a közrendek képviselői a közadók igazságos összegét meg nem fogják állapítani. ** Isèreben nyomtatott és közhírré tett nyilatkozatokban kijelentik, hogy »személyes adókat« többé nem fognak fizetni, és a megsértett földesuraknak nincs bátorságuk, hogy jogaikat a bíróság előtt keressék. *** — Lyonban a nép meg van győződve, »hogy

* Lásd: *Archives Nationales*. H. 1453. Lettre des officies municipaux de Nantes, 9 janvier; de subdélégué de Ploërmel, 4 juillet.

** Lásd: *U. o.* F' 2353. Lettre de la Commission intermédiaire d'Alsace, 8 septembre.

*** Lásd: *U. o.* F' 3227. Lettre de l'intendant Caze de la Bove, 16 juin.

mindenféle adóbehajtásoknak meg kell szűnniök«, és midőn június 29-én, a három rend egyesülésének hírére, megdöbbenve a kivilágítások és a közöröm nyilvánulásai felett« azt hiszi, hogy a boldogság kora elérkezett, »elhatározza, hogy a húst ezentúl négy garasért, s a bort is ugyanily árért fogja kiméretni magának. A koresmárosok elhitetik vele, hogy a községi adók meg fognak szűnni, és hogy addig is, a király, a három rend egyesülése feletti örömében, Párizs városát három napra mindenféle adók alól felmenté, s hogy Lyonnak is joga van ugyanerre.« * Erre a sokaság nagy mohósággal ront a sorompók felé, a Saint-Clair és Perrache-kapukhoz, a Guillotière-hídhöz, felgyűjtja vagy lerontja a vámirodákat, elpusztítja a jegyzékeket, kirabolja a hivatalnokok lakásait, elviszi a pénzt, lefoglalja a bort, mely a raktárakban található. E közben Lyon vidékén elterjed a hír, hogy a városba szabad a bevitel, s a következő napokban, a parasztok csak úgy özönlenek elő oly csodás mennyiségű kocsisorokban, melyek mindenike elé több ökör van fogva, s melyeken bort hoznak, s az ismét visszahelyezett pénzügy-örök kénytelenek őket egész nap fizetés nélkül bebocsátani; csupán július 7-ikén lehet ismét a vámokat beszedni. Ugyanígy áll a dolog a déli tartományokban, melyeknek fő bevételeit a fogyasztási adók képezik; ezekben is felfüggesztetik a vámfizetés, és pedig a közhatalom nevében. Agdeban »a nép oktanul meg van győződve arról, hogy ő minden, és hogy mindent tehet, tekintetbe véve, hogy a király akarja mind a három rend egyenlő-

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de Terray, intendant de Lyon, 4 juillet, du prévôt des échevins 5, et 7 juillet.

ségét« ; * ily módon magyarázza ugyanis a nép a maga tetszése és a maga nyelve szerint a király azon engedélyét, hogy a harmadik rend kettős képviseltetésben részesüljön. Ennek következtében a nép a várost általános kirablással fenyegeti, ha nem szállítják le valamennyi élelmi szernek árát, s ha nem szüntetik meg a bor, hal és hús után szedett tartományi adókat, sőt »maguk közül származó tanácsnokokat akarnak kinevezni«, s a püspök, a város földesura, a polgármester, az előkelők, kik ellen a parasztokat összetoborozták, kénytelenek trombitaszó mellett kihirdettetni, hogy minden kívánságuk megadatott. Három nappal utóbb azt követelik, hogy az örlési adó felével leszállítassék, s elmennek e miatt a püspökhöz, ki a malmok tulajdonosa. A beteg főpapot az utcán találják, elájúl, s kénytelen egy mérföldmutatóra leülni; itt gyűlést tartva kényszerítik, hogy a lemondást írja alá, minek következtében »malma, mely 15,000 livreért volt bérbeadva, most csak 7500-at jövedelmez neki.« Limouxban a tömeg, gabonakeresés ürügye alatt, behat az ellenőr és az adóbérlők házaiba, elviszi a jegyzékeket, s a hivatalnokok házi szereivel együtt a vízbe dobja. — Provenceban még rosszabb az állapot, mert egy óriási igazságtalanság, és megfoghatatlan esztelenség következtében, valamennyi városi adó a lisztre van kivetve; ebből következtetve az adónak tulajdonítják és pedig közvetlenül, a kenyér drágaságát; ezért a kincstár tisztviselője tekintetik a látható ellenségnek, s az éhség miatti lázadások az állam elleni felkelésekké válnak.

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre du maire et des consuls d'Agde, 21 avril; de M. de Périgord, 19 avril et 5 mai.

VI.

Provenceban a politikai hírek képezik azon szikrát, mely a felhalmozott lőport felrobbantja; mindenütt épen a választási gyülekezetek napján lázad fel a nép; nem telik bele két hét, s a tartományban negyven-ötven felkelés van. A nép képzelődése, hasonlóan a gyermekhez, egyenesen a cél felé törekszik; s a reformokat, melyek jelezve valának, már megtörténteknek hiszi, és hogy annál biztosabbak legyenek, rögtön végre is hajtja azokat; így gondolkozik: miután kell, hogy segítsenek rajtunk, segítségünk magunk. »Ez nem elszigetelt lázadás, mint a hogy máskor lenni szokott, írja egy csapatparancsnok; szövetséges, és ugyanazonos elvek által irányzott működésről van itt szó; ugyanazon tévedés fészkelte meg magát mindenkinek agyában... A néppel elhitették, hogy a király akarata, miszerint mindenki egyenlő legyen, hogy ne legyen többé főúr, püspök, hogy a rangkülönbség megszűnjék, valamint a tized és hűbéri szolgálmányok. És így e félrevezetett emberek azt hiszik, hogy jogosan cselekedeznek, és a király akaratát teljesítik.« A nagy szavak megtették hatásukat; azt mondták a népnek, hogy a közrendek »a királyság újjászületését« fogják végbe vinni; ebből azután azt következteti, »hogy a rendek gyülekezetének összehívása már maga az állapotoknak és vagyoni viszonyoknak tökéletes és teljes átalakulása.« Ebből kifolyólag »a nemesség és papság elleni lázadás ép oly élénk mint általános.« »Több helyen elég világosan látható, hogy ez a *birtokosok és birtok ellen üzent háborúnak egy neme*«; és a városokban úgy mint a falvakon,

a nép nem hágy fel annak kijelentésével, *hogy nem akar semmit sem fizetni, sem adót, sem hűbéri szolgálatakat, sem adósságot.*» — Természetes, hogy a lisztre vetett adó ellen irányul az első támadás. Aixben, Marseil-leben, Toulonban. s több mint negyven városban és mezővárosban rögtön megszüntetik azt; Auptban és Luc-ben a vámházból nem marad egyéb a négy falnál; Marseille-ben a marhavágás bérlőjének, Brignollesben a bőrökre kivetett adók felügyelőjének házait rabolják ki, el van-nak határozva »megtisztítani az országot a vámhivatal-nokoktól.« De ez csupán a kezdet, a kenyeret és egyéb élelmi szereket olcsón kell adni, még pedig azonnal. Ar-lesben, a tengerész testület gyűlésén, mely képviselőinek megválasztására sereglett össze, Barras tanácsnok elnököl, a gyűlés vége felé azt követelik, hogy Barras úr határo-zatilag mondja ki, miszerint valamennyi élelmi szernek ára leszállíttatik, s midőn ő ezt tenni vonakodik, »felrántják az ablakot, és kikiáltanak: már fogjuk őt, rögtön kidob-juk, a többiek aztán felszedhetik.« Az elnök kénytelen engedni, s a határozatot a város trombitásai kihirdetik, és valamennyi élelmi cikk ára után a tömeg kiáltja: »Éljen a király és Barras!« — Meg kellett hajolnia a durva erőszak előtt. De nagy zavar származik ebből; mert a lisztadó eltörlése által a városok elvesztik jöve-delmöket, másrészt, miután a pékeket és mészárosokat kártalanítaniok kell, pl. Toulon, naponként 2500 livrenyi adósságot kénytelen csinálni.*

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettres de M. de Ca-raman, 2, 3, 26, 27, 28 mars; du sénéchal Missiessy, 24 mars; du maire d'Hyères, 25 mars, stb. — *U. o.* H. 1274. Lettres de M. de Montmayran, 2 avril; de M. de Caraman, 18 mars, 12 avril;

Jaj azoknak, kiket e rendetlenségek közepette arról gyanúsítanak, hogy akár közvetve, akár közvetlenül részei a nép bajainak. Toulonban a polgármesternek fejét kérték, mert ő írta alá az adókiivetési jegyzéket, és a levéltárnokét, mert ez őrizte az adójegyzéket; lábaik alá tiporták őket, és házaikat kipusztítják. Manosqueban a sisteroni püspököt, ki a papnövelvét látogatja meg, azzal vádolják, hogy egy gabonauzsorást védelmezett. Midőn gyalog ment hintájához, gúnykiáltásokkal, fenyegetésekkel követik; majd sarat, utóbb köveket dobálnak utána. A hivatalos fővegekkel odasiető tanácsnokok és biztosok, kik őt megvédeni akarják, megsebesíttetnek, és visszaűzetnek. E közben néhány dühöngő, a püspök szeme láttára »gödröt ás, hogy oda temessék őt.« Őt-hat bátor ember által oltalmaztatva, közápor közepette, mely fejét és testét több helyen megsebz, érkezik kocsijához, és menekülését csak annak köszöni, hogy lovai, melyek szintén kaptak kődobásokat, vadúl száguldanak el a kocsival. Idegenek, olaszok, rablók vegyülnek a parasztok és munkások közé, s oly szavakat lehet hallani, oly dolgokat látni, melyek a kitörendő pórháborút hirdetik. »A leghevesebbek azt mondták a püspöknek: Mi szegények vagyunk, ön gazdag, s mi akarjuk önnek egész vagyonát.« Máshol »a lázadók minden jómódú embert megsarczolnak.« *

de l'intendant M. de la Tour, 2 avril; du procureur général, M. d'Antheman, 17 avril, et rapport du 15 juin; des officiers municipaux de Toulon, 11 avril; de subdélégué de Manosque, 14 mars; de M. de Saint-Tropez, 21 mars. — Procès-verbal signé par 119 témoins sur l'émeute du 5 mars à Aix, stb.

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1274. Lettre de M. de la Tour, 2 avril (részleges leírásokkal és vallomásokkal).

Brignollesben tizenhárom házat tetejétől aljáig kirabolnak, más harminczat pedig félig. Auptban, egy magát védelmező Montferrat nevű urat megölnék és »apró darabokra vagdalnak.« — Segneben a népség egy paraszt által vezettetve, a dobok hívására összesereglik, az aszszonyok koporsót hoznak a legelőkelőbb polgárok egyikének háza elé, s felszólítják, készüljön a halálra, és megígérik neki, miszerint »azon tiszteletben fogják részesíteni, hogy eltemetik.« Ő azonban megmenekül, de háza kiraboltatik, ép úgy a lisztadószedő is, és másnap, a rablócsorda főnöke »kényszeríti az előkelőbb lakosokat, hogy mint mondá, kárpótlásul a parasztoknak, kik elhagyták munkájokat és a napot a közjó érdekében töltötték el, pénzt adjanak.« — Peinierben Peinier elnököt, egy nyolczvanéves aggot »százötven munkásból és parasztból álló rablócsapat kastélyában ostrom alá vesz«; a rablók egy tanácsnokot és jegyzőt is hoznak magukkal, s e két tisztviselő jelenlétében kényszerítik az elnököt »egy oly okmány kiállítására, melyben lemond minden néven nevezendő földesúri jogairól.« — Solliezben lerontják egy Forbin-Janson nevű úrnak malmait, kirabolják ügyviselőjének házát, az ő kastélyát, leszaggatják ennek fedelét, feldúlják a kápolnát, az oltárt, a kar rácsozatát s a címereket, betörnek a pinczébe, kiverik a hordók fenekét, elvisznek minden elvihetőt, »s ez két napot vesz igénybe«; a marquis ez által százezer tallérnyi kárt szenved. — Riezben a püspök palotáját körülveszik, és fenyegetődznek hogy azt felgyújtják, »megegyezést ajánlanak a püspöknek, ha ötvenezer livret ad nekik«, és követelik, hogy levéltárát felégesse. — A pignoni prépost kastélyát lerontják, s a touloni püspököt keresik, hogy megöljék. —

Szóval a lázadás *társadalmi* jellegű, mert mindazok ellen irányul, kik a megállapított rendnek hasznát veszik, vagy a felett öröködnék.

A zendülők tetteit látva, azt kellene hinnünk, hogy a *Társadalmi szerződés* elmélete van beléjük öntve. A hivatalnokokkal cselédek módjára bánnak, törvényeket hoznak, souverainek gyanánt viselik magukat, gyakorolják a nyilvános hatalmat, s a mit a természeti jogból kifolyónak gondolnak, azt sommásan, önkénytesen, durván állapítják meg. — Peinierben egy második választói gyűlékezetet, és maguk számára szavazati jogot követelnek. — Saint-Maximinben ők maguk új tanácsnokokat és törvényszéki tisztviselőket választanak. — Solliezben a bíró helyettesét kényszerítik, hogy lemondjon hivataláról, és eltörik hivatalos botját. — Barjolsban »a tanácsnokokkal és bírakkal úgy bánnak, mintha szolgálk lennének, s azt hirdetik, hogy ők az urak, s hogy ők maguk fognak igazságot szolgáltatni.« — És valóban meg is teszik, már t. i. úgy a hogy, azaz, számos zsarolással és tolvajlással együtt. Az egyiknek van búzája, meg kell ezt osztania azzal, a kinek nincs. A másiknak pénze van, adnia kell tehát annak, a kinek nincs, hogy kenyeret vehessen magának. E nézetből kiindulva, a barjolsi orsolyaszűzekre 1800 livre sarcot vetnek ki, a káptalantól ötven, egy szegény kézművestől tizennyolcz, egy másiktól negyven szállítmány gabonát, s a kanonokokat és a javadalmasokat kényszerítik, hogy bérlőiknek engedjék el tartozásukat. Azután házról házra járnak, bunkósbotokkal fegyverkezve, az egyiktől pénzt csikarnak ki, a másikat kényszerítik, hogy lemondjon adósai iránti követeléseiről, »az egyiket, hogy jovan vissza egy fenyítő pörét, a másikat, hogy mondjon

le a javára hozott ítéletről, ismét egy mást, hogy fizesse vissza a már évekkal ezelőtt megnyert perköltségeket, s egy atyát, hogy fiának házasságába beleegyezzék. — Visszaemlékeznek valamennyi szenvedett bajaikra, s tudjuk, minő élénk a paraszt emlékezete. Ha úrrá lesz, visszafizeti az igazságtalanságot, különösen azt, mely őt érintette. Visszakövetel mindent, a mit fizetett, különösen a hűbéri illetékeket; Montmeyran úr ügynökétől elveszik minden pénzét, hogy kártalanítsák magukat mindazért, a mit tizenöt év alatt mint jegyző beszedett. Egy brignollesi volt tanácsnok 1775-ben 1500 vagy 1800 frank bírságot rótt ki, mely a szegényalap javára esett, ez összeget most rajta veszik meg. — S ha már a tanácsnokok és a törvény emberei gonosztevőknek tartatnak, a birtokokra vonatkozó okmányok, a jövedelmi jegyzékek s mind azon iratok, melyek alapján azok működtek, még gonoszabbnak tekintetnek. Tűzbe tehát mind e régi iratokkal, és pedig nem csupán az adóhivatalnokok jegyzékeivel, de, mint pl. Hyèresben, a városház és a főjegyző valamennyi irományaival! Az okmányok közül csak az újak érnek valamit, t. i. azok, melyek tehermentesítésről szólnak, továbbá a nép javára kiállított nyugtatványok és kötelezvények. A brignollesi malomtulajdonosok egy eladási szerződés alírására kényszerítettnek, mely által malmaikat a községnek engedik át, és pedig tíz éven át, évenként kamat nélkül fizetendő 5000 frankért; ez által az illetők tönkre vannak téve; a parasztok meglátva az aláírt szerződést, ujjonganak, s e bélyeges okmány iránt oly bizalommal viseltetnek, hogy rögtön hálaadó misét mondatnak a ferencziek templomában. — Félelmes jelek ezek, melyek a keletkező hatalom benső hajlamait, szilárd aka-

ratát, jövő munkálkodását mutatják. Ha ez felülkerekedik, azzal fogja kezdeni működését, hogy megsemmisíti a régi okmányokat, adójegyzékeket, birtoklási jogcímeket, szerződések és tartozásokat, melyek terhelik; s erőszakkal fog létrehozni másokat saját javára; eddigi irtókai lesznek képviselői és hivatalnokai, kik azonban durva kezeinek nyomása alatt fognak görnyedezni.

Fensőbb helyen nem nyugtalankodnak mindezek miatt; sőt még azt is hiszik, hogy a lázadásnak meg van a maga haszna, mert ez által kényszerülnek a városok, az igazságtalan adókat megszüntetni. * Megengedik, hogy az új marseillei őrség Aubagneba menjen »megkövetelni a fenyítő bírótól és a királyi ügyésztől a foglyok szabadon bocsátását.« Elnézik Marseille város engedetlenségét, mely megtagadja a felhatalmazással megjelent hivatalnokok fogadását, kik egy vizsgálat miatt küldettek oda. Sőt, daczára az aixi parlament ellenkezésének, általános megkegyelmezés adatik; csak néhány főkolompos vétetik ki, de ezeknek is megengedtetik, hogy eltávozzanak az országból. « A király és a katonai főnökök szelídsége csodálatos; úgy fogják fel a dolgot, hogy a nép gyermek, s ha vétkezik, ezt tévedésből teszi, hogy bízni kell megbánásában, és

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1274. Lettre de M. de Caraman, 22 avril. Caraman úr írja: »E szerencsétlenségnek egy valódi jó következménye is volt... A jólétben élők osztályára vetették ki azt, a mi a szegény napszámosok erejét felülmúlta... Azt is tapasztaljuk, hogy a nemesség és a jólétben élő emberek a szegény parasztok iránt több kímélettel is vannak: megszokták szelídebben beszélni velök. — Caraman úr és fia Aixben megsebesültek, s hogy a kövekkel megdobált katonák végre lőttek a csoportra, ez az ő parancsa nélkül történt.« — *U. o.* Lettre de M. d'Anthemans, 17 avril; de M. de Barentin, 11 juin.

mihelyt visszatér a rendhez, atyai ömlengésekkel kell fogadni. — Az igazság azonban az, hogy e gyermek egy vak, a szenvedés által elkésérített szörnyeteg, ezért rombol szét mindent, a mihez hozzányúl, nem csupán a tartományokban a kormányzási gépezet helyben levő kerekeit, melyek, egy ideig tartó elromlás után megjavíthatók, de a központban is azon főrugót, mely az egész országgal közli a mozgást, és melynek szétrombolása az egész gépezetet kihozza sodrából.

II. FEJEZET.

Párizs július 14-ikéig. — I. A környéken levő lázongó elemek. — A csavargók betódulása. — A szűkölködők nagy mennyisége. — II. A sajtó és a közvélemény izgatottsága. — A nép pártot foglal. — III. A Réveillon-ügy. — IV. A Palais-Royal. — V. A népesoportosulások politikai hatalommá lesznek. — A nemzetgyűlésre gyakorolt nyomás. — A katonák elpártolása. — VI. Július 13-ika és 14-ike. — VII. Foulon és Berthier meggyilkoltatnak. — VIII. Párizs a nép kezében.

I.

Tényleg a központ az, melyben a vonaglást jelző lökések legerősebbek. Nem hiányzik itt semmi, a mi a lázadást fokozhatná, az azt kihívó izgatások itt legélénkebbek, az azt előidéző csoportok legszámosabbak. Párizs egész környéke szállítja nekik az ujonczokat; sehol másutt nincs annyi nyomorúlt, annyi éhező és lázadó ember. Mindenfelé hallani gabonarablásokról, Orléansban, Cosneban, Rambouilletben, Jouyben, Pont-Saint-Maxenceban, Bray-sur-Seineben, Sensban, Nangisban. * Meudonban a búza oly

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de M. Miron, lieutenant de police, 26 avril; de M. Joly de Fleury, procureur

szükiben van, hogy meg van parancsolva, miszerint mindenki, a ki vesz, ugyanakkor, ugyanannyi árpát is vegyen. Viroflayben, harmincz nő, férfiak által támogatva, az országúton megállítja azon szekereket, melyekről azt hiszi, hogy gabonát szállítanak. Monthléryben hét lovas csendőrségi dandár kövekkel és botokkal kergettetik szét; óriási néptömeg, mintegy nyolczezer ember, nők, férfiak, zsákokkal ellátva reá csapnak az eladásra kitett gabonára, s a 40 frank értékű mennyiséget 34 frankért kényszerítik átengedni, felét pedig elrabolják, mert nem fizetnek érte semmit. »A csendőrség elveszté bátorságát, írja a biztos; a nép elszántsága megdöbbenő; meg vagyok rémülve attól, a mit láttam és hallottam.« * — Az 1788 július 17-iki nagy jégverés óta a parasztokat elfogta a »kétségbeesés«; bármily nagy lett legyen is a földesurak jóakarata, ez nem nyújthatott elegendő segílyt; »nem létezik már egy műhely sem; a földesurak és polgárok, kénytelenek lévén lemondani jövedelmeikről, nem adhatnak munkát.« »Az éhező nép már nincs messze attól, hogy a megélhetés miatt életét veszélyeztesse«, és egész nyíltan és vakmerőn ott keres magának élelmi szereket, a hol azokat találja. — Conflans-Sainte-Honorineban, Eragnyban, Neuville és Chenevièrsben, Cergyben, Pontoiseban, Isle-Adamban, Presle és Beaumontban, férfiak, nők, gyermekek, szóval e községek egész lakossága keresztül-kasul járja a földet, csapdákat állít és felássza a mezei vadak búvólyukait.

général, 29 mai; de MM. Marchais et Berthier, 18 et 27 avril, 23 mars, 5 avril, 5 mai. — Arthur Young. *Travels in France*, június 10 és 29-ikéről.

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre du subdélégué de Mouthléry, 14 avril.

»Azon hír terjedt el ugyanis, hogy a kormány, tudomást vevén azon károkról, melyeket a vadak a földműveseknek okoznak, megengedte azok pusztítását... S való is, hogy a nyulak felemésztették a termésnek mintegy ötöd-résztét.« * Ez új vadorzók közül elfognak kilenczet; de ismét szabadon bocsátják őket »a körülmények miatt«, s erre azután, két hónapon át valósággal lemészárolják a vadakat Conti herczeg és Mercy d'Argenteau nagykövet földjén; kenyér híjában az emberek vadat esznek. — Bizonyos természeti ösztön következtében már nem elégszenek meg azzal, hogy visszaélnek mások tulajdonával, hanem megtámadják magát a birtokot is. Saint-Denis mellett elpusztítják az apátság erdeit; »a szomszédos berlők négy-öt lovas szekereken hordják el a fát«; Ville-Parisis, Troublay, Vert-Galant, Villepinte faluk lakosai nyilvánosan kereskednek a fával, s az ellentálló csőszöket agyonveréssel fenyegetik; június 15-én az általuk okozott kár már 60,000 livrere becsültetik. — Nem használ semmit, hogy a tulajdonos, mint pl. Talaru úr, jótékony ember volt, és hogy a megelőző télen issy-i birtokán táplálta a szegényeket. A parasztok lerontják azon töltést, mely az ő községi malmához vezetett; s a parlament által annak helyreállítása megparancsoltatván nekik, kijelentik, hogy nemcsak nem engedelmeskednek, de, hogy ha Talaru úr azt helyreállíttatja, vagy háromszázan jól felfegyverkezve visszatérnek, és azt másodszor is lerontják. **

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre du subdélégué Gobert, 17 mars; de l'officier de maréchaussée, 15 juin. — »Márczius 12, 13, 14, 15 és 16-ikán Conflans lakói általános felkelést rendeztek a mezei nyulak ellen.«

** Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. 2-ik r.

A leginkább hitelvesztett csőcselék számára Párizs a legközelebbi menedékhely; a legszegényebbek és legelkeseredettebbek előtt pedig a vándorélet egész valójában nyílik meg. A főváros körül rablócsapatok képződnek mindazon vidékeken, hol az emberi társadalom még nem kezdődött meg, vagy már is megszűnt. Május első heteiben Villejuif mellett egy, öt-hatszáz tagból álló kóbor csapat garázdálkodik, mely a Bicétret akarja elfoglalni, és Saint-Cloudhoz közeledik.* Harmincz, negyven, hatvan mérföldnyiről jönnek, Champagneból, Lotharingiából, a jégverés által elpusztított vidékek egész környezetéből.** — Mindezek csak úgy hullámszanak Párizs körül, s ott összetorlódznak mint valamely csatornában, a szerencsétlenek a gonosztevőkkel, az egyik, hogy munkát találjon, a másik hogy koldúljon, csavarogjon, az éhség beteges sugallatai, s az utczákon hallható zajongások közepette. Ápril utolsó napjaiban a vámhivatalnokok azt tapasztalják, hogy a sorompókon »számtalan ijesztő, rosszúl ruházott, baljóslatú kinézésű ember jő be. Május első napjaiban észrevehető a tömeg arczulatának megváltozása; »minden országból való számtalan idegen, legnagyobb részök rongyosan, nagy botokkal fegyverezve; már

XXI. fejr. 14-ik l. (Június első hete.) Montjoie pártember ugyan, de részletesen és szabatosan ír, és tanuskodása, ha mások által is megerősíttetik, hitelt érdemel.

* Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. 1-ső r. 92, 101.

** Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de l'officier de la maréchaussée de Saint-Denis. »Naponként számtalan munkás érkezik Lotharingiából és Champagneból« írják e levélben, a mi csak még inkább fokozza az éhséget.

egyedül megjelenésük is olyan, hogy mindenre el lehet az ember készülni, ilyen elemek vegyülnek a tömeg közé. Már e végső beözönlés előtt telve volt és kiáradt a köz csatorna. Képzeljük ehhez Párizs rendkívüli és gyors növekedését, gondoljunk a munkások sokaságára, kiket a sok házlefordás és új építkezés gyűjtött össze, azon mindenféle foglalkozású emberekre, kiket az ipar pangása, a községi adók megszorodása, a tél keménysége, s a kenyér drágasága végső szükségbe döntenek. Emlékezzünk vissza, hogy 1786-ban »kétszázezerre tétetett azon emberek száma, kiknek összes vagyona egyenként nem képvisel többet ötven tallér értékénél«, hogy emlékeztet meg a haladó idő óta hadilábon állanak az őrséggel, hogy 1789-ben százházezer szükségét szenvedő ember van a fővárosban, hogy ezeknek munkát adandó szükség volt nemzeti műhelyeket állítani, »hogy tizenkétezer embert, napi húsz sou munkadíj fejében felesleges módon a Montmartre halmának felásásával foglalkoztatnak, hogy a rakpartok, a kiszálló helyek hemzsegni töltek, hogy a városháza telve van velők, s hogy a törvényszéki palota előtt mintegy gúnyolni látszanak a lefegyverzett igazságszolgáltatást«, hogy naponként mérgelődnek és lármáznak a pékek ajtai előtt, hol, daczára a hosszas várakozásnak, még sem biztosak, kapnak-e kenyeret.* Ezeket meggondolva előre is gyaníthatjuk, minő dühvel és erőszakkal fognak azon akadályokra rontani, melyeket újjal mutatnak nekik.

* Lásd: De Bezenval. *Mémoires*. I. 353. V. ö. e munka I. kötetének 608–610 lapjait. — Marmontel. *Mémoires*. II. 252 s. köv. lapjait. — De Ferrières. *Mémoires*. I. 407.

II.

És ez akadályokra két év óta szüntelen rámutatnak előttök; ezek: a miniszterium, az udvar, a kormány, a régi uralom. Bárki izgasson ezek ellen a nép javára, biztos lehet, hogy követik, a hová csak akarja, sőt még tovább is. Mihelyt valamely nagy városnak törvényszéke vonakodik a kincstári rendeleteket jegyzőkönyvbe igtatni, biztos lehet, hogy a népfelkelés részére áll. Grenobleban 1788 június 7-én csak úgy szórják a házfedelelek cserepeit a katonákra, s ezek tehetetlenekké válnak. Hogy a fellázadt Rennest lecsendesíteni lehessen, egy hadseregre, állandó helyőrségre van szükség, mely négy gyalog és két lovas ezredből áll egy francia tábornagy parancsnoksága alatt.* — A következő évben, midőn a parlamentek a szabadalmazottak részére állanak, a nép azok ellen lázad fel. 1789 februárban, Besançonban és Aixben, a hatóság tagjai kigúnyoltatnak, az utczákon üzőbe vétetnek, palotáikban ostromoltatnak, és elrejtőzni vagy menekülni kényszerítetnek. — Ha már ilyen állapotok uralkodnak a tartományok fővárosaiban, milyenek lehetnek az ország fővárosában? A kezdet az volt, hogy 1788-ban, Brienne és Lamoignon elbocsáttatása után, a tömeg, a Dauphine-téren összegyűlve, bíróul veti fel magát, megégeti a két miniszter arczképét, szétveri az őrséget, ellentáll a csapatoknak: egy század óta nem volt ily véres lázadás. Két nappal utóbb a lázadás újra kitör, a nép megindul, hogy a miniszternek, és Duboisnak, a rendőrség vezetőjének palotáit

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. 1788 szeptember 1-éről.

felgyűjtsa. — Szinte látható, hogy a tudatlan, durva tömeget egy újabb izgató szer ingerli, s az új eszmék megteszik hatásukat. Már hosszú idő óta észrevétlenül hatottak keresztül egyik rétegen a másikba, s miután először az aristocratiát nyerték meg, utóbb a középosztály egész művelt részét, majd a törvény embereit, az iskolákat, az egész ifjúságot, cseppenként, és ezer meg ezer hézagon a munkából és kezeinek mesterségéből élő osztályba is behatottak. A nagyurak öltözködés közben, inasaik, fodrászaik, a mesteremberek és egész szolgaszemélyzetük előtt gúnyolták a kereszténységet. Az írók, ügyvédek és ügyészek, a kávéházakban, vendéglőkben, sétáik alkalmával, minden nyilvános helyen ismételték, és pedig még közönségesebb szavakkal ugyanezen gyalázásokat. Úgy beszéltek a nép előtt, mintha az nem is volna jelen, s mind-ezen, tartózkodás nélkül ördögi ékesszólás töredékesen utat tört magának a kézművesek, csaplárosok, teherhordók, útszéli kofák és katonák agyába.

Ez oka annak, miszerint egy esztendő elég volt arra, hogy néma elégedetlenségök politikai szenvedélylyé változzék át. 1787 július 5-ike óta, midőn a király összehívja a közrendek gyűlését, és felszólít mindenkit véleményének nyilvánítására, a beszédek és a sajtó más hangon szólnak meg mint eddig.* Az általános, elméleteket fejtegető társalgás helyét a gyors, gyökeres és közeli gyakorlati hatást szomjazó, átható és hullámzó szónoklatok foglalják el, hasonlóak a jeladó kürt hangjához. A forradalmi röpiratok egymást érik. *Mi a harmadik rend?**** Sieyèstől,

* Lásd: Barrère. *Mémoires*. I. 234.

*** *Qu'est-ce que le Tiers?*

Emlékirat a franczia nép számára * Ceruttitól, *Elmélkedések a közép-osztály érdekeiről* ** Rabaut Saint-Etienne-től, *Kívánságom* *** Target-től, *A közrendek jogai* † Entiaiguestől, valamivel utóbb *A szabad Franciaország* †† Desmoulins Camilltól, és mások, százával és ezrivel, ††† melyek a választói gyülekezetekben, hova az új polgárok szavalni és felhevülni eljárnak, mind ismételtetnek és bővítettnek. †††† Az egyértelmű, általános, mindennapi kiáltás visszhang gyanánt elhat a katonai laktanyákba, a külvárosokba, a vásárookra, műhelyekbe, padlásalakásokba. 1789 februárban Necker bevallja, »hogy már senki sem engedelmeskedik, s hogy még a csapatokban sem lehet megbízni.« Májusban a halárusok s a nagy árúcsarnok gyümölcsárusnői a választóknak figyelmökbe ajánlják a nép érdekeit, s a közép-osztály tiszteletére dalokat énekelnek. Júniusban már mindenki olvassa a röpiratokat, s »a szolgák a paloták kapuiból állva mohón nyelik azokat.« Júliusban, midőn a király egy rendeletet ír alá, egy hazafias szolgája nyugtalanodik és a király vállán keresztül olvassa azt. — Már nem lehet csalódásban ringatódni; nem egyedül a polgárság foglal állást a törvényes tekintéllyel s az uralkodó kormányrendszerrel szem-

* *Mémoire pour le peuple Français.*

** *Considérations sur les intérêts du Tiers-État.*

*** *Ma pétition.*

† *Les droits des États-généraux.*

†† *La France libre.*

††† A nemzeti könyvtárban látható a fenmaradt röpiratok óriási jegyzéke.

†††† Malouet. *Mémoires*. I. 255. — Bailly. *Mémoires*. I. 43. (május 9 és 19-éről). — D'Hezecques. *Souvenirs d'un page de Louis XVI*. 293. — De Bezenval. *Mémoires*. I. 368.

ben, hanem az egész nép, a kézművesek, a kereskede-
 sel foglalkozók, a szolgálatból élők, mindenféle fajú és
 fokozatú napszámosok, a nép alatt álló söpredék, kóborlók,
 járdataposók, szűkölködők, azon egész sokaság, melyet a
 mindennapi kenyér gondjai elnyomnak, mely soha sem
 pillantott fel, hogy a társadalmi rend nagyszerű épületére
 tekintsen, melynek ő képezi legalsóbb rétegét, de hordja
 egyszersmind valamennyi terheit.

III.

E réteg hirtelen megmozdúl, mi által a fölője helye-
 zett épület ingadozásba jő. Ez a szükség által elkesere-
 dett, és gyanakodás által tévútra vezetett vadállat moz-
 dulása. — Vajjon elrejtőző, zsoldos kezek szurdalták-e
 meg? A kortársak meg vannak erről győződve, s a dolog
 nem valószínűtlen.* De egyedül azon zaj is, melyet a
 szenvedő vad körül csapnak, elegendő, hogy az még
 inkább megvaduljon és kitörjön. — Ápril 21-ikén megkez-
 dődtek a választási gyülekezetek Párizsban; minden város-
 negyedben volt ilyen, a papság, a nemesség, a közép-
 osztály számára. Majdnem egy egész hónapon át, minden-
 nap, hosszú sorban lehetett a választókat az utcákon
 járkálni látni. Az elsőválasztók még mindig tartanak
 gyülekezeteket, miután a másodválasztókat már meg-
 választották: mert a nemzetnek örködnie kell megbizottjai
 felett, és elévülhetlen jogainak gondját kell viselnie; ha

* Lásd: Marmontel. *Mémoires*. II. 249. — Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. 1-ső r. 92-ik l. — De Bezenval *Mémoires* című munkájában (I. 387) írja: »E kémekek hozzátették, hogy lát-
 tak egyéneket, kik a zavargást felidézték, sőt pénzt osztogattak.«

azok gyakorlását megbízottjaira ruházta is, azért a tulajdonjogról nem mondott le, és fentartja magának a jogot a beavatkozásra, a mikor ez tetszésére van. Az ily követelés gyorsan utat tör magának, és rögtön, a választási gyülekezetek középosztálya után, az utcák középosztályát is megnyeri. Nincs annál természetesebb vágy, mint hogy az emberek vezetőiket vezetni akarják: a legelső elégedetlenség esetében, kezeiket teszik a makacskodókra, és őket kényszerítik arra menni, a merre nekik tetszik. — Szombaton, ápril 25-én, azon hír kering, hogy Réveillon, választó, festett papír gyáros a Szent Antal utcában, és Lerat biztos a Szent-Margit városrész választókerületében »rosszat mondtak.« Rosszat mondani annyi, mint a népről rosszat mondani. Mit mondott Réveillon? Nem tudja senki, de a nép képzelőtehetsége találékonyságának borzasztó hatalmával és pontosságával rögtön készít vagy elfogad valamely gyilkos mondást, azt mondta »hogy egy munkás, ha vannak is neje és gyermekei, megélhet naponkénti tizenöt souból.« Ez áruló, boszút kell rajta állani, »tűzzel és vérrel kell házában mindent elárasztani.« * — Jegyezzük meg, hogy a hír valótlan, hogy Réveillon a lecsekélyebb munkásnak naponként huszonöt sout fizet, hogy háromszázötven munkásnak ad élelmet, kiket az

* Lásd: *Archives nationales*. Y. 11,441. Interrogatoire de l'abbé Roy, 5 mai. — *U. o.* Y. 11,033. Interrogatoire (28 avril et 4 mai) des vingt-trois blessés portés à l'Hôtel-Dieu. — E két okmány igen fontos a lázadás valódi jellemének megbírlására; hozzá kell még adnunk Bezenval elbeszélését, ki akkoriban du Châtelet úrral együtt vitte a parancsnokságot. Majdnem valamennyi egyéb elbeszélés a pártszellem szempontjából többet, vagy hamisat mond.

elmúlt télen, daczára az üzlet pangásának, megtartott és ugyanannyit fizetett nekik, hogy ő maga is régi munkás, hogy érmekeket kapott már találmányaiért, hogy jóteknony ember, kit minden tiszteletreméltó ember becsül. * — Ez azonban mitsem használ; a kóborlóknak és »idegeneknek« a sorompókon betóduló csordái nem vizsgálják a dolgot oly közlelről, és a napszámosok, fuvarosok, foltozó cipészek, kőművesek, rézművesek, márványkereskedők, kiket amazok lakásaikból hoznak el, szintén nem igen kutatják a valóságot. Midőn az izgatottság ennyire felhalmozódik, a véletlen által is kilép medréből.

A párizsi papság épen ekkor kijelenti, hogy lemond szabadalmairól az adó dolgában, s a nép, barátjait ellenségeinek tekintvén, szidalmaiban a papságot Réveillon nevével együtt nevezi. ** Szombaton egész nap s a vasárnap folyamában növekszik a forrongás, és hetfőn, 27-ikén, a tétlenség és iszákosság második napján, a csapatok mind megindulnak. Egy ilyenel, mely »bunkósbotokkal« van fegyverezve, szemtanúk találkoznak a Szent-Szeverin-utczában, e csapat oly sűrű, hogy elzárja az utat. »A házak kapui és a boltajtók mindenfelé becsukatnak, s e kiáltás hallható: itt a forradalom! A lázadók csak úgy okádják az átkozódásokat és szitkokokat a papság ellen«, s meglátva egy papot, utána kiáltják: »b... pap.« Egy más csapat Réveillon urat ábrázoló bábót hord körül, mely a Szent-Mihály-rend szalagjával van díszítve, gúnyosan ítéletet tartanak felette, elégetik a Grève-téren, és házát fenye-

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. III. köt. A) jegyz. (Exposé justificatif, par Réveillon.)

** Lásd: Bailly. *Mémoires*. I. 25 (april 26-ikáról).

getik; s miután az őrség visszaveri őket, megtámadják egyik barátjának, egy salétromfőzőnek házáat, szétörtenek és felégetnek minden bútort és ingóságot.* Már éjfélre jár az idő, midőn a csoportok szétveretnek; az emberek azt hiszik, hogy ezzel a lázadásnak is vége van. — De másnap még hevesebben újul meg az; mert a rendes izgató szereken kívül, minők a nyomor,** s a kicsapongás szükségének érzete, újabb lázító eszméjük is van, t. i. azon meggyőződésük, hogy ők »a középosztály érdekeiért« harcolnak. Ily dologban mindenki önmagán és másokon köteles segíteni. »El volnánk veszve, mondá a lázadók egyike, ha nem támogatná egyik a másikat.« E hit annyira megszilárdítja őket, hogy a Saint-Marceau külvárosba háromszor küldenek megbizottakat, hogy ezek híveket szerezzenek, és bunkósbottokkal kezeikben, a kit csak útban találnak, akár akar, akár nem, velök menni kényszerítenek. Más csoportok a Szent-Antal kapunál megállítják a lóversenyről visszatérőket, megkérdezik, hogy a nemességhez vagy a középosztályhoz szítanak-e, és kényszerítik a hölgyeket, hogy leszállva kocsijaikról kiáltsák: Éljen a középosztály.*** E közben a tömeg Réveillon

* Lásd: Hippeau. *Le gouvernement de Normandie*. IV. 377. (Lettre de M. Perrot, 29 avril.)

** *Lettre au roi* par un habitant du Faubourg Saint-Antoine. Ebben olvassuk: »Sire, ne kételkedjék azon, hogy újabb szerencsétlenségének oka a kenyér drágasága.«

*** Lásd: Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 25. Itt olvassuk: »Midőn visszajöttünk, gazemberek apró csoportjai állítottak meg, kik szemtelenül azt követelték tőlünk, hogy kiáltsuk: »Éljen Necker! éljen a középosztály!« Az író két társa a Szent Lajos-rend lovagja volt, keresztjük, melyet viseltek, »növekvő gyűlölet« tárgya látszott lenni. »Durva zúgolódást

háza előtt mindig számosabb lesz; az őrség harmincz embere nem képes neki ellentállani; házát megtámadják és fedelétől aljáig kirabolják; a bútorokat, élelmi szereket, fehérneműeket, üzleti könyveket, kocsikat, sőt még a baromfi-udvarban levő szárnyasokat is, a három helyen felhalmozott és meggyújtott máglyára vetik; ötszáz louis-d'ort, minden készpénzt és az ezüstneműeket ellopják. Többen lemennek a pinczékbe, s ott derűre-borúra össze-
 isznak mindent, bort és fénymázt, míg, vagy félholt-
 részegen lerogynak, vagy a káros ital hatása alatt gör-
 csös vonaglásokban kimúlnak. Ez ordító tömeg ellen
 a gyalog- és lovas-őrség, a királyi csapatok közül száz
 lovas, a franczia és később a svejezi testőrség is kivonúl. *
 »Cserép-és letört kéménydarabokat dobálnak a katonákra«,
 kik most négy sorban tüzelnek a lázadókra. A bortól
 és dühöngéstől ittas zendülők több órán keresztül kétség-
 beesetten védelmezik magukat; kétszáznál több a meg-
 ölettek száma, majd háromszáz a sebesülteké, csupán
 akkor veretnek le, midőn ágyúkat hoznak ellenök, s
 a csoportosulás éjjelig tart. — Esti nyolcz óra felé a

idézett elő, még oly emberek részéről is, kik nem látszottak a
 lázadókhoz tartozni.«

* Lásd : Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux.*
 I. 25. Itt olvassuk : »Ugyane napon az Ecquevilly palotában, a Szent
 Lajos utczában ebédeltem.« — Az író gyalog távozik onnan, és ta-
 nuja a lázadásnak. »1500—1600 nyomorúlt, a nemzet söpredéke, ki-
 ket gyalázatos bűnök lealjasítának, rongyokkal borítva, pálinkától
 bűzlők, a legundorítóbb, és leglázítóbb látványt nyújtották. Száz-
 ezer embernél több gyűlt össze, minden nemből, korból, állapot-
 ból, s ezek nagy mértékben akadályozták a katonákat működé-
 sükben. Nemsokára megkezdődött a tüzelés, folyt a vér; mellet-
 tem két becsületes polgár sebesített meg.«

párizsi őrség még mindig kénytelen tüzelni reájok, hogy a Vieille-du-Temple utczában megvédelmezzék a kapukat, melyeket a gonosztevők erőszakkal akarnak betörni. Éjjeli féltizenkettőkor a Saintonge- és a Bretagne utczában egy hentes és egy pék kapuját törik fel. A már-már lecsendesülő lázadás legvégső hullámvázában is felismerhetni azon elemeket, melyek azt létrehozták, melyek a forradalmat is felidézni fogják. — Vannak közöttök éhezők; azon csapat, mely a Bretagne-utczában a péknek boltját kirabolja, a kenyeret a Saintonge-utca sarkán álló és várakozó asszonyoknak viszi. — Vannak közöttök rablók is; du Châtelet úrnak kémei, kik éjfélnél, egy árok mentén vizsgálódnak, a Trône-sorompón túl »nagy csapat rablót« vesznek észre; vezérök egy halomra állva bátorítják őket, hogy munkájokat újra kezdjék, s a következő napokon az országutakon a kóborlók azt mondogatják egymásnak: »Itt Párizsban már nincs mit keresnünk, a hatóság rendszabályai igen jók; menjünk Lyonba.« — Vannak végre hazafiak is közöttök; ezek a lázadás estéjén, a Change- és Mária hídon, egy ingben, mezítláb járkáló, szennyes, ravatalvivő emberek, ügyök védelmére kelnek; kalapjaikat kinyújtva, hangosan kérnek alamizsnát az elmenőktől, e szavakkal: »könyörüljenek a szegény középosztályon.« — Az éhezők, rablók és hazafiak egy testületet képeznek, és ezentúl a nyomor, a bűn s a közszellem egyesülnek oly felkelésre, mely mindig szolgálatára áll az izgatóknak, kik azt megindítani akarják.

IV.

Az ily izgatók most már mindenütt ott vannak. A Palais-Royal egy bizonyos szabad ég alatti együletet képez, hol egész nap, sőt késő éjjel is, egyik a másikat izgatja, s a tömeget lökdösésekkel uszítják. Ezen az Orléans-család szabadalmi által oltalmazott zárt helyre a rendőrség nem meri lábát betenni, itt szabad a szó, s azon közönség, mely itt a szó fegyverével él, arra látszik kiválogatva lenni, hogy visszaéljen vele. Oly közönség ez, mely épen illik a helyhez. * A Palais-Royal központja a prostitúciónak, játéknak, tunyaságnak, s a röpiratok szerzésének, magához vonja a nagy városokban hullámozó, gyökerek nélküli tömeget, melynek nem lévén sem foglalkozása, sem háztartása, csupán a kíváncsiság és élvezetek hajhászásában tölti idejét, a kávéházak törzsvendégei, a csárdákban hentergők, kalandorok, az irodalom, művészet, ügyvédi hivatás elveszett vagy számfeletti művelői, jegyzősegédek, tanulók, naplopók, járdataposók, idegenek, a hôtél garni-k lakói; mondják, hogy ezek száma Párizsban negyvenezerre tehető. — Ily emberektől hemzsegnék a Palais-Royal kertje és csarnokai; »alig lehet ott az úgynevezett hat testületnek csak egy tagját is találni«, ** csak egy, rendezett foglalkozással bíró polgárt, csak egy olyan

* Lásd: De Goncourt. *La société française pendant la révolution*. 31 játékbárlang van itt, s egy röpirat ez időből ily címet visel: *A Palais-Royal 2100 kéjhölgyének kérvénye. (Pétition des 2100 filles du Palais-Royal.)*

** Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. 2-ik r. 144. l. — Bailly. *Mémoires*. II. 130.

embert is, ki dolgainak intézése és háztartási gondjai által komoly és tekintélyes emberré lett volna. Nincs itt hely a szorgalmas, rendszerető méhek számára, a politikai és irodalmi herék foglalják el azt. Párizs minden részéből ide csapnak le ezek és zajos, dongó repdesésekben elborítják a talajt, mint a kirepült raj. »Egész nap, írja Young Arthur, vagy tízezer ember hemzseg a Palais-Royalban«, * s a tolongás oly nagy, hogy ha egy almát ledobnának valamely erkélyről, e mozgó fejekből álló padolatra, az nem esnék a földre. — Könnyen kitalálhatjuk, minő állapotban van ez emberek agyveleje; Franciaország legüresebb fejű emberei ezek, telve vannak speculativ eszmékkal, a legingerlékenyebbek és legizgatottabbak. A rögtönzött politikusok e zagyva vegyületekben, senki sem ismeri a beszélőt, senki sem tartja magát felelősnek a miatt, a mit mondott. Mindenki úgy van ott, mint a színházban, ismeretlen az ismeretlenek közt, azon szükség érzetével, hogy meginduljon, elragadtassék, zsákmánya legyen az őt körülvevő szenvedélyeknek, elragadtatva a nagy szavak, a kigondolt hírek, a mindig növekvő zaj, s azon túlzások örvényébe, melyek által az őrjöngők egymást akarják felülmúlni. Hallani itt könnyekkel vegyült kiabálásokat, tapsokat, lábbal való dobogásokat, mint akár egy szindarabban; némelyek annyira felhevülnek, hogy ott helyben a láz és kimerülés következtében majd meghalnak. Hiába szokta meg Young Arthur a politikai szabadság nyilvánulásainak zaját; elálmodik azon,

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. 1789 június 24-ikéről. — Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. 2-ik r. 69. lap.

a mit lát. Szerinte *» az erjedés felülmúl minden képzeletet . . . Eddig azt hittük, hogy Debrett vagy Stockdale könyvkereskedők boltjai Londonban tömve vannak látogatókkal, pedig ezek valóságos pusztaságok a Desenne és másokéi mellett; csak nagy nehezen lehet az ajtótól a könyves asztalig jutni . . . Minden órában születik egy-egy röpirat; ma tizenhárom jelent meg, tegnap tizenhat, s a múlt héten kilenczvenkettő. Húsz közül tizenkilencz a szabadság érdekében szólal fel.« — A szabadság alatt pedig a szabadalmak eltörlését, a tömeg souverainitását, a *Társadalmi szerződés* életbeléptetését, »a köztársaságot« értik, sőt helyesebben: az általános egyenlőséget, az állandó fejtelenséget, sőt a pórháborút. Desmoulins Camill a leggyakoribb szónokok egyike, ezt világos szavakkal kijelenti, s izgat erre. »Miután a barom már a csapdában van, mondja, üssétek agyon . . . Soha gazdagabb zsákmány nem lőn a győzők osztályrésze. *Negyvenezer palota, lakház, kastély, a franciaországi birtokok két ötöde lesznek a bátorság jutalma.* Azok, kik most azt mondják, hogy ők az elfoglalók, le fognak győzetni. A nemzet meg fog *tisztulni.*« Íme a rémuralom előre vázolt körvonalai.

S mindezt nem csupán olvassák az emberek, de elszavalják, bővítik és gyakorlati alakba öntik. A kávéházak előtt a »dörgedelmes hangú emberek egymást váltják fel esténként.« ** »Valamely székre vagy asztalra lépnek, a kor dolgairól azon nap megjelent leghevesebb röpiratot

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France.* Június 9, 24 és 26-áról. — C. Desmoulins. *La France libre* több helyén.

** Lásd: C. Desmoulins. *Lettres à mon père.* — Arthur Young. *U. o.* Június 9-ikéről.

olvassák . . . Nem tudjuk elképzelni azon mohóságot, mely-lyel az emberek azokat hallgatják, s azon mennydörgés-szerű tapsolást, mely a kormány ellen intézett minden vakmerő vagy a rendesnél hevesebb kifejezést kísér . . . »Három nap előtt egy teherhordó egy négy esztendős, de igen értelmes és jól nevelt gyermeket hordozott hátán a kertben, vagy húszszor fel s alá, s ez mindig azt ki-áltá: „A francia nép rendelete: Polignac asszony Párizs-tól száz mérföldnyire van száműzve; Condé hasonlóké-ppen, Conti hasonlóképen, Artois szintén, a királyné . . . ” nem merem tovább mondani.« — A Palais-Royal köze-pén egy deszkákból készült terem van, mely mindig telve van, különösen ifjú emberekkel, kik a parlamentek mód-jára határoznak; az elnök esténként meghívja a nézőket, hogy írják alá azon indítványokat, melyek a nap folya-mában tétettek, és melyeknek eredetijei a Foy-kávé-házban vannak kiteve. * Újjaikon számlálják elő a haza ellenségeit: »mindenek előtt két királyi fenséget (a király legidősebb fivérét és Artois grófot), három királyi her-czeget (Condét, Bourbonnt és Contit), egy kegyencznőt (Polignac asszonyt), Vaudreuil, de la Trémoille, du Châ-telet, Villedeuil, Barentin, de la Galaisière, Vidaud de la Tour, Berthier, Foulon urakat, sőt még Linguet urat is.« Falragaszokon követelik, hogy Maury abbé a Port-neuf-ön pellengérre állíttassék. Egy szónok indítványozza, »hogy Esprémenil úr háza felgyújtassék, neje, gyermekei, ingóságai s ő maga is a tűzbe vettessenek; s az indít-

* Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France* 2-ik r. 69, 77, 124, 144. — C. Desmoulins. *Lettres à mon père*. A június 24-ikéről s a következő napokról szóló levelek.

vány egyhangúlag elfogadtatik.« — Nem türnek semmi ellenvetést; egy hallgatót, ki elborzad a gyilkos szándékatokon, »nyakon ragadnak, kényszerítik hogy letérdeljen, bocsánatot kérjen, megcsókolja a földet; a gyermekekhez hasonlóan megfenyítik, többször bemártják egy vízzel telt medenczébe, azután átadják a söpredéknek, mely őt a sárban hengergeti.« Másnap egy papot lábaikkal taposnak meg és egyik kézből a másikba lökdösnek. Néhány nappal utóbb, június 22-én, ismét két hasonló jelenet fordul elő. A souverain tömeg gyakorolja a souverain hatalom valamennyi ténykedését, a törvényhozóival együtt a bírót, a bíróval együtt a bakót. — Bálványaik szentek; s ha valaki megtagadja tőlök a tiszteletet, felségsértés bűnébe esik, és rögtön megfenyítettetik. Július első hetében egy pap, ki Neckerről rosszat mondott, megvesszőztatik; egy nőt, ki Necker mellszobrát szidja, a halárusnők, ruháit felfogván, véresre vernek. A gyanús egyenruháknak megizenték a háborút. »Mihelyt egy huszár megjelenik, írja Desmoulins, az emberek ezt kiáltják: itt jó a bohóc! s a kővágók kövekkel dobálják meg. Tegnap estve két huszártiszt, Sombreuil és Polignac urak, megjelentek a Palais-Royalban, . . . székeket dobtak reájok, s ha meg nem futnak, agyonütik őket.« »Tegnapelőtt egy rendőrkémet fogtak el, beledobták a vízbe, úzóbe vették, mint a hogy a szarvast szokás, megkergették, kövekkel megdobálták, botokkal megverték, egyik szemét kiütötték, és daczára kérelmeinek, kegyelemért való kiáltásainak, másodszor is vízbe dobták. Kiноztatása déltől esti fél hatig tartott, s a hóhérok száma legalább tízezer volt.« — Képzeljük el az ily tűzhely hatását, mint a Palais-Royalét, ily időkben. A törvény-

szerű hatalom mellett egy új hatalom emelkedett fel, egy névtelen, felelősség, fék nélküli, a kávéházak elméletei, az agyvelők rémei, a szószátyárok izgatásai által előre kergetett, utczai, piaczi törvényhozás; s azon meztelen karok, melyek a Szent Antal külvárosban megjelennek mindent szétrombolni, képezik az ő testőreit és minisztereit.

V.

Ez az összecsoportosuló tömegek dictaturája, melynek eljárása, természetének megfelelően, a tettelegességek útja; mindent lever, mi neki ellentállani akar. — Versailles népe az utczákon, s a rendek gyülekezetének ajtai előtt mindennap »szitkozódik azok ellen, kiket *aristocratáknak* neveznek.« * Hétfőn június 22-ikén »majd hogy agyon nem ütötték Esprémenilt; Maury abbé . . . menekülését csak egy plébános erejének köszönte, ki őt ölbe kapván, az arlesi érsek kocsijába dobta.« 23-ikán »a párizsi érsek és a pecsétőr kigúnyoltatnak, megsértetnek, összeköpdöstetnek, majd meghalnak a szégyentől és boszúságtól«, s a zshivaj, mely őket körülveszi, oly félelmes, hogy Passeret, a király titkára, ki a minisztert kísérte, még aznap meghal a szenvedett rémülettől. 24-ikén a beauvaisi érseket egy fejéhez vágott kő majdnem megöli. 25-én a párizsi érseket csupán lovainak gyorsasága menti meg; a tömeg utána ered és kövekkel dobálja meg; palotáját

* Lásd: Étienne Dumont. *Souvenirs*. 72-ik l. — C. Desmoulins. *Lettres à mon père*. A június 24-ikéről szóló levél. — Arthur Young. *Travels in France*. Június 25-ikéről. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. II. 28.

ostrom alá veszik, valamennyi ablakait beverik, és daczára a francia testőrség közbenjárásának, oly nagy veszélyben van, hogy kénytelen megigérni, miszerint a közép-osztály részére fog állani. Íme, ily módon hajtja végre a nép durva keze az osztályok egyesülését. — Époly parancsolólag nehezedik képviselőire, mint ellenségeire. »Bár meg volt tiltva belépni gyűléseink termébe, mindig hatszáznál több néző volt jelen«, mondja Bailly, * s ezek nem titokteljesen és csendesen viselték magokat, hanem tevékenyen, zajosan, a képviselők közé vegyültek, felémelték kezeiket, midőn valamely indítvány tétetett, s mindig résztvettek a határozatok hozatalában tapsaik és kurjongatásaik által, s így mintegy mellékgyülekezetet képeztek, mely akaratát gyakran érvényesíté a másik felett. Feljegyzik az ellenzékiek neveit; s a czédulákat melyekre ezek írva vannak, odaadják a gyűlésterem bejárata előtt várakozó hordszékvivőknek, s ezektől a csöcselék veszi át, mely várakozik a képviselők kijövetelére, s e nevek viselői ezentúl a közjó ellenségei közé soroltatnak. **

* Lásd: Bailly. *Mémoires*. I. 227 és 179. — Monnier. *Recherches sur les causes qui ont empêché la France d'être libre*. I. 291. II. 61. I. 289. — Malouet *Mémoires*. I. 299. II. 10. — *Actes des Apôtres*. V. 43. (Lettre de M. de Guillermy du 31 juillet 1790.) — Marmontel. *Mémoires*. I. 28. Itt olvassuk: »A nép még a gyűléseken is megjelent, hogy pártfeleit bátorítsa, áldozatait kiválaszsza és megjelölje, és hogy a gyengékre nézve borzasztóvá tegye a név szerinti szavazást.«

** Lásd: *Lettres manuscrites* de M. Boullé, député, aux officier municipaux de Pontivy, du 1-er mai 1789 au 4 septembre 1790 (communiquées par M. Rosenzweig, archiviste à Vannes), 16 juin 1789. »A tömeg, mely e napokban a gyűléstermet körülvette... két-hármezer emberből állott.«

Neveik jegyzékbe vétetnek, kinyomatnak és esténként a Palais-Royalban a proscibáltak jegyzékeivé változnak át. Ez erőszakoskodó nyomás következtében fogadtatik el többféle rendelet, többi közt az, melyben a közegek kijelentik, hogy ők képezik a nemzetgyűlést és magukhoz ragadják a legfőbb hatalmat. Előtte való nap Malouet azon indítványt tevő, hogy előbb állapíttassék meg, mely részen van a többség; rögtön valamennyi *nem*-mel szavazó, számra többen háromszáznál, köréje gyűlnek; »a karzatról most egy ember hozzá fut, gallérjánál megragadja és ezt kiáltja neki: Hallgass te rossz polgár.« Malouet-t kiszabadítják, az őrség odasiet; »de a rettenetes betölté az egész termet, az ellenzékieket fenyegetésekkel üldözték, és másnap már csak kilenczvenen voltunk.« Időközben az ellenzékiek névjegyzéke már köröztetett; néhányan, Párizs képviselői, még az nap este eljöttek Baillyhoz, egyikök »igen tisztességes ember és jó hazafi«, figyelmeztették, hogy házát fel akarják gyújtani; neje éppen gyermekágyban feküdt, s a ház előtt keletkezendett legcsekélyebb zajongás halálát okozhatta volna a betegnek. Ez hatott férjére. — Valóban, három nap mulva már odáig jutott a dolog, hogy a labdaházban tartott eskü alkalmával egyetlen képviselő, d'Auch Márton, merészelte csak neve mellé írni e szót »ellenzéki.« E miatt többen kigúnyolják társai közül, »s a nép, mely előtt azonnal bevádoltatott, a terem bejárata előtt összegyűl, s a képviselő csak egy titkos ajtón menekülhet, különben darabokra tépik«, és néhány napon át nem jelenhet meg a gyűléseken.*

* Lásd *Lettres manuscrites* de M. Boullé. A június 23-iki levélben írja: »Mily fenséges pillanat az, midőn lelkesedve szövegetke-

— A karzatok ezen közbeszólásai miatt a radikális kisebbség, körülbelül harmincz tag, vezeti a többséget, s nem tűri, hogy az felszabadítsa magát.* — Május 28-ikán Malouet azt kívánja, hogy a király által előterjesztett engesztelő módokról zárt ajtó mellett folyjon a tanácskozás, a karzati közönség lepisszegi, és az egyik képviselő, Bouche, ezen igen világos szavakat vágja szemei közé: »Jegyezze meg Uraságod, hogy mi itt uraink jelenlétében határozzunk, és hogy számot tartozunk nekik adni véleményünkről.« Ez a *Társadalmi szerződés* tana, és a képviselők, új emberek, vidékiek és elméleteken nyaralók, nem tudják és nem merik magukat kivonni az uralkodó dogma zsarnoksága alól, félenkségből, az udvar és a szabadalmazottak iránti félelemből, optimismusból és az emberi természet iránti bizalomból, kényszerűségből és azon kötelezettségből, hogy tevékenységek első nyilvánulása mellett megmaradjanak. — Az uralkodó dogma fogja ezentúl a törvényeket meghozni, az alkotmányozó gyűlés, a törvényhozás, a convent, valamennyi gyülekezet eleitől végig meghódol előtte. El van fogadva azon nézet, hogy a karzat közönsége, ugyanazon joggal, sőt még na-

zunk a haza érdekében új eskü letételére!... Miért kellett egyik tagtársunknak épen ezen pillanatot választania, hogy magát megbecstelenítse? Neve most be van szennyezve egész Franciaország előtt, pedig a szerencsétlennek gyermekei is vannak! Rögtön elárasztva a közönség megvetésével, kimegy, s az ajtó előtt kimerülve lerogy e szavakkal: »Ah, meghalok!« Nem tudom, mi történt vele azóta. Különös csak az volt, hogy addig nem viselte magát rosszul, s hogy ő is az alkotmányra szavazott.«

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. I. 168. — Malouet. *Mémoires*. I. 298. (szerinte a kisebbség ekkor csupán csak tíz tagból állott.) II. 10. — Dumont. *Souvenirs*. 250.

gyobbal képviseli a népet, mint a képviselők maguk. E közönség pedig a Palais-Royal közönsége, idegenekből, tétlenekből, az újítások kedvelőiből, Párizs szóhordozóiból, a kávéházak hőseiből, klubbok jövődő nagyságaiból, szóval a polgári osztály felizgatott elemeiből áll, épen úgy, mint az ajtók előtt ácsorgó, s a képviselőket kövekkel dobáló sőpredék, az alsó néposztály heveskedő elemeiből nyeri újonczait. És így, mintegy önkénytelen választás útján, azon töredék, mely nyilvános hatalom gyanánt veti fel magát, erőszakos szellemekből, erőszakoskodó emberekből áll. A veszedelmes őrjöngők önkénytelen, előleges megbeszélés nélkül egyesülnek a veszedelmes vadállatokkal, s a törvényes tekintély elleni növekvő engedetlenség következtében, a törvénytelen szövetség az, mely mindent fel fog forgatni.

Midőn a hadvezér, táborkarával és tanácsosaival összegyűl, és valamely haditerv felett tanácskozik, a legelső közérdek az, hogy a fegyelem érintetlenül fenmaradjon, s hogy a betolakodók, akár katonák, akár czenkek, nyugtalankodásuk szellemével és makacsságukkal meg ne zavarják azon egyensúlyt, melyet a vezéreknak óvatossággal és hidegvérrel kell megőrizniük. Ez volt a kormány nyílt kívánsága;* de ezt nem érte el, s a tömeg folyton tartó bitorlása ellenében nem marad egyéb fegyvere az erőszaknál. De maga az erőszak is kisiklik kezeiből, s a növekvő engedetlenség, hasonlóan a ragályhoz, miután elébb a népre elragadt, most a katonaságot is hatalmába ejti. — Június 23-ika óta a franczia testőrség két csapata megtagadja a szolgálatot.** Június 27-ikén a ka-

* A június 23-iki nyilatkozat 15-ik cikkelye szerint.

** Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. II. r.

szárnyákba behivatván, megsértik utasításait, s ezentúl, »valamennyi estén láthatók a Palais-Royalban, a mint kétsorososan bevonulnak.« A helyet jól ismerik, a kéjhölgyek közös találkozó helye ez, kiknek ők szeretőik és kiken elősködnék.* »Az úgynevezett hazafiak mind hozzájuk csatlakoznak, fagylaltot, bort fizetnek nekik; tisztjeik jelenlétében csábítják el őket.« — Számítsuk ehhez, hogy ezredesök, du Châtelet régóta gyűlöletes előttük, hogy őket erőltetett gyakorlatokkal fárasztotta, hogy altisztjeiket faggatta és számukat kevesbitette, hogy megszüntette iskolájakat, hol zenészeik gyermekei neveltettek, hogy botoztatja őket, minden ellen kifogása van, és táplálékban úgy, mint eltartásban megrövidíti őket. — E csapatok tehát elvesztek a fegyelemre nézve: egy titkos társaság keletkezett közöttük, s a katonák kötelezték magukat az idősebbek előtt, hogy a nemzetgyűlés ellen semmit sem fognak tenni. Közöttük és a Palais-Royal között tehát megvan a szövetség. — Június 30-án, főkolomposaik közül tizenegyen, kik az Abbaye-börtönbe vitettek, segítségért írnak; egy fiatalember a Foy-kávéház előtt egy székre áll és hangosan olvassa fel levelöket; egy csoport rögtön megindul, kalapácsok és vas feszítő-rudak segélyével fel-

118. — C. Desmoulins. *Lettres à mon père*. A június 24-ike s következő napokról szóló levelek. — *Recit fidèle* par M. de Sainte-Fère, ancien officier aux gardes françaises. 9-ik l. — De Bezenval. *Mémoires*. III. 413. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. II. 35. — *Souvenirs manuscrits* de M. X.

* Peuchet mondja Parent Duchâtelet által idézett *Encyclopédie méthodique* (1789) című munkájában: »Az őrség majd valamennyi katonája ezen osztályhoz (t. i. a kéjhölgyek kitartóihoz) tartozik, sőt vannak sokan, kik csak azért vétetik fel magukat e testületbe, hogy e szerencsétlenek által tartassák el magukat.«

töri a börtön ajtaját, diadallal hozza ki onnan a foglyokat, a kertben ünnepet rendez tiszteletükre és öröket állít fel körülöttük, hogy újra el ne vezettessenek. — Midőn az ily fegyelmetlenség büntetlenül marad, semmiféle rend sem tartható fenn, s valóban július 14-ikének reggelén, hat csapat közül öt elpártol. — A mi a többieket illeti, ezek sem viselik magukat jobban, s épen így csábítatnak el. »Tegnap, írja Desmoulins, a tüzérezred követte a francia őrség példáját, szétverte az öröket és a Palais-Royalba jött a hazafiak közé . . . Csak a nép embereit látjuk, kik, ahol csak katonákkal találkoznak, hozzájuk csatlakoznak, s így kiáltanak: *menjünk! éljen a harmadik rend!* s a korcsmákba viszik őket, hol azoknak egészségére poharat ürítenek.« — A dragonyosok az őket Versaillesbe vezető tiszteknek mondják: »Engedelmeskedünk önöknek, de ha oda érkezünk, jelentsék ki a minisztereknek, hogy, ha a legcsekélyebb erőszakoskodásra akarnak minket vezényelni polgártársaink ellen, legelőször is önökre fogunk löni.« — Azon húsz ember, ki megbíztatik, hogy a Rokkantak palotájában levő fenyegetett fegyvertárban a puskákról a kakast és a töltő veszszőt leszedjék, hat óra alatt csupán húsz fegyvert tesz használhatatlanná és pedig azért, hogy midőn a nép a fegyvertárt meg fogja támadni, felfegyverezhesse magát. — Szóval, a hadsereg legnagyobb része elpártolt. Bármily jó legyen valamely főtiszt, elég az, hogy főtiszt, arra, hogy ellenségnek tekintessék: Sombreuil kormányzó, »kinek emberei semmit sem vethetnek szemére«, nemsokára tanúja lesz, hogy tüzérei saját lakására irányozzák ágyúikat és ő maga csak nagynehezen menekül meg attól, hogy sajátkezüleg akasztzák fel a kapu rácsozatára. — Azon had-

erő, mely a lázadás leverésére kiküldetik, a lázadásnak szolgáltató újonczokat; sőt, a fegyver használata, melyre a nép fékentangolásában számítottak, csak kihívja azt, és végleges fellázadását idézi elő.

VI.

Megérkezett a végzetes pillanat: nem azért bukik el a kormány, hogy egy másiknak adjon helyet, hanem mindenféle kormány megszűnik, hogy helyet adjon a lelkesedés, hiszékenységre, nyomor és félelem által vakon előre űzött csoportok időnkénti zsarnokságának. * A nép, hasonlóan a megszelídített elefánthoz, mely egyszerre ismét megvadul, egy mozdulattal leveti eddigi vezetőjét, s az új vezetők, kiknek megengedi, hogy nyakára üljenek, ezt csak látszólag tehetik; mert tényleg, ezentúl, felszabadulva ezek akarától, átengedve érzéseinek, ösztöneinek és vágyainak, csak saját tetszése szerint cselekszik. — Tagadhatlan, hogy csupán kihágásait akarták megelőzni; a király megtiltott minden erőszakoskodást, ** s a parancsnokok megtiltják a csapatoknak, hogy a népre lőjjenek; de a felizgatott vadállat minden óvrendszabályt ellene irányzott merényletnek tart; jövőben

* »A szabadság most az általános kiáltás, írja Morris kormányzó (Lásd: *Correspondance with Washington*) július 19-én, a tekintély már csak puszta név, melynek nincs tárgya.«

** Lásd: Bailly. *Mémoires*. I. 302: »A király jóhiszemű volt; ő csupán a közrend és béke érdekében kívánt rendszabályokat. . . . Az igazság ereje kényszeríté a törvényszéket, hogy Bezenval urat felmentse a nép és haza ellen irányzott merénylet vádjától.« — Marmontel. *Mémoires*. IV. 183. és Mounier. *Exposé justificatif*; faits relatifs à la dernière insurrection. II. 40.

ő maga akarja magát vezetni, s ennek kezdetéül megöli őreit. — Midőn július 12-ikén, dél felé, híre terjed Necker elbocsáttatásának, a Palais-Royal visszhangzik a düh kiáltásaitól. * Desmoulins Camill egy asztalra áll, kijelenti, hogy az udvar »a hazafiak ellen egy új Bertalan-éjre készül.« Megölelik, felteszik az általa ajánlott zöld jelvényrózsát, a táncztermeket és színházakat a gyász jeléül erőszakkal bezáratják, elmennek Curtiushoz, ** honnan Orléans herczeg és Necker mellszobrait elhozzák és diadalmenetben körülviszik. — E közben Lambesc herczeg dragonysai, kik a XV. Lajos-téren valának felállítva, a Tuileriák bejárata előtt egy székekből alkotott torlaszt találnak, s középporral, és reájok dobott palaczkokkal fogadtatnak. *** Másutt, a boulevardon, a Mont-

* Lásd: C. Desmoulins. *Lettres à mon père*. A július 16-ikáról szóló levél. -- Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. II. 83.

** Curtius (alighanem a német származású Kurtz) volt az, ki 1770-ben, Párizsban, az első viaszszobor termet nyitá meg. — Fordító jegyzete.

*** Lásd: *Procès du prince de Lambesc* (Párizs, 1790), mely nyolczvanhárom tanuvallomást s a tanuk kijelentéseit tartalmazza. — A tömeg kezdte el a támadást; a katonák csak a levegőbe lőttek; csupán egyetlen ember, Chaudel úr sebesített meg könnyedén Lambesc herczeg által. (Carboire nevű úrnak vallomása, 84-ik l. és Reineck kapitányé 101. l.) »Alig hogy Lambesc herczeg, szürke lovon ülve, szürke nyergén, melyen sem pisztolytartó, sem pisztoly nem vala, belépett a kertbe, vagy 12 ember oda ugrott, megkapták lovának sörényét és zabláját, s őt mindenképen le akarták vetni a lóról, egy kis szürke ruhába öltözött ember meg épen, egész közelből pisztolyból lőtt reá. . . A herczeg minden erejét felhasználta, hogy kiszabadúlhasson a támadók kezeiből, mit el is ért, lovának ide-oda való ugrasztásával, és kardjával való hadonázással, a nélkül azonban, hogy akkor még

morency-palota előtt, kaszárnyájokból kiosont francia testőrök a Royal-Allemand ezrednek híven maradt csapatára tüzelnek. — Mindenütt meghúzzák a vészharangot, a fegyvergyárosok boltjai kiraboltatnak, a városháza megtámadtatik; tizenöt-tizenhat jóindulatú választó, kik ott találkoznak, elhatározza, hogy a kerületek hivassanak össze és fegyvereztessenek fel. — Feltűnt tehát az új souverain, az utczák fegyveres népe.

A társadalom sepreje azonnal fel is emelkedik a felszínre. A július 12-ikéről 13-ikára való éjjel, valamennyi vámsorompó a Szent-Antal és Szent-Honoré külváros között, valamint a Szent-Marczel és Szent-Jakab városrészekben lerontatik.* Nincs már községi adó, s a város jövedelme megszűnik, épen akkor, midőn nagy kiadásokat kénytelen tenni; de ezzel a söpredék nem törődik, mert ennek legelső gondja az, hogy a bor olesó

bárkit is megsebesített volna. A tanu látta, hogy a herczeg egy embernek, ki minden áron el akarta zárni a Tournant-hidat, hogy így csapatának a hátrálást lehetetlenné tegye, kardlappal fejére ütött. A csapat nem tett mást, mint hogy a magát reá vető sokaságot szét akarta oszlatni, míg a tömeg, a lépcsőzetekről köveket dobált, sőt tüzelt is reá.« — Azon ember, ki a hidat akarta elzárni, egyik kezével megragádta a herczeg lovának zabláját; a seb, melyet kapott, tulajdonképen csak egy centiméter hosszú karczolás volt, mely egy borszeszes borogatás által meggyógyult. Az ügy valamennyi részletei azt bizonyítják, hogy a tisztek türelme és embersége rendkívül nagy volt. Mindamellett »másnap, 13-án, egy magánember a Bussy-utca sarkára egy írott felhívást ragasztott, melyben a polgárok felszólítottak, hogy Lambesc herceget fogják meg, és rögtön vágják négyfelé.« (Cosson úr vallomása, 114-ik l.)

* Lásd: Bailly. *Mémoires* I. 336. — Marmontel. *Mémoires*. IV. 310.

legyen. »Szuronyokkal és botokkal felfegyverzett rablók, több csapatra oszolva, azon házak kirablására indulnak, melyek tulajdonosai a közjó ellenségeinek tekintetnek.«
 »Ajtóról-ajtóra mennek, kiáltva: fegyvert és kenyeret!
 — E borzasztó éjjelen a polgárság bezárkózott, mindenki remegett magáért és övéiért.« — Másnap, 13-ikán, a főváros a legaljasabb népsöpredék és rablók kezében látszik lenni. Egy csapat, fejszecsapásokkal betöri a Lazaristakolostor kapuját, a könyvtárt, szekrényeket, festményeket, természettani szertárt összerombolja, a pinczékbe hatolnak, kiütik a hordók fenekeit és leiszszak magukat; huszonnégyszer órával utóbb, vagy harmincz halott és haladokló, borba fúlt férfit és asszonyt találnak, ez utóbbiak egyike már kilenczedik hónapja volt viselő. A ház előtt az utcza el van borítva romokkal és rablókkal, kik közül az egyik »ételt, a másik boros kancsót tart és az arra menőket kényszerítik, hogy igyanak, mindenki számára töltögetve a bort. A bor patakokban ömlik és szaga bántólag hat az emberre«; valóságos népvigalom ez.* E közben elviszik a gabonát és lisztet is, melyet a szerzetesek rendszerileg valának kötelesek raktáraikban tartani, és ötvenkét szekérre valót szállítanak belőle az árúcsarnokba. Egy más csapat a Force-börtönhöz megy, hogy az adósság miatt bebörtönzötteket kiszabadítsa; egy harmadik

* Lásd: Montjoie. *Historie de la révolution de France*. III. r. 86:
 »Beszélgettem azokkal, kik a Tuileriák palotáját őrizték; nem voltak párizsiak . . . Borzasztó arcok, iszonyú öltözék.« (Montjoie, ki sok tekintetben gyanús, azon apró jelenetek leírásában, melyeknek szemtanuja volt, bizalmat érdemel.) — Morellet. *Mémoires*. I. 374. — Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours*. 352. — *Revue historique*. 1876 márczius. Interrogatoire de Desnot. Emploi de sa journée, le 13 juillet (Guiffrey kiadása).

csoport a nyilvános szertárba tör, s onnan értékes fegyvereket és vértzeteket visz el. A Breteuil- és Bourbon-paloták előtt, melyeket el akarnak pusztítani, hogy tulajdonosaikat megbüntessék, folytonos csoportosulások vannak. Crosne úr, Párizs egyik legszabadelvűbb és legnagyobb tiszteletben álló embere, ki azonban szerencsétlenségére rendőrhelytartó volt, üldöztetik, nagy nehezen menekül, és palotája kiraboltatik. — Július 13-ika és 14-ike közötti éjjel a pékek és borárosok boltjai raboltatnak ki; »a legaljasabb népsöpredék tagjai, puskákkal, szuronyokkal és nyársakkal fegyverzetten, kinyittatják a házak kapuit, ételt és italt, pénzt és fegyvereket adatnak maguknak.« Csavargók, rongyosak, sokan »majdnem meztelenek«, legnagyobb részök a vadak módjára fegyverzett, »borzasztó arczkifejezésűek«, olyanok »milyennekkel senki sem emlékszik, hogy találkozott volna«; sokan idegenek, kikről nem tudni honnan jöttek. * Mondják, hogy vagy 50,000-en vannak és hatalmukba keríték a legfontosabb helyeket.

E két nap és két éj alatt, mondja Bailly, »Párizs a kiraboltatás veszélyében forgott, és csupán a nemzet-örség menté meg a rablóktól.« Már annyira ment a dolog, hogy »ezen emberek a polgárnők fülbevalóit és cipőik csatjait rántották le«; a rablók szénája igen jól kezd állani. ** — Szerencsére azonban már kezd szervezkedni

* Lásd: Mathieu Dumas. *Mémoires*. I. 531: »A békés emberek elmenekültek ezen idegen, dühös csavargók csoportjainak láttára. Minden házat bezártak... Midőn hazamentem a Saint-Denis külvárosban levő lakásomra, többen a rablók közül borzalmat terjesztettek ott, a levegőbe lödöztvén puskáikkal.«

** Lásd: Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours*. 379.

a honvédelem; a legelőkelőbb lakosok, nemesek, iratják be magukat; 48,000 ember osztatik be csapatok és századokba; a polgárok a csavargóktól puskáikat 3 livreen, kardjaikat, szablyaikat vagy pisztolyaikat 12 soun vásárolják meg. Végre a köztereken felakasztanak néhány gonosztevőt, lefegyvereznek számos mást, s a felkelés ismét politikai szinezetet ölt. — De bárminő célja legyen is, mindig oktalan marad, mert a nép vesz részt benne. Dussaulx, a felkelés dicsőítője, maga megvallja, hogy »azt hívé, miszerint a társadalom teljes felbomlását látja.«* Nincs vezérök, nincs semmiféle irányuk. A választók, kik magukat Párizs képviselői gyanánt vetették fel, parancsolni látszanak a tömegnek, pedig ez parancsol nekik. Egyikök, Legrand, hogy megmenthesse a városházát, nem tud más eszközhöz folyamodni, mint hogy hat hordó löport hozat és kijelenti a betörőknek, hogy mindent levegőbe repít. Vezérök, kit maguknak választottak, Salles úr, egy negyedórán át húsz szurony hegyének van kitéve, és nem egyszer az egész bizottság közel áll a legyilkoltatáshoz. Képzeljük el, hogy azon térségben, melyben tanácskoznak és kérelmeznek, »ezerötszáz ember tolong, kiket százezer belépni akaró szorongat«, a deszkázat ropog, a padok egymásra dobatnak, az íróasztalok korlátjai az elnök emelvényeig előre tolatnak, s oly zaj van, hogy azt hihetnők »a végítélet napja« érkezett el, halálkiáltások, ének, ordítások, »önkívületben levő emberek, kiknek nagyobb része nem tudja hol van és mit akar.«

* Lásd: Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours*. 359, 360, 361, 288. 336. »Alapjában véve, mondja ő, kérelmök parancsnak látszék, és nem egyszer lehetetlen volt nekik ellentállani.«

— Minden kerület egy-egy kis középpontot képez, legnagyobb valamennyi közt a Palais-Royal. Az indítványok, vádak, küldöttségek egyiktől a másikhoz hullámszerűen, kísérvé azon emberek rajától, mely meg-megakad és tova siet, minden egyéb vezetés nélkül, mint a melyet hajlamai és az út esélyei nyújtanak Majd itt, majd ott állapodik meg egy-egy emberáram; egész hadászatuk abból áll, hogy másokat előre taszítanak, vagy hogy ők taszítottatnak. De nem lépnek be sehová, ha csak be nem vezettetnek. Midőn a Rokkantak palotájába nyomódnak, az csakis a katonák megegyezéséből történik. — A Bastille negyven láb magas és harmincz láb vastag falait reggeli tíz órától esti öt óráig lövöldözik és csupán a véletlen műve, hogy a tornyokon egy rokkant katonát eltalálnak. — Úgy kímélik őket, mint a gyermekeket, kiknek a lehető legkevesebb rosszat iparkodnak tenni; a kormányzó a legelső kérésre elviteti az ágyúkat a lőréspektől; megesketi a helyőrséget, hogy, ha meg nem támadtatik, nem fog löni; a legelső küldöttséget meghívja reggelire; a városházán összegyűltek küldöttjének megengedi, hogy az egész erősséget megtekintse; több lövést eltűr viszonzás nélkül, s megengedi, hogy az első híd lehordassék, egyetlen lövést sem tétetvén.* S midőn végre ő is lövet, ezt csak a végszükségből teszi, hogy megvédelmezze a második hidat, és ezt is csak úgy, hogy az ostromlókat elébb figyelmezteti arra, hogy lövetni fog. Szóval, a kormányzó hosszútűrése, elnézése oly túl-

* Lásd: Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours*. 447, (A rokkantak vallomása.) — *Revue rétrospective*. IV. 282. (A harminczkét szejzi parancsnokának elbeszélése.)

zott, minő a kor humanismusa. — De ők, a támadás és a védelem reájok nézve új érzései, a lőpor szaga, a harc heve által elragadtatnak; nem tudnak mást csinálni, minthogy a kötőmegre rohannak, s eszközeik egy fokon állanak hadászatukkal. Egy serfőző azon gondolatra jön, hogy ez óriási kötőmeget fecskendővel leönteti, levendulával és vilanynyal kevert mákolajjal. Egy ifjú ács, ki hallott egyet-mást a régiségtanból, azt indítványozza, hogy vetőgépet alkalmazzanak. Néhány ember elfog egy fiatal leányt, s azt hiszi, hogy az a kormányzó gyermeke, meg akarják tehát égetni, hogy így kényszerítsék az atyát megadásra. Némelyek egy szalmával telt melléképületet gyújtanak fel, és így önmaguknak zárják el az utat. »A Bastille nem vétetett be erővel, mondá a bátor Élie, egyike a küzdőknek, hanem, még mielőtt megtámadtatott«, megadta magát, azon ígéretre, hogy senkinek sem lesz bántódása. * A teljes biztosságban levő helyőrség nem tudta magára venni, hogy önvészedeleme nélkül tüzeljen élő emberekre, ** s másrészt, meg is volt zavarodva az óriási tömeg láttára. Igaz, hogy a támadásban csak nyolcz vagy kilenczszáz ember vett részt, *** többnyire a külváros munkásai, boltosai, szabók, kerékgyártók, kiskereskedők, borárosok, kik közé a francia testőrség katonái vegyül-

* Lásd: Marmontel. *Mémoires*. IV, 317.

** Lásd: Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours* 454: »A katonák azt felelték, hogy készebbek bármire, semhogy polgártársaik ily nagy számát elveszítsék.«

*** Lásd: *U. o.* 447. A megnyomorított, sebesült, halott és életben maradt támadók száma nyolczszázra tétetett, olyanokat is számítottak, kik a Bastille-térnek még közelében sem voltak.«

tek. De a Bastille-tért és a szomszédos utcákat elborítá a kíváncsiak sokasága, kik a történetek látására sereglettek oda; és »köztök, mint egy szemtanú mondja, számtalan előkelő, szép nő, kik kocsijaikat bizonyos távolságban hagyták.« * Az őrség százhusz embere, a mellvédekről letekintve azt hiheté, hogy egész Párizs kivonult ellenök. — Ezért le is bocsáták a felvonó hidat, bevezeték az ellenséget, mindenki fejét veszté, az ostromlottak úgy, mint az ostromlók, s ez utóbbiak még inkább, mert a győzelem ittasokká tévé őket. Alig hogy berohantak, mindent rombolni kezdenek, az utóbb jövők az előttök levőkre lödöznek, és »mindenki vaktában lövöldöz, nem figyelve hova, vagy kire.« A hirtelen elért mindenhatóság, és az öldöklés féktelensége oly hatást gyakorol az emberi természetre, mint az erős bor; beáll a szédület, az ember vért lát és őrvongása kegyetlenségbe csap át.

A népfelkelés tulajdonsága ugyanis az, hogy senki sem engedelmeskedik másnak, s a gonosz szenvedélyek épen oly szabadon lépnek fel, mint a nemesek, és hogy a hősök nem képesek megfékezni a gyilkosokat. Élie, ki legelső lépett be, Cholat, Hulin, az elől járó bátrak, a francia testőrök, kik értenek a hadműveletekhez, ipar-

* Lásd: *Souvenirs manuscrits de M. X.* (szemtanu). Ez úr a Beaumarchais-kertet elzáró sorompóra támaszkodott, s úgy nézte a történeteket, mellette állt Contat kisasszony, színésznő, ki kocsiját a Place-Royaleon hagyta. — Marat. *L'ami du peuple* című lapjának 530-ik számában olvassuk: »Midőn a körülmények hallatlan összetalálkozása folytán, a lanyhán védelmezett Bastille, nagyjából németekből és vidékiekből álló szerencsétlenek tömege és egy maroknyi katonaság erőlködése folytán elbukott, a párizsiak is eljöttek az erősség elé, a kíváncsiság által oda vezettetve.«

kodnak szavukat megtartani; de a tömeg, mely őket előre nyomja, nem tudván kire lőjjön, vaktában lő. Megkíméli a svejczy testőröket, kik pedig reája löttek, és kiket kék zubbonyuk miatt foglyoknak tart. Viszont a rokkantakra veti magát, kik a kaput megnyitották előtte; azon embernek, ki rábeszélte a kormányzót, hogy az erődöt ne röpítse levegőbe, s így Párizs egész külvárosát megmenté, kardesapással levágták kezét, őt magát kétszer keresztülszúrják, felakasztják, és kezét diadalmenetben hordják körül az utczákon. Elhurczolják a tiszteket, ötöt megölnék közölök, és három katonát, vagy ott helyben, vagy útközben gyilkolnak le. A tüzelés hosszantartó óráiban felébredt a gyilkolási ösztön, az öldöklési vágy, és rögeszmévé válva elterjed az egész tömegben, mely eddig tétlen néző gyanánt szerepelt. Egy kiáltás elég, hogy a tömeg is munkához lácson; elég, hogy valaki azt kiáltsa: *rajta!* * mihelyt az egyik üt, a többi is mind ütni akar. »Kinek nem volt fegyvere, írja egy tiszt, köveket dobált reám; az asszonyok fogaikat csikorgaták és ökleikkel tenyegettek. Embereim közül már kettő legyilkoltatott mögöttem . . . Végre, folytonos akasztással való fenyegető kiáltások között elérkeztem néhány száz lépésnyire a városházától, midőn hirtelen elem állanak egy lándzsára tűzött fejjel, hogy azt megnézzem, s mondák, hogy az Launay úr feje«, a kormányzóé. ** — Launay úr, kijöven a Bastilleből, jobb vállába kapott egy kardszúrást;

* *Haro!* a régi normandiai csatakiáltás. — Fordító jegyzete.

** Lásd: *Récit du commandant des trentedeux Suisses. — Récit de Cholat, marchand de vin, l'eun des vainqueurs. — Interrogatoire de Desnot.* (Desnot vágta le Launay fejét.)

a Szent-Antal-utczába érve »a ki csak hozzá férhetett haját tépte és ütlegelte.« A Szent-János boltívek alatt már »nagyon meg volt sebesítve.« Körülötte azt kiáltá az egyik: »le kell vágni fejét«, mások: »fel kell akasztani«, ismét mások: »ló farkához kell kötni.« Ekkor, kétségbeesve és kínjait megrövidíteni kívánva, felkiáltott: »öljete meg« és magát védelmezve, az őt tartó emberek egyikét hasba rúgta. Rögtön leszúrnák számos szuronydöféssel, a posványba taszítják, hulláját ütlegelik, és így kiáltanak: »rühös birka volt, szörny, ki elárult minket; a nemzet kívánja fejét, meg kell azt mutatni a közönségnek«, és felszólítják azon embert, kit megrúgott, hogy vágja le fejét. — Ez egy szolgálat nélküli szakács, ki bámészkodni »ment a Bastille elé, hogy lássa mi történik ott«; úgy vélekedik, hogy miután általánosan követelik ezt tőle, »hazafias« dolgot végez, sőt azt hiszi, hogy a szörnyeteg elpusztításával érdemrendet is szerez.« Egy karddal, melyet kezébe adnak, lecsap a kormányzó meztelen nyakára, de mivel a kard nem volt elég éles, és így nem vágott, zsebéből egy kis, fekete nyelű kést vont elő, s miután »szakács levén, tudott bánni a hússal«, szerencsésen be is végzi a műtétet. Ezután a fejet egy háromágú villára tűzvé, kétszáznál több ember kíséretében »nem számítva a söpredéket« megindul és a Saint-Honoré-utczában két feliratot tétet a fejre, hogy az emberek megtudják, kié az. — Most bekövetkezik a vígság; miután a Palais-Royalban megsétáltatták, a kíséret a Pont-neufre ér; IV. Henrik szobra előtt háromszor meghajtják a fejet, e szavakat intézve hozzá: »Üdvözlöd meszteredet.« — Ez a végső tréfa, minden diadalban van ilyen, s a bakó megett ott áll az utcza suhancz.

VII.

E közben a Palais-Royalban egyéb utczaí suhanczok, kik a fecsegők könnyedségével ép oly könnyedén bának el embertársaik életével, mint a szavakkal, a július 13-ika és 14-ike közti éjjelen proscribáltak névjegyzékét állítják össze, melyet több példányban hordanak körül. Arról is gondoskodnak, hogy az érdekeltek mindegyike kapjon belőle egy példányt, mint: Artois gróf, Broglie tábornagy, Lambesc herczeg, Bezenval báró, Breteuil, Foulon, Berthier, Maury, Espréménil, Lefèvre d'Amecourt urak, és többen mások; * jutalom van kitűzve annak, ki ez urak fejéit a Caveau-kávéházba elhozza. Van tehát elég név a tömeg számára odavetve; már most nem kell más, mint hogy egy csapat találkozzék az illetővel, magával ragadja a legközelebbi saroklámpáig, de tovább nem. — Július 14-ikén, a rögtönzött törvényszék állandóan együtt van, és határozatait azonnal keresztül is viszi. — Flesselles, a kereskedők előljárója és a városházán összegyűlt választás elnöke lanyhának ** mutatva magát, a Palais-Royal árulónak jelenti ki, és érette küld; útközben egy ifjú ember pisztolylyal lelövi, a többiek testére rohannak, és feje, lándzsára tűzelve a Launayé mellé vitetik. — Min-

* Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. III. r. 85-ik l. — Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours*. 355, 287, 368.

** Ennél többet nem vethettek szemére. Egyetlen tanú sem mondhatta miszerint látta az ő állítólag Launayhez írt levelét. Dussaulx szerint ennek írásához sem ideje, sem eszközei nem lettek volna.

denfelé gyilkos vádaskodások emeltetnek, melyeket ép oly gyorsan követ az öldöklés. »A legcsekélyebb ürügy elég volt arra, mondja egy választó, hogy azokat, kik a forradalom ellenzőinek tartattak, előttünk bevádolják, mert a forradalom ellenzői egyedül e miatt már az állam ellenségeinek neveztettek. Minden vizsgálat nélkül, nem beszéltek egyébről, mint hogy el kell az illetőket fogni, házokat vagy palotájokat lerontani. Egy ifjú ember azt kiáltá felém: Kövessenek engem azonnal, menjünk Bezenvalhoz!« Az emberek annyira elvadútlak, a kedélyek annyira bizalmatlanok, hogy minden lépten, melyet az utcán valaki tesz »megállítják, és megkérdezik nevét, foglalkozását, lakását és politikai hitvallását... Már nem jöhet be senki Párizsba, s nem mehet onnan ki, a nélkül, hogy az árulás gyanújába ne essék.« Montbarrey herczeg az új eszmék harczosa, és neje, megállíttatnak a sorompónál midőn kocsijokkal bejönni akarnak, és nem sok híja, hogy darabokra nem tépetnek. A nemesség egyik képviselője, a nemzetgyűlésbe menvén, kocsija megállíttatik, s ő a Grève-térre vezettetik; ott megmutatják neki Launay úr tetemét és kijelentik, hogy vele is úgy fognak bánni. — Mindenkinnek élete hajszálon függ, és a következő napokon is, bár a király eltávoztatja a csapatokat, elbocsátja a minisztereket, és visszahívja Neckert, a veszély nem kisebbedik. A tömeg, a forradalmárookra és önmagára hagyatva, még mindig ugyanazon gyilkos vágyak alatt áll, s az általa választott közigazgatási közegek, Bailly, Párizs polgármestere, Lafayette, a nemzetőrség parancsnoka, kénytelenek a tömeggel szemben furfangosságokhoz folyamodni, azt megkérlelni, s a tömeg

és azon szerencsétlenek közé vetni magukat, kikre amaz le akar csapni. *

Július 15-én éjjel, egy férfiruhába öltözött nőt fognak el a városházának udvarán, s annyira bántalmazták, hogy elájul; Bailly, hogy megmenthesse, nagy haragot mutat ellene, és azonnal börtönbe vetteti. Július 14-ikétől 22-ikéig, Lafayette, saját élte veszélyeztetésével, Párizs különböző negyedeiben tizenkét embert sajátkezűleg ment meg. ** Július 22-ikén, a Párizs körül, szalmatűz gyanánt elterjedő árulkodásokra, két fő közigazgatási hivatalnok, Foulon államtanácsos, és veje Berthier, elfogatnak, az egyik Fontainebleau, a másik Compiègne közelében. Foulon szigorú, de értelmes és jóteknő ember, a megelőző télen 60,000 frankot adott ki birtokán a szegényeknek, munka fejében. *** Berthier szorgalmas és tehetséges ember, hogy a földadójövedelem igazságosan osztassék fel, felmérlette Ile-de-Francet, minek következtében az adó elébb egy

* Lásd : Bailly. *Mémoires*. II. 32, 74, 88, 90, 95, 108, 117, 137, 158, 174. »Rendeleteket adtam, melyeket senki végre nem hajtott, senki meg nem hallgatott . . . Tudtomra adták, hogy nem vagyok biztosságban.« (Július 15.) — »E szerencsétlen időkben, elég volt az, ha valakinek egy ellensége volt, ha egy rágalmat mondtak róla, hogy a tömeg fellázadjon ellene. Mindaz, kinek kezében egykor hatalom yala, s mindaz, ki a lázadókra alkalmatlan lehetett, és őket visszatarthatta volna, biztos lehetett az üldöztetésről.«

** Lásd : M. de Lafayette. *Mémoires*. I. 264. Levél 1789 július 16-ikáról : »Már hat embernek életét mentettem meg, kiket különböző városrészekben akasztottak fel.«

*** Lásd : Poujoulat. *Histoire de la révolution française*. 100-ik l. (a hol a bizonyító okmányok is láthatók.) — *Procès-verbaux de l'assemblée provinciale de l'Ile-de-France* (1787). 127-ik l.

nyolczad, utóbb egy negyeddel szállíttatott le, a túlterheltekre nézve. De mindkettőnek bűne, hogy ők is részt vettek azon párt védelmi terveinek megállapításában, mely ellen Párizs fellázadt; egy hét óta mindketten a Palais-Royal általkiadott proscibáltaknak jegyzékén vannak, s a rendetlenség által eltévelyített, az éhség által elkésérített, a gyanú által feldühített nép szavai előtt a vádlott már bűnös. — Mint Réveillonról, úgy Foulonról is egész mesék keletkeznek, melyek hasonlóan a nép számára forgalomban levő pénzhez, egyöntetűen a nép által készítve, s egy-egy mondasba szedveszenvedéseinek és ellenszenvének egész tömegét, járnak szájról-szájra.* Ilyeneket fognak reá: »Azt monda, hogy nem érünk többet mint lovai, s ha nincs kenyérünk, együnk szénát.« — A hetvennégy éves öreget Párizsba vezetik, fejére egy csomó szénát, nyakára bogáncskoszorút tesznek, és szájába is szénát tömnek. Hasztalan parancsolja meg a választók bizottsága, hogy őt megmenthesse, miszerint börtönbe kell vinni; a tömeg azt kiáltja: »el van ítélve, akasztassék fel«, és haladéktalanul maga rendel neki bírákat. Hasztalan esedezik Lafayette három ízben, hogy rendes úton ítéltesék el, és hogy a vádlott az Abbaye-börtönbe vitessék; egy új néptömeg érkezik a helyszínére, s egy »jól öltözött« ember elkiáltja magát: »Mi szükség van ítéletet hozni oly ember felett, ki már harmincz év óta el van ítélve?« — Foulont megragadják, a lámpasz-

* Például: Kegyetlenkedik jobbagyaival.« — »Nem ad nekik kenyeret, talán azt akarja, hogy szénát egyenek?« — »Azt akarja, hogy szénát egyenek mint lovai.« — »Azt mondta, hogy jó nekik a széna is, és hogy nem érnek többet mint lovai.« — Ugyanily meséket találunk az ezen korbéli más parasztháborúkban is.

lophoz hurezolják és felakasztják; a kötél kétszer elszakad és ő a kövezetre esik; most új kötéllel újra felakasztják, azután lerántják, fejét levágják, s egy lándzsa hegyére tűzik.* Ugyanez időben Berthiert a compiégnei hatóság, nem mervén őt a folytonos fenyegetések miatt tovább is a börtönben tartani, kocsin kísérettel Párizsba küldi. Körülötte gyalázó szavakból álló feliratokat hordanak, s midőn lovakat váltanak, fekete, száraz kenyeret dobnak kocsijába e szavakkal: »Nézd szerencsétlen, ilyen kenyeret ettél velünk!« A Sainte-Merry templom elé érkezve, a szidalmazások és bántások özönével borítják el. »Bár soha sem vásárolt, vagy adott el csak egy szem gabonát is« gabnauzsorásnak nevezik; a sokaság szemében, mely a rosszat csak egy gonosz embernek tulajdonítja, ő az éhség okozója. Az Abbaye-börtönébe vitetve, szétkergetik kíséretét, s őt a lámpaoszlop felé lökdösik. Ekkor, látva hogy veszve van, a gyilkosok egyikének kezéből kiragadja a puskát, és bátor emberhez illően védelmezi magát. De a Royal-Cravate ezred egy katonája, kardjával felhasítja hasát, s egy másik, szívét rántja ki. Véletlenül ugyanazon szakács ki Launay fejét levágta szintén jelen van, neki adják Berthier szívét, egy katona pedig fejét véve kezébe, mindketten a városházára mennek, hogy Lafayettenek megmutassák e diadaljeleket. Innen a Palais-Royalba visszatérve, s ott egy korcsmában vacsorához ülve a népnek, mely e két darabot elkéré, azt az ablakon keresztül kidobják, s mialatt ők vacsorálnak, egy fehér szegfűből álló csokron körül-

* Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 108. »A nép, mely kevésbbé értelmes, de épen oly parancsoló, mint a zsarnokok, a jó kormányzás némely bizonyosságait csak a sikerben látja.«

hordják azokat. — Ime, ily dolgok történnek azon kertben, melyben még egy év előtt »az előkelő társaság díszruhában« csevegett az opera után, s néha, hajnali két óráig a hold világában, majd Saint-Georges hegedűjátékát, majd Garat gyönyörű énekét hallgatá.

VIII.

Világos, hogy ezentúl senkinek élete nincs biztonságban; sem az új honvédelem, sem az új hatóságok nem képesek a törvényt tiszteletben tartatni. »Senki sem mert, mondja Bailly, ellentállani a népnek, mely egy hét előtt elfoglalta a Bastillet.« * — Hasztalan fenyegetődznek Bailly és Lafayette a két utolsó gyilkosság miatt felháborodva, hogy visszavonulnak; kényszerítik őket a maradásra; az ő oltalmok, olyan a milyen, az egyedüli, mely még fennmarad, s ha a nemzetőrség nem is képes minden gyilkosságot meggátolni, legalább néhányat akadályoz meg. Úgy élnek tehát a mint lehet, a nép újabb csapásainak várakozásában. »Minden részrehajlatlan ember szemeiben, írja Malouet, a rémuralom július 14-ikén kezdődik.« — A király július 17-ikén, mielőtt Párizsba indul, attól való félelmében, hogy az úton meggyilkolhatják, az Úr asztalához járul és végintézkedéseket tesz. — 16-ika és 18-ika közt a legelőkelőbb emberek közül huszan, többi közt legnagyobb része azoknak, kiknek fejére a Palais-Royal díjakat tűzött ki, elhagyják Franciaországot, ezek között vannak Artois gróf, Broglie tábornagy, Condé, Conti, Lam-

* Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 108. 95. — Malouet. *Mémoires*. II. 14.

bese, Vaudemont hercegek, Polignac grófné, Polignac és Guiche hercegek. — A két fentebb leírt gyilkosság utáni napon, az élelmezési bizottság legbuzgóbb és legderekabb tagjai, Crosne, Doumer, Sureau urak, s a vásárok és rak-tárak valamennyi főnökei vagy elrejtőznek, vagy menekülnek. — A két gyilkosság előtti napon pedig Párizs közjegyzői, a felkeléssel való fenyegetés által kényszerítetnek, hogy a kormány által a Saint-Antoine külváros munkásainak ígért 45,000 frankot előlegezzék, s a kincstár, bár alig van benne valami, naponként 30,000 livret kénytelen adni, hogy a kenyér árának lejobb szállítását eszközölje. — A személy és vagyon, nagyok és kicsinyek, magánemberek és hivatalnokok, sőt maga a kormány, szóval minden a nép kezeiben van. »E pillanattól kezdve, írja egy képviselő, nincs szabadság, még a nemzetgyűlésben sem . . . Franciaország . . . elnémul harmincz lázító előtt. A nemzetgyűlés ezek kezeiben tétlen eszközzé válik, melyet terveik végrehajtására használnak fel.« * — De ezek sem a vezetők, bár azoknak látszanak. Az iszonyú állat az, mely fékvesztetten rohan, és rugdalódzásai mindig erősebbek lesznek. Mert nem csupán azon két sarkantyú, mely fellázítá, t. i. az újítás szüksége s az éhség ingerli folytonosan, hanem a politikai herék, kik ezri-vel hemzsegnak, zúgnak füleibe, s a szabadság, melylyel első ízben él, összeköttetésben a tapsokkal, melyekkel őt elhalmozzák, minden nap elébbre üzik őt. Magasztalják a felkelést; egyetlen gyilkos után sem vizsgálódnak; s ha a nemzetgyűlés vizsgálatot rendel, ez a miniszterek akarata ellen történik. A Bastille megvevőinek

* Lásd : De Ferrières. *Mémoires*. I. 168.

jutalmakat tűznek ki, kijelentik, hogy ők mentették meg Franciaországot. Ünneplik a népet, annak magasztos szellemét, nagylelkűségét, igazságosságát. Imádják az új souveraint; nyilvánosan, hivatalosan, a hírlapokban, a nemzetgyűlésen, folytonosan azt hirdetik neki, hogy minden erénynek, jognak, hatalomnak ő a birtokosa. S ha vért ontott is, ez véletlenül történt, vagy azért, mert kihívták, s ekkor is az ösztön csalhatatlanságával azokét ontá, kik megérdemelték. Különben pedig, kérdé egy képviselő: »Oly tiszta volt-e ezen vér?« — A többség szívesebben ad hitelt a könyveiben foglalt elméleteknek, mint saját szeméi tapasztalásának; megmarad azon idylli felfogásban, melyet magának alkotott. Vagy legalább, álmodozásaik, kizárva a jelent, a jövőbe révedeznek; majd, mihelyt meg lesz az alkotmány, a nép mely boldog lesz, bölcs is lesz egyszersmind; béküljünk meg tehát a viharral, mely ily kellemes kikötőbe vezet.

A közben a tétlen és fegyvertelen király s a nemzetgyűlés felett, mely maga engedelmeskedik, mert neki nem engedelmeskednek, észreveszszük a valódi uralkodót, a népet, »vagyis százak, ezrek, tízezrek *csoportosulását*, kik esetleg, vagy valamely indítvány, felhívás következtében gyűlnek össze, és rögtön, ellentállhatatlanul, törvényhozóknak, bíráknak és bakóknak vetik fel magukat. Félelmes, romboló, meg nem határozható hatalom ez, mely felett semmi kéznek nincs hatalma, s mely anyjával, az ugató, szörnyeteg szabadsággal ott ül a forradalom küszöbén, mint Milton két szörnyetege a pokol kapujánál: »Az egyik derékig egy szép nőhöz hasonlított, azon alúl vastag és nagy pikkelyekkel s halálhozó fulánkkal ellátott kigyó volt, dereka körül pokoli kutyák ugattak szünte-

len, óriás, cerberusi szájok nyitva van és borzalmas lármát csapnak, és e közben, midőn akartak s midőn valami megzavarta lármájokat, visszakúsztak a szörny hasába, az ő óljokba, és onnan, s ott benn, láthatatlanul is folytatták az ugatást és üvöltést . . . A másik alak, ha ugyan alaknak nevezhető, minek megkülönböztethető alakja nincs, tagok, csuklók és alak nélküli, vagy anyagnak, mi csak árnyéknak látszik, e másik ott állt feketén, mint az éj, dühöngőn, mint tíz fúria, borzasztón, mint a pokol és egy rettenetes hajító lándzsát forgatott. Azon mi fejének látszott, királyi koronához hasonlóval volt fedve, és rettenetes léptekkel ment előre.«

III. FEJEZET.

A fejtelenség 1789 július 14-ikétől október 6-ikáig — I. A kormány megszűnése. — Kinek kezében van a tényleges hatalom? — II. A tartományok. — A régi hatóságok lerontatnak. — Az új hatóságok elégtelenek. — III. A nép intézkedései. — Az éhség. — IV. A rémület. — Az általános fegyverkezés. — V. A nyilvánosság emberei és a köz tulajdon ellen intézett támadások. — Strassburgban. — Cherbourgban. — Maubeugeben. — Rouenban. — Besançonban. — Troyesben. — VI. Adókat már nem fizet senki. — Az erdőségek elpusztíttatnak. — Az új vadászati jog. — VII. A magánemberek és magántulajdon ellen intézett merényletek. — Az aristokraták bevádoltatnak a nép előtt mint annak ellenségei. — A Párizsból jövő ujdonságok hatása. — A falusi ügyvédek befolyása. — Egyes erőszakoskodások. — Keleti-Francziországban az egész parasztság fellázad. — A kastélyoknak, hűbéri birtokoknak és a tulajdonnak izent háború. — Más parasztlázadások előkészítése.

I.

Bármily rossz legyen valamely kormány, van még ennél rosszabb is, t. i. a kormány megszüntetése. Mert a kormánynak köszönhető, hogy az emberi akaratokban, összeviSSzaság helyett van mégis valamilyes összhang. A kormány a társadalomban körülbelől oly működéssel bír,

mint az agyvelő az élő testben. Ha az agyvelő tehetetlen, gondatlan, pazar, felemésztő, gyakran visszaél rendeltetésével, és a testet, melyet kímélnie és vezérelnie kellene, tévútra vezet vagy megerőlteti. De mindent összevéve bármit tegyen, több jót tesz, mint rosszat: mert a test általa képes megállani, járni, lépteit intézni. Nélküle nincs meggondolt, jól rendezett, és az állatra nézve hasznos cselekvés. Egyedül az agyvelő képes általános áttekintést nyújtani, megismertetni a tagokkal és azok működésével, a külvilággal, egyedül benne van meg a pontos és teljes észrevevés, a messzeható előrelátás, szóval a felsőbb ész, mely felfogja a közérdeket, és kitalálja az annak elérésére szükséges eszközöket. Ha a kormány tehetetlenné válik, és már nem talál engedelmességre, ha kívülről jövő durva nyomás következtében elnyomatik és leigáztatik, az ész megszűnik a közügyeket vezetni, s a társadalmi szervezet több fokozattal lefelé hanyatlik. A társadalom felbomlása, és az egyének elszigeteltsége által minden ember visszaesik eredeti gyengeségébe, és minden hatalmat az ideiglenes gyülekezetek foglalnak le, melyek hasonlóan a forgószelekhez emelkedtek fel az emberiség porában. — Könnyen eltalálhatjuk, hogyan fogják a rög-tönzött csoportok gyakorolni e hatalmat, melyet a leg-hozzáértőbb emberek is csak nagy nehezen tudnak alkalmazni. Az élelmi szerekről, azok bírásáról, áruk meghatározásáról s felosztásáról, az adóról, ennek arányairól, kivetéséről és behajtásáról, a magánbirtokról, ennek különféleségeiről, jogairól és határaitól, a nyilvános hatalomról, ennek sajátságairól és határaitól, a nagy közgazdasági, társadalmi és politikai gépezetről s annak valamennyi egymásba nyúló és finom kerekeiről van itt szó; minden

csapat a maga kerületében, durva kezeit ráteszi a kormányzat azon kerekeire, melyeket elérni képes, és vagy kicsavarja azokat helyükből vagy széttöri, és pedig a mint a véletlen hozza magával, a pillanat behatása alatt, a nélkül, hogy fogalma volna tettének következményeiről, s a nélkül, hogy azokkal törődnék, még akkor is, ha a visszacsapás őt érné, és holnap eltemetnék őt azon romok, melyeket ma ő tett romokká. Úgy tesznek, mint a békóikból kiszabadult néger rabszolgák, kik, ki erre ki arra, azon hajót kormányozni iparkodnak, melynek uraivá tették magukat. — Ily esetekben a fehérek nem érnek többet mint a feketék, nem csak azért, mert e bandák, melyeknek célja az erőszakosság, a legnyomorúttabb, legfelhevültebb, a rombolásra és féktelenségre leghajlandóbb elemekből állanak, de azért is, mert midőn valamely erőszakosságot rohamosan elkövetnek, minden egyes tagjok, legyen az még oly állatias, még oly esztelen, még oly romlott, még ezen állapotánál is mélyebbre süllyed, lesüllyed a legnagyobb mélységig, a sötétségbe, őrjöngésbe, kegyetlenségbe. Hogy azon ember, ki ütlegetek kapott és osztogatott, ellentálljon a gyilkolás ittasságának, s erejét ne használja úgy, mint a vadak, szüksége van arra, hogy a fegyverforgatásban gyakorlott, hogy a veszélyt megszokta legyen, szüksége van hidegvérre, becsületérzésre, különösen pedig arra, hogy ama szigorú katonai törvénykönyv szemei előtt lebegjen, mely minden katonának lelki szemei elé állítja a bitófát, és őt meggyőzze arról, hogy felfüggesztetik reá, ha egy lövéssel többet tesz, mint kell. Mind e belső és külső zabolák hiányzanak azon emberből, ki a lázadók közé kerül. Ő újoncz azon tettek terén, melyeket most végrehajt. Már

nem fél a törvénytől, mert hisz épen annak lerontásán működik. A megkezdett cselekvés pedig tovább ragadja mint a mennyire menni szándéka volt. A veszély és ellentállás, melylyel találkozik, haragját csak még elkeseredettebbé teszi. A lázas állapotban levőkkel érintkezvén, ezek állapota reá is elragad, és ő követi a rablókat, kiknek társává lett.* Ehhez járul a lárma, a részegség, a rombolás látványa, az idegrendszernek az elbírhatatlanságig való túlfeszítéséből származó physical megrendülése, s ezt meggondolva meg fogjuk érteni, hogyan történhetett, hogy a régi polgárisultság által békés és szelid földművesben, munkásban, polgárban, egyszerre a barbár természet lép elő, sőt még ennél is rosszabb, a kezdetleges állat, a torzképeket vágó, vérszomjas és tisztátalan majom, mely vígan ugrándozik az általa elkövetett rombolás láttára, és vigyorogva ül a romokon, melyeket ő halmozott fel. — Ilyen kormány uralkodik most Franciaország felett, és tizennyolcz hónap tapasztalása után, a forradalom legilletékesebb, legélesebb ítélettel bíró, legmélyebb elméjű észlelője oda jut, hogy azt nem tudja máshoz hasonlítani, mint a római birodalomba a negyedik században történt berontáshoz. »A hunok, herulok, van-

* Lásd: Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours*. 374: »Azt tapasztaltam, hogy ha akkor a nép közül csak kevesen mertek gaztettet véghez vinni, többen akarták azt, és mindenki eltűrte, hogy ilyenek történjenek.« — *Archives nationales*. D,XXIX. 3. Lettre des officiers municipaux de Crémieu, Dauphiné, 3 novembre 1789: »Csupán azon figyelemből, hogy ez emberek munkáit a pinczékben kezdeték meg, és őket leitatatták, lehet kimagyarázni azon hallatlan düh kicsapongásait, melyre a kastélyok kirablásában és felgyújtásában vetemedtek.«

dálok és góthok nem jönnek többé sem északról, sem a Fekete tengertől, mert közöttünk vannak«, mondja Mallet-Dupan.*

II.

Midőn valamely épület fő gerendája meghajlik, a ropogások egymást érik és szaporodnak, s a többi gerendák is meglazulnak egymás után, mert elvesztik a támaszt, mely őket eddig fentartá. Épen úgy, megsemmisítettén a király tekintélye, valamennyi egyéb hatalom, melyeket ő rendszeresített, megdől.** A felügyelők, parlamentek, katonai parancsnokok, a közigazgatás, igazságszolgáltatás és rendőrség fő és egyéb hivatalnokai, szóval minden tartományban és minden hivatalban a rend és tulajdon őrei, tanuságot vonva Launay megöletéséből, Bezenval fogságából, Broglie tábornagy meneküléséből, Foulon és Berthier meggyilkoltatásából, tudják, mibe kerül nekik kötelességök teljesítése, és hogy ha nem is tudnák, a helyi felkelések megtanítják reá, mert kezeiket az illető nyakára teszik.

Burgundia parancsnoka Dijonban börtönbe vettetik, mely elé öröket állítanak, s meg van tiltva, hogy engedély

* Lásd: *Mercure de France*. 1792 január 14. Revue politique de l'année 1791, par Mallet-Dupan.

** Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 206. Lettre du député Camuzet de Belombre, 22 août 1789. »A végrehajtó hatalom ma teljességgel semmis.« — Morris kormányzó, 1789 július 31-iki levelében írja: »Ez ország jelenleg épen oly közel áll a fejtelenséghez, a mennyire csak lehet a társadalom, a nélkül, hogy véglegesen felbomoljék.« (*Correspondance with Washington*.)

és tanuk nélkül bárkivel beszélhessen.* A caeni parancsnok a régi palotában vétetik ostrom alá, s kénytelen megadni magát. A bordeauxi átadja Château-Trompettet, egész felszerelésével és a löfegyverekkel együtt. Az ellentálló metzi parancsnokot a csőcselék bántalmazza és szidalmazza. A bretagnei mint »csavargó« bujdosik tartományában, s ez alatt emberei, bútorai és összes házi készlete Rennesben kezesség gyanánt lefoglaltatnak; s mihelyt lábát Normandiába teszi, elfogják és öröket állítanak ajtaja elé. — A besançoni felügyelő menekül; a roueni saját szemeivel látja, midőn háza, fedelétől aljáig kiraboltatik, és egy bandának, mely fejét követeli, kiabálásai között menekül. — A parlamenti korelnök Rennesben, elfogatik, megkínóztatik, szobájában őriztetik, s azután, bár beteg, fegyveres fedezet alatt kikisértetik a városból. Strassburgban »harminczhat hivatalnok háza van kijelölve a kiraboltatásra.«** — Besançonban a parlament elnöke kényszerítettetik, hogy egy előbbi lázadás elfogott vezetőit szabadon bocsássa, és hogy valamennyi, azok ügyére vonatkozó irományt eléges-

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre de M. Amelot, 24 juillet. — H. 748. Lettres de M. de Longeron, 16 et 18 octobre. — KK. 1105. Correspondance de M. de Thiard, commandant militaire de la Bretagne, 7 et 30 octobre, 4 septembre. — Floquet. *Histoire du parlement de Normandie*. VII. 527, 555. — Guadet. *Histoire des Girondins*. (29 juillet 1789.)

** Lásd: M. de Rochambeau. *Mémoires*. I. 353. (18 juillet). — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 128. (19 juillet). — *Archives nationales*. F' 3253. Lettre des députés de la commission provinciale d'Alsace, 8 septembre. D.XXIX. I. note de M. de la Tour-du-Pin, 28 octobre 1789. — Lettre de M. de Longeron, 3 septembre; de Breitman, garde-marteau, Val-Saint-Amarin (Haute Alsace), 26 juillet.

sen. — Elsassban, mihelyt a zavargások kezdődnek, a rendőrség főnökei menekülni kénytelenek, a hivatalnokok és uradalmi bírák elrejtőznek, az erdőfelügyelők menekülnek, az örök házait lerontják, az egyiket, egy hatvan éves embert, iszonyúan elvernek, körülhúrczolják a faluban és hajait tépik; házából nem marad egyéb, mint a négy fal és a fedél egy része, valamennyi bútora és házi felszerelése összerontatnak, megégettetnek vagy ellopattak; kényszerítik, hogy feleségével együtt egy kötelezvényt írjon alá, melyben megígéri, hogy vissza fogja fizetni mindazon bírságokat, melyeket kivetett, és hogy a neki okozott károkért semmiféle kárpótlást nem fog követelni. — Franche-Comtéban a bíróságok nem merik elítélni a bűnösöket, az úti csendőrség már el sem fogja őket, s a katonai parancsnok azt írja, »hogy mindennemű gaztettek szaporodnak, és nincs mód a vétkeket megbüntetni.« — Az engedetlenség minden tartományban állandóvá lőn, s egy tartományi bizottság szomorúan írja: »Minő sikert lehetne várni a rend fentartását célzó erőlködéseinkből most, midőn minden hatalom összetévesztetik, megsemmisítettik, midőn a nyilvános erő egyenlő a semmivel, midőn minden kapocs megszakadt, midőn mindenki azt hiszi, hogy fel van mentve mindennemű kötelesség teljesítése alól, midőn a nyilvános tekintély nem mer fellépni és bűnnek tartatik, ha valaki azzal fel volt ruházva?« — E nagy, szétdúlt államból nem marad

* Lásd: Léonce de Lavergne. *Les assemblées provinciales*. 197. Lettre de la commission intermédiaire du Poitou, derniers mois de 1789. — V. ö. Brissot. *Le patriote français*. 1789 augusztus: »A tartományokban általános engedetlenség uralkodik, mert nem érzik a végrehajtó hatalom fékét. Melyek voltak ennek egy-

fenn egyéb, mint negyvenezer csoport ember, mindenik elszigetelve, elválasztva a másiktól, városok, mezővárosok, faluk, hol a helytartósági testületek, a választott bizottságok, a rögtönzött nemzetőrség, iparkodnak meggátolni a legnagyobb kihágásokat. — De, ezen helyi főnökök ujonczok, emberségesek, félénkek; közfelkiáltással megválasztatva, hisznek a népjogban; s a lázadások közepette, veszélyben érzik magukat. Ezért azután legtöbb esetben engedelmeskednek a tömegnek. Egy tartományi bizottság írja: »A helytartóság majdnem soha sem kért segílyt; inkább eltűri a legnagyobb kihágásokat, semhogy panaszt emeljen, mely miatt polgártársai őt előbb vagy utóbb felelősségre vonhatnák. . . A helyhatóságok már nem urai önmaguknak, nem tudnak megtagadni semmit.« * Különösen falun, a polgármester vagy bíró, rendesen földműves, legelőször is arra gondol, hogy ellenséget ne szerezzen magának, és inkább lemond hivataláról, semhogy »kellemetlenségeknek« tegye ki magát. A városokban, és főkép a nagyobbakban, a közigazgatás ép oly lanyha, sőt még kétesebb; mert a robbanó anyag ott még nagyobb mennyiségben van meg, s a helyhatósági tisztviselők a városházán oly székeken ülnek, melyek minden pillanatban felrobbanható aknához hasonlítanak. Valamelyik külvárosi korcsmában tett indítvány, egy Párizsból jövő lázító hír-

koron rugói? A felügyelők, törvényszékek és a hadsereg. A felügyelők eltűntek, a törvényszékek elnémultak, a katonák pedig a végrehajtó hatalom, s a nép mellett foglaltak állást. A szabadság nem oly táplálék, melyet előkészítés nélkül minden gyomor meg bírna emészteni.«

* Lásd: *Archives nationales*. F^r 3253. Lettre des députés de la commission intermédiaire d'Alsace, 8 septembre, 1789.

lap, talán már holnap tüzet vet a gyulékony anyagba. — A népsöpredék ellen nincs egyéb fegyverök, mint a nemzetgyűlés érzelgős kiáltványai, a bámészkodó katonák felesleges jelenléte, s a későn érkező nemzetőri csapat megbízhatlan segélye. E polgárok, kik souverainekké lettek, néha ezután az utczai souverain kezeiben, ki őket torkon ragadta, kétségbeesetten jajgatnak. Puy-en-Vélayben, egy 20,000 lakossal bíró városban, a tartományi főtörvényszéket, a huszonnégy tagból álló bizottmányt, a 200 dragonyost, a polgári őrség 800 emberét »a legaljasabb népsöpredék mind tehetetlenekké, bénákká teszi. A szelidség csak fokozta a söpredék engedetlenségét és szemtelenségét.« Proscribál mindenkit, kit jónak lát erre, és hat nap óta, egy általa felállított bitófa hirdeti az új hatóságnak, minő sors várakozik reá. »Mivé leszünk, mondják az emberek, e télen, a szegény tartományban, melynek nincs kenyere? A vadállatoknak leszünk zsákmányaivá.« *

* Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. I. Lettre des curés, consuls, conseillers au présidial, et principaux négociants de Puy-en-Vélay, 16 septembre 1789. — H. 1453. Lettre de l'intendant d'Alençon, 18 juillet: »Nem hallgathatom el ön előtt azon gyakori zendüléseket, melyeket kormányzóságom területén folyton tapasztalunk.... A büntetlenség, melyben az emberek bíznak, mert a bírák félnek a népet a szigorúság példáival felingerelni, csak még vakmerőbbé teszik ezt. Gonosztevők, kiket az emberek becsületes emberekkel tévesztenek össze, egyesekről valótlán híreket terjesztenek, azzal vádolva őket, hogy a gabonát elrejtik, s hogy nem tartoznak a közép osztályhoz, ez ürügy alatt azután házaikra rontanak, hol elrabolnak mindent, a mit csak találnak, s az illetők csupán futásban menekülhetnek a haláltól.«

III.

S valóban a nép éhes, és nyomora a forradalom kitörése óta csak még inkább fokozódott. Puy-en-Vélay környékén egy irtózatos vihar, borzasztó jégeső, vizözönszerű esőzés elpusztítá a vidéket, s a földet sártengerre változtatá. Délen az aratás csak közép-szerű, sőt mondhatni elégtelen volt. »Ha Languedoc állapotáról, írja a felügyelő, képet akarnék adni, az nem volna más, mint mindennemű csapásokról szóló jelentés. A rémület, mely elfogott minden községet, erősebb valamennyi törvénynél, megakasztja a közlekedést, s még a bőség közepette is éreztetné az éhséget. Az élelmi czikkek roppant drágák, és nincs készpénz. A községek tönkre vannak téve azon óriási költségek által, melyek reájok nehezednek; a tartományi törvényszékekre küldött képviselők fizetése, a polgárőrség életbeléptetése, a katonaság szükségletei, a fegyverek és egyenruhák bevásárlása, a községek, állandó tanácsok alakításának költségei, mindennemű, még a legcsekélyebb fontosságú határozatoknak is kinyomatása, a körülmények által szükségessé vált mozgalmak által veszendőbe menő idő, a kézművek és kereskedelem teljes pangása«, mindezen okok »Languedocban a legnagyobb inséget idézik elő.«* — Az ország közepén és északon, hol a termés jó volt, ezért az élelmi szerek mégis csak oly ritkák, és pedig azért, mert a kinek van is gabonája, azt nem meri piacra küldeni, hanem elrejt.

* Lásd: *Archives nationales*. H. 942. Observations de M. de Ballainvilliers, 30 octobre 1789.

— »Öt hónap óta, írja a louviersi helyhatósági gyülekezet, a városunkban tartatni szokott vásárokra egyetlen földműves sem jött. Bár időnként jelentékeny drágaság fordult elő, ilyet még soha sem tapasztaltunk; sőt ellenkezőleg annál több gabonát hoztak volt az árúcsarnokba, mennél nagyobb volt a gabona ára.« Hasztalan parancsolja meg a helyhatóság, hogy a negyvenhét szomszédos község hozzon be gabonát; nem is törődnek a rendelettel, mindenki magának az első, az övéiről gondoskodik; felügyelő már nincs a vidéken, ki a helyi érdeket a köz érdek előtti meghajlásra kényszerítené.* Egy burgundi város írja: »Nem kecsegtethetjük magunkat azzal, hogy a körülöttünk levő gabnatermő vidékeken békés vásárlásokat tehesünk. Külön e célból hozott határozatok, melyeknek fenntartását a polgári őrség ellenőrzi, megakadályozzák a gabna kivitelét és annak forgalmát. A szomszédos vásárok reánk nézve nem léteznek. Majd nyolcz hónap óta — városunk árúcsarnokába egyetlen zsák gabonát sem hoztak.« — Troyesben a kenyér fontja 4, Bar-sur-Aubeban és környékén $4\frac{1}{2}$ souba kerül. A munka nélküli munkás pedig a dologházakban csak 12 sout kap naponként, s midőn kimegy sétálni a földek közé és látja minő szépen áll a búza, mit gondolhat egyebet, minthogy az éhséget a gabonauzsorások idézik elő, s ha ő éhen hal, ez azért van, mert a gazok ki akarják éheztetni? — Ez okosko-

* Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. I. Lettre de l'assemblée municipale de Louviers, fin d'août 1789. — Lettre de l'assemblée communale de Saint-Bris (baillage d'Auxerre), 25 septembre. — Lettre des officiers municipaux de Ricey-Haut, près de Bar-sur-Seine, 25 août. Lettre du chevalier d'Allonville, 8 septembre.

dás következtében mindazok, kik bármely cím alatt kezelik az élelmiszereket, a földbirtokosok, bérlők, ügynökök, gazdatisztek, árulóknak tekintetnek. Világos dolog, hogy ezek összeesküdtek a nép ellen; a kormány, a királyné, a papság, a nemesség, a hatóságok és előkelő polgárok, s a gazdagok, mind részesei ennek. Ile-de-Franceban azon hír kél szárnyra, hogy liszttel teli zsákok a Szajnába dobatnak, s hogy a lovasság lovaival szándékosan legelteti le a búzát még zöld állapotban. Bretagneban senki sem kételkedik, hogy a gabonát kiviszik és a külföldön felhalmozzák. Touraineben bizonyosan tudják az emberek, hogy ez vagy az a nagykereskedő inkább raktáraiban hagyja a gabonát kicsirázni, semhogy eladná. Troyesben azt hirdetik, hogy egy másik, a pékek által megbízva, lisztjét timsóval és mirenynyel mérgezi meg. — Elképzelhetjük az ily és ehhez hasonló gyanakvások hatását a szenvedő sokaságra; a gyűlöletnek párái szállanak fel az üres gyomorból a beteg agyvelőhöz. A nép mindenütt képzelt ellenséget keres, előre tör, behúnyt szemekkel, nem törődve kibe, vagy mibe ütközik, és pedig nem csupán tömegének egész súlyával, hanem dühének egész erejével is.

IV.

De azért már az első hetekben megriad. Megszokta volt, hogy vezessék, s az emberi nyáj most megrémül elhagyatottságán; vezetői nincsenek, mert azokat eltiporta; kimenekülve azok békóiból, megfosztá magát oltalmuktól is. Érzi, hogy magára maradt, ismeretlen vidéken oly veszélyeknek kitéve, melyeket nem ismer, és melyek-

kel szemben gyengének érzi magát. Mi történik majd, ha most, miután a pásztorok leölettek vagy lefegyvertettek, hirtelen megjelenik a farkas!? — És vannak ily farkasok, akarom mondani csavargók és gonosztevők, kik épen az imént léptek elő a homályból. Gyűjtogatnak és rabolnak, valamennyi lázadásban találkozunk velök. Mióta az úti csendőrség nem bántja már őket, feltűnnek mindenütt. Már csak egyesülniök kell és bandákba állaniok; s minden tulajdon, mindenkinek élete az ő kegyelmöktől függ. Néma aggodalom, meghatározatlan félelem terjed el a városokban és falvakon; egyszerre, július vége felé, a rémület, mint a forgó szél által felhajtott vakító és fojtó portelhő, száz és száz mérföldön száguldozik végig. Emitt beszélük, hogy a rablók közelednek; felgyűjtják a termést; már csak hat mérföldnyire vannak, már csak kettőre; bizonyítják ezt a menekülők, kik futnak az iszonyat elől. — Angoulêmeben július 28-ikán délutáni 3 óra tájban meghúzzák a vészharangot, közriadalt ütnek, fegyverre szólítják a lakosokat, s a védsánczokra felviszik az ágyúkat; védeni kell a várost a közeledő 15,000 rabló ellen, s a falak tetejéről rémülettel látják az úton felkavargó porfelhőt. De csak a Bordeaux felé menő postakocsi volt ennek oka. Erre azután a rablók száma 1500-ra száll alá, de az bizonyos, hogy már pusztítják a falvakat. Esti 9 órakor 20,000 ember áll fegyverben, s így töltik az éjt, hallgatódzva, de nem hallva semmit. Hajnali 3 órakor új vészjelzés, a vészharang ismét meghúzzatik; az emberek csapatokba sorakoznak, bizonyos, hogy a rablók felégettek Ruffec, Verneuil, Larochefoucauld és egyéb helységeket. Másnap, a még mindig meg nem érkezett rablók ellen, a szomszédos falvak is eljönnek fegyveres segély-

lyel, »9 órakor, mondja egy szemtanú, 40,000 ember volt már városunkban.« Miután a rablók nem mutatkoznak, kétségtelen, hogy elrejtőztek; száz ember lóháton és szám-talan gyalogos megy tehát a braconnei erdő kikutatására, és nagy meglepetésekre, nem találhatnak semmi gyanusát. De azért a rémület nem enyhül; »a következő napokon folytonosan fegyverben áll az őrség, a polgárok csapatokba gyűlnek«, s a veszélyről tudósított Bordeaux futárral jelenti, hogy 20, sőt ha kell 30,000 embert fog küldeni. »S a mi megdöbbenő az egészben, írja az elbeszélő, az, hogy tíz mérföldnyi területben, minden községben, hasonló zendülés ütött ki, és pedig majd ugyanazon órában.« * — Elég, hogy egy leány, estve visszatérve a helységbe két férfiúval találkozók, kik nem a vidékről valók. Ez az eset volt Auvergneben is; e hír hallatára egész községek éjjel az erdőkbe menekülnek, elhagyva házukat, elhordva bútoraikat; »a futamodók saját termésöket tapossák le és pusztítják el; a viselős asszonyok megsérülnek az erdőben, mások megőrülnek.« A rettegés szárnyakat ad nekik; két évvel utóbb a Mont-Dore közelében Campan asszony-nak egy sziklacsúcsot mutattak, melyre egy nő menekült, s melyről csupán kötelek segélyével lehetett őt leszállítani. — Végre, visszatérnek házaikhoz, és életmódjuk, látszólag ismét a régi kerékvágásba helyezkedik. Csak-hogy nagy embertömegek büntetlenül meg nem mozdulnak, s az ily zavargás önmagában hordja a nyugalansá-

* Lásd: *Archives nationales*. D, XXIX. I. Lettre de M. Briand-Delessart (Angoulême), 1-er août. — Lettre de M. Bret, lieutenant général de la prévôté de Mardogne, 7 septembre. — Lettre du chevalier de Castellas (Auvergne), 15 septembre (sur les événements de la nuit du 2 au 3 août). — Mme Campan. *Mémoires*. II. 65.

gok élénk forrását; ha az emberek felzendülnek, ennek oka az, hogy van veszély, s ha a veszély nem jó a rablók-tól, máshonnan kell jönnie. Young Arthur Elsassban és Dijonban a vendégek asztalánál hallja, hogy a királyné összeesküvést szervezett azon czélból, hogy a nemzetgyűlés helyisége aláaknáztassék, és hogy egész Párizs legyilkoltassék; később ugyan ő egy Clermonthoz közel fekvő városban elfogatik, kihallgattatik, mert bizonyos, hogy ő is a királynéval és Entraigues gróffal összeesküdött a város levegőbe repítésére, s az életben maradó lakosoknak a gályákra való küldésére.*

A felizgatott képzelet e burjánzó rémképeivel szemben semmiféle okoskodás vagy tapasztalás sem bír hatással. Ezentúl minden község, minden ember fegyverekkel látja el magát, és készen van arra, hogy hasznát kellend vennie. A paraszt felkutatja megtakarított pénzeckéjét, és »talál valahol tíz-tizenkét frankot, hogy azon puskát vehessen magának.« »A legnyomorultabb faluban is van nemzeti honvédelem.« Minden városban polgári őrség és önkénytes csapatok teljesítik az őrzőfeladatokat. A hatóságok kérésére a katonai parancsnokok fegyvert, lőszereket, és egyenruhákat adnak, s ha ezt megtagadják, a nép kirabolja a szertárakat, s így, erővel vagy békés úton hat hónap alatt 400,000 puskajut kezei közé.** S már

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. Július 21 és 31; augusztus 13 és 19-ikéről.

** Lásd: De Bouillé. *Mémoires*. 108. — *Archives nationales*. KK. 1105. Correspondance de M. de Thiard, 20 septembre 1789 (à propos des cent fusils donnés à la ville de Saint-Brieuc): »A fegyvereknek semmiféle hasznát nem veszik, de a fegyverek iránti szenvedély a pillanat járványa, melyet engedni kell kitombolni.

puskákkal sem elégesznek meg, már ágyú is kell nekik. Brest kettőt követelvén, Bretagne többi városai követik példáját; az önszeretet is játszik ebben szerepet, és azon szükségesség ösztöne, hogy erőseknek érezzék magukat. — Már semmijök sem hiányzik ahhoz, hogy ők legyenek az urak. Minden hatalom, minden tekintély, a kényszer és megfélemlítés minden eszköze az ő kezeikben, s egyedül az ő kezeikben van, s valamennyi törvényes hatalom tényleges szünetelése közben, e souverainnek nincs egyéb kalauza, mint az éhség vagy gyanakvás őrült és gyilkolni vágyó sugalmazásai.

V.

Igen hosszas dolog volna elbeszélni e hatalom valamennyi erőszakoskodásait; elmondani mennyi szállítmányt támadtak meg, mennyi gabonát raboltak el, hány molnárt és gabnakereskedőt akasztottak fel, fejeztek le, kínoztak agyon, hány bérlőt kényszerítettek halálos fenyegetésekkel, hogy még a vetésre félre tett gabonát is kiadják, hány földbirtokost zsaroltak ki, hány házat raboltak ki.* Miután e merényletek nem büntettetnek, sőt eltű-

Hiszik, hogy vannak rablók, s van ellenség, pedig nincs sem az egyik sem a másik.« — Szeptember 25-ikéről: »Egyedül a hiúság vezérli őket, s azon gőg, hogy vannak ágyúik, az egyedüli indok.«

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettres de M. Amelot, 17 et 24 juillet: »A város (t. i. Auxonne) több gazdag magán emberét megsarczolta e csapat, melynek nagyobb része rablókból állott.« — Lettre de neuf cultivateurs de Breteuil (Picardie), 23 juillet: Tegnap valamennyi gabnaraktáraink kiraboltattak az utolsó sze-

retnek, kimentetnek. vagy csak lanyhán nyomatnak el, ismétlődnek és terjednek. s mindenekelőtt a nyilvánosság emberei ellen irányoztatnak. Szokás szerint a csőceselék jár elől, és az egész felkelésre ráüti a maga bélyegét.

A strassburgi csőceselék. július 19-ikén azon hírre, hogy Necker visszatér, a köz örömet, melynek tanúja, a maga módja szerint magyarázza. Öt-hatszáz mezítlábas csavargó,* felszaporodva a kis iparosok által, a városházához futnak, s a hivatalnokoknak csak éppen annyi idejük van, hogy egy hátsó ajtón menekülnek. A katonák pedig a maguk részéről, fegyverrel kezökben, engedik őket garázdálkodni, sőt még izgatják is a támadókat. Az ablakok a kőzár alatt csörömpölve hullanak le, az ajtókat feszítő vasakkal törik be, s a csőceselék a ragadó

míg »Fenyegetnek minket, hogy termésünket elrabolják, és magtárainkat felgyújtják, mihelyt tele lesznek. Tassart urat, a jegyzőt, meglátogatták házában, és fenyegették, hogy megölik.« — *U. o.* D,XXIX. I. Lettre de Moreau, procureur du roi en la sénéchaussée de Bar-le-Duc, 15 septembre, 1789.: »Július 27-ikén fellázadt a nép, s a legkegyetlenebb módon gyilkolt meg egy ügynököt, ki gabnakereskedéssel foglalkozott. 27-ikén és 28-ikán ennek, s egy másiknak háza kiraboltatott,« stb.

* Lásd: *Chronique de Dominique Schmutz* (a *Revue d'Alsace* III. k 3-ik sorozatában). Schmutz a »Gesindel« és »Lumpengesindel« szókat használja. — De Rochambeau. *Mémoires*. I. 353. — Arthur Young, (szemtanú). *Travels in France*. Július 21-ikéről. — De Dammartin (szemtanú). *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 105. — Rochambeau a szokott lanyhaságot és határozatlanságot mutatá. Mialatt raboltak és mindent az ablakon dobáltak ki, csatarendbe állított ezredei (8000 ember) előtt járkált fel s alá, mondván: »Barátim, jó barátim, látjátok mi történik! Minő borzalom! a ti és szüleitek iratai és okmányai ezek.« S a katonák mosolyogtak ez érzелgős fecsegésen.

árhoz hasonlóan tódul be, a nézők örömkialtása közben. Nemsokára a palota minden nyílásán, a nyolczvan lábnyi homlokzat hosszában »valóságos eső gyanánt hullanak ki a függönyök, ablakok, székek, asztalok, pamlagok, könyvek, iratok, cserepek, deszkák, gerendák, párkányok.« A nyilvános levéltárt a szélnek bocsátják, a szomszédos utczák el vannak árasztva az okmányokkal; a mentességi, szabadalmi okmányok, mindazon hiteles okiratok, melyek XIV. Lajos óta biztosítják a város szabadságait, a lángok martalékává lesznek. Némelyek lemennek a pinczékbe, kiütik a drága borokkal telt hordók fenekéit, úgy hogy 15,000 pint kárba vész, és a kiömlött bor egy öt lábnyi mély tavat képez, melybe többen belefúlnak. A pusztítás három napig tart, számtalan, a hatósági tisztviselők tulajdonát képező ház »fedelétől a pinczéig kiraboltatik.« Midőn végre a becsületes polgárok fegyvereket kaptak, és helyreállították a rendet, megelégesznek azzal, hogy egyet elfognak a tolvajok közül, sőt, hogy a népnek elégtételt adjanak, új tisztviselők választatnak, s a kenyér és hús ára leszállíttatik. — Nem csodálhatjuk, hogy ily kímélet és jutalmazgatás után, a lázadás széltében hosszában az egész környéken elterjed, s valóban, Strassburgból kiindulva Elsassig ér, s városokban úgy mint falvakban, elég részeg és semmi-rekellő találkozik annak vezetésére.

Forduljanak bár elő az események keleten, északon, vagy nyugaton, annak létrehozói mindig ugyanazon fajtajú emberek. A július 21-ikén Cherbourgban kitört lázadás két vezére »útszéli tolvaj«, kik külvárosi asszonyokat, idegen tengerészeket, a kikötő csőcselékét,

és számtalan, munkásöltönybe bújt katonát vezérelnek. * Kiadatják maguknak a gabnatárok kulcsait, a három legelőkelőbb nagykereskedőnek, és Garantot biztosnak házáat szétrombolják. »Elégetik az illetők valamennyi iratait, egyedül Garantot úrnak kára 100,000 tallérnál többre becsültetik.« — Mindenütt ugyanazon rombolási szellem vezeti a tömeget, a birtokosok, parancsolók és élvezők elleni irigykedés egy nemé. Július 27-ikén Maubeugeben, ugyanakkor, midőn a község összegyűlekezik, az alsó néposztály, a maga megszokott modorában lép közbe. ** Egy, szeg- és fegyverkovácsokból álló banda benyomul a városházába, és kényszeríti a polgármestert a kenyér árának leszállítására. Egy másik banda, majdnem ugyanakkor üzőbe veszi őt, halált kiáltva fejére, betöri az ablakokat, s a helyőrség, fegyverbe szólíttatva, nyugodtan tekinti a rombolást. Halál a polgármesterre, valamennyi hivatalnokra! A fő lázítók erőszakkal feltörik a börtönök ajtait, a foglyokat szabadon bocsátják, és az adóhivatalokra törnek. A községi adóházak teljesen lerontatnak; a kikötői iroda leromboltatik, a súlyok és mérlegek a folyóba vettetnek. A vámhivatalokban és pénzügyi épületekben raktáron levő tárgyakat mind elviszik, és a tiszteket kényszerítik, hogy írásban kijelentsék, miszerint semmi kárpótlást nem követelnek. A törvényszéki irnoknak, a törvényszéki ülnöknek, s az adóbérleti ellenőrnek a vá-

* Lásd: Dumouriez (szemtanú). *Mémoires*. III. könyv, 3-ik feje. A pert tizenkét ügyvéd és egy-egy ülnök vezette, és ezek ítélték is, a fegyveres nép maga nevezte ki őket. — Hippeau. *Le gouvernement de Normandie*. IV. 382.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3248. Lettre du maire, M. Poussiaude de Thierri, 11 septembre.

rostól kétszáz lépésnyire levő házait kirabolják, az ajtókat és ablakokat szétzúzzák, a bútorokat és fehérneműket széttépik, az ezüstöt és ékszereket a kutakba dobják. Ugyanily pusztítást visznek végbe a polgármester házában a városban, és az attól egy mérföldnyire levő falusi lakában. »Nincs ablak, ajtó, házi-eszköz vagy élelmi szer«, a mit megkíméltek volna; a lehető legpontosabban végezték munkájukat, nem állapodtak meg a pusztításban egy perczre sem, »esti tíz órától másnap dél előtti 10 óráig«. — A megfélemlített becsületes emberek sürgetésére pedig, a polgármester, ki már harmincznégy év óta szolgálta a várost, beadja lemondását, és elhagyja a vidéket. — Rouenban, július 24-ikén egy írott falragasz, helyesírásával és irányával mutatja fogalmazóinak értelmi fokozatát, s azon tetteket, melyek majd követni fogják. »Nemzet! négy fejet kell itt leütnöd, Pontcarré-ét (az első elnökét), Maussionét (a felügyelőét), Godard de Belboeufét (a főügyészét) és Durandét (a város királyi ügyészeét). E nélkül el vagyunk veszve és ha ezt nem teszed, gyáva nemzet vagy«. * Ennél világosabban nem lehet beszélni; de a helyhatóság, melylyel a parlament közli ezen proscptionális jegyzéket, a maga tettetett optimismusával azt feleli, »hogy egy polgár sem tekinteti magát és nem tekintethetik mások által sem, proscibálnak; hogy nemcsak biztosnak érezheti magát házában, de kell is, hogy annak érezze magát, meg levén győződve, hogy nincs oly egyén a városban, ki ne sietne segélyére, ha erre szüksége lesz«. Ez annyi, mint a csöcseléknek azt mondani, hogy tehet, a mit tetszik. Erre

* Lásd: Floquet. *Histoire du parlement de Normandie*. VII. 551.

azután a lázadás fejei tíz napon át biztosan működnek. Egyikök Jourdain, lisieuxi ügyvéd, s mint kartársainak legnagyobb része, elvből demagóg; a másik egy párizsi komédiás, Bordier, ki Harlekin szerepében híres,* és ki egy vándor színésztársaságot tart, »éjjeli tivornyahős, iszákos, ki rögtönösen nagy hazafit játszik« és most a tartományokban játsza a szomorújátékot, a valódit. E szomorújáték utolsó felvonása az augusztus 3-ika és 4-ike közötti éjjel játszatik el; Bordier és Jourdain játszák a fő szerepeket, s mögöttök áll a köznép és az új önkénytesek több csapata. Kiáltás hangzik fel: »Halál a gabonauzsorásokra! halál Maussionra, feje kell nekünk!« Palotáját kirabolják, többen a pinczében leiszszák magukat és elalusznak, az adóhivatalokat, a városi sorompókat, a vámirodákat, valamennyi épületet, melyben a királyi adókat beszedik. Az utcákban és a régi vásártéren tüzeket gyújtanak, azokba bútorokat, ruhákat, irományokat és konyhaedényeket dobálnak össze-vissza; a kocsikat pedig a Szajnához vonszolják és abba vetik. Csak midőn már a városházat támadják meg, ijed meg a nemzetőrség, és elhatározza, hogy Bordiert és néhány mást elfogjon. De másnap, midőn a nép a *Carabo* harcziáltást hallatja, Jourdain vezetése alatt feltöri a fogház kapuját, kiszabadítja Bordiert, s a felügyelői épületet az irodákkal együtt másod ízben támadja meg. S midőn végre mind a két gazembert elfogják és a bitófához kísérik, a csöcselék annyira pártjokat fogja, hogy féken tartására töltött ágyúkat kell ellene szegezni. — Besan-

* Lásd: De Goncourt. *La société française pendant la révolution*. 37.

çonban augusztus 13-ikán tör ki a zendülés; vezetői egy állatsereglet tulajdonosának szolgája, két fegyencz, kiknek egyike, miután már előbb is résztvett egy lázadásban, bélyeggel süttetett meg, és több »rosz hírben álló lakos«, kik este felé a városban, a katonaság kíséretében szélednek el. A tüzerek gyalázzák azon tiszteket, kikkel találkoznak, gallérjoknál fogva megragadják őket, s egyet közölők a Doubs vizébe akarnak dobni. Mások Langeron parancsnokhoz mennek, pénzt kérnek tőle, s midőn ez megtagadja kívánságukat, letépik jelvényrózsájokat és kiáltják: »mi is a közép osztályhoz tartozunk«, azaz, mi vagyunk az urak, s ennek bizonyosságául Commartin, a felügyelő, fejét követelik, megtámadják házáat és széttörik bútorait. Másnap a nép emberei és katonák a kávéházakba, kolostorokba, szállodákba rontanak, erőszakkal kiadatják maguknak a bort és élelmi szereket, azután felhevülve az italtól, felégetik az adóhivatalokat, feltörnek több fogházat, kiszabadítják a csempészeket és szökevényeket. Hogy e kicsapongásoknak vége vettessék, szabad ég alatt nagy vendégséget rendeznek azon czélból, hogy ott a nemzetőrség a helyőrséggel társuljon; de a vendégség dőzsöléssé fajul, egész csoportok hevernek félholt részegen az asztalok alatt; mások négy hordó bort visznek el magukkal, s a hátramaradtak, nem maradván semmijök, kimennek a városból, hogy a szomszédos falvakban levő pinczéket rabolják ki. — Másnap a helyőrség egy része és számos munkás e példa által elcsábítva, ugyanily kihágásokat visz véghez a környéken. Végre négy napig tartó orgiák után, hogy Besançon és környéke megmeneküljön attól, hogy ostromolt ország módjára bánjanak vele, szükségesnek látszik a polgárör-

ségnek, a híven maradt katonákkal egyesülni, s ezek fellázadnak a lázadás ellen, összefogdossák a lázadókat, és még ugyanaz nap este kettőt közölök felakasztanak.* — Ilyen a lázadás, hasonlít az oktan állat támadásához, mely az emberi lakok közé szabadon bocsáttatva, nem tud egyebet tenni, mint ott magát mohón telefalni, mindent elprédálni, összetörni, lerombolni, önmagát megsérteni; és ha követjük az egyes helyek történetét, azt látjuk, hogy ez időkben mindennap készen lehetünk hasonló kitörésekre.**

Troyesben július 18-ikán, a vásár napján a parasztok megtagadják a beviteli vám lefizetését; miután a községi adókat Párizsban is eltörölték, itt is így kell annak lennie. Ez első rendetlenség által felizgatva, a csőcselék összegyűl, hogy a gabonát és fegyvereket maga között kioszsza, s másnap a városházát hét-nyolcz ezer, kövekkel és botokkal fegyverzett ember lepi el. Második nap, a szomszédos falvakban összeszedett banda, cséphadarókkal, ásókkal és vasvellákkal felfegyverkezve, egy kardot

* Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. 1. Lettre des officiers du baillage de Dôle, 24 août. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 128.

** Hasonló eset történt Strassburgban, néhány nappal a városház kiraboltatása után. A hatóság a helyőrség minden katonájának húsz sout adván, valamennyi katona elhagyja helyét, kiszabadítják a Pont-Couvert börtönben levő foglyokat, a fegyházból kiszabadított leányok társaságában az utcákon nyilvánosan lakmároznak, s a csaplárosokat és koresmárosokat erőszakkal kényszerítik, hogy élelmi szereiket kiadják. Minden bolt bezáratik és alig telik el huszonnégy óra, már senki sem hallgat a tisztek szavára. (De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 105.)

suhogtató asztalos vezetése alatt behat a városba; szerencsére a polgárság valamennyi tisztességes tagjai rögtön nemzetőrséget alkotnak, s a parasztháború ez első kísérletét elnyomják. De az izgatás megmarad, s a hamis hírek ezentúl is fokozzák.* — Július 29 ikén azon hírre, hogy Párizsból ötszáz rabló jön mindent elpusztítani, meghúzzák a falvakban a vészharangot, s a parasztok fegyvert fognak. Ezentúl meghatározatlan veszélyérzete fog el mindenkit; annyi bizonyos, hogy az embereknek nem lehet bizalmuk, és az ellenségek ellen folyton résen kell lenniök. Ezen ürügy alatt az új demagógok a népet kezeikben tartják, hogy adandó alkalommal főnökei ellen fordítsák. — Nem használ semmit, hogy ezek jó hazafiak, hogy épen az imént a lelkesedés kiáltásával fogadták Neckert, hogy a papok, szerzetesek, sőt még maguk a kanonokok voltak az elsők, kik feltűzték a nemzeti jelvényrózsát, hogy a város és környezetének nemesei Franciaország legszabadelvűbb emberei, hogy július 20-ikán a polgárőrség mentette meg a várost, hogy minden gazdag ember hozzájárul a nemzeti munkatelepek fentartásához, hogy Huez polgármester, »tisztá jellemű és tiszteletreméltó hivatalnok, a szegényeknek és a közügynek jóltevője. Valamennyi régi előljárójok gyanús előttök. — Augusztus 8-ikán egy csoportosulás a dragonyosok kiűzetését követeli, az önkénytesek számára pedig fegyvert, s hogy a kenyér fontja két soura szállíttassék le, és hogy a foglyok szabadon bocsáttassanak. —

* Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 187–273. — *Moniteur*. II. 379. Extrait du jugement pré-vôtal du 27 novembre 1789.

Augusztus 19-ikén a nemzetőrség kizárja a régi tiszteket, mert ezek aristocraták, és újakat választ. Augusztus 27-ikén a tömeg meglepi a városházat és kiosztja a fegyvert. — Szeptember 5-ikén kétszáz ember Truellenek, az új bizottmány elnökének vezetése alatt feltöri a sóhivatal raktárait, s a só fontját hat souért osztja ki. Ugyanekkor a város legalsóbb néprétegében mese jár szájról-szájra: miután nincs gabona, a polgármester Huez s a régi parancsnok Saint-Georges, gabonauzsorások; és Hueznek ép úgy mint öt héttel előbb Foulonnak azon szavakat adják szájába, »hogy a nép egyék szénát«. A népnek nevezett vadállat morogni kezd, és készen áll az ugrásra, szokás szerint, a helyett, hogy megzaboláznák, hízelegnek neki. »E perczben, írja a troyesi képviselő az előljáróknak, meg kell önöknek feledkezniök tekintélyökről; bánjanak a néppel mint barátjokkal, bánjanak vele azon szelidséggel, mintha önökkel egyenlő emberek volnának, és legyenek meggyőződve, hogy a nép könnyen megtéríthető.« Így is tesz Huez, sőt még többet, daczára minden sürgetésnek, még arról is lemond, hogy saját biztonságáról gondoskodjék, s mintegy áldozatul felajánlja magát. — »Nem tettem rosszat senkinek, mondá, hogyan akarhatnak velem rosszat tenni?« Az egyetlen elővigyázati rendszabály, melyet megtesz az, hogy végrendeletet csinálva a szerencsétlenekről gondoskodik; 18,000 livret hágy a szegényeknek és a halála előtti napon száz talért ad a szegények ellátására. De mit használ az önmegtagadás és a jótékonyság a vak és őrült dühöngés ellen? — Szeptember 9-ikén három szekér liszt rossz minőségűnek találtatván, a nép összecsődül és kiáltja: »Le a lisztkereskedőkkel! Le a gépekkel! Le a polgármes-

terrel! Halál a polgármesterre, Truellet kell helyére ültetni!» — Alig hogy Huez hivatalából kilép, a földre taszítják, rúgásokkal és ökölcsapásokkal bántalmazzák, megragadják gallérjánál fogva, visszavezetik a tanácsterembe, faczipókkal főbe vágják s a nagy lépcsőn ledobják. Hasztalan iparkodnak őt a többi tisztviselők védelmezni; kötelet vetnek nyakára s annál fogva hurczolni kezdik. Egy papot, ki esedezik, hogy engedjék miszerint legalább lelkét megmenthesse, ellöknek onnan s megvernek. Egy nő reá veti magát a ledöntött aggastyánra, lábaival rugdossa arczát, ollóját többször beleszurdalja szemibe. A nyaka köré csavart kötélnél fogva a Selle-hídig vonszolják, egy csatornába vetik, onnan ismét kihúzzák, újra meghurczolják az utcákban, csatornáknban, és szájába szénát tömnek.* — E közben az ő, valamint a rendőrségi főnök, Guyot jegyző, és Saint-Georges házai is kiraboltatnak; a rablás és rombolás négy órán át tart; a jegyző házában hatszáz palaczk bort ittak meg vagy raboltak; az értékes tárgyak a rablók közt osztattak szét; a többi, még a vasból készült erkély is leronatlik vagy szétzúzatik, s a lázadók innen elmenve hangerősen kiáltják, hogy még huszonhét házat kell felgyújtaniok és ugyanannyi fejet lemetszeniök. »E borzasztó éjjel egész Troyesben senki sem ment aludni.« — A

* Lásd: *Moniteur*. II. 379. Picard, a gyilkosok között a főczinkos megvallá, »hogy ő ugyancsak megkínozta Huezt, s hogy ez csak a katlanhoz címzett koresma táján halt meg, hogy az volt a szándék, miszerint még jobban megkínóztassék s minden utcásarkon késsel döftek nyakába, mindaddig a míg élt; hogy Huez halálának napja 10 frankot jövedelmezett neki, és azon lánczot, mely Huez nyakán volt, midőn őt menekülése közben elfogták.«

következő napokban majdnem két álló héten úgy látszik, hogy az emberi társadalom teljesen felbomlott. Az utcákra kifüggesztett falragaszok proscibálják a hivatalnokokat, kanonokokat, több szabadalmazottat, a legelőkelőbb kereskedőket, sőt még a jótékonysági bizottság hölgyeit is; úgy, hogy ezek megrettenve ott hagyják állomásaikat; számtalanon a vidékre költöznek; mások saját házaikban torlaszolja el magukat, s ha házuk kapuját kinyitni kénytelenek, ezt karddal kezökben teszik. Csak 26-ikán sikerül a rend őreinek, egyesülve visszanyerni befolyásukat és ekkor elfogatják a gazokat. — Ilyen a közélet Franciaországban július 14-ikétől kezdve; a hatóság minden városban érzi, hogy vadak bandájának kegyétől függ, néha valóságos emberevők bandájától. A troyesiek valóban a huroni indiánusok kegyetlenségével kínozták meg épen az imént Huezt; a caeniek még gonoszabbul cselekedtek, Belsunce őrnagyot, ki nem kevesbbé volt ártatlan mint amaz, s bár esküvel biztosíták sértetlenségét,* összedarabolták, mint Lapérouset a Fidzsiszigetiek, s egy nő megette szivét.

VI.

Könnyen megfelellhetünk azon kérdésre, vajjon az ily körülmények között befolyanak-e az adók, s vajjon a hivataloknak, melyek a nép mozgalmas szelének minden fuvallatára meginganak, van-e erejük a kincstár gyűlöletes jogainak fentartására. — Szeptember végéről har-

* Lásd: *Mercur de France*. 1789 szeptember 26-ikáról. *Lettres des officiers du régiment de Bourbon, et des membres du comité général de Caen*. — Floquet. *Histoire du parlement de Normandie*. VII. 545.

minczhat oly helyhatósági testület vagy bizottmány jegyzéke akadt kezembe, melyek Párizs körül ötven mérföldnyi területen megtagadják az adók behajtásának erőltetését.* Az egyik eltűri a só-csempészetet, nehogy lázadást keltsen. Másik, elővigyázatból elszedi az adóhivatalnokok fegyvereit. Egy harmadikban, a hivatalnokok valóban az elsők, kik csempészett sóval és dohánynyal látták el magukat. Péronneban és Hamban, meg levén parancsolva, hogy a sorompók újra felállíttassanak, a nép szétkergetet valamennyi őrseget, s a hivatalnokokat házaikban keresi fel és halálbüntetéssel fenyegetvén őket, megparancsolja nekik, hogy huszonnégy óra alatt eltakarodjanak. Húsz hónapig tartó ellentállás után Párizs a nemzetgyűlésnél erőszakkal keresztülviszi, hogy a fogyasztási adók végleg megszüntetessenek.** Valamennyi hitelező közül, kiknek kezeit az emberek vállaikra nehezíteni érezték, legsúlyosabbak a kincstár kezei voltak, most ezek a leggyengébbek; most ezek azok, melyek nyomását az emberek lerázzák magukról, s nincs egy sem, melyet inkább gyűlölnének és bántalmaznának. Az elkeseredés legnagyobb a só- és vámhivatalnokok, s a pince-vizsgálók ellen Ezek mindenütt halálos veszedelemben vannak, s kénytelenek menekülni. Falaiseben, Normandiában az adóigazgatót »darabokra akarják vagdalni.« Baignesben, Saintongeban az adóhivatal igazgatójának házat elpusztítják, irományait és egyéb szereit elégetik. Fiát, egy hat esztendőes gyermeket, e szavakkal: »el kell veszned,

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. — *U. o.* DXXIX. I. Note de M. de La Tour-du-Pin, 28 octobre.

** Lásd: *Décret du 1-er février 1791*, mely a legközelebbi május 1-én lépett életbe.

hogy fajzatodból ne maradjon fenn senki«, késsel fenyegetik, a nyaklevágás mozdulatát mutatva. Az adóhivatalnokok négy órán át minden pillanatban ki vannak téve annak, hogy feldarabolják őket; végre a földesúr, kit magát is fenyegetnek kaszákkal s kardokkal, esedezéseivel keresztül viszi, hogy nem bántják őket, azon felvétel alatt, hogy »megesküsznek, miszerint hivatalukat leteszik.« — A Bastille bevételét követő két hónap alatt százával törnek ki a felkelések a közvetett adók ellen, hasonlóan a puskatűzhez. Július 23-ikán jelenti a champagnei felügyelő, hogy »helytartóságának majd valamennyi városában általános a felkelés.« Másnap az alençoni felügyelő jelenti, hogy a tartományban »nem sokára sehol sem fogják fizetni a királyi adókat.« Augusztus 7-ikén Necker kijelenti a nemzetgyűlésen, hogy a caeni és alençoni két helytartóságban kénytelen volt a só árát felényire szállítani, hogy az adó behajtása »számtalan helyen« félbehagyatott vagy felfüggesztetett, hogy Picardiában, Lotharingiában és Trois Évêchésben a só- és dohánycsempészet »nyílt erőszakkal és egész szállítmányokban üzetik, hogy az egyenes adók sem fizettetnek, hogy a főadószedők és a földadó beszedői már »végöket járnak« és nem képesek eleget tenni kötelezettségeiknek. A köz jövedelem napról-napra csekélyebb; a társadalom testében a már ügyis elgyengült szív egészen ellankad, és megfosztva a vértől, mely már nem képes hozzá sietni, már nem is hajthatja az izmokba az életető nedűt, mely azokat fentartja és megfeszíti.*

* Lásd: *Archives nationales* D, XXIX. I. Lettre du comte de Montausier, 8 août, avec notes de M. Paulian, directeur des ailes. (E levél igen szép, szerényen, nemeslelkűen van írva, s az-

»Minden ernyedésnek indúlt, mondja Necker, és a veszélyes szenvedélyek zsákmánya lett.« Hol van az erő, ezekre kényszerít gyakorolni, s az államnak megadatni, a mi annak jár? — Igaz, hogy a papság, nemesség, a jólétben élő polgárok, néhány derék munkás és földműves, fizet, s néha önkényt is adnak valamit. De minden társadalomban csak igen csekély a belátók, jólétben levők és lelkiismeretesek száma; a nagy tömeg önző, tudatlan, szűkségben van, és csak kényszerítve adja ki pénzét; csak egy mód van tőle pénzt kaphatni, s ez az, hogy kisajtolassék. Emlékezetet meghaladó idő óta Franciaországban az egyenes adó csak katona beszállásolás és zálogolás segítségével hajtható be, s ebben nincs semmi különös, mert a tiszta jövedelem felét teszi. Most, midőn a parasztság minden faluban fel van fegyverezve és csapatokat képez, csak merészeljen az adószedő eljönni és zálogolni! — »Rögtön az adófizetés egyenlőségét kimondó rendelet megjelenése után, írja az elsassi tartományi bizottság, a nép mindenfelé kimondta, hogy addig nem fizet semmit, míg a mentesek és szabadalmazottak nem vétetnek fel az illető községek adójegyzékeibe.« * Sok helyen a parasztok fenye-

zal végződik, hogy kegyelmet kér az eltévelyedett nép számára.) — U. o. H. 1453. Lettre du procureur de l'élection de Falaise, 17 juillet, stb. — *Moniteur*. I. 303, 387, 505 (séances des 7 et 27 août, du 23 septembre). »A király jövedelmei napról-napra fogynak«, mondatik itt. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. III. 219 (séance du 24 octobre, 1789). — Egy anjoui küldöttség beszédében mondatik: »Hatvanezer ember fegyverben áll; a sorompók lerontattak; az adóhivatalnokok lovai nyilvánosan elárvereztettek, s a hivatalnokoknak köteleségökké tétetett, hogy a tartományt egy hét lefolyása alatt elhagyják. A lakosok kijelenték, hogy nem fizetnek adót, míg a sóadó el nem töröltetik.«

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3253. Lettre du 8 sept. 1789

getődznek, hogy az általok előlegesen fizetett összegeket visszakapják; máshol azt követelik, hogy a rendelet visszaható erővel is bírjon, és hogy az új adókötelezettek, az egész elmúlt esztendőért fizessenek adót. »Egyetlen adószedő sem mer végrehajtókat kiküldeni, s ha ez mégis történik, a végrehajtók sem merik teljesíteni megbízatásukat.« — »Nem a jó polgároktól« félnek az emberek, »hanem a csöcselék félemlíti meg ezeket«, és mindenkit, ellenállás és rendetlenség uralkodnak mindenfelé, s »oly emberek, kiknek nincs mit veszteniök.« — Nem csupán leráznak minden terhet, de bitorolják a tulajdonjogot is, és azt mondják, hogy miután ők a nemzet, mind az a mi a nemzeté, az övék. Elsassban mind az uradalmi mind a községi erdősegeket pusztítják, kényők-kedvők szerint, gyermekes és őrült módon. »Sok helyen, hogy ne kelljen fáradniok a fa elvitelével, felgyújtják azt, és csak hamvát hordják szét.« — Az augusztus 4-iki rendeletek után, és daczára a törvénynek, mely csupán a tulajdonosnak, a maga birtokán engedi meg a vadászatot, ernyedetlenül vadásznak. A ki csak szerezhet magának puska-t, vadászni megy,* a termést még lábán, letiporják, a

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*, szeptemb. 30-ról: »Mondhatni, hogy egész Provenceben nincs egy rozsdás puská sem, mely ne volna használatban; a madarak minden fajtát pusztítják. Ötször-hatszor füttyölt el füleim mellett a fojtás, vagy hullott kocsimba.« — Beugnot. *Mémoires*. I. 141. — *Archives nationales*. D, XXIX. 1. Lettre du chevalier d'Allonville, 8 septembre 1789 (environs de Bar-sur-Aube): »A parasztok fegyveres csapatokban mennek a trois-fontaines-i apátság erdejébe, melyet kívágnak. Ledöntik a tölgyeket, és szekereken szállítják Pont-Saint-Dizierbe, hol eladják azokat. Más helyeken kihalászszák a tavakat, és fel-dúlják a töltéseket.«

vadászati kapitányságokba betörnek, s a kerítéseket megmászszák; maga a király is felébred Versaillesben, a parkjába behatolt vadászok lövöldözései következtében. Ezri-vel ölik meg a szarvasokat, szarvasteheneket, dämvadakat, vaddisznókat, mezei és házi nyulakat, s lopott fa tüzénél sütik meg és ott helyben költik el. Két hónapig, sőt azon túl, egész Franciaországban folytonos puskaropogás hallatszik s mint az amerikai szavannákon, minden vad azé, a ki lelövi. Choiseulben, Champagneban, nem csupán az uradalom területén található valamennyi nyulat és foglyot lelövöldöznek, hanem a tavakat is egészen kihalászszzák; még a kastély udvarára is betörnek és lövöldöznek a galambdúczra, megölik a galambokat, s ezután felajánlják a tulajdonosnak saját galambjait, hogy vegye meg, s a felesleges halakat, melyeket nem képesek elkölteni. — A faluban levő »hazafiak«, s a környék »csempészei és gazemberei« végzik egyedül ezeket; minden erőszakoskodásnál első sorban találkozunk velök, és nem nehéz előre látni, hogy vezetésök alatt a nyilvánosság személyei és a köz vagyon ellen intézett merényleteket a magán személyek és magán vagyon elleni merényletek fogják követni.

VII.

Egy proscibált osztály van már, nevet is találtak számára. Első sorban a nemesek és azon főpapok értetnek alattok, kik a közrendek gyűlésén, nem akarták a három rend egyesülését, de azután kiterjedt e gyilkos elnevezés mindazokra, kik címök, tisztségök, összekötetésök, életmódjuk által kitűntek a sokaságból. A mi

eddig tiszteletet szerzett számukra, az most a rossz akaratot ébreszti fel irányukban, s a nép, mely bármennyit szenvedett is eddig előjogaik következtében, de személyöket nem gyűlölte, most ellenségeinek tekinti őket. Birto-
kán mindegyik tagadja azon állítást, hogy rangtársai Versaillesben rosszat akarnak a néppel, s midőn a központon létrejött összeesküvés álhire elérkezik, mindenikök a nép által szintén az összeesküvők közé számíttatik.* Így készül a falusi parasztháború, s azon izgatott egyének, kik Párizsban szították a tüzet, szítják a vidéken is. »Akarja ön ismerni a zavarok szerzőit, írja egy józan ember a vizsgáló bizottságnak, a középosztály képviselői között megtalálhatja őket«, és különösen »az ügyészek és ügyvédek között. Izgató leveleket írnak küldőiknek; e leveleket, a szintén ügyészekből és ügyvédek közül álló hatóságok veszik át . . Hangosan olvastatnak fel a főtérekén, és másolataik minden faluba szétküldetnek. E falvakban, ha van valaki a plébánoson és földbirtokoson kívül, a ki olvasni tud, az szintén ügyvéd, a földesúr született ellensége«, kinek helyét elfoglalni szeretné, büszke ékesszólására, de szegénysége miatt elkeseredett, és mindent fekete színben iparkodik feltüntetni.** Igen valószínű, hogy ez szerkeszti

* Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. I. Lettre de l'assesseur la de maréchaussée de Saint-Flour, 3 octobre, 1789. Július 31-ikén híre érkezik, hogy a rablók közelednek. Augusztus 1-én a parasztok fegyvert fognak. »Míg a rablók megérkezését várták, barangoltak; fejeik annyira felhevülnek, hogy elhiszik, miszerint d'Espinhal gróf előtte való este álruhában Massiacba érkezett, s hogy szerzője azon zavaroknak, melyek ekkor a tartományt nyugtalaníták, s hogy kastélyában rejtőzött el.« — Ennek következtetése volt, hogy belöttek ablakain, kutatnak, stb.

** Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. I. Lettre d'Étienne

azon falragaszokat, melyekben a nép, a király nevében szólíttatik fel, hogy a tettek útjára lépjen. — Secondignyben, Poitouban, július 23-ikán, az erdei munkások egy levelet kapnak, »melyben meghagyatik nekik, hogy rohanjanak meg minden falusi nemest, és irgalom nélkül öljék le mindazokat, kik nem akarnak lemondani szabadalmaikról . . . és nem csupán az ígértetik meg nekik, hogy e bűnük büntetést nem kap, de sőt hogy megjutalmaztatnak.« * Despretz-Montpezat úr, a nemesség képviselőinek tudósítója megfogatik; fiával együtt a kincstári ügyészhez vitétik, hogy aláírjon; a lakosoknak megtiltatik, hogy segítségére menjenek, ellenkezőleg, ha ezt tennék, »életökkel lakolnak és vagyonuk felgyújtatik.« »Írd alá, mondják neki, vagy kitépjük szívedet, s e házat felgyújtjuk.« E pillanatban a szomszéd jegyző, ki kétségtelenül szintén bűntárs, egy bélyegzett papírral érkezik oda és mondja neki: »Uram, most jövök Niortból, a közép osztály épen így tett a város valamennyi nemesével; egyetlen egy volt, ki nem akart aláírni, s ez szemem előtt vágatott darabokra.« — »Alá kellett írunk e szabadalmainkról való lemondási nyilatkozatot, és megegyezésünket egyet-

Fermier, Naveinne, 18 septembre. (Lehet, hogy a szerző, elővigyázatból álnevet használt.) — Boullé pontivy-i képviselőnek, megbízóihoz kéziratban maradt levelezése, mintája ezen szónokias, izgató leveleknek. — A puy-en-vélay-i plébánosok, tanácsnokok, ügynökök stb. levele szeptember 16-ikáról. — V. ö. e munka I. kötetének 623—624 lapjait.

* Lásd: *Archives nationales*. D, XXIX. I. Lettre de M. Despretz-Montpezat, ancien officier d'artillerie, 24 juillet, mely levél egyéb aláírásokkal is el van látva. — Ugyane napon ötven más faluban meghúzzák a vészharangot, s azon hír terjed el, hogy hétezer angol és bretagnei rabló közeledik a tartományhoz.

lenegy adóra nézve, mintha a nemesség ezt már nem tette volna meg.« A banda kijelenti, hogy a szomszéd kastélyokban épen így fog cselekedni, a rémület vagy megelőzi, vagy követi őt, »senki sem mert írni, jelenti Despretz, én magam, életem veszélyeztetésével kísérem meg.« — A nemesek és főpapok mindenütt gyanúsak lesznek; a községi bizottmányok felbontják leveleiket; házaik megmotoztatnak;* reájok kényszerítik az új jelvényrózsát; a ki úr és nem akarja azt viselni, megérdemli, hogy felakasztassék. Mamersben, Maineben, Beauvois úr, ki visszautasítja annak viselését, kis híja, hogy pellengérre nem állíttatik, és helyben meg nem öletik. La-Flèche mellett Brissac úr elfogatik, és Párizsba küldenek, hogy megkérdezzék, oda kell-e őt vezettetni, vagy »egyelőre lefejezni?«

A nemesség két képviselője Montesson és Vassé, kik haza utaznak, hogy megbízóiktól engedélyt kérjenek, miszerint a közép osztályhoz csatlakozhassanak, Mans közelében felismertetnek; nem törődnek tiszteletre méltó lelkiismeretességükkal, nem az őket kötelező megbízatással, nem azon szándékkal, melyet most az attól való felmentés keresésében nyilvánítanak; elég az, hogy Versaillesben a közép osztály ellen szavaztak; a csőcselék üzőbe veszi őket, kocsijaikat darabokra zúzza, podgyászaikat ki-

* Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX.I. Lettre de Briand-Delessart, 1-er août (az angoulêmei kármeliták kolostora is megmotoztatik, mert azt hiszik, hogy Polignac asszonyt várják ide.) — Beugnot. *Mémoires*. I. 140. — Arthur Young. *Travels in France*. Július 26-ikáról, s több helyen. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IV. 166. Lettre de Mamers, 24 juillet; du Mans, 26 juillet.

rabolja. — Jaj a nemeseknek, különösen, ha résztvettek a helyi kormányzásban, s ha ellentállani akartak az uralkodó páni félelemnek! Cureau, a mansi polgármester helyettese, rendszabályokat adott az éhinség alkalmával, s visszavonúlva nouay-i kastélyába, azt mondá a parasztoknak, hogy a rablók közeledéséről szóló hír csak vak lárma; az ő véleménye, hogy nem kell meghúzni a vészharangot, s nincs jobb, mint ha nyugalomban maradnak. Ebből világos, hogy a rablókkal tart; sőt, hogy ő maga is gabnauzсорás, és a termést még lábán vásárolja össze, a parasztok tehát elvezeték, vejével, Montessonnal együtt, a szomszéd faluig, hol bírák vannak. Útközben »a földön hurcolták meg őket, egyik kézből a másikba lökdösték, lábaikkal tiporták, arczukba köptek, és sárral dobálták meg őket.« Montesson puskalövésekkel öletett meg, Cureau pedig darabokra vágatott. Egy ács, egy kétélű késsel levágja a két fejet, és gyermekek dobpergés és hegedülés közben hordják azokat körül. E közben a helység erőszakkal előhozott bírái jegyzőkönyvet vettek fel a Cureau zsebeiben talált harmincz louis d'orról és néhány a leszámítoló bankra szóló jegyről; e felfedezésre diadalmasan felkiáltanak: ime, itt a bizonyossága, hogy a gabonát még lábán akarta megvásárolni! * — Így jár el a népies igazságszolgáltatás; most, hogy a közép osztály képezi a nemzetet, minden népcsoportosulás azt hiszi, hogy joga van ítéletet hozni, s rögtön végre is

* Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. LXXII. fej. 93-ik l. (a törvényszéki vizsgálat okmányainak alapján). A bandában volt egy katona, ki Montesson alatt szolgált, s most boszút akart állni azon büntetésekért, melyeket ezredénél szenvedett.

hajtja azt, akár az élet, akár a vagyon képezze annak tárgyát.

A nyugati, közép és déli tartományokban e kitérések csak elszigetelten fordulnak elő, de keleten egy harminczötven mérföld széles térségen, és a legészakibb résztől kezdve egész Provenceig általános a forrongás. Elsass, Franche-Comté, Burgund, Mâconnais, Beaujolais, Auvergne, Viennois, Dauphiné, egész területe hasonlít egy hosszan kiterjedt aknához, mely egyszerre robbanik fel. Az első lángoszlop Elsass és Franche-Comté határán csap fel, Belfort és Vesoul vidékén, e hűbéri területen, hol a paraszt a legkülönbélebb adókkal és szolgáltatokkal terhelve, türelmetlenül viseli a legsúlyosabb ígát. Ösztönszerűen forrong benne az okoskodás, a nélkül, hogy annak tudatával bírna. »A jó nemzetgyűlés, és a jó király akarják, hogy mi boldoguk legyünk, segítsük őket erre! Mondják, hogy a király már felmentett minket az adó alól, mentsük fel magunkat a szolgálmányoktól! Le az urakkal, ők sem érnek többet, mint az adószedők!« — Július 16-ikán Beaufremont herczegnő sancy-i kastélyát, 18-ikán pedig a lurei, bithainei és molansi kastélyokat rabolják ki.* 29-ikén Memmay nevű úr népünnepélyt rendez, s a tűzijáték alkalmával egy véletlenül történt szerencsétlenség a népet azon meggyőződésre hozza, hogy őt csak hálóba akarták keríteni a meghívással, és árulással akartak tőle megszabadulni.** Dűhtől elkapatva felgyújtják a kastélyt, s a kö-

* Lásd: *Mercure de France*, augusztus 20-ikáról. Lettre de Vesoul, 13 août.

** Memmay úr később bebizonyítá ártatlanságát, és két esztendei huzavona után nyilvános ítélettel mentetett fel a vád alól. (Séance du 4 juin 1791, a *Mercure* június 11-iki számában.)

vetkező héten * három apátságot pusztítanak el, tizenegy kastélyt rombolnak össze, másokat kirabolnak, valamennyi levéltárt feldúlnak, az adójegyzékeket és jegyzőkönyveket elhordják, a letéteményeket megkárosítják.« — »A felkelés vihará« innen kiindulva elterjedt egész Elsassban, Huninguetől Landauig.* A lázadók Lajos nevével aláírt falragaszokat mutogatnak, melyekben »megengedtetik nekik, hogy egy bizonyos idő lefolyása alatt önmaguk szolgáltatathatnak maguknak igazságot«, és Sundgauban, egy jól öltözött takácsot, kék övvel diszített ruhájában, királyi herczegnek, a király másodszülött fiának, tartanak. Azzal kezdik a mozgalmat, hogy megtámadják a zsidókat, régi vérszopóikat, ezek házait kirabolják, pénzöket maguk közt felosztják, és úgy vadásznak reájok, mint a vadállatokra. Baselbe ezerkétszáz ily szerencsétlen menekül családjával együtt. — A hitelező zsidó és a birtokos között nem nagy a távolság, s ezt rögtön átlépik. Remiremont csak egy dragonyos csapatnak köszöni megmenekülését. Überbrünn kastélyt nyolczszáz ember támadja meg. A neuburgi apátságot megrohanják. Gebweilerben, július 31-ikén, ötszáz paraszt, a murbachi apátság jobbagyai, megtámadják az apát palotáját, és a kanonokok házát. Összezúznak mindent, az ebédlőben álló szekrényeket, ládákat, ágyakat, ablakokat, tükröket, kereteket,

* Lásd: *Journal des débats et décrets*. I. 258. Lettre de la municipalité de Vesoul, 22 juillet. — Discours de M. de Toulon-geon, 29 juillet.

** Lásd: De Rochambeau. *Mémoires*. I. 353. *Archives nationales*. F^o 3243. Lettre de M. de Rochambeau, 4 août. — *Chronique de Schmutz*. 287-ik l. — *Archives nationales*. D.XXIX. I. Lettre de Mme Favette, secrète de Remiremont, 9 août.

sőt még a házfedél cserepeit és az ajtósarkakat is; »a szobák szép padozatán tüzet gyújtanak, és a könyveket s okmányokat elégetik.« Az apát gyönyörű hintáját annyira szétronjták, hogy egy kereke sem marad egészen. »A bort a pinczében hagyják szétfolyni, egy, 1600 pintes hordónak felét kifolyatják; az ezüst és fehérneműket elhordják.« — Világos, hogy a társadalom felbomlik, s hogy a hatalommal, a tulajdon is más kézbe megy át.

Az emberek maguk beszélnek így; Franche-Comtéban nyolcz község lakói kijelentik a gráce-dieu-i és lieu-croissant-i bernátrendűeknek: »miután mi is a harmadik rendhez tartozunk, ideje, hogy mi uralkodjunk az apátok és szerzetesek felett, az ő uralmok már úgy is soká tartott«; s e kijelentés után elviszik mindazon okmányokat, melyek erejénél fogva az apátságok e községekben birtokolnak és évi járadékokat kapnak.* Haut-Dauphinében, Murat úr kastélyának elpusztítása alkalmával, egy Ferréol nevű ember nagy bottal a bútorokra csapott, mondván: »Nesze neked Murat; elég soká voltál úr, most rajtunk a sor.«** Még azok is, kik a házakat kirabolják és az útszéli tolvajokhoz hasonlóan lopnak, azt hiszik, hogy jogos ügyet védenek, s a hozzájuk intézett felszólításra így felelnek: »mi a rabló harmadik rend mellett állunk.«

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 180 Lettres des religieux, 22 et 26 juillet.

** Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. I. Lettre de M. Bergeron, procureur au présidial de Valence, 28 août, avec l'arrêt motivé. — *U. o.* Procès-verbal de la milice bourgeoise de Lyon, remis au président de l'assemblée nationale, le 10 août. Expédition à Serrière, en Dauphiné, le 31 juillet.

— Mindenütt azt hiszik, hogy jogosan cselekesznek, s úgy viselik magukat, mint a távollevő hadvezér parancsai szerint működő hadsereg. Remiremontban és Luxeuilben egy rendeletet mutatnak elő, melyben ki van mondva: »hogy e rablás, fosztogatás, rombolás mind meg van engedve.« Dauphinében a bandák vezetői azt állítják, hogy a király parancsából cselekesznek. Auvergneben »határozott parancsra cselekesznek, tudomásuk van, hogy a király akarja így.« Sehol sem tapasztalható, hogy a lázadó helység, földesura ellen személyes boszút állana. Ha lő a nemesekre, kikkel találkozik, ez nem az irántok való boszúból történik. A paraszt az egész osztályt akarja kiirtani, nem pedig az egyéneket üldözni. Utálja a hűbéri jogokat, levéltárakat, az átkozott menedékleveleket, melyek erejénél fogva fizetnie kell, nem pedig a földesurat, ki, különösen midőn birtokán tartózkodik, jó szántából emberséges, résztvevő, sőt gyakran jótékony. Luxeuilben az apátot felemelt fejszével fenyegetve kényszerítik, hogy írja alá huszonhárom birtokát illetőleg lemondását valamennyi hűbéri jogairól. pedig már negyvenhat éve tartózkodik ott, s a környéknek ez alatt folytonosan csakis szolgálatokat tett.* Crémieux kerületben, »hol óriási a

* Lásd: *Lettre du comte de Courtivron, député supplient* (szemtanu). — *Archives nationales*. D,XXIX. I. *Lettre des officiers municipaux de Crémieu (Dauphiné)*, 3. novembre. *Lettre du vicomte de Carbonnière (Auvergne)*, 3. août. — Arthur Young. *Travels in France*. Július 30-ikán (Dijonban), írja egy nemes családról, mely lángba borult kastélyából majdnem meztelenül menekült: »E szerencsétleneket tisztelte az egész szomszédság; jóságuknak meg kellett volna nyerni a szegények szeretetét, kiknek ellenszenvét semmi sem igazolta.«

pusztítás«, írják a tisztviselők, valamennyi nemeseink »jó hazafiak és jótékony emberek« valának. Dauphinében a földesurak, hivatalnokok, főpapok, kiknek kastélyait kirabolják, elsőik valának, kik a miniszterek ellenében a nép ügyének és a közszabadságnak védelmét kezökbe vették. Auvergneben maguk a parasztok is »csak nagy ellenszenvvel bánnak így derék uraikkal«; de kell ezt tenniök, többet az irántok tanusított jó indulat emlékéből nem tehetnek, minthogy a jótékony Vanes hölgyek kastélyát fel nem gyújtják; ügynököket három ízben tartják a tűz fölé, hogy kényszerítsék egy okmány kiadására, mely nincs az ő kezében; és csak akkor bocsátják el, midőn már félig meg van sülvén a nevezett hölgyek térden állva kérnek kegyelmet számára. Épen így cselekednek a katonák táborozáskor, mint tanulékony végrehajtói oly rendeleteknek, melyeket a szükség ment ki, s kik a nélkül, hogy rablóknak tartanák magukat, a rablókéihoz hasonló tetteket visznek végbe.

De itt a helyzet sokkal szomorítóbb; mert ez nem egyéb, mint háború, a legteljesebb béke korában, az állatias elvadult sokaság háborúja, a polgárisútlak, szerezetreméltók, bizalmasak választott csapata ellen, mely még csak önvédelemre sem gondol és híjával van a pártfogoltatásnak. — Courtivron gróf családjával együtt a luxeuli fürdőben volt nagybátyjánál, Clermont-Tonnerre apátnál, egy hetven éves aggastyánnál, midőn, július 19-ikén, ötven fougérollei paraszt egy végrehajtót s egy adószedőt megtámad és mindent elpusztít. A helybeli polgármester erre tudósítja a fürdőt használó nemeseket és hivatalnokokat, hogy huszonnégy óra alatt hagyják oda a várost, mert »tudtára esett, hogy felgyújtani szándék-

koznak azon házakat, melyekben ők laknak«, és ő nem akarja, hogy jelenlétük következtében Luxeuil e veszedelemnek kitéve legyen. Másnap az őrség, ép oly szolgálatrakész akarva lenni, mint a polgármester, bebocsátja a bandát, s megengedi, hogy ez az apátságot megtámadja; kicsikart lemondás, a levéltárak és pinczék kirablása, a bútoroknak és házi szereknek ellopása, mindez szokás szerint megtörténik itt is. Éjjel Courtivronnak sikerül nagybátyjával együtt megszökni, de midőn ezt észreveszik, meghúzzák a vészharangot, üzőbe veszik őket és csak nagynehezen sikerül nekik Plombièresbe menekülni. De a plombièresi polgárok, attól való félelmökben, hogy veszélynek teszik ki magukat, kényszerítik őket onnan távozni; útközben kétszáz felkelő azzal fenyegeti őket, hogy lovaikat megölik és kocsijokat összetörik; biztos menedéket csupán Francziaországon kívül, Porentruyben találnak. Visszajövet Courtivront a lurei apátságot feldúlt csapat puskalövésekkel bántalmazza; a merre megy ily kiáltásokat hall: »Gyilkoljuk le a nemeseket!« E közben vauvillersi kastélyát, hová nejét betegen hozták, fenekestől felforgatják; nejét mindenütt keresik, s ez csupán az által tud menekülni, hogy egy szénapadláson rejtőzik el. Mindketten Burgundba akarnak menekülni, de hírül veszik, hogy Dijonban »a nép a nemeseket ostrom alá vette«, és hogy a falusi nemeseket fenyegetik, hogy házaiukat felgyújtják. — Nincs menedék sem saját házokban, sem másnál, sem ha útra kelnek; a kis városokban és mezővárosokban feltartóztatják a menekvőket. Dauphinében a saint-pierre-de-lyoni apátnő, egy másik szerzetesnő, Perrotin, Bellegarde urak és de-la-Tour-du-Pin marquis, Moidieu lovag, Champierben megállítottak a felfegyver-

zett nép által, Côte-Saint-Andrébe vitettek, ott a város-házán elzárattak, honnan Grenoblebe küldenek segélyért*, s a grenoblei bizottság kiszabadításukra kénytelen biztosokat küldeni. A menekvők egyedül nagy városokban találnak menhelyet, hol a rendnek még van némi árnyéka és hol van városi őrség, s Lyonból, Dijonból, Grenobleból iparkodnak uraivá lenni a felkelésnek. — Az egyedül álló kastélyok vidéken mindenfelé zsákmányaivá lesznek a népáramlatnak, s miután a hűbéri jogok gyakran nem nemesek birtokában vannak, a lázadás lassanként túlcsap kezdetleges határain. A tulajdon elleni felkelésnek nincsenek korlátjai. Az apátságok és kastélyoktól a »polgárok házai felé« terjed. ** Eleinte csupán a levéltárak, most már minden néven nevezendő tulajdon ellen intéznek támadást. Gazdag földművesek és plébánosok elhagyják községüket és a városba menekülnek. Az utasok megsarczoltatnak. A bandák vezetői, tolvajok, csempészek, fegyenczek, kik kiveszik a maguk részét a zsákmányból. E példákön felébred a bírvágy; a feldúlt és elhagyott uradalmakban, hol már mi sem mutatja a tulaj-

* Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. I. Lettre de la commission des États du Dauphiné, 31 juillet.

** Lásd: *Désastres du Mâconnais*, par Puthod de la Maison-Rouge (août 1789). — *Ravages du Mâconnais*. — Arthur Young. *Travels in France*. Július 27-ikéről. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IV. 211, 214. — *Mercure de France*, 12 septembre 1789. Lettre d'un volontaire d'Orléans. »Augusztus 15-ikén Basconban, Beauceban megjelenik nyolczvannyolcz rabló kik magukat aratóknak mondják, és másnap egy szomszéd kastély előtt megállapodva, követelik, hogy a földesúr fiának, Tassin úrnak fejét kiadják, ez csupán 1200 livre lefizetése, s a pinczék kirablása után menekszik meg.«

donos jelenlétét, minden az első foglалó birtokává lesz. Az egyik a szomszédból való feles bort vitt el magával, másnap visszajött szénáért. Egy dauphinéi kastély bútorait az ajtósarkakig elviszik nagy szekereken. — »Ez a szegények harcza a gazdagok ellen«, mondja egy képviselő, és augusztus 3-ikán kijelenti a jelentést tevő bizottmány s nemzetgyűlés előtt, hogy »semmiféle tulajdon sem kíméltetett meg.«

Franche-Comtében »vagy negyven kastély és földesúri ház raboltatott ki« vagy gyújtatott fel; * Langrestől Grayig, közép számítással minden öt kastély közül három kiraboltatik; Dauphinében huszonhét felgyújtatik vagy elpusztítottatik; a kis Viennois tartományban öt, s ezeken kívül valamennyi kolostor; Auvergneben legalább kilencz, Mâconnaisben és Beaujolaisben, mint mondják, hetvenkettő, nem számítva ide az elsassiakat. Július 31-ikén Lally-Tollendal, a szószékre lépve, egész sereg kétségbeesett levelet mutat fel, s egyetlen tartománynak felgyújtott, lerombolt vagy kirabolt harminczhat kastélyáról tesz jelentést. A személyek ellen irányzott merényletek még

* Lásd: *Lettre du comte de Courtivron*. — Arthur Young, *Travels in France*. Július 31-ikéről. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. II. 243. — *Mercure de France* 1789 augusztus 15-ikéről (séance du 8 août, discours d'un député du Dauphiné). — Mermet. *Histoire de la ville de Vienne*. 445. — *Archives nationales*. D,XXIX. I. Lettres de la commission des États du Dauphiné, 31 juillet: »A felgyújtott vagy elpusztított kastélyok száma óriási.« A bizottmány eddig már tizenhatot idéz. — Puthod de la Maison-Rouge. *Désastres du Mâconnais*. »Ha valamennyi elpusztított helyről akarnánk szólani, az egész tartományt idézhetnők.« (Lettre de Mâcon). »Épen így elpusztították a legtöbb polgári kastélyokat és házakat, részint felgyújtva, részint lerombolva azokat.«

gonoszabbak: »Languedocban Barras úr, szüléshez közel álló nejének szeme láttára vágatik darabokra, ezt látva, a nő is meghalt; Normandiában egy hűdött állapotban levő nemes máglyára tesznek, s onnan csak akkor veszik le, mikor már kezei elégték. Franche-Comtéban Bathillyné, feje felé tartott fejszével kényszerítették kiadni okmányait, sőt földjeit; Listenay asszonyság ugyanerre kényszerítettett, az által, hogy vasvillát tartának nyakára irányozva, két leánya ezt látva, előtte ájul el; . . . Montjustin grófnak és nejének három óráig tartatnak pisztolyt torka elé, s kocsijokból kiragadtatva, hogy egy tóba vettessenek, csupán egy arra menő ezred által mentetnek meg; . . . Montjustin báró, a huszonkét népszerű nemes egyike, egy órán át egy kútban felfüggesztve tartatik, hallja, miként tanácskoznak, hogy leejtsék-e a kútba, vagy más módon haljon meg; . . . d'Ambly lovagot elhurczolják kastélyából, meztelenül végighurczolják faluján, kéménybe akasztják, miután kitépték szemöldökeit és haját, s ezalatt tánczoltak körülötte.« * — Világos, hogy a társadalom felbomlásának közepette, s a kormányzásnak csupán árnyéka mellett, egy invázió vitetik végbe, mely a rémuralommal fogja végezni azt, mit erőszakkal kezdett, s mely, hasonlóan a normannok tizedik és tizenegyedik századi betöréséhez, azzal végződik, hogy hódítással fog egy egész osztályt kisajátítani. Hasztalan sikerül a nemzetőrségnek, és a híven maradt csapatoknak a betörés első nyomását visszaverni; hasztalan iparkodik a nemzetgyűlés medret jelölni ki számára, és azt megszabott gátak közé szorítani. Az augusztus 4-iki rendeletek, s az ezeket követő sza-

* Lásd: Lally-Tollendal. *Seconde lettre à mes commatients*. 104.

bályzatok, csupán olyanok, mint egy folyam felett kifesztett pókhálók, — sőt a parasztok a rendeleteket saját tetszésük szerint magyarázva, az új törvényből azt olvasták ki, hogy fel vannak jogosítva, megkezdett garázdálkodásaik folytatására és újra kezdésére. Már sem a törvényszerű, sem a törvényes illetékek fizetését nem akarják teljesíteni. »Tegnap, írja egy auvergnei nemes, tudunkra adták, hogy már nem hajlandók nekünk a gyümölcsilletékeket fizetni, és hogy csak követni fogják más tartományok példáját, kik a király rendeletéből már a tizedet sem fizetik.« * Franche-Comtéban »számtalan község megvan győződve arról, hogy már sem a királynak, sem földesuraiknak nem tartoznak semmivel . . . A faluk maguk között osztják fel az urak rétjeit és erdeit.« — Jegyezzük

* Lásd : Doniol. *La révolution et la féodalité*. 60-ik l. (Néhány nappal augusztus 4-ike után.) — *Archives nationales*. H. 784. Lettres de M. de Langeron, commandant militaire à Besançon, 16 et 18 octobre. — U. o. D,XXIX. I. Lettre de M. de Langeron, 3 septembre. — Arthur Young. *Travels in France*. (Provenceban, della-Tour-d'Aigues bárónál): »A báró sokat szenvedett a forradalom következtében, számtalan birtok, melyek egykor őseinek megtámadhatlan tulajdonát képezték, átengedettek adó vagy egyéb kincstári illetékek fejében, úgy, hogy nincs arány az így átengedett földek, és a család közvetlen tulajdonában maradtaké közt . . . A nemzetgyűlés által megváltható illetékek a semmivel egyenlők, s a kárpótlásnak nyoma sincs meg . . . A nemesség helyzete e tartományban borzasztó; fél, hogy nem hagynak meg neki egyebet, mint a tüztől megkímélt kunyhókat; hogy a felesékek le fogják foglalni a bérjóságokat, a nélkül, hogy a termés felét átadják, s hogy ezen megtagadás esetében, nem lesz törvény, nem hatalom, mely kötelmeik teljesítésére szorítaná . . . E kastély, uraival, vagyonával sőt életével együtt, a felfegyverzett csőcselék kegyelmétől függ.«

meg, hogy Franciaország három negyedrésében a levéltárak és hűbéri okmányok még érintetlenek, de hogy a paraszt szükségét érzi annak, hogy ezeket eltűnni lássa, s hogy folyton fegyverben áll. Ahhoz, hogy újabb pórháborúk keletkezzenek, elég, ha a központi fék, mely már is összebonyolult, egészen elszakad. — És Versaillesben úgy mint Párizsban, s Párizsban úgy mint Versaillesben ezen dolgoznak az emberek, ezek előrelátás hiánya és túlbuzgóság, azok elvakultság és határozatlanság, ezek gyengeség, azok erőszak által.

IV. FEJEZET.

Párizs. — I. A hatóságok tehetetlensége és egyenetlensége. — A nép-király. — II. A nép nyomora. — Éhinség és munkahiány. — Miképen ujonczoztatnak a forradalmi borzalmak emberei. — III. Az új népvezetők. — Befolyásuk. — Neveltetésök. — Érzelmeik. — Helyzetök. — Tanácsaik. — Vádaskodásaik. — IV. Befolyásuk a kormányzásban. — A nemzetgyűlésre gyakorolt nyomásuk. — V. Október 5-ike és 6-ika. — VI. A kormány és a nemzet a forradalmi párt kezében van.

I.

A vezetők tehetetlensége és az alárendelteknél a fegyelem hiánya, a fővárosban még nagyobb mint a tartományokban. — Párizsban van polgármester, Bailly; de az ő községi tanácsa, azaz »a község képviselőinek gyűlekezete, az első naptól kezdve, teljesen megszokta egészen egyedül igazgatni, és róla teljesen megfeledkezni.«* — Van egy központi hatalom, a községi tanács, melyben a polgármester elnököl; de »ez időben mindenütt van hatalom, csak ott nem, a hol túlnyomólag lenni kellene;

* Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 195, 242.

a kerületek átadták hatalmokat megbizottaiknak, de azért mégis megtartották azt a maguk számára is«, mindegyikük úgy cselekszik, mint ha egyedül ő lenne souverain. — Vannak másodrangú hatalmak is, a kerületi bizottmányok, mindeniknek van elnöke, irnoka, irodai személyzete és biztosai; de az utczai csoportosulások a maguk kedve szerint cselekszenek, a nélkül, hogy ezek rendeleteire hallgatnának, s a nép, mely ablakaik alatt lármáz, ez által kiviszi, hogy az ő akaratát tartsák szem előtt. — Szóval, mondja ugyancsak Bailly, »mindenki tudott parancsolni, de engedelmeskedni senki.«

»Képzeljünk egy embert, írja maga Loustalot, kinek mindenik lába, keze, minden egyes tagja külön értelmiséggel és akarattal bír, kinek egyik lába járni akar, míg a másik állni kívánczik, kinek szája becsukódik, míg gyomra táplálékot követel, kinek szája énekel, míg szemeit majd elnyomja az álmom: íme a főváros állapotának találóan hű képe.« »Párizsban hatvan köztársaság van;« * mert minden kerülete egy-egy független, elszigetelt hatalom, mely nem fogad el semmi rendeletet a nélkül, hogy azt nem ellenőrizné, és mely a központi hatalommal vagy a többi kerületekkel ne állana folytonos egyenetlenségben, gyakran vitában. Ez veszi át a feljelentéseket, rendeli el a házmozgásokat, küldötteket meneszt a nemzetgyűlésbe, rendeleteket bocsát ki, és falragaszait nem csupán saját területén, de az egész városban, kifüggeszteti, és bíráskodását néha Párizs határain túl is kiterjeszti. Mindent hatáskörébe tartozónak vél, főleg azt, mi

* Lásd: Montjoie. *Histoire de la révolution de France*. LXX. fejj. 65-ik l.

nem is tartozik hozzá. Július 18-ikán a Petits-Augustins-kerület »egymaga elhatározza, hogy békebíróságokat fog életbe léptetni« tribunok neve alatt, és rögtön meg is választja a magáéit, többi közt Molé színészt.* Július 30-ikán az Oratoire-kerület megsemmisíti a városházán, a város képviselői által adott amnestiát, és két tagját rögtön meg is bízza, hogy a harmincz mérföldnyire levő Bezenvalt fogják el. Augusztus 19-ikén a Nazareth-kerület megbizottakat küld ki, hogy ezek több erősségben az ott talált fegyvereket hatalmukba ejtsék és Párizsba hozassák. Már kezdetben minden egyes kerület, saját nevében elküld a fegyvertárba, és »kartácsokat és lőport adat ki magának.« Mások azon jogot bitorolják, hogy a városháza felett öröködjének, s a nemzetgyűlést megkorholgassák. Az Oratoire-kerület elhatározza, hogy a község képviselői felhivassanak, miszerint nyilvánosan tanácskozzanak. A Saint-Nicolas-des-Champs-kerület a vétőjog felett tanácskozik, és megkéreti a nemzetgyűlést, hogy szavazatát függeszsze fel. — Sajátságos látványt nyújtanak mindezen egymásnak ellentmondó, s egymást lerontó hatalmak. Ma a városháza lefoglal a kormány által küldött öt szekér posztó-szállítmányt, s a Saint-Gervais-kerület ellentétbe helyezkedik a városház határozatával. Holnap Versailles foglalja le a Párizsba szánt gabonát, és Párizs fenyegetődzik, hogy Versailles ellen indul, ha ki nem adja azt. Mellőzöm a nevetséges eseteket,** a fejtelenség lényegében tréfás és szomorú egyszerre, és

* Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 74, 174, 242, 261, 282, 345, 392.

** Például: a házmotozások és elfogatások, melyekről azt hinnők, hogy bolondok hajták végre. (Lásd: *Archives de la préfe-*

ezen általános zűrzavarban, a főváros úgy mint az ország, cigányzsinathoz, vagy Bábelhez hasonlít.

De ezen egyetlen hatalmak között rögtön feltűnik a valódi souverain, a tömeg. — Július 15-ikén ez saját ösztöne folytán megkezdé a Bastille lerombolását, s a nép e tettet szentesítik; mert a látszatot meg kell őrizni, s ha a tett már végre van hajtva, intézkedni, és ha a hatalom nem tudja vezetni, követnie kell a népet.* Valamivel utóbb megparancsoltatott, hogy a vámsorompók-nál a szokásos fizetések újra megtörténjenek; de negyven felfegyverzett magán ember kijelenti a maga kerületi hatóságának, hogy, ha a sorompók mellé őrök állíttatnak »ők az erőszakot erőszakkal fogják visszaverni, sőt, ha kell, ágyúikat is használni fogják.« — Azon álhír terjedvén el, hogy a montmartrei apátság épületében fegyverek vannak elrejtve, az apátnő, Montmorency, áru-lással vádoltatik, s húszezer ember támadja meg a kolostort. — A nemzetőrség parancsnoka és a polgármester minden pillanatban várják a lázadás kitörését; alig mernek egy napra távozni a városból, Versaillesbe, a király nevenapjára. Mihelyt az idő megengedi, hogy az utcákon népcsődület lehessen, lehet is félni valamely kitöréstől; »esős napokon, írja Bailly, jól éreztem magamat.« — E folytonos nyomás alatt kell az illetőknek kormányozni, s a nép választottjai, a legkedveltebb hivatalnokok, a

cture de l'aris.) — Montjoie. Histoire de la révolution de France. LXX. fej. 67-ik l. említi, hogy a nemzetőrség képzelt rablók ellen indult ki, kikről azt állíták, hogy Montmorencyban learatják a termést, s erre azután a levegőbe lövöldöznek. — Ilyen egyszersmind az Ile-Adam és Chantilly bevételéről szóló hír is.

* Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 46, 95, 232, 287, 296.

legjobb hírben állók, a tömeg kegyétől függenek, mely ajtaik előtt tolakodik. A Saint-Roch-kerületben, a közgyűlés, daczára lelkiismerete szavának és észbeli érvekenek, többszörös megtagadás után kénytelen felbontani a király fivére, Orléans herczeghez a had-, külügy- és tengerészeti miniszterhez írott leveleket.* — Az élelmezési bizottságban, Sureau, egyike a nélkülözhetetlen és nyilvános kiáltványban igazolt tagoknak, feljelentetik, és fenyegetődzésekkel kényszerítetik, hogy Párizst hagyja el. De-la-Salle úr, a nemesség leghazafiasabb tagjainak egyike, mert aláírt egy lőporszállítási rendeletet, majd, hogy meg nem gyilkoltatott;** a tömeg, mely ellene uszítottatott, kötelet köt a legközelebbi lámpaoszlopra, keresztül kutatja az egész városházát, erőszakkal feltöri az ajtókat, felszáll a harangtoronyba, mindenütt keresi az árulót, még a hivatalszobák szőnyegei alatt, a választók lábai között is, és csak a nemzetőrség megérkezésére hagyja félbe kutatását. — A nép nemcsak ítéletet hoz, de azt végre is hajtja, és pedig mint rendesen, vakon. Saint-Denisben Chatel, a polgármester helyettese, meg van bízva a liszt kiosztásával, ő saját költségére szállította le a kenyér árát; augusztus 3-ikán, hajnali két órakor betörnek házába, ő egy templom tornyába menekül, kö-

* Lásd: *Archives de la préfecture de police*. Procès-verbal de la section de la Butte-des-Moulins, 5 octobre 1789.

** Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 224. — Dussaulx. *L'oeuvre des sept jours*. 418, 202, 257, 174, 158. A szállításban levő lőport *poudre de traite*-nek nevezték. A nép azonban így értette *poudre de traître* (traître=áruló); ez a betűnek hangoztatása életveszélybe hozta de-la-Salle urat; ő volt az, ki július 13-ikán átvette a nemzetőrség paranesnokságát.

vetik, megfojtják, és fejét meghurczolják az utcákban. — De a nép nem csupán a bakó szerepét játsza, hanem néha meg is kegyelmez, ezt sem teszi azonban több meg-gondolással. Versaillesben, augusztus 11-ikén, midőn egy atyagyilkost épen kerékbe törni készülnek, a nép ke-gyelmet kiált, a hóherra veti magát, s az elítéltet meg-szabadítja. * A csöcselék valóban souverain módra cselek-szik, de úgy, mint a keleti souverain, ki önkénye szerint öl vagy kegyelmez; egy nő, ki óvást tett ezen botrányos megkegyelmezés ellen, megfogatik, és kis hija hogy fel nem akasztják; az új király ugyanis, t. i. a nép, bűnnek tekinti az ő új felségének minden sérelmét. — Sőt nyil-vánosan és alázatosan üdvözik is. Az első miniszter, a városházán valamennyi választó és az egész közönség előtt kegyelmet kérve Bezenval számára, szóról szóra ezt mondja: »Párizs legismeretlenebb, legigénytelenebb pol-gára előtt leborúlok, térdet hajtok.« Nehány nappal előbb a nemzetgyűlés küldöttei Saint-Germain-en-Layeban és Poissyben, nem szóval, de tényleg letérdelnek az utca kövezetén, hosszasan, és sírva, s feltartott kezekkel kér-nek kegyelmet két emberélet számára, de csak egyért kapnak. — Ily feltűnő kórjelek ismertetik meg az új ural-kodót; maguk a gyermekek is buzgó utánzóí azon tet-teknék, melyek e korban általánosak, kicsiben majmol-ják azokat, s a Berthier és Foulon meggyilkoltatását kö-

* Lásd: Floquet. *Histoire du parlement de Normandie*. VII. 54. Ugyanily jelenet történik Granvilleben, Normandiában, október 16-ikán. Egy nő, szeretőjével, egy katonával együtt meggyilkolta férjét, a nőt felakasztásra, a katonát kerékbe törésre ítélik, s a csöcselék e kiáltással: »A nemzetnek joga van megkegyelmezni!« feldönti a vesztőhelyet, és megszabadítja a két gyilkost.

vető hónapban jelentik Baillynak, hogy utczasuhanczok nyilvánosan járkálnak, két, lándzsára tűzött macskafejjel.*

II.

Szegény uralkodó, kit elismert fensége még nyomorultabbá tesz, mint a milyen elébb volt! A kenyér még mindig ritka, s a pékek ajtai előtt nem fogy a népcsődület. Hasztalan töltik Bailly és az élelmezési bizottság virasztva az éjjelet; mindig aggodalmak között vannak. — Két hónapon át minden reggel, csak annyi liszt van, a mennyi egy vagy két napra elég; néha este még nincs meg a más napra szükséges mennyiség.** A főváros élete azon szállítmánytól függ, mely tíz, tizenöt, húsz mérföldnyire van még, mely talán meg sem érkezik; július 18-ikán egy ilyen, húsz kocsiból álló szállítmány a roueni úton kiraboltatik; egy másik, augusztus 4-ikén, Louviers közelében. A Salis nevű svejczy ezred nélkül, mely július 14-ikétől kezdve szeptember végeig éjjel-nappal kíséret gyanánt szolgál a szállítmányoknak, egyetlen gabonahajó sem jöhetne Rouenből Párizsba.*** — A vásárlásokkal, és a szállítmányok őrizetével megbízott emberek életveszélyben vannak. A Provinsbe küldött biztosokat a nép hatalmába keríti, és megszabadításukra, négyszáz emberből és egy ágyúból álló hadosztály küldetik ki. A Rouenba kül-

* Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 274 (augusztus 17-ikéről).

** Lásd: *U. o.* II. 83, 202, 230, 235, 283, 299.

*** Lásd a *Mercure de France*, szeptember 26-iki számát. — De Goncourt. *La société française pendant la révolution*. 111-ik l.

dött biztos megtudja, hogy felakasztják, ha be mer lépni a városba; Mantesben egy csoport körülállja kocsiját, a nép szemeiben mindenki, ki gabonát visz el, dögvésznek tekintetik, s az említett biztos, csak nagy nehezen tud egy hátsó ajtón megmenekülni, és gyalog tér vissza Párizsba. — Általános észlelet az kezdettől fogva, hogy a szűkölködéstől való félelem fokozza az éhinséget; mindenki több napra látja el magát; egy alkalommal, egy öreg asszony padlásszobájában, tizenhat négy-négy fontos kenyeret találtak; ilyenek következtében az egy napra számított kenyérmennyiség elégtelenné válik, s kik a sorban utolsóknak állanak, üres kezekkel kénytelenek távozni. — Másrészt ismét a város és az állam által végbevitt kenyérárleszállítás következtében, a kenyeret várók sora megnagyobbodik; a falusiak is oda csődülnek, és kenyérrel megrakodva térnek vissza falvaikba; Saint-Denisben a kenyér fontja két soura szállíttatva le, a lakosoknak nem jut belőle. — E folytonos aggodalmakhoz járul az is, melyet a munkahiány okoz. Nem csupán azt nem tudják az emberek biztosan, kapnak-e jövő héten kenyeret a pékeknél, de igen sokan biztosan tudják azt, hogy jövő héten nem lesz pénzük, melylyel a pékekhez mehessenek. Miután eltűnt a biztonság érzete, s a tulajdon meg van ingatva, szünetel a munka. A gazdagok, megfosztatva hűbéri jogaiktól, s ezen felül még a bérletösszegek sem folyván be, megszorítják kiadásait; sokan pedig, a vizsgáló bizottság által fenyegetve, a kerületek által elrendelt házmotozásoknak, és cselédjeik feljelentésének kitéve, kivándorolnak. Szeptemberben Necker panaszkodik, hogy két hét alatt hat-ezer útlevél adatott ki a leggazdagabb emberek számára. Októberben, Rómába menekült előkelő hölgyek azt írják

haza, hogy cselédjeik bocsáttassanak el, és leányaik adas-
 sanak zárdába. 1789 vége előtt Szejczben oly nagy a
 futamlók száma, hogy egy ház, bér fejében annyit jöve-
 delmez, a mennyit annak összes értéke képvisel. Ezen
 első kivándorlás után, melyben a nagy mértékben költe-
 kezők vannak, minők Artois gróf, Conti és Bourbon her-
 czegek és számosan mások, s melylyel a gazdag külföl-
 diek is távoztak, élőkön az évenként 800,000 livret költő
 Infantado hercegnővel, már csupán három angol maradt
 Párizsban.

Párizs a fényűzés városa volt, s valamennyi finomúlt
 és költséges élvezeteknek úgy szólván melegháza; ha ennek
 ablakai össze vannak törve, a virágok kedvelői eltávozo-
 nak, s a kényes növények elfonnyadnak; azon számtalan
 kéz, mely ezeket gondozta, már nem talál foglalkozást.
 Boldogoknak érzik magukat, ha a szegények dologházai-
 ban, silány díj mellett kapával dolgozhatnak! »Láttam,
 mondja Bailly, kalmárokat, kereskedőket, sőt ötvösöket,
 kik könyörögtek azon kegyelemért, hogy ott naponként
 húsz sou fejében alkalmaztassanak.« Számítsuk össze ha
 lehet, csak egy-két foglalkozási ágban mindazon kezeket,
 melyek munkahiány miatt tétlenek.* Ezerkétszáz paróka-
 készítő körülbelől hatezer segédet foglalkoztat; kétezer
 kontár hasonlóképen ily mesterséggel bír, és hatezer szolgál
 csupán e miatt van a házakban alkalmazva. A szabók
 testülete kétezernyolczszáz mesterből áll, kik ötezer legényt
 foglalkoztatnak. »Ha ezekhez számítjuk a kontárokat, s a
 szabadalmazott helyekre, minők a saint-germaini és saint-
 marceli apátságok, a Temple, a Saint-Jean-de-Latran

* Lásd: Mercier. *Tableau de Paris*. I. 58. X. 151.

tágas csarnokai, a Saint-Antoine külvárosba menekvőket, úgy azt találjuk, hogy a ruhák szabásával, összeállításával, varrásával, legalább tizenkétezer ember foglalkozik. « Mennyi tétlen tagja van most csak e két foglalkozási ágnak is! És hány tétlen embert találunk most a kárpító-sok, paszományosok, hímzők, legyezőkészítők, aranyozók, kocsigyártók, könyvkötők, vésők s a párizsi finom iparcikkek gyárosai között! S a kik még dolgoznak, mennyi napot veszítenek a pékek ajtai előtt, s a nemzetőrség őrzárataiban! — A városház tilalma daczára * összecsoportosúlnak, és nyilvánosan tanácskoznak nyomorúlt sor-suk felett, háromezer szabólegény a Colonnade közelében, ugyanennyi cipészlegény a XV. Lajos terén, a parókakészítő legények a Champs-Elysées-n, négyezer hely nélküli cseléd a Louvre kijáratánál, s a mozgalom, melyet indítanak, értelmiségőkkel áll arányban. A cselédek azt akarják, hogy a velők versenyző savoyaiak kiutasíttassanak Párizsból. A szabólegények azt követelik, hogy naponként negyven sout kapjanak, és hogy a zsbárosoknak megtiltassék az új öltönyök készítése. A cipészlegények pedig kimondják, hogy a ki a megszabott áron alól merészel lábbelit készíteni, az üzessék ki az országból. — Ezen felingerelt és izgatott tömegek mindenik magában hordja a lázadás csiráját és az igazat bevallva, Párizs valamennyi járdáján szétszórva hevernek a zendülés magvai; a Montmartre azon dologházaiban, hol tizenkétezer szűkölködő gyűl össze munkára, az árúcsarnokban, hol a pékek

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. I. 178. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. II. 311, 316. — Bailly. *Mémoires*. II. 104, 174, 207, 246, 257, 282.

a lisztfelügyelőket szeretnék felakasztani, a pékek ajtai előtt, kik közül ketten, szeptember 14-ikén és október 5-ikén már a lámpaoszlophoz vezettettek, s még épen jókor szabadították meg. — Ezen szenvedő, kolduló tömegből a tetre kész emberek száma naponként növekedik; ezek a szökevények, és valamennyi ezredből majd mindennap érkeznek ilyenek csapatostól Párizsba, néha egy nap kétszázötven is jó; itt azután »kedveskednek nekik, s az unalmasságig ünneplik őket«; * a nemzetgyűlés fejenként ötven livret ad nekik, a király ezentúl is úgy mint eddig fizeti zsoldjokat, a kerületek megvendégelik őket, s egyike ezeknek 14,000 livrerrel tartozik csupán a bor és kolbászok fejében, melylyel őket ellátta, »s ezek megszokják a pazarlást«, a zabolátlanságot, és bajtársaik követik őket. »Július 31-ikének éjjelén, a Versaillesben szolgálatot tevő francia testőrök otthagyják a királyi őrséget és Párizsba mennek; tisztjeik nélkül, de fegyveresen és podgyászuikkal«, hogy »részt vegyenek azon vendégségben, melyet Párizs városa ezredök tiszteletére ad.« Szeptember elején tizenhatezerre tétetett az ily szökevények száma. ** Az

* Lásd: *Mercur de France* 1789 szeptember 5-ikéről. — Horace Walpole. *Lettres*. Az 1789 szeptember 5-ikéről szóló levél. — M. de Lafayette. *Mémoires*. I. 272. A július 14-ikét követő héten 6000 katona szökött meg, és állott a néphez, azon 400—500 svejcezi testőrön és a francia testőrség hat századán kívül, melyek foglalkozás nélkül maradtak, s azt teszik, a mit akarnak; a szomszédos falvak csavargói is eljönnek; Párizsban több mint 30,000 idegen, foglalkozás nélküli ember van.*

** Lásd: Bailly. *Mémoires*. II. 282. A szökevények száma oly nagy volt, hogy Lafayette kénytelen volt öröket állítani a sorompókhoz, hogy bejövetelek megakadályoztassék. »Ez elővigyázat nélkül az egész hadsereg bejött volna.«

öldöklők között ezek állanak első helyen, s ez nem meglepő, ha meggondoljuk származásukat, neveltetésüket, erkölcsiüket. A Royal-Cravate ezred egyik katonája volt, ki Berthier szívét kiszakítá. A Provence-ezred három katonája volt az, kik Saint-Denisben Chatel házába berontottak, és fejét az utczákon meghurczolták. Sveczi katonák voltak, kik Passyban, a rendőrbiztost puskalövésekkel leterítették. — Főhadiszállásuk a Palais-Royal, a kéjhölgyek között, kiknek ők segítők, s az izgatók között, kik a jelszókat osztják ki közöttük. Ezentúl minden a jelszótól függ, és elég, ha az új népvézérekre tekintünk, hogy megtudjuk, mi fog történni.

III.

Kerületi kormányzók és gyűlési tagok, a testőrségben, kávéházakban, egyletekben és közhelyeken indítványtevők, röpirat és hírlapszerkesztők, úgy hemzsegnek mindenfelé, mint szunyogok a viharos éj után. Július 14-ike után ezrivel kínálkoztak az állomások és hivatalok a megeredt nagyravágyás számára; »ügynökök, közjegyzői irnokok, művészek, kereskedők, szolgálégenyek, színeszek«, s különösen ügyvédek; * mindenki hivatalnok

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires* I. 103. — De Lavalette. *Mémoires*. I. 39. — Bailly. *Mémoires*. I. 53. (Sur les avocats.): »Mondhatni, hogy ezen osztálynak (t. i. az ügyvédekének) köszönhető a forradalom sikere.« — Marmontel. *Mémoires*, II. 243.: A Párizsban 1789-ben kezdődött választások óta »vettem már észre, ezen nyugtalan és fondorkodó emberfajt, kik egymástól kapták el a szót, s alig bírták megvárni, míg reájok került a szereplés sora... Tudjuk, minő érdekében állott e testületnek (t. i. az ügy-

kormányzó, tanácsos vagy miniszter akart lenni az új kormányban, s a tizenként keletkező újságok* folytonos szószékek, hova szószátyárok a népnek saját érdekekben hízelegni felállanak. — A bölcsészet ily kezekbe jutva, saját maga torzképének látszik lenni, és ürességét semmi sem pótolja ki, hacsak kártékonysága és sikerei nem. A hatvan kerületi gyülekezetben az ügyvédek a forradalmi káté gögös dogmaival hánykolódnak. Az egyik, ki eddig csupán a legjelentéktelenebb pereket vitte, most törvényhozónak veti fel magát, s annál kifogyhatatlannabb és annál nagyobb tetszésben részesül, mennél inkább képes a hallgatókra özönlött ékesszólásával bebizonyítani, hogy ők természettől fogva minden képességgel és minden joggal fel vannak ruházva. »Midőn ez ember megnyitotta száját, mondja egy hidegvérű szem- és fültanu, biztosak lehettünk, hogy idézetek és nagy szavak özönével, melyek lámpaoszlopokra vagy a zöldségáru-

védekének) a reformot forradalomná, az egyeduralmat köztársasággá változtatni; e testület arra törekedett, hogy örökös arisztocrátiát teremtsen.« — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*, II. 358. (A Desmoulius Camill-ról szóló cikkben): »A kerületekben mindenki arra használja fel tüdejét és idejét, hogy elnökké, alelnökké, titkárrá vagy másodtitkárrá választassék.«

* Lásd: Eugène Hatin. *Histoire de la presse*. V. köt 113-ik l. — *Le Patriote français*, par Brissot, 1789 július 28-ikán keletkezik. — *L'ami du peuple*, par Marat, 1789 szeptember 12-ikén. — *Annales patriotiques et littéraires*, par Carra et Mercier, 1789 október 5-ikén. — *Les révolutions de Paris* 1789 július 17-ikén, fő szerkesztője Loustalot volt. — *Le Tribun du peuple*, lettres par Fauchet, 1789 közepe táján. — *Révolutions de France et de Brabant*, par C. Desmoulins, 1789 november 28-ikán. — Ugyancsak Desmoulinstól vannak *La France libre*, mely úgy hiszem augusztusban, és *Discours*

kofákra emlékeztetnek, fog elárasztani. Stentori hangja megreszketteté a boltozatokat, s midőn két óra folyást beszélt már és tüdei kimerültek, lárma, csodálkozás és az őrjöngésig menő ittasultság fogta el a tömeget. A szónok akkor valóságos Mirabeaunak tartá magát, s a hallgatók azt hívék, hogy ők képezik a Franciaország sorsa felett döntő alkotmányozó gyűlést. — Ugyanily irány uralkodik a hírlapokban és röpiratokban. Az emberek agyveleiben a gőg és nagy szavak párája terjed el; a ki legnagyobb mértékben őrjöng, az a sokaság vezére, s vezeti az izgatót, melyet növeszt.

Tekintsük a vezetők főbbjeit, a legnépszerűbbeket. Az irodalom és ügyvédi szószék száraz vagy éretlen termékei ezek. A reggelenként megjelenő hírlapok képezik azon kirakatokat, melyekben úgyszólván feltálatják magukat, hogy a közönség őket megvásárolja, s ha az izgatott tömeg tetszését megnyerik, ezt épen savanyú, éles ízök-

de la Lanterne, mely szeptemberben jelent meg. — A *Moniteur* csak 1789 novemb. 24-ikén indul meg. E lapnak 1790 február 3-ikáig megjelent 70 számában, a nemzetgyűlés tárgyalásai utólag szerkesztve, bővítve és drámai alakban jelentek meg. Mindazon számok, melyek február 3-ika előttről vannak, a köztársaság IV. évében készült tákolás eredményei. A forradalom első hat hónapjára vonatkozó elbeszélő részek érték nélküliek. A nemzetgyűlés üléseiről szóló jelentések pontosabbak ugyan, de ha valaki a nemzetgyűlés részleges történetét akarná megírni, minden egyes gyűlést és beszédet előbb át kellene dolgoznia. A fő források, melyek valóban e körből valók a *Mercure de France*, a *Journal de Paris*, a *Le point du jour* Barréretől, a *Courrier de Versailles* Gorsastól, a *Courrier de Provence* Mirabeautól, a *Journal des débats et décrets*, a *Procès-verbaux de l'Assemblée nationale*, a *Bulletin de l'assemblée nationale* Marat-tól; s ezeken kívül a fentebb idézett hírlapok a július 14-ike utáni időkre, és a külön megjelent beszédek.

nek köszönhetik. Újoncz vagy üres fejökben nincs egy politikai eszme sem, nincs bennök ítélet, nincs semmi tapasztalás. Desmoulins huszonkilencz, Loustalot huszonhét éves, és egész tudományuk nem áll egyébből, mint az iskolákra vonatkozó visszaemlékezésből, a jogi iskolákban reájok tapadt apróságokból, s Raynal és társaitól szerzett közhelyekből. Brissot és Marat nagyhangú humanisták, Franciaországot és a külföldet padlásszobáik kis ablakából, utópiáik szemüvegén át ismerik. Ily gondolat nélküli és tévutakon járó szellemeknél nem is képzelhető más, mint hogy a *Társadalmi Szerződés* tanait evangéliomnak tekintsék, mert az a politikai tudományt egyetlen elemi elvnek szigorú alkalmazására vezeti vissza, mi által felvannak mentve minden tanulmányozástól, és a társadalmat a nép önkényének engedi át, azaz, az ily emberek kezeibe. — Ezért lerontanak mindent, a mi még a társadalomból fenmaradt, mindaddig, míg mindent a földdel egyenlővé nem tettek. »Elveimhez, írja Desmoulins, azon gyönyör kapcsolódott, hogy magamat ott lássam, a hol helyem van, hogy megmutassam hatalmamát azoknak, kik megvetettek, hogy lerántsam magamhoz azokat, kiket a sors fölém helyezett. Jelszavam a becsületes embereké: nem kellenek előljárók.«* Így keresi minden hiúság a maga boszúját és kielégíttetését a szabadság nagy neve alatt. Ez emberek szemeiben nincs természetesebb és édesebb érzés, mintha szenvedélyeiket

* Lásd: C. Desmoulins. *Lettres à mon père*. A szeptember 20-iki és ezután következő levelek. (Lucanus egy versét idézi, melyben a jelzett értelem fordul elő.) — Brissot. *Mémoires*, több helyen. — *Biographie de Danton*, par Robinet. (Roland asszony és Rousselin de Saint-Albin tanuvallomásai.)

elméleteikkel igazolhatják, minthogy lázadók lehessenek, és magukat hazafiaknak tarthassák és nagyravágyásuknak érdekeit, az emberi nem érdekeibe burkolhassák. — Nézzük csak mik valának a közvélemény vezetői még három hónappal ezelőtt. Desmoulins perek nélküli ügyvéd, hónapos szobában lakott, apró adósságokból, s a családjától kicsikart fillérekből élt; Loustalot még ismeretlenebb egyén volt, a mult évben vétetett fel a bordeauxi parlamenti törvényszék tagjai közé, s Párizsba jött szerencsét próbálni; Danton szintén, és pedig másodrangú ügyvéd, egy champagnei ismeretlen faluból, kölcsön kelle vennie pénzt, hogy állását megfizethesse, és háztartását csupán ipa, egy czitromvízárustól hetenként kapott egy louis d'orral bírta fentartani; Brissot vándorló firkász, az irodalmi zsebmetszők egykori eszkeze, ki már tizenöt év óta vetődik egyik helyről a másikra, és ki Angliából s Amerikából nem hozott haza egyebet, mint kilyukadt könyökeit és helytelen eszméket; végre Marat, egy kifütyölt író, kudarczot vallott tudós, eltévelyedett bölcsész, saját kísérleteinek meghamisítója, kit Charles physicus egykor egy tudományos csaláson ért, és ki mértéktelen nagyravágyásának magaslatáról, egyszerre Artois gróf istállóiban álatorvossá süllyedt. Most pedig, Danton mint a *Club des Cordeliers* elnöke, kerületében bárkit elfogathat és indítványainak erőszakossága, hangjának dörgése, továbbra megszerzi neki városnegyedében a kormányzást. Marat egy szavára Caenben meggyilkolják Belsunce őrnagyot. Desmoulins diadalmosolylyal hirdeti, »hogy a főváros nagy része őt mondja a forradalom fő létrehozói egyikének, s hogy sokan még azt is állítják, hogy ő annak tulajdonképeni megteremtője«.

Képzeljük-e, hogy ez emberek, ily magasra jutva és pedig ily gyorsan, meg fognak állani, le fognak szállani, s nem valószínűbb-e az, hogy minden erejükből elé fogják mozdítani ama mozgalmat, mely őket a legmagasabb polczok elfoglalására segíté? — Ezen felül, a magasságban fejük elszédül, rögtön a légbe röpítve, és érezvén, hogy körülöttök minden felfordúl, a méltatlankodástól és rémüllettől felkiáltanak, mindenütt fondorkodást látnak, azt képzelik, hogy láthatatlan kötelek visszahúzzák őket, és a néphez kiáltanak, hogy mossa szét azokat. Tapasztalatlanságuk, tehetetlenségök, előre nem látóságuk, félelmök, hiszékenységek, dogmatikus fejességek egész súlyával, merényletek elkövetésére uszítják a népet, s valamennyi czikkeik vagy beszédjeik e mondatba foglalhatók össze: »Nép! azaz, ti, az utczák emberei, kik engem hallgattok, vannak ellenségeid: az udvar és az aristocraták; s vannak megbizottjaid, a városháza és a nemzetgyűlés. Tegyétek kezeiteket, durva kezeiteket ellenségeitekre, hogy azokat felakaszszátok, és megbizottjaitokra, hogy azok előre menjenek.«

Desmoulins magát »a lámpaoszlop főügyészének« mondja,* s ha sajnálkozik Foulon és Berthier meggyilkoltatása felett, ez csak azért van, mert »e túlságosan gyors végrehajtás által elvesztek az összeesküvés bizonyítékai«, mi által számtalan áruló megmenekült; ő maga rögtönösen vagy húsz ilyen összeesküvőt nevez meg, nem törődve azzal, hogy vádaskodásában csalódhatik is. »Sötétségben vagyunk, s igen jó, hogy a hű kutyák még az

* Lásd: C. Desmoulins. *Discours de la Lanterne*; az ehhez mellékelt rézmetszet felirata.

elmenőket is megugassák, nehogy tolvajoktól kelljen félnünk.« — Ez időtől kezdve * Marat bevádolja a királyt, a minisztereket, a közigazgatást, a bírakat, az ügyvédeket, a pénzembereket, az akadémiákat; mindezek »gyanúsak«; annyi legalább is bizonyos, hogy a nép csak az ő hibájok miatt szenved. »A kormány uzsoráskodik a gabonával, hogy arannyal fizessük meg a kenyeret, mely minket megmérgez.« Nemkülönben a kormány, új összeesküvés folytán elzárja Párizst, hogy annál könnyebben kiéheztesse. — Ily nyilatkozatok ily időben, a félelem és éhség közé vetett gyújtó kanócok, melyek a düh és kegyetlenség kitörését idézik elő. Az indítványozók és hirlapírók folytonosan azt ismétlik a megrémült, éhező tömegnek, hogy tenni kell, tenni a hatóságokkal együttesen, s ha kell, ellenőkre is. Más szavakkal: tegyük azt, a mi nekünk tetszik; egyedül mi vagyunk a törvényes urak; »a jól rendezett kormányban a nép a valódi souverain«; képviselőink csak azért vannak ott, hogy rendeleteinket végrehajtsák; »minő jognál fogva lázadhatna fel az agyag a fazekas ellen?«

Ezek után a Palais-Royalt előzőnlő zajos tömeg a versaillesi nemzetgyűlés helyére teszi magát; nincs-e meg ehhez minden joga? Július 12-ikén és 13-ikán a Palais-Royal

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. III. 55. Marat czikke október 1-éről. »A városházából ki kell seperni valamennyi gyanús embert.« A községi képviselők számát ötvenre kell leszállítani, csak egy hónapig vagy hat hétig kell őket meghagyni és kényszeríteni, hogy csakis nyilvánosan tanácskozzanak. — *U. o.* II. 412. van Marat egy másik czikke. — *U. o.* III. 21. Loustalot egy czikke. — C. Desmoulins. *Discours de la Lanterne*, több helyen. — Bailly, *Mémoires*. II. 326.

»mentette meg a nemzetet.« A Palais Royal volt egyszer-mind az, »mely szónokai és röpiratai által« mindenki-ből. még a katonából is »bölcse-szt« csinált. Ez a hazafiság-tűzhelye, »a válogatott hazafiak találkozási helye«, le-gyenek azok vidékiek vagy párizsiak, kik mindannyian bírnak szavazati joggal, s azt nem lehet, vagy nem akar-ják kerületeteikben gyakorolni. »Sokkal egyszerűbb do-log a Palais-Royalba jönni. Ott nem kell az elnöktől szót kérni, vagy két óra hosszat várni, míg a sor reájok kerül. Az ember elmondja indítványait, s ha az védőkre talál, a szónok székre áll. Ha elfogadják, megszerkeszti indítványát. Ha kifütyölik, odább áll. Így tettek a ró-maiak«, és ez a valódi nemzetgyűlés. Többet ér ez mint a másik, ama félig hűbéri, »a papság és nemesség hatszáz képviselőjével« vegyített, kik betolakodtak és »kiket a karzatokra kellene küldeni«. — Ezért a tiszta nemzetgyűlés vezeti a tisztátalant, és »a Foy-kávéház bi-torolja magának azon jogot, hogy ő kormányozhassa Franciaországot.«

IV.

Midőn július 30-ikán elfogják azon komédiást, ki Rouenban a felkelést vezényelte, »a Palais-Royalban nyil-tan arról beszéltek, hogy tömegesen fogják kiadatását kö-vetelni.« * — Augusztus 1-én Thouret, kit a nemzetgyűlés mérsékelt része elnökké választott, kénytelen lemondani,

* Lásd: Mounier. *Des causes qui ont empêché les français d'être libres*. I. 59. — Lally-Tollendal. *Seconde lettre à mes commet-tants*. 104. — Bailly. *Mémoires*. II. 203.

a Palais-Royal fenyegetődzik, hogy egy bandát fog kiküldeni, mely megölje őt és azokat, kik reá szavaztak, és a proscribáltak egy jegyzéke, melyen több képviselő neve is áll, jó forgalomba. — E pillanattól kezdve, a kívülről jövő nyomás hajlítja le a mérleg serpenyőjét minden fontos határozatnál, milyenek a hűbéri uralom eltörlése, a tizedek megszüntetése, az emberi jogok kijelentése, a két kamara kérdése, a király vető-joga.* Így az emberi jogok kijelentése, melyet titkos ülésen harmincz bizottság közül huszonnyolcz visszautasított, a szószerk által a nyilvános ülés elé hozatva, szótöbbséggel fogadtatott el. — A szavazatok, mint július 14-ike előtt, csakhogy még fokozottabb mértékben, kétféle eszközzel csikartatnak ki, s mindig az uralkodó párt az, mely mindkét kezét összefogva, az ellenzékiek torkát szorongatja. Egyrészt a karzatokon trónol, majdnem mindig ugyanazon csoportok által képviselve, ezek »öt-hatszáz folytonosan működő tag«, kik meghatározott jeladásra, és kiadott jelszóra közbe kiáltanak.** Sokan közölök a

* Lásd: De Bouillé. *Mémoires*. 207. — Lally-Tollendal. *Seconde lettre à mes commettants*. 141, 146. — Mounier. *Des causes qui ont empêché les français d'être libres*. 41, 60.

** Lásd: *Mercure de France*. 1790 október 2-ikáról. Mallet-Dupan czikke: »*J'en ai été témoin*.« — Procédure criminelle du Châtelet sur les événements de 5 et 6 octobre. Faydel képviselő vallomása, 148-ik szám. — De Montlosier. *Mémoires*. I. 259. — C. Desmoulins. *La Lanterne*: »A községi képviselet néhány tagja, lassanként megnyeretni engedi magát kegydíjakkal, vagyon ígéretekkel és hízélgésekkel. Szerencsére a karzatokat nem lehet megvesztegetni, azok mindig a hazafiak részén állanak A néptribúnókat képviselik, kik padon ülve voltak jelen a senátus ülésein és vetőjoggal bírtak. A fővárost képviselik, és szerencsére az alkotmány

francia testőrség katonái, polgári ruhában, és egymást váltják fel; már előre megkérdezték kedvencz képviselőjüket, »hány órákor kell eljönniök, jól megye-e minden, s meg vannak-e elégedve a papokkal és aristocratákkal.« Mások az utcán csatongoló nők, kiknek Théroigne de Méricourt, egy ledér, férfias nő, parancsol, ő osztja ki a helyeket s ad jelt a püsszegésre és tapsolásra. A képviselőket nyilvánosan, teljes ülésben »tapsolják meg, vagy gyalázzák a karzatok, a vető-jog feletti vitában a szerint, a mint e két szót mondják ki *felfüggesztve* vagy *korlátlanúl*.« Fenyegetések hangzottak, mondja az egyik, én magam is hallottam azokat.« — S e fenyegetések ismétlődnek a kijárat előtt. »Uraiktól elcsapott szolgák, szökevény katonák, rongyokba burkolt nők« a lámpaoszloppal fenyegetik az ellenzékieket »és ökleikkel hadonáznak arczuk körül. Magában a teremben felírják az illetők neveit« még pontosabban, mint július 14-ike előtt, »s az így készült névjegyzékek átadatra a csőcseléknek« a Palais-Royalba kerülnek, innen a hírlapokba, s ezek által a vidékre.** A kényszer második módja az, hogy minden képviselő felelős szavazatáért, Párizsban a saját, a vidéken családja életével. A régi közép osztály tagjai meg-

a főváros ütegei jelenlétében jö létre.« (Desmoulins naiv politikus, a macskát mindig ki hagyja ugrani a zsákból.)

* *Suspensif* vagy *indéfini*.

** Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. Malouet vallomása, III. sz.: »Mindennap kaptam én, valamint Lally és Mounier urak névtelen leveleket és a proscibáltak jegyzékét, melyekbe a mi neveink is fel voltak véve. E levelek valamennyien gyors és erőszakos halált hirdettek minden képviselőnek, ki a királyi hatalmat védelmezné.«

vallják, hogy azért mondanak le a két kamara rendszeről, mert »nem akarják, hogy feleségeik és gyermekeik megfojtassanak.« — Augusztus 30 ikán a Palais-Royal leglármásabb izgatója Saint-Hurugue ezerötszáz emberrel megy Versailles ellen, hogy a nemzetgyűlés megtérése befejeztessék. Mert a kertben gyűlésező tömeg, tudományának, megvesztegethetlenségének, mocsoktalan hírének érzetében elhatározta, »hogy a tudatlan, megvesztegetett és gyanús képviselőket haza kell küldeni.« Hogy az illetők ilyenek, az kétségbe nem vonható, miután a király szentesítési jogát védelmezik; többen vannak hatszáznál, s ezek között százhusz községi képviselő, kiket először el kell csapni, azután törvény elé idézni.* Addig is figyelmeztetik az illetőket, valamint a langresi püspököt, a nemzetgyűlés elnökét: »Tizenötezer ember készen áll kastélyaikat *felgyújtani*, különösen az önét, Uram!« Még világosabban is beszélnek; a nemzetgyűlés titkárai tudósíttatnak, hogy »kétezer levél« megy a tartományokba, hogy a néppel tudassák a gonosz képviselők viseletét: »Az önök házai felelősek lesznek az önök véleményeért; gondoljanak arra és mentsék meg magukat!« — Végre másnap augusztus 1-én, a Palais-Royaltól egymásután öt küldöttség jön a városházára, melyek egyikét Loustalot vezeti, azon követeléssel, hogy a dobok megszólaljanak, a polgárok összehívassanak, hogy új képviselőket válaszszanak, vagy azok megbízatását megújítsák és hogy elhatározzák, miszerint a nemzetgyűlés a vető-jog feletti

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. I. 368—376. — Bailly. *Mémoires*. II. 326, 341. — Mounier. *Exposé justificatif; faits relatifs à la dernière insurrection*. 62, 75.

tanácskozásait felfügeszsze, míg a kerületek és tartományok e tekintetben határoznak; a nép egyedül souverain, egyedül illetékes, mindig bír azon joggal, hogy képviselőit elcsaphassa vagy nekik új utasításokat adjon, mert hisz az ő szolgálai ezek. — Harmadnap, augusztus 2-ikán a Palais-Royal új küldöttsége, hogy még világosabban beszéljen, a szavakat mozdulatokkal is kíséri; ugyanis a községi képviselet elé vezetettvén, két újjokkal nyakokra mutatván azt jelentik nekik, hogy ha nem engedelmeskednek fel fognak akasztatni.

Hasztalan méltatlankodik ilyenek után a nemzetgyűlés, hasztalan jelenti ki, hogy megveti a fenyegetéseket, és hasztalan bizonyítgatja függetlenségét; a benyomás megtörtént. »Több mint háromszáz községi képviselő el volt határozva az absolut vető-jogot fentartani«, mondja Mounier. Tíz nap eltelte után, legnagyobb részök megfordult, többen a királyhoz való ragaszkodásból, mert attól féltek, »hogy általános lesz a felkelés« és »nem akarták a királyi család életét veszélynek kitenni.« — De az ily engedmények csak újabb kicsikarásokat idéznek elő. Az utczai politikusok most már tapasztalásból tudják, mire képes az állati erőszak a törvényes hatalommal szemben. Sikereik és büntetlenségök által vakmerőekké téve, mérlegelik erejüket és amannak gyengeségét. Még egy csapást kell ellene intézniök, és ők lesznek az elismert urak. — A világosan látók előtt a dolgok kimenetele már nem kétes. Mihelyt az utczasarkakon álló indítványozók és teherhordók meg vannak győződve az ő felsőbb bölcseségökről, és tüdeik, ökleik és bunkósbotjaik erejével meghozták a rendeletet, azon pillanatban a tapasztalás, tudomány, helyes érzés, hidegvér, lángész,

értelem, ki vannak küszöbölve az emberi ügyek megvitatásából, s az örvény felé közelednek az emberek. Mirabeaut, ki szintén a király élethossziglani vető-joga mellett kardoskodott, a tömeg könnyek között kérte, hogy változtassa meg nézetét: »Gróf úr, mondák neki, ha a királynak van vető-joga, úgy nincs szükség a nemzetgyűlésre, és mi rabszolgák vagyunk.«* Ily mozgalmat nem lehet vezetni; *minden el van veszve*. Szeptember végén Mirabeau már e szavakat intézi la-Marck grófhhoz: »Igen, minden el van veszve; a király és a királyné is el fognak veszni, s ön tanuja lesz, miként fogja a csöcselék hulláikat bántalmazni.« Egy héttel utóbb megvirrad október 5-ike és 6-ika, a király és királyné, a nemzetgyűlés és a kormány, minden jelenlegi és jövőendő kormány elleni lázadással; az erőszak pártja, mely Párizsban uralodik, hatalmába keríti Franciaország fejeit, hogy azokat hosszas időre felügyelete alatt tartsa, és hogy eddigi egyes merényleteit, egy folyton tartó merénylettel tetőzze be.

V.

Most is két különböző áramlat egyesül egy folyammá, s a tömeget ugyanazon czél felé sodorja. — Egy részről a gyomor szenvedélyei lépnek fel, és az éhinség által fellázadt asszonyok; azt mondják: miután Párizsban nincs kenyér, menjünk érte Versaillesbe; ha egyszer a király, a királyné és a dauphin közöttünk lesznek, kö-

* Lásd: Étienne Dumont. *Souvenirs*. 145. — *Correspondance entre le comte de Mirabeau et le comte de la Marck*. I. 112.

telességek lesz minket táplálni; majd észre térítjük »a péket, péknét és a kis pékinast!« — Más részről az agy szenvedélyei lépnek fel, és az uralkodás szükségének érzetével eltelt emberek; miután vezetőink ott lenn nem akarnak nekünk engedelmeskedni, lepjük meg őket a gyűlésben, és kényszerítsük reá; a király ide-oda húzza-vonja az alkotmány és az emberjogok kihirdetését, majd megmutatjuk, hogy szentesíteni fogja mindkettőt; testőrei nem akarják viselni jelvényrózsáinkat, pedig kell hogy viseljék; a királyt Metzbe akarják vinni, jöjjön Párizsba; itt szemeink előtt és kezeink közt, őt, valamint a santa emberhez hasonlóan vánszorgó nemzetgyűlést, majd megtanítjuk, hogy egyenesen és gyorsan járjon, akár akar, akár nem, és pedig mindig a jó uton. Az eszmék illetén áramlata készíti elő a versaillesi expedíciót. * Tíz nappal előbb Versaillesben már nyilvánosan beszéltek erről. Október 4-ikén Párizsban, a Palais-Royalban egy nő indítványozza ezt; Danton a Cordelier-klubban ordítózva követeli ezt; Marat »egymaga oly zajt csinál, mint az utolsó ítélet négy trombitája«, Loustalot pedig azt írja: »egy második forradalomra van szükségünk.« Desmoulins mondja: »A nap a Palais-Royalban, a Saint-Antoine külvárosban, a hidakon és partok mentében tartott ta-

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 148-ik számú vallo-más. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. III. 67, 65. Desmoulins elbeszélése Loustalot cikkében. — *Mercure de France* 1789 szeptember 5-ikéről: »Vasárnap este, augusztus 30-ikán a Palais-Royalban számos képviselőnek, különösen a dauphinéiek egy részének elüzetését követelték... Szó volt arról, hogy a királyt és a dauphint Párizsba hozzák. Valamennyi erényes polgárt és megvesztegethetlen hazafit felszólítottak, hogy rögtön menjenek Versaillesbe.«

nácskozásokban . . . az egyszínű jelvényrózsák elleni vadászatban telik el . . . E jelvényrózsákat letépik az illetőkről, lábbal tiporják, s azokat, kik újra feltűznék, a lámpaoszloppal fenyegetik; egy katona ki ezt megkísérlé, rögtön elveszti kedvét, mert száz bot emelkedik fel ellene.* Mindezek a válságot megelőző kórjelek; az óriási lázas és fájdalomtelt testben egy órási kelés képződik és felfakad.

De e kelésnek, mint rendesen, genynyel telt szék-helye van, mely a legmérgesebb szenvedélyekből és a legundokabb indokokból áll. Alávaló férfiakat és nőket fogadtak fel. Pénzt osztottak ki. — Az alárendelt fondor-
kodók által történt-e ez, kik kizsákmányolják Orléans herczeg hiúságát, és milliókat csikarnak ki tőle azon ürügy alatt, hogy az ország helytartójává teszik? vagy azon rajongók által, kik ápril vége óta áldozatokat hoz-

* Ez erőszakoskodások nem voltak visszatörölások, mert midőn október 1-én a testőrség megvendégeltetett semmi ilyen nem fordult elő. »Az általános örvendezés közepette. mondja egy szemtanu, nem hallottam semmiféle szidalmat sem a nemzetgyűlés, sem a néppárt, sem bárki más ellen. Csak ezt kiáltozták szüntelen: Éljen a király! éljen a királyné! védelmezni fogjuk őket mind haláláig!« (Lásd: Mme de Larochejaquelein. *Mémoires*. 40-ik l. — Mme Campan. *Mémoires*. Ő is szemtanu volt.) Bizonyosnak csak annyi látszik, hogy a versaillesi nemzetőrség néhány fiatal tagja jelvényrózsáit visszaadta, hogy az övék is olyan legyen, mint a többieké, s az, hogy néhány hölgy fehér jelvényrózsákat osztogatott. A többi mind, a lázadás előtt és után kigondolt talál-mány, azon czélból, hogy a lázadás előidéztessek és igazoltassék. V. ö. Leroi. *Histoire de Versailles*. II. 20—107. — U. o. 41-ik l.: »Valamennyi határozottan tagadja, hogy a nemzeti jelvényrózsa proscibáltatott.« A rágalom első szerzője Gorsas, a *Courrier de Versailles* szerkesztője.

nak, hogy a katonákat megvendégeljék, a rablókat fel-
 uszítsák, s mindent leromboljanak és egyenlővé tegye-
 nek? Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az utczák és
 piszkos lebujok Macchiavelli zavarják fel a posvány
 embereit, és az utczákon csatongoló nőket.* — Alig hogy
 a flandriai-ezred Versaillesbe jött helyőrségre, rögtön
 megdolgozni kezdék azt pénz és a kéjhölgyek segélyével.
 Hatvan ily könnyelmű nőszemély küldetett e célra Ver-
 saillesbe, s a francia testőrség katonái új bajtársaiknak
 a bort fizették. A flandriai-ezredhez tartozó katonák a
 Palais-Royalban is megvendégeltettek, és hárman közülök
 visszatérve Versaillesbe, hat livres pénzdarabokat mutat-
 tak és azt mondták, hogy valódi gyönyörűség Párizsba
 menni, mert onnan az ember mindig pénzzel jő vissza.«
 Ily módon az ellentállás már előre meg van semmisítve.
 — A mi a támadást illeti, annak első soraiban a nők
 lesznek, mert ezekre nem igen fognak lőni; hogy azon-
 ban ez első sorok is erősek legyenek, számtalan női ru-
 hába öltözött férfi vegyül közéjük, a ki azonban köze-
 lebbről nézné őket, az az arczpirosítón, rosszul beret-
 vált szakállukon, hangjokon és járásukon megismerné,
 hogy férfiak.** — Férfiakat és nőket egyaránt könnyen

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. 88, 110, 120, 126, 127, 140, 146, 148 számú vallomások — Marmontel. *Mémoires*; a Champforttal 1789 májusban tartott beszélgetés. — Morellet. *Mémoires*. I. 398. Garat bizonyítja, hogy Champfort egész megtakarított pénzét, 3000 livret, az ilyen üzelmek támogatására fordítá. — Malouet *Mémoires* című munkája II. kötetének 2-ik lapján négy oly képviselőt nevez meg, kiknek közvetlen részök volt e merényletben.«

** Lásd: *Procédure criminelle*, stb. 1-ször: a flandriai katonákra vonatkoznak a 17, 20, 24, 35, 87, 89 és 98-iki számú vallo-

lehet találni a Palais-Royal kéjhölgyei és azon szökevény katonák között, kik ezeket kitartják; valószínűleg ezek kölcsönzék oda szeretőiknek váltogatásra szolgáló ruháikat; éjjel azután találkoznak velök a közös találka helyén, a nemzetgyűlés padjain, — hol e lányok épen oly jól érzik magukat, mint otthon.* — — Az első meginduló csapat mindig ily elemekből áll, öltönyükről és víg modorukról lehet foglalkozásuk és életmódjukra következtetni, »legnagyobb részök fiatal, fehér ruhába öltözve, szépen megfésülve és behajporozva, vitor arczczal«, többen »nevetve, énekelve, tánczolva«, mint ha valamely mezei kirándulásról volna szó, tizennégy közülök nevről is ismeretes, az egyik, ki kardot ránt, a másik a hírhedt Théroigne; Chabry Magdolna, más-kép Louison, kit kiválasztottak, hogy ő szólítsa meg a királyt, csinos grisette, ki virágcsokrokat, és kétségtelenül mást is árul a Palais-Royalban. Némelyek e nők közül úgy látszik elsőrangúak a maguk foglalkozási körében, van tapintatuk, és bírnak az előkelő világ modorával; tegyük fel, hogy Champfort és Laclos kedveseiket is oda küldötték. Ezekhez járúlnak mosó-, koldus-, mezítlábas-

mások. — 2-or. A nőknek öltözött férfiakra az 5, 10, 14, 44, 49, 59, 60, 110, 120, 139, 145, 146 és 148-as számúak. A vizsgálat hatót különösen megjelöl, kiket a csapatok közt felfedeztek. — 3-or. A közreműködött nők állapotáról a 35, 83, 91, 98, 146 és 24-ik számúak. — 4-szer. A kiosztott pénzeiről a 49, 56, 71, 82, 110 és 126-ik számúak.

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 61-ik számú vallomásban mondatik: »Ez éjjen ez emberek között oly nem igen illedelmes jelenetek fordultak elő, melyeket a tanu nem tartott szükségesnek elmondani.«

nők, és a néhány nap óta pénzen felfogadott halárusnők. — Ilyen a gyülekezet első magva, de folytonosan növekedik, mert a csoport minden nőt kívül találkozik magával ragad, akár akarnak azok, akár nem, varró-, hordár-, szakács-, sőt még polgárnőket is, kiket azzal fenyegetnek, hogy levágják hajukat, ha nem követik őket. — Számítsuk ezekhez a foglalkozás nélküli embereket, a járdataposókat, rablókat, tolvajokat, azon egész söpredéket, mely Párizsban felhalmozódott, és mely minden rendetlenség alkalmával felszínre kerül; ez már a legelső perczen feltűnik, a városházán, az asszonyokat követő sokaságban. Más csoportjaik, ezek után, estve és éjjel jelennek meg. Mások Versaillesben várakoznak. Párizsban és Versaillesben sokan vannak felfogadva; az egyik, piszkos fehér öltözetben, arany és ezüst pénzekkel játszadozik. — E piszok a néptömeggel együtt előre-hátra hullámozik; bármit tegyenek annak visszanyomásmására, kiterjed, és szennyét az áramlat minden hátrahagyott nyomában ott hagyja.

Legelőször is az első, négy-ötszáz nőből álló csapat a városházára megy, és lefegyverzi az őrséget, mely nem akarta szuronyait használni. Betolakodnak a termekbe, és el akarják égetni az iratokat, mert azt mondják, hogy a forradalom megindulása óta nem tettek egyebet, mint össze-visszafirkáltak.* Egész embertömeg követi őket, betöri az ajtókat, kiüríti a fegyverraktárakat. 200,000

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 35, 44 és 81-ik számú vallomások. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. III. 120. Procès-verbal de la commune, 5 octobre. — *Journal de Paris*; az október 12-iki számban: Néhány nappal utóbb, Pic úr, az ügyész őrnöke egy 100,000 frankból álló csomagot hozott vissza,

franknyi pénztárjegy ellopatic vagy eltűnik; több rabló tüzet gyújt, mások egy papot akasztanak fel. Szerencsére azonban a pap nyakáról még elég jókor lemetszik a kötelet, s a tüzet eloltják; ily események minden népies mozgalomban fordulnak elő. Eközben a nők tömege a Grève-téren mindig szaporodik, s folytonon csak ezen kitartó kiáltozást hallani: »Kenyeret! és menjünk Versaillesbe!« — A Bastille egyik legyőzője, egy Maillard nevű törvényszolga vezetőnek ajánlkozik; elfogadják, s ő dobbal jelt ad az indulásra; Párizsból kiindulva hét-nyolcezer nő, s néhány száz férfi van vele, s Versaillesig sikerült neki, hathatós rábeszélések által a csordában némi rendet tartani fenn. — De e tömeg valóságos csorda, az állati erőszak kifolyása, mely fejetlen és zsarnoki egyaránt. Egyrészt minden egyes, és pedig a leggonoszabbak valamennyi közt azt teszik, a mit akarnak: még e nap estéje be fogja ezt bizonyítani; másrészt a tömeges súly, mely számukkal együtt jár, elnyom minden tekintélyt, és megsemmisít minden törvényt: alig hogy Versaillesbe érnek, az első pillanatban mutatkozik ez. — A nemzetgyűlésbe bocsáttatva, eleinte ugyan csekély számmal, a nők megtámadják az ajtókat, tömegesen betódulnak, ellepik a karzatokat, azután a gyűléstermet, velök együtt botokkal, dárdákkal, nyársakkal felfegyverzett férfiak, mindezek össze-vissza, a képviselők közé furakodva, azok padjaira leülve, velök együtt szavaznak, az elnököt bekerítik, fenygetik, szidalmazzák, s ez végre ott hagyja kar-

melyet ellenséges kezekből mentett meg, egy más, papírpénzből álló csomagot is találtak, mely a zavar közben a nyugtatványok szekrényébe dobott.

székét, melybe egy nő ül bele.* Az egyik karzaton egy halárusnő parancsnokol, és a körülötte álló asszonytömeg az általa adott jelre lármáz vagy hallgat, míg ő a képviselőket interpellálja és feddi: »Ki beszél ott lenn? Hallgattassátok el a fecsegőt. Nem arról van szó, hanem arról, hogy kenyérünk legyen. Hagyják beszélni a mi kis Mirabeau anyókáinkat; őt akarjuk hallani. — A gyülekezet az élelmi szerekre nézve rendeletet hoz, de a vezetők ezzel meg nem elégedvén, többet követelnek; még azt is megkivánják, hogy felhatalmaztassanak bárhova betörni, a hol gabonávali uzsoráskodást gyanítanak; továbbá, »hogy a négy fontos kenyér ára hat soura, s a húsnak fontja négy soura szállíttassék le.« »Ne képzeljék, hogy mi gyermekek vagyunk, kikkel játszani lehet, mondják ők; kezünk fel van emelve, tegyék, a mit önöktől követelünk.« E központot képező eszméből származnak valamennyi politikai követeléseik. Kivánják, hogy a flandriai-ezred eltávolíttassék, mert ezzel is, ezer emberrel többet kell táplálni, s ezek az ő szájokból veszik el a kenyeret; hogy az aristocraták, kik a pékeket a kenyérsütésben gátolják, bűnhődjenek. »Le a papokkal! az egész papság oka bajainknak.« »Mounier úr! miért védelmezte e silány vető-t? Vigyázzon jól a lámpaoszlopra!« — E nyomás mellett a nemzetgyűlés egy küldöttsége, az elnök vezetése alatt megindul gyalog, sárban, esőben, sikoltozó nők és nyárrsal fegyverzett férfiak őrszeme alatt; öt órai kérle-

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 61, 77, 81, 148, 154-ik számú vallomások. — Dumont. *Souvenirs*. 181. — Lásd: Mounier *Exposé justificatif* és különösen *Faits relatif à la dernière insurrection* című munkáit is.

lés és várakozás után sikerül a királytól nem csupán az élelmi szerekre vonatkozó rendeletet kieszközölni, mi nem ment nehezen, de kierőszakolni tőle az emberjogok kijelentését és az alkotmány-czikkelyek szentesítését is. — Íme, ilyen a király és a nemzetgyűlés függetlensége.* Így jönnek létre az új jog elvei, az alkotmány fővonalai, a politikai igazság elvont tanai, a nem csupán vak, hanem vakságának félig-meddig öntudatával bíró tömeg dictatúrája által. »Elnök úr! kérdék az asszonyok Mouniertől, ki nekik a királyi szentesítést elhozá, előnyös lesz-e ez? lesz már most a párizsi szegényeknek valóban kenyerek?»

E közben a kastély körül forrong a hab, s a Párizsban felfogadott kéjhölgyek megteszik dolgukat; ** a kiadott parancs daczára, a téren csatarendben felállított ezred sorai közé sompolyognak. Théroigne piros amazoni ruhában pénzt oszt ki közöttök. Némelyek azt mondják a katonáknak: »Tartsatok velünk; nemsokára leverjük a király őreit, elveszszük szép ruháikat és eladjuk azokat.« Mások a katonák elé állanak, izgatják őket, felajánlják magukat nekik, úgy hogy ezek azt mondják: »Reggelre lesz jó multságunk.« Még mielőtt beáll az alkony, az ezred el van csábítva; a kéjhölgyek lelkiismeretesen megtették a jó ügy érdekében kötelességöket. Ha valamely

* Lásd: *Procédure criminel du Châtelet*. A 168-ik számú valomás. A tanu látott a király szobájából »több nőt kijönni, kik halárusnőknek valának öltözve, az egyik, igen csinos arcú, papírt tartott kezében, s azt felmutatva így kiáltott: „Hah! b a t t, kényszerítettük a kurafit, hogy szentesítse.“

** Lásd: *U. o.* 89, 91 és 98-ik számú vallomások. »Mindent megígérték nekik, még azt is, hogy szoknyáikat is fel fogják emelni előttök.«

politikai eszme ily agyvelőkbe téved, azokat nem hogy megsemmisíti, hanem még inkább lealjasítja; nem tehet egyebet, minthogy a vétkeket szabadjokra bocsátja, melyeket a szemérem némi maradványa még visszatartott, s a bujaság vagy kegyetlenség ösztöne, a közérdek takarója alatt fejlik ki. Továbbá, a szenvedélyek viszonyos érintkezéseik által felhevülnek, s a csoportosulás, kiabálás, rendetlenség, várakozás, éhezés végre is oly ittasultságot idéznek elő, melyből semmi egyéb nem származhatik, mint az elszédülés és a dühöngés. — Az ittasultság már útközben kezdődött; már, midőn elindultak, mondá egy asszony: »El fogjuk hozni a királyné fejét egy lándzsa hegyén.« * A Sèvres-hidon mások mondák: »Meg kell őt fojtani, és beleiből jelvényrózsákat csinálni.« Esik az eső, hideg van, az emberek fáradtak, éhesek, s hogy erőhöz jussanak, csak nagy későn kapnak egy-egy darab kenyeret, melyet a Fegyver-téren** osztogatnak. Egy banda levág egy agyonütött lovat, azt megsüti, félig nyersen, a vadak módjára, elkölti. Nincs csodálni való abban, ha a hazafiság és »igazságosság« neve alatt vad gondolatok fogamzanak meg bennök »a nemzetgyűlés tagjai ellen, kik nem fogadják el a nép elveit, . . . a langresi püspök Mounier és mások ellen.« Egy veres vászonzubzonyba öltözött ember mondja, »hogy Maury abbé feje kell neki, hogy azzal tekézhessék.« De különösen a királyné, szintén nő, és szem előtt álló, az, ki ellen a nők képzelődése felhevül. »Ő egyedül oka minden bajnak, melyet

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 9, 20, 24, 30, 49, 61, 82, 115, 149, 155-ik számú vallomások.

** Place d'armes.

szenvedünk meg kell őt gyilkolni, felnégyelni.« — Az éj előrehalad; erőszakoskodások történtek, s az erőszak új erőszakot szül. »De örülnék, mondja egy ember, ha e sz ra rátehetném kezemet, és a legelső sarkkőn levághatnám fejét!« Hajnal felé így kiáltanak az emberek: »Hol van az az átkozott rima? Meg kell enni szívét . . . Levágjuk fejét és összedaraboljuk szívét és máját.« — A vérengző étvágy felébredt az első gyilkosságok után; Párizsból jött asszonyok mondják, »hogy vedreket hoztak magukkal, hogy azokban a királyi örök fejait elvigyék«, e szavakat tapsvihar fogadja. A nemzetgyűlési épület udvarán, a nép közül való emberek megvizsgálják elég erős-e a lámpaoszlopon levő kötél, és azt gyengének találva mással akarják felcserélni, »hogy a párizsi érseket, Mauryt és Esprémenilt felakasszák.« — A gyilkolási és vérengző düh annyira megy, hogy még a rend hivatásos őreire is elragad, s egy nemzetőr mondja: »meg kell ölni a testőröket az utolsóig, ki kell tépni szíveiket és azokat reggelire elkölteni.«

Végre, éjfél felé megérkezik a párizsi nemzetőrség; de a lázadást csak újabb lázadással tetézi ez is, mert ez is erőszakoskodott vezérével. * »Ha Lafayette úr nem akar velünk jönni, mondja egy gránátos, egy régi gránátost választunk, hogy az vezessen minket.« Ezt elhatározva, elmentek a városházára, hogy Lafayettet felkeressék, és hat csapat küldöttsége hírül hozta neki elhatározásukat e szavakkal: »Tábornok, mi nem hiszszük, hogy

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 7, 30, 35 és 40-ik számú vallomások. — V. ö. Lafayette. *Mémoires*, és Mme Campan. *Mémoires*.

ön áruló; de hiszszük, hogy a kormány el akar minket árulni... Az élelmezési bizottság megcsal minket, le kell azt tenni. Versaillesbe akarunk menni, ki akarjuk irtani a testőrséget és a flandriai-ezredet, mely a nemzeti jelvényrőzsát lábbal tiporta. Ha Franciaország királya oly gyenge, hogy nem tudja koronáját viselni, tegye azt le, megkoronázzuk fiát, minden jobban fog menni.« Hasztalan utasítja vissza Lafayette kívánságukat, hasztalan siet a Grève-térre beszédet tartani; hasztalan akar több órán át, majd beszélve, majd csendet parancsolva, ellentállani. A Saint-Antoine és Saint-Marceau külvárosokból jövő fegyveres csapatok növelik a tömeget; fegyverekkel céloznak reá, majd a lámpaoszlopot készítik el számára. Ekkor, leszállva lováról, vissza akar térni a városházára, de gránátosai elzárják előle az utat: »Teringettét! tábornok, ön velünk marad; ön nem fog minket elhagyni.« Vezérök levén, követnie kell őket; ez a városházán egybegyűlt képviselők véleménye is, »tekintetbe véve, hogy lehetetlen ellentállani«, felhatalmazást, sőt parancsot küldenek neki, hogy menjen. — Tizenötezer ember érkezik ilyenénképen Versaillesbe, és előttök, velök, az éj homályának oltalma alatt ezer meg ezer rabló. A versaillesi nemzetgyűlés, mely a királyi kastélyt veszi körül, s a versaillesi nép elzárva a kocsik elöl az utat, * a maga részéről is elzár minden kijárást. A király fogoly saját palotájában, s vele az övéi, miniszterei, udvara, és teljesen védtelen. Most, megszokott jóhiszeműségével a kastélyon

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. 24-ik számú vallomás. Számtalan mészáros-inas futott a kis-istálóból kirobogó kocsik után, kiáltva: »Meg kell gátolni a gazembert, hogy el ne menjen.«

kívül levő őrállomásokat Lafayette katonáira bízta, s azon megátalkodott emberségességénél fogva, melyben mindig megmaradt, * saját testőreinek megtiltá, hogy lőjenek, úgy, hogy ezek úgy szólván, csak cizfraságképen vannak jelen. De mitől is félhetett volna, hiszen a közjog, a törvény, és azon eskü, melyet Lafayette katonái által ép az imént ismételtetett, az ő részén állottak? A néppel szemben nincs hatásosabb eszköz a bizalom és okosságnál, s ha az ember bárányszelídséggel cselekszik, biztos lehet, hogy a vadállatokat annál könnyebben megszelidíti.

Ezek napfelkelte előtt, hajnali öt óra óta csatangolnak a rostélyzatok körül. Lafayette, kimerülve a fáradtságtól, egy órai nyugalomra tért, ** s ez egy óra nekik elég volt. *** Egy, nyársakkal és botokkal felfegyverzett férfiak- és asszonyokból álló csoport körülvesz egy nyolczvan nemzetőrből álló csapatot, s kényszeríti ezt, hogy

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 101, 91, 89 és 17-ik számú vallomások. A királyhoz vezető lépcsőn feltolakodó rablókhoz Miomandre, testőr szelíden így szólt: »Barátim, ti szeretitek királytokat, s mégis, még palotájában sem hagytok nekt nyugtot.«

** Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 2. »Nem voltam bizalmatlan, mondá Lafayette 1798-ban, a nép megígérte nekem, hogy nyugodlesz.«

*** Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. A 9, 16, 60, 128, 129, 130, 139, 158, 168 és 170-ik számú vallomások. — Hajnali két órakor midőn Repaire testőr állott a rostélynál őrt, egy ember a rostélyon átdugta nyársát és mondá, b a t t, read is kerül a sor nemsokára.« Repaire úr, »megemlékezvén azon parancsról, hogy nem szabad semmit tenniök, az őrségi házikóba ment és nem válaszolt az embernek semmit.«

lőjjön a király testőreire, betör egy ajtót, megragad két őrt és azok fejeit levágja. A hóhér, valóságos hosszú szakállú művészi minta, megmutatja véres kezeit és dicsekszik tetteivel. S ennek oly nagy hatása van, hogy a nemzetőrök, részvéttől elfogúlva, félrevonóznak, hogy ne legyenek tanúi az ily jeleneteknek; ez volt egész ellenállásuk. — E közben a tömeg ellepi a lépcsőket, leüti és lábai alá tiporja az őröket, kikkel találkozik, s a királyné ellen szórt szidalmak között berúgja az ajtókat. A királyné még épen jókor menekül, alsószoknyában, a királyhoz fut, s az egész királyi családdal együtt az Oeil-de-Boeuf teremben eltorlaszolja magukat, de hiába, mert feltárul az egyik ajtó, s ők már biztosnak látják a halált, midőn Lafayette hirtelen megjelenik gránátosaival, s megmenti azt, a mi még megmenthető, t. i. az illetők életét, de egyebet semmit. Mert a márványudvarban összezsúfolt tömegnek csak egy kiáltása van: »Párizsba a királylyal!« s a király engedelmeskedik e parancsnak. — Most, hogy hatalmukban van a fő kezes, méltóztatnak-e elfogadni a másodikat? Ez még kétes. A királyné, fiával és leányával az erkélyhez közeledve, egy ordítás hangzik fel: »Nem kellenek a gyermekek!« a mi annyit tesz, hogy egyedül ő reá akarnak célozni puskáikkal, s ő ezt meg is érti. E perczen Lafayette, saját népszerűségével védelmezve a királynét, megjelenik vele az erkélyen, és tiszteletteljesen kezét csókol neki. — A felizgatott tömeg hangulatában rögtöni fordulat áll be; az ideges megfeszültség ez állapotában a férfi, s még inkább a nő gyorsan ugrik egyik végletről a másikra, s a düh a megindulás könnyeivel érintkezik. Egy kapusnő, Maillard ked-

vese* képzelődésében hallja, miképen Lafayette a királyné nevében megigéri, »hogy szeretni fogja népét és úgy fog hozzá ragaszkodni, mint Jézus Krisztus az ő egyházához.« Az embereket megindulás fogja el, összecsókolóznak, a gránátosok sapkáikat a testőrök fejére teszik. Minden jól fog menni; »a nép visszahódította királyát.« Most már csak örülni kell, s a kíséret megindul: középen a királyi család és száz képviselő kocsin, azután a tüzérség, melynek ágyúin háttal ülnek a nők, azután a liszt-szállítmány; köröskörül a királyi testőrök, mindenik maga mögött a nyeregben egy nemzetőrrel, azután a párizsi nemzetőrség, végre a nyársakkal ellátott férfiak s nők, gyalog, lovon, bérkocsin, vagy taligán; a menet élén egy banda halad, mely két lándzsa hegyén levágott fejeket visz és Sèvresben egy parókacsináló boltja előtt megáll, hogy azokat megfésültesse és behajporoztassa; ** a fejeket üdvözlésképp meghajtogatják, tejfellel bekenik, mire nevetés és élczek hangzanak fel; útközben esznek és isznak, s a testőröket koccintásra készítik; kiáltoznak és puskáikkal üdvözlésre lövöldöznek; a férfiak és nők egymást kéznél fogva, énekelnek és tánczolnak a sárban. — Ilyen

* Lásd: *Procédure criminelle du Châtelet*. 82 és 170-ik számú vallomások. — Mme Campan. *Mémoires*. II. 87. — De Lavalette. *Mémoires*. I. 33. — V. ö. Bertrand de Molleville. *Mémoires*.

** Lásd: Duval. *Souvenirs de la Terreur*. I. 78. (E szerző, ki majdnem minden más adat szempontjából kétes, ennek elbeszélésében szemtanu, mert az illető parókacsinálóval szemben étkezett a saint-cloudi park rácsozatának közelében.) — *Seconde lettre de M. de Lally-Tollendal à un ami*: »Azon perczben, midőn a király, kocsijában, a tanácsához tartozó két püspökkel, belépett a fővárosba, e kiáltást lehetett hallani: „A lámpára valamennyi püspökkel.“

az új testvérísülés: valamennyi törvényes és törvénytörő hatalom gyászmenete, az állatiasságnak diadalma az értelmiség felett, gyilkos és politikai húshagyókeddi komédia, a Courtille borzalmas körmenete, mely előtt a halál jelvényei vitetnek, s mely magával sodorja Franciaország fejeit, a királyt, a minisztereket, a képviselőket, hogy kényszerítse őket úgy kormányozni, a mint örültségei megkívánják, s hogy lándzsáinak hatalma alatt tartsa őket azon perczig, melyben tetszenie fog ezeket megfojtani.

VI.

Most már nem lehet kétkedni; a rémuralom megvan alapítva, még pedig hosszú időre. — A tömeg ugyane nap megállít egy kocsit, melyben Virieut gyanítja, s a járművet megvizsgálva kijelenti, »hogy ezen képviselőt azért keresi, mert meg akarja gyilkolni és másokat is, kiknek nevei jegyzékbe vannak véve.«* — Két nappal utóbb Grégoire abbé jelenti a nemzetgyűlésben, »hogy nincs nap, melyen egyházi személyek Párizsban ne szidalmaztatnának és borzasztó fenyegetésekkel ne üldöztetnének.« — Malouet-t figyelmeztetik hogy »mihelyt a honvédeknek löfegyvereket fognak kiosztani, azokkal legelőször is azon képviselőket teendik el láb alól, kik rossz polgárok«, többi közt Maury abbét. —

* Lásd: De Montlosier. *Mémoires*. I. 303. — *Moniteur*, az október 8, 9 és 10-iki ülések. — Malouet. *Mémoires*. II. 9, 10, 20. — Mounier. *Recherches sur les causes*, stb. és *Adresse aux Dauphinois*.

»Midőn kimentem, írja Mounier, nyilvánosan követtek, s valóságos bűn volt az, ha valaki velem mutatkozott. Bármerre jártam két-három ember társaságában, azt mondták, hogy az aristokraták gyülekezése van készülöben. Annyira a borzalom tárgya lettem, hogy a tömeg azzal fenyegetődött, miszerint egy mezei lakot felgyújt, mert egy napot töltöttem ott, s az illetők a nyugtalanság lecsillapítására kénytelenek valának megígérni, hogy sem barátaimat, sem engem nem fogadnak maguknál«. — Egy hét alatt* öt-hatszáz képviselő iratta alá útlevelét és állott készen az elutazásra. A következő hónap folytán százhuszan adják be lemondásukat, vagy nem jelennek meg többé a nemzetgyűlésen. Mounier, Lally-Tollendal, a langresi érsek, és sokan mások elhagyják Párizst, utóbb Franciaországot. — »A közvélemény ma a kezében levő fegyverrel írja rendeleteit, mondja Mallet-Dupan. *Higgy vagy halj meg*, így hangzik a felhevült szellemnek anathémája, melyet a szabadság nevében mondanak ki. A mérséklet bűnné lett.« — Október 7-ikén Mirabeau la-Marck grófhhoz jön, és ezt mondja neki: »Hamódot tud ön találni arra, hogy a királylyal és királynéval beszélhessen, győzze meg őket arról, hogy Franciaország és ők el vannak veszve, ha a királyi család nem távozik Párizsból; én magam tervet készítek arra, hogyan lehetne őket kivinni.« Ugyanő a létező állapotnak mindent, még a polgárháborút is eléje teszi; »mert

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. I. 346. (Október 9-ikén már háromszáz képviselő vette volt ki útlevelét.) — *Mercure de France*, október 17-iki szám. — *Correspondance de Mirabeau et de M. de la Marck*. I. 116, 126, 364.

a háború legalább megedzi a lelkeket«, míg most, a demagógok uralma alatt, az ember elmerül a sárban. »Három hónap múlva« Párizs magára hagyatva, »bizonyosan kórház, s talán a rémület színhelye lesz.« Szükséges, »hogy a király rögtön szövetkezzen népeivel« a csöcselék és annak vezetői ellen, hogy Rouenba menjen, hogy a tartományoktól segílyt kérjen, hogy a közvélemény nyilatkozhatására, és ha kell a fegyveres ellentállás számára is központot alapítson. Malouet a maga részéről kijelenti, hogy »október 5-ike óta minden párt minden jóra való embere megutálta a forradalmat, de az már meg van és ellentállhatatlan.« — A forradalom három legkiválóbb szelleme, kiknek beteljesült előrelátása lángeszökről és helyes érzékökről tanuskodik, tehát az egyedüliek, kik két-három esztendő óta, hétről-hétre helyesen és bebizonyított módon helyesen előre mondtak mindent; mind hárman, Mallet-Dupan, Mirabeau és Malouet, egyformán jellemzik ez eseményt, és mérlegelik következményeit. Meredek lejtőn rohannak előre, és nincs senkiben annyi erő, nem rendelkezik senki oly eszközökkel, melyek segítségével meg tudna állapodni. Nem a király »ki határozatlan és gyenge, oly mértékben, hogy azt jellemezni sem lehet, mert jelleme hasonlít az olajjal bekent elefántcsont golyókhoz, melyeket hasztalanul iparkodnánk együtt tartani.« * Nem a nemzetgyűlés, mely elvakítottva, erőszakos nyomás alatt, és előre sodortatva azon elmélet által, melyet kimond, s azon párt által, mely azt fentartja, és melynek minden nagy rendelete csak siettet a bukást.

* Lásd : *Correspondance de Mirabeau et de M. de la Marck*. I. 125. (A király legidősebb fivérének szavai la-Marck grófhoz.)

MÁSODIK KÖNYV.

AZ ALKOTMÁNYOZÓ GYÜLÉS ÉS MUNKÁJA.

I. FEJEZET.

Az alkotmányozó gyűlés. — A jó törvények hozatalára szükséges feltételek. — I. E feltételek nincsenek meg az alkotmányozó gyűlésben. — A rendtelenség és esztelenség okai. — A gyűlésterem. — A képviselők sokasága. — A karzatok beavatkozása. — Nincsenek házszabályok, s ha vannak is, azok vagy rosszak, vagy megsértetnek. — Nincsenek parlamenti vezérek. — Az alkotmányozó gyűlés érzékenysége és túlságos izgatottsága. — Lelkesedési rohamai. — A megindulások iránti előszeretete. — Színpadias jelenetek létrehozására bátorít. — Rossz benyomások, melyeket ez oktalanságuk a gyűlés helyes érzékére gyakorol. — II. Az alkotmányozó gyűlés szellemi hiányai. — Összetétele. — A tagok legnagyobb részének társadalmi állása, értelmi készültsége. — Tehetetlenségök. — Elbizakodottságuk. — A hivatott emberek tanácsai sikertelenek maradnak. — A deductiv politika elfogadtatik. — A pártok. — A kisebbség. — Hibái. — A többség. — Ennek dogmatismusa. — III. A forradalmi párt befolyása. — Az elmélet ennek részén van. — A kedélyekre gyakorolt kényszerítő hatása. — A szenvedélyekre való hivatkozása. — A nyers erő is részére áll. — Ezt saját hasznára szervezte. — A kisebbség elnyomatik. — IV. Az alkotmányozó

gyűlés vonakodik a miniszteriumot megalkotni. — E hibájának következményei. — A helyzet félreismerése. — A vizsgáló bizottság. — Folytonos nyugtalankodások. — A tudatlanság és félelem hatásai az alkotmányozó gyűlés munkálataiban.

Ha van mű, melyet létrehozni nehéz dolog, úgy bizonyára egy alkotmány elkészítése az, különösen ha azt akarjuk, hogy az alkotmány tökéletes legyen. A régi kereteket, melyeken belül egy nagy nemzet élt, újjal helyettesíteni, mely alkalmas és tartós legyen, egyetlen, százezernyi osztályzattal bíró mintát létrehozni huszonhat millió ember életére, oly összhangzón, azt oly jól, oly pontosan, szükségleteik és tehetségeik oly pontos megfigyelésével, hogy ők abba maguk jószántából belépjenek, ott meg ne ütődjenek, és hogy rögtönzött működésök a régi ügyesség könnyedségével bírjon — az ily vállalat csodálatra méltó, és valószínűleg felülmúlja az emberi szellem képességeit. Legalább is azonban, ha keresztül akarja vinni az alkotmányt, szüksége van valamennyi erőinek összeségére, és nem elég óvakodni a zavar és hiba minden okaitól. Az ily gyülekezetnek, különösen ha célja az alkotmány meghozása, kívülről biztosságra és függetlenségre, belül csendre és rendre, minden tekintetben pedig hivatott és elfogadott pártvezérek vezetése alatt hidegvérre, egészséges értelemre, gyakorlati szellemre, fegyelemre van szüksége. Lássuk, található-e mindezekből csak valami is az alkotmányozó gyűlésben?

I.

Ha csak egy pillantást vetünk a gyülekezetnek külsejére, kételkednünk kell ezen. Versaillesben, utóbb Párizsban oly óriási teremben üléseznek, mely képes volna kétezer embernek helyet adni, s hol az, ki szavát hallhatóvá akarja tenni, ha még oly erős hangja van is, erőlködni kénytelen.* Mérsékelt hangnak, mely egyedül felel meg az ügyek feletti tanácskozásnak, itt helye nincs; a szólnak kiáltania kell, s a beszélő szerv túlfeszítése közöltetik a lélekkel is: a hely maga a nagyhangú szavalást kívánja meg. — S ez annál inkább van így, mert többen vannak ezerkétszáznál, azaz, egész tömeg, majdnem egész sereg; még a mai parlamentekben is, hol a képviselők száma öt-hatszáz, folytonosak a félbeszakítások, folytonos a moraj; nincs ritkább valami, mint az önmérséklet, s azon szilárd elhatározás, hogy egy órán át türelemmel meg fogják hallgatni a személyes véleményökkel ellenkező beszédet. — Mit lehetne itt, az alkotmányozó gyűlésben tenni, hogy a többiek nyugodtak és türelmesek legyenek? Young Arthur több ízben volt szemtanuja annak, hogy »egyszerre vagy száz ember is felállt«, kezeikkel hadonázva és interpellálva. Bailly egy alkalommal, majdnem elájulva felkiáltott: »Uraim! önök megölnék.« Egy más elnök kétségbeesve felkiált: »Kétszáz egyszerre beszélő embert nem lehet megérteni, hát lehetetlen a

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. 1789 június 15-ikéről. — Bailly. *Mémoires*, több helyen. — *Moniteur*. IV, 522. 1790 június 2. — *Mercure de France*. 1792 február 11-ikéről.

gyülekezetet visszaterelni a rendre?« — A zúgó és összhangtalan morajt a karzatok zaja is növeli. Mallet-Dupan írja: »A britt parlamentben tapasztaltam, hogy a karzatokat rögtön kiürítették, midőn Gordon hercegné akaratlanul felkaczagott. Itt a nézők, — utczaí hordárok, a Palais-Royal küldöttei, polgári ruhába öltözött katonák, az összeszedett és utasításokkal ellátott kéjhölgyek, zsúfolt tömege, — kezeivel tapsol, lábaival tombol, és pisszeg, egészen zavartalanul. — E zaj annyira megy, hogy Montlosier úr gúnyosan azt indítványozza, miszerint »a karzatoknak tanácskozó szavazatot adjanak.« * Egy másik azt kérdi, vajjon a képviselők a nemzet által küldött színészek-e, hogy a párizsi közönség fütyeit meghallgassák? Tény az, hogy mint a színházban, úgy itt is félbeszakítják őket, és hogy néha, ha nem tetszik a mit mondanak, elhallgattatják őket. — Másrészt ismét, a működő és véleményök felől megkérdezett közönség előtt a népszerű képviselők valóságos, szereplő színészek; akaratlanul is közönségök befolyása alatt állanak, és gondolataik úgy mint szavaik, túlzásba esnek, hogy azzal összhangba jussanak. — Hasonló körülmények között a zajongás és erőszakoskodás szokásossá lesz, s a gyülekezet elveszíti mérsékletét, mert indítványozók egylete lesz belőle, s megszűnik törvényhozók gyülekezete lenni.

De lépünk közelebb, és lássuk, miképen végzi dolgait. Ha már ily zavart, ennyire körülveszik, és ily izgatott, vajjon felhasználja-e legalább azon óvrendszabályokat,

* Lásd: *Moniteur*. V. 631. 1790 szeptember 12-ikéről és szeptember 8-ikáról. (Maury abbé szavai.) — Marmontel. *Mémoires*. XIII. könyv, 237. — Malouet. *Mémoires*. I. 261. — Bailly. *Mémoires*. I. 227.

melyek nélkül semmiféle emberi gyülekezet nem képes önmaga felett uralkodni? — Világos, hogy midőn több száz ember tanácskozik együtt, már előre szükségök van bizonyos belső rendőrségre, szentesített szokások törvénykönyvére, vagy írott előzetes esetekre, hogy saját tetteiket előkészítsék, beoszszaák, körülírják, és összhangzókká tegyék. Ezen szabályzatok legjobbjá, készen és kéznél van; Mirabeau kívánságára ugyanis Romilly megküldötte az angol parlamentét.* De az alkotmányozó gyűlés tagjai az ujonczoknál tapasztalható elbizakodottsággal nem veszik azt figyelembe, azt hiszik, hogy baj nélkül mellőzhetik, nem akarnak a külföldtől semmit elfogadni, a tapasztalásra nem adnak semmit, s nem elégesznek meg azzal, hogy teljesen elvetik, »de alig követnek bárminő szabályt« tárgyalásaikban. Minden egyes ember önkéntes tetszésének szabad folyást engednek; minden befolyásolást, még a képviselőtől, még a saját választottjoktól jövőt is gyanakvó szemmel tekintenek; s ennek következtében minden két héten új elnököt választanak. — Semmi sem fékezi őket, sem nem ad irányt nekik, sem a parlamenti házszabályok törvényszerű, sem a parlament vezetőinek erkölcsi tekintélye. De a gyűlésnek tulajdonképen ily vezetői sincsenek, a pártok nincsenek szervezve; egy oldalon sincs oly elismert *vezér*,** ki megválasztaná a kellő pillanatot, előkészítené a vitát, szerkesztené az indítványokat, kiosztaná a szerepeket, és csapatát tűzbe vinné,

* Lásd: Sir Samuel Romilly. *Mémoires*. I. 102, 354. — Dumont. *Souvenirs*. 158. (A hivatalos szabályzat 1789 július 29-ikéről való.)

** Leader.

vagy visszatartaná. Egyedül Mirabeau lehetne az, ki képes volt volna ily befolyást gyakorolni, de kezdetben gyarlóságainak híre, utóbb az udvarral való összeköttetései hozták őt rossz hírbe. Senki más nincs az egész gyülekezetben, ki elég kitűnő volna ily szerep igénylésére; sok középszerű, de kevés fensőbb szellemi tehetség van itt. — Továbbá az önszeretet is sokkal hatalmasabb még, sem hogy alárendelni tudná magát. E rögtönzött törvényhozók valamennyien azon meggyőződéssel jöttek, hogy rendszerök a legjobb; hogy meghajoljanak valamely pártvezér előtt, azzal szemben lemondjanak politikai lelkiismeretökről, hogy azzá váljanak, a mivé a képviselők háromnegyed részének lenni kell, t. i. szavazógéppé, ahhoz a veszély érzete, szomorú tapasztalás, és oly erőltetett önlegyőzésre volna szükség, a mivel nem bírnak.* — S ezért, kivéve a felforgató pártot, mindenki önmagának pártvezére, a pillanat behatása szerint; képzelhetjük, minő zűrzavar támad ebből. Azon külföldiek, kik tanui e dolgoknak, meglepetésből és szánalomból az égre emelik kezeiket. Morris kormányzó mondja: »Ez emberek nem tárgyalnak semmit, az időnek felénél több felkiáltásokban és haszontalan fecsegésekben telik el. Minden tag a maga vizsgálódásainak eredményét hirdeti,«** nagy zaj között, mihelyt a sor reá jön, nem felelve az előtte szólónak, és neki sem az utána következő, a nélkül, hogy egy érv valaha a másikat megingatná, úgy, hogy ily mó-

* V. ö. Ferrières. *Mémoires*. I. 3. Megindító Ferrièresnek megbánása.

** Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1790 január 24-ikéről. — Dumont. *Souvenirs*. 125. — Garat. *Lettre à Condorcet*.

don a puskatüzeléshez hasonló csatározásuk vég nélküli, és hogy ezer lövés közül egyet kivéve valamennyi a levegőbe repül.« E kor hírlapjai, mielőtt lenyomatják »e rettenetes fecsegéseket«, kénytelenek azokon mindenféle csonkításokat elkövetni, kihagyni »az ostobaságokat«, s »a vizenyős és dagályos irályt« lelohasztani. — E híres ülések mind szószaporításokból és közbekiáltásokból állanak. Egy hírlapíró mondja: »inkább lármának, mint beszédeknek mondjuk, a mit ott hallani lehetett; s az ember azt vélheti, hogy végök inkább csata, mint határozatok hozása lesz . . . Kimenve a gyűlésből, számtalanszor gondoltam magamban, hogy ha van valami, a mi által a forradalmat meg lehetne állítani, s medrébe visszavezetni, úgy ezen üléseknek, nyílt és kímélet nélküli leírása elég volna erre . . . Minden gondom oda volt tehát irányozva, hogy az igazságot mondjam el, úgy, hogy visszariasztóvá ne tegyem. A mi csak rajongás volt, abból is képet festettem . . . Elmondtam minden érzést, de nem mindig ugyanazon kifejezésekkel. A lármából nálam szó lett; dühös hadonázásokból különféle állások; és, midőn nem tudtam tiszteletet gerjeszteni, iparkodtam legalább megindulást előidézni.«

E baj ellen nincs gyógyír; mert, a fegyelem hiányán kívül még más oka is van e mély és benső rendetlenségnek. Ez emberek mind *túláságosan érzékenyek*. Francziák ők, még pedig a tizennyolczadik század francziái, a legválogatottabb finomság kellemei között nevelkedtek, megszokták a lekötelező bánásmódot, a folytonos előzékenységet, a kölcsönös szolgálatkészséget, s annyira át voltak hatva az udvariaskodástól, hogy társalgásuk az

idegenek előtt majdnem unalmasnak látszott.* — S ez emberek egy csapással az ügyek tövises mezejére vettetnek, szitkozódó viták, végletekig menő ellentmondások, gyűlöletes vádaskodások, hosszas rágalmazások, nyílt sértegetések közepette, a parlamenti életnek ezen mindenféle fegyverekkel küzdő csatájában, s a hol még a megedzett régi harczosok is alig tudják megőrizni hidegvérüket. Itéljünk már most, minő hatást gyakorolhat mindez az ujoncz és finomúlt idegekre, a világfiakra, kik megszokták az általános udvariasság kíméletességét és szelidségét. Igen hamar önkívületbe esnek. — Annál inkább, mert nem számítottak arra, hogy küzdeniük kell, hanem azt hívék, hogy valamely ünnepélyen fognak részt venni, valamely nagyszerű, kedves idyllen, hol, mindannyian, kéz kézben, megindultan fognak a trón köré seregleni, s egymást átölelni, s így a hazát megmenteni. Maga Necker volt az, ki gyűléstermőket a színházhoz hasonlóan rendezte be; ** »nem is akarta a rendek gyülekezését másként képzelni, mint valamely nyugodt, nagyszerű, ünnepélyes, magasztos színművel, mely felett a nép örülni fog«; s midőn a pásztorjáték hirtelen drámává fordul, annyira megriad, hogy azt h'iszi, miszerint

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. I. 46. »A kimondott eszmék tömege csiszolt, finom, sima, jelentéktelen, s így azok sem sérteni, sem oktatni nem képesek. A kifejezés megszünteti a gondolatnak minden magvasságát... A hol a jellemek így elmosódnak, ott a vitatkozásnak nem sok tér marad.« — *Cabinet des estampes*. Moreau, Prieur, Monet e korbéli metszetei, melyek a rendek gyűlésének megnyitását ábrázolják. Valamennyi alak kecses, finom és kedves.

** Lásd: Marmontel. *Mémoires*. XIII. könyv. 237. — Malouet. *Mémoires*. I. 261. — Ferrières. *Mémoires*. I. 19.

az egész alkotmány bedől, hogy az épületnek gerendázata rögtön összeomlik. — Azon pillanatban, midőn a rendek valamennyien egyesülnek, mindannyian el vannak ragadtatva, azt hiszik, hogy az ígélet földére lépnek. Ferrières marquis mondja: a május 4-iki körmenet alkalmával »az öröm könnyei omlottak szemeimből . . . A legédesebb elragadtatásba merülve, . . . láttam a vallásra támaszkodó Francziaországot«, mely minket összetartásra buzdít. »E szent szertartások, énekek, az áldozattétel ruháiba öltözött papok, e jó illatok, a mennyezet, a drágakövek naphoz hasonló ragyogása . . . eszembe juttatták a próféta szavait. . . Istenem, hazám, polgártársaim, mintha saját magammá lettek volna.« — Ez érzékenység az ülések folyamában számtalanszor kitör, s oly határozatot idéz elő, melyre nem is gondoltak. »Néha, írja az amerikai követ, valamely tárgyalás közepette felkél egy szónok, szép beszédet tart, valamely oda nem tartozó tárgy felett, s valamely indítvánnyal végzi azt, mely azután ujongással elfogadtatik. Így pl. midőn egy, Necker által benyújtott nemzeti bank tervezete felett folyt a tárgyalás, egyik képviselőnek eszébe jutott indítványozni, hogy e célra valamennyien áldozzák fel ezüst csatjaikat, ez indítványt rögtönösen elfogadták, a tiszteletre méltó képviselő le is tette az övéit a ház asztalára, s azután a tárgyalás tovább folytattatott.«* — Ily izgatottságban reggel még nem tudják mit fognak este tenni, és ki van-

* Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1790 január 24-ikéről. — Hasonlót említ Ferrières is (*Mémoires*. I. 71), hol a nemesség megszüntetéséről szóló határozatot említi. Ez nem is volt kitűzve napirendre, és rögtönözve hajtották keresztül.

nak téve mindenféle meglepetéseknek. Midőn a lelkesedés elfogja őket, szédület vesz erőt valamennyin, megszűnik ilyenkor minden okosság, eltűnik minden előrelátás, elnyomatik minden ellenvetés. Augusztus 4-ikének éjjelén * »már senki sem képes uralkodni önmagán . . . Az egész gyülekezet azon ittas emberek csapatahoz hasonlít, mely értékes bútorok raktárában, összetör és rombol mindent, mi keze ügyébe esik.« Egy hivatott idegen mondja: »A mire egy esztendeig tartó gondolkozás és elmélkedés lett volna szükséges, azt hirtelen indítványozzák, határozzák el, és közfelkiáltással megszavazzák.« A hűbéri jogok, tizedek, s a tartományok szabadalmainak eltörlése, három oly dolog, melyek egymaguk az igazságszolgáltatás és politika egész rendszerét tartalmazzák, tíz-tizenkét más tárggyal együtt rövidebb idő alatt döntött el, mint a mennyire az angol parlamentnek szüksége van, valamely fontosabb törvényjavaslat első felolvasására.« — »Ebben ismerhetjük fel ismét a mi francziáinkat, mondja Mirabeau; egy hónapot töltenek el szótagok feletti vitában, s egy éjen át felforgatják az egész régi monarchicus rendszert.« ** — Hogy az igazat megvalljuk, valódi ideges nők ezek, s izgatottságuk a forradalom elejétől végéig csak folyton növekszik.

De nem csupán izgatottak, hanem szükségök is van ez izgatottságra, s mint az iszákos, ki egyszer felöntött

* Lásd: Ferrières. *Mémoires*. I. 189. — Dumont *Souvenirs*. 146.

** Lásd: Mirabeau. *Correspondance*. Sieyèshez, 1790 június 11-iki levelében: »A mi nemzetünk kajdácstorokkal bíró majmokból áll.« — Dumont. *Souvenirs*. 146. »Sieyès és Mirabeau mindig igen kicsinyelő véleményt tápláltak az alkotmányozó gyűlés felől.«

a garatra, visszavágyik az erős italokhoz, azt mondhatjuk, hogy iparkodnak agyukból kiűzni a hidegvér és okosság végső maradványait. Szeretik a túlzást, a nagyhangú, a szavaló és érzelgő szónoklatokat, s valamennyi beszédeknek irálya ilyen, s ebben ízlésök oly élénk, hogy saját beszédjeikkel nem is elégesznek meg. Lally és Necker a városházán »megindító és magasztos« beszédekkel lépnek fel, az alkotmányozó gyűlés megkívánja, hogy előtte ismételjék azokat, mert ez Franciaországnak szíve, és illik, hogy az is érezze valamennyi francziának élénk kedélymozgalma. Hogy e szív folyton, és a lehető leghangosabban dobog, az kötelessége, és napról napra okot adnak reá. Majd valamennyi ülés bámuló feliratokkal, vagy fenyegető vádaskodások nyilvános felolvasásával kezdődik. A kérelmezők gyakran eljönnek s maguk olvassák fel lelkesedő áradozásait, parancsoló tanácsait, mindent felbontó tanaikat. Ma Danton az, ki Párizs nevében, bikaarczával, s a lázadásra jelt adó tárogató hangjával teszi ezt; holnap a Bástille legyőzői vagy egy más csoport, melyet a zene kísér majdan a gyűlés-terembe. A gyűlés már nem ügyek felett vitatkozó testület, hanem hazafias dalművé változik, melyben a pásztorjátékok, a melodráma, néha az álarczos bohóczkodás vegyülnek a kezek tapsai s a »helyes« kiáltások közé. **

* Lásd: *Moniteur*. I. 256, 431. 1789 július 16-ikáról és 31-ikéről. — *Journal des débats et décrets*. I. 185. Július 16-ikáról. Egy tag azt kívánja, hogy Lally úr szerkeszsze meg beszédét. »Az egész gyülekezet ismétli e kívánságot.«

** Lásd: *Moniteur*. 1790 márczius 11-ikéről: »Egy saint-mendéi apácza megjelenik a sorompó előtt, és megköszöni a gyülekezetnek azon rendeletet, mely a kolostorok megnyitását paran-

A gyűlés elé hoznak egy százhusz esztendőös júrai job-
bágyot, s a kíséret egyik tagja »Bourdon de-la-Crosnière
úr, egy hazafias iskola igazgatója, azt kívánja, hogy fog-
lalják le a magasztos aggastyánt, és hogy minden rendű és
rangú ifjak szolgálják őt, különösen olyanok, kiknek atyái
a Bastille bevétele alkalmával legyilkoltattak.« * Lelkese-
déssel és ujjongó felkiáltásokkal fogadtatik az indítvány;
ily jelenetek hasonlitanak a Berquin munkáiban előfor-
dulókhoz, sőt, kereskedői hirdetésekhez; de a gyűlés
nem veszi a dolgot oly nagyon szemügyre, s a karza-
tok nyomása alatt, nem resteli vásári bohózatok rende-
zéséhez lesülyyedni. Hatvan csavargó, fejenként tizenkét
franknyi bérért, spanyol, holland, török, arab, tripoliszi,
perzsa, hindu, mőngol, khínai ruhába öltözve, a go-
nosz Clootz Anacharsis vezetése alatt megjelennek mint
az emberi nem küldöttjei, a zsarnokok ellen beszédeket
tartani, s a gyűlés megtiszteli őket azzal, hogy ezt az
ülés folyamán engedi meg nekik. — Az álarczos komédia

csolja, és felvilágosítja azt a fondorlatokról, csalfaságokról, sőt
erőszakoskodásokról, melyeket a zárdákban felhasználnak a ren-
delet végrehajtásának meggátlására « — *U. o.* 1790 márcz. 29-ikéről:
Különféle feliratok felolvasása: »Lagnonban egy anya összegyűjti
tíz gyermekét, és Isten előtt megesküszik velők és érettők, hogy
hívek lesznek a nemzethez, a törvényhez, és a királyhoz.« — *U. o.*
1790 június 5-ikéről: »Chabroud úr felolvassa a Bretagneban levő
Launion község vámszedőjének egy plébánoshoz, a gyűlés tagjá-
hoz intézett levelét, melyben annak közbenjárását kéri, hogy ő és
egész családja letehessék a polgári esküt, készek mindnyájan egyaránt
kezelni a tömjénezőt, az ekét, a mérleget, a kardot és a tollat.« — Ha
nehányat e feliratokból elolvasunk, azt hiszszük, hogy a gyűlés
apró hirdetések fióktézete.

* Lásd: *Moniteur* 1789 október 23-ikáról.

ez alkalommal legalább a nemesség eltörlésének kiero-
tetésére irányzott eszköz.*

Máskor ismét, a bohózat ingyenes, és kimondhat-
lanúl nevetséges, mert a szerepeket épen oly meggyőződés-
sel és komolysággal játsszák, mint ez valamely falusi
díjkiosztásnál szokott lenni. Azon gyermekek, kik épen
az imént egy alkotmányos püspök kezeiből részesültek
első szent áldozásukban, Párizsban három napig körül-
vitetnek; a jakobinusoknál elhadarják azon zagyvalékot,
melylyel emlékező tehetségöket terhelték, és negyedik
napon, a gyűlés elé bocsáttatva, szónokuk, egy szegény
tizenkét esztendő gyermek, újra kezdi kajdácsmódra
betanult leczkéjét. Szavait a szokásos esküvel végzi be,
s erre azután a többiek sivitó hangjukon utána kiáltják:
»Esküszünk!« A komédiának betetőzésére azután, Treil-
hard elnök, egy komoly jogtudós, mosolygás nélkül felel
e suhanczoknak, hasonló irányban, hasonképekkel vagy
mondásokkal, s a tanszékén uralkodó szaktudós egész
készültségével: »ti megérdemlitek, hogy a szabadság ala-
pítóival megosztozzatok a dicsőségben, mert készek vagy-
tok a szabadságért véreteket ontani.« A baloldal és a kar-
zat tapsai követik e jelenetet, s határozatba megy, hogy az
elnök és a gyermekek beszédei kinyomassanak; ezek való-
színűleg inkább mennének játszani, de akár tetszik nekik
akár nem, megengedik nekik, vagy kényszerítik őket az

* Lásd: Ferrières. *Mémoires*. II. 65. 1790 június 10-ikéről. —
De Montlosier. *Mémoires*. I. 402: »E szereplők egyike másnap Bil-
lancourt grófhhoz jött, kit Liancourt herczegnek tartott, fizetését
felveendő: »Uram, monda neki, én voltam az, ki tegnap a khal-
deus szerepét játszottam.«

ülésen jelen lenni.* — Íme a komédiát rendezők és iskolamesterek zsinórijai, melyekkel e politikus bohócokat mozgásba hozzák; az érzékenység, törvényszerű hatalomnak elismertetve, a fordulatok és kényszer eszköze lesz. A gyűlés, miután eltűrte a színházias jeleneteket, míg azok őszinték és komolyak valának, most is kénytelen azokat eltűnni, midőn mesterkéltté és bohóckodásokká lesznek. Azon nagy nemzeti lakománál, melyről azt hívé, hogy ő igazgatja azt, s melyhez, minden ajtót kitárva, meghívta egész Franciaországot, eleinte nemes bortól ittasul meg; de poharat kocczintott a csőcselékkel, és most fokozatosan, vendégeinek nyomása következtében, meghamisított hevítő italokhoz nyúl; leszáll az egészségtelen és bohó részegségig, mely annál furcsább és egészségtelenebb, mert folyton azt hiszi magáról, hogy ő a valódi józanság.

II.

Ha csak a józan ész legalább a tiszta gondolkodás perczeiben visszanyerhetné uralmát! De hogy a józan ész kormányozhasson, arra szükséges, hogy meg legyen, és kivéve a két következő gyülekezetet, egyetlen francia parlamenti gyülekezetben sem volt oly kevés politikailag érett fej, mint ebben. — Kétségtelen, hogy ha gondosan és alaposan keresnénk, találánk 1789-ben is Franciaországban öt-hatszáz tapasztalt embert; első sorban minden tartomány felügyelőjét és katonai parancsnokát,

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. X. 118. 1791 június 16-ikáról.

azután a nagy egyházi megyéket kormányzó főpapokat, a bírósági hivatalnokokat, kik nem csupán igazságot szolgáltatnak, de a közigazgatási hatalom egy részét is gyakorolják; végre a tartománygyűlések főbb tagjait, — mindannyian értelmes és tekintélyes egyének, kik az emberekkel és ügyekkel bánni tudnak, majd mindannyian emberségesek, szabadelvűek, mérsékeltek, és képesek nemcsak azt felfogni, hogy nagy reformokra van szükség, de azok keresztülvitelének nehézségeit is; és valóban, ha ezek levelezéseit, melyek telve vannak oly eseményekkel, melyekben meglátszik mily előrelátók és pontosak, összehasonlítjuk az alkotmányozó gyűlés üres fecsegésével, a legmegdöbbenőbb ellentétet tapasztaljuk. De e világok nagyobb része a véka alá rejtve marad; csak kevesen választatnak be az alkotmányozó gyűlésbe. ezek világossága ég, de nem képes fényt terjeszteni, s a keletkező vihar fuvalma rövid idő alatt eloltja azokat. Az öreg Machault és Malesherbes nincsenek itt. nincs itt senki Franciaország régi miniszterei és tábornagyai közül. Malouet-n kívül egyetlen felügyelő sincs jelen, s ha az alkotmányozó gyűlés e legértelmesebb tagjának szellemi fensőbbségét tekintjük, következtethetünk, minő szolgálatot tehettek volna kartársai az országnak. A pap-ság 291 tagja közt,* van legalább 48 püspök és érsek, 35 apát és kanonok, de ezek, mint nagy javadalmakkal bíró főpapok, saját rendjük irigységét ébresztik fel, és így hadsereg nélküli vezérek. Ugyanezen viszonyt találjuk a nemesség közt; ennek legnagyobb része vidéki

* Lásd a képviselők nyomtatott névsorát, hol kerületeik-minőségek, állapotuk és foglalkozásuk meg van jelölve.

nemesekből állván, az udvari főnemesség ellen támasztott ellenzékieskedésből választattak meg. És különben, sem az udvar nagyjai, kiket csak a nagyvilági élet foglalt el, sem a vidéki nemesek, bár magánéletök körére valának utalva, nem bírnak a közügyekben jártassággal. Ezek között csupán egy kis csapat, vagy huszonnyolcz főtisztviselőből és vagy harmincz magasabb rangú katonatisztből, kik vagy parancsnokoltak már, vagy részt vettek a kormányzásban, bír a társadalmat fenyegető veszély tudatával, de úgy látszik épen azért tolatnak háttérbe és maradnak befolyás nélkül. — A közép osztály 577 tagja között csak tíz olyan van, kik magasabb hivatalokat viseltek, kik mint felügyelők, államtanácsosok, főadószedők, rendőri főnökök, pénzverdei igazgatók, s egyéb hasonló hivatalokban működtek. A legnagyobb részt ismeretlen ügyvédek és alárendelt törvényszéki közegek képezik, jegyzők, királyi ügyészek, adóhivatali biztosok, ülnökök és bírák, a kerületek vezetői vagy ezek helyettesei, egyszerű gyakorlati emberek, kik ifjúságuktól kezdve az alantas igazságszolgáltatás szűk körében mozogtak, vagy az apróságokban bírtak csupán jártassággal és nem volt egyéb látkörük, mint azon bölcsészeti kalandozások, melyeket Rousseau és Raynal vezetése alatt a képzelet tág téreiben véghez vittek. — Ilyen fajta ember 373 van, ezekhez számíthatunk vagy 38 földmívest, 15 orvost és vagy 50—60 iparost, kereskedői ügynököt, tőkepenzest, kik készségükre és politikai tehetségükre nézve mindannyian amazokkal állottak körülbelől egy fokon. Csupán a közép polgári osztály van itt jelen, a földbirtokosok közül alig száz-

ötven.* Ezen 450 képviselőhöz, kiket állapotuk, neveltetésök, tanultságuk és szellemi irányuk jó hivatalnokká, a községek előkelőbbjeivé, tisztcsaládapákká, és legfeljebb vidéki akademikussokká képesít, számítjuk a 208 plébánost, kik ezekhez hasonlók; az 1118 képviselő között tehát ezek száma 650, biztos többség, melyet még vagy ötven bölcsész-nemes szaporít, nem számítva azon egyéneket, kik az árral úsznak és a nagyravágyókat, kik oda csatlakoznak, hol a siker van. Így levén a gyülekezet összetéve, elgondolhatjuk, hogy mire képes, és a kik értenek a dologhoz, ezt már előre is kimondják. »Van a nemzetgyűlésben, írja az amerikai miniszter, néhány tehetséges ember; de a legjobb fejek sem akarják elhinni, hogy a tapasztalás megzavarja az ő képzelődéseiket, és szerencsétlenségre, igen nagy azok száma, kik sok képzelődéssel, kevés ismeretet, józan értelmet és gondolkozást kapcsolnának össze.«** — Ugyanígy járnának, ha egy szárazföldi vidéken ezerszáz előkelő embert megbíznának egy régi tengeri hajó kijavításával, le fognák azt rombolni lelkiismeretesen s az új, melyet építenének, felborúlna, még mielőtt kifutna a kikötőből.

Ha legalább tanácsot kérnének a hivatott tengerészekről és hajóépítőktől! — Van közelökben több ilyen, kik nem is lehetnek gyanúsak előttök, mert külföldiek, szabad országban születtek, részrehajlatlanok, jóakarók

* Lásd: De Bouillé. *Mémoires*. 75. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IV. 39. A király, midőn először olvasta a képviselők névsorát, mondá: »Mit mondott volna a nemzet, ha én a notablek gyűlését, vagy az én tanácsomat ilyenekből alkottam volna?«

** Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1789 július 31-ikéről.

és minden tekintetben egy véleményűek. — Az amerikai Egyesült-Államok minisztere két hónappal a rendek összehívása előtt írja: »Én, ki köztársasági vagyok, s úgy szólván tegnap hagytam oda azon gyülekezetet, mely valamennyi köztársasági alkotmány között a legrepublikánusabbat megalkotta, nem szünöm meg hirdetni a fejedelem iránti tiszteletet, a nemesség jogai iránti kiméleletet, s a mérsékletet a czélnak nem csupán megválasztásában, de elérésének eszközeiben is.« * A democratá és radicalis Jefferson is így beszél. A lapdaházban letett esküvés alkalmával minden módon iparkodik Lafayettet és a többi hazafiakat rábeszélni, hogy »lépjenek a királylyal egyezkedésre, biztosítsák a sajtó és a vallás szabadságát, az esküdtszékeket, alkossanak *habeas corpus* és nemzeti törvényhozást, *mind oly dolgokat, melyeket a királylyal bizonyosan elfogadtathatnak*, s azután vonúljanak vissza, s engedjék az intézményeket a nép állapotára hatni mindaddig, míg ezek azt további haladásra megérlelik, mert biztosak lehetnek, hogy nem fog hiányozni az alkalom arra, hogy többet is nyerhetnek. Ez mindaz, mondja azután, a mit, mint hiszem, az ön honfitársai, mérséklettel és saját hasznukra keresztülvihetnek.« ** Young Arthur, a falusi élet lelkiismeretes észlelője, s a régi visszaélések szigorú feddője nem képes megérteni a gyülekezet eljárását: »A legnagyobb oktalanságnak, a legszélsőbb eltévelyedésnek tekintem azt,

* Lásd: Governor Morris *Correspondance with Washing'ton*. 1789 február 25-ikéről.

** Lásd: Lafayette. *Mémoires*. V. 492. Lettre de Jefferson 14 février 1815.

hogy e huszonöt millió lakossal bíró államban a gyakorlatot el akarják vetni és az érdekek egyensúlyát s a szabadság biztosítékait azzal akarják elérni, hogy az elméletek karjaiba vessék magukat.« — Kétségtelen, hogy most, midőn a gyülekezet mindenható, remélni kell, miszerint okosan is fog eljárni. »Egy pillanatig sem volnék oly vakmerő, hogy azt higgyem, miszerint a képviselők valaha annyira megfélemlíthetnének kötelességeikről a franczia nemzet, az emberiség, és saját becsületök irányában, hogy célszerűtlen nézetek, képzelődés szülte rendszerek, a képzelt tökéletesség örült eszméi . . . képesek legyenek törekvéseiket letéríteni a biztos útról, és azon biztos jótéteményeket, melyeknek gyakorlása hatalmokban áll, megengednék a zavarok esélyeinek kitenni. — Nem volnék képes soha sem felfogni, hogy az emberek, kiknek kezökben van az örök dicsőség, e gazdag örökséget egy kockára feltennék, *és kitennék magukat annuk, hogy mint a leggaládabb kalandorok, kik valaha szegényére váltak az emberiségnek, átkot vonjanak magukra.*«* — A mily mértékben világlanak ki az alkotmányozó gyűlés tervei, annál határozottabbak lesznek az ellenvélemények, és valamennyi tapasztalt ítélő előre figyelmezteti őket azon kerékmű fontosságára, melyet összetörni szándékoznak. »Miután eddig, írja Morris, súlyosan érezték azon hatalmat, mely felettük fejedelmeik nevében gyakoroltatt, e hatalomnak bármily korlátozása kívánatosnak tűnik fel előttök. Miután eddig, az igen gyenge végrehajtó hatalom hiányait nem érezték, a rendetlenségek, melyek-

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. 1789 június 27 és 29-ikéről.

ből a fejtelenség bekövetkezte alkalmával félhetnek, még eddig semmi benyomást sem tesz reájok.« * — »Amerikai alkotmányt akarnak, mondja ugyancsak Morris az Egyesült-Államok eszes képviselője, de elnök helyett, királylyal annak élén, azonban nem gondolják meg, hogy nincsenek amerikai polgáraik, kik képesek volnának ily alkotmányt elviselni . . . Ha van bennök józan ész, hogy a nemeseknek, mint nemeseknek átengedjék a nemzeti hatalom egy részét, az ily szabad alkotmány valószínűleg tartós volna. Máskülönben vagy tiszta egyeduralmi, vagy tágas köztársasági, democrata alkotmánynyá fajúlna. S vajjon ez tartós lehet-e? Én nem hiszem; biztos vagyok abban, hogy nem, ha csak az egész nemzet meg nem változik.« ** — Valamivel későbbben, midőn lemondanak a parlamenti egyeduralomról, hogy ezt a »királyi democratiával« helyettesítsék, rögtön megmagyarázzák nekik, hogy ily intézmény Franciaországra nem alkalmazható, és csupán fejtelenséget idézhet elő, és csak az önkényuralomban végződhetik. »A szabadság sehol nem volt állandó, ha csak túlzásait fel nem áldozta, ha csak, mindenhatósága elé korlátokat nem állított . . . Az ily nyomorúlt kormány alatt . . . a nép nem sokára kifáradva a viharokban, és törvényes ortalom nélkül csábítóinak és elnyomóinak kezébe jutván, szét fogja törni a kormányrudat, vagy maga fogja oly kezekbe tenni azt, melyek elég vakmerők azt magukhoz ragadni.« *** — Hónapról-hónapra látni, miként teljesülnek

* Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1789 július 1-jéről.

** Lásd: *U o.* 1789 július 4-ikéről.

*** Lásd: Mallet-Dupan cikkkét, a *Mercure de France* 1789 szeptember 26-iki számában.

a jóslatok, melyek mindig sötétebbek lesznek. Morris azt mondja: »felijeszteti madarak repkedése ez; nehéz megmondani, hol fognak leszállani, annyira össze-vissza repkednek... E szerencsétlen ország metaphysikai rögeszmék üldözésébe tévelyedvén, szemeinknek már csak egy óriási rom képét mutatja... A gyülekezet, mely rabszolga és úr egy időben, túlzó az elméletben és újoncz a gyakorlatban, magához ragad minden működést, de képtelen csak egynek elvégzésére is, ez elvadult és kegyetlen népet felmenté a vallás és tisztelet minden zabálaja alól... A dolgok ily állapota sokáig nem tarthat... A dicső alkalom elveszett, és *a forradalom* legalább most *el van hibázva*.« * Washington válaszaiból kitetszik, hogy ő reá a dolgok hasonló benyomást tesznek. A tengerszoros túlsó partján, Pitt, a politikai szabadság legügyesebb gyakorlati embere, s Burke, annak legmélyebb elméjű elméleti férfia, szintén így ítélnék. 1789 vége felé Pitt ki mondja, hogy a »francziák túlmentek a szabadság határán.« 1790 ben pedig Burke, egy művében, mely jóslat és remekmű egyaránt, újjal mutat a forradalom végén feltűnendő katonai dictatúrára, s azon »legteljesebb önkényuralomra, melyhez hasonló még nem volt az ég alatt.«

De minden hasztalan. Kivéve azon kis csapatot, mely azonban tehetetlen, s mely Malouet s Mounier köré sereglik, Morris, Jefferson, Romilly, Dumont, Mallet-Dupan, Young Arthur, Pitt, Burke, s valamennyi, a szabad intézményekben jártas emberek intelmeit, közönyösséggel fogadták, vagy megvetéssel utasították vissza. — Új po-

* Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1790 január 24-ikéről és november 22-ikéről.

litikusaink nem csupán képtelenek valamire, de azt hiszik, hogy képesek, és tehetetlenségöket, önteltségük csak súlyosbítja. »Gyakran mondtam, írja Dumont, hogy, ha London utcaiban találomra elfogtak volna száz embert, és ugyanígy százat Párizsban, s megbízták volna őket a kormányzással, a párizsiak közül kilenczvenkilenczen elfogadták volna azt, míg a londoniak közül kilenczvenkilenczen visszautasították volna . . . A franczia azt hiszi, hogy egy kis szellem segítségével szembe szállhat minden nehézséggel; Mirabeau megtétette magát a bányabizottság előadójának, a nélkül, hogy e téren a legcsekélyebb ismerettel bírt volna.« Szóval, a legtöbben úgy bánnak el a politikával, »mint azon nemes ember, a kitől kérdezték, tud-e zongorázni. Nem tudnám megmondani, mert soha sem kísértettem meg, de majd megkísértem.« »A gyülekezet oly magas véleménynyel volt önmaga felől, különösen a baloldal, hogy szívesen vállalkozott volna valamennyi nemzet számára törvénykönyvet készíteni . . . Soha sem lehetett még annyi embert együtt látni, kik azt képzelék magukról, hogy törvényhozók, és hogy azért vannak ott, miszerint a múlt valamennyi hibáit helyrehozzák, az emberi elme valamennyi tévedéseit megörvösolják, és a jövő századok boldogságát biztosítják. A képteleneknek soha sem volt helye az ő szellemökben, és ellentmondó határozataikban mindig a csalatkozhatatlanság játszott szerepet.« * — Oka ennek az, hogy van egy elméletük, és hogy nézetük szerint, ez elmélet felmenti őket minden részleges ismeretektől. És ebben jóhiszeműleg járnak el, s ha a rendes eljárást felforgatják, azt szán-

* Lásd: Dumont. *Souvenirs*. 33, 58, 62.

dékosan teszik. Eddig az alkotmányt úgy alkották meg, vagy úgy javították ki, mint valamely hajót. Kísérleteket tőnek, vagy kéznél levő hajók mintája után dolgoztak; mindenekelőtt azt czélozták, hogy a hajó járhasson a vizen; alkotását alárendelték czéljának; ilyenné vagy olyanná tették, a minővé azon anyag tekintetéből tehettk, mely rendelkezésökre állt; a munkát azzal kezdték, hogy megvizsgálták az anyagot; iparkodtak keménységét, súlyát, ellentállási erejét megismerni. — De mindez már túlhaladott álláspont; megérkezett az ész százada, s a gyűlekezet sokkal felvilágosultabb, hogy sem a járt uton haladna. A kor szokásaihoz alkalmazkodva *levezetésekkel* dolgozik, Rousseau módja szerint, a jognak, államnak, és a társadalmi szerződésnek elvont ismerete szerint.* Ily módon, és egyedül a politikai mértan segélyével, elkészül az eszményi hajó; miután eszményi, bizonyos, hogy járni fog a vizen, és pedig jobban mint minden más, a tapasztalás segélyével készült hajó. — Ez elv szerint hoznak törvényeket, és nem nehéz eltalálni, minő lehet a vitatkozás. Bizonyító tényekről, pontos érvekről szó sincs; az ember soha sem hinné, hogy azok kik itt beszélnek, azért

* Lásd: Romilly. *Mémoires*. I. 102: »Állandó eljárásuk az volt, hogy először az elvet határozták meg, s a törvény szerkesztését későbbre halasztották. E módszer befolyása megdöbbentő volt vitatkozásaikra és tetteikre.« — *U. o.* I. 354: Lettre du Dumont, 2 juin 1789: »Jobb szeretik az önválasztott oktalanságot, mint az angol tapasztalás valamennyi eredményeit.« Fellázadnak azon gondolatra, hogy »valamit az önök kormányzási rendszeréből el-sajátítsanak, melyet itt leköpnék, mint az emberi ész gyalázatát, bár elismerik, hogy önöknek is van két-három jó törvényök; de nem bírják elhinni azt, hogy önök alkotmánynyal merészelnék bírni.«

vannak itt, hogy valódi ügyeket intézzenek el. Egyik beszédől a másikig, az üres elvontságok fonala a végtelenségig hosszabbodik és ismétlődik, mint valamely gyülekezetben, hol a szónoklatot tanulók gyakorolják magukat, vagy oly társaságban, melyben elaggott tudósok mulattatják egymást. Midőn a vető-jog kérdése kerül a tárgyalásra, »minden szónok egymás után fellép a maga jegyzeteivel felfegyverezve, s felolvas egy értekezést, mely semmiféle összeköttetésben sincs« az előbbivel, s ez által »akadémiai üléshez hasonlít a tárgyalás;« * egész sereg röpirat tűnik így fel, és ez több napon át, naponként ismétlődik. Az emberi jogok kérdésének tárgyalására öt vennégy szónok iratkozik fel. »Emlékszem, írja Dumont, e hosszú tárgyalásra, mely hetekig tartott, s mely halálosan unalmas volt, üres szócsépelés, metaphysicai szószaporítás, gyilkoló fecsegés; a gyűlés a Sorbonne-iskolához hasonlított;« ** s mindez azalatt történt, mialatt a felgyújtott kastélyok égtek, a városházak kiraboltattak, s a törvényszékek már nem mertek tárgyalni, a gabona forgalma megszűnt, a társadalom feloszlásnak indult, mint egykor a keletrómai birodalom hittudósai, kik a Tábor hegyének nem teremtett világossága felett vitatkoztak, mialatt II. Mahomet Konstantinápoly falait ágyúztatá. — Kétségtelen, hogy a mi embereink másfélék, ifjú szívűek, őszinték, lelkesedők, sőt nemeskeblűek és szorgalmasak, tevékenyek, némelyik ritka tehetséggel megáldott. De sem a buzgóság, sem a munka, sem a tehetség nem hasznosák, ha nem állanak valamely igaz eszme szolgálatában; s ha

* Lásd : Dumont. *Souvenirs*. 138.

** Lásd : *U. o.* 151.

valamely helytelen eszmét szolgálnak, csak annál több rosszat idéznek elő, minél nagyobbak.

1789 vége felé már nem lehet többé kételkedni erre nézve, s a pártok, melyek alakultak, tanúságot tettek elbizakodottságukról, az előrelátás hiányáról, tehetetlenségökről és makacsságukról. »Három párt van a nemzetgyűlésben,« írja az amerikai követ.* — »Az első, az aristokratáké, magában foglalja a főpapságot, a parlamentaristákat, s a nemesek azon részét, kik külön rendet akarnának képezni.« E párt ellentáll a hibáknak és oktalanságoknak, de majdnem ugyanily hibák és oktalanságokkal. Kezdetben a főpapok, a helyett, hogy a plébánosokkal kiengesztelődtek volna, »azokat megalázó távolban tartották, rangkülönbséget negédelve, tiszteletet követelve«, saját termökben »külön padokon vonólnak meg.«** Más részről a nemesek, hogy a községeket csak annál alaposabban elidegenítsék maguktól, azzal léptek fel, hogy ezeket »lázadásról, árulásról, felségsértésről« vádolták, és ellenük a katonai erőszakot hívták fel. És most, hogy a győztes közép osztály visszanyerte magának a nemeseket, azokat számával elnyömjä, és ezek ügyetlenségöket megkettőzözik, s a védelmet még helytelenebbül vezetik, mint a támadást. »A nemesek, mondja egyikök, a nemzetgyűlésben nem hallgatnak a beszédre, nevetnek, hangosan beszélnek«, úgy szólván arra törekesznek, hogy szemtelenségeik által ingereljék ellenfeleiket és a karza-

* Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1790 január 24-ikéről.

** Lásd: Marmontel. *Mémoires*. XII. 265. — Ferrières. *Mémoires*. I. 48. II. 50, 58, 126. — Dumont. *Souvenirs*. 74.

tokat.« »Midőn az elnök felteszi a kérdést, kimennek a teremből, és a pártjokhoz tartozó képviselőket felhívják, hogy kövessék őket, vagy azt kiáltják nekik, hogy ne szavazzanak; így azután, az egyletek tagjai, kik a többséget képezik mindent megszavaztatnak, a mit akarnak;» így történt, hogy a püspökök és bírák kinevezésének joga elvétetett a királytól, és a népre ruháztatott. Sőt, a királynak Varennesből való visszatérte után, miután a nemzetgyűlés belátja, hogy munkája czélszerűtlen, és azt kevésbé democraticussá szeretné tenni, az egész jobboldalt megtagadja közreműködését, s a mi még rosszabb, a forradalmárokkal tart, hogy az alkotmányozó gyűlés tagjait kizárja a törvényhozásból. S így e párt nem csupán elhagyja, de meg is öli magát, és elpártolása végre öngyilkossággá lesz. — Marad tehát a második, »a középpárt,* mely minden osztályhoz tartozó emberekből áll; szándékaik egyenesek, sőt őszinte hívei a jó kormánynak. Szerencsétlenségre azonban, azon eszméket, melyeket a jó kormányzatra nézve vallanak, könyvekből merítették, s így, papiroson, csodálatra méltó emberek. De, miután kellemetlen véletlen folytán, a valódi emberek, kik a világon élnek, sokban különböznek azon emberektől, kiket a bölcsészek agyvelejökben képzelnek maguknak, nem csodálkozhatunk, ha azon politikai rendszerek, melyek valamely könyvből vétetnek, csak arra jók, hogy egy más könyvben foglalt ellenkező rendszerek által felforgattassanak.« Ily szellemek természetes zsákmányúl

* Lásd: Governor Morris *Correspondance with Washington*. 1790 január 24-ikéről. — Ferrières szerint vagy háromszáz tagból áll.

szolgálnak az utopistáknak; híjával levén a tapasztalásnak, egyedül a tiszta logika vezérli őket, s ők az elméletet hajhászóknak seregét szaporítják. — E theoreticusok képezik tehát a harmadik pártot, mely »a dühössek« pártjának * neveztetik, s mely, hat hónap lefolyása alatt »valamennyi közt a legszámosabb lett.« Morris szerint »oly emberekből áll, kiket Amerikában faggatóknak neveznek, továbbá számtalan plébánosból, és igen sok oly emberből, milyenek minden forradalom alkalmával az újítások zászlaja köré sereglenek, mert rosszul érzik magukat ott, a hol vannak. Ez utolsó párt szoros összeköttetésben áll a népsöpredékkal, ez által nagy tekintélyre tett szert, s már mindent ki is emelt a maga helyéből.« Valamennyi heves szenvedély e párt részén van, nem csupán a nyomor és gyanúsítással megkínzott nép ingerültsége, nem csupán a régi uralom által fellázított polgárság önszeretete és nagyravágyása, de még a protestánsok, jansenisták, oeconomisták, bölcsészek, szenvedő lelkiismeretének, és fellázadó értelmének rég megrögzött boszankodása, és átgondolt meggyőződése; ezek, mint Fréteau, Rabaut Saint-Étienne, Volney, Sieyès, magukban hordják az ellenszenv és a remény egész seregét, és csak úgy lesik az alkalmat, hogy rendszerüket, a dogmatismus és a hit egész türelmetlenségével erőltessék az emberekre. Ily szellemek a multat meg nem történnék tekintik; a példa nem bír előttök tekintélyvel; a valódi dolgok nem számítanak, mert ők utopiáikban élnek. Sieyès mindezek közt a legtekintélyesebb, úgy itél, hogy »Anglia egész alkotmánya nyegleség, és célja az, hogy a

* Les enragés.

nép előtt tekintélyt szerezzen; az angolokat az alkotmány dolgában gyermekeknek tekinti, s azt hiszi, hogy ő sokkal jobbat képes szerezni Franciaországnak.«* Dumont, ki jelen van Brissotnál és Clavièresnél az alkotmány tárgyában összegyűlt első bizottságokon, nyugtalansággal és »undorral« távozik onnan. »Lehetetlen, mondja ő, leírni az eszmék zavaradottságát, a képzelődés szabálytalanságát, a legegyszerűbb ismeretek terén való furcsaságokat, azt kellene hinnünk, hogy a világ még csak tegnap teremtetett.«** Ez emberek valóban azt hiszik, hogy az emberi társadalom még nem létezik, és hogy ők vannak megbízva annak megalkotásával; úgy tesznek, mint azon követek, kik ellenséges és érdekeikben megoszlott népek által küldetnek, és kik ügyeiket akarnák rendezni, úgy, mintha előbb mi sem létezett volna «*** — Nem ingadoznak egy pillanatig sem, meg vannak győződve arról, hogy a dolog könnyű, s hogy a politikai bölcsészet két-három elvének segélyével, bárkⁱ elérni képes a czélt. Tapasztalt emberek gyülekeztében nevetséges volna az ily elbizakodottság; az ujonczok e gyülekeztében azonban valóságos hatalom. Az irányát vesztett nyáj azokat követi, kik elől járnak; ezek pedig a legesztelenebbek, de a legelszántabbak, és a gyülekezetben úgy mint a nemzet kebelében, e nyaktörő vállalkozók lesznek a vezetők.

* Lásd: Dumont. *Souvenirs*. 62.

** Lásd: *U. o.* 33.

*** Lásd: *U. o.* 58.

III.

Két előny adja meg nekik a befolyást, és ez előnyök oly nagyok, hogy azontúl mindig azok lesznek az urak, kik azokat bírni fogják. — Első sorban, az uralkodó elmélet a forradalmi párt részén van, s egyedül e párt van elhatározva, hogy azt mindvégig alkalmazni fogja. Tehát egyedül e párt következetes és népszerű, szemben, népszerűtlen és következetlen elleneivel. S tényleg, ezek is majd mindnyájan, a régi uralom, vagy korlátolt egyeduralom hívei, telítve vannak mint amaz, elvont elvekkel és speculativ politikával. A legmakacsabb nemesek is küzdöttek panaszirataikban az emberi jogokért, és Mounier, a demagógok fő ellensége maga vezérelte a közép osztály képviselőit, midőn azok magukat nemzetgyűlésnek jelenték ki * Ez elég, belekerültek azon szorosba, mely a mélységbe vezet. Kezdetben ezt nem hitték, de egyik lépés után a másik következik; akarva nem akarva mennek, vagy sodortatnak előre. Midőn meglátják a mélységet, már késő van; saját engedményeik és a logika által szoríttatnak a csapdába; nem tehetnek egyebet, minthogy méltatlankodva jajveszékelnek; elvetvén maguktól a támaszt, nincs semmi, a mi őket megállani segitené. — Borzasztó hatalom van az általános eszmékben, különösen ha ezek egyszerűek, és a szenved

* Lásd: De Lavergne. *Les assemblées provinciales*. 384. A Dauphiné rendének határozata, melyet Mounier szerkesztett, és kétszáz nemes aláírt, 1788 júliusban, a többi között azt mondja: »Az emberi jogok egyedül a természetből származtathatók le, és nem függenek az emberek megegyezésétől.«

délyre hivatkoznak. Nincs semmi egyszerűbb, mint ezen eszmék, miután azon elvekre vezethetők vissza, melyek az emberi jogot felállítják, és azoknak valamennyi, régi és új intézményt egyaránt alávetnek. De nincs is semmi, ami alkalmasabb volna a sziveket felhevíteni, mert e tan az emberek egész kevésységét szolgálatába hajtja, s az igazságosság neve alatt, a függetlenség és uralkodás minden szükségességét szentesíti. Tekintsük a képviselők háromnegyed részét. Mindannyian újoncz és elfogúlt szellemek, nincs egyéb készültségök mint az uralkodó bölcsészet néhány nézete, nem vezeti őket egyéb, mint a tiszta logika, és zsákmányúl vettetnek oda az ügyvédek szavalatának, a hirlapok szájaskodásának, önszeretetök rugdosásának, s azon százezer torokból jövő kiáltásoknak, melyek minden oldalról, a nemzetgyűlés szószerékéről, korlátai mellől, az egyletekből, az utcákról, saját szívékből felhangoznak, és egyértelműleg, minden nap ugyanazon hízelgésekkel árasztják el őket: »Ti souverainek és mindenhatók vagytok. Egyedül bennetek székel a jog. A király csak azért van, hogy végrehajtsa azt, a mit akartok. Minden rend, testület, hatalom, egyházi vagy világi társaság törvénytelen és semmis, mihelyt ti ilyennek jelentettétek ki azokat; még a vallást is megváltoztathatjátok. Ti vagytok a haza atyái; ti szabadítottátok meg Francziaországot, ti szülitek újra az emberiséget. Az egész világ titeket bámúl; fejezzétek be dicső munkátokat, menjetek tovább, menjetek minden nap előbbre.« A csábítások és kísértések ezen áramlata ellen, csupán a magasabb értelem, a meggyökerezett meggyőződés volnának képesek szilárdan megállani, de a közönséges és határozatlan embereket elsodorja az ár. A felkiáltások zajá-

ban, mely szüntelen hullámszik, nem hallják meg a rombolás zaját, melyet előidéznek. Legalább is elzárják füleiket, menekülnek az elnyomottak kiáltásai elől; visszatartásítják azon vádat, hogy munkájok rossz is lehet, és elfogadják azon szarvasokoskodásokat és hazugságokat, melyek azt igazolják; eltűrik, hogy a gyilkosok védelmére a meggyilkoltak rágalmaztassanak; hallgatnak Merlin de Douai szavaira, ki, három-négy parasztlázadás után, melyek alatt valamennyi tartományban rabolnak, gyújtogatnak, ölnek, a hűbéri bizottság nevében kijelenti, »hogy oly törvényt kell a nép elé terjeszteni, melynek igazságossága erővel elnémitsa az önző hűbérurakat, kik hat hónap óta oly illetlenül panaszkodnak, hogy megraboltatnak, és melynek bölcsesége hivatva van arra, hogy a hosszas elnyomatás alatt szenvedett, s így egy pillanatra eltévelyedett jobbágyot, kötelességeihez visszavezesse.« *

— S ha a bölcsészeti párt életben maradott feje, Raynal, az ülőszék végén egy napon, meglepetésükre a szószéken kimondja az igazságot, méltatlankodnak őszintesége felett, mintha csak merényletet követett volna el ellenök, és csupán az ostobaság mentségét találják számára. A mindenható törvényhozó nem változtathatja véleményét; a királyhoz hasonlóan arra van ítélve, hogy nyilvános csodálkozás tárgya legyen. »Nincs közöttünk, mondja egyik, harmincz oly képviselő, kik másképen gondolkoznak mint Raynal,« de »midőn mindnyájan együtt voltak, a forradalom becsülete, és az általa nyújtandó előnyök kilátása oly dogmának tekintetett, melyben hinni

* Lásd: *Rapport de Merlin de Douai*, 8 février 1790. 7-ik §

— Malouet. *Mémoires*. II. 51.

kellett,« s a mérsékeltek, saját értelmök, lelkiismeretök ellen, foglyokká lettek saját tetteik hálójában, s hogy a forradalmat befejezzék, a forradalmárokhoz csatlakoztak.

És ha ezt önként nem tennék, kényszerítetténeek reá. Mert a nemzetgyűlés, hogy a hatalmat magához ragadhassa, kezdettől fogva eltúrte, sőt felidézte az utczai tettelegességeket. De, midőn a zendülőket szövetségesek gyanánt elfogadta, uraivá tevő őket, és ezentúl, Párizsban és a tartományokban egyaránt, a törvénytelen és durva erőszak képezi az állam fő hatalmasságát. »A nép segélyével diadalmaskodtak, s így nem volt mód arra, hogy iránta szigorúak legyenek;« * s ezért, »midőn a felkelések elnyomásáról volt szó, a nemzetgyűlésnek erre sem bátorsága, sem ereje nem volt.« — »Illendőségből kordolja ugyan, de politikából kiméli« e felkeléseket, és, a méltányosság következményeül, maga is kénytelen elviselni ama nyomást, melyet mások irányában helybenhagyott. Csupán háromszor vagy négyszer, midőn a lázadás nagyon is túlzottá lesz, mint pl. François péknek a svejczy-testőrség által Nancyban történt meggyilkoltatása, s a Marsmezején történt zendülés után, szavazza meg vagy alkalmazza, a szintén fenyegetett többség a katonai törvényt, és erőszakkal veri vissza az erőszakot. Rendesen azonban, midőn a nép zsarnoksága csupán a királpárti kisebbség ellen dühöng, megengedi, hogy ezen ellenségei elnyomattassanak, s azt hiszi, hogy őt a jobboldalt le sújtó erőszakoskodások nem érintik, mert hiszen ott ellenség van, melyet bátran át lehet engedni a vadaknak

* Lásd: Dumont. *Souvenirs*. 133. — De Montlosier. *Mémoires*. I. 355, 361.

zsákmányúl. E tekintetben a baloldal már megtette intézkedéseit; fanatismusa épen nem aggályoskodó; elvekről, abszolút igazságról van szó; s így minden áron diadalmaskodnia kell. Azután, lehet-e ingadozni a népre való hivatkozásra nézve, midőn a nép ügyéről van szó? Némi kényszer csak hasznára lesz a jognak; s ez oka, hogy a nemzetgyűlés ostromoltatása naponként újra kezdődik. Már október 6-ika előtt megkezdték azt Versaillesben, most ugyanazt teszik Párizsban, s folytatják még élénkebben és nyíltabban.

1790 elején, a felfogadottak bandája tényleg 750 emberből áll, s ezek nagyobbrészt vagy megszökött vagy elcsapott katonák, kik eleinte naponként öt frankot, utóbb negyven sout kaptak.* Ezeknek feladata a kávéházakban és utczákon indítványokat tenni, vagy ilyeneket támogatni, az osztályok ülésein, a Palais-Royal cso-

* Lásd: Bertrand de Molleville. *Mémoires*. II. 221. (A fenyítő rendőrség jelentése után.) — Schmidt. *Tableaux de la révolution*. I. 215. (Dutard ügynök jelentése 1793 május 13-ikáról.) — Lacretelle. *Dix ans d'épreuves* 35-ik lap: »Éjjél tájban volt, midőn eső, dér, hó és metsző hidegben mentünk a Feuillanta-egyház közelébe, hogy a nemzetgyűlés karzatára helyet kapjunk, melyet csak másnap délben kelle elfoglalnunk. Ki kellett azt küzdenünk azon tömegtől, melyet a szenvedélyek, s a mieinktől igen különböző érdekek hevítének. Mert nem tartott soká, hogy észrevettük, miszerint a karzati közönség nagy része fel volt bérelve, s hogy azon kegyetlen jelenetek, melyek minket kétségbeejtének, neki örömet szerzett. Nem vagyok képes elmondani minő borzalom fogott el, midőn hallám, hogy e nők, kiket azóta kötő aszszonyoknak (*tricoteuses*) neveztek, Robespierrenek már akkor gyilkos tanain kéjelegtek, miként gyönyörködtek az ő éles hangjában, s miként nyelték el pillantásaikkal az ő csúnya alakját, az irigységnek élő kinyomatát.« (1790 első hónapjairól.)

portjaiban, a nézők közé vegyülni, s különösen a nemzetgyűlés karzatain, s ott azután adott jelre pisszegni vagy tapsolni. Főnökük a Szent-Lajos rend egyik lovagja, kinek engedelmességet esküsznek, és a ki rendeleteit a jakobinusok bizottságától nyeri. A nemzetgyűlésen ennek főhelyettese egy Saule nevű ember, »egy kövér, kis, egészen nyomorék öreg, ki egykor kárpos volt, azután szédelgő házaló, ki négy soujával árult akasztottak hájával telt dobozokat, mely szert vesebajok ellen használtak, egész életében részegeskedő, . . . s ez, eléggé éles, és folyton nedves hangja által a nemzetgyűlés karzatain némi tekintélyre tett szert.« De miután a belépti jegyekkel csalásokat követett el, elkergették; s így kénytelen volt »a zsiradékos dobozokat újra nyakába venni, s egy-két hónapig egy pajtásával, ki irodalmi ember volt, kóborolni a vidéken.« De midőn visszatért »egy udvari istállószolga pártfogása által helyet kapott a Tuileriák kertjének falával szemben, hol, majdnem a nemzetgyűlés közvetlen közelében kávéházat nyitott«, és most nála, az ő kávéházában, az ő irodájában, gyűlnek össze a karzatok bérenczei, hogy »megtanulják mit kell mondaniok, s minő napi parancs van kiadva a tapsolásra vonatkozólag.« De saját személyiségével is szolgál; »három hónapon keresztül ő ad irányt a gondjaira bízott karzatok szellemének, s az alkotmányozó gyűlés, az általa tett jó és kellemes szolgálatok jutalmául, kárpótlást szavaz neki«, melyhez a törvényhozó gyűlekezet »hatszáz livrenyi nyugdíjat, és a Feuillants-zárdában szabad lakást engedélyez.«

Könnyű eltalálni, hogyan végzik e fajta emberek a reájok bízott dolgokat, miután meg vannak fizetve. A

karzatok magaslatáról,* tüdejök erejével nyomják el a jobboldal óvásait; egy-egy határozat, pl. a nemesi címek eltörléséről »nem kiabálások, hanem borzasztó vonítások között fogadtatik el.«** Midőn híre terjed, hogy a Castries-palota a csőcselék által kiraboltatott, tapsolnak. Midőn arról van szó, hogy elhatározottassák, vajjon uralkodó valás maradjon-e a katholicismus, »azt kiáltják, hogy minden aristocratát fel kell akasztani, s akkor minden jól fog menni.« Minden merényletök nem csupán büntetlen marad, de sőt ilyenek elkövetésére bátoríttatnak; ha valamely nemesember panaszkodik pisszegéseik miatt, úgy a panaszkodó utasíttatik rendre, s az ő beavatkozásaik, feleselések, piszkolódásaik, fenyegetéseik, ezentúl mint valamely szabályos kerékmű vezettetnek be a törvényhozás munkájába. — A termen kívül levőkre még rosszabb befolyást gyakorolnak.*** A nemzetgyűlés több íz

* Lásd: *Moniteur*. V. 237. 1790 július 26-ikáról. V. 594. 1790 szeptember 8-ikáról. V. 631. 1790 szeptember 10-ikéről. VI. 310. 1790 október 6-ikáról. (Peretti abbé levele.)

** Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. II. 75. — *Moniteur*. VI. 373, 374. 1790 szeptember 6-ikáról. — Virieu úr: »Vissza kellene utasítani azokat, kik tapsok vagy pisszegések által szidalmazták tagjaitok némelyikét, és zavarják a vita szabadságát. E háromszáz néző legyen-e bíránk, vagy pedig a nemzet?« — Chasset elnök: »Szónok úr, rendre utasítom önt. Ön a szavazatok korlátozásáról beszél; ilyen soha sem fordult elő e gyűlekezésben.«

*** Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. Lettre de M. Lomprée, député liberal, à M. Séguin, chanoine (1789 november 2-ika körüli időből). »Szolgálatunk napról-napra terhesebb lesz; a nép dühének tárgyaivá lettünk, s miután nincs már egyéb módja a vihar kikerülésének mint az, hogy a papság birtokai feláldoztassanak, kénytelenek

ben kénytelen volt megkettőztetni őrségét. 1790 szeptember 27-ikén negyvenezer ember veszi körül a nemzetgyűlés helyiségeit, hogy kierőszakolja a miniszterek elbocsátását, s az ablakok alatt »gyilkolásokat indítványoznak.« 1791 január 4-ikén, mi alatt a névszerint felhívott egyházi képviselők egymás után lépnek az emelvényre, hogy vagy letegyék a papság polgári alkotmányára az esküt, vagy azt visszautasítsák, a Tuileriákban örjögő láрма emelkedik, mely egészen idáig elhat: »A lámpaoszlopokra azokkal, kik nem akarnak esküdni!« 1790 szeptember 27-ikén, Dupont oeconomista beszédet tartván az assignáták ellen, midőn kijött a teremből fűtytyökkel fogadták, ide-oda taszigáltatott, s a Tuileriák kertjében levő tó felé szorítottatott, a hová be is dobták, végre az őrség jött megmentésére. 1790 június 21-ikén kis hija volt, hogy Cazalès urat »a nép össze nem tépte és darabokra nem szaggatta.« * A jobboldali képviselők felé az utcákban és kávéházakban számtalanszor tesznek fenyegető mozdulatokat; nyilvános helyen alakokat állítanak fel, melyek őket nyakukba vetett kötéllel ábrázolják. Maury abbé több ízben van a felakasztatás veszélyében; egyszer azzal menekül, hogy pisztolyt ránt elő; más alkalommal Mirabeau vicomte kénytelen kardot

voltunk engedni az erőszaknak. A szükség már sürgőssé vált, és bántott volna, ha ön még itt lett volna, következetesen kiteve azon bántalmazásoknak és erőszakoskodásoknak, melyek engem is gyakrabban fenyegettek.«

* Lásd a *Mercure de France* 1791 január 15-iki, 1790 október 2-iki, és 1791 május 14-iki számaait. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. V. 343. 1790 ápril 13-ikéről. VII. 76. 1790 szeptember 2-ikéről. X. 225. 1791 június 21-ikéről. — De Montlosier. *Mémoires*. I. 357. — *Moniteur*. IV. 427.

ragadni védelmére. Clermont-Tonnerret, a Comtatnak* Franciaországgal való egyesítése ellen szavazván, a Palais-Royalban megtámadják, székekkel és botokkal ütlegetik, a kapus lakáig üldözik, azután palotájáig, s az ordító tömeg itt betöri az ajtókat, és csupán nagy nehezen vettetik vissza. — A jobboldali képviselőkre nézve lehetetlenné tétetik minden összegyülekezés, és midőn ezt megteszik, a kapuczinusok templomában, »kövekkel dobáltatnak«; egy más alkalommal a Rue-Royaleban levő salon-françaisben, ugyanily sorsban részesülnek; mindezek betetőzésére, az új bírák egy rendeletére termeik bezáratnak, s azon bántalmazások miatt, melyekkel ők illetetnek, őket büntetik meg.** Szóval, a nép kényére van bízva, és Malouet a legmérsékeltebb, legszabadelvűbb, legbátrabb és legszellemesebb, kijelenti, hogy »a nemzetgyűlésbe menve, ritkán felejté el magával vinni pisztolyát.«*** »Két esztendő óta, mondja ugyanő, t. i. a király futása óta, egy pillanatig sem élveztük a szabadságot és biztonságot.« — Ha egy mészárszékbe lépünk, írja egy másik képviselő, a bemenetnél látunk néhány vágómarhát, melyeket néhány napig még élni hagynak, míg el nem érkezett az idő, hogy leölessenek. Valahányszor beléptem a nemzetgyűlésbe, mindannyiszor ugyanily benyomást tett reám a jobb oldalon ülő nemesek, püspökök és parlamentaristák látása, kiket a baloldal bakói még egy

* A régi Avignon és Venaissin grófságoknak.

** Lásd: *Archives de la préfecture de la police, exposé par le comité du district de Saint-Roch, et jugement du tribunal de police, 15 mai 1790.*

*** Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 68. — De Montlosier. *Mémoires*. II. 257, 217. (Lavie úr beszéde 1791 szeptember 18-ikán.)

darabig élni hagytak.« Sorsuk az, hogy bántalmaztatnak és sértegettetnek még padjaikban is, »a bent és künn fenyegető veszély, a karzatok ellenségeskedése«, és a bejárat előtt összesereglett csaholók közé ékelve, »a személyes szidalmaztatások és a saint-germaini apátság* között, hangos kaczagások fogadják azon híreket, hogy kastélyaik felgyújtattak, beszédeiket egy negyedóránban harminczszor is félbeszakítják«, a hirlapírók és utczák»tízezer cerberusának« kegyelmére vannak bízva, kiknél bevádolják őket, az utczai csöcselék ordítózásával üldözi és »leköpi őket«; minden eszközt jónak találnak ellentállásuk megtörésére, s az ülőszék végén, midőn a nemzetgyűlés teljes számmal együtt van, megígérik nekik, hogy kerületeiknek ajánlani fogják őket«, azaz, hogy haza menvén lázadás fogja őket fogadni, a tartományokban ellenök állandóvá tett parasztháború.** — Az ily parlamenti eljárás, huszonkilencz hónapon át megszűnés nélkül gyakoroltatván, nem tévesztheti el hatását. Az ingadozók közül sokan elsodortatnak,*** a félelem még a megállapodott jellemekre is gyakorol hatást; az, ki emelt fővel menne még a lángok közé is, megrémül azon gondolatra, hogy a csöcselék az utca sarában hurezolhatná meg; a nép durvasága a kissé érzékeny idegekre is physical hatást gyakorol. Az 1791 július 12-ikén, a távollevők ellen

* T. i. a börtön közt, mert az egykori saint-germaini-apátság használtatott börtön gyanánt. — Fordító jegyzete.

** Lásd a *Mercure* 1791 október 1-i számában Mallet-Dupan cikkét.

*** Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 66: »Csupán azok ellenzékieskedhettek, kik nem riadtak vissza sem a bántalmaktól, sem a fenyegetések, sem a tettlegességektől.«

elrendelt névsor felolvasása bizonyítja, hogy százharminckét képviselő már elhagyta helyét.* Tizenegy nappal előbb pedig, a jelenvoltak között kétszázhetvenen kijelenték, hogy ezentúl nem vesznek részt a tárgyalásokon. S így még mielőtt az alkotmány elkészült, az egész ellenzék, négyszáz képviselővel, tehát a nemzetgyűlés egy harmadánál több, vagy eltávozott, vagy elhatározta, hogy közbe nem szól. A forradalmi párt, elnyomásával megszabadítá magát minden ellenállástól, s az erőszak, melynek az utczákon való uralmat köszönheté, a parlament felett is kezébe adá.

IV.

Az oly gyűlésben, mely az egész hatalommal rendelkezik, rendesen az szokott történni, hogy valamelyik párt befolyásra vergődik, s maga köré gyűjti a többséget, a maga kebeléből ad minisztereket, s ez elég szokott lenni arra, hogy némi józan észszel bírjon. Mert vezetői, t. i. a miniszterek, közében levén a kormány, felelősek lesznek, s midőn valamely törvényt indítványoznak vagy elfogadnak, kötelesek annak hatását előre látni. Ritkán fordulhat elő, hogy valamely hadügyi vagy tengerészeti miniszter oly katonai törvényt fogadna el, mely a hadsereg vagy a tengerészet kebelében állandóvá tenné az engedetlenséget. Ritkán fordul elő az is, hogy valamely pénzügyminiszter oly kiadásokat indítványozna, melyek a bevételek által nem fedeztetnek, vagy, hogy oly adószedési rendszert hozna be, melylyel az adót nem lehet

* Lásd : Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. X. 432, 465.

behajtani. A többség vezetői, a felvilágosítások közepette állván, naponként minden részletről tudomást nyervén, tapasztalt tanácsadók és jártas hivatalnokok által körülvétetvén, fejeivé lesznek a közigazgatásnak is, és az elméletből azonnal átmennek a gyakorlatba, s valóban a speculativ politika kódének ugyancsak sürűnek kellene lenni agyukban, hogy a tapasztalás által folyton gyűjtött világosság oda be ne hathasson. Állítsuk a legelhatározottabb theoreticust valamely hajó kormányrúdjához, és tapasztalni fogjuk, hogy bármily merevek legyenek is elvei és elfogúltságai, ha csak nem vak, vagy nem kényszerített vakok által, soha sem lesz oly önfejű, hogy mindig balra vagy mindig jobbra kormányozzon. És valóban, a királynak Varennesből való visszatérte után, midőn a nemzetgyűlés ura a végrehajtó hatalomnak, s a minisztereknek egyenesen parancsokat osztogat, maga ismeri el, hogy alkotmánygépezetének működése csak rombolni képes, s épen a forradalom fő intézői, Barnave, Duport, a Lameth-k, Chapellier, Thouret,* iparkodnak megjavítani a gépezetet, hogy annak lökéseit mérsékeljék. De a tanulmány és értelem azon forrását, melyhez egy pillanatra elzarándokolnak, hogy abból saját akaratuk ellenére és már későn merítsenek, már kezdettől maguk zárták el. 1789 november 6-ikán a nemzetgyűlés, az elvek iránti tiszteletből és a megvesztegettetéstől való félelemből, elhatározta, hogy tagjai közül senki sem lehet miniszter. Íme, önmagát fosztotta meg ez által azon tapasztalásoktól, melyet az ügyek közvetlen intézéséből meríthetett volna, s minden ellensúlyozás nélkül zsák-

* Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 153.

mánya lett az elméletek örvényének, és saját határozata folytán arra lőn kárhoztatva, hogy ne legyen egyéb mint egy törvényhozási akadémia.

Ennél még rosszabb az, hogy ugyanezen hiba egy másik hatásának következtében, a nemzetgyűlés önmagát kárhoztatta folytonos aggodalmakra. Mert lanyha és gyanus kezek között hagyván meg azon hatalmat, melyet nem akart magának megtartani, e miatt folyton nyugtalanságban él, és valamennyi határozatai kinyomátát viselik nem csupán azon szándékos tudatlanságnak, mely közé sánczolja magát, de azon túlzott és képzelt félelemnek is, melyben él. — Képzeljünk el egy hajóban levő ügyvédek, irodalmárok és egyéb utasokból álló társaságot, mely a rosszúl élelmezett legénység segedelmével magának bitorolja a főhatalmat, de visszautasítja azt, hogy a kormányost és parancsnokló tisztet maga közül válaszsza meg. A régi kapitány jelöli ki ezeket ezentúl is, és illendőségből, s miután különben is jó ember, meghagyják neki czímét, és reá bízzák a parancsok keresztülvitelét. Ha a parancsok oktalanok, ez annál rosszabb reá nézve; ha ellentáll, újabb zendülés segélyével kiereszabolják beleegyezését, s még ha ezek keresztül sem vihetők, ő tétetik felelőssé azok végrehajtása miatt. E közben a műkedvelők csoportja, a fedélközön, a kormányzástól és iránytűtől távol egy kamrában összegyűl, s az úszó testek egyensúlyáról értekezik, új hajózási rendszert határoz el, az egész hajóterhet a tengerbe dobhatja, minden vitorlát kifeszített és megdöbbenik, midőn látja, hogy a hajó oldalra dől. Világos, hogy a tiszt és a kormányos rosszúl végezték dolgukat. Elcsapják tehát őket és másokat tesznek helyökre, s a hajó, mely mind-

inkább félrehajlik, lassanként mindenfelől vízzel kezd megtelni. Most a hiba a kapitányra s régi embereire háríttatik; annyi legalább is bizonyos, hogy nincs bennök jóakarát; az ily kitűnő hajózási rendszernek magában is sikeresnek kellene lennie; s ha elbukik, ennek más oka nem lehet, mint hogy akadályokat gördítettek útjába. Bizonyos, hogy a régi uralom emberei között árulók vannak, kik inkább elbuknak, semhogy meghajoljanak; ezek szörnyek és köz ellenségek; le kell őket fegyverezni, örködni felettük, megragadni és megbüntetni őket. — Így okoskodik a nemzetgyűlés. Világos, hogy elég volna megnyugtatótására, ha az általa kijelölt belügyminiszter minden reggel magához hivatná az általa kinevezett rendőrfőnököt. De ezen oly egyszerű segédeszköztől saját rendelete által fosztá meg magát, s így nincs egyéb menekvése, mint hogy egy »vizsgáló-bizottságot« szervezzon, melynek feladata volna a »nemzet-sértésben« vétkeket felkutatni; * e szónál nincs ingadozóbb, ily intézménynél nincs károsabb. E bizottmány, melynek feladata volna egy Lenoir, egy Fouché ügyeit végezni, minden hónapban megújíttatik, nincsenek jártas ügynökei és hiszékeny s újoncz képviselőköl állván, tehetetlenségét erőszakkal pótolja, és eljárása már is hasonlít a jakobinusok inquisitiójához.** Aggódó és gyanakvó levén, bátorítja a feljelentéseket,

* Lásd az 1789 július 23 és 28-iki rendeleteket. — *Archives nationales*. Papiers du comité des recherches, több helyén. — Egyéb ily ügyek között lásd Persán asszonyét (*Moniteur*. V. 611, az 1790 szeptember 9-iki ülésben) és Malouet-ét, ennek *Mémoires* című munkájában. II. 12.

** Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IV. 56. (Rapport de Garan de Coulon); IV. 49. (Arrêté du comité de recherches, 28 décembre 1789.)

és nem találva összeesküvéseket, költ ilyeneket. Az akarat e bizottság szemében már tett, s az ingadozó tervek már végbevitt merényletek számában mennek. Egy, az ajtónál hallgatódzó inas feljelentésére, egy mosónénak pletykájára, ki valamely fészülő köpeny zsebében egy írott papírdarabot talált, egy rosszúl magyarázott levélre, ingadozó jelekre, melyeket a bizottság kiegészít és a képzetet erejével összeköttetésbe hoz, államcsínyt kovácsol, kihallgatásokat, házmotozásokat, éjjeli megtámadásokat, elfogatásokat* rendel; e bizottság túloz és sötét színekbe öltöztet mindent, és mindezt nyílt ülésben a nemzetgyűlés elé terjeszti. Majd a nemesség összeesküvését fedezi fel, mely Brestet az angoloknak akarja kiadni,** majd a rablókét, kik a termést elpusztítják, majd a július 14-iki összeesküvést, melynek célja Párizs felégetése, azután Favrasét Lafayette, Necker és Bailly meggyilkolására, azután Augeardét a király megszöktetésére, s másokat, hétről-hétre újakat, nem számítva azokat, melyek a hírlapírók agyvelejében burjánzanak, s melyeket Desmoulins, Fréron, Marat lapjaik minden számában trombitaharsogással hirdetnek. »E nyugtalanítások naponként kikiáltatnak az utcákon, mint a répa és kel, midőn eladásra kínálják, s a jó párizsi nép beszívja azo-

* Ilyenek Riolles, Bussy s egyéb urak, Jumilhac asszony és két más nőnek, egyiknek Bar-le-Ducben, a másiknak Nancyban történt elfogatása, stb.

** Lásd az 1789 július 28-iki ülésben, Duport és Rewbell beszédeit, stb. — *Mercure*. 1791 január 1-éről. (Mallet-Dupan cikke.) — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. V. 146.: »Íme egymásután öt hat összeesküvés, egyik a lisztes, másik a pénzes zsákok ellen«, stb. (Desmoulins Camill cikke.)

kat pocsolyáink dögleletes kipárolgásával együtt.* Ilyen és egyéb tekintetben a nemzetgyűlés úgy cselekszik, mint a nép; azon meggyőződésben, hogy veszélyben van. hoz törvényeket, mint a hogy a nép felkeléseket támaszt, és rendeleteivel iparkodik magát biztosítani, mint a nép a nyársak segélyével.** Miután elmulasztotta a megindító rugóra tenni kezét, minek segélyével a gépezetnek irányt adhatott volna, bizalmatlansággal viseltetik valamennyi régi kerékmű iránt. A régieket akadályokul tekinti, és a helyett, hogy hasznára fordítaná azokat, egyenként törí szét, a parlamenteket, a tartományi rendeket, szerzetes rendeket, az egyházat, nemességet és a királyságot. Az újak iránt gyanakodással viseltetik, s a helyett, hogy

* Lásd: *Archives de la préfecture de la police*. A saint-rochi nagy bizottság tárgyalási jegyzőkönyvének kivonata, 1789 október 10-ikéről: »Elhatároztatik, hogy a község tagjai felkérteessenek, miszerint a legnagyobb okossággal, tevékenységgel és hatalmokban álló minden erejökkel, iparkodjanak felfedezni, leleplezni és nyilvánossá tenni, azon borzasztó összeesküvéseket és pokoli árulást, mely a főváros lakói ellen folyvást kovácsoltatik, és hogy a közönségnek feljelenítsék az ilyen összeesküvések valamennyi szerzőit, támogatóit és híveit, bármily rangúak legyenek azok, hogy az illetők személyiségeit hatalmokban kerítsék, és megbüntettetéseket azon szigorral szorgalmazzák, melyet hasonló merényletek megérdemelnek.« — A katonai csapat parancsnoka és a kerületi kapitányok mindennap érintkezni kötelesek a bizottsággal, hogy azzal értekezhessenek. — »Ameddig a nyugtalanságok tartanak, minden ház első emeletét éjjel lámpákkal kell ki-világítani, s a kerület valamennyi polgárai felszólíttatnak, hogy ha csak szolgálatban nincsenek, esti 10 órakor honn legyenek. . . . Valamennyi polgár felszólíttatik, hogy a mennyiben csak lehet, részt vegyenek mindabban, a mi a fővárosban csendesen terjedő összeesküvés megtudására és felfedezésére vezethet.«

** Lásd: *Actes des Apôtres*. V. 56. Lettre de M. de Guillermy,

azokat alkalmasakká tenné, már előre is lerontja, így tesz a végrehajtó hatalommal, a közigazgatási és bírósági közegekkel, a rend- és csendőrséggel, a hadsereggel.* Ez övrendszabálynak köszönheti, hogy ez intézmények egyike sem fordítható ellene; de ugyanezen övrendszabálynak köszönheti azt is, hogy egyik sem töltheti be rendeltetését. — Az építésnél, úgy mint a rombolásnál két rossz tanácsadója volt, egyrésről a félelem, másról az elmélet; s a régi gépezetnek romjai felett, melyet meggon-
dolás nélkül tett tönkre, az új gépezet, melyet előrelátás nélkül hozott létre, csak azért indul meg, hogy összeros-
kadjon.

31 juillet 1790. »E két éjen át (1789 július 13 és 14.), melyen együtt valánk, hallám, a mint egyik képviselő el akarta velünk hitetni, hogy a tüzéresapat parancsot kapott, miszerint ágyúit a mi termünk felé irányozza; egy másik, hogy termünk alá van aknázva, és hogy fel fogják robbantani; egy harmadik meg épen azt bizonyíthatá, hogy a lőpor szagát is érezte, mire azután gróf Virieu azt felelé, hogy a lőpor szaga csak akkor érzik, ha már meg van gyújtva.«

* Lásd: Dumont. *Souvenirs*. 351.: »Minden egyes alkotmányos törvény a párt diadala volt.«

II. FEJEZET.

A rombolások. — I. A régi uralom két fő hibája. — Két fő reform. — Ezeket a király és a szabadalmazottak indítványozzák. — Megfelelnek a valódi szükségletnek. — Ha tágabbra terjesztetnek, megszűnnek használhatókká lenni. — II. A társaságok természet, s az életképes alkotmány elve. — III. A rendek az államban. — Az aristocratiának politikai ügyességei. — Intézkedései 1789-ben. — Azon különös szolgálat, melyet tehetett volna. — A nemzetgyűlés elve az eredeti egyenlőségről. — A felsőház visszavetése. — Az aristocratiához hűbéri jogai. — Mily mértékben és miért voltak azok jogosultak? — Hogyan kellett volna azokat átalakítani? — A nemzetgyűlés elve az eredeti szabadsággal szemben. — A különböztetés, melyet a hűbéri követelésekre nézve megállapít. — Hogyan magyaráztatik ennek elve. — A hozott törvény hiányai. — A hűbéri jogok megváltásának nehézsége. — A összes hűbéri adózás tényleges megszüntetése. — A földbirtokok czímeinek és neveinek megszüntetése. — Az aristocratiára táplált elfogultság növekedése. — Az aristocratiát ért üldöztetések. — A kivándorlás. — IV. Az államban levő testületek. — Az egyházi testületekben 1789-ben uralkodó visszaélés és lanyhaság. — Miképen gyakorolta az állam ezekkel szemben felügyeleti és reformáló jogait. — A testületek hasznossága társadalmi szempontból. — Mennyiben egészséges a kolostori intézmény? — A szerzetesek buzgósága és szolgálatai. — Miképen kellett volna az egyházi javakat felhasználni? — A nemzetgyűlés által, a magántársulatok és a holt kéz iránt gyakorolt elvek.

— Valamennyi testület megszüntetése és kisajátítása. — A tized önkényes megszüntetése. — Az egyházi javak elkobzása. — Ennek következményei a kincstárra és a kisajátított szolgálatokra. — A papság polgári alkotmánya. — Az egyház jogai az állammal szemben. — Az összekocczanás bizonyos; ennek következményei. — A papok állami hivatalnokoknak tekintetnek. — A törvény fő intézkedései. — Az eskü kötelező volta. — A papság nagyobb része visszautasítja annak letételét. — A hívek többsége részökön van. — A papok és a hívek üldöztetnek.

I.

A régi társadalom alkatában két alaphiba volt, melyek két fő reformot vontak maguk után.* Először: a szabadalmazottak megszűntek azon szolgálatokat végezni, melyeknek jutalmát épen a szabadalmak képezték, s így ezek önkényes terhek valának, melyeket a nemzet egyik része hordott a másiknak könnyebbségére; el kelle tehát ezeket törölni. Másodszor: miután a kormány önkényuralmi volt, a köz vagyonnal úgy bánt, mint ha magán vagyona lett volna, tetszése szerint és elpazarolva azt; szükséges volt tehát azt hathatós és szabályozott ellenőrzés alá vetni. Azon kettős feladat, melyet 1789-ben kellett végrehajtani, az volt tehát, hogy adó tekintetében minden polgár egyenlővé tétessék, és hogy az adófizetők erszénye, képviselőik kezeibe jusson; s a szabadalmazottak úgy mint a király, ellentállás nélkül fogadták el ezt. — És nem csupán a nemesség és papság nyilatkozott e tekintetben teljesen egyértelműleg panaszirataiban, hanem a fejedelem is, 1789 június 23-ikán kelt nyilatkozatában e két czikkelyt maga rendelte el. — Ezentúl minden adó

* V. ö. e munka I. kötetének első és ötödik könyveit.

és kölcsön csak úgy lesz érvényes, ha abban a köz rendek megegyeznek; s e beleegyezésnek meg kell újíttatnia, valahányszor a rendek újra összegyűlnek; a költségvetést a rendeknek minden esztendőben meg kell vitatniok, pontosan megszabniok, felosztaniok, megszavazniok és indokolniok; felosztásában és felhasználásában semmiféle önkénynek sincs helye; minden egyes tételre, még a király háztartását sem véve ki, ezentúl a szükséges összeg külön-külön szavaztatik meg; minden tartományban vagy adókerületben, tartományi gyűlés választatik, mely felében egyháziakból és nemesekből, felében pedig a közép osztály tagjaiból fog állani, s ennek feladata lesz az általános adókat kivetni, a helyi ügyeket intézni, a közmunkákat meghatározni és vezetni, a kórházakat, fogházakat, a koldustanyákat igazgatni, s a mikor ülésszakának ideje lejárt, egy közbenjáró bizottság által végeztetni mindezeket: íme, a központban levő fő ellenőrzés helyett a vidéken harmincz másodrangú ellenőrzési intézmény. — Az adó tekintetében ezentúl semmi mentesség, semmi megkülönböztetés nem lesz; az útépités tekintetében megszűnik a robot; a nem-nemesekre kivetett szabad hűbér megszűnik; kárpótlás fejében megszűnnek a holt kéz előjogai; hasonlóképen a vámvonalak; a kapitányságok száma korlátoltatik; a só- és fogyasztási adó még enyhébb lesz; a polgári igazságszolgáltatás, mely a szegényekre nézve nagyon költséges, és a fenyegető igazságszolgáltatás, mely az alsóbb rangúakra nézve igen szigorú volt, megváltoztattatnak: íme, azon fő reformon kívül, mely az adózási kötelezettség egyenlőségét mondja ki, meg van kezdete és előjele azon még sokkal teljesebb működésnek is, mely a hűbéri kor békóit teljesen szét

fogja törni. Különben is, hat héttel utóbb, augusztus 4-ikén, a szabadalmazottak, a nemeslelkűség egy felmagasztosult pillanatában, maguk fogják széttörni és felbontani mindezeket. — A kettős reform tehát nem találkozott semmiféle akadálylyal, és mint Young Arthur barátjainak mondá, arra »hogy elfogadtassék, elég volt az egyszerű szavazás.« *

S e reform elég volt, mert ez által valamennyi valódi szükséglet ki vala elégítve. — Egy részről, az adóra vonatkozó szabadalmak megszüntetettvén, a parasztnak, s általában a kis adófizetőnek terhei, felényivel, sőt kétharmadával csökkentek; a helyett t. i. hogy a tiszta jövedelem 100 frankja után 53 frankot fizetne, már csak 25-öt, sőt csak 16-ot fizet; ** óriási könnyebbítés volt már ez is, és ha ehhez hozzászámítjuk a fogyasztási és sóadónak indítványba hozott leszállítását, mondhatjuk,

* Lásd: Arthur Young. *Travels in France*. I. 209, 223. »Ha a községi képviselők, makacsul visszautasítják azt, amit nekik felajánlottak, biztos és nagyszerű jótetteket a sors véletlen játéka-nak engednek által, s az utókor, a helyett, hogy áldaná emléköket, mint igaz hazafiakét, kik csupán hazájok javát tartják szem előtt, átkozni fogja őket.«

** Az alkotmányozó gyűlés becslése szerint a földadónak 240 milliót kellene jövedelmeznie, és a tiszta jövedelemnek, mely egész Franciaországra nézve 1200 millióra tétetik, $\frac{1}{5}$ -ét kitennie. Azon felül az ingóságok után járó adónak, melylyel a fejadót helyettesítik, 60 milliót kellett jövedelmeznie. Ez tehát az egyenes adók összegét 300 millióra emeli, vagyis a tiszta jövedelem 25%-át teszi. — Ha megtartatott volna az egyenes adók terén a régi uralom alatti összeg (Neckernek 1789 májusban tett jelentése szerint 190 millió), úgy az egyenes adó a tiszta jövedelemnek csak $\frac{1}{6}$ -át, vagy 16%-át tette volna ki.

hogy a parasztság állapotát gyökeresen megváltoztatta. Számítsuk még ehhez az egyházi és hűbéri adózások megváltását, s akkor mondhatjuk, hogy a parasztság húsz év alatt, mint tulajdonosa a talaj ötöd részének, a forradalom erőszakoskodásai nélkül elérte volna a függetlenség és jólét ama fokát, melyet a forradalom segélyével ért el. — Más részről, az által, hogy az adó évenként szavaztatik meg, nem csupán megszűnnek a közvagyon kezelésében a pazarlás és önkényes kiadások, de megalapított egyszersmind a parlamenti kormányzás, mert, a kinek kezében van az erszény, az már is ura a hatalomnak, vagy nem sokára az lesz; minden szolgálati ág fentartására vagy megállapítására, ezentúl a rendek beleegyezése lesz szükséges. A három kamra közül, melyet a három rend képezett, kettőben a nem-nemesek valának túlsúlyban. Sőt még a közvélemény is az ő részökön volt, és a király, mint valódi alkotmányos fejedelem, távol a zsarnokok parancsoló merevségétől, még a közönséges ember kezdeményezési jogával sem bírt. A túlsúly így a községi képviselők részére ment által, és ezek, a fejedelemmel és általa, törvényszerűen, megrázkódtatások nélkül hajthattak volna végre, megtárgythattak és befejezhettek volna minden hasznos reformot.* — Ez elég volt; mert az emberi társaság épen úgy, mint az élő test, rángatódzásokba esik, ha igen nagy műtéteket végzünk rajta; s ezen, bár

* Dumont. *Souvenirs*. 267. (Mirabeau szavai három hónappal halála előtt): »Ó barátom! mennyire igazunk volt, midőn már kezdetben meg akartuk gátolni, hogy a községi képviselők ne jelentsék ki magukat nemzetgyűlésnek! Ez volt a baj kezdete. Ők akartak uralkodni a király felett, a helyett, hogy általa uralkodtak volna.«

korlátolt műtéteknél nagyobbakat Franciaország 1789-ben nem bírt volna elviselni. Méltányosan és újra felosztani valamennyi egyenes és közvetett adót, megválttatni, átalakítani és a határokon összegezni valamennyi vámot, kárpótlás segélyével megszüntetni minden hűbéri és egyházi adót, e műtét óriási, s ép oly bonyolódott, mint kényes dolog volt. Ezt csupán a kicsinyességig menő tárgyalások segélyével, pontos számítással, hosszas kísérletekkel és kölcsönös engedményekkel lehetett volna elintézni; Angliában, a legújabb időben, egy negyed századra volt szükség, hogy ennél kisebb reform, t. i. a tizedek ügyének és a polgárjognak átalakítása keresztültivessék; s a mi gyülekezeteinknek is időre volt szükségök, hogy politikai neveltetésök befejeztessék,* hogy az elméletekről lemondjanak, hogy az ügyek kezeléséből és a részletek tanulmányozásából ismerjék meg azon távol-ságot, mely a speculáció és a gyakorlat között van, hogy belássák, miszerint az intézmények rendszere csupán a megszokás új rendszere által működhetik, s hogy új megszokás rendszerét ráparancsolni az emberekre annyi, mint ha valaki *régi házat akarna építeni*. — Pedig a munka, melybe fognak, ilyen. Visszavetik a király indítványait, a korlátolt reformokat, a fokozatos átalakításokat. Így kívánja ezt a tiszta ész, mely az emberi jogokat és a *Társadalmi szerződés* feltételeit felfedezte.

* Lásd : Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1789 ápril 29-ikéről, hol a leendő alkotmány elveiről mondja : »Legalább egy nemzedékre volna szükség, hogy annak gyakorlataival megismerkedjenek.«

II.

Alkalmazzuk a *Társadalmi szerződést*, ha ezt jó-nak látjuk, de csupán oly emberekre, a kiknek számára az készült. Ezek pedig elvont emberek, milyenek soha és sehol nem találhatók, tiszta lények, kik a metaphysica bűvös vesszejének hatalma által teremtetek. Tényleg hoztak létre ilyeneket,* szándékosan megfosztva őket mindazon különbségektől, melyek egy embert a másiktól elválasztanak, a francziát a pápuától, a jelenkori angolt a Caesarkorabeli brittől, és csupán a valamennyivel közös jeleket tartották meg. Így azután egy csodálatosan csekély maradványt, az emberi természetnek végtelenül megcsonkított kivonatát kapták meg, azaz, a kor meghatározása szerint »oly lényt, kiben megvan a boldogság vágya, és az okoskodás képessége«; ennél semmivel többet és semmi mást. És ezen mintára alkottak, egymás közt teljesen hasonlóan sok millió embert; s azután egy második, az elsőhöz hasonlóan óriási egyszerűsítés segélyével, mindezeket teljesen függetleneknek, egyenlőknek, múlt, szü-lők, összeköttetések, hagyományok, szokások nélkülieknek tételezték fel, mint megannyi mennyiségtani egységet, elválaszthatókat egymástól, egyértékűeket, s azt képze-lék, hogy ezek első ízben gyűlvén össze, első ízben ta-nácskoznak együttesen. Nem volt nehéz a nekik tulajdo-nított természetből, s azon helyzetből, melybe őket tévék, érdekeiket, akaratukat és szerződésöket levezetni. De

* Lásd e munka I. kötetének második könyvében a 3-dik fejezetet.

abból, hogy e szerződés nekik megfelel, nem következik, hogy másoknak is megfelel. — Ellenkezőleg, az következik, hogy másoknak nem felel meg, s e meg nem felelés rendkívül nagymérvű lesz, ha élő népre erőszakolják; mértéke ennek lesz azon óriási távolság, mely a valódi és teljes embert az üres elvontságtól, a bölcsészeti kísértettől, üres, lényegtelen csalképtől elválasztja.

Bizonyos, hogy ma nem az ily lényekről, nem oly emberekről van szó, kik az emberi minimumra vannak visszavezetve, és megcsonkítva, hanem az 1789-iki francziákról. Egyedül ezek számára készítenek alkotmányt; s így egyedül őket kell szemügyre vennünk, és világos, hogy ezek különös sajátságú emberek, megvan saját vérmérsékletük, megvannak képességeik, hajlamaik, megvan vallásuk, történelmök, egy egész értelmi és erkölcsi oktatás, örökölt és mély, melyet az eredeti fajtól kaptak át, s melyet minden nagy esemény, minden politikai vagy irodalmi korszak, húsz századon át erősített, vagy átalakított, vagy bizonyos kinyomattal ellátott. Ilyen formának képzelhetünk egy egyedül álló fajú fát, melynek törzse a kor által megvastagodott ugyan, de egymás feletti rétegeiben, csomóiban, hajlésaiban, ágaiban megtartja nedveinek és megszámlálhatlan átélt éveinek nyomát. A mindennapi és határozatlan bölcsészeti meghatározás, ily szervezetre alkalmazva, gyermekes külsőség, és nem tanít meg semmire. — Annál kevésbbé, mert az így összezavart és bonyolódott alapon végtelen különfélések és egyenlőtlenségek rajzolódnak le, melyek a kor, nevelés, hit, osztályok és vagyon kifolyásai; s ezeket számba kell venni, mert hozzájárulnak az érdekek, szenvedélyek és akaratok létrejöveteléhez. Ha ez

egyenlőtlenségek közül csak a legkézzelfoghatóbbakat vizsgáljuk, világos, hogy az élet közép tartama szerint,* a népesség fele gyermekekből, a felnőttek fele pedig nőkből áll. Húsz ember közül tizennyolczan katolikuskok, s ezek közül tizenhatan hívők, legalább szokásból vagy hagyományból. Franciaország huszonhat millió lakosa közül, huszonöt millió nem tud olvasni; legfeljebb egy millió olvas; a politikában pedig öt-hatszáz ember mondható jártasnak. — A mi minden egyes osztálynak helyzetét, eszméit, érzelmeit, műveltségének minőségét és fokozatát illeti, ennek kimutatására egy nagy kötetre volt szükségünk. — Említsünk fel még egy vonást, mely legfontosabb mindannyi közt. Ezen egymás közt annyira különböző emberek, távol állanak attól, hogy függetlenek legyenek egymástól, és hogy most először szerződnenek egymással. Nyolczszáz év óta ők és őseik egy nemzettestet alkotnak, s ezen közösségnek köszönhatték, hogy megélhettek, szaporodhattak, finomúlhattak, s azon jólét és felvilágosultság egész örökségét felhalmozhatták, melyet ma élveznek. E közösségben mindenki hasonlít a szerves testekben levő egy-egy sejthez. Bizonyos, a test nem egyéb mint a sejtek összesége, de a sejtek is csupán akkor születnek meg, akkor állanak fenn, fejlődnek, és érik el egyéni céljokat, ha az egész test egészséges. Első érdek tehát a szervezet jóléte, s az egyes részleges életeknek mind, akár tudják akár nem, alap-szükségletök a nagy, össz-élet fentartása, melyben mindannyian benfoglaltatnak, mint a hangjegyek valamely

* Voltaire szerint az emberi közép életkor csak huszonhárom év. (Lásd: *L'homme aux quarante écus.*)

zenedarabban. — S ez reájok nem csupán szükség, de kötelesség is. Minden egyes ember már születésekor adósa az államnak és adóssága folytonosan növekszik, míg felnőtt korúvá lesz; mert az állam közreműködése, törvényeinek oltalma, a nyilvános hatalom pártfogása segélyével, nyerte ősei, közvetlenül pedig szüleitől az életet, vagyont, nevelést. Képességei, eszméi, érzelmei, egész erkölcsi és természeti lénye oly eredmény, melyhez a község. közelről vagy távolról hozzájárult, legalább mint ápolója és védője. E jogcímnél fogva a község hitelezője lesz a gyermeknek, mint a szükségben levő atya munkabíró fiának; a községnek joga van táplálkozásra és szolgálataira, s bármivel rendelkezik, erővel és segélyforrásokkal, jogosan követelheti ebből a maga részét. — S a gyermek, a polgár ezt tudja, érzi; a hazának eszméje mélyen beléje van vésve, és ha megjő az alkalom, heves szenvedélyekben, folytonos áldozatokban, hősi akaratban fog nyilatkozni. — Íme, ilyen a valódi francia, s rögtön meglátjuk azt is, mennyire különbözik az egyszerű, meg nem különböztethető, — egymástól szétválasztott egyedeiktől, melyeket a bölcsészek helyére tesznek. — Társulásukat nem kell még megalkotniok, az létezik; nyolcz század óta *nyilvános dolog* ez közöttök. E dolognak üdve és gyarapodása az ő érdekök, szükségök, kötelességök és legbensőbb kívánságuk. Ha szerződésről lehet itt beszélni, úgy azt mondhatjuk, hogy a szerződés egy neme közöttök már megvan, már előre megkötöttetett. Legalább annak egy első czikke meg van állapítva, és uralkodik a többiek felett. Az államnak nem szabad feloszlania. Ebből következik, hogy legyenek nyilvános hatalmak. Kell, hogy a polgárok engedelmes-

kedjenek nekik. Ha több ily hatalom van, ezeknek meg kell határozva és mérlegelve lenni, oly módon, hogy összhangzatosan segítsék egymást, és meg ne semmisüljenek ellenzékieskedésök által. Kell az is, hogy az elfogadott kormányzat az ügyek vezetését az erre legképeesebb emberekre bízza, hogy azok jól vitessenek. — A törvény célját nem abban kell keresni, hogy az akár a kisebbség akár a többség, hanem az összeség javára szolgáljon. — Ezen első cikkelyt senki meg nem változtathatja, sem a kisebbség, sem a többség, sem a nemzet által kinevezett gyülekezet, sem a nemzet maga, még ha egyértelműleg határozná is. — A nemzetnek nincs joga önkényűleg eljárni a közös ügyben, azt képzelődése által veszélyeztetni, azt valamely elv alkalmazásának, vagy valamely osztály érdekének alárendelni, legyen bár azon osztály a legszámosabb. Mert a közös ügy nem az övé, az az egész elmúlt, jelen és jövőendő összeségé. Minden egyes nemzedék ideiglenes ügynöke, és felelős letéteményese az értékes és dicső örökségnek, melyet átvett attól, mely őt megelőzte, és átadni köteles az utána következőnek. Ezen *örökké tartandó alapítványban*, melyhez minden egyes francia, Franciaország keletkezésének első napja óta hozzájárult a maga részével, épen nem kételkedhetünk a megszámlálhatlan jótévkök szándékáról: azon feltétel alatt tették ez alapítványt, hogy az érintetlen maradjon, és hogy annak minden egyes egymásután következő haszonélvezője azt csupán csak kezelhesse. Ha pedig e haszonélvezők bármelyike, akár elhamarkodásból, akár részrehajlásból, megkárosítja a reá bízott letéteményt, úgy hiábavalóvá teszi valamennyi elődének áldozatait, és valamennyi utódának re-

ményeit megsemmisíti. — Így tehát, a ki alkotmányt akar létrehozni, annak a községet egész kiterjedésében, nem csupán a jelenben, hanem a mennyire tekintetével elér, a jövőben is szemügyre kell vennie. E tekintet, e hosszas vizsgálódás célja a közérdek, ennek kell alárendelnie minden mást, és csak ebből következően kell az alkotmányt elkészítenie. Legyen az alkotmány oligarchiai, egyeduradalmi vagy aristocraticus, nem egyéb mint egy gépezet, jó, ha eléri célját, rossz, ha nem, s hogy ezt elérhesse, mint minden gépezetnek, a talaj, az anyag, és a körülmények szerint változnia kell. A legtudományosabb is haszontalan, ha az államot felbomlásra viszi. S a legdurvább is helyes, ha az államot összetartja. Olyan egy sincs, mely igényt támaszthatna régiségre, általánosságra és arra, hogy abszolút érvényű legyen. A nép, a kor, a polgárisultság fokozata, a belső és külső állapotok szerint, valamennyi polgári és politikai egyenlőség és egyenlőtlenség hasznossága vagy kártékony volta, sorban egymásután megszűnhetnek, következésképp méltó lehet arra, hogy a törvényhozó megszüntesse vagy fentartsa, s azért a törvényhozónak, e fensőbb és üdvös szabály szerint, nem pedig képzelt és lehetetlen szerződés szerint kell a polgároknak és nyilvános hatalmaknak jogait megállapítania, korlátoznia, felosztania, a központon és a vidéken, vagy örökösödés vagy választás, vagy egyenlővé tétel, vagy szabadalmak útján.

III.

Azon kérdés merül fel már most, vajjon előre el kellett-e mindent pusztítani, és kellett-e, hogy az osztályok és testületek megszüntetessenek, vagy csak reformáltassanak is? — Két különösen kiváló osztály, a papság és nemesség, az új, felgazdagodott és földbirtokot szerzett nemesekkel felszaporodva, egy szabadalmazott aristocrátiát képezett, ez vette körül a kormányt, melynek, miután kitartóan és kellemmel tudta megszerezni, élvezte valamennyi kegyeit, s mely, szabadalmazott levén, élvezte földjein a régi hűbér-urak előnyeit, a nélkül, hogy azok szolgálatait teljesítette volna. Világos, hogy ez óriási visszaélés volt, melynek meg kellene szűnnie. De, abból, hogy a szabadalmazottak helyzete, mind saját uradalmaikban, mind a kormány mellett, visszaélésekkel teljes volt, nem következhetett az, hogy uradalmaikban megfosztassanak minden biztonságtól és javaiktól, s a kormányzatban minden befolyástól és közreműködéstől. — Kétséget sem szenved, hogy nagy baj a kegyencz aristocrácia létezése, ha az tétlen, és nem teszi meg azon szolgálókat, melyek rangjával járnának, ha magához ragadja a kitüntetések, hivatalokat, előmenetelt, kedvezéseket, kegydíjakat,* másoknak azokra nem kevésbé képeseknek, de érdemesebbeknek rovására. De másrészt ismét a közös jog uralmának alávetett aristocrácia, ha foglalkozik, különösen, ha képességeihez alkalmazottan foglal-

* Lásd: *Mercur*. 1790 július 6-iki szám. Camusnek (a július 2-iki ülésben tett) jelentése szerint: a hivatalos nyugdíjak egész összege 32 millió volt; de, ha ehhez számítjuk a különféle alapok rovására utalványozott kegydíjakat és egyéb fizetéseket, az egész összeg 56 millióra tehető.

koztatják, különösen, ha akár választott felsőházat, akár örökös pairekből álló kamarát képez, nagy jótétemény. — Annyi áll, hogy az aristocratiát örökre eltörölni nem lehet, mert, ha a törvény meg is szünteti, az tényleg újra éled, s a törvényhozónak soha sem marad egyéb hátra, mint két rendszer között választani; kénytelen azt vagy parlagon hagyni, vagy termékenynyé tenni, vagy kizárni a köz ügy szolgálatából, vagy arra felhasználni. Minden, eddig élt társadalomban voltak oly családok, melyek a társadalom magvát képezték, s melyeknek vagyona és tekintélye régi keletű, s még mikor e csoport, mint ez Franciaországban 1789-ben volt, zárt társaságot képezett is, minden fél században szaporodott új családokkal, parlamenti tagokkal, felügyelőkkel, nagy vagyont szerzett, vagy magas hivatalokat viselt tőkepénzesekkel, kik ez által emelkedtek a társadalmi fokozat magaslatára; s az így keletkezett társaság közepette fejlődik a legtermészetesebben az államférfi, a népnek jó tanácsadója, a független és hivatott politikus. — S valóban, ezen osztály egyénei egyrészt, vagyonuk és rangjuk által felette állanak a köznapi szükségleteknek és kísértéseknek. Ingyen szolgálhatnak, nincs szükségök arra, hogy pénzről gondoskodjanak, családjuk miatt aggódjanak. A politikai megbízatás nem állítja meg útjukban; nem kénytelenek, mint a mérnök, ügynök vagy orvos, előmenetelőkről, ügyeikről, feleikről lemondani. De le is mondhatnak a nélkül, hogy ez által akár magukat, akár övéiket megkárosítsanak, követhetik meggyőződésüket, ellentállhatnak a zúgolódó és egészségtelen közvéleménynek, loyális szolgálai lehetnek a köz ügynek, nem aljas hizelgői a népnek. Ennek következtében, míg a közép és alsó osztályúak-

nál a fő rugó az érdek, náluk a büszkeség az, s az emberi mély érzelmek között nincs egy sem, mely alkalmasabb volna bátorsággá, hazaszeretetté, lelkiismeretességgé átváltozni, mint ez; mert a büszke embernek szüksége van arra, hogy önmagát tisztelje, s hogy ez így legyen, arra kénytelen érdemeket szerezni. Mindezen szempontokból kiindulva, hasonlítsuk össze az angol *gentryt* és nemességet az Egyesült-Államok *politician*-jaival. — Másrészt ismét, ezen előkelőbb világ emberei, egyenlő tehetség mellett is több kezességet nyújtanak arra nézve, hogy a köz ügyeket jobban vezetik, mint a szegény plebejus. Mert azon tudás, melyre szükségök van, korántsem azon tanultságból áll, melyet könyvtárakban és öntanulás segélyével megszerezni lehet; nekik ismerniök kell az élő embereket, még inkább az emberek csoportjait, sőt még inkább az emberi szervezeteket, az államokat, kormányokat, pártokat, a közigazgatás különféle neveit, az otthoniakat mint a külföldieket, gyakorlatból és helyben. Hogy pedig ezt elérhessék, arra csak egy eszköz van, hogy személyesen, saját szemekkel lássák mindezeket, bizonyos magaslatból és részleteiben egyaránt, a kormányzás és közigazgatás vezetőivel, kitűnő és szakemberekkel való gyakori érintkezés által, kikben egy-egy egész csoportra nézve a felvilágosítás és a kellő szempontok megvannak. Mikor pedig az ember fiatal, csupán úgy érintkezhetik az ily egyénekkal otthon és a külföldön, ha neve, előkelő családja, vagyona, jó nevelése és finom modora van. Hogy valaki húsz éves korában mindenfelé nyílt ajtókra találjon, mindezekre szüksége van, szüksége van mindezekre, hogy bátran beléphessen minden szalonba, hogy képes legyen három-négy élő nyelven beszélni és írni, hogy hosszasan

tartózkodhassék külföldön tanulmányok okáért, a mi sok költséggel jár, hogy megválaszthassa és változtathassa a köz ügyek különféle osztályaiban foglalkozásának terét, díjtalanul, vagy csekély díjazás mellett, minden egyéb érdek nélkül, mint hogy politikai műveltség dolgában haladjon. Megérdemli a fáradságot, hogy az így nevelt embertől, még ha különben közönséges ember is, tanácsot kérjenek. Ha pedig szellemi fensőbbiséggel bír, és ha felhasználják, mielőtt elérte élte harminczadik évét, már államférfiú lehet, megszerezheti a teljes képességet, lehet miniszterelnök, mint Pitt, Canning és Peel, ki megtalálja a biztos átjáratot a szirtek között, vagy ki épen kellő időben megteheti azon evezőcsapást, melylyel a hajót megmenti. — Ilyen azon szolgálat, melyre a magasabb osztály tagjai alkalmasak; csupán ezen különleges ménes alkalmas azon versenyző lovak rendszeres szolgáztatására, és néha-néha azon bámulatra méltó futtató lónak szolgáztatására, mely az európai versenytéren valamennyi társaitól elnyeri a díjat.

De, hogy az illetők erre elkészülhessenek, és magukat *begyakorolthassák*, meg kell nekik mutatni a nyílt versenytér, és nem szabad őket arra kényszeríteni, hogy nekik nem tetsző utakat fussanak be. Ha a rang, a régi vagyon, a jellem és modor méltósága, képezik a nép nemtetszésének okát, ha a nép szavazatának megnyerésére a legaljasabb fajtájú választási kortesekkel pajtáságban kell állania, ha a szemtelen nyegleség, a durva szónokiaskodás és a szolgálai hízélgés képezik az egyedüli eszközt a nép szavazatának megnyerésére, akkor, úgy mint ma az Egyesült-Államokban, és egykor Athénben, az *aristocratia* visszavonúl a magán életbe, és tétlenségbe merül.

Mert a jól nevelt és százezer livre jövedelemmel született ember nem jó azon kísértetbe, hogy iparos, ügyvéd, vagy orvos legyen. Ha nincs mivel foglalkoznia, sétál, vendégeket fogad, cseveg, műkedvelésből választ magának valamely foglalkozást, mulat vagy unatkozik, s ez által az állam legjobb erői elvesznek az államra nézve. Ily módon, a múlt legjobb és legnagyobb terjedelmű szerzeményeinek egyike, az anyagi és erkölcsi tőke legnagyobb halmaza terméketlenné válik. A tiszta democratiában, a társadalom fájának felső ágai, nem csupán a régiek, de az újak is, terméketlenek maradnak. Mihelyt erőteljes az ág, túlnő a többiekén, és eléri a tetőzetet, s megszűnik gyümölcsöt hozni. Így a nemzet kiváló része folytonos és gyógyíthatatlan elsatnyulásra van kárhoztatva, miután nem talál magának alkalmas tevékenységi kört. Pedig csak erre van szüksége, mert minden más irányban, nálánál alantabb helyzetben született versenytársai ép oly hasznos és jó szolgálatokat tehetnek, mint emez. De erre neki van szüksége, mert e téren az ő képességei magasabb fokúak, természeteseek, neki sajátosak, s az állam, ha azt tőle megvonja, hasonlít azon kertészhez, ki előszeretettel viseltetve a talaj egyenessége iránt, legszebb növényeit elhervadni engedné. — S ezért, az oly alkotmányok, melyek fel akarják használni a társadalom folyton tartó erőit, s mindamellett meg akarják őrizni a polgári egyenlőséget is, az aristocratiát megbízatásának folytonossága és díjtalan volta által hívják meg, egy öröklő kamara intézménye, különféle gépezetek alkalmazása által, melyek mind úgy vannak összeállítva, hogy a magasabb osztályban a becsvágyat, neveltséget, politikai képességet kifejtsék, s neki átadják a hatalmat vagy annak ellenőr

zését, oly feltétel alatt, hogy méltónak mutatkozzék annak gyakorlására. — Már pedig 1789 ben a magasabb osztály erre nem volt méltatlan. A tizenhatszadik század bölcsészete a parlamenti tagok, főurak, püspökök, gazdag tőkepenészek társaságában, és általuk terjedt el; az arisztocratia sohasem volt szabadelvűbb, emberségesebb, hajlandóbb hasznos reformokra; * tagjai közül sokan ilyenek maradnak még a nyaktiló bárdja alatt is. Különösen a felső törvényszékek hivatalnokai, tanulmányaik és hagyományaik folytán ellenségei valának a nagy kiadásoknak, és szigorú bírái az önkényes tetteknek. A vidéki nemesek, mint egyikük mondja: »annyira megunták az udvart és a minisztereket, hogy legnagyobb részök demokrata volt.« ** Több év óta az egész felsőbb osztály, a papság, nemesség és középosztály a tartománygyűlésben jó akarátának, alkalmazhatóságának, képességeinek, sőt nemeslelkűségének tanúságait adá és tanulmányozásainak, vitatkozásának, a helyi költségvetés kivetésének módja megmutatta, mily jól állította volna össze az állam költségvetését, ha azt reá bízták volna. Világos, hogy az ország valamennyi adófizetőjét ugyanazon buzgalommal vette volna oltalmába, mint azokat, kik az ő tartományaiban éltek, s a köz erszényt Párizsban ép úgy ellenőrizte volna, mint akár Bourgesben vagy Montaubanban. — Látjuk tehát azt is, hogy egy jó felsőház anyaga is kéznél van; nem volt másra szükség, mint azt összegyűj-

* Lásd e munka I. kötetének 369 s. köv. lapjait. — *Le duc de Broglie*, par M. Guizot. 11-ik l. (Broglie Victor herezeg utolsó szavai, és Argenson úr véleményei.)

** Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. I. 2-ik l.

teni. Tagjai, érintkezésben levén a tényekkel, nehézség nélkül mentek volna át a kétes elméletektől az észszerű gyakorlatra, s az aristocratia, mely szalonjaiban lelkesült-séggel indítá meg a reformokat, minden valószínűség szerint a parlamentben is hatásosan és mérséklettel vezette volna azokat.

Azonban az alkotmányozó gyűlés, szerencsétlenségre nem a korabeli francziák, hanem elvont lények számára készít alkotmányt. Az egymás fölé helyezett osztályok helyett a társadalomban nem lát mást, mint egymás mellé helyezett egyedekeket, s nem a nemzet jogain, hanem az emberek képzelt jogain akad meg tekintete. Mindnyájan egyenlőek levén, szükséges, hogy a kormányzásban mindnyájan egyenlően vegyenek részt. Az államban nincsenek semmiféle osztályok; semmiféle, akár bevallott, akár rejtett politikai szabadalmak; semmiféle alkotmányos bonyolulások, vagy választási combinációk, hogy ezek által az aristocratia, még a tehetséges és szabadelvű is, a köz hatalom valamely részecskéjét megkaphassa. — Ellenkezőleg, miután volt szabadalma az élvezésre, gyanuba fogják ott is, a hol szolgálatok tételéről van szó, és minden oly indítvány elvettetik, mely az aristocratia számára valamely tért, vagy működést akarna kijelölni és biztosítani, akár közvetlenül, akár közvetve; így első sorban azon királyi nyilatkozatot, mely a történelmi előzetes eseteknek megfelelően, a három rendet, három külön kamarában akarja fentartani, és csak azon esetekre nézve engedi meg az együttes tárgyalást, melyekben »a közhasznosság ügyéről van szó«; továbbá az alkotmányozó bizottság azon tervét, mely egy második kamarát indítványoz, oly tagokból, kiket a tartományi

gyűlések ajánlatára a király élethossziglan kinevez; végre Mounier azon tervét, mely szerint ugyancsak a tartományi gyűlésekre volna bízandó egy hat évre kinevezendő senátus megválasztása, s mely minden második évben egy harmadában megújíttatnék, és melynek tagjai legalább harminczöt esztendősek volnának, és fekvőségeik után évenként legalább tízezer livre jövedelemmel bírnának. De az egyenlőség utáni ösztön igen nagy. Nem akarnak második kamarát, még olyat sem, a melybe nem-nemesek is bejuthatnak. Mert általa »a kisebbség parancsolna a többségnek«; »visszatérnének a régi uralom megalázó megkülönböztetései«, »felélesztetnék az aristocratia magva, melyet meg kell semmisíteni.« »Különben is, mindaz a mi új életet adna a hűbéri uralomnak, rossz, s a felsőház ennek maradéka volna.« »Ha az angoloknál van ilyen, annak oka, hogy ők kénytelenek valának az előítéletekkel számolni.« * — A bölcsész és souverain nemzetgyűlés, az angolok tévedésein, korlátain és példáin felülemelkedik. A nemzetgyűlés, mint az igazság letéteményese, nem fogad el tanítást másoktól, hanem ő ad ilyent másoknak; feladata a világ bámulatára az alkotmány legelső mintáját elkészíteni, mely megfelel az elveknek, tökéletes, és mindannyi közt leghatásosabb arra nézve, hogy meggátolja egy irányt adó osztály létrejövetelét, hogy nem csupán a régi nemesség, de a jövőben keletkezendő aristocratia elől is elzárja a köz ügyek intézéséhez vezető utat,

* Lásd: *Moniteur*. 1789 szeptember 7-iki ülés. I. 431—437. Sillery, Lanjuinais, Thouret, Rabaut-Saint-Étienne beszédei. — Barnave 1791-ben írja: »Meg kellett elégedni egy kamarával; az egyenlőség ösztöne így kívánta. Egy második kamara az aristocratia menhelye lett volna.«

hogy megakadályoztassa és megnehezítse az absolut egyeduralom működésének folytatását, hogy egy, hivatalnokokból és kormányzottakból álló társaság megszületését előkészítse, hogy az emberek műveltségi fokozata lejjebb szállíttassék, hogy a magukat fentartó és emelkedő családok választottjai munkátlanságra kárhoztattassanak, elbutuljanak, vagy megrontassanak, hogy csirájában kiölessék a legértékesebb melegágy, az, melyben az állam, államférfiakat nevelhetne magának.

Az aristocratia, kizáratva a kormányzás teréről, visszatér a magánéletbe. Kövessük jószágaira. — Bizonyos, hogy a modern államra nézve a barbár kori állam számára megállapított hűbéri intézmények igen feshélyezőleg hatnak. E hűbéri jogok oly korhoz valának alkalmazva, melyben az emberek összezavarták a tulajdont és a souverainitást, midőn a kormányzat helyi jellegű, az élet küzdelmes vala; de az oly időben, midőn a tulajdon és souverainitás két egymástól elválasztott fogalom volt, melyben a kormányzás központi jellegű, az uralom békés; és azon szükséges szolgálmányok, melyek a tizedik században a földművelés biztonságát idéztek elő, a tizenhét században feleslegesekek, a talajt kizsarolják, s a parasztot a földhez lánczolják. De abból, hogy ezen régi követelések mai nap visszaéléseket szülnek és ártalmasak, nem következik, hogy soha sem lehettek hasznosak és törvényszerűek, sem az, hogy kárpótlás nélkül lehessen azokat eltörölni. Ellenkezőleg, több századon át, és pedig mindaddig, míg az urak jószágaikon székeltek, a régi szerződés mindkét félre nézve előnyös volt, és pedig oly előnyös, hogy ennek kifolyása lőn az újabb szerződés; ezen szoros kapocs hatásának volt köszönhető, hogy a

szétdúlt társadalom ismét összeforrhatott, és vissza tudta nyerni szilárdságát, erejét és működési képességét. — Az nem sokat határoz, hogy ezen intézmény, mint minden más emberi intézmények, erőszakoskodásokkal kezdődött, és visszaélésekbe fajult; mert az állam nyolcz századon át elismeri a hűbéri követeléseket; ezek az állam megegyezésével és törvényszékeinek közbenjárásával átvitettek, átörököltettek, eladattak, zálogba tétettek, és kicseréltettek, mint minden más tulajdon. Legteljebb két-háromszáz maradt oly családok birtokában, melyek az eredeti tulajdonosok valának. »A nemesi birtokok legnagyobb része, mondja egy kortárs, a tőkepénzesek, ügynökök és ezek utódainak tulajdonaivá lettek; a hűbéri birtokok legtöbbje városi polgárok kezeibe került,»* és mindazon hűbéri birtokok, melyeket kétszáz év óta új emberek vásároltak meg, most, ezek takarékosságának és munkájának gyümölcsét képezik. — Különben, bárki legyen a tényleges birtokos, új vagy régi ember, az állam velök szemben kötelezettséggel bír, nem csak azon általános jogcímnél fogva, mert kezdettől, és intézményei által őre valamennyi tulajdonnak, de azon különös jogcímnél fogva is, mert ő maga erősítette meg az illetők külön birtoklási jogát. A kik legújabban vásároltak ily birtokot, az állam biztosítéka mellett fizették le annak árát; az állam erősíté meg az adásvevési szerződést, és kötelezte magát, hogy az megtartassék. Ha ebben megakadályozná, másképen ad neki kárpótlást; a megígért dolog helyett megadja annak értékét. Ez a szabály áll

* Lásd: De Bouillé. *Mémoires*. 50-ik l.: »Valamennyi régi nemes család, két-háromszáznak kivételével, tönkre ment.«

fenn, a köz hasznosság esetén szükségessé vált kisajátítás alkalmával; az angolok 1834-ben, hogy törvényszerűen megszüntessék a rabszolgaságot, 500 milliót adtak ültetvényeseiknek. — De ez még nem elég; s ha a törvényhozó a hűbéri jogok megszüntetésében gondoskodott a hitelezőkről, ezzel, feladatának még csak felét végezte be; e működésnek ugyanis két oldala van: az adósokról is kell gondoskodnia. Ha a törvényhozó nem volna pusztán az elvontságok és szép mondások kedvelője, ha emberek és nem szavak iránt érdeklődnék, ha célja valóban a földművesnek és a földnek felszabadítása volna, nem elégednék meg az elv kimondásával, a hűbéri jövedelmek megváltásának megengedésével, a megváltás összegének megállapításával, és azzal, hogy egyenetlenségek esetén a feleket a bíróságokhoz utalja. Ezeken kívül meggondolná, hogy a parasztok, kiket ugyanezen adósság együttesen terhel, nehezen fognak egymás között megegyezni, hogy félnek a perektől, hogy tudatlanok lévén, nem fogják érteni mikép kell a dolgot eldönteni, szegények lévén, nem fognak tudni fizetni, s az új törvény, egyenetlenségeik, bizalmatlanságuk, szűkölködésök, tétlenségök nyomása alatt, holt betű marad, és csupán vágyaikat fogja elkészeríteni, vagy haragjokat felélesztetni. A törvényhozásnak, hogy megakadályozza a rendetlenséget, segélyökre kellene jönnie; a közöttök s a földesúr közötti ügyek elintézését választott bíróság ítéletére kellene bíznia; a rögtöni és teljes megváltás helyett részlegeset tennie; kölcsön adni nekik azon tőkét, melyet máshonnan nem kapnának; s e célból bankot állítania, okmányokat kibocsátania, és a bíraskodást meghatározni, szóval úgy kellene tennie, mint a hogy ez 1771-ben

Savoyában, 1845-ben Angliában,* 1861-ben Oroszországban történt; felsegítené a szegényeket a nélkül, hogy a gazdagokat kifosztaná; megalapítaná a szabadságot, a nélkül, hogy a tulajdont megsértené; kibékítené az érdekeket és osztályokat; nem bátorítaná fel a vad paraszt-lázadásokat az igazságtalan elkobzás végrehajtására, s a társadalmi harczot nem háborúval, hanem a békével fejezné be.

1789-ben Franciaországban mind ennek ellenkezőjét tapasztaljuk. A *Társadalmi szerződés* elveinek megfelelően azon feltevésből indulnak ki, hogy minden ember szabadnak születik, és hogy szabadsága soha el nem idegeníthető. Hogy egykoron aláveté magát a rabszolgaságnak és jobbágyságnak, erre kénytelen volt, mert a kést tor-kára illeszték; s az így létrejött szerződés már lényegében érvénytelen. Még rosszabb azokra nézve, kik ma ily szerződés birtokában vannak; ezek lopott jószág orgazdái, s azt a törvényes tulajdonosnak kell visszaadniok. — Hasztalan azon ellenvetés, hogy ezeket készpénzen, jóhiszemmel szerezték meg; mert előre meg kellett volna fontolniok, hogy az ember és szabadsága nem üzlet tárgyai, és így igazságos dolog, hogy az igaztalan tulajdont elveszítsék. ** Senki nem gondol arra, hogy az állam,

* V. ö. Doniol. *La révolution et la féodalité*.

** Lásd: *Moniteur*, 1789 augusztus 6-iki ülés, Duport beszéde: »A mi igazságtalan, az fenn nem állhat. Hasonlóképen ez igazságtalan szolgálmányok kárpótlása sem állhat fenn.« — 1790 február 27-iki ülés, Populus beszéde: »Miután a rabszolgaság behozatala nem származhatik jogérvényes szerződésből, mert a szabadság el nem idegeníthető, kárpótlás nélkül szüntettétek meg a személyes jobbágyságot.« — 1791 június 15–19-iki utasítás és

mely ez ügyleteknél a közbenjáró szerepét játszotta, azokra nézve felelős is. A nemzetgyűlésnek csupán egy aggodalma van; jogászhai és előadója, Merlin, kötelesek voltak e tárgyat alaposan megvizsgálni; ezer és ezer új és régi okmányt áttanulmányoztak; e téren szerzett gyakorlottságuk által tudják, hogy a földesúr sok esetben nem más, mint közönséges bérbeadó. Minden ily esetben, ha kap valamit, csak mint egyszerű magán ember kap, csere-szerződés erejénél fogva, mert földjeinek egyik-másik részét örökösen bérbe adta; s az ily földet csupán bizonyos, évenként, pénzben, termékekben és szolgálatokban fizetendő bérért adja oda, valamint egy más, esetleges fizetés fejében, melyet a bérlő, a bérjóságnak minden alkalommal való átengedésekor köteles fizetni. A jövedelmek e két nemét lehetetlen kárpótlás nélkül megszüntetni; s ha ezt akarnák tenni, a bérlők szavára Franciaország valamennyi birtokosát meg kellene fosztani birtokaiktól. A nemzetgyűlés épen ezért különbséget tesz a hűbéri jogok között. — Egyrészt, kárpótlás adása nélkül törli el mindazokat, melyeket a földesúr mint helyi souverain, mint az emberek egykori tulajdonosa, a köz hatalomnak birtokosa, gyakorolt, s mindazokat, melyeket az adózó mint jobbágy, szolga, régi alattvaló fizetett. Másrészt, fentartja, és bizonyos összeg fejében megváltatóknak jelenti ki azokat, melyeket a földesúr mint

rendelet: »A nemzetgyűlés a legnagyobb egyhangúsággal ismerte el, hogy egy ember soha sem válhatott a másik ember tulajdonává, s ebből az következik, hogy azon jogok, melyeket valaki másnak személyére érvényesített, soha sem válhattak az elsőnek tulajdonává.« — V. ö. Merlinnek a hűbéri bizottság és a nemzetgyűlés elé terjesztett jelentéseit is.

ilyen, s mint egyszerű bérbeadó, gyakorol, mindazokat, melyeket az adózó mint szabadon szerződő, mint vevő, bérlő, vagy más cím alatt fizet. — A nemzetgyűlés azon hiszemben van, hogy ezen felosztás által megóvja a jogos birtoklást, megszünteti a jogtalant, s hogy a hűbéri tartozások tömegében kiválasztá a konkolyt a búzától.*

De a törvény elve, szerkesztése és hiányai a birtokokat közös rombolásnak teszik ki, s a tűz, melybe a konkolyt hintik, erősödve, elharapózik és megemészti a tiszta búzát is. — Ugyanis, mind a kettő ugyanegy kévébe van kötve. Ha a földesúr egykor karddal vetette alá az embereket, kard erejével sajátította el a földeket is. Ha az emberek alávétése érvénytelen, mert az eredetileg erőszakkal történt, a föld birtoklása is az, mert eredetileg szintén erőszakoskodással történt. Ha az elévülés és az állam beleegyezése nem hagyhatta helyben az első rablást, úgy nem hagyhatta helyben a másodikat sem, s miután a jogtalan souverainitásból származott jogok megszüntettek kárpótlás nélkül, a jogtalan birtoklásból származott jogokat is kárpótlás nélkül lehet megszüntetni. — A nemzetgyűlés óriási esztelenséget követett el, midőn a törvény bevezetésében kijelenti, »hogy a hűbéri uralmat teljesen megszünteti«, s bárminők legyenek az utólagosan felszámolt fentartások, a határozott kijelentés ki van mondva. A negyvenezer souverain helyhatóság, felolvasztatva a törvényt, csupán az első cikkelyre fordít figyelmet, s a falusi ügyvéd, az emberi jogok tanait hordva

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*, 1789 augusztus 4–11-iki, 1790 márczius 15–23-iki, május 3–9-iki és 1791 június 15–19-iki törvények.

fejében, igen könnyen bizonyítja be az adózókból álló gyülekezeteknek, hogy hitelezőiknek nem tartoznak semmivel. Nincs kivétel, nincs megkülönböztetés, nincs többé semmiféle évi fizetés, seprésdíj, földek után járó tized, gyümölcsilleték, sem esetleges díjak, az adás-vevésnél fizetendő, sem ötöd és az ötöd ötöde. Ha a nemzetgyűlés fenn is tartotta ezeket, azt csupán tévedésből, félelemből, következetlenségből tette, és faluhelyen mindenfelől hallani a csalódott bírvágy, vagy a rosszúl kielégített szükség zúgolódását. »Azt hittétek, hogy megsemmisítettétek a hűbéri rendszert, s a törvények, melyeket a hűbéri intézmények megváltására hoztatok, épen az ellenkezőt tévék. . . . Nem tudjátok, hogy az, kit azelőtt földesúrnak neveztek, nem volt más, mint büntetlen bitorló? . . . Az 1790-iki utálatos rendelet minden adóköteles birtokosnak romlása. Valamennyi faluban rémületet terjesztett. Csupán az urak előnyére szolgál . . . Nem válthatjuk meg magunkat soha. S van-e értelme attól megváltani magunkat, a mivel nem tartozunk? megváltani magunkat e gyűlöletes kötelezettségek alól?»* — Hasztalan a nemzetgyűlés minden törekvése, melylyel megmarad rendeleteinél, hasztalan írja körül pontosan, s magyarázza meg példákkal és részleges utasításokkal a megváltásban követendő eljárást és annak feltételeit. Sem az eljárás, sem a feltételek nem czélszerűek. Nem intézkedett arra nézve, hogy megkönnyítse a felek megegyezését, és a hűbéri tartozások alóli megváltást, sem választott bíróságokat, sem kölcsönban-

* Lásd: Doniol. *La révolution et la féodalité*. (Nouveau cahiers de 1790). Plaintes des censitaires du Rouergue et du Quercy. 97—105. 1.

kot, sem a részleges fizetést meghatározó kimutatásokat. Sőt a mi még rosszabb, a helyett, hogy az utat egyengette volna, jogászai intézkedések által eltorlaszolta. Megtiltatik a hűbéri adóra kötelezettnek, hogy évenkénti jobbágyi adóját megváltsa, ha egyidejűleg az esetlegeseket nem váltaná meg. Megtiltatik neki az is, hogy ha valamely összeggel, másokkal együttesen tartozik, magát a reá eső rész alól külön váltsa meg. Az ő baja, ha ereszénye szűk. Miután nem szabadúlhat meg egész tartozásától, annak részétől sem képes menekülni. Miután nincs elég pénze, hogy a seprésdíj s az adásvevési illeték alól megválthassa magát, a seprésdíjtól sem szabadulhat meg. Miután nincs annyi pénze, hogy a vele együttesen adósok terhét is lerázza, a maga részét sem egyenlítheti ki, s az új törvény erejénél fogva, mely őt a szabadságra hívja, foglya marad régi helyzetének.

Ezen előre nem látott akadályok felbőszítik a parasztságot. A forradalom első napjaitól kezdve, rögeszméje az, hogy már nem tartozik semmivel, s annyi beszéd, rendelet, kiáltvány, utasítás közöl, melyeknek híre hozzá elhatol, nem értett meg, vagy nem akart megérteni, csak egyetlen mondatot, azt t. i. hogy ezentúl nem fizet semmit. Ebből nem enged semmit, s miután most a törvény feszélyezi, a helyett, hogy segítene rajta, nem habozik a törvényt megsérteni. — 1789 augusztus 4-ike óta a hűbéri fizetések megszűnnek. A fentartott illetékeket épen úgy nem fizetik, mint a megszüntetteket. Egész községek kijelentik földesuraiknak, hogy ezentúl semmit sem fognak nekik fizetni. Mások, fegyveres kézzel erőszakolják ki azt, hogy a földesúr felmentse őket mindenféle fizetés alól. Ismét mások, hogy ez iránt még biztosab-

bak legyenek, megtámadják a földesurak levéltárait, és valamennyi okmányaikat tűzbe vetik.* A köz hatalom sehol sem védi meg a földesúr törvényes jogát. A törvény emberei nem merik a tényálladékokat felvenni, a bírák nem mernek itélni, a közigazgatási testületek nem mernek határozatot hozni az ő érdekében. Mindazon hatóságoknak elnézése, gondolkozása, tehetetlensége következtében, melyeknek kötelessége volna őt védeni, kizsákmányoltatik. A parasztok kegyelmére van bízva, kik kivágják erdeit azon ürügy alatt, hogy azok egykor a község tulajdonát képezték, kik malmát erőszakkal elveszik, valamint sajtóját és sütőkemenczáját, azon ürügy alatt, hogy ennek egyedüli birtoklási joga megszűnt.** A vidéki nemesek legnagyobb része a javulás reménye nélkül tönkre van téve, s már a mindennapi kenyérrel sem rendelkeznek, mert összes jövedelmök a földesúri jogok gyakorlásából és azon illetékekből állott, melyeket telkeiknek örökös bérbeadásából vettek be; most pedig e jövedelmek egyik fele elvész, mert a törvény így rendeli, a másik pedig elvész a törvény meg nem tartása következtében. Százhuszonhárom millió jövedelem, két és fél milliárd tőke, az akkori érték szerint, mely a mai szerint legalább is kétannyi, a nemzetgyűlés ajándékozása vagy elnézése folytán, megy így a hitelezők kezéből az

* Lásd alább a harmadik könyv 2-ik fejezetének IV. cikkét és a 3-ik fejezetet.

** Lásd: *Moniteur*. 1790 márczius 2-iki ülés, Merlin beszéde: »Elhitették a parasztsággal, hogy a hűbéri birtoklási jog megszüntetése a földesúrra nézve a malmok, sajtóházak és kemenczék tartási jogát megszüntette, s a parasztok azt hiszik, hogy most ők annak birtokosai.«

adósokéba, ehhez járul egy ugyanily összegre rúgó jövedelem és tőke, az egyidejűleg megszüntetett tized elvesztése által. — Ez kezdete a nagy forradalmi műtétnek, akarom mondani az általános tönknek, mely közvetve vagy közvetlenül megszüntet Franciaországban minden szerződést és minden adósságot. De büntetlenül nem lehet véteni a tulajdon, különösen nem a magán tulajdon ellen. A nemzetgyűlés a fának csupán a hűbéri korból származó hajtásait akarta lemetszeni, de midőn helybenhagyta, hogy az állam kárpótlás nélkül megsemmisítheti az általa biztosított kötelezettségeket, a fejszét a fának törzsére helyezte, s már sokkal durvább kezek veszik át a munkát, s az öldöklő vasat mélyen bevágják a fába.

A nemesembernek már nem maradt egyebe, mint czíme, birtokáról vett neve és czimere, valóban ártatlan megkülönböztetések, miután semmiféle hatalmat vagy rangbeli előnyt nem szereznek többé neki, s a törvény megszűnván őt védelmezni, bárki megfoszthatja őt ezektől. Pedig a megkülönböztetések a mellett, hogy ártalmatlanok, tiszteletre méltók is. Számos nemes családnál a birtokról vett név háttérbe szorítja a családi nevet, és már csak amaz van használatban. Ha ezt a másodikkal cserélnék fel, ezzel a közönség jönne zavarba, mely aligha ismerné fel a Riquetti, Mottié, Bouchard új nevek alatt Mirabeaut, Lafayettet, Montmorency-t; sőt ez a név viselőjének kárával is járna, kire végre a megszüntetett név mindig törvényes, gyakran értékes tulajdon, előkelőségének és származásának bizonyítványa, megbízható és személyes ismertető jel marad, melyet az illetőtől el nem lehet venni a nélkül, hogy a nagy emberi társadalomban helyétől, rangjától és értékétől is meg ne fosz-

tassék. — De midőn a népszerű elvről van szó, a nemzetgyűlés sem a köz hasznosságot, sem az egyesek jogait nem veszi tekintetbe. Miután a hűbéri uralom eltöröltetett, meg kell szüntetni annak végső maradványait is. Kijelenti azért, hogy »az örökölhető nemesség bántja a józan ész, és sérti a valódi szabadságot«, hogy a hol ez fennáll, »szó sem lehet politikai egyenlőségről.« * Minden francia polgárnak megtiltatik a herczeg, ** gróf, marquis, lovag vagy egyéb hasonló czímek megtartása és viselése, meg van tiltva, hogy »valódi családi nevén« kívül más nevet használhasson, hogy cselédjeit különös cselédruhában járassa, s hogy házán vagy kocsiján czímerét alkalmazza. E rendelet megszegése esetében az illető ingóságok után járó adójának hatszorosát fizeti bírság fejében, kitöröltetik a polgárok jegyzékéből, és minden polgári vagy katonai tisztség viselésére alkalmatlannak jelentetik ki. Ugyanily büntetés éri, ha valamely szerződés vagy nyugtatóvány alá addig használni szokott nevét írja, ha szokásból vagy szórakozottságból birtokáról vett nevét is oda írja családi neve mellé, sőt még akkor is, ha elővigyázatból, miután eddig azon név alatt volt ismeretes és hogy ugyanazonossága bebizonyítva legyen, csak meg is említi, hogy egykor azon első nevet is viselte. Minden jegyző vagy nyilvános hivatalnok, ki valamely iratban e szót *előbb* *** oda írja, vagy oda írni engedi,

* Lásd: *Moniteur*. 1790 június 19-iki ülés. Charles de Lameth beszéde. — Duvergier. *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1790 június 19—23, és 1791 szeptember 27—október 16-iki törvényeket.

** *Prince és duc.*

*** *Ci-devant.*

felfüggesztetik hivatalától és így nem csupán a régi nevek használata szüntettetik meg, de még azoknak emléket is meg akarják semmisíteni. Csak kevés idő kell még, hogy e gyermekes törvény gyilkoló hatásúvá legyen. Csak kevés idő kell még, hogy ugyanezen rendelet szó szerinti értelme folytán egy hatvanhét esztendősné katonára, a köztársaság loyális híve, s a Convent alatt dandártábornok, midőn visszatér falujába, elfogassék, mert a forradalmi bizottság jegyzékén, gépiesen nevét Vannod helyett Montperreuxnek írta, s e törvényszegés miatt fivérével és sógornőjével együtt nyaktiló alatt leli halálát.*

Oka az ily jelenségeknek, hogy ezen az úton nincs megállapodás; mert a kimondott elvek tovább mennek a meghozott rendeleteknél, s a rossz törvény még rosszabbat von maga után. — A nemzetgyűlés azon feltevésből indult ki, hogy az évenként fizetett illetékek, mint pl. a seprésdíj, s az esetlegesek, mint pl. az adásvevésnél fizetett díjak, az egykor átengedett telekért járó váltságdíjak; következőleg, az ellenkezőnek bebizonyítását a jobbágyra rója. A törvényhozó gyülekezet pedig azon feltevésből indul ki, hogy ugyanezen illetékek régi, hűbéri bitorlás kifolyásai; s következőleg, az ellenkező bebizonyításának terhét a birtokosra hárítja. Sem az emlékezetet meghaladó birtoklás, sem a gyakori és szabályszerű nyugtatványok nem állapíthatják meg ennek jogát, ki kell mutatnia a századok előtt kelt, hűbéri viszonyt bizonyító okmányt, az illetéket meghatározó bérleti szerződést, mely talán soha sem vettetett papírra, elő kell mutatnia a már

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. V. 400—410.

1720-ban is ritkán létezett ősi okmányokat, melyek az utóbbi parasztlázadások alatt ellopattak vagy elégettettek; ha ezt nem teheti, kárpótlás nélkül fosztatik meg e jogaitól.* — Az alkotmányozó gyűlés hasonlóképen jár el a végrendelet nélkül elhaltak utáni örökösödéseknél, megszüntetvén az eddig dívó szokást, t. i. elvevén minden előjogot az elsőszülöttektől és gyermekektől.** A Convent, elnyomva a végrendelkezés szabadságát, megtiltja az atyának, hogy birtokának tizedrészénél nagyobb öszszegről rendelkezék; sőt, visszafelé menvén, a multat is aláveti rendeleteinek, kijelentvén, hogy minden végrendelet, mely 1789 július 14-ike óta felbontatott, semmis, ha ezzel ellenkezik; minden, 1789 július 14-ike óta életbelépett örökösödés újra elintéztetik, ha az osztály nem volt egyenlő; és minden, 1789 július 14-ike óta történt élők közötti adományozás semmis. Ily módon nem csupán a hűbéri korból származott családi viszonyok szűnnek meg teljesen, de soha többé életbe nem léphetnek ismét. Ha már egyszer azon feltevésből indulnak ki, hogy az aristocratia mérges növény, nem elég azt

* Lásd: *Institution au droit français*, par Argou. I. 103. (Szerző a regensség korában írt.): »A legtöbb hűbéri birtok eredete oly régi, hogy ha a földesurak, azon czélból, hogy illetékeiket behajthassák, arra szoríttatnának, hogy az eredeti engedélyokmányokat mutassák fel, talán egy sem volna azon helyzetben, hogy ezt megtehesse. E hiányt a szokásjog pótolta.«

** Lásd: Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 ápril 8—15, 1793 márczius 7—11, október 26 és 1794 jannár 6—10-iki törvényeket. — Már Mirabeau indítványozta, hogy a szabad rendelkezésre bízott összeg egy tizedrésze szállítassék le.

kigyomlálni, hanem gyökerestől ki kell tépni, s nem csupán valamennyi gyökérszálat kell elmetzeni, de valamennyi magvát is meg kell semmisíteni. — Gyűlöletes előítélet támadt ellenök, s ez napról napra erősödik. Az önszeretet sérelmei, a nagyravágyás csalódásai, az irigység érzelmei készíték ezt elő. Az egyenlőség elvont eszméje adta meg annak kemény száraz magvát. Mindenfelé a forradalmi felhevülés hozta forrongásba a vért, keseríté el a hangulatot, élénkíté az érzékenységet, és fájdalmas kelést idézett elő, melyet a naponkénti súrlódások még fájdalmasabbá tesznek. Folytonos, néma munkálkodás által a tiszta speculáció iránti előszeretet rögeszmévé lett, és gyilkos eszmévé fejlődött. Ez sajátyszerű szenvedélye az agyvelőnek, melyet nagy szavak táplálnak, de annál rombolóbb, mert szavakkal készít magának kísérteties tényeket, s ezekkel rendesen megszűnik minden okoskodás, és még a látható tények is elvesztik erejüket. A kalmár, a kis városi polgár, ki a nemeseket eddig úgy képzelte magának, mint a hogy a városában lakó parlamenti tagok, vagy a kerületében levő nemesek kinéztek, most olyanoknak képzei azokat, mint a milyeneknek az egyletekben hallott, s a hírlapokban olvasott nagy hangú lármázások és gyalázások vázolják. A képzelt alak az ő gondolkozásában, lassanként kiszorítja a valódit; az arcz, mely előtte feltűnik, már nem nyájas és békés, de vigyorgó, rángatódzó álarcz. Az egykori jóindulat vagy közönyösség helyét az ellenségeskedés és bizalmatlanság foglalja el, a nemes most már elűzött kényúr, régi gonosztevő, nyilvános ellenség; előre és vizsgálódás nélkül bizonyos benne, hogy a nemesek összeesküvéseket forralnak ellene. S ha még nem is intéznek ellene csapást, ezt csak

ügyességből és furfangosságból nem teszik; s annál veszedelmesebbek, mert ártatlanoknak látszanak lenni. Alávetésök csak tettetett, megnyugvásuk képmutatás, jóakaratok árulása. Ezen kézzel nem fogható összeesküvők ellen a törvény nem elegendő; gyakorlati pótlásokkal kell annak erőt adni, és miután a nemesek ellenkeznek az egyenlővé tétellel, iparkodni kell, hogy a járom alá kényszeríttessenek.

S valóban, a törvénytelen üldözés megelőzi a törvényt, és a szabadalmazott, kit az új rendelet csak a közös jog alá tesz, tényleg kizáratik abból. A lefegyverzett király már többé nem képes őt megvédelmezni; a részrehajló nemzetgyűlés visszaveti panaszait; a vizsgáló bizottság vétkest lát benne, pedig tulajdónképen elnyomott. Jövedelmei, javai, nyugalma, szabadsága, házi tűzhelye, az ő, neje és gyermekeinek élete, a tömeg által választott, az egyletek által izgatott, a lázadás által megfélemlített vagy erőszakolt hatóságok kezeiben van. A választásokból ki van zárva; a hírlapok vádolják; házmotozásokat kénytelen elviselni. Száz és száz helyen kirabolta-tik kastélya; a gyilkosokat és gyújtogatókat, kik véres és teli marokkal jönnek ki onnan, nem kutatja senki, vagy megvédi az amnestia; * sok előzetes eset mutatja, hogy büntetlenül támadhatnak ellene. Hogy ne is védelmezhesse magát, a nemzetőrség csapatosan jó és elszedi fegyvereit; az ő rendeltetése, hogy zsákmány, és pedig könnyen megszerezhető zsákmány legyen, hasonlít a vadhoz, mely a vadaskertben megkíméltetik, hogy a legközelebbi vadászat alkalmára is maradjon valami. — Hasztalan iparkodik magát távol tartani a kihívásnak

* Lásd alább a harmadik könyv 3-ik fejezetét.

még látszatától is, és választja a békés magán ember szerepét. Hasztalan viseli el béketűréssel a számtalan kihívást és csupán a végső erőszakoskodásnak enged. Több száz kézirati, eredeti tárgyalást olvastam el; majd mindeniknél csodáltam a nemesek emberségességét, hosszútűrését, vérontástól való iszonyodását. Nemcsak azt tapasztaltam, hogy sokan közölők bátrak és mindannyian becsületesek, de azt is, hogy a tizennyolczadik század bölcsészetében felnövekedve, szelídek, érzékenyek, és borzadnak a tettegességektől. Különösen a katonatisztek viselik magukat példásan; egyetlen hibájok a gyengeség; inkább átadják az erősségeket, melyek reájok vannak bízva, és eltűrik hogy a nép gyalázza és kövekkel dobálja meg őket, semhogy a lázadókra lövetnének. Két év óta bátran kitartanak helyeiken és megakadályozzák a teljes felbomlást, daczára annak, »hogy ezernyi megbántásnak vannak kitéve, hogy jó hírek megtámadtatik, hogy naponként az egyletek és kötelességökről megfeledezett katonák által üldöztetve veszélyben forognak«, hogy nem engedelmeskedik nekik senki, hogy saját embereik által fenyegettetnek és ezek parancsolnak nekik; »stoicus kitartással tűrik el tekintélyök megvetését, hogy annak legalább látszatát megőrizzék«, bátorságuk rendkívüli, mert arra készti őket, hogy szemtelenül, sértések és csapások között megmaradjanak működéseikben. * — Óriási igazságtalanság következtében egy egész osztály, a vidéki nemesség, mely épenséggel nem részesült az udvar kegyeiben, s mely éppen annyi jogtalanságot viselt el, mint a

* Lásd a *Mercure* 1791 szeptember 10-iki számában Mallet-Dupan cikkét. — *U. o.* az 1791 október 15-iki számot.

nem-nemesek, összezavartatik azon czímeres elősdiékkal, kik a versaillesi előszobákat töltik meg. Huszonötezer család, »a hadsereg és tengeri haderő faiskolája«, a földmívelő birtokosok válogatott része, annyi nemes, ki saját szemeláttára teszi értékessé a földet, melyen lakik, »s kik egész életökben egy esztendeig sem voltak távol házi tűzhelyöktől«, kerületök páriáivá lesznek. Már 1789-ben kezdik érezni, hogy helyzetük tarthatatlan.* »Semmi-képen sem egyeztethető meg az emberi jogokkal, olvassuk egy franche-comtéi levélben, hogy szüntelen azon veszélynek legyünk kitéve, hogy a gazok, kik a szabadságot a féktelenséggel szünetlenül összezavarják, megfojtsanak minket.« — Egy champagnei levélben ez áll: »Nem tudok annál kínosabbat elképzelni, mint az élet- és vagyonbiztonság dolgában való nyugtalanságot; mert elég egy pillanat is arra, hogy a tanulni nem akaró csöcselék, mely azt hiszi, hogy neki minden meg van engedve, s melyet e tévedésében gondosan megtartanak, mozgásba jöjjen.«

* Lásd: *Archives nationales*. H. 784. Lettres de M. de Langeron, 16 et 18 octobre 1789. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes*. Lettres adressées au chevalier de Poterat, juillet 1790. — *Archives nationales*. Papiers du comité des rapports, liasse 4, lettre de M. Le Belin-Chatellenot au président de l'Assemblée nationale, 1-er juillet 1791. — *Mercur* 1791 október 15-iki sz. Mallet-Dupan cikke: »Szóról-szóra így beszéltek hozzám a kivándorlók, s én egy szót sem tettem ehhez.« — *U. o.* 1790 május 15-iki sz. Boisd-Aizy báró levele, 1790 ápril 29-ikéről, melyben a nemesek számára védelmezési rendeletet kér: »(Akkor) legalább tudni fogjuk, hogy proscibálva vagyunk-e, vagy van-e nekünk is jogunk az annyi vérrel megírott emberi jogokhoz; tudni fogjuk, marad-e fenn számunkra más, mint hogy vagyonunk maradékával és szerencsétlen életünkkel más égalj alatt keressünk menedéket.«

— »Azon áldozatok után, melyeket hoztunk, mondja egy burgundi levél, valóban nem várhattunk ily bánásmódot; ellenkezőleg, azt hívém, hogy a mi birtokaink leginkább vannak biztosítva a megsértetéstől, mert a nép hálás lesz irántunk, hogy megmaradunk hazánkban, s azon csekély jólétet, mely még megmaradt nekünk, itt fogjuk gyümölcösöztetni . . . (Most azonban) esedezem a nemzetgyűléshez, törölje el a kivándorlás ellen hozott törvényt; máskülönben azt kellene mondanunk, hogy azért tartják vissza az embereket, hogy fejeik a gyilkosok bárdja alatt hulljanak le . . . Az esetben, ha a nemzetgyűlés megtagadná e jogos kívánatunkat, jobb szeretném, ha proscriptionális rendeletet bocsátana ki ellenünk; mert ekkor nem aludnánk ezen kétségtelenül igen bölcs, de senki által tiszteletben nem tartott törvények oltalma alatt.« — »Koránt sem szabadalmaink és nemesi voltunk vesztesége miatt bánkódunk, mondják többen mások; de hogyan legyünk képesek elviselni az elnyomatást, mely osztályrészünk lőn? Sem mi, sem javaink és családjaink, nincsenek már biztosságban; a gazok, adósaink, a kis bérlők, kik ellopják jövedelmünket, naponként fenyegetnek minket vagy a tüzes üszökkel, vagy a lámpaoszloppal. Nincs egy nyugodt napunk, nincs oly éjjelünk, melynek végét azon bizonyosságban várhatnók be, hogy zavar nélkül érjük meg. Személyeink a legkínzóbb bántalmaknak, házaink fegyveres, zsarnoki csoportok tolakódásainak vannak kitéve; földjövödelmeinket büntetlenül rabolják el tőlünk, és birtokainkat nyíltan támadják meg. Egyedül tőlünk követelik az adók megfizetését, s azért a legigazságtalanabbul adóztatnak meg minket; sok helyen egész jövedelmünk nem elégséges a reánk kirótt s minket tönkre tevő összegek

megfizetésére. Panaszt nem emelhetünk a nélkül, hogy ki ne tegyük magunkat a meggyilkoltatásnak. A közigazgatási hatóságok és bíróságok, a tömeg eszközei lévén, naponként odavetnek minket áldozatok gyanánt az ő merényleteinek. Úgy látszik még a kormány is attól fél, hogy meggyalázza magát, ha a tömeg oltalmára hivatkoznék a mi érdekünkben. Elég, ha valakit aristocratának mondanak, arra, hogy többé biztonságban ne legyen. Ha parasztjaink általában, több becsülettel, tekintettel és ragaszkodással viseltetnek is irántunk, minden befolyásosabb polgár, felhevült egyleti tag, s az emberek leghitványabbjai, kik beszenyezik egyenruhájokat, azon jogot bitorolják maguknak, hogy minket gyalázhassanak; s e nyomorúltak büntetlenül maradnak, sőt pártfogoltatnak. Még vallásunk sem szabad már, s közölünk az egyik kénytelen volt látni, miképen raboltatik ki háza, mert menedéket adott egy nyolczvan esztendő plébánosnak, ki községében lakott és nem akarta letenni az esküt az alkotmányra. Íme ez a mi sorsunk; de nem leszünk oly becsstelenek, hogy azt élviseljük. A természet törvényei, és nem a nemzetgyűlés rendeletei adnak nekünk jogot arra, hogy ellentálljunk az elnyomatásnak. Ha kell, eltávozzunk vagy meghalunk. De élni nem fogunk ily kegyetlen fejetlenség uralma alatt. Ha az meg nem szűnik, lábaink soha sem fogják többé Franciaország földjét érinteni.«

A nemzetgyűlésnek célja sikerült. Rendeletei és intézményei, törvényei, melyeket meghoz, és az erőszakoskodások, melyeket eltűr, oda vitték a dolgot, hogy az aristocratiát kitépte és kivetette talajából. A nemesek, kik most megfordított értelemben szabadalmazottak,

nem maradhatnak meg oly országban, melyben, míg ők megtartják a törvényeket, tényleg a törvényen kívül állanak. — Az első, kik 1789 július 15-ikén Condé herceggel kivándoroltak, előtte való este házaikba hozott proscriptionális jegyzéket kaptak, melybe neveik fel valóan véve, s melyben díj tűzetett ki azoknak, kik fejüket a Palais-Royal pinczéjébe elhozzák. — Mások, nagyobb számmal, az október 6-iki merénylet után távoztak. — Az alkotmányozó gyűlés utolsó hónapjaiban, már csoportosan, és különféle állású egyének vándorolnak ki... Egyedül Poitouból ezerkétszáz nemes távozik; Auvergne, Limoges, és tíz más tartomány, hasonlóképen kipusztúl birtokosaiból. Vannak városok, melyekben nem marad meg senki más, mint a legalsóbb rendű mestereberek, egy-egy klub, és az alkotmány által létrehozott hivatalnokok falánk serege. Bretagneból az egész nemeség eltávozott; a kivándorlás Normandiában kezdődik, s a határon levő tartományokban végződik.« * — »A hadseregnek két harmadnál nagyobb része tisztek nélkül van.« Midőn az új esküt kellett volna letenni, melyben a király neve szándékosan van elhagyva, »hatezeren beadják lemondásukat.« — A példa lassanként ragályos lesz; a kardot viselők ezek, kiket a becsületértés készít; sokan Koblentzbe mennek az ott levő fejedelmekhez csatlakozandók, s ezek Francziaország ellen fognak harczra szállani, azon meggyőződésben, hogy csupán hazájok hó-

* Lásd a *Mercure* 1791 október 15 és szeptember 10-iki számait. Olvasásra érdemes Mesgrigny lovagnak gyönyörű levele, ki a király felfüggesztésének idejére ezredessé neveztetett, de nem fogadta el ezen új előléptetést.

hériai ellen küzdenek. — A nemzetgyűlés úgy bánt a nemesekkel, mint XIV. Lajos a protestánsokkal.* Az elnyomottak mindkét esetben válogatott emberek valának. Mindkét esetben lehetetlenné tették reájok nézve a Franciaországban való megmaradás. Mindkét esetben kényszerítették a kivándorlásra, és mégis megbüntették őket, a miért ezt tévék. Mindkét esetben elkobozták jószágaikat, és halállal büntették azokat, kik nekik menhelyet nyújtottak. Mindkét esetben az üldözéssel kényszerítették őket a fellázadásra. A cévennesi felkelésnek a vendèei felel meg, s a kivándoroltakkal, épen úgy, mint egykor a menekülőkkel, a porosz és angol lobogók alatt találkozunk. A tizenhetedik század vége felé száz-ezer volt a kiüldözött francziák száma, a tizennyolcadik század végén ugyanennyi; íme miképen fejezi be a türelmetlen népuralom a türelmetlen egyeduralom művét. Az erkölcsi aristocratia az egyformaság nevében irtatott ki akkor. A társadalmi aristocratia most, az egyenlőség nevében irtatik ki. Egy abszolút elv, most már másodszor, és pedig ugyanazon hatással, meriti fegyverét az élő társadalom testébe. — A siker teljes, és a törvényhozó gyűlés működésének hónapjaiban, egy képviselő, hallván hogy a kivándorlás megkésztereződik, örömmel kiálthatott fel: »Annál jobb; legalább megtisztul Franciaország.« S valóban, legjobb vérenek fele elfoly.

* V. ö. Bostaquet, normandiai nemes *Mémoires* című munkáját.

IV.

Fennmaradnak még a birtokos testületek, egyháziak vagy világiak, első sorban a legrégibb, leggazdagabb, legtekintélyesebb, t. i. a szerzetes és világi papság. — Ezen téren is súlyosak valának a visszaélések; mert az intézmény a régi szükségleteknek megfelelően alkottatva, nem alkalmazkodott az új szükségletekhez.* A püspökök száma igen nagy, és felosztásuk a keresztény lakosság negyedik századbeli száma szerint történt; a jövedelem még rosszabbul van felosztva; a püspökök és apátok 100,000 livrenyi jövedelemmel bírtak, hogy mint szeretetreméltó henyelők élhessenek, a munkával túlterhelt plébánosok pedig évenként 700 frankot kaptak; az egyik zárdában a szerzetesek száma 80 helyett 19, egy másikban 50 helyett 4;** számtalan kolostor lakossága két-három emberből áll, van olyan is, melyben csak egy van; majdnem valamennyi férfi-szerzet a feloszlás útján van; többen megszűnnek, mert nem kapnak újonczokat;*** a szerzetesek között általános közöny uralkodik; szám-

* Lásd e munka I. kötetének első és második könyvét.

** Lásd: Boivin-Champeaux. *Notice historique sur la révolution dans le département de l'Eure*. Doléances des cahiers. 1788-ban Rouenban egyetlen egy férfi szerzetes sincs. A Deux-Amants kolostorban az 1789-ben összehívott káptalan két emberből áll. — *Archives nationales*. Az egyházi bizottság irataiban, több helyen.

*** Lásd: *Apologie de l'état religieux* (1775), számokkal. A hanyatlás 1768 óta »rettentő«; nem nehéz előre látni, hogy tizenöt év múlva a szerzetes rendek teljesen meg fognak szűnni, vagy a hanyatlás oly állapotába fognak jutni, mely keveset különbözik a haláltól.

talan kolostorban felbomlik a fegyelem; némelyekben botrányok fordulnak elő; a szerzeteseknek alig egy harmad része ragaszkodik hivatásához, két harmad része viszsza-vándorol a világi életbe; * mindezekből világos, hogy az ősi szellem letért útjáról vagy megfogyatkozott, hogy az alapítványok már csak tökéletlenül érik el céljokat, hogy segédeszközeik fele ellenkező célokra fordítatják, vagy felhasználatlan marad, szóval, hogy e testületnek reformra van szüksége. — Hogy e reformnak az állam közreműködésével, sőt annak vezetése alatt kellene történnie, az nem kevésbé bizonyos. Mert a testület nem oly egyed mint minden más, és hogy a rendes polgár szabadalmait megszerezhesse, vagy bírhatta, bizonyos kiegészítésre, képzeletre, a törvény elnézésére van szüksége. Ha a törvény, jószántából megelégedezik arról, hogy

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 224. (1790 novemberről). Besançonban 266 szerzetes közül csak 79-en tanúsítottak némi hűséget fogadalmaik, vagy némi szeretetet állapotuk iránt. « A többiek a kilépést választják, különösen a domonkosiak ötnek, a sarutlan karmeliták egynek kivételével, és a Nagy-Kármelről nevezettek valamennyien. Ugyanily hajlamok uralkodnak az egyházi rend egyéb térein is; így pl. a clunyi benedekrendűek egynek, a pálosok háromnak, a kapuczinusok ötnek kivételével valamennyien, a bernát-, domonkos- és ágostonrendűek mind kilépnek. » — Montalembert. *Les moines d'Occident*. Introduction 105–164. Lettre d'un Bénédictin de Saint-Germain-des-Prés à un Bénédictin de Vannes. » Az ön kolostorának valamennyi szerzetesei között, kik ide jönnek lakni, nem láttam egyet sem, ki épülésünkre szolgálna. Bizonyos, hogy ön is ugyanezt fogja mondani a mieinkről, kik önökhöz mennek. » — V. ö. Merlin de Thionville *Mémoires*-jaiban a Val-Saint-pierrei karthauzi zárda leírását.

a testület nem physical személyiség, s ha polgári személylé teszi, ha öröklésre, szerzésre, eladásra képesnek jelenti ki, s ha az ily testület oltalmazott és tiszteletben levő birtokossá lesz, ezt csupán az állam jótekonyságának köszönheti, mely törvényszékeivel és őreivel segíeljezi, s mely, e szolgálat viszonzásául jogosan kívánhatja tőle bizonyos feltételek teljesítését, többi között azon kötelezettséget, hogy hasznos legyen, hasznos maradjon, vagy legalább is, ártalmassá ne legyen. Ezen szabály uralkodott a régi uralom alatt, és a kormány, különösen egy negyed század óta, fokozatosan, hatással működik ezen reform létesítésén. Nem csupán megtiltotta 1749-ben, hogy az egyház a parlament jegyzőkönyvébe bevezetett királyi nyílt levél beleegyezése nélkül bárminő fekvő birtokot elfogadjon, akár ajándék, akár végrendelet, akár csere útján; nem csupán megszüntette 1764-ben a jezsuiták társaságát, bezárta intézeteiket, eladta jószágait, de 1766-tól kezdve egy állandó bizottságot is állított fel, melynek feladata volt, hogy a kormány rendeletei és utasításai értelmében az egyház fájáról minden kiszáradt vagy korhadásnak induló ágat lemessen.* A szerzetes rendek ősi alkotmánya megváltoztattatik; mindeniknek megtiltatik, hogy Párizsban kettőnél, s a többi városokban egynél több kolostora

* Lásd: Guérin. *Revue des questions historiques*. (1875 július 1, és 1876 április 1-éről.) — L'abbé Guettée. *Histoire de l'église de France*. XII. 128. Procès-verbal de l'assemblée du clergé en 1780. — *Archives nationales*. Procès-verbaux et cahiers des États Généraux 1789. A szerzetesrendek főnökeit leginkább azon intézkedés bántja, hogy a fogadalmak tételére kiszabott kor későbbre tételt; szerintök ezen rendszabály a szerzetes rendek romlása. — Lásd e munka első kötetének 634—635 lapjait.

legyen, a fogadalmak letételére kiszabott kor későbbre tétetik, már nincs megengedve, hogy az illetők tizenhat éves korukban tegyék azt le, hanem a férfiaknál csak huszonegy, nőknél csak tizennyolcz éves korban engedtetik meg; meg van határozva minden szerzetes házra nézve az ott levő szerzetesek minimuma; ez tizenöt és kilencz között váltakozik, esetről-esetre; ha e szám nincs meg, az illető ház megszűnik, vagy megtiltatik, hogy újonczokat felvegyen; ezen, szigorúan végrehajtott rendszabály következtében tizenkét év alatt a »grammontiak, szerviták, coelestinusok, a régi benedekrendűek, a Szentlélekről nevezett montpellier-iek, a szent Brigittáról nevezettek, a saint-croix-de-la-bretonnerie-ről, a szent Rufinusról, Szent Antalról nevezettek«, szóval, kilencz szerzetes rend teljesen megszűnt. Húsz év alatt 386 szerzetes ház oszlattatott fel; a szerzetesek száma egy harmaddal megcsökkent; az így uratlanokká vált birtokok hasznos célokra fordítottak; a férfi-szerzeteseknek nem valának újonczaik, és panaszkodtak, hogy a hézagokat nem képesek betölteni. — Ha azt találták, hogy a szerzetesek száma még igen nagy, hogy még igen gazdagok és tétlenek, elég leendett a megkezdett úton tovább haladni; még a század vége előtt, a rendelet egyszerű alkalmazása által, durvaság és igazságtalanság nélkül visszavezették volna az intézményt a fejlődés és vagyonosság bizonyos mértékére, s azon feladatok betöltésére, melyeket egy modern állam megkívánhat.

De abból, hogy az egyházi testületeknek szükségök volt a reformálásra, még nem következik, hogy azokat megszüntetni kell, sem az, hogy a birtokos rendek általában kártékonyak volnának valamely nemzet kebelében.

Alapíttatásuk alkalmával valamely köz szolgálat elvégzése tétetvén feladatukká, és birtokokat kapván, az államnak többé-kevésbé szigorú felügyelete alatt, s azon szabadsággal, hogy önmagukat kormányozhassák, az ily testületek értékes szervek, nem beteges kinövések. — Első sorban, alapíttatásuknál fogva nagy közszolgálatot teljesítenek, t. i. a vallás, a tudományos vizsgálódások, a felsőbb és alsó oktatás, a szegények segélyezése, a betegek ápolása terén; mindez biztosítva van általok az ország terhelhetése nélkül, ez által a köz ügy e tárgyai elválasztatnak a többiektől, és meg vannak óva azon csonkításoktól, melyeket az országos pénzügyek terén előforduló zavarok okozhatnának, mert a magán bőkezűség vette azokat oltalmába, mely, kész helyet találva, századról-századra itt gyűjti össze segélyezéseinek ezernyi forrását; e tekintetben elég az angol és német egyetemek gazdagságára, állandóságára és hasznosságára utalnunk. — Másod sorban, alapíttatásuknál fogva az állam mindenhatósága is akadályt talál bennök; e testületek mind az abszolút egyeduralom, mind a tiszta népuralom ellen meg vannak óva. Ezen testületekben függetlenül képezheti ki magát az ember, a nélkül, hogy akár az udvaronc, akár a demagóg egyenruháját kellene magára öltenie, szerezhethet magának gazdagságot, tiszteletet, tekintélyt, a nélkül, hogy a királyi vagy népkegy szeszélyeinek valamivel tartoznék, fenn tudja magát tartani az uralkodó hatalommal vagy nézetekkel szemben, megmutatván ezeknek a maga körül, a testületi szellem által összetartott egész testületet. Ilyen helyzettel bír mai nap egy oxfordi, göttingai, harvardi egyetemi tanár. Ilyennel bírt Franciaországban a régi uralom alatt egy-egy püspök, parlamenti tag, sőt

egyszerű ügyvéd is. Nincs rosszabb az általános bureaucrátiánál, mert egységes, gépies szolgálókat hoz létre. Nem szükséges, hogy a közönség valamennyi szolgálója, a kormány hivatalnokai legyenek, s az oly országban, melynek aristocratiája tönkre ment, a testületek képezik az utolsó menedéket. — Harmad sorban, alapíttatásuknál fogva, a nagy, általános világ közepette, apró, sajátos és külön álló világok alakúlnak, melyekben számtalan lélek feltalálja az életnek azon egyedüli módját, mely neki megfelel. Ha ezek vallásosak és munkások, e világok nem csupán menedéket nyújtanak a lelkiismeret, képzelődés, tevékenység és fegyelem szükségleteinek, de ezeket oly csatornába terelik és irányozzák, melynek alkotása remek, és jótéteményei számtalanok. Ily módon, férfiak és nők százezrei, a lehető legcsekélyebb költséggel, s a lehető legnagyobb eredménnyel, önként és díjtalanul végzik a társadalom legkevésbé vonzó vagy legvisszataszítóbb szükségleteit, s az emberi társadalomban azon szerepet játszik, mint a nem nélküliek a hangyák közt. Az intézmény tehát alapjában véve jó volt, és ha már kézbe vették a kést, legalább annyit kellett volna tenni, hogy a romlott és tétlen részek lemetzésével meghagytak volna az élő és egészséges részek. És így, ha csupán a szerzetes rendeket vesszük szemügyre, mondhatjuk, hogy felénél több minden tiszteletre érdemes volt. — S mellőzöm itt azon szerzetes házakat, melyeknek egy harmada szigorúan megtartá a szabályokat, és buzgalmát nem veszté el, a benedekrendűeket, kik folytaták a *Gallia Christianát*, és hatvan éves korukban is, télen, fűtetlen szobában dolgoztak, a trappistákat, kik sajátkezűleg művelték a földet, annyi más kolostort, melyek ne-

velőintézetek, a jótékonyosság gyakorlásának helyei, az utazók számára szállodák, s melyeknek fentartását valamennyi szomszédos falu kéri a nemzetgyűléstől.* — E helyen csupán a nőszerzetesekről akarok szólni, kik 37,000-en vannak 1500 rendházban. Ezekben, nem számítva ide a huszonöt női káptalant, melyek nemes és elszegényedett leányok félig-meddig világias találkozási helyei, mindenütt a buzgalom, józanság, hasznosság, tagadhatatlan módon nyilatkozik. Az egyházi bizottság egy tagja a szószéken bevallja, hogy a nőszerzetesek valamennyi leveleikben és felirataikban, kérik, hogy meghagyassanak zárdáikban; s valóban, esdő irataik ép oly élénkek mint meghatók.** — »Inkább feláldoznók életünket, írja az egyik zárda, mint hogy lemondjunk hivatásunkról... És ezt nem csupán néhányan mondják testvéreink közül, de kivétel nélkül valamennyien. A nemzetgyűlés biztosítja a szabadság jogait: vajjon, csupán azon

* Lásd e munka első kötetének 60. s köv. l. — Ch. Guérin. *Revue des questions historiques*. A Franche-Comté északi részében levő Trois-Rois zárda négy falut alapított, és a külföldről munkásokat hozott be. Három mérföldnyi kerületben e zárda a jótékonyosság és polgárisultság egyedüli tűzhelye. Egy újabbi járvány alkalmával kétszáz beteget ápolt; az Elsassból Franche-Comtéba jövő csapatokat elszállásolta; az utolsó jégverés után pedig az egész környéket ellátta eleséggel.

** Lásd: *Moniteur*. 1790 február 13-iki ülés. Montesquiou abbé beszéde. — *Archives nationales*. Papiers du comité ecclésiastique. D, XIX. 6. Visitation de Limoges. D, XIX. 25. Annonciade de Saint-Denis; Annonciade de Saint-Amour; Ursulines d'Auch, de Beaulieu, d'Eymoutier, de la Ciotat, de Pont-Saint-Erpit; Hospitalières d'Ernée, de Laval; Saint-Claire de Laval, de Mar-seille, stb.

nemes lelkektől tagadná meg ezt, melyek, égve azon vágytól, hogy hasznosak legyenek, egyedül azért mondanak le a világról, hogy a társadalomnak több hasznot hajtsanak?« — »Azon kevés érintkezés, melyben a világgal vagyunk, írja egy más zárda, teszi, hogy boldogságunkat nem ismerik. De azért ez nem kevésbbé igaz és biztos. Nem ismerünk magunk között sem rangkülönbséget, sem szabadalmakat; javaink és bajaink közösek. Csak egy szívünk és egy lelkünk levén, . . . a nemzet, az ég és föld hallatára óvást teszünk, s kijelentjük, hogy semmi-féle hatalomnak nincs jogában fogadalmaink szeretetét elragadni tőlünk, és hogy e fogadalmakat még nagyobb hévvel újítjuk meg, mint azt egykoron tettük, midőn a szerzetbe lépve, letettük azokat.« * — Sok rendháznak a megélhetésre csupán a kézi munka, s azon csekély hozományok állanak rendelkezésére, melyeket tagjai a belépés alkalmával hoznak; de életmódjuk oly józan és takarékos, hogy egy-egy szerzetesnő egész évi fentartása nem haladja meg a 250 livret évenként. A saint-amouri annuciáták írják: »4400 livre tiszta jövedelemből harminczhárman élünk, és pedig mind az újonczok, mind a felesküdtek, a nélkül, hogy akár a közönségnek,

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 247. A doubsi megye 377 nőszerzetese közül 358-an kijelentik, miszerint inkább megmaradnak hivatásuk mellett; különösen Pontarlierben valamennyi bernátrendű, annuciáta és Orsolyaszűz, Besançonban valamennyi karmelita, a Sárlos Boldogasszonyról nevezettek, az annuciáták, klarisszák, a Menedékről nevezett testvérek, a Szentlélekről nevezettek, és egynek kivételével, valamennyi benedekrendű.

akár családjainknak terhökre volnánk . . . Ha a világban élnénk, szükségleteink legalább háromszor annyit emészteneének fel; s e nőszerezeteknek, nem csupán saját fenntartásukra elég a nevezett összeg, hanem még alamizsnát is adnak belőle. — E rendházak közül többen a neveléssel foglalkoznak; számosan dijtalanul részesítik a tanulókat az elemi oktatásban. 1789-ben a leányok számára nem is létezik másféle tanintézet, s ha ezek megszüntetnek, a két nem egyike, a franczia nemzet egyik fele előtt a műveltség és tudomány minden forrása el lenne zárva. — Tizennégyezer irgalmas néne, négyezerhúsz rendházban van szétosztva, virraszt a kórodákban, gondozza a betegeket, szolgálja az erőtlenekeket, neveli a lelenczeket, összegyűjti az árvákat, ápolja a gyermekágyas asszonyokat, a megesett, bűnbánó leányokat. — A Sarlós Boldogasszonyról nevezett szerzet menedékhely a »természet által eltorzított« leányok számára; ez időben sokkal nagyobb volt az ilyenek száma, mint mai nap, mert a himlő oly mértékben uralkodott, hogy nyolcz halálozás közül egy a himlő által okoztatott. E szerzetesnők felveszik az özvegyeket, a vagyon és pártfogás nélküli leányokat, »a világ izgalmai következtében kimerülteket«, az élet harcának kiküzdésében erőtlenekeket, s a kik mint rokkantak vagy megsebzettek akarnak visszavonulni, s azon »szabályok, melyeket megtartaniok kell, annyira nem súlyosak, hogy a legkényesebb, sőt leggyarlóbb egészségi viszonyoknak sincsenek hátrányára.« A szeretet találékonysága valamennyi társadalmi és erkölcsi sebre meggleli a szükséges, alkalmas és arányos köteleket, és azt kímélettel és ügyességgel alkalmazza. — Végre, majd valamennyi ezen rendházak közül, nem csak hogy

hervadásnak nem indul, de sőt virágzik, és, míg a férfikolostorokban átlag 9 szerzetes található, a női zárdák tagjainak száma átlag 24. Egy saint-flouri zárda ötven benlakó növendéket nevel, egy más, Beaulieuben száz bejárót tanít, s egy franche-comtéi zárda nyolczszáz elhagyott gyermek felett örködik.* — A kinek csak legcsekélyebb gondja lett volna a közérdekre és igazságosságra, ily intézmények előtt meg kellett volna állapodnia haragja kitörésében. Annál inkább, mert itt hasztalan a dühöngés; a törvényhozó durva keze hiába iparkodik azokat összerombolni; maguktól fognak ismét kikelni, mert vérében vannak minden katolikus nemzetnek. Az egykori 37,000 nőszerzetes helyett ma 86,000 van Franciaországban, azaz 10,000 nő után 45, a régi 28 helyett.

De ha az állam mégis kisajátítja őket, és a többi egyházi testületeket, nincs joga birtokaikat magának lefoglalni. Az állam nem az örökös, és e testületek ingatlan és ingó javai, jövedelmei, természetöknél fogva, ha nem bírnak is meghatározott tulajdonossal, de bírnak meghatározott rendeltetéssel. E vagyon, ezernégyszáz esztendőn át felhalmozva, csupán egy bizonyos czél iránti tekintetből alakult, növekedett és tartatott fenn. Azon millió és millió nemes érzésű, bűnbánó és alázatos lélek, mely ezt összeadta, adományához szorosan meghatározott szándékot csatolt. A nevelés, jótékonyság és vallásosság előmozdítását akarták, nem pedig mást. Az ő törvényes akaratukat

* Lásd: *Archives nationales*. Papiers du comité ecclésiastique, több helyen. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 51. — Lásd Franciaország statisztikáját is 1866-ra.

nem szabad kijátszani. A holtaknak és élőknek egyaránt megvannak jogaik a társadalommal szemben; mert a holtak hozták létre azon társadalmat, melynek jótékony voltát az élők élvezik, s mi csupán azon feltétel alatt részesülünk az ő örökségökben, ha végrendeletüket teljesítjük. — Az nem szenved kétséget, hogy ha ily végrendelet igen régi keletű, azt általánosabban lehet értelmezni, lehet pótolni rendelkezéseinek hézagosságát, és számba venni az új körülményeket. Azon szükségletek, melyeknek tekintetéből rendelkezik, néha megszűnnek; így pl. eljött az idő, midőn a barbár kalózkodás leveretése után már nem voltak visszavásárlandó keresztények, s az ily alapítvány csupán átalakulás következtében válhatik örökössé. — De, míg az eredeti intézmények többféle mellékes és részleges határozata szükségképen megszűnik, van mégis egy általános és fő szándék, mely világosan parancsoló és maradandó hatású, s ez az, hogy az intézmény egy bizonyos meghatározott czállal bír, vagy jótékonyság, vagy vallásosság, vagy a tanítás lebegvén szemei előtt. Ha szükséges, ám változtassuk meg a hagyományozott jószágnak kezelőit és annak alkalmazását, de ne fordítsunk semmit idegenszerű czélok elérésére, mert az csupán ilyen, vagy ehhez hasonló czélok számára hagyományoztatott. Az alapítványok négy milliárdot kitevő tőkéi, s az egyházi jövedelmek kétszázsz milliója meghatározott, saját rendeltetéssel bírnak. Nem az úton elhagyott aranyak halmaza ez, melyet a kincstár magának lefoglalhat, vagy a körülakóknak kiosztogathat. Ez aranytömeghez biztos jogcímek fűződnek, melyek, eredetét bizonyítván, rendeltetését is meghatározzák, s egyedüli kötelességünk az, hogy őrkdjünk, miszerint

rendeltetésére fordíttassék. — Ez volt a régi uralom alatt általánosan szem előtt tartott elv, minden visszaélés és a javadalmakon történt zsarolások daczára is. — Midőn az egyházi bizottság megszüntetett valamely szerzetes rendet, ez nem azért történt, hogy javait a kincstárnak adja át, hanem hogy azok papneveldek, iskolák, kórházak javára fordíttassanak. 1789-ben a saint-denisi apátság jövedelmei a saint-cyri intézet javára fordíttattak, s a saint-germainiúi az üresedésben levő egyházi javadalmak jövedelmeit kezelő hivatalra bízták; s a kormánynak, még az abszolút, és szükséggel küzködő kormánynak is volt annyi becsülete, hogy megértse, miszerint az ily alapok lefoglalása lopás. Mennél hatalmasabb valaki, annál inkább kötelessége igazságosnak lenni, s a becsületesség mindig a legjobb politika. — Igazságos és hasznos dolog tehát, hogy az egyház mint Angliában és Amerikában, hogy a felsőbb oktatás mint Angliában és Németországban, hogy a szakoktatás mint Amerikában, hogy a közjótékonyosság különféle intézményei, mindenkorra megtartassanak örökségök birtokában. Az állam, az örökségnek végrendeletileg végrehajtója, nagyon is visszaél megbízatásával, midőn azt saját zsebébe teszi, hogy azzal saját pénztárának hiányát fedezze, hogy veszedelmes speculációkat üzzön vele, hogy azt saját tönkrejutásával megsemmisítse, míg végre, ez óriási, negyven nemzedék alatt a gyermekek, erőtlének, betegek, szegények, hívek számára felhalmozódott kincsből nem marad annyi, hogy egy tanítónőt, egy plébánost lehessen fizetni, hogy a kórházban a betegnek egy csésze levést lehessen nyújtani.*

* Lásd: Félix Rocquain. *La France après le 18 brumaire*.
Rapporte des conseillers d'État envoyés en mission, több helyén.

De a nemzetgyűlés süket marad mindezen érvek előtt, és nem is a kinestár kimerültsége az, mi füleit elzárja. Boisgelin, aixi érsek, a papság nevében ajánlkozott, hogy az államnak háromszázhatvan millió sürgős adósságát rögtön kifizeti, az egyházi javakra felveendő négyszázmilliónyi jelzálogos kölcsönnel; s e segédeszköz igen jó; mert ez időben egyedül a papságnak volt biztos hitele, mert rendesen 5⁰/₀-nál olcsóbban kapott pénzt, s mindig többet ajánlottak fel neki, mint a mennyit kívánt, míg az állam csak 10⁰/₀-kal kapott, ekkor pedig semmi áron sem kapott volna. — De az új politikusok nem arra gondolnak, hogy az adósságot fizessék, hanem, hogy egy elvet alkalmazzanak. A Társadalmi szerződésnek megfelelően elv gyanánt állítják fel, hogy az államban nincs szükség testületekre; nem szabad másnak lenni mint államnak, mely letéteményese minden nyilvános hatalomnak, a többiek csupán különálló egyedek; mellette semmiféle különös társaságnak, semmiféle mellérendelt testületnek nem szabad léteznie, még oly szolgálatok teljesítésére sem, melyeket az állam nem teljesít. »Mihelyt valaki egy testületnek tagja lesz, mondá az egyik szónok, azt szeretnie kell mint a családot«;* de ez meg nem engedhető, mert az állam a maga számára foglal le minden szeretetet és engedelmességet. Továbbá, mihelyt valaki tagja lesz valamely testületnek, attól támogatatik, pedig minden megkülönböztetés ellenkezik a polgári egyenlő-

* Lásd: *Moniteur*. 1789 október 24-iki ülés. Dupont de Nemours beszéde. — Mindezen beszédek, néha bővítve és változtatva, fellelhetők az *Archives parlementaires* 1-ső sorozatának VIII. és IX. kötetében.

séggel. S ezért, ha azt akarjuk, hogy az emberek egyenlők maradjanak, és polgárokká váljanak, el kell venni tőlök az egyesülés központjait, melyek az állammal versenyre kelhetnének, és az egyiknek a másik felett előnyt adnának. — Ennek következtében szétmetszették mindazon természetes vagy létrehozott kötelékeket, melyek által a földirat, az égalj, a történelem, a hivatás, a foglalkozás, az embereket egyesíté. Megszüntették a régi tartományokat, a régi tartományi rendeket, a régi helyhatósági, közigazgatási intézményeket, a parlamenteket, a céheket és mester-jogokat. Még azon legtermészetesebb csoportozatokat is, melyeket a hivatás közössége hoz létre, feloszlatták s a leghatározottabb, legkiterjedtebb és legvilágosabb tilalmakat hozták arra nézve, hogy ezek soha, semmiféle ürügy alatt ismét létre ne jöhessenek.* Franciaországot felosztották mértanilag, mint valamely sakktáblát, s ezen rögtönzött keretekben, mely felosztás sokáig mesterkéltnél marad, csupán egymástól elszigetelt és egymás mellé helyezett egyedeket hagytak meg. S ez nem azért történt, hogy azon tervezett testületeket, melyekben szoros összetartás van, és névleg a papságot, megkíméljék.

* Lásd : Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1791 június 14—17-iki rendelet. »Miután ugyanazon hivatás és foglalkozással bíró polgárok bármily néven nevezhető egyesülésének megszüntetése képezi a francia alkotmány egyik alapkövét, megtiltatik azoknak, bármely ürügy vagy alakban való visszaállítása. Ugyanazon hivatással és foglalkozással bíró polgárok, vállalkozók, üzlettulajdonosok, s bármely mesterséget űző munkások és azok társai, ha együtt vannak, nem nevezhetnek ki sem elnököt, sem titkárt, sem ügyvédet, nem hozhatnak határozatokat vagy rendleteket, és nem alkothatnak állítólagos közös érdekeikben szabályokat.«

Mirabeau azt mondja: »Az általános társadalom közepe a részleges társulatok megszaggatják elveinek egységét, és megzavarják ereinek egyensúlyát. Ha valamely államban nagy politikai testületek vannak, azok veszedelmesek, az összetartásukban rejlő erő, s azon ellentállás miatt, mely érdekeiknek folyománya.« * — És ez, — t. i. a papság — a többenél rosszabb, már lényegénél fogva; mert »egész kormányzása szüntelen ellentmondásban áll az emberi jogokkal.« Azon intézmény, melynél az ember az engedelmesség fogadalmát teszi le, »összeférhetlen« az alkotmánnyal. A vallási társulatok »független főnökeik alá rendelve, kívül állanak a társadalmon, ellenkezik a köz szellemmel.« ** — Hogy a társadalomnak vannak jogai ezekkel és az egyházzal szemben, az kétséget sem szenved. »A testületek csupán a társadalom által léteznek; s midőn a társadalom ezeket megszünteti, nem tesz egyebet, mint hogy elveszi tőlök az életét, melyet nekik kölcsönzött.« »A testületek csupán a törvény által létrehozott eszközök. Mit tesz a munka, ha szerszáma már nem felel meg neki? Vagy szét-töri, vagy átalakítja azt.« *** — Ha ezen első sophisma elfogadtatik, világos a belőle eredő következtetés. Miután a testületek feloszlattattak, nem léteznek többé. Miután nem léteznek, nem lehetnek többé birtokosok. »Önök meg akarták szüntetni a szerzetes rendeket, mert ezek-

* Lásd: *Moniteur*. 1789 november 2-iki ülés.

** Lásd: *U. o.* 1790 február 12-iki ülés. Dally-d'Agier és Barnave beszéde.

*** Lásd: *U. o.* 1789 augusztus 10-iki ülés. Garat beszéde. 1790 február 12-iki ülés. Pétion beszéde. 1789 október 30-iki ülés. Thouret beszéde.

nek megsemmisítése szükséges az állam javára. Ha a papság megtartja javait, a papi testület nincs megsemmisítve; önök szükségképen meghagyják neki azon lehetőséget, hogy összegyülekezhessék, és szentesítik az ő függetlenségét.« * Pedig az egyháziaknak semmi szín alatt sem szabad birtokolni. »Ha birtokosok, függetlenek lehetnek, s ha függetlenek, e függetlenségeket ki fogják terjeszteni teendőikre is.« ** A papokat minden áron az állam kezeibe kell szolgáltatni, legyenek, az államtól kapott fizetésből élő egyszerű hivatalnokok. Igen veszedelmes volna a nemzetre nézve, ha »megengedné, hogy kebelében egy nagy testület birtokos legyen, melynek már csak a hitel annyi forrása is oly nagy hatalmat ad. Miután a vallás mindenkié, már ezen egy oknál fogva is szükséges, hogy szolgálói a nemzet által díjaztassanak.« Lényegöknél fogva nem egyebek mint »erkölcsiségi és tanítási hivatalnokok, fizetett emberek«, mint a tanárok és bírák.*** Vezessük őket vissza ezen állapotra, mely egyedül felel meg az emberi jogoknak, és mondjuk ki, hogy »a papság, valamint a holt kéz minden egyéb testületei és intézményei, ezentúl és mindörökre képtelenek lesznek bármely földbirtok vagy egyéb ingatlanok birtoklására.« † — S mindezen betöltetlen birtokoknak ki legyen most törvényes örököse? Egy második sophisma szerint az

* Lásd: *Moniteur*. 1789 november 2-iki ülés. Chapelier beszéde.

** Lásd: *U. o.* 1789 október 24-iki ülés. Garat beszéde.

*** Lásd: *U. o.* 1789 október 30-iki ülés. Mirabeau beszéde; és az 1789 augusztus 10-iki ülést.

† Lásd: *U. o.* 1789 október 23-iki ülés. Thouret beszéde.

állam, mint bíró és fél, az államnak ítéli azokat oda. »Az alapítók az egyháznak, azaz a nemzetnek adták a birtokokat.«* »Miután a nemzet megengedte, hogy a papság birtokoljon, vissza kívánhatja azt, a mit az ő engedelmé következtében bír.«** »Elv gyanánt kell felállítani, hogy minden nemzet egyedüli és valóságos tulajdonosa a kebelében levő papság birtokának.«*** — Jegyezzük meg, hogy az elv, mely ily módon van felállítva, valamennyi egyházi és világi testület feloszlatását, javaiknak elkobzását hordja magában, végre megjelenik a láthatáron a törvényhozó gyűlés ama végső rendelete, mely által, »tekintetbe véve, hogy az igazán szabad állam nem tűrhet kebelében semmiféle testületet, még az olyat sem, mely a közoktatásnak szentelné magát, mely érdemeket szerzett a haza iránt«, még azokat sem, »melyek egyedül a kórházi szolgálatokra és a betegek ápolására szentelték magukat«, † megszüntet valamennyi társaságot, testvérisülést, férfiak vagy nők gyülekezetét, mind világiak mind egyháziakét, valamennyi vallási, jótékonysági, nevelési, hittérítési alapítványokat, papnöveldéket, tanintézeteket, hittérítő házakat, a Sorbonnet és Navarrát. Az utolsó seprővonás abból állott, hogy a törvényhozó gyűlés valamennyi

* Lásd: *Moniteur*. 1789 október 23-iki ülés. Treilhard beszéde.

** Lásd: *U. o.* 1789 október 24-iki ülés. Garat beszéde.

*** Lásd: *U. o.* 1789 október 30-iki ülés. Mirabeau beszéde. — Lásd Dêsel beszédét is 1789 augusztus 8-ikán. Al. de Lameth ezt mondja a szószeren: »Midőn valaki alapítványt tett, a nemzetnek tett ajándékot.«

† Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1792 augusztus 18, 1793 augusztus 8—14, 1794 július 11, 1792 július 14, és 1793 augusztus 24-iki törvények.

községi birtokot, kivéve az erdőségeket, felosztotta; a Convent alatt valamennyi irodalmi társulat, valamennyi tudományos vagy irodalmi akadémia feloszlattatott, s ezek összes birtoka, a könyvtárak, muzeumok, növénykertek elkoboztattak, elkoboztatott továbbá valamennyi még fel nem osztott községi birtok, s a kórházak és egyéb jótékonyági intézetek összes javai.* — Az elvont elv, a nemzetgyűlés által kihirdetettve, fokenként megmutatta romboló hatalmát. Ennek következtében már nincs egyéb Franciaországban mint szétszórt, tehetetlen, ephemer egyedek, s ezekkel szemben az egyetlen, fenmaradó testület, mely a többit mind elnyelé, az állam, egy valódi óriás, mely egyedül magaslik ki a többi gyarló törpék között.

Az állam, a többi testületek helyére lépve, ezentúl magára veszi az ő munkájokat, és szándéka jól felhasználni azon pénzt, melyet azok rosszul használtak fel. — Első sorban megszünteti a tizedet, nem fokozatosan és váltság fejében, mint Angliában, de egy csapással, minden kárpótlás nélkül, azon ürügy alatt, hogy az törvénytelen és visszaélésből származott adó, azon ürügy alatt, hogy az magán illeték, melyet csuhában vagy talárban

* Lásd: *Moniteur*. 1792 július 31-iki ülés. Boistard beszéde; e szerint a kórházak vagyona, ekkor 800 millióra becsültetett. — Már 1791 január 30-ikán mondá La Rochefoucauld-Liancourt a nemzetgyűlésen: »Semmi sem nyugtathatja meg annyira a szegényeket, mint, ha látják, hogy a nemzet saját kezeibe veszi azon jogot, hogy nekik segílyt nyujthasson.« Ebből következtetve indítványozza, miszerint mondassék ki, hogy valamennyi kórház és jótékonyági intézet javai a nemzet rendelkezésére állanak. (*Mercure*. 1791 február 12-iki szám.)

járó magán emberek, zubbonyban járó magán emberektől szednek, s azon ürügy alatt, hogy az faggató bitorlás és hasonlít a hűbéri jogokhoz. A műtét gyökeres, és megfelel az elveknek. — Szerencsétlenségre annyira gyermekes, hogy saját kitűzött célja ellen dolgozik. Mert tényleg, Nagy Károly idejétől kezdve, valamennyi földbirtok után, azok folytonosan újra és újra eladatva, mindig fizették a tizedet, és e birtokok soha másképp nem vásároltattak, mint ezen teherrel, mely a tiszta jövedelemnek körülbelül egy hetede volt. Ha e terhet leveszszük a birtokról, ez által a birtokos jövedelme egy hetedrészszel, következésképen tőkéje is egy hetedrészszel szaporodik. Ha valakinek földje 700 frankot ér, 100-zal, ha 7000-et, 1000-rel, ha 70,000-et, 10,000-rel, ha 700,000-et, 100,000-rel fog többet érni. Van olyan, ki 600,000 frankot, tehát 30,000-rel többet nyer jövedelem dolgában.* Ezen ingyen és váratlan ajándék következtében, Franciaország valamennyi földbirtokosa között 123 millió jövedelem, vagyis $2\frac{1}{2}$ milliárdnyi tőke osztatik ki, és pedig oly ügyesen, hogy minél gazdagabb valaki, annál többet kap. Ilyen az elvont elvek hatása; a demokrata gyülekezet, hogy a faczipókben járó parasztokat évenként 30 millióval segítse, a jólétben élő polgárság jövedelmét is 30 millióval szaporítsa évenként, és ugyanannyival a gazdag nemesekét is. Sőt, a mű ezen első része az államra nézve csak terhes, mert, hogy a földbirtokos terhén könnyítsen, önmagát terheli, és ezentúl ő

* Lásd: *Moniteur*. 1789. augusztus 10-iki ülés, Sieyès beszéde. — Az itt közölt számadatok azokból vannak levezetve, melyeket már e munka első kötetében felemlítettünk.

fizeti a cultus összes költségeit, a nélkül, hogy e célra csak egy fillért is bevenne. — A mi pedig a mű második részét illeti, t. i. a négy milliárd ingatlan elkobzását, ez, bár eleinte nyereségesnek látszik, végeredményben kitűnik romboló hatása. Ugyanis e politikusokra ugyanazon benyomást teszi, mint a nagy, ingatlanokból álló örökség a rajongó és pénzzavarral küzdő jött-mentre. Az ő szemeiben ez egy feneketlen aranyforrás, teli marokkal nyúl bele, és minden álmainak megvalósítására törekszik: miután mindent meg tud fizetni, szabad neki mindent összezúzni. Így szünteti meg a nemzetgyűlés a bíróságokat, és kárpótolja azokat 450 millióval, a pénzügyi hivatalokat és óvadékokat, 321 millióval, a király, királyné és királyi hercegek körüli tisztségeket, 52 millióval, a katonai tisztségeket és hivatalokat 35 millióval, a birtoktól elválaszthatlan tizedeket 100 millióval, s így tovább.* »1789 májusban, mondá Necker, a pénzügyek rendbehozatala gyermekjáték lett volna.« ** Egy év múlva, az eladósodás, túlságos költekezés, a jövedelmek megszüntetése vagy behajtásuk elhanyagolása következtében, az állam már csak forgalomba hozott papírpénzzel fedezi szükségleteit, felemészti új tőkéit, és rohamos léptekkel közeledik a tönkhöz. Soha ily nagy örökség, ily rövid idő alatt nem lőn semmivé, sőt még a semminél is kevesebbé.

E közben, már az első hónapokban meg lehet je-

* Lásd: *Moniteur*. V. 571. 1790 szeptember 4-iki ülés. A pénzügyi bizottság jelentése.

** *U. o.* V. 675. 1790 szeptember 17-iki ülés. Necker jelentése.

lölni, mire használják fel az új igazgatók e birtokokat, és a módot, melylyel azon szolgálati ágat, a melynek elintézése reájok van bízva, kezelni fogják. — Az összes elkobzott vagyonból semmi sem tartatott vissza a cultus, a kór- és menedékházak, az iskolák fentartására. Nem csupán valamennyi szerződés, és valamennyi hasznot hajtó ingatlan vándorolt a nemzet óriási olvasztó téglébe, hogy assignátákká változzék, de számtalan, meghatározott célra szolgáló épület, a kolostorok összes ingatlanai, a templomi ingatlanok egy része, természetes rendeltetésöktől elvonatva, ugyanazon örvény által nyeletnek el; Besançonban nyolcz templom közül háromnak ingatlanai és kincstára, a káptalani kincstár, valamennyi szerzetes egyház kincstára, szent edények, ereklyeszekrények, feszületek, ereklyetartók, fogadalmi ajándékok, elefántcsontból készült művészi tárgyak, szobrok, festmények, szőnyegek, papi öltönyök és díszöltönyök, ezüst- és aranyművesi tárgyak, régi és becses bútorok, könyvtárak, rostélyzatok, harangok, mind a művészet és jámborság remekei, vagy összezúzatnak és beleolvasztatva pénzzé veretnek,* vagy árverésen potom áron eladatnak; így hajtják végre az alapítványtevők és ajándékozók szándékait. — Ennyi vallási testület, megfosztva jövedelmétől, hogyan lesz képes fentartani iskoláit, kór- és menedékházait? Még azon rendelet** után is, mely kivételesen és ideiglenesen ren-

* Lásd : Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs* I. 228. 1790 október 10 – 1791 február 20. »A (kerületekben levő) kolostorokban tett zsákmány, és pedig aranyban, ezüstben és aranyozott ezüstben, mely a pénzverdébe küldetett, több volt ötszázhuszonöt kilogrammnál.«

** Lásd : Duvergier. *Collection des lois et décrets*. 1790 október 8–14-iki törvény.

deli, hogy e testületeknek számot adjanak összes jövedelmökről, vajjon kapnak-e abból valamit, most, midőn azt a helyi kormányzást vívők kezelik, s ezek pénztára mindig üres, az illetők pedig ellenséges érzülettel viselkednek azok iránt. Szemmel látható, hogy a jótékonyság és nevelés valamennyi intézményei tönkre mennek, mióta azon különös források, melyek azokat eddig táplálták, összevegyítettnek, és a közkinestár száraz medrében eltűnnek.* — Már 1790-ben nincs pénz, hogy a férfi- és nőszerezeteknek ki lehessen fizetni az életfentartásukra megszabott csekély járadékot. Franche-Comtéban a baumei kapuczinusoknak nincs kenyerek, hogy éhen ne haljanak, kénytelenek a kerület engedélyével eladni zárdáik lefoglalt élelmi szereinek egy részét. Az ornansi orsolyaszüzek azon alamizsnából élnek, melyet magán emberek nyújtanak nekik, hogy a város egyetlen nevelőintézetét megtartsák. A pontarlieri bernardinák a legvégső nyomorban sínylődnek. »Meg vagyunk győződve, írja a kerület ezekről, hogy nincs mit enniök, s mi magunk vagyunk kénytelenek napról-napra gyűjtögetni számukra, hogy éhen ne haljanak.«** — Szegény nők még igen boldogaknak ér-

* Lásd: *Moniteur*. 1792 június 13-iki ülés. Bernard a jólétbizottság nevében mondott beszédében a többi közt így szól: »Nincs nap, a melyen a megyékből ne kapnók a legmegindítóbb híreket, kórházaik nyomoráról.« — *Mercure de France*. 1791 december 17-iki szám. A december 5-iki ülés. A Nord megye képviselői segílyt kérnek kórházaik és községeik számára. 480,000 livre jövedelemből 10,000 maradt nekik. »A községi javak, melyek már zálogban vannak, már nem képeznek segílyforrást számukra«. 280,000 embernek nincs kenyere.

** Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire, dans le département du Doubs*. I. 252. 1790 december 13, 1791 ápril 13.

zik magukat, ha a helyi közigazgatás hivatalnokai enni adnak nekik, vagy eltűrik, hogy mások adjanak! Számtalan helyen ugyanis ki akarják őket éheztetni, vagy abban találnak gyönyörűséget, hogy őket megfaggyassák. 1791 márcziusában, daczára a kerület kérelmeinek, a doubsi megye a Sarlós Boldogasszonyról nevezett apácák életjáradékát a fogadalmat tettek számára 101, s a világi nővérek számára 50 livrere szállítá le. Két hónappal előbb, a besançoni helyhatóság saját tetszése szerint magyarázván azon rendeletet, mely a nőszerzeteseknek megengedi, hogy tetszésük szerint ruházkodjanak, valamenyiüknek, még az irgalmas nénéknek is megparancsolja, hogy régi öltözetöket vessék le, pedig igen sokan vannak közöttük, kiknek nincs más. — Tehetatlenség, közöny, sőt rosszakarat jellemzi az új hatalmakat, melyeknek kötelességök volna az ő táplálkozásukról és védelmükről gondoskodni. Hogy az üldözés ellenük meginduljon, elég volna egy oly rendelet, mely a világi hatalmat és a vallásos meggyőződést egymással ellentétbe hozná. A rendelet meg is hozatott, s 1790 július 12-én a nemzetgyűlés életbe lépteti a papság világi alkotmányát.

Ugyanis, daczára az egyházi javak elkobzásának, és a vallásos testületek szétszórásának, a fő egyházi testület érintetlen maradt; t. i. hetvenezer pap, püspökeik vezérlete, és a pápa, mint első fejedelmök kormánya alatt. Ez a legszilárdabb, a legellenszenvesebb és leginkább megtámadott testület. Ugyanis, ellene van a régi, meggyökerezett harag és elfogultság, a jogászok által vallott gallicanismus, mely Szent Lajos óta az egyházi hatalom ellensége, a jansenisták tanai, melyek által azok, XIII. Lajos óta az egyházat ősi alakjára visszavinni

szándékoznak, a bölcsesek elmélete, mely hatvan év óta a kereszténységet tévedésnek, s a catholicismust az emberiség csapásának tekinti. A legkevesebb az, hogy elítélik a catholicismusban a papi intézményt, és mindenki mérsékeltnak tartja magát ha a többit tiszteletben tartja. »Megváltoztathatnók a vallást«, mondják képviselők a szószerőről.* De, az említett rendelet nem érinti sem a dogmát, sem az isteni szolgálatot; egyedül a fegyelem átalakítását tűzi ki célul, s ezen külön téren, melyet a polgári hatalom számára visszafoglálnak, azt igénylik maguknak, hogy az egyházi hatalom közbejötté nélkül, rombolhassanak és építhessenek tetszésök szerint.

És ebben bitorlást követnek el; mert valamint a polgári, úgy az egyházi társadalomnak is megvan azon joga, hogy maga válaszsza meg alakját, hierarchiáját, kormányzatát. — E tekintetben mindazon érvek, melyek az elsőnek érdekében felhozatnak, megkivántathatnak a másodiknak érdekében is, és azon pillanattól kezdve, melyben az egyik törvényszerűnek ismertetik el, törvényszerű a másik is. Mind a polgári, mind az egyházi társadalomnak azon szolgálatok hosszú sora ad életjogot, melyeket azok századok óta tagjaiknak tettek, azon buzgalom és siker, melyekkel rendeltetésöket teljesíték, a hála, melyet ezért aratnak, a fontosság, mely teendőiknek tulajdoníttatik, a szükség, mely létezésöket megkívánja, a ragaszkodás, melylyel irántok viseltetnek, s azon meggyőződés, mely a tagokat eltölti, hogy t. i. ezek nélkül

* Lásd: *Moniteur*. 1790 június 1-i ülés. Camus, Treilhard, s mások beszédei.

valamely fensőbb jó, melyhez mindennél inkább ragaszkodnak, elveszne számukra. A polgári társadalomban ezen fensőbb jó a személy és vagyonbiztonság. Az egyházi társadalomban a lélek örök üdve. Minden más tekintetben tökéletes a hasonlatosság, s az egyház jogcímei épen annyit érnek mint az államéi. És ezért, ha igazságos, hogy a polgári társadalom független és souverain legyen a maga körében, igazságos az is, hogy az egyház független és souverain legyen; ha az egyház azt bitorolná magának, hogy az állam alkotmányát szabályozza, viszont az állam is bitorlást követne el, ha az egyház alkotmányát akarná szabályozni, és, ha az egyház köteles tiszteletben tartani az államot a maga területén, viszont az államnak kötelessége ugyanezt tenni az egyházzal szemben. — Kétséget nem szenved, hogy a két terület határvonala pontosan nincs kijelölve, és a két tulajdonos között gyakori a viszálykodás. Ezt azonban megelőzni, s ha megtörtént, megszüntetni is lehet: vagy oly módon, mint az Amerikában van, hogy t. i. mindenik a maga területén válaszfallal zárja el magát, s a mennyire lehet egyik a másikat figyelmen kívül hagyja; vagy mint ez Franciaországra nézve alkalmas, hogy t. i. bizonyos, meghatározott szerződés segélyével egyik a másikkal a közbül álló térségen bizonyos meghatározott jogokat enged, és azok tekintetében megosztják egymás közt azok gyakorlását. De, mindkét hatalomnak, mind két társaságnak, mindkét esetben különállónak kell maradnia. Mindegyik között oly viszonynak kell lenni, hogy egyik a másikat egyenlő szerződő félnek tekintse, nem pedig alárendeltnek, mely a másik viszonyait akarná szabályozni. Így az egyház visszaél befolyásával, ha a

polgári kormány formáját kárhoztatja vagy megtámadja, legyen az akár egyeduralmi vagy köztársasági, akár oligarchicus vagy democraticus. Viszont az állam visszaél hatalmával, ha a hívek megegyezése nélkül megszünteti vagy át akarja alakítani az egyházi kormányzatot, legyen bár az pápai, püspöki, presbyteriánus vagy congregationalista. — Nem csupán megsérti a jogot, de legtöbb esetben erőszakoskodása hasztalan is. Hasztalan sújt le; a fának gyökerei kívül esnek megtámadásain, s azon jogtalan harcban, melyet egy ép oly életre való intézmény ellen vív, mint ő maga, gyakran ő lesz a legyőzött.

Szerencsétlenségre azonban, a nemzetgyűlés, elvek által elfogulttá téve, ebben, mint minden egyébben, megfélekezett a dolog lényegére tekinteni, s a holt kérget akarva eltávolítani, megsérti az élő törzset. — Több század, különösen a trienti zsinat óta, a catholicismusban nem annyira a vallás az, a mi él, mint inkább az egyház. A hittudomány leszállott a második lépcsőzetre, s a fegyelem emelkedett fel az elsőre. Mert, jogilag a hívek köteleztetnek hinni a lelki hatalomban, mint valamely dogmában, és tényleg, hitők inkább a lelki hatalmat ismeri el, mint a dogmát. — A hit mondja, hogy a ki a fegyelem dolgában, épen úgy mint a dogmák terén elveti a római egyház határozatait: megszűnik katolikuskak lenni, hogy a katolikus egyház alkotmánya egyeduralmi, hogy a papi jelleg felsőbb, nem pedig az alsóbbaktól kiindult intézmény, hogy a ki nem veti magát alá a pápának, a legfőbbnek, az szakadár, hogy semmiféle pap törvényszerűen nem végezhet lelki ténykedést, hogy semmiféle szigorúan hívő, bűn nélkül nem lehet jelen az ilyennek miséjén, és nem részesülhet általa a szentségek-

ben. Tény, hogy a hívek már nem hittudósok, sem egyházi jogtudósok, hogy, néhány jansenista kivételével, nem olvassák már sem a szentírást, sem a szentatyák műveit, hogy a dogmákat együttesen, vizsgálat nélkül, az iránti bizalommal, ki nekik azt nyújtja, fogadják el, hogy engedelmes lelkiismeretök azon lelkipásztori kézben van, hogy nem sokat törődnek a harmadik század egyházával, és hogy azon tanító, kitől az egyház jelenlegi alakjáról felvilágosítást kérnek, nem Sz. Cyprián, kit nem ismernek, hanem látható püspökük és élő lelkészük. — Vessük össze e két feltevést, és megkapjuk belőlök önmagától a következtetést: bizonyos, hogy a hívek csak akkor fogják érvényesnek tartani a keresztséget, feloldozást, házasságot, ha azt ezen püspök által ezek kiszolgáltatására felhatalmazott pap végezte. Tegyük ilyenek helyére másokat, a püspök által visszautasítottakat; és ekkor huszonnégyszázmillió francia polgártól, az egész parasztságtól, valamennyi gyermektől és nőtől elvettük az isteni szolgálatot, a szentségeket, s a lelki élet legbecsesebb ténykedéseit; magunk ellen lázítjuk a lélek két legnagyobb erejét: a lelkiismeretet és a megszokást. — Lássuk azt is, minő hatással. Az államból ily eljárás által, nem csupán az eretnekségnek szolgáló rendőrt csinálunk, de a gallicán jansenizmus e gyümölcstelen és zsarnoki kísérletével örökre lerontjuk hitelét a gallicán elveknek és a jansenista tanoknak. Elmetszük azon két utolsó gyökérszálat, melyek által a szabadelvű szellem az orthodox katholicizmusban még élt. Az egész papságot Róma felé tereljük; csak még inkább a pápához csatlakoztatjuk, kitől elszakítani akartuk; elveszszük tőle a nemzeti jelleget, melyel ellátni akartuk. A papság francia volt, s ez által

ultramontánná tesszük. Rosszakaratot és irigységet ébresztett, rokonszenyessé és népszerűvé tesszük. Meg volt oszolva, s egyesítjük. Széjjelszórt katonaság volt, több független hatalom alatt álló, földbirtok által a földhöz volt gyökerezve; eljárásunk következtében rendezett és mindig kész hadsereg lesz belőle, felszabadítva minden helyi kötelék alól, egyetlen vezér alatt szervezve, és mindig kész az első parancsszóra ütközetbe menni. Hasonlítsuk össze a püspök tekintélyét, melylyel megyéjében 1789-ben bírt, azzal, melylyel hatvan évvel utóbb rendelkezett. — 1789-ben, 1500 egyházi állás és javadalom közül a besançoni érsek alig tölthetett be 100-at; 93 plébániára az érseki káptalan választott papot; 18-ra a Szent Magdolnáról nevezett káptalan; 70-re az alapító földesúr vagy jóltevő; egy apát 13-ra, egy másik 34-re, egy harmadik 35-re, egy perjel 9-re, egy apátnő 20-ra; öt község egyenesen maga választotta meg lelkészét; az apátságokra, perjelségekre, kanonoki állásokra a király nevezett ki javadalmasokat. * — A mai megyékben, valamennyi plébánost és segédlelkészt a püspök nevez ki, és tíz közül kilenczet el is mozdíthat; ugyancsak az említett megyében 1850—1860-ig alig volt csak *egy világi hivatalnok*, ki a bíbornok-érsek beleegyezése vagy közbenjárása nélkül neveztetett ki. ** — Ha meg akarjuk érteni jelenkori papságunk szellemét, fegyelmét és befolyását, keressük annak forrását, s az alkotmányozó gyűlés ren-

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 168.

** Ezt saját tudomásomból állíthatom, mert 1863 és 1867 között négyszer voltam Besançonban.

deletében meg fogjuk találni. Természetszerű testületet büntetlenül nem lehet feloszlatni; a körülményekhez alkalmazottan reformálni fogja magát, és a veszély mértéke szerint fog szorosabban csoportosúlni.

De, a nemzetgyűlés elvei szerint, ha a világi állam előtt a vallásos és a különféle felekezetek szabadok, a souverain állam előtt az egyházak alárendeltek. Mert ezek társaságok, melyek kormányzattal és hierarchiával bírnak, már pedig az államban semmiféle társaság, kormányzat és hierarchia nem állhat fenn, hacsak mint az állam alá rendelve, általa megbízottak vagy meghatalmazottak, az ő keretébe mint alárendelve be nem lépnek. Lényegre nézve a pap épen olyan fizetett hivatalnok, mint a többi, a vallási és erkölcsi ügyek terén alkalmazott hivatalnok.* Ha az állam meg akarja változtatni mérnökeinek számát, azok kinevezésének módját, teendőit és beosztását, nincs szüksége arra, hogy ez iránt tanácsot kérjen az összegyűlt mérnököktől, még kevésbé valamely idegen, pl. Rómában letelepült mérnöktől. Ha meg akarja változtatni »egyházi hivatalnokainak« állapotát, ugyanily, következésképen teljes joga van ehhez. Hogy ezt gyakorolhassa, ahhoz nincs szüksége senkinek beleegyezésére, és nem is tűr el semmi beavatkozást, maga és hivatalnokai közt. A nemzetgyűlés visszautasítja azon indítványt, hogy egy gallicán zsinat hívassék egybe; de nem akar alkudozni a pápával sem, hanem egyedül a maga tekintélyével átalakítja az egyház egész alkotmányát. A nyilvános közigazgatásnak ezen ága, jövőben a

* Lásd: *Moniteur*. 1790 május 30-iki és következő ülések. (Treilhard jelentése, Robespierre beszéde, stb.)

többiekhez hasonlóan fog szerveztetni. — Először is: * az egyházi megye terjedelme és határai ugyanazok lesznek, mint a politikai megyéké; következésképp, az egyházmegyei felosztás egészen új lesz, és negyvennyolcz püspöki szék megszűnik. — Másodszor: a kinevezett püspöknek megtiltatik, hogy »bármily néven nevezendő helybenhagyás végett a pápához forduljon.« A püspök ezentúl csak úgy írhat a pápának, »ha jelét akarja adni, hogy a hit és nézetegység, melyet vele fentartani köteles, megvan benne.« És így a püspököt többé nem egyházi feje igtatja be, és Franciaország egyháza szakadárként lesz. — Harmadszor: megtiltatik az érseknek és püspöknek, hogy az új püspököktől és plébánosoktól »másféle esküt követeljenek mint azt, hogy a katolikus, apostoli és római hitet vallják.« Ahhoz van joguk, hogy tanácsosaiktól körülvéve megvizsgálhassák a papokat dogmaik és erkölcsaik tekintetéből, és megtagadhatták tőlök a cánoni beigtatást; de ez esetben, okaikat írásban kell kiadniok, s az ily nyilatkozatot nekik és tanácsosaiknak alá kell írniok. Ezen túl azonban hatalmok nem terjed, mert a viszálgató felek közt a törvényszéket illeti meg az eldöntés. A katolikus hierarchia meg van törve, az egyházi előljáró keze meg van kötve; csak a forma kedvéért van neki még megengedve, hogy az egyházi rend szentségét kiszolgáltassa; megszűnik a plébános alárendeltsége a püspök iránt, mint a hogy megszűnt ezé a pápával szemben, s Franciaország egyháza presbyteriánussá lesz. —

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. 1790 július 12—augusztus 14, november 14--25, és 1791 január 21—26-iki törvények.

S valóban, mint a presbyteriánus egyházakban, most a nép választja a papot; a püspököt a megye, a plébánost a kerület választói, s rendkívül súlyos még azon körülmény is, hogy a választóknak nem kell okvetlenül ugyanazon hitközséghez tartozniok. Az sem változtat a dolgon, hogy a választó-gyülekezeteknek mint pl. Nîmesben, Montaubanban, Strassburgban és Metzben, tetemes része kálvinisták, ágostai vallásúak és zsidókból áll, vagy, hogy többségük, a klubbokból kikerülve, köztudomásúlag ellensége a katholicismusnak, sőt még a kereszténységnek is. E gyülekezetek választják a püspököt és plébánost; a szentlélek bennök, és a polgári törvényszékekben van, melyek, minden ellentállás megvetésével, beigtathatják a választottakat. — S hogy a papságot teljesen megfoszszák függetlenségétől, valamennyi püspöknek meg van tiltva, hogy a politikai megye engedelme nélkül két hétnél hosszabb időre eltávozzék; szintűgy meg van tiltva minden plébánosnak, hogy a kerület engedelme nélkül két hétnél hosszabb időre eltávozzék, még ha haldokló atyjához hívnák is, kin a húgykőmetzés kínos műtételét végzik el. A ki engedély nélkül máskép cselekszik, annak fizetése felfüggesztetik; a pap is hivatalnok és fizetett ember lévén, bizonyos órákon át irodájában kell tartózkodnia, s ha állomását el akarja hagyni, főnökeihez kell fordulnia a városházára, s ezektől kérnie szabadságidőt.* — A papságnak mindezen újítá-

* Lásd: *Moniteur*. 1790 május 31-iki ülés. Robespierre a sorok közt olvashatóan kívánja a papok házasságát. — Mirabeau egy hasonló értelmű kidolgozott beszédre készült, mely azzal végződött volna, hogy minden papnak és szerzetesnek szabad házasságra lépni; s ha valamely pap vagy szerzetes megjelenik jegyzésével a plébános előtt, ez köteles őket megesketni, stb. E tárgyra

sokat el kell fogadnia, nem csupán szenvedőlegesen engedelmesség, de ünnepélyes eskü által is. Valamennyi, egyházi tisztséggel bírók, régi és új érsekek, püspökök, plébánosok, segédlelkészek, hitszónokok, kór- és fogházi alalmazások, a papneveldek előljárói és igazgatói, a papneveldek és collégiumok tanárai, írásban kötelesek kijelenteni, hogy ezen esküt készek letenni; sőt nyilvánosan, a templomban kellend azt letenniök, »a község és hívek főtanácsának jelenlétében«, és meg kell ígérniök, miszerint egész befolyásukkal fenn fogják tartani a szakadár és presbyteriánus egyházat. — Mert az előirt eskünek értelmére és horderejére nézve nem foroghat fenn kétség. Igaz, hogy ezt egy még tágasabb terjedelmű eskübe foglalták, melylyel az alkotmány megtartását kelle fogadni. Világos, hogy a papság alkotmánya benn foglaltatik az egész alkotmányban, mint egy fejezet, valamely könyvben, s hogy az, ki aláírja az egész könyv tartalmát, aláírja a fejezetét is. Különben is, azon szövegben, melyre a nemzetgyűlés egyházi tagjai a szószéken megesküdni felszólíttatnak, ama fejezet külön meg van említve, és semmiféle kivételnek vagy fentartásnak nincs helye.*

nézve írta Mirabeau 1790 június 2-ikán: »Robespierre meglopta a papok házasságára vonatkozó indítványomat.« — Általában a Convent által hozott valamennyi törvénynek csiráját feltaláljuk az alkotmányozó gyűlésben. (Lásd: Ph. Plan. *Un collaborateur de Mirabeau*. 56 és 144-ik l.)

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1790 november 27—december 26, 1791 február 5, márczius 2 és ápril 2-iki törvények. — *Moniteur*. 1790 november 6-iki s következő ülések, különösen a december 27-iki. »Esküszöm, hogy minden erőmből fentartom a franczia alkotmányt, és különösen a papság polgári alkotmányára vonatkozó rendeleteket.« — V. ö. az 1791 január 2-iki ülést. A clermonti püspök beszéde.

Elvonják a szót a clermonti püspöktől, és mindazoktól, kik készséggel és engedelmességgel, nyíltan elfogadják az egész alkotmányt, kivéve a lelki dolgokba avatkozó rendeleteket. A nemzetgyűlés jobban akarja tudni, mint ők, hogy meddig terjednek, s hol érnek véget a lelkiek; a nemzetgyűlés határozta ezt meg, és határozatát rákényszeríti a canonistákra és theologusokra; a nemzetgyűlés pápa, és határozatai előtt minden lelkiismeret meghajolni kénytelen. Le kell tenniök az »esküt, a mint kívántatik«, ha ezt nem teszik, »eskütagadók.« A szó ki van mondva, s következményei beláthatlanok; mert a törvény a papokat megtámadva, a világiakat is megtámadja. — Egyrészről, minden oly egyházi egyén, ki visszautasítja az eskü letételét, elmozdítatik állásáról. És ha még ezentúl is »végeznék eddigi nyilvános ténykedéseiket, vagy azokat, melyeket mint testület végeztek, akkor mint a rend megzavarói üldöztetnek, mint a törvény ellen lázadók elítéltetnek«, megfosztatnak minden tevéleges polgári jogaiktól, és bármely nyilvános ténykedésre képteleneknek jelentetnek ki. Minden oly püspök ellen, ki az esküt le nem tette, így járnak el ha úgy tesz, mintha még mindig püspök volna, azaz, ha papokat felszentel, vagy rendeleteit kihirdeti. Nem sokára azon pappal is így fognak elbánni, ki nem tette le az esküt, s mégis merészel gyónatni vagy misézni.* — Másrészről, mindazon polgárok, kik megtagadják a kívánt eskü letételét, választók, helyhatósági tisztviselők, bírák, közigazgatási hivatalnokok,

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1791 május 7-iki törvény, mely Sieyès és Talleyrand indítványára hozatván, hogy az esküt le nem tett papok is valamely, a nemzet tulajdonát képező, vagy magánépületben misézhessenek.

elvesztik szavazati jogukat, letétetnek hivatalukról és bármely közhivatal viselésére képteleneknek jelentetnek ki.* — Következésképen, a lelkiismeretes katolikusok kizártnak a közigazgatásból, a választásokból, és különösen az egyházi választásokból; a miből ismét az következik, hogy minél hívőbb valaki, annál kevesebb része van saját papjának megválasztásában.** — Nevezetes törvény, mely azon ürügy alatt, hogy reformálja az egyházi visszaéléseket, valamennyi hívőt, a világiakat és egyháziakat egyaránt, a törvényen kívül helyez.

A következmények rögtön mutatkoznak. Százharmincznégy érsek, püspök és püspökségéd megtagadja az eskü letételét; csupán négy van, ki azt leteszi, s ezek közül is három, Talleyrand, Jarente és Brienne, köztudomásúlag hitetlenek és rossz erkölcsűek, a többiek lelkiismeretből állanak ellent, különösen pedig a testületi szellem, vagy becsületérzéstől vezettetve. E vezérkar köré sereglik a plébánosok legnagyobb része. A besançoni egyházmegye ezernégyszáz papja közül ezren megtagadják az esküt, háromezrészán leteszik, nyolczvanan visszavonják.*** A doubsi megyében a papságnak egy

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3235. Lettre de M. de Château-Randon, député de la Lozère, 28 mai 1791. A május 23-iki rendelet után, a megye valamennyi hivatalnoka beadta lemondását.

** Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1789 május 21–29-iki törvény.

*** Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*, I. 366, 538–593 és 750. — *Archives nationales*. F^o 3235. Lettre de M. de Château-Randon, 10 mai 1791. — *Mercure*. 1791 ápril 23 és 16-iki számok. Mallet-Dupan cikkei, s az 1791 márczius 20-ikán Bordeauxban kelt levél.

negyed része teszi le az esküt. A lozèrei megyében »két-száz ötven közül csak tizen.« »Be van bizonyítva, írja az észlelők leghitelesebbike, hogy Franciaországban mindenütt, az egyháziak két harmada visszautasítá az esküt, vagy azt csupán a clermonti püspök fentartásaival tette le.« — És így, hetvenezer pap közül, negyvenhatezeren megfosztatnak állásuktól, és híveik nagyobb része velök tart. Ezt abból is lehet következtetni, hogy a választók, új lelkészek választására meghívva, távol maradnak; Bordeauxban 900 közül csak 450-en jelennek meg; másutt az összehívásra csak »egy harmad, vagy negyed részök« jön el. — Számtalan helységben senki sem lép fel jelölt gyanánt, vagy a választók nem akarják a jelentkezőt elfogadni. Hogy a lelkészi állomások mégis betöltetessenek, kivetkőzött és rossz hírben álló szerzeteseket keresnek. — Ettől kezdve minden plébániában két párt, két felekezet, két isteni szolgálat van, s az egyenetlenség örökössé tétetik. Még ha a régi és új lelkész türelmes volna is, helyzetük hozza őket viszálykodásba egymással. Az elsőre nézve a második »betolakodott.« A másodikra nézve az első »lázadó.« Mint lelkipásztor, az elsőnek elmulaszthatlan kötelessége, hogy kijelentse a hívőknek, miszerint a betolakodott ki van zárva az egyházból, hogy az általa kiszolgáltatót szentségek érvénytelenek és szentségtörők, hogy bűn nélkül senki sem hallgathatja meg miséjét. Mint hivatalnok, a második nem vonhatja ki magát azon kötelesség alól, hogy a hatóságnak fel ne jelentse, miszerint az eskütagadó magához csábítja a híveket, fanatisálja a lelkiismeretet, aláássa az alkotmányt, és ezért erőszakkal elnyomandó. Más szóval, az első elvonja a másodiktól a híveket, a második karhatalmat

küld az elsőre, s megkezdődik az üldözés. — Sajátságos ellentmondás következtében a többség az üldözött, s a kisebbség az üldöző. Az alkotmányos lelkész mindenütt hivek nélkül mondja el miséjét.* Vendéeban, öt-hatszáz hívő közül tizen-tizenketten jönnek el; vásár és ünnepnapokon egész falvak és mezővárosok lakossága egy-két mérföldnyire elmegy az orthodox mise meghallgatására; a falusiak azt mondják, hogy »ha visszaadják nekik régi plébánosaikat, szívesen fizetnek kétannyi adót.« — Elsassban »a katolikusoknak legalább kilencz tizede nem akarja elismerni az esküt letett papokat.« Ugyanezt látjuk Franche-Comtéban, Artoisban és tíz más tartományban. — Végre is, a szétválasztás megtörténik, mint valamely vegyi összetételben. A régi plébános köré sereglenek mindazok, kik hívők vagy megtértek, kik meggyőződésből vagy hagyományból ragaszkodnak a szentségekhez, kik megszokásból vagy meggyőződésből szükségét érzik a misehallgatásnak, vagy buzgalomból teszik azt. Az új plébános hallgatói csak a kételkedők, deisták, közönyösek, a klubbok és a közigazgatás tagjai, kik épen úgy járnak el a templomba, mint a városházra, vagy népgyűlésekre, nem vallási, hanem politikai buzgalomból, s kik csak azért tartják fenn a betolakodót, hogy az alkotmányt fentartsák.

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. XII. 77. Rapport de Gallois et Gensonné, envoyés dans la Vendée et les Deux-Sèvres, 25 juillet 1791. — *Archives nationales*. F^o 3253. Lettre du directoire du Bas-Rhin (rappel d'une lettre du 7 janvier 1792). — *Le district de Macheoul de 1788 à 1793*, par Lallier. — *Histoire de Joseph Lebon*, par Paris. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire, dans le département du Doubs* című munkának egész I. és II. kötete.

Igaz, hogy az új lelkész ez által nem nyer buzgó híveket, de igen heves pártfogókat, s miután ezeknek hitők nincs, hatalmokat adják át szolgálatára. A meg nem hajló püspökkel vagy lelkészszel szemben minden eszközt megengedettnek tartanak, nem csupán a törvény, melyet erőltetett magyarázatuk és törvényszerűtlen önkényök által még súlyosbitanak, de a lázadás által is, melyet izgatásaik segélyével felidéznek, vagy elnézésök által helyeselnek.* — Az ilyent kiűzik plébániájából, a kerület székhelyére viszik, és biztos helyen őrizet alá vetik. Aisne-megye directóriuma a közrend megzavarójának jelenti ki, és súlyos büntetések terhe alatt megtiltja neki a szentségek kiszolgáltatását. A cahorsi hatóság bezáratja a magán templomokat, s azon egyháziaknak, kik az esküt le nem tették, megparancsolja, hogy a városból két nap alatt távozzanak. Lot-megye választó testülete nyilvánosan »vadállatoknak«, gyujtogatóknak, a polgárháború előmozdítóinak jelenti ki őket. Bas-Rhin-megye directóriuma Strassburgba, vagy a határtól tizenöt mérföldnyire belebbezi őket. A saint-léoni püspök futással kénytelen menekülni. Auchban börtönbe vetik az érseket; Lyonban Boisbossel, püspöki helynök a Pierre-Encizebe záratik, mert érsekének egy körlevelét magánál tartotta; a durva erőszak mindenütt a türelmetlenség szolgásgába szegődik. — Aisne me-

* Lásd a *Mercure* 1791 ápril 23, május 16 és 30, június 1 és november 23-iki számait. — *Le district de Machecoul*, par Lallier. 173. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire, dans le département du Doubs*. I. 295. — Laviotte. *Annales d'Arnay-le-Duc*. (1792 február 5-ikéről.) — *Archives nationales*. F^o 3223. Pétition des plusieurs habitants de Montpellier, 17 novembre 1791.

gyében egy plébánost, ki 1789-ben kétezer szegényt táplált, miután egy, a nagybőjtről szóló főpásztori körlevelet a szószéken fel mert olvasni, a polgármester galléron ragad, s meggátol, hogy az oltárhoz lépjen, »két nemzeti hóhérlegény« kardot ránt ellene, és rögtön, a nélkül hogy megengednék, miszerint házába visszatérjen, hajadon fővel, dobpergés és őrizet mellett, két mérföldnyire kiűzetik. Párizsban, a Szent Euszták-templomban a plébánost szilaj lármával fogadják; pisztolyt szegeznek fejére, megragadják hajánál fogva, ököllel ütik, s a gránátosok beavatkozására van szükség, hogy legalább a sekrestyéig eljuthasson. A theatinok templomában, melyet az orthodoxok minden törvényes kellék megtartása mellett szereztek meg, egy őrző banda szétkergeti a papokat és híveket, felforgatja az oltárt, megszentégteleníti a szent edényeket. A megyei hatóság falragaszban szólítja fel a népet a törvény tiszteletére. »Láttam, mondja egy szemtanú, mint tépték azt szét haraggal, a megyei hatóság, papok és jámborokra szórt átkozódások között. Egy fő kolompós a lépcsőkre állva, beszédet tartott, . . . melyet azzal végez, hogy a szakadást minden áron meg kell akadályozni, nem tűrni semmiféle más felekezetet mint az övé, a nőket megvesszőzni, a papokat pedig agyonütni.« S valóban, »egy fiatal hölgyet, ki anyjával együtt volt jelen, a templom lépcsőin meg is vesszőztek.« Más helyeken a szerzetesnőkkel, sőt még Paulai szent Vincze leányaival is így bánnak, s 1791 ápril havától kezdve városról-városra terjednek ezen, a szemérem és élet ellen irányzott merényletek. Dijonban valamennyi kolostor kapuja fölé vesszőket szegeznek; Montpellierben, két-háromszáz rablóból álló csapat, nagy, vasalt botokkal felfegy-

verkezve megsebzí a férfiakat, és bántalmazza a nőket. — Már csak az hiányzik, hogy a gonosztevők az amnestia által védelmeztesse meg, a mit az alkotmányozó gyűlés meg is tesz, és hogy a helyi kormányzatok ellenségeskedése törvény által szentesíttessék, a mit viszont a törvényhozó gyűlekezet tesz meg.* Ezentúl, azon egyházi személyek, kik az esküt le nem tették, megfosztatnak életjáradékuktól; kijelentetik, hogy »a törvény elleni lázadásban, és a haza elleni rossz szándékban gyanúsak.« És így, mondja egy ezen korbeli protestáns, »ezen *gyanú*, ezen *szándék* ürügye alatt, az oly directórium, melynek a törvény minden bírói ténykedést megtilt, kénye-kedve szerint kiűzheti házából, a béke és szeretet istenének az oltár árnyékában megöszült szolgáját.« Így »mindenütt, hol vallási nézetek miatt zavarok keletkeznek, idéztettek legyen azok fel az erényes irgalmas nénék megvesszőzői, vagy azon rablók által, kik Nîmesben és Montpellierben bikacsökökkel felfegyverkezve, hat hónapon át gúnyolják a tisztességet és szabadságot, — az esküt le nem tett papok számüzetnek; kiragadják őket családjaik köréből, melyeket ők tartanak fenn; az országutakon kénytelenek kóborolni a nép irgalmának vagy kegyetlenségének kitéve, mihelyt valamely gazembernek eszébe jut zavart felidézni, s azt reájok tölteni.« — Most azután következnek a pórok lázadásai, a nîmesi, franche-comtéi, vendéei, bretagnei felkelések, a kivándorlás, deportáltatás, bebörtönöztetés, nyaktiló és csapatonkénti vízbe fojtás;

* Lásd: Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 november 29-iki rendeletet. — A *Mercure* 1791 november 30-iki számában Mallet-Dupan cikkét.

ez sorsa Franciaország papsága két harmadának, és híveik ezreinek, legyenek bár azok földművesek, mesteremberek, napszámosok, varrónők, szolgálók, s a nép legalsóbb rétegeihez tartozók. Ide-vezetnek az alkotmányozó gyűlés által hozott törvények. — Ezek a papságot, nemeséget és királyt képező erős falat lerombolák, s annak helyén tátongó nyilást idéztek elő; nincs tehát okunk csodálkozni azon, hogy az egész épület összedől a benne lakók feje felett. A *felsőbbségeket és testületeket* reformálni, tiszteletben tartani és hasznosakká kellett volna tenni; de az elvont egyenlőség és nemzeti souverainitás nevében csupán azok lerombolására gondoltak. Ezek lerombolására pedig vagy maga az alkotmányozó gyűlés működött, vagy legalább eltűrte és előkészítette a tulajdon és személy elleni merényleteket. Azon merényletek, melyeket a nagy tömeg fog még elkövetni, elmaradhatlan következményei azoknak, melyeket az alkotmányozó gyűlés már elkövetett; mert, alkotmánya által a rossz még rosszabbá lesz, és a társadalom épülete, mely az általa végbevitt ügyetlen rombolások következtében félig le volt rontva, egészen össze fog roskadni azon össze nem függő és túlzott építkezések súlya alatt, melyeket rögtönözve hozott létre.

III. FEJEZET.

A tervezgetések. — Az 1791-iki alkotmány. — I. A központi hatalmak. — A nemzetgyűlés által a hatalmak szétosztásában követett elvek. — Minden kötelék, mely a király és a törvényhozás közt van, szétszakíttatik. — A nemzetgyűlésnek a végrehajtó hatalom alárendeltsége tekintetében követett elvei. — Miként semmisíti meg a nemzetgyűlés a végrehajtó hatalmat. — Az összeütközés elkerülhetetlen. — A király letétele kikerülhetetlen. — II. A közigazgatási hatalmak. — A nemzetgyűlésnek a rangfokozat tekintetében követett elvei. — Az előjárók megsemmisítése. — A hatalmak összegyűjtőkké válnak. — A választások behozatala, és az alárendeltek befolyása a szolgálat minden ágában irányadók lesznek. — A szervezet felbomlása bizonyossá lesz. — A hatalom a községi hatóságok kezébe jő. — III. A községi hatóságok. — Rendkívül el vannak halmozva teendőikkel. — Tehetetlenségök. — Tekintélyök igen gyenge lábon áll. — Segédesz-kozeik igen hiányosak. — A nemzetország szerepe. — IV. A nemzetőr-választó. — Hatalmának nagysága. — Feladatának nagysága. — A választó polgárok munkával túlterhelhetnek. — Kivonják magukat ezek alól. — V. A tevékeny kisebbség. — Elemei. — A klubok. — Befolyásuk. — Miképen magyarázzák az emberi jogok kijelentését. — Bitorlásaik és túlkapásaik. — VI. Az alkotmányozó gyűlés művének foglalata.

A mit kormánynak nevezünk, nem más, mint a hatalmak összesége, melyek mindenike, a maga meghatáro-

zott terén, együtt működik egy bizonyos össz- és vég-cél elérésére. Ha a kormány végrehajtja művét, ez képezi egész érdemét; a gépezet csak úgy ér valamit, ha sikerrel működik. Nem az a fő, hogy a papiron jól meg legyen írva, hanem hogy helyesen működjék a maga helyén. Hasztalan hivatkoznak a gép megalkotói az általuk készített terv szépségére, és az irányadó elvek egymás közötti kapcsolatára, sem tervet, sem ily elveket nem kívánt tőlök senki, hanem használható eszközt. — Arra pedig, hogy az eszköz használható és hatásos legyen, két feltétel szükséges. Első sorban az, hogy a nyilvános hatalmak összhangban legyenek, mi nélkül megsemmisülnek. Második sorban pedig az, hogy mindenki engedelmeskedjék e nyilvános hatalmaknak, más-különben azok semmisek lesznek. Az alkotmányozó gyűlés pedig sem ezen összhanggal, sem az engedelmességgel nem törődött. Az általa létrehozott gépezetben, az indító erők folyton ellenkeznek egymással; a megindítás nem közöltetik a többiekkel; a gépezet kerekei nem fogódnak egymásba a központtól a kiágazásokig; a központban és a magasban levő nagy kerekek önmagukban forognak; a számtalan apró kerék pedig, melyek a földet érik, összetörnek vagy elromlik; az egész gépezet, alkotásánál fogva, megmarad helyén, haszontalan, túlságos fűtés által izzóvá lesz, s a hiábavaló füsttömeg, a nyirkorgás és ropogás növekszik, és hirdeti, hogy szét fog robbanni.

I.

Vegyük első sorban a két központi hatalmat tekintetbe: a nemzetgyűlést és a királyt. — Ha valamely alkotmány különböző, és eredetökre nézve elütő hatalmakat állapít meg egy felsőház intézménye által, az összeütkezés esetére bíróságot állít fel. — Vagy legalább lehetővé teszi azt, hogy viszonyos támadási pontokkal bírjanak. Ilyen kell a nemzetgyűlésnek a királylyal szemben, s ez azon jog, hogy megtagadja az adót. Ilyen kell a királynak is a nemzetgyűléssel szemben, s ez az, hogy azt feloszlathassa. Ha ez nincs így, úgy a kettő közül az egyik fegyvertelenné válik, s így a másik mindenhatóvá, és ennek következtében túlkapó lesz. Ebben a mindenható nemzetgyűlésre és az abszolút királyra nézve a veszedelem egyaránt nagy. Ha a nemzetgyűlés meg akarja őrizni józanságát, úgy neki épen úgy mint a királynak korlátoztatásra és ellenőrzésre van szüksége, és, ha helyes, hogy a nemzetgyűlés kényszert gyakorolhasson a királyra, megtagadva tőle a segédeszközöket, helyes az is, hogy a király, a választókra hivatkozva védelmezhesse magát a nemzetgyűlés ellen. — De, ezen végső eszközön kívül, melyeknek használata veszedelmes és ritka, van egy másik is, melynek használata gyakori és biztos: ez a királynak azon joga, hogy minisztereit a parlament kebeléből választhassa. Legtöbb esetben azután a többség fejei lesznek miniszterekké, s ezek kineveztetése által, a király és a nemzetgyűlés között megvan az összhangzás, mert az illetők a nemzetgyűlésnek ép úgy, mint a királynak emberei. Ezen eljárás következtében azután, nem

csak megnyughatik a nemzetgyűlés, miután fejei kormányoznak, hanem korlátok közt is marad, mert ezek illetékesek és felelősek lesznek egyaránt. A szolgálatok központjába helyezve, ítélnétek, vajjon a törvény hasznos és alkalmazható-e; s azt végrehajtani az ő kötelességük lévén, elébb hatásait számíttatják, mielőtt javaslat alakjában benyujtanák vagy elfogadnák. A többségre nézve nem lehet semmi üdvösebb, mint ha fejei lesznek miniszterekké; semmi ennél hatásosabban vissza nem tereli medrébe a többség vakmerőségét vagy mértéktelenségét. A mozdonyvezető nem fogja jószántából megengedni, hogy a gépéhez szükséges szénét elvegyék tőle, sem azt, hogy a síneket, melyen a gépnek gurúlnia kell, felszakgassák. — És ezen eljárás, valamennyi hiányai és árnyoldalai daczára is, még a legjobb azok közül, melyeket az emberi tapasztalás a társadalomnak, a zsarnokságtól és fejetlenségtől való megóvására feltalált. Az abszolút hatalom helyére, mely az emberi társaságokat megalapítja vagy megmenti, de egyszersmind elnyomja és kiszívja, lassanként különálló hatalmakat helyeztek, melyek egy főbb békebíró által, viszonyos függés, és közös közeg által köttetnek össze egymással.

De az alkotmányozó gyűlés szemeiben a tapasztalás nem bír súlylyal, és a gyűlés az elvek nevében, egymás után tépi szét mindazon kötelékeket, melyek a két hatalmat összhangban való működésre kényszeríthetnék. — Nem kell felsőház, mert ez az aristocratiának menhelye vagy tenyészkolaja lenne. Különben is, »miután a nemzetnek akarata csak egy«, ezzel ellenkeznék az, hogy »különböző közegek adassanak neki.« Így járnak el az elmetan meghatározásaival és megkülönböztetéseivel, teljesen

kész formulákat és hasonlatokat alkalmazva. — A királynak ezért a törvényhozó testtel szemben semmiféle támadási pontot nem adnak: a végrehajtó hatalom csupán oly kéz, melynek engedelmeskednie kell, és nevetséges volna, ha a kéz bármi módon kényszeríthetné vagy vezethetné a fejet. Alig hogy a királynak elhalasztó vető-jogot engednek; Sieyès még ez ellen is óvást tesz, kijelentvén, hogy »ez titkos parancs volna a köz akarat ellen«, s ezért azután megtagadják a vető-jogot az alkotmány, a pénzügy és egyéb törvények tekintetében. — A nemzetgyűlést és a nemzetgyűlés választóit nem a király hívja össze; neki nincs szava, nincs beavatkozási joga azon eljárásokba, melyekkel a nemzetgyűlés megalakul; a választók összegyűlnek és szavaznak, a nélkül, hogy a király összehívná őket, vagy felügyeletet gyakorolna felettük. S ha a parlament már meg van választva, nincs joga azt sem elnapolni, sem felosztatni. Még csak egy törvényjavaslatot sem terjeszthet eléje, * csupán annyi van neki megengedve, hogy »felhívja valamely tárgynak tekintetbe vételére.« Végrehajtói hivatásának korlátai közé szorítják őt; sőt, közé és a nemzetgyűlés közé válaszfalat emelnek, és ezen gondosan elzárnak minden oly nyílást, melyen át kezét foghatnának egymással. — A képviselőknek megtiltatik, megbizatusuk egész tartama, és ennek megszűnte után két évig miniszteri tárczát vállalni; mert attól félnek, hogy az udvarral való érintkezés által meg-

* Csupán egy pontra nézve bír a király kezdeményezési joggal; a nemzetgyűlés ugyanis, csupán az ő előzetes és határozott indítványára határozhatja el a háborút. E kivételt csak heves küzdelem, és Mirabeaunak képzeletet meghaladó erőlködései után adták meg.

vesztegettetnének, és még inkább azért, mert bárki legyen miniszter, a nemzetgyűlés nem akarja elfogadni annak befolyását.* Ha valamely miniszter megjelenik a gyűlésen, ez nem azért történik, hogy ott tanácsokat osztogasson, hanem csupán azért, hogy felvilágosítást adjon, hogy megfeleljen a hozzá intézett kérdésekre, hogy alázatos szavakkal és félénk magatartással, a szolgálatban való buzgalmát bebizonyítsa.** Mert a miniszter, mint a király ügynöke, olyan gyanús, mint ez, és a minisztert hivatalában épen úgy elszigetelik, mint a királyt palotájában. — Ilyen az alkotmány szelleme: az elv hatalmánál fogva, s hogy a hatalmak szétoztását annál inkább biztosíthassák, egyszer mindenkorra lerontották összhangzásukat, s hogy az összhang lehetetlenségét még kirívóbbá tegyék, nem marad egyéb hátra, mint hogy a hatalmak egyike a másiknak szolgájává tétessék.***

S ezt nem is mellőzték, mert nagyobb biztonság okáért, a királyból tiszteletbeli hivatalnokot csináltak. Csupán látszólag és névleg adták meg neki a végrehajtó hatalmat; tényleg nem ő bírja azt, gondoskodtak róla, hogy mások kezébe jusson. — Mert a valóságban, a végre-

* Lanjuinais, 1789 november 7-iki beszédében mondja: »Mi akartuk a hatalmak szétoztását. Hogyan indítványozhatják tehát nekünk, hogy a miniszterek személyében a törvényhozó és végrehajtó hatalmat egyesítsük?«

** E tekintetben lássuk a minisztereknek a törvényhozó gyűlés előtti megjelenését.

*** A jogok kikiáltásának XVI. cikkelyében ez áll: »Az oly társadalom, melyben a hatalmak szétoztása nincs meghatározva, nem bír alkotmánynyal.« — Ez elv Montesquieu egyik helyéből s az amerikai alkotmányból van véve. Minden egyébben Rousseau elméleteit követték.

hajtó hatalom valamennyi közege, valamennyi másod rangú és helyi hatalom közege választás alá esik. A királynak sem közvetve, sem közvetlenül semmi része sincs a bírák, közbírák, püspökök, plébánosok, adószedők és behajtók, rendőri biztosok, kerületi és megyei közigazgatási hivatalnokok, polgármesterek és helyhatósági tisztviselők választásában. Legfeljebb annyi joga van, hogy ha a közigazgatási hivatalnokok valamelyike megsérti a törvényt, ennek intézkedéseit megsemmisítheti, őt magát felfüggesztheti; a nemzetgyűlésnek azonban, mint felsőbb hatalomnak, joga van e felfüggesztést is megsemmisíteni. — A hadsereggel, melynek fővezéreül ő tekintetik, semmi képen sem rendelkezhetik; a nemzetőrségnek nem oszthat parancsokat; a csendőrség, valamint a rendes csapatok a helyhatósági hivataloknak kötelesek engedelmeskedni, ezek választásában, vagy elmozdításában pedig neki szava sincs. Szóval, minden helyi ténykedés, azaz, minden hatásos ténykedés elvonatott tőle. — Szándékosan széttörték a végrehajtás eszközét; szétszaggatták azon kötelet, mely a külső kerekeket a központi kerékkel összeköté, s e kerék, az uralkodó kezében, ezentúl képtelen lesz az indítás eszközzésére, s így tétlen marad vagy érintkezés nélkül fog tovább forogni. A király, »a közigazgatás feje, a szárazföldi és tengeri haderő fővezére, a közrend és nyugalom őre, a nemzet öröklő képviselője«, s mindezen szép czímek gúnyára, melyeket megadnak neki, nincs módja, hogy ezen állítólagos hatalmait azok helyén gyakorolhassa, hogy valamely makacszkodó községben az adójegyzéket elkészíttethesse, hogy valamely hátralékos adófizetőt adójának megfizetésére kényszeríthessen, hogy egyetlen gabonaszállítmányt útnak indíttat-

hasson, hogy egy meghozott ítéletet végrehajthasson, zendülést elnyomathasson. a személy- és vagyonbiztonságot védelmezhesse. Mert azon közegekre, melyeket az ő alárendeltjeinek nyilvánítanak, nem gyakorolhat semmiféle kényszert, egyedül csak figyelmeztetheti vagy rábeszélheti őket. Minden megyei gyűlésnek megküldi az általa szentesített rendeleteket, s felbízza azok kihirdetésére és végrehajtására, átveszi azok feliratait, és megdicsérheti vagy megdorgálhatja azokat. Ennyi a király, és semmi más, nem egyéb mint tehetetlen közbenjáró, nyilvános hírnök és kikiáltó, hangzatos de üres központi visszhang, mely magába veszi az újdonságokat, s melyből a törvények csendes moraj gyanánt visszhangoznak.

De még ilyen, megnyirbált állapotban is igen hatalmasnak találják a királyi tisztelet. Elveszik attól a megkegyelmezés jogát, mi által »az egyeduralkodó kormány utolsó erét is elmetszik.« * Mindenféle ellene intézett óvrendszabályt hoznak. A háborút csupán a nemzetgyűlés üzenheti meg, és ismét a nemzetgyűlés rendeletére köteles abbahagyni a háborút. A nemzetgyűlés helybenhagyása nélkül nem köthet békét, szövetséget, sőt még kereskedelmi szerződést sem. Határozottan kijelentik, hogy az ellentengernagyoknak csupán két harmadát, a dandárparancsnokok, tábornagyok, hadihajó-kapitányok, és csendőri ezredek felét, a seregek ezredek és alezredekének felét, s a hadihajók hadnagyainak hatod részét nevezheti ki. Csapatokat állandóan, vagy átmenetileg a nemzetgyűlés helyiségéből csupán 30,000 öl távolságba rendelhet. Csupán 1800 emberből álló testőrsereggel bír-

* A *Mercure de France*-ban Mallet-Dupan szavai.

hat, s ennek tagjai, az ő csábításai ellenében, mindannyian kötelesek a polgári esküt letenni. Előrelátható utóda a nemzetgyűlés engedélye nélkül nem távozhatik az országból. A nemzetgyűlésnek joga, törvény által szabályozni kiskorú fiának neveltetését. — Mindezen óvrendszabályokhoz fenyegetések is járúlnak, t. i. öt oly esetet határoznak meg, melyben a király trónját veszti; felelős miniszterei nyolcz esetben tizenkét-húsz évre terjedő fogságra vagy börtönre, öt esetben halálra ítéltethetnek.* — Az alkotmány minden sora közöl kiolvashatjuk azon folytonos elfogúltságot, mely óvakodásra int, azon hátsó gondolatot, mely az árulástól fél, s azon meggyőződést, hogy a végrehajtó hatalom, legyen bármilyen, természeténél fogva nyilvános ellenség. — Midőn megtagadják tőle a bírák kinevezését, ez arra való hivatkozással történik, hogy »az udvar és a miniszterek a nemzetnek legmegvetendőbb része.«** Midőn pedig a miniszterek kinevezését neki engedik, ezt arra való hivatkozással teszik, hogy »a nép által kinevezett miniszterek szükségképen nagy tiszteletben részesülnének.« — Elv gyanánt van felállítva, hogy »egyedül a törvényhozó testület bírhatja a nemzet bizalmát«, hogy a királyi tekintély megrontja annak birtokosát, hogy a végrehajtó hatalom mindig azon kísértetben van, hogy azzal visszaéljen és összeesküvéseket kovácsoljon. Ha meg is tartják az alkotmányban,

* Az 1791-iki alkotmány II. fejezetének 5, 6 és 7-ik cikkelyei szerint. — Lásd az 1791 szeptember 25—október 6-iki rendelet III. részének 8—25 cikkeit is.

** Ezt mondják Barnave és Roederer képviselők az alkotmányozó gyűlésen. — Lásd Barnave és Duport beszédeit a jakobinusok klubbjában.

ezt nem jóakarattól, hanem szükségből teszik, s azon feltétellel, hogy békákba verik; minél korlátozottabb, minél megfélemlítettebb, minél nagyobb felügyelet alatt álló lesz, és minél több vádat szórnak ellene, annál ártalmatlanabb is lesz. — Világos, hogy az ily szerep elviselhetlen, és oly türelmes emberre volt szükség, mint XVI. Lajos, hogy elfogadja ez állapotot. De bármit tegyen ő is, még ő sem tarthatta fenn ezt. Hasztalan marad meg aggódó kicsinyeskedéssel a neki kijelölt szerepkörben, hasztalan az is, hogy az alkotmányt betűhíven végrehajtja; miután elveszté hatalmát, a nemzetgyűlés őt lanyhának tartja, és neki tulajdonítja azon gépezet zavarait, melyet nem is ő kezel. Ha csak egyszer is merészkedik vetőjogával élni, ezzel lázadást követ el, a hivatalnok lázadását főnöke, a nemzetgyűlés, az alattvaló lázadását, uralkodója, a nép ellen. Ily esetben letétele jogos; nem kell más, mint hogy a nemzetgyűlés ezt kimondja, a nép végrehajtsa, s az alkotmány forradalomban végződik. — Az ily gépezet saját működése által megy tönkre. A bölcsészeti elméletnek megfelelően, a kormány két kerék-művét el akarták egymástól választani; ennek elérésére, szét kellett azokat olvasztani, és egyiket a másiktól elszigetelni. A népszerű dogmának megfelelően a tevékeny gépezetet alárendelni akarták, és megbénítani működését; ennek elérésére a lehető legkisebbre kelle azt szorítani, szétzúzni tagjait, s az egész a légbe akasztani, hogy ott mint valamely játékszer vagy akadály keringjen. Bizonyos, hogy vége ez lesz, hogy miután előbb mint játékszer elrontották, utóbb mint akadály összetörik.

II.

Távozzunk most a központból a tagok megtekintésére, és lássuk a közigazgatási hatóságok működését.* — Hogy a szolgálat jól és pontosan történjék, legelőször is az szükséges, hogy egy vezetője legyen, és az, hogy e vezetőnek joga legyen alantasait kinevezni, megjutalmazni, büntetni és elbocsátani. — Mert, egyrészt, maga levén, érzi hogy felelős, és az ügyeket figyelemmel, kezdeményezéssel, összefüggéssel és oly tapintattal vezesse, mire bizottság nem volna képes; a közösen elkövetett mulasztások és oktalanságok senkit sem terhelhetnek, s a vezetés csupán akkor lehet hatásos, ha egy kézben van. — Másrészt, ő levén az úr, számíthat általa választott alantasaira, kiket remény és félelem által tart meg kötelességeik teljesítésében, és elbocsát, ha rosszul működnek; nem tartja meg őket, mert nem biztos eszközök. — A vasútigazgató csupán ily feltétel alatt ígérheti meg, hogy váltóőrei helyökön lesznek. A műhely vezetője csak ily feltétel alatt vállalkozhatik arra, hogy

* Fő források, melyek Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában fellelhetők: A községi és közigazgatási szervezetről szóló törvények, 1789 december 14 és 22, 1790 augusztus 12—20 és 1791 márczius 15-ikéről. Párizs községi szervezetéről szóló törvény 1790 május 21—június 27. — A törvénykezés szervezetről szóló törvények, 1790 augusztus 16—24, 1791 szeptember 16—29, és szeptember 29—október 21. — A katonai szervezetről szóló törvények, 1790 szeptember 23—október 29, 1791 január 16, és július 27—28. — A pénzügyi szervezetről szóló törvények 1790 november 14—24, november 23, 1791 márczius 17, és szeptember 26—október 2.

a megrendelés a kiszabott napra elkészül. Minden nyilvános vagy magán vállalatban, egyedül a közvetlen, gyors kényszer az egyetlen ismert, emberséges, és lehető eszköz a működők engedelmességének és pontosságának biztosítására. — Minden országban és minden időben így történt a kormányzás, a hivatalnokok egy vagy több csoportja által, melyek mindenike egy központi vezető alatt áll, ki valamennyi fonalat a maga kezeiben tart együtt.

Mind ennek ellenkezőjét tapasztaljuk az új alkotmányban. Törvényhozóink nézete szerint az engedelmségnek mindig önkéntesnek kell lennie, soha sem szabad azt erőltetni, s hogy a zsarnokságot elnyomhassák, elnyomják a kormányt. Az általuk létrehozott rangfokozatban általános szabály ez: az alárendeltek nem függenek feljebbvalóiktól; mert ez nem nevezvén ki, le sem is teheti őket; csupán tanácsadási és megfeddési joga van. Legfeljebb, bizonyos esetekben joga van intézkedéseiket megsemmisíteni, ideiglenes, visszavonható és megtámadható felfüggesztést mondani ki felettök. Így tehát, a mint láttuk, a központi hatalom semmiféle helyi hatalmat sem osztogathat; hasonlít egy aranyozott karszékben ülő, kezek és karok nélküli emberhez. A pénzügyminiszter egyetlen adószedőt és behajtót, a belügyminiszter egyetlen megyei, kerületi vagy községi hivatalnokot, az igazságügyminiszter egyetlen bírót vagy közvádlót, nem nevezhet ki, s nem is tehet le. E három szolgálati ág terén a királynak csupán egy emberre nézve van választása, t. i. azon biztost választhatja meg, ki a törvényszékektől megkövetelheti a törvények megtartását, és az ítélet meghozatala után, a meghozott ítélet végrehajtását. — Ezen

intézkedés folytán a központi hatalomnak valamennyi izmai elmetszettek, és ezentúl minden egyes megye egy-egy kis, független állam.

De, még magában a megyében is, egy hasonló műtét következtében elmetszettek mindazon kötelékek, melyek segélyével a főnök, alárendeltjeit összetarthatta és vezethette volna. — S ha a megyei kormányzóknak van befolyásuk a kerületiekre, s ezeknek a községekre, ezzel is csak kérések és feddések útján bírnak. A főnök sehol sem oly parancsnok, ki rendelkezhetnék és kényszeríthetne; mindenütt csak a figyelmeztető és zúgolódó, dorgáló szerepével bír. — S hogy még ezen, már is gyenge tekintélyt még inkább gyengítsék, az előljárók valamennyi fokozatai többek között osztattak fel. Minden megyét, kerületet és községet egymás fölé rendelt tanácsok igazgatnak. E tanácsok egyikében sincs vezető egyén. A végrehajtás és az állandó bizottságok mindenütt négy vagy nyolcz tagból álló directóriumok, és, egy két, három, négy, hat és hét tagból álló hivatal kezében vannak, melyeknek választott fejei, az elnökök vagy polgármesterek,* csupán tiszteletbeli elsőséggel bírnak. A határozathozatalt és működést mindenütt a fecsegés és hosszas tanácskozás bénítja, akadályozza és lassítja, és csak akkor jöhet létre, miután sokféle ellentétes akarat kínos és zajos vitatkozás után kiegyenlítettett. — Bármennyire választhatók és csoportosak legyenek is ezen hatalmak, még ezek ellen

* Lásd: Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1789 december 14 és 22-iki rendeleteket. Egy kivétel van, mely így szól: »A csupán három tagból álló községi hatóságoknál (t. i. az 500-nál kevesebb lakossal bíró községekben), a végrehajtás egyedül a polgármesterre van bízva.«

is védik magukat. Nem csupán egy választott tanács alá vannak rendelve, mely ellenőrzi ezeket; nem csupán felényire megújíttatnak minden második évben; de a polgármester és a község ügyésze négy, a megye vagy kerület ügyésze nyolcz, a kerület adószedője hat évi hivataloskodás után már nem választhatók újra. Annál rosszabb az ügyek és a közönségre nézve, ha az illetők megérdemelték és megnyerték a választók bizalmát, ha a gyakorlat következtében ritka és becses illetékességre tettek szert, mert nem szabad állásukon megmaradniok. Nem használ semmit, hogy hivataloskodásuk által a szolgáltatban a rend és előrelátás szelleme meghonosult; mert félő, hogy nagy befolyásra tesznek szert, s a törvény elűzi őket, mihelyt jártasak lesznek, és tekintélyre tettek szert. — A féltékenységgel és gyanu soha ennyire ébren nem volt még a törvényes és törvényszerű hatalom ellenében. Aláaknázzák és aláássák ezt a szolgáltatnak még azon ágaiban is, melyekben elismerik annak szükségességét, még a hadsereg és csendőrség terén is.* — Ha a hadseregben egy altisztet akarnak kinevezni, az altisztek egy névsort állítanak össze, s ebből a százados hármat választ, az ezredes pedig a három közül egyet. Egy alhadnagy választására az ezrednek valamennyi tisztjei szavaznak, s a ki szavazattöbbséget kapott, az nyeri

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1790 szeptember 23—október 29, és 1791 január 16-iki törvényeket. (II. és VII. czím.) — V. ö. a törvénynek a haditörvényszék tekintetében való rendelkezéseit. Minden esküdtszéknek egy hetede az altisztek és egy hetede a legénység közül választatik; azon kívül ama fokozat tagjai közül, melyhez a vádlott tartozik, a tagok száma megkettőztetik.

el a fokozatot. — A csendőrségre nézve, a megye directóriumuma állít össze egy jegyzéket, ebből az ezredes ötöt kijelöl, s ezek közül a directórium választ egyet. Ha dandárnok, őrnagy vagy hadnagy választásáról van szó, a directóriumon és ezredesen kívül még az altisztek és tisztek is nyernek befolyást. A választások és kijelölések e bonyolódott rendszere, mely a választás egy részét a polgári hatóságokra és alárendelt katonai fokozatokra bízta, elveszi az ezredestől régebben bírt befolyásának két harmad, sőt három negyed részét. — A nemzetőrség tekintetében az új elv minden fentartás nélkül alkalmaztatik. Valamennyi altisztet és tisztet a századosig a legénység választ. Valamennyi főbb tisztet az alsóbb rangú tisztek választanak. Valamennyi altiszt, s a tisztek, és pedig mind a főbbek mind az alsóbbak csupán egy évre választatnak, és csupán egy évi időköz után választhatók meg újra, mely idő alatt mint egyszerű nemzetőrök szolgálnak.* — Mind ennek következménye világos: az egész polgári és katonai rendben a parancsnoklás elveszti erejét; az alárendeltek már nem pontos és biztos eszközök; a főnökek már nincs reájok hatása. Következésképen, rendeletei csupán lanyha engedelmisséggel, kétes előzékenységgel, néha nyílt ellentállással találkozhatnak; lanyhán, bizonytalanul, tökéletlenül hajtatnak végre, míg végre semmisek lesznek, s így a törvény maga hozta létre a lappangó, utóbb fellobbanó feloszlást.

A rangfokozat lépcsőzetén a hatalom, az alkotmány rendelkezéseinél fogva annyira lefelé csuszamlott, hogy

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1791 július 28—augusztus 12-iki törvény

ezentúl a lajtorja legalsó fokán levő hivatalnokok kezeibe jut. Nem a király, nem a miniszter, nem is a megyei vagy kerületi directórium parancsolnak a községben, hanem a helyhatósági tisztviselők, s ezek úgy uralkodnak, mint a hogy csak egy kis, független köztársaságban uralkodni lehet. Csupán az ő *kezeik elég erősek* arra, hogy az akaratos adófizető zsebeiben turkáljanak, és biztosítsák azt, hogy az adó befoly; az ő kezeik gal-lérjánál fogva megragadják a lázadót, az élet és vagyonbiztonságot biztosítják, szóval, a törvény ígéreteit és fenyegetéseit megvalósítják. Az ő kívánatukra az egész fegyveres erőnek, nemzetőrségnek, rendes csapatoknak, csendőrségnek mozgósíttatnia kell. Az összes közigazgatási közegek között egyedül ők bírnak e souverain joggal; a megye és kerület pedig csak azon joggal bírnak, hogy felszólítsák őket, ezeknek felhasználására. Nekik van joguk a hadi törvényt is kihirdetni. S így a kard markolata az ő kezeikben van.* — "A község fő tanácsa által kinevezett biztosok segítségével ők állapítják meg az ingó értékek és földbirtok után járó adók jegyzékét, meghatározzák a minden adófizető által fizetendő hányadot, megállapítják a beszedés módját, ellenőrzik az adószedők jegyzékeit és pénztárát, láttamozzák a nyugtatványokat, felmentik a fizetésre képteleneket, felelősek a bevételekért, s elrendelik a végrehajtást.** A magánemberek er-

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1789 november 14-iki törvénynek 52-ik cikke. s az 1789 augusztus 10–14-iki törvény. 1790 augusztus 10–20-iki utasítás 8-ik §. — 1789 október 21–november 21-iki törvény.

** Lásd: *U. o.* 1790 november 14 és 23, 1791 január 13, szeptember 26 és október 9-iki törvények.

szénye tehát reájok van bízva, s ők abból kiveszik azt, mi ítéletük szerint a közér. — Kezeik közt levén tehát az erszény és a kard, uralmoknak semmi hija nincs, annál kevésbbé, mert minden törvény alkalmazása tőlök függ, mert azon parancsok, miket a nemzetgyűlés a királynak, a király a minisztereknek, a miniszterek a megyéknek, a megyék a kerületeknek, a kerületek a községeknek kiadnak, csupán általok nyeri helyi és valóságos értékét, mert minden általános rendszabály az ő saját magyarázatuktól függ, és félénkségök s hanyagságuk, szenvedélyeskedésök és részrehajlásuk fokozata szerint túloztathatnak, gyengíttethetnek vagy semmivé tétethetnek. — Nem is késnek erejüket érezni. Látjuk miként okoskodnak mindenütt a fölöttök valókkal szemben, a kerület, a megye rendei, a miniszterek, maga a nemzetgyűlés ellen; hivatkoznak ebben a körülményekre, az eszközök hiányára, veszedelmökre, a közjóra; nem engedelmesskednek, önhatalmúlagnak járnak el, nyíltan engedetlenkednek, s dicsekednek, hogy ezt tevék, s azon mindenhatóságot, melyet tényleg gyakorolnak, mint jogot is megkövetelik. A troyesi helyhatósági tisztviselők a szövetség ünnepén visszatartatják azt, hogy a megye vigye az elnökséget, ezt maguknak követelik, mint »a nép közvetlen képviselőinek.« * A brestiek, daczára a kerület ismételt tilalmainak, négyszáz embert és két ágyút küldenek ki, hogy a szomszéd községet, az esküt tett plébánosnak alávesék. ** Az arnay-le-duc-iek, megállítják útjokban a király

* Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 327. Fête de la Fédération du 14 juillet 1790.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3215 (1791 május 17. Délibération du conseil général de la commune de Brest. 17 et 19 mai. Lettres du directoire du district.)

nénjeit, daczára a miniszterek által aláírt útleveleiknek, s a kerület és megye rendeletei daczára visszatartják őket, a nemzetgyűlés különös rendelete daczára útjokat állva, és két követet küldenek Párizsba, hogy az ő határozatuk menjen keresztül. * A helyhatóságok maguknak bitorolják nem csupán saját területökön, de néha még azon kívül is, minden féktelenség elkövetését, milyenek a fegyvertárak kirablása, az erődítvények megtámadása, a szállítmányok lefoglalása, a futárok visszataratása, a levelek elfogása, a folytonos és növekvő engedetlenség, a vég és határ nélküli bitorlás. — Ezentúl Franciaországban negyvenezer souverain testület van. Kezeikbe tétetett a hatalom, s ők azt felhasználják. És pedig oly jól, hogy egyikök, a párizsi, felhasználva a közelséget, ostrom alá fogja, megесonkítja és kormányozza a nemzeti Conventet, és ez által egész Franciaországot.

III.

Kövessük ezen községi királyokat uralkodásuk területére; feladatuk óriási, és felülmúlja azt, amit emberi erő elvégezni képes. Mert a végrehajtás valamennyi részletei reájok vannak bízva, és nem arról van szó, hogy a régi kisszerű rendszert kövessék, hanem, hogy az egész

* Lásd: *Mercur de France*. 1791 márcz. 5-iki szám, hol ezt olvassuk: »A királyi hercegnők visszatartattak, míg azon két képviselő visszaérkezik, kiket az arnay-le-duc-i köztársaság a nemzet képviselőihez menesztett, hogy azoknak bebizonyítsák, minő szükséges, hogy a király nénjei az országból ki ne bocsátassanak.«

társadalmi rendszert lerontsák, és az egészet újonnan megalkossák. — Négy milliárd értékű, ingóságokból és ingatlanokból álló egyházi vagyont, s nem sokára még két és fél milliárd értékűt, az utóbbi a kivándoroltaké, kell nekik lefoglalni, megbecsülni, kezelni, leltározni, feldarabolni, eladni, s érték a pénzt bevenni. Hét-nyolczezer szerzetest és harminczezer szerzetesnőt kell nekik elhelyezni, beigtatni, a szükségesekre felhatalmazni, és minden szükségessel ellátni. Negyvenhatezer egyházi férfiút, püspököt, kanonokot, plébánost, segédlelkészt kell nekik megfosztani állásuktól, másokkal helyettesíteni, gyakran erőszakkal, utóbb kiűzni, belebbezni, fogságba vetni, és eltartani. Az ő dolguk vitatkozni, s utóbb kimérni, a község, kerület, megye. új területi beosztását; és azt a közönséggel megtanultatni. Az ő dolguk összehívni, elhelyezni, megírni az ennek folytán keletkezett számos első- és másodválasztói gyülekezeteket, felügyelni ezek munkája felett, mely néha több hétig eltart, hivatalaikba beigtatni választottjaikat, a békebírákat, a nemzetőrség tisztjeit, bírákat, közbírókat, plébánosokat, püspököket, kerületi és megyei kormányzókat. Nekik kell újra elkészíteni valamennyi adófizető kimutatását, ezek között új mód követésével kivetni az egészen új adókat, mind az ingó értékek, mind a földbirtok után járókat, dönteni a panaszokban, adószedőket kinevezni, ezek pénztárát és hivatalos könyveit megvizsgálni, karhatalmat adni nekik, valamint a fogyasztási- és sóadót behajtóknak, melyek hasztalanul szállítottak le, egyenlősítették s alakítottak át a nemzetgyűlés által, mert ennek rendeletei daczára sem folynak már többé be. Az ő dolguk a nemzetőrség ruházására, felfegyverzésére, s minden szüksé-

gessel való ellátására pénzt szerezni, közbenjárni a nemzetőrség és a katonai parancsnokok közt, és fentartani a nemzetőrség különféle csapatai között az egyetértést. Az ő dolguk az erdőségeket az elpusztulástól, a községi birtokokat a megtámadtatástól megvédeni, a községi adókat fentartani, megoltalmazni az egykori tisztviselőket, az egyháziakat, s a gyanus és fenyegetett nemességet, s mindenről gondoskodni, bárhogyan, az élelmi szerekben szükségét szenvedő községek ellátásáról, ebből következőleg aláírásokat és gyűjtéseket létesíteni, messze, ha kell még a külföldön is, bevásárlásokat tenni, kíséreteket adni a szállítmányok mellé, kárpótolni a pékeket, s a vásárokat minden héten, daczára az éhínségnek, az utak biztalanságának és a földművesek ellentállásának, a szükségességekkel ellátni. — Minderre alig volna képes egy messziről, fensőbb helyről küldött abszolút hatalommal bíró uralkodó, legyen még oly erélyes és tapasztalt, támogassa bár a legfegyelmезettebb és legengedelmesebb hadsereg, és, e helyett ez óriási feladat oly helyhatóságokra van bízva, melyek mindennek híjával vannak, melyeknek nincs tekintélyök, nincsenek eszközeik, nincs tapasztalásuk, képességök és akaratok.

Egy képviselő a szószéken mondja, hogy a vidéken »40,000 község közül 20,000-ben a hivatalnokok sem írni sem olvasni nem tudnak.« * S a tény az, hogy a plébános a törvény, a földesúr pedig, Vendée tartományt kivéve, a közvélemény által van kizárva ily tisztségek viseléséből. Továbbá, sok tartományban egy bizonyos táj-

* Lásd: Labergerie beszédét 1791 november 8-ikán, a *Moniteur*-ben X. 132.

nyelvet beszélnek az emberek; * a tiszta franczia nyelv, különösen azon elvont és bölcsészeti nyelv, melyen a törvények és új kiáltványok fogalmazvák, rejtély marad előttük. Lehetetlen megérteni és alkalmazni azon bonyolódott rendeleteket és tudományosan írt utasításokat, melyek Párizsból jönnek. — Az emberek tehát elmennek a városokba, hosszadalmasan megmagyaráztatják és megfejtetik maguknak azon tisztség teendőit, mely reájok van bízva, iparkodnak azt megérteni, s megérteni látszanak is, azután, már a következő héten, ismét visszajönnek, mert nem értettek semmit, sem annak módját, hogyan kell az anyakönyveket, sem azt, hogyan kell az adójegyzékeket elkészíteni, sem az eltörölt és fentartott hűbéri jogok közötti különbséget, sem azon szabályokat, melyeket a választási teendők körül szem előtt kell tartaniok, sem azon korlátokat, melyeket a törvény az ő saját alárendeltségök és hatalmok körére nézve megállapít. Durva és újoncz agyvelejök mindebből semmit sem képes megérteni; a paraszt helyett, ki ökrei köréből lép a hivatalba, törvénytudó emberre volna szükség, kit gyakorlott tisztársa segítene. — Ebbeli tudatlanságukhoz járul az is, hogy máskülönben elég okosak, s így nem akarnak maguknak saját községökben ellenségeket szerezni, és különösen az adó dolgában tartózkodókká lesznek. Kilencz hónappal a hazafiúi hadi adóról szóló rendelet megjelenése után, »28,000 község van még hátra-

* Montaubanban a felügyelő szalonjában, a vidék hölgyei csupán ily tájnyelvet beszélnek, s azon, igen művelt nőnek, ki nekem e tényt elbeszélte, nagyanyja sem értett meg semmiféle más beszédet.

lékban, s ezek sem az adójegyzéket, sem a kivetés módozatát nem küldötték be.* 1792 január vége felé »40,911 község közül csupán 5448-an küldötték be adójegyzékeiket és csupán 2560 adójegyzék van véglegesen megállapítva, és szolgálhat alapul a behajtáshoz. Számtalan község még meg sem kezdte a jegyzékek összeállítását.«** Még rosszabbul áll a dolog akkor, ha az illetők azt hitték, hogy értik teendőiket, és azokat el akarják végezni. Az elvontságra képtelen szellemökben a törvény rendkívüli magyarázatok által átalakul és eltorzul. Látni fogjuk, mivé válik a törvény, midőn a hűbéri jogokról, az erdőiségekről, a községi birtokokról, a gabona-ügyről, az élelmi szerek után járó illetékekről, az aristocraták feletti felügyeletről, a személy- és vagyonbiztonságról lesz szó. Szerintök, a törvény felhatalmazza, és fel is szólítja őket, hogy rögtön, és ha kell erőszakkal tegyék meg mindazt, a mire pillanatnyi szükségük vagy kedvük van. — A nagy mezővárosok és városok tisztviselői legtöbb esetben jártasabbak és képesebbek, megértik a rendeleteket, de azért nem igen képesek azokat a gyakorlatban végrehajtani. Kétségtelen, hogy az ily tisztviselő értelmes, telve van jóakarattal, buzgólkodik a közjó iránt. Egészben véve, a forradalom

* Lecoulteux, előadó, beszéde az 1790 július 18-iki ülésben. Lásd: *Moniteur*. V. 163.

** Cambon, az 1792 február 2-ikán tartott beszédében mondja: »Hazamennek azon hitben, hogy megértették azt, a mit jól megmagyaráztak nekik, de másnap visszajönnek új magyarázatért. Az ügynökök nem akarnak elmenni a községekbe, hogy vezessék a hatóságokat, mert azt mondják, hogy azok úgy sem értenék meg őket.« Lásd: *Moniteur*. XI. 283.

első két esztendejében a polgárság legtanultabb és legszabadelvűbb tagjai azok, kik a megyékben és a kerületekben hivatalokat viselnek. Majd valamennyien törvénytudó emberek, ügyvédek, néhány, az új szellemtől áthatott régi szabadalmazott. Besançonban többi közt egy kanonok, Nîmesben egy nemes. A legjobb szándék van bennök, szeretik a rendet és a szabadságot, feláldozzák idejüket és pénzüket, folyton hivatalban vannak, óriási munkát végeznek; gyakran, és pedig önként, nagy veszedelemnek teszik ki magukat. — De ezek bölcsész-polgárok, s ebben hasonlítanak a nemzetgyűlésre küldött képviselőikhez, és e kettős sajátságuknál fogva, épen úgy mint azok, képtelenek egy felbomlott nemzet kormányzására. E kettős sajátságnál fogva rossz indulattal viseltetnek a régi uralom iránt, ellenségei a katholicizmusnak és a hűbéri jogoknak. nem kegyelik a papságot és nemességet, hajlandók az új rendeletek horderejét kiterjeszteni, és szigorát túlozni, védői az emberi jogoknak, következképpen humanitáriusok, optimisták, hajlandók a nép gaztetteit kimenteni, a lázadással szemben ingadozók, késedelmeskedők, gyakran félénkek. szóval, kitűnően tudnak írni, buzdítani, okoskodni, de nem oly emberek, kik másoknak fejét beverjék, vagy saját csontjaikat összetörni engedjék. Nem volt semmi oly tényező, mely őket máról holnapra a tett embereivé engedte volna átalakítani. Eddig mindig úgy éltek, mint szenvedőlegesen kormányzottak, békés magán emberek, szobatudósok és hivatalnokok, otthonülő, finom társalgók, kik előtt a szép szavak elrejték a dolgokat, és kik, esténként játék és séta közben vitatkoztak a kormányzás nagy elvei felett, a nélkül, hogy a működő gépezetre tekintettel lettek volna, mely,

végző kerekével, a rendőrséggel, védelmezte biztonságukat, sétájokat és társalgásukat. Nincs meg bennök a társadalom veszélyes állapotának érzéke, mely a valódi vezetőt megteremti, s mely az ideges szánság megindulását a közügy iránti kötelességnek alárendeli. Nem tudják, hogy kisebb rossz száz becsületes polgárt megöletni, mint nekik megengedni, hogy egyetlen, el nem ítélt bűnöst felakasztassanak. Nem képesek a lázadást sem gyorsan, sem szigorral és állandóan elnyomni. A városházán is azok maradnak, a mik előbb voltak, mielőtt oda bejutottak, t. i. törvénytudók és írók, kik kiáltványok, jelentések és levelek megírásában igen termékenyek. Ebből áll egész szerepük, és ha közölők valaki erősebb, e körből ki akar lépni, nincs befolyása azon községre, melyet az alkotmány értelmében vezetnie kellene, s azon hadseregbe, mely azért bízott reá, hogy segélyével a törvényt megtartassa.

A mely hatóság helyben és alárendeltjeinek közbenjárására jön létre, azt nem tartják tiszteletben. Míg azok, kik a hatóságot megteremtik, egyszersmind ugyanazok, kik annak alávétvék, az elveszti hatását és függetlenségét; mert annak eltűrésével visszaemlékeznek arra, hogy ők hozták azt létre. Valamely jelölt még csak az imént kérelmezte az ő szavazataikat, s az illető most mint tanácsnok adjon nekik rendeleteket? És e gyors átalakulás az ő munkájuk. Nehezen fogják magukat a souverain választó szerepéből, a tanulékony alattvaló szerepébe beletalálni; nehezen fogják saját teremtményökben "parancsnokukat elismerni. Ellenkezőleg, az illetőnek befolyását csupán bizonyos megszorításokkal fogják elismerni, és tényleg maguknak

fogják megtartani azon hatalmat, melyet jogilag reá ruháztak. »Mi választottuk meg azért, hogy a mi akaratunkat teljesítse«; s valóban, mi sem természetesebb mint e népies okoskodás. Alkalmazzák is ezt a vállszalagos községi tisztviselő, s a vállrojtos nemzetőri tiszttel szemben, mert a vállszalag és vállrojt, a választók akaratából díszíti ezeket, és nézetök szerint, tetszésökhöz képest, bármikor visszavehető. A feljebbvalót, ha közvetlenül azok által választatott, a kik felett parancsnokol, mindig, különösen pedig veszély, vagy nagy általános mozgalom esetén, úgy tekintik, mint az ő megbizottjokat. — Íme, ez a községi hatóságok tekintélye, a milyen ez időben volt, ideiglenes, bizonytalan és ingatag, s annál ingatagabb, mivel a kardot, melynek markolata a városházán székelő egyének kezében van, nem húzhatják ki akkor, a mikor nekik tetszik. Egyedül nekik áll jogukban a nemzetőrséget felhasználni, de azért ez épen nem függ tőlök, s ők nem rendelkezhetnek vele. Hogy segélyére számíthatanak, kell, hogy annak független főnökei akarjanak engedelmeskedni a felszólításnak; kell, hogy a legénység is akarjon engedelmeskedni választott tisztjeinek; kell, hogy e rögtönzött katonák önként oda hagyják az ekét, a műhelyet, a boltot vagy irodát, elvesztegessék idejüket, őrzáratokat végezzenek éjjel, kövekkel megdobáltassák magukat, s lőjjenek a lázadó tömegre, melynek haragját és előítéletét ők is gyakran osztják. — Kétségtelen, hogy néha fognak löni, de rendesen nem. Végre megúnják ez alkalmatlan, veszedelmes, folytonos és gyűlöletes szolgálatot, melyre nem termettek. Vagy nem jönnek el, vagy elkésnek és csekély számban jönnek. Ily esetben, a hozzájuk hasonlóan kirendelt csapatok, mint ők, semlege-

sek maradnak, az ő példájokon indulva, s a községi hatóság, melynek kezéből kicsúszott a kard, csupán azt fogja a kerületi és megyei hatóságoknak fájdalommal tudtokra adhatni, hogy a nép ismét erőszakoskodott, s ő annak tehetetlen tanúja volt. — Más esetekben, és különösen a vidéken, az állapot még rosszabb. A nemzetőrség, dobpergés közepette, eljöhet a község házához, s kényszerítheti a hatóságot, hogy jelenlétével helybenhagyja, és rendeletével törvényesítse azon merényleteket, melyeket elkövet. Gallérjánál fogva megragadják, a helyszínére hurczolják, és a szuronyok hatása alatt kénytelen aláírni nevét. Az eszköz nem csupán kisiklott kezéből, de ellene is fordult; a helyett, hogy a kard markolata az ő kezében volna, annak hegyét érzi, s a fegyveres erő, melyet felhasználnia kellett volna, őt használja fel.

IV.

Íme a valódi souverain, a választó és szavazó nemzetőr. Világos, hogy az alkotmány őt akarta királylyá tenni; a rangfokozat valamennyi lépcsőjén ott látjuk őt, szavazatával, hogy a hatalmat osztogassa, fegyverével, hogy annak gyakorlását magának biztosítsa. — Szabad választási jogánál fogva valamennyi helyi, közbenjáró és központi, törvényhozói, közigazgatási, egyházi és bírói közeget ő választ. Az elsődvasztók gyülekezetében közvetlenül ő választja a polgármestert, a községi hatóságot, a község ügyvédét és tanácsát, a békebíró és ülnökeit, s a másodvasztókat. Közvetve, az általa választott választók által ő választja a kerület és a megye kormány-

zót és ügyészeit, a polgári és fenyítő bíróságokat, a közvádlót, a püspököket és plébánosokat, a nemzetgyűlésbe küldendő követeket, a nemzeti főtörvényszék esküdteit.* — Mindazon megbízatások, melyeket osztogat, rövid időre szólanak, s a főbbek, t. i. a községi tisztviselők, a választók, képviselők megbízatásai csak két évre; e rövid idő letelte után, megbizottai ismét alávetetnek szavazatának, hogy, ha nem tetszését vonták volna magukra, másokkal helyettesíttethesse őket. Választása nem köti őt le, s a jól rendezett háztartásban, a tulajdonosnak joga van szabadon, tetszése szerint, és gyakran változtatni alárendeltjeinek személyzetét. — Csupán ő találkozik bizalommal, s nagyobb biztonság okáért, a fegyvert is az ő kezeibe adják. Ha hivatalnokainak szükségök van katonai erőre, ő adja azt nekik. A mit mint választó akart, azt mint nemzetőr végrehajtja. Két ízben lép fel tehát, mindig döntőleg, és befolyása a törvényszerű hatalmakra ellentállhatlan, miután ezek csupán az ő szavazata folytán jönnek létre, és csak az ő közbenjárása folytán engedelmeskedik nekik a nép. — De mind ezen jogok egyszersmind terhek is. Az alkotmány *tevékeny polgárnak* nevezi, s ő kiválóan ilyen, vagy kell, hogy ilyen legyen, miután a nyilvános működés csupán általa kezdődik és végeztetik; ugyanis, minden az ő tehetségétől és buzgalmától függ, a gépezet csak az ő körültekintése által jó, és csak ezzel arányosan működik, pontossága, hidegvérűsége, szilárdsága, a szavazó asztal mellett és a választók között kifejtett fegyelme szerint. A törvény meg nem szűnő,

* Lásd : Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1791 május 11—15-iki törvény.

éjjeli és nappali szolgálatot követel tőle, testi és lelki közreműködést, mint fegyveres és mint választó polgártól. Hogy a fegyveres szolgálat elég súlyos, azt megítélhetjük a lázadások sokaságából. Mennyire nyomasztó a választó polgár szolgálata, azt a választók névjegyzéke mutatja.

1789 február, márczius, április és május hónapokban igen hosszan tartó községi gyülekezések tartatnak a választók megválasztására, és a panasziratok megírására; még tovább tartanak a képviselők megválasztására és a nekik adandó utasítások megállapítására összehívott kerületi gyűlések. — 1789 júliusban és augusztusban önkéntes gyülekezések tartatnak a községi hatóságok megválasztására vagy megerősítésére; továbbá, más önkéntes gyülekezések a honvédelem szervezésére és tisztjeik megválasztására; továbbá, egyéb vég nélküli gyülekezések, ezen honvédelmezőknek egyetlen nemzetőrséggé való átalakítására, tisztjeik újraválasztására, és a szövetség ünnepeire küldendő követek megválasztására. — 1789 decemberében, és 1790 január havában elsőválasztói gyülekezések tartatnak a községi hatóságok és tanácsok megválasztására. — 1790 májusban első- és másodválasztói gyülekezések, a megyei és kerületi kormányzók megválasztása céljából. — 1790 októberben, elsőválasztói gyülekezések a békebírák és ezek ülnökei, másodválasztói gyülekezések a kerületi törvényszékek megválasztására. — 1790 novemberben elsőválasztói gyűlések a községi hivatalnokok felének újraválasztására. — 1791 február és márcziusban másodválasztói gyűlések, a püspökök és plébánosok megválasztására. — 1791 június, július, augusztus és szeptember hónapjaiban, első- és másodválasztói gyűlések, a megyék és kerületek kor-

mányzóinak felében való újraválasztására, a fenytő törvénysek elnökének, közvádlójának és jegyzőjének, s a képviselőnek megválasztására. — 1791 novemberben elsőválasztói gyűlések a községi tanácsok feliben való újraválasztására. — S jegyezzük meg, hogy e választások gyakran igen hosszadalmasak, mert a szavazóknak nincs tapasztalásuk, mert az eljárás bonyolódott, mert a vélemények megoszlanak. Toursban 1791 augusztus és szeptember havában tizenhárom napig, * Troyesben, 1790 januáriusban három nap helyett, három hétig huzódnak; Párizsban 1791 szeptember és október havában egyedül a képviselők megválasztása ügyében harminczhét napig tartanak; igen sok helyen a választások megtámadtatnak, megsemmisíttetnek, s így újra kezdődnek. — Ezen általános összehívásokhoz, melyek egész Franciaországot mozgalomba hozzák, számítsuk még a helyi összehívásokat, egyes községekben, melyeknek célja a községi előljárók intézkedéseit helybenhagyni vagy megtámadni, fellebezni a megyéhez, királyhoz, vagy nemzetgyűléshez, melyek plébánosaik megtartását, vásáraiknak élelmi szerekkel való ellátását, a katonai csapatok kiküldését vagy visszahívását kérelmezik, s mindezekhez gondoljuk még azt, hogy ez összehívások, kérelmezések, választások, előkészítő bizottságokat, előzetes összejöveteleket és vitakozásokat kívánnak meg. Minden nyilvános eljárás zárt ajtók megetti tanácskozással kezdődik. Nem mindjárt egyeznek meg egy jelöltben, s még kevésbé a jelöltek neveit tartalmazó jegyzékben, a minden községben szük-

* Lásd: *Procès-verbal de l'assemblée électorale du département d'Indre-et-Loire* (1791-ben nyomtatott).

séges három és huszonegy között váltakozó tisztségviselő, s a hat és negyvenkettő közt váltakozó előkelő, a kerület tizenkét, s a megye harminczhat közigazgatási hivatalnokának megválasztásában, annál kevésbé, mert a névjegyzéknek kétszer annyi egyént kell kijelölnie, mint a hány betöltendő hely van. Minden fontos választást megelőzőleg a választók egy hónapig talpon vannak, és négy heti vitatkozás, korteskedés, gyűlésezés még nem is igen sok a jelöltek megvizsgálására és a szavazatok összeszedésére. — Ha e hosszas előzményeket, melyek mind ezen hosszadalmas, és annyiszor ismétlődő választásokat megelőzik, tekintetbe vesszük, fogalmat nyerhetünk a zavarok, utazások, időtöltések és azon munkálatok óriási tömegéről, melyekkel azok együtt járnak. Valahányszor az elsődvasztók összehívatnak, egy vagy több napon át a község házánál vagy a kerület székhelyén, mintegy negyedfél millió választó fordul meg. Valahányszor a másodvasztók összehívatnak, a megye vagy a kerület székhelyén, mintegy negyedfél százezer embernek kell tartózkodnia. Valahányszor a nemzetőrség számára új vagy ismételt választások történnek, három-négy millió nemzetőr jelenik meg a községházak, vagy a nyilvános tereken felállított választási helyiségek előtt. Valamennyi szövetség, miután ezek is ugyanily eljárást követelnek, a kerületek és megyék székhelyeire százezrenként, Párizsban tízezenként menesztik küldötteiket. — Az új hatalmak, ily óriási erőlködések által életbe hívva, csupán úgy működhetnek, hogy ha hasonló erőlködéseket visznek véghez; a közigazgatás egyetlen ágában 2988 megyei, 6950 kerületi, 1.175,000 községi, összesen majd 1.200,000

kormányzó egyén vesz részt,* s láttuk, hogy hivataluk bizony nem sinecura. Soha semmiféle gépezetnek létrehozása és megindításához nem volt szükség ily csodás erőpazarlásra. Kiszámították, hogy az Egyesült-Államokban, hol a kormánygépezet ma már saját működése következtében kezd összezavarodni, arra, hogy a törvénynek minden ízében elég tétessék, és hogy minden kerék a maga pontosan kitűzött helyén működjék, szükséges, miszerint minden polgár hetenként egy egész napot, tehát idejének egy hatod részét szentelje a közügyeknek. Franciaországban, hol a kormányrendszer még új, s a rendetlenség általános, hol a nemzetőr szolgálata bonyolódottá teszi a választók és kormányzók szolgálatát, úgy vélem két napot lehet számítani. Ezt eredményezi az alkotmány; ez lappangó végső követelése, hogy minden választó polgár idejének egy harmad részét fordítsa a közügyekre.

Pedig épen ez az egymilliókétszázezer közigazgatási közeg és a három-négymillió választó és nemzetőr legkevesebb szabad idővel rendelkezik Franciaországban. Mert tényleg, a működő polgárok közé majdnem mindazon emberek tartoznak, kik kézi vagy szellemi munkával vannak elfoglalva. A törvény csupán azon cselédekét vette ki, a kik személyes vagy napszámosi szolgálatokat végeznek, és minden birtok s jövedelem nélkül vannak, s naponként huszonegy sounál kevesebbet szereznek. Következésképen, minden molnárlegény, ki rendes szolgálattal bír valamely malomban, a legkisebb feles, minden paraszt, kinek egy kis gunyhója vagy zöldségtermelő ágya

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. I. 367.

van, minden rendes munkás, lehet elsőválasztó, s így községi tisztviselő is. Sőt az, ki évenként tíz frankot fizet egyenes adó fejében, ha bérlő vagy feles oly jószágon, mely négyszáz livret jövedelmez, ha száz-százötven frank bérletet fizet, másodválasztó lehet, azaz, akár kerületi vagy megyei kormányzó is. Ezen kulcs szerint óriási a megválaszthatók száma; Doubsban, 1790-ben* a választó polgárok két harmad része ilyenekből állott. És így mindenki, vagy majd mindenki számára megvan nyitva az út bármely tisztséghez, s a törvény semmiféle elővigyázattal nem élt arra nézve, hogy azokat az előkelőbbek számára tartsa vissza, vagy hogy azoknak kedvezzen, bár ezek volnának legalkalmasabbak a tisztségekre. Sőt ellenkezőleg, gyakorlatban, a nemesek, egyházi méltóságokat viselők, parlamenti tagok, a régi uralom fő tisztviselői, az előkelő polgárok, majd valamennyi gazdag és idejével rendelkezni tudó ember a választásoktól erőszakkal, a tisztségektől a közvélemény által kizáratik; ezért azután nem sokára visszavonódnak a magán életbe, és vagy elcsüggedésből vagy kedvetlenségéből, monarchicus vagy vallásos kicsinyeskedékből teljesen elvonódnak a közélet teréről. — Ennek következtében az új hivatalok egész terhe a legelfoglaltabbak, a kereskedők, iparosok, jogászok, hivatalnokok, kalmárok, mesteremberek, földművesek vállaira nehezedik. Épen ezen emberek kénytelenek különben is teljesen igénybe vett idejük egy harmadát feláldozni, magánfoglalkozásukat a közmunka

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 191. 32,288 beírt polgár közül választható 21,711.

miatt elhanyagolni, ott hagyni termésöket aratás közben, műhelyöket, boltjaikat, irományaikat, hogy a szállítmányokat kísérjék, hogy őrzőjáratokat tartsanak, s vagy a községházán, vagy a választási kerület, megye és kerület székhelyén, hangzatos szavak és hiábavalóságok között töltsék az időt, azon tudattal, hogy ingyen robotolnak, s hogy e robot vajmi keveset használ a közügynek.* — Az első hat hónap alatt ezt jó szívvel teszik meg; igen buzgóan járnak el az utasítások szerkesztésében, a rablók elleni fegyverkezésben, az adók, hűbéri illetékek és tized megszüntetésében. De, mihelyt ezt megkapták vagy kierőszakolták, elvben elhatározták vagy tényleg keresztülvitték, megkivánják, hogy tovább ne zaklattassanak. Nekik szükségök van egész idejökre; termésöket kell behordaniok, vevőiket kiszolgáltatniok, nyert megbízatásaikat elintézniök, könyveiket rendben tartaniok, fizetéseiket pontosan teljesíteniök, mindmegannyi oly sürgős teendők, melyeket sem el nem hanyagolhatnak, sem félben nem hagyhatnak. A szükségesség és az alkalom kényszerűsége folytán, nagyot löktek az állam szekerén, s ha nekik hinni aka-

* Lásd: *Procès-verbal de l'assemblée électorale du département d'Indre-et-Loire*, 27 août 1791. »A gyűlés egyik tagja azt indítványozta, hogy mindazon tagok, kik a gyűlést alkotják, kárpótoltassanak azon kiadásaik miatt, melyeket utazásaik, és a választás helyén eltöltött hosszas idő miatt tenni kénytelenek. Az illető megfigyelte, hogy a falusiak szenvednek e miatt leginkább, mert munkájok képezi egyedüli vagyonukat; hogy, ha e felszólalást mellőznék, az illetők hazaszeretetök daczára kénytelenek volnának visszavonulni és fontos küldetésökről lemondani; de akkor a választási gyülekezetek elhagyottak volnának, vagy csupán azok jönnének el, kiknek vagyonuk megengedné ez áldozat meghozatalát.«

runk, ez által ki is segítették a hinárból, de ezt nem azért tették, hogy mindenkorra a szekér elé fogják magukat, és hogy ők vonják azt továbbra is. Századok óta a magán élet terére korlátooltan, mindenkinek megvan a maga kis szekerkéje, melyet előre től, s mindenekelőtt és legfőképen erre nézve tartja magát felelősnek. Már 1790 elejétől kezdve tapasztaljuk, hogy a szavazatok megszámlálásakor ugyanannyi a hiányzók, mint a jelenlevők száma; Besançonban 3200 bejegyzett választó közül csak 959 szavazó van jelen; négy hónappal utóbb, a választóknak már nagyobb fele hiányzik a szavazásoknál,* s a közöny egész Franciaországban, sőt még Párizsban is növekszik. XV. és XVI. Lajos alattvalóiból egy nap alatt nem válnak florenczi és athéni polgárok. Nem lehet három-négymillió embernek szívébe és eszébe rögtönözve oly képességeket és megszokásokat beplántálni, melyek képesek volnának az illetők erejének egy harmad részét egy új, tehetségeikkel arányban nem álló, ingyenes és felesleges munkára irányozni. — Mindazon politikai találgatásoknak, melyeket ez időben visznek véghez, s melyeket még tíz éven át folyton tenni fognak, egy borzasztóan helytelen szám képezi alapját. Önkénytesen és szoros vizsgálat nélkül tulajdonítanak az emberi érzeknek, melyet felhasználnak, ily súlyt és ellentállási képességet. De a kísérlet bebizonyítja, hogy ez érz húszszorta súlyosabb, és csak tizedrész annyi ellentállási képességgel bír, mint azt róla feltételezték.

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire, dans le département du Doubs*. I. 147, 192.

V.

A visszavonuló többség híjában a kisebbség végzi el a szolgálatot és ragadja magához a hatalmat. A többség elvonulván, a kisebbség lesz souverain, és a köz ügyeket, melyeket a határozatlan, tétlen, távollevő többség cserben hagyott, a kisebbség határozott, tevékeny, jelenlevő csoportja veszi át, mely talál időt, s akaratral is bír a teher elviselésére. Az oly kormányrendszer mellett, mely minden állomást a választásoktól tesz függővé, s mely mellett a választások gyakoriak, a politika kedvező pálya gyanánt szolgál azoknak, kik alája tudják rendelni magán érdekeiket, vagy kik megtalálják abban személyes előnyeiket; minden faluban van öt-hat, minden mezővárosban húsz harmincz, minden városban néhány száz, Párizsban néhány ezer ilyen ember.* Ezek a valóban *tevékeny polgárok*. Egyedül ezek áldozzák minden idejüket és fordítják minden figyelmöket a köz ügyekre, leveleznek a hírlapokkal és a Párizsban levő képviselőkkel, minden fontos kérdésre nézve ők veszik át és terjesztik a jelszót, zugszövegeket tartanak, összejöveteleket hoznak létre, indítványokat tesznek, feliratokat fogalmaznak, felügyelnek a helyi hatóságok felett, vagy korholják és feljelentik azokat, bizottságokká alakúlnak, jelöltjeiket felállítják és pártfogást szereznek nekik, s eljárnak a külvárosokba és a falura szavazatokat szerezni. — E munkáért való kárpótlás fejében, ők bírják

* E számok részleteire nézve lásd e munka harmadik kötetét.

a hatalmat; mert ők vezetik a választásokat, és ők választatnak meg a tisztségekre, vagy az általuk megválasztott jelöltek segítségével hivatalokkal láttatnak el. Pedig óriási az ily tisztségek és hivatalok száma, nem csupán a nemzetőrség többsége és községi, kerületi vagy megyei kormányzóságok, melyek ingyenesek vagy majdnem ilyenek, hanem számtalan más fizetett tisztség is; * 83 püspök, 750 képviselő, 400 fenytő törvényszéki bíró, 3700 polgári törvényszéki bíró, 5000 békebíró, ezek mellett 20,000 ülnök, 40,000 községi adószedő, 46,000 plébános, nem számítva a tíz- és százezer számra menő mellékes vagy alsó hivatalnokokat, kezdve a titkárokon, jegyzőkön, tollnokokon és törvényszolgákon, a csendőrökig, hajdukig, hivatalszolgákig, sekrestyésekig, sirásokig, végrehajtókig. Óriási tér nyílik a nagyravágyás számára; a szükségben levők számára nem kisebb, s az illetők fel is használják az alkalmat. — S ez rendes dolog a tiszta democratiában; így hemzseg az Egyesült-Államokban az úgynevezett *politician*-ok hangyabolya. Midőn a törvény szünet nélkül felhí valamennyi polgárt a politikai tevékenységre, csupán néhányan engednek a felhívásnak. Ezen külön munkában az illetők egyedül szereznek jártasságot maguknak, s ez által túlsúlyra tesznek szert. De, fáradságuk kárpótlásául díjazás kell nekik, s a választások által, mivel ők vezették azokat, hivatalokra tesznek szert.

Ez uralkodó kisebbséget az emberek két osztálya képezi: a rajongók és a foglalkozásukat veszítettek.

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. I. 367. V. ö. az ide vonatkozó törvényeket is.

1789 vége felé a mérsékelt, elfoglalt emberek visszavonulnak előbbi körükbe, és naponként kevesebb hajlandóságot mutatnak arra, hogy abból kilépjenek. A nyilvánosság amazoké marad, azoké, kik politikai buzgalomból és szenvedélyből elhagyják foglalkozásukat, s azoké, kik társadalmi helyzetök körébe szorítva, vagy rendes körülből kilöketve, csupán új alkalmat vártak, hogy fellépessenek. — A túlhajtott képzelet és forradalom e korában sem az egyik, sem a másik csapat nem hiányzik. A nép souverainitásának dogmája, mint a tele marokkal szórt gabona, a légben széthullva, termékeny földbe esett, és a heves fejűek, a rövidlátók és elhamarkodott szelleműek között, kik, ha egyszer valamely gondolat megragadta őket, annak hatása alól nem tudtak menekülni, az okoskodók közt, kik, egy elvből kiindulván, vakon előre törnek, mint a ló, melynek szemére takarót tettek, és különösen a jogászok között, kiket foglalkozásuk megtanított a levezetésekre; a falusi ügyvédek, csuhájokat elvetett szerzetesek, a betolakodott és kiközösített plébánosok között, s főleg a hírlapírók és helyi szónokok közt, kik most első alkalommal találhatnak hallgatókat, részesülnek tapsban, és bírnak kilátással, hogy befolyásra és szerencsére tesznek szert. Csupán ily emberek hajlandók elvégezni e bonyolódott és folytonos munkát, melyet az új alkotmány megkíván; mert csak ezeknek reménysége háttartalan, ábrándozása összefüggő, tanuk egyszerű, lelkesedésük ragályos, aggodalmaskodásuk semmi, és elbizakodottságuk teljes. Így erősödött meg és izmosodott benők a szilárd akarat, azon benső rugó, mely napról napra szilárdul, és őket mindazon állásokhoz tereli, melyeken híveket szerezni, és cselekedni lehet. — 1790 második

felében mindenfelé találkozunk velök, s látjuk, miként csoportosúlnak népies társaságokba az alkotmány neve alatt a párizsi jakobinusok példájára. Minden városban vagy mezővárosban alakul hazafiak klubbja, mely minden este, vagy hetenként több estén összegyűl, »hogy a közügy érdekében működjék.«* Ez egyletek új, önkéntesen alakult, kiegészítő és elősdi szervet képeznek, melyek, a törvényszerű szervek mellett fejlődnek ki a társadalmi testben. E szerv észrevétlenül nagyobbodik, magához vonja a többiek életnedvét, a maga céljaira használja azt fel, azok helyére lép, önhatalmúlag és egyedül a maga érdekében cselekszik; bizonyos falánk kelés ez, melynek támadása elől nem lehet menekülni, nem csupán azért, mert a körülmények és az alkotmány működése táplálják, de azért is, mert magva, mélyen elültetve, az alkotmány egy élő részét képezi.

És tényleg tapasztaljuk, hogy ez alkotmány, és a vele összefüggő rendeletek élén az emberi jogok kijelentése áll. — Ennek következtében, a mint ezt a törvényhozók maguk bevallják, a törvényben két részt kell megkülönböztetnünk: a fensőbbet, örökké valót, sérthetetlen, mely az önmagában is világos elv, s a másikat, az alsóbbat, mulékonyt, mely felett vitatkozni lehet, t. i. a többé-kevésbbé világos vagy téves alkalmazást. Mindenféle alkalmazás értéktelen, ha az elv sérelmével jár. Semmiféle intézmény vagy hatalom nem érdemel engedelmességet, ha ellenkezik azon jogokkal, melyeknek biztosítása ké-

* Lásd: Constant. *Histoire d'un club jacobin en province* (Fontainebleau). 15-ik l. Procès-verbaux de fondation des clubs de Moret, Thomery, Nemours, Montereau.

pezi célját. E szentesített jogok a társadalom keletkezése előtt már megvoltak, s így előbbre valók bármilyen társadalmi megegyezésnél, s ha meg akarjuk tudni, vajjon törvényszerű-e valamely törvényes rendelet, csak azt kell vizsgálnunk, megfelel-e a természeti jogoknak. Térjünk vissza tehát minden kétes vagy nehéz kérdésben a bölcsészeti evangéliomhoz, e meg nem támadható katekizmusához, ezen ősi hitágazatokhoz, melyeket a nemzetgyűlés kijelentett. — Maga a nemzetgyűlés egyenesen felszólít minket erre. Ugyanis arra figyelmeztet, hogy »a köz szerencsétlenségnek és a kormányok romlottságának egyedüli okai az emberi jogok nem ismerése, elfelejtése vagy megvetése.« A nemzetgyűlés kijelenti, hogy »minden politikai társulás célja a természeti és elévülhetetlen jogok megőrzése.« Fel is számlálja ezeket, »hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom tettei, bármely pillanatban összehasonlíthatók legyenek minden politikai intézmény céljával.« Akarja, »hogy ezen kijelentését a társadalmi test valamennyi tagja mindig szem előtt tartsa.« — Ez annyi, mintha az alkalmazást az elv által ellenőrizné, és megadja nekünk azon mérvesszót, mely szerint a fennálló intézmények és törvényes hatalmak iránt, engedelmességünket és türelmünket, s alárendeltségünket kifejezhetjük, mérlegelhetjük vagy megtagadhatjuk.

S vajjon melyek e fensőbb jogok, és vajjon kétely esetében ki legyen a bíró, ki azokban dönt? — E tekintetben nem találunk semmit, a mi az amerikai alkotmány világos meghatározásaihoz hasonlítana,* azon vilá-

* V. ö. az 1776 július 4-iki (amerikai) függetlenségi nyilatkozatot (az első mondat kivételével, mely nem egyéb, mint az

gos rendeletekhez, melyek alapúl szolgálhatnának a bírói eljárásnak, azon határozott tilalmakhoz, melyek már a priori meggátolják bizonyos törvények létrejövetelét, melyek határvonalat húznak a nyilvános hatalmak működésének, és körülírják azon tért, melyre az állam nem léphet, mert az az egyének számára van fentartva. Sőt ellenkezőleg, a nemzetgyűlés kijelentésében a czikkelyek legnagyobb része elvont dogmákból, metaphysikai meghatározásokból, többé-kevésbbé irodalmi, azaz, többé-kevésbbé hamis, majd ismét ingadozó, ellentmondó elvekből áll, melyek többféle, és pedig ellentmondó módon magyarázhatók, használhatók valamennyi fényes szónoklatban, de nem a gyakorlati életben; pusztá czifraságok, pompás, de haszontalan és nyomasztó czégek, melyek az alkotmány-épület homlokzatára függesztve, az erőszakoskodók keze által naponként annyira ide-oda rángatgatnak, hogy nem sokára az arra járók fejére fognak hullani.* — Semmi sem történt ezen előrelátható vesze-

európai bölcsészekhez intézett alkalmi hirdetés.) — Az 1789 márczius 4-iki alkotmány számára Jefferson az emberi jogok kihirdetését ajánlotta, de indítványa elvettetett. Megelégedtek tizenegy pótlással, melyekben a polgár főbb szabadságai valának kimondva.

* Az I. czikkely így szól: »Az emberek mint szabadok és egyenlő jogúak születnek, s azok maradnak. A társadalmi megkülönböztetések csupán a közjón alapúlhatnak.« Az első mondat elveti az alkotmány által is szentesített öröklő királyságot. A második mondat segélyével pedig mind az öröklő egyeduraltat, mind az öröklő aristocratiát lehet igazolni. — A X. és XI. czikkely a vallási vélemények nyilvánításáról, a szólás- és sajtószabadságról szól. E két czikkely erejénél fogva mind a vallásos felekezeteket, mind a szólás- és sajtószabadságot, a legnyomasztóbb korlátok közé lehet szorítani.

delem elodázására. Nincs semmi oly intézmény, mely az Egyesült Államok legfőbb törvényszékéhez hasonlítana, s mely ott az alkotmány őre, még a congressus ellenében is, s mely, az alkotmány nevében megsemmisítheti még az összes jogos tényezők által, minden külsőség pontos megtartásával megszavazott és szentesített törvényt, mely elfogadja az alkotmány ellenes törvény által megsértett magán ember panaszát, s visszatartja a sherif vagy adószedőnek ellene felemelt kezét, és az illetőnek azokkal szemben, érdekeit védelmezi. Franciaországban meghatározatlan és össze nem hangzó jogokat hirdettek ki, és nem gondoskodtak azok magyarázatáról, alkalmazásáról és szentesítéséről. Nem alkottak erre egy külön közeget. Nem bíztak meg semmiféle külön e célra szolgáló törvényszéket, mely a felszólalásokat átvegye, törvényesen, békésen, fellebbezés nélkül oly döntő határozattal intézze el a felmerülő vitákat, mely előzetes esetté váljék, s a ruganyos szöveget a maga értékére visszavezesse. Mindezzel mindenki egyaránt van megbízva, azaz, azok, kik önként vállalkoznak erre, más szavakkal a határozó és tevékeny kisebbség. — Tehát minden városban vagy mezővárosban, a helybeli egylet lesz az emberi jogoknak a törvényhozók által helybenhagyott védnöke, bírása, magyarázója és őre, mely, ha jónak tartja, ezen fensőbb jogok nevében óvást tehet, fellázadhat, nem csupán a törvényes hatalmak törvényszerű cselekedetei, de még az alkotmány és a törvények helyes szövege ellen is.

Tekintsük most ezen jogokat azon alakban, melyben azok kihirdettetnek, a mint azokat az egyletekben fejtegető szónokok a felhevült és vállalkozó szellemek előtt, az utcákon a felizgatott és durva tömeg előtt ma-

gyarázzák. Az emberi jogok kihirdetésének minden czikelye, az emberi társadalom testére irányzott tör, s a ki annak élet a társadalom testébe akarja döfni, csak ki kell rántania a tört.* — »Ezen természetes és elévülhetlen jogok« közé, a törvényhozó felvette »az elnyomtatás elleni ellentállás jogát.« El vagyunk nyomva, álljunk ellent, és ragadjunk fegyvert. — A törvényhozó nézete szerint »a társadalomnak joga van számadásra vonni a közügyek kormányzásának valamennyi tényezőit.« Menjünk a városházára, vonjuk kérdőre gyanus vagy lanya hivatalnokainkat, ellenőrizzük üléseiket, szerezzünk meggyőződést, vajjon üldözik-e a papokat, és lefegyverzik-e az aristokratákat, akadályozzuk meg, hogy a nép ellen fondorkodjanak, és csapjuk el a rossz hivatalnokokat. — A törvényhozó véleménye szerint »minden polgárnak joga van, akár személyesen, akár képviselője által befolyni a törvény alkotására. Nem kell tehát ezentúl a választásokban való részvételre azon szabadalom, melynél fogva csupán azok szavaznának, kik legalább három frank adót fizetnek; le a tevékeny polgárok új aristocratiájával; adjuk vissza két millió proletárnak a szavazás jogát, melyet az alkotmány tőlök csalárdul elvett. — A törvényhozó nézete szerint »az emberek mint szabadok és egyenlő jogúak születnek.« Következésképen, senki se legyen kizárva a nemzetörségből, mindenki, még az inségben levő is kapjon fegyvert, nyársat vagy puskát, hogy

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. XI. 237. Malouet 1791 augusztus 5-ikén, az alkotmány-revisió tárgyában tartott beszédében mondja: »Önök minden lépten-nyomon felajánlják a népnek a souverainitás kísérletét, a nélkül, hogy annak gyakorlatát közvetlenül reá bíznák.«

a szabadságot megvédelmezhesse. — Magának az emberi jogok kijelentésének szavai szerint »ezentúl semmiféle tisztség sem meg nem vásárolható, sem nem örökölheto.« Az öröklő királyság tehát törvénytelen: menjünk a Tuileriákba és döntsük fel a trónt. — Magának az emberi jogok kijelentésének szavai szerint »a törvény, a közakarat kifejezése.« Azonban halljuk csak a piacok lármáját, a városokból érkező kérvényeket, s megismerjük e közakaratot, mely az élő törvény, s mely megszünteti az írott törvényt. Ezen ürügy alatt néhány párizsi klub vezetői le fogják tenni a királyt, erőszakot fognak elkövetni a törvényhozó gyűlésen, és meg fogják tizedelni a nemzeti conventet. — Más szavakkal: a lármás és lázongó kisebbség el fogja nyomni a souverain nemzetet, és ezentúl semminek sem lesz hijával, hogy azt tegye és akkor, a mit, és a mikor neki tetszeni fog. Mert az alkotmány működése kezébe adja a valódi hatalmat, másrészt az alkotmány bevezető szavai* a jog látszatával ruházzák fel.

VI.

Ilyen az alkotmányozó gyűlés munkája. Jó magokat is vetett el néhány törvényében, különösen azokban, melyek a magán életre vonatkoznak, az anyakönyvek intézménye, a fenyítő és mezei törvénykönyv** behozatala, az egységes polgári törvénykönyv első kezdeteivel, s

* T. i. az emberi jogok kijelentése.

** Code rural.

azon ígérettel, miszerint az el fog készülni, néhány, az adót, perrendtartást és közigazgatást illetőleg felállított egyszerű szabály által.* De mindabban, a mi a politikai intézményeket és a társadalmi szervezetet illeti, úgy járt el, mint egy utopistákból álló akadémia, nem pedig mint gyakorlati emberekből álló törvényhozó gyülekezet. — A reá bízott beteg testet épen oly feleslegesen mint túlságosan megcsonkította, s a kötelékek, melyeket a műtét után alkalmazott, elégtelenek és káros hatásúak voltak egyaránt. Kivéve két-három, következtelenségből meg-hagyott fentartást, kivéve azt, hogy a királyságot külső díszül meghagyá, és hogy a választói képességet csekély adófizetéstől tette függővé, minden egyébben saját elveit, melyek Rousseauéi valának, a végletekig vitte keresztül. Az embert szándékosan nem úgy tekintette, a mint az a valódi életben előtte megjelenik, s makacsságát annyira vitte, hogy a könyvek által megteremtett elvont lényt látta benne — Ennek következtében, a próbálgató se-bész vakságával és makacsságával, az ő műtői kése és elméletei alá került társadalom testéről, nem csupán a keléseket, alaktalanságokat és daganatokat metszé le, de még a szerveket is kivágta, és pedig az élő, és irány-adó magvakig, melyek körül a sejtek csoportosúlnak a megrontott szerv újra képzésére, s e magot részint a régi, önkéntesen alakult és maradandó csoportok képezik, melyeket a földirat, történelem, a foglalkozás és érdek közössége alkotott, részint azon természetszerű vezetők, kiket nevök, előkelő voltuk, neveltetésök, függetlenségök,

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. 1791 szeptember 25–október 6, és szeptember 28–október 6 rendeletek.

jóakaratok és képességeik kijelölnek a fő szerepekre. Egyrészt kifosztja, tönkre teszi és proscribálja az egész előkelő osztályt, a nemességet, parlamentáriusokat, előkelő polgárokat. Másrészt, megfoszt javaiktól és felosztat valamennyi történeti vagy természetszerű testületet, a vallásos társulatokat, a papságot, a tartományt, parlamenteket, a művészek, iparosok és mesteremberek testületeit. A műtét bevégezte után látjuk, hogy minden kötelék, mely az embereket egymáshoz fűzte, szét van szakítva; minden alárendeltség és rangfokozat megszűnt. Nincsenek már sem keretek sem vezetők. Nem marad egyéb hátra, mint egyének, huszonhat millió egyenlő és szétválasztott parány. Soha lazább, ellentállásra képtelenebb anyag nem bízott oly kezekre, melyek azt megdagasztani kívánnák; hogy munkájokat elvégezzék, elég ha durvák és erőszakosak. — És nincs is hiány ily durva kezekben, s a nemzetgyűlés, mely felverte a port, elkészíté a kalapácsot is, melylyel a port előidézte. A nemzetgyűlés az alkotásban és rombolásban egyaránt ügyetlen; hogy a felforgatott társadalomban a rendet helyreállítsa, oly gépezetet talál fel, mely, már magában is képes volna rendetlenséget idézni elő a csendes társadalomban. Még a legkorlátlanabb, legeggyöntetűbb kormányra nézve is óriási munka volna, a rangegyenlőséget, a csoportok ily felosztatását, a tulajdonjogi viszonyoknak ily átalakulását zavarok nélkül behozni. Jól vezényelt, engedelmes, mindenütt jelenlevő hadsereg nélkül, nagy társadalmi átalakítást békés uton nem lehet létrehozni; Sándor cár csupán ily módon volt képes felszabadítani az orosz jobbagyokat. — Az új alkotmányban mindez ellenkezőleg

történik, * az alkotmány a királyt a bomlásnak indúlt állam gyanúsított és megtámadott tiszteletbeli elnökévé teszi. A király és a törvényhozó testület közé szórja az összekocczézanás magvait, és a megegyezésnek minden lehetőségét elveszi. Az uralkodónak semmi befolyása sincs azon közigazgatásra, melyet neki kellene vezérelni, s a hatalmak kölcsönös függetlensége, az állam központjából annak kiágazásaiban mindenütt a lanyhaságot, tétlenséget és engedetlenséget ékeli a parancsolás és végrehajtás közé. Franciaország negyvenezer község szövetségévé lett, melyekben a törvényes hatóságok tekintélye a túlságosan terhelt és a közügyek intézésétől visszavonuló működő polgárok szeszélye szerint ingadozik, melyekben a fanaticus és nagyravágyó kisebbség ragadja magához a szót, a befolyást és szavazatokat, a hatalmat és tevé-

* Az ezen korbeli részrehajlatlan és illetékes tanuk egyértelműleg elismerik az alkotmány képtelenségét. — Dumont. *Souvenirs* című munkájának 339-ik lapján mondja: »Az alkotmány valóságos szörny volt. Nagyon sok monarchicus dolog volt benne arra, hogy köztársasági legyen, és igen sok köztársasági arra, hogy monarchicus legyen. A király csupán mellékes valami; látszólag mindenütt ott van, de valóságban semmi hatalma sincs.« — Morris kormányzó (lásd: *Correspondance with Washington*) 1791 szeptember 30-ikáról írja: »Az általános, és majdnem mindenki által vallott meggyőződés az, hogy ezen alkotmány kivihetetlen. Még a kik megalkották is, az elsőtől az utolsóig, elítélik azt.« — U. o. 1791 december 27-ikén ez áll: »Minden nap világosabban kitűnik, hogy a francziák új alkotmánya semmit sem ér.« — V. ö. Roux et Buchez. *Histoire parlementaire* című munkájokban (XI. 237) Malouet józan és látnoki beszédét 1791 augusztus 5-ikén.

kenységet, és az emberi jogok kijelentésével igazolja sokszoros bitorlásait, vég nélküli önkényét, szaporodó merényleteit. — A speculativ értelem és a gyakorlati értelmetlenség remekműve teljes; az önkéntes fejetlenség az alkotmány erejénél fogva törvényessé vált. És e fejetlenség oly teljes, hogy a kilenczedik század óta ehhez hasonló nem létezett.

HARMADIK KÖNYV.

AZ ALKOTMÁNY ALKALMAZÁSA.

I. FEJEZET.

I. A szövethkezesek. — A bölcshszeti elméletek alkalmazása. — A társadalmi fejlődés idylli megünnepelettetése. — A felületes és alapos akarát közötti különbség. — A rendetlenség állandósíttatik. — II. A községek függetlensége. — Kezdeményezések okai. — A veszély előérzete. — Issy-l'Évéque 1789-ben. — A gög felmagasztaltatása. — Bretagne 1790-ben. — A községek túlkapásai. — A fellegvárak bevétele. — A parancsnokok elleni erőszakoskodások. — Az élelmi szállítmányok lefoglalása. — A directóriumok tehetetlensége. — A miniszterek tehetetlensége. — Marseille 1790-ben. — III. A csoportok függetlensége. — Kezdeményezések okai. — A tanácskozó nép. — A községek tehetetlensége. — Az erőszakoskodások, melyeknek ki vannak téve. — Aix 1790-ben. — A kormányának sehol sem engedelmehkednek, vagy megrontják azt.

I.

Ha utopiák valaha kivihetőknek látszottak, vagy, jobban mondva alkalmaztattak is, tényekké váltak, ma-

radandósítottak, úgy ez a Rousseau-félékkel történt 1789-ben és a három következő évben. Mert nem csupán átmentek elvei a törvényekbe, nem csupán az ő szelleme élteti az egész alkotmányt, de úgy látszik, hogy a nemzet komolyan vette az ő eszmetani játékait, az ő elvont képzeleit. És e képzeleteit pontról-pontra végrehajtja a nemzet. A bölcsészek társadalmi rendelvénye ez: tényleges és önkéntes társadalmi szerződés, emberek óriási gyűlekezete, kik most először, és szabadon társúlnak egymással, egymás jogaik elismerése, nyílt szerződés elfogadása, ünnepélyes eskü letétele; s ezt betűhíven követik. — Sőt, miután e rendelvény csalhatatlannak tekintetik, a képzelődés is működni kezd, s a kor érzékenysége is megteszi a magáét. Elfogadják, hogy miután az emberek egyenlők lettek, testvérek is lőnek.* Valamennyi akarat és gondolkozás rögtöni és csodás összhangzása az aranykort fogja visszavezetni a földre. Illő, hogy a társadalmi szerződés megkötése ünnep legyen, megindító, magasztos idyll, melynél Francziaország egyik végétől a másikig, mindenki, kéz kézben, eljőjjön megesküdni az új szerződésre, énekszó, táncz, a megindulás könnyeivel, a vígság lármájával, mint a közünnep méltó kezdetével. S valóban, egyhangú megegyezés folytán ez idyll le is játszatik, mintha csak megírt sorrend szerint történnék.

A testvérisülések 1789 november 29-ikén, Étoileban,

* A párizsi község egy feliratában, 1790 június 5-ikéről ez áll: »Azon napon (t. i. a Bastille bevételének évfordulóján), örvendetesebb kiáltás hangozzék fel: *francziák, mi mindnyájan testvérek vagyunk!* Igen, mi testvérek, szabadok vagyunk, van hazánk!« (Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. VI. 275.)

Valence közelében megkezdődtek.* A Rhône két partja mentében tizenkétezer nemzetőr megigéri egymásnak, »hogy mindenkorra egyesültek maradnak, hogy az élelmi szállítmányokat védelmezni fogják, és a nemzetgyűlés által hozott törvényeket támogatják.« — Deczember 13-ikán Montélimarban hatezer ember, s más huszonhétezernek képviselői, hasonló esküt tesznek, és szövetkeznek előzőikkel. — Erre hónapról-hónapra, s egyik tartományból a másikba terjed a mozgalom. A Franche-Comtéhoz tartozó tizennégy város egy hazafias szövetséget képez. Pontivyben Bretagne és Anjou szövetkeznek. Viverais és Languedoc százezer nemzetőre Vouteba, nyolczvanezer vosgesi nemzetőr Épinalba küldi képviselőit. 1790 február, márczius, április és május hónapjaiban ugyanily látvány tanui Elsass, Champagne, Dauphiné, Orléanais, Provence, Touraine, Lyonnais. Draguignanban nyolczezer nemzetőr teszi le az esküt húszezernyi néző jelenlétében. Lyonban, ötvenezer ember, több mint ötszázezernek képviselőjében, leteszi a polgári esküt. — De, Francziaország megalakulására nem elegendők a helyi szövetkezetek, valamennyi francziának általános szövetkezetére van szükség. Számptalan nemzetőr írt már Párizsba a párizsiakkal való egyesülés dolgában, és június 5-ikén, a párizsi községi hatóság indítványára, a nemzetgyűlés elhatározza az általános szövetkezést Ennek napjául július 14-ike van kitűzve, mindenütt egyszerre kell megtörténnie, a központban épen úgy, mint

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IV. 3, 309. V. 123. VI. 274, 399. — Duvergier. *Collection des lois et décrets*, az 1790 június 8 - 9-iki rendelet.

a legtávolabb eső vidékeken. Minden kerületben és megyében lesz erre egy főhely, s az egész ország számára is egy. Erre, minden ezredtől egy tiszt, egy altiszt, és négy közlegény küldetik Párizsba. — A Mars mezején, az ünnepély színhelyén, a vidéki nemzetőrségnek tizen-négyezer, a szárazföldi és tengeri hadseregnek tizenkét ezer képviselője, a párizsi nemzetőrség, és százhatvanezer néző jelenik meg, a chailloti és passyi, amphitheatrum-szerű magaslatokon pedig egy még nagyobb tömeg. Mindannyian egyszerre emelkednek fel, hűséget esküsznek a törvénynek, a királynak, az új alkotmánynak. Az esküt hirdető ágyúdörej megszólalván, a párizsiak, kik honn maradtak, férfiak, nők, gyermekek, a Mars mezejének irányában felemelik kezöket és kiáltják, hogy ők is esküsznek. A megyék és kerületek, s Franciaország valamennyi községéből, e napon ugyanazon eskü hangzik fel. — Soha társadalmi szövetkezés nem köttetett oly nyilvánvaló módon. A nézők szemeiben ez az első valóságos, törvényszerű társulat; mert ez szabad alku, ünnepélyes kijelentések és positiv megegyezés folytán jött létre. Hiteles okmányok és a kelet megjelölésével kiállított jegyzőkönyvek léteznek róla.

Sőt még ennél is több bizonyíték van; ha csupán a külszin után ítélünk, a szívek egyesültek. Úgy látszik, hogy mindazon válaszfalak, melyek az embereket egymástól elválaszták, ledőltek és hatástalanok. Úgy látszik a tartományok közötti különállási törekvések megszűntek; a bretagnei és anjoui szövetkezettek azt írják, hogy már nem akarnak bretonok és anjouiak lenni, hanem csupán francziák. Nincs többé vallási egyenetlenség; Saint-Jean-du-Gardban a katolikus és protestáns lelké-

szek az oltár előtt ölelik meg egymást; a katolikus templomban a protestáns lelkész ül első helyen, a protestánsok gyülekezetében pedig a katolikus lelkész, hallgatva a másiknak szónoklatát.* Nincs többé rang- és állapot-különbség. Saint-Andéolban »két agg ember, egy kilenczvenhárom s egy kilenczvennégy esztendő, az egyik nemes és nemzetőr-ezredes, a másik egyszerű földműves, részesül azon tiszteletben, hogy a nép élén az esküt letegyék.« — Párizsban kétszázezer, minden állású, korú és nemű ember, tiszték és katonák, szerzetesek és színészek, tanulók és tanárok, divatosan öltözöttek és rongyosak, előkelő hölgyek és halárusnők, mindenféle munkások, mindenfelől összeseregülő parasztok jelentek meg, és ajánlkoztak a Mars mezejének felására, mely még nem volt elkészítve az ünnepély megtartására, s egy hét lefolyása alatt, a lapos síkságból jobbra-balra dombok által környezett völgy lett; s mindezen emberek egyenlőek, társak valának, önként ajánlkoztak fel ugyanazon munkára, tölték a talyigát és kezelték az ásót. — Strassburgban Luckner, a parancsnokló tábornok, egy egész délután, ingújjakban, úgy dolgozott mint a legerőteljesebb munkás a töltéseken. A szövetségeseek, bármerre járnak, elláttatnak élelemmel, lakással és pénzzel. Párizsban a vendéglősök és szállodatulajdonosok, saját jó szántukból leszállították az árakat, és eszközben sincs új vendégeiket megsarczolni. Sőt, »a kerületek versenyeznek a tartományok képviselőinek megvendégelésében, naponként ezerkétszáz-ezerötszáz terítékű ebédek

* Lásd: Michelet. *Histoire de la révolution française*. II. 470, 474.

adatnak.« * Vidékiek és párizsiak, katonák és polgárok, vegyesen ülnek az ablakoknál, koccintanak és megcsokolják egymást. Különösen a katonák; az altiszteket körülveszik, üdvkiáltásokkal fogadják, megvendégelik, úgy, hogy majd eszöket, egészségöket vesztik, sőt még ennél is többet. »Egy vén lovas, ki már ötven évnél tovább szolgált, visszatérve, útközben a benne meggyuladt italok és egyéb jók élvezete következtében meghal.« — Szóval, az örvendezés túlsap korlátain, a mint az illik azon egyetlen napon, melyen egy század óhaja teljesül. Íme az eszményi boldogság, a milyennek azt a kor könyvei és képei feltüntetik. A természetes ember, kit a mesterséges polgárisultság meze elborított, most leveté magáról e külsőt, és úgy tűnik fel mint kezdetben volt, mint Otahaitiban, mint a bölcsészeti és irodalmi pásztorversekben, mint a mezei és mythologiai operákban, bizalmas, szerető, boldog. »A lélek, látván az egész népet az ős-testvériség édes érzelmeihez visszatérni, ellankad ezen gyönyörteljes ittasság súlya alatt«, s a franczia, ki akkor sokkal vidámabb, sokkal gyermekiebb volt mint ma, minden mellékgondolat nélkül engedi át magát a társulás, a rokonszenv és közlékenység ösztönének.

Mindaz, a mit a kor képzeltődése kezébe ad megindulásának növeléséhez, mindazon klasszikai, szónokias és színpadi disz, melylyel rendelkezik, felhasználtatik az ünnepély szépítéséhez. Már is lelkesült, de még jobban

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. II. 91. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 340. Lettre adressée au chevalier de Poterat, 18 juillet. 1790. — De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 155.

akar lelkesedni. — Lyonban a Dél ötvenezer szövetséges, csatasorban áll körül egy ötven láb magas mesterseges cserjékkel fedett sziklát, melyen az Egyetértés temploma és a szabadság óriás szobra áll; a szikla lépcsőzeteire zászlókat tűznek, s a letett polgári esküt ünnepélyes mise előzi meg. — Párizsban, az óriási circusszá átalakított Mars mezején a Haza oltára emelkedik; a sorhadi csapatok, és a megyei szövetségek állják azt körül; szemben a király a királynéval és a dauphinnal trónon, közel hozzájuk egy állványon a királyi hercegek és hercegnők, a nemzetgyűlés pedig amphitheatrális emelkedésen foglal helyet. Kétszáz, miseingbe öltözött, a hármass nemzeti színű övvel diszített pap segédkezik az autuni püspök körül; háromszáz dobos és ezerkétszáz zenész működik a zenekarban; egyszerre negyven ágyú bömbölése szólal meg; négyszázezer torok egyszerre kiáltja az éljent. Soha még annyira nem ittasíták meg az érzékeket, soha még az idegrendszer annyira nem feszített túl azon, a mire képes. — Az emberi szervezetnek erkölcsi oldala ugyanennyire, sőt még magasabbra feszítetik. Több mint egy év óta a beszédek, kiáltványok, feliratok, hírlapok, események, naponként egy fokkal feljebb feszítik. Most pedig, az ezer meg ezer beszéd, a hírlapok milliói által sokszorosítva, a lelkesedésig fokozza. Mindenütt, egész Franciaországban, a szavalás óriási hullámokban áradozik az egyöntetű szónokiasság medrében. A felhevültség ez állapotában, már nem különböztetik meg a szószaporítást az őszinteségtől, a helytelent az igaztól, a külsőséget a tettől. A szövetkezésből oly operai előadás lesz, melyet komolyan, és az utcákon játszanak le; gyermekeket is játszatnak, s nem veszik

észre, hogy azok mesterségesen mozgásba hozott alakok, a szív nyelvének tekintik azon betanult körmondásokat, melyeket szájokba adnak. — Besançonban, midőn a szövetségesek visszatérnek, több száz, tizenkét-tizennégy éves »ifjú polgár,« nemzeti egyenruhában, »karddal kezökben« jön a szabadság zászlójának elébe.* Három, tizenegy-tizenhárom éves leányka, és két kilencz esztendőös fiúcska »tűzzel és hazafias érzelmekkel telt beszédet mond«; azután egy tizennégy éves kisasszony, a zászlóra mutatva szót emel, és buzdítja az egész gyülekezetet, a képviselőket, a nemzetőrséget, a polgármestert, a csapatok parancsnokát, s a látványosságot tánczvigalom fejezi be. Ez az általános vég; férfiak és nők, gyermekek és felnőttek, a nép és az előkelő világhoz tartozók, főnökök és alárendeltek tánczra perdülnek, mint valamely színpadi pásztorjáték végfelvonásában szokás. — Párizsban, írja egy szemtanu, »láttam, a mint a Szent Lajos rend lovagjai és alamizsnások, az utczákon tánczoltak a kerületökhöz tartozó egyénekkel.«** A Mars-mezején, a szövetség napján, a szakadó eső daczára »az először érkezők tánczolni kezdenek; az utánok jövők hozzájuk csatlakoznak, és oly kört alkotnak, mely rövid idő múlva a Mars-mezejének egy részét elfoglalja Háromszázezer néző pedig kezeivel veri az ütenyt.« Másnap, mind a Mars-mezején, mind az utczákon, még mindig tánczolnak, isznak, énekelnek; »a gabonacsarnokban táncz-

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 202.

** Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 339. — De Ferrières. *Mémoires*. II. 92.

vigalom tartatik és frissítő italok szolgáltatnak fel, a Bastille terén szintén tánczvigalom rendeztetik.« — Toursban, hol a szomszédos tartományokból ötvenkét csapat gyűl össze, délutáni négy óra felé az esztét vesztett vígság ellenállhatatlan erejénél fogva »a tisztek, altisztek és legénység, össze-vissza keveredve, futkosni kezdenek az utcákon, egyik karddal kezében, mások tánczra kerekedve, s kiáltva: éljen a király! éljen a nemzet! kalapjaikat feldobva a levegőbe, és tánczra kényszerítve mindenkit, a kívül találkoznak. A székesegyház egy, csendesen járkáló kanonokját körbe fogják, és »fejére gránátos föveget tesznek«, utána két szerzetest; »össze-vissza csókolják« s azután elbocsátják őket. Midőn a polgármester és Montausier marquisnő kocsijai oda érkeznak, beléjük ülnek, a bakra és a kocsik hátulsó részére, amennyien csak elférnek, s kényszerítik a kocsisokat, hogy a főbb utcákon végig hajtsanak. S ezt nem lázításból, hanem csak pajzánságból, túlcsapongásból teszik. »Bár majd mindenki ittas volt, még sem bántalmaztatott senki.« * — De azért, rossz előjelek sem hiányoznak; másnap pl. az Anjou-ezred katonái oda hagyják a lak-tanyát, »és az egész éjet azon kívül töltik el, s ebben nem lehet őket meggátolni.« — Még komolyabb kórjel is mutatkozik. Orléansban pl., miután a nemzeti honvédelem tagjai este a piaczkon tánczoltak, »számos önkéntes körülszaladgál a városban, és dobpergés mellett, tor-kuk szakadtából kiáltozzák, hogy az aristocratiát ki kell irtani, s a papokat és aristocratákat a lámpaoszlopokra

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, 23 mai 1790.

akasztani.» Ezután berontanak egy gyanus kávéházba, szidalmazások közepette kiűzik onnan a törzsvendégeket, s egy nemesembert megragadnak, mert azt fogják rá, hogy nem lármázott oly erősen és oly helyesen mint ők, és kis híja, hogy fel nem akasztják.* — Ily gyümölcsöket terem a tizennyolczadik század érzékenysége és bölcsészete; az emberek azt hivék, hogy ahhoz, miszerint egy tökéletes társadalmat alkossanak meg, hogy a földön a szabadságot, igazságosságot és boldogságot maradandóan életbe léptessék, elég a szívnek lendülete, s az akarat egy ténye. E lendület s a tény meg is volt; az emberek lelkesedtek, el valának ragadtatva, sőt túlságosan megindúlva. Most, az ellenhatás következtében vissza kelle térniök a régi mederbe. Erőlködésök létrehozott mindent, a mire csak képes volt; azaz, a túláradás és szép szavak tengerét, egy szóbeli de nem valódi szerződést, látszólagos, felületes testvérísülést, jóhiszemű álarczos ünnepélyt, az érzelmeknek, saját túlzásaik következtében elpárolgó felhevülését, szóval, kedves, de csak egy napig tartó farsangi vigalmat.

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, 13 mai 1790. Itt olvassuk: »Rifaudière urat kivonszolták kocsijából, és az örségre kísérték, mely azonnal megtelt emberekkel. Mindenki csak ezt kiáltá: A lámpaoszlopra az arisztokratával! A dolog úgy volt, hogy miután már vagy húszszor azt kiáltá: *Éljen a király és a nemzet!* midőn azt követelték, hogy csupán ezt kiáltsa: *Éljen a nemzet,* ő így kiáltott: *Éljen a nemzet a meddig tud!*» — Bloisban, a szövötkézés napján, egy csoport, fából faragott, s parókával fedett főt hordott körül az utczákon, melyen egy felirat azt mondá, hogy az arisztokraták fejét le kell vágni.

Oka ennek az, hogy az emberi akaratnak kétféle neme van; az egyik felületes, és ennek az emberek tudatával bírnak, a másik alapos, de ennek nem bírnak tudatával; az első gyarló és ingadozó, mint a laza föld, a másik állandó és állhatatos, mint a szikla, melyet képzletök és felhevülések el nem érhet. Csupán ez jelezi a talaj általános lejtő irányát, s az emberi tevékenységnek egész özöne szükségképen ezen, így előkészített mederben foly le. — Igaz, az emberek összeülekeztek, esküt tettek; de a szertartás után épen úgy mint előtte, ugyanazok maradtak, a mikké a kormányzatban való elnyomás századok óta, s a politikai irodalom egy század óta tette őket. Megtartják tudatlanságukat, elbizakodottságukat, előítéleteiket, gyűlöletöket és bizalmatlanságukat, meggyökeresedett elme- és szívbeli tulajdonaikat. Emberek ők, és gyomruk naponként megkivánja az eledelt. Megvan bennök a képzelődés is, és ha a kenyérnek szűkében vannak, félnek, hogy az el is fog fogyni. Jobb szeretik megtartani pénzüket, mint ide adni, tehát, fellázadnak azon követelések ellen, melyeket az állam és magánemberek támaszthatnak irányukban; a mennyire lehet önmagukat felmentik adósságaik fizetése alól; szívesen ráteszik kezeiket a köz vagyona, ha az kellőleg nem őriztetik; végre igen hajlandók elhinni, hogy a csendőrök és birtokosok ártalmasak, s ezt annál inkább, mert egy év óta naponként hirdetik ezt nekik. — Másrészt, a helyzet sem változott. Még mindig felbomlott társadalomban élnek, kivihetetlen alkotmány alatt, s a szenvedélyek, melyek minden rendet felbontottak, csak még élénkebbek lőnek a testvériség azon árnyéka által, mely alatt eltűnni látszanak. Büntetlenül nem lehet az embereket

arra rábeszélni, hogy az ezeréves ország ideje bekövetkezett; mert rögtön akarják azt élvezni, és nem tűrik el, hogy várakozásukban csalódjanak. A határtalan reménykedés ez erőszakos állapotában minden akaratukat törvényesnek, és minden véleményüket csalatkozhatatlannak hiszik. Már nem tudnak bizalmatlankodni önmaguk iránt, már nem tudnak uralkodni önmagukon; a megindulásoktól és lelkesedéstől forrongó agyvelejükben csupán egy kitartó, mindent felemésztő rögeszmének van helye. Mindegyik a maga módja szerint lelkesül; de mindegyik elragadtatik, zsarnokias és makacs lesz. Miután elismerték, hogy minden akadály el van hárítva, méltatlankodnak minden akadály felett, melybe ütköznek; bármilyen legyen az, szétzúzzák, és felhevült képzeletök a hazafiság szép nevével fedi be az önkény és bitorlás iránt táplált vágyukat.

Valóban sajátyszerű látványt nyújt Franciaország a Bastille bevételét követő három esztendőben. A szavakból csupán emberszeretet áradozik, a törvényekben rendszeresség tapasztalható; a tettekben azonban erőszakoskodás, a dolgokban rendetlenség mutatkozik. Messziről tekintve ez a bölcsészet uralma; közelről a karolingek korának fejletlensége. »A külföldiek mondja egy szemtanu, nem tudják, hogy, míg politikai jogainknak nagy kiterjedést adtunk, a személyes szabadság jogilag semmis, tényleg pedig hatvanezer alkotmányos gyűlés kényének van átengedve; hogy semmi sem mentheti meg a polgárt e nép-testületek faggatásaitól; hogy ezek, azon vélemény szerint, melyet maguknak a dolgokról és személyekről alkotnak, egyik helyen így, másikon amúgy cselekszenek... Emitt egy megye, a maga szakállára,

és a nélkül, hogy jelentést tenne, lefoglal egy hajót; amott egy másik, megparancsolja a katonai fedezet kiűzetését, mely pedig szükséges volna a rablók által elpusztított vidékek biztonságára, s a miniszter az érdekeltek felszólalására azt feleli: *a megye akarja így.* Máshol ismét a közigazgatási testületek, azon pillanatban, melyben a nemzetgyűlés kimondja a lelkiismeret és az esküt megtagadott papok szabadságát, két nap lefolyása alatt kiűzik a papokat lakaikból. Azon emberek nagyobb része, kikre most a köz erő és vagyon kezelése, a kormány biztonságának érdekei és hatalmának alapjai bízvák, a semmiségből merültek fel, nincsenek eszméik, és ittasak az elbizakodottságtól, majd megelőzik a törvényt majd ismét mögötte járnak, majd vakmerőek, majd ismét kislelkűek, mindent mernek, mikor a köz féktelenség részökön áll, de semmit sem mernek annak elnyomására, sietnek felhasználni a gyengék felett nyert pillanatnyi tekintélyöket, hogy népszerűsége szert tegyenek, a rendet csupán a köz nyugalom és biztonság rovására képesek fentartani, belebonyolódnak az új és zavaros közigazgatás gyeplőibe, és szenvedélyeik hevét a tehetetlenséggel és tapasztalatlansággal kapcsolják össze. Az ország minden részeiben, a közigazgatás minden ágában, minden jelentésben, észreveszszük a hatóságok zavarát, látjuk minő ingadozó az engedelmesség, megszűnik minden fegyelem, kiapadnak a segélyforrások, s az erőtlenné vált rugók siralmas zavarban vannak; nincs eszköz, mely a valódi erőt fentartaná; minden támasz csupán azon törvényekben van, melyek azon feltevésből indulva ki, hogy Franciaország bűnök és szenvedélyek nélküli emberekből állva, ezeket eredeti függetlenségöknek en-

gedék át.«* — Nehány hónappal utóbb, 1792 elején, ugyancsak Malouet mindezt egy mondatba foglalja össze: »Algiri állapotok uralkodnak nálunk, csupán a dey hiányzik.«

II.

De ez nem is lehet máskép, mert a kormány tényleg már október 6-ika és a király fogságba jutása előtt meg volt semmisítve; most, a nemzetgyűlés egymás után következő rendeletei által jogilag is megsemmisült, és minden helyi csoport önmagára volt hagyatva. — A felügyelők menekülnek; a katonai parancsnokoknak senki sem engedelmeskedik; a régi kerületi törvényszékek nem mernek ítéleteket hozni; a parlamenti törvényszékek fel vannak függesztve; két hónap telik el, míg a kerületi és megyei közigazgatási hatóságok megválasztatnak; egy év múlik el, míg az új bírák be vannak igtatva; és utóbb úgy, mint előbb, az egész tényleges hatalom a községek kezeiben van. — Ezeknek dolga felfegyverkezni, élelemmel ellátni magukat, a rablók ellen védekezni, a szegényeket táplálni. Ezeknek dolga a nemzeti javak eladása, az alkotmányos lelkészek beigtatása, azon átalakulások végrehajtása, melyek következtében a régi társadalom helyére az új lép, s mindezt annyi mohó szenvedély és annyi ellentétes érdek között. Ezeknek dolga szembeszállni a folytonos vagy megújuló veszélyekkel,

* Lásd Mallet-Dupan cikkeit a *Mercure de France* 1791 június 18, augusztus 6 és 1792 ápril 14-ikéről.

melyek részint megtámadják őket, részint pedig csak képzeletökben élnek. — A veszélyek nagyok, de ezek még túlozzák azokat. A községi hatóságok nyugtalanok és újonezok. Nincs tehát megdöbbenésre ok, ha látszik, hogy ezen rögtönzött hatalom gyakorlata közben túllépnek természetes és törvényes korlátaikon, és öntudatlanul le-
döntik azon metaphisicai korlátot, melyet az alkotmány az ő jogaik és az államéi közé helyez. Az éhezés, a félelem, a harag, a népnek egyetlen szenvedélye sem tud várakozni; nincs idő a teendőkről Párizsba jelentést küldeni. Tenni kell, tenni mindjárt, és pedig azon eszközökkel, melyek rendelkezésükre állanak; meg kell magukat menteniök, a mint épen lehetséges. Egy falusi polgármester hadvezér és törvényhozó gyanánt lép fel. Egy kis város, mint pl. Laon vagy Vezelay a tizenkettedik században, külön alkotmányt ad magának. — 1789 október 6-ikán, Issy-l'Évêque mezőváros, Autun mellett, független államnak jelenti ki magát. Carion, a lelkész, kit a közigazgatási bizottság és az új törzskar tagjának neveznek ki, összehívja a gyülekezetet. Még az ülésben egy hatvan cikkelyből álló, politikai, bíraskodási, büntető és katonai törvénykönyvet fogadtat el. Minden megvan ebben; »a városi rendőrségről, az utcák és terek építési vonaláról, a börtönök javításáról, a robotfuvarokról, a gabonaárakról, az igazságszolgáltatásról, a bírságokról és elkobzásokról, a nemzetőrség kormányzásáról« szóló szabályokat olvashatunk benne. Carion valóságos tartományi Solon, buzgólkodik a közügyekért, s a tett embere. A templomban, a szószéken magyarázza rendeleteit, és fenyegeti az ellenkezőket. A városházán dönt és ítél. A városon kívül, a nemzetőrség élén, karddal kezében, fegy-

veres erővel ad tekintélyt rendeleteinek. Elhatároztatja, hogy a bizottság írott parancsára minden polgárt el lehet fogni. Községi adókat állapít meg és hajtat be; kerítésül szolgáló falakat lerontat, maga jár körül a mezei gazdáknál, és szedi be a gabonát, s lefoglaltatja azok gabna-szállítmányait, kik a maguk részét nem adták be az ő magtárába. Egy reggel, dobos által kísértetve, a város elé megy, s ott »a maga telektörvényét« kihirdeti, rögtön végbeviszi az osztást is, és a maga részére a telkek egy részét lefoglalja, mint egykori községi vagy plébániai birtokot; mindezt egész nyilvánosan és lelkiismeretesen, elhívja a jegyzőt és törvényszéki írnokot, hogy azok jegyzőkönyvet vegyenek fel a történetekről, s megvan győződve, hogy miután a társadalom megszűnt, minden helyi csoportnak joga van tetszése szerint új társadalmi életet kezdeni, s az önmagának adott alkotmányt, a nélkül, hogy bárkinek számot adni tartoznék, gyakorlatba venni.* — Igaz, hogy Carion nagyon is fennen beszél, gyorsan cselekszik, s a kerületi törvényszék, utóbb a Châtelet, végre a nemzetgyűlés egy időre megállítja őt működésében. De az elv, mely szerint cselekszik, népszerű, és Franciaország negyvenezer községe kezd úgy cselekedni, mint mind megannyi külön köztársaság, a központi hatalom érzélgős, és napról-napra erőtlenebbé váló feddései daczára.

Ennek oka ismét az, hogy az új érzelemtől űzött és bátorított emberek, a függetlenség és hatalom érzete

* Lásd a *Moniteur*-ben IV 560, hol Freteau, az 1790 június 5-ikén tartott jelentésében mondja: »E tényt ötven tanu bizonyítja.« — V. ő az 1791 ápril 19-iki számot.

felfuvalkodott gyönyöreinek engedik át magukat. E gyönyört senki sem érzi élénkebben, mint a helyi vezetők, a községi tisztviselők és a nemzetőrség parancsnokai. Mert soha még oly hirtelen, az egykor semmi számot nem tevő vagy elnyomott emberek, ily nagy tekintélyre és fontosságra nem tettek szert. Ők, kik egykor a felügyelőnek vagy helyettesének alárendeltjei valának, kik ezek által neveztetek ki, tartattak fenn és kikkel ezek röviden és durván bántak el, kik ki valának zárva minden fontosabb ügy vezetéséből, kiknek az adótúlterhelés ellen csak alázatos esedezésekkel volt szabad fellépniök saját védelmükre, kik a felett vitatkoztak, hogy melyikök üljön előbbkelő helyen, és egyéb udvariassági nyilvánulásokon vesztek össze,* egyszerű városi lakosok vagy parasztok, kiknek soha eszökbe sem jutott, hogy katonai dolgokba avatkozzanak, most souverain hatalommal intézkednek katonai és polgári ügyekben egyaránt. — Egy ily mezővárosi polgármester vagy falusi ügyvéd, alsóbb-rangú polgár vagy zubbonyban járó paraszt, kit a felügyelő vagy parancsnok kénye kedve szerint vethetett

* Lásd: *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thiard, commandant militaire de la Bretagne, septembre 1789. Itt olvassuk: »Minden kis városban három hatóság van, mely egymással szüntelen ellenkezésben áll, a törvényszék, a polgári őrség és az állandó bizottmány. Mindenik úr akar lenni a másik felett, s egy ily alkalommal Landivisiauban oly jelenetnek voltam tanuja, mely vérengzéssel végződhetett volna, de csupán nevetséges volt. Igen heves vita támadt a három szónok között a felett, hogy ki beszéljen először. Hozzám fordultak, hogy én döntssek a dologban. Hogy egyik félt se bántsam meg, azt indítványoztam, hogy beszéljenek mind a bárman egyszerre, a mit azután lelkiismeretesen meg is tettek.«

fogságba, most egyszerűen megparancsolja valamely nemesembernek, ki mint vértesskapitány szolgál, hogy menjen vagy maradjon, s az illető megy vagy marad. Ugyanezen polgártól vagy paraszttól függ azután a szomszédos kastélynak, a nagybirtokos és családjának, a főpapnak, s a kerület minden más emberének biztonsága. Hogy bajuk ne legyen, kell hogy ő pártfogolja őket; kiraboltatnának, ha lázadás esetén védelmőkre nem küldené a nemzetőrséget vagy a csapatokat. Ő határozza el a községi tanácschal, mennyi adót fizessenek. Ő az, ki vagy adva nekik útlevelet vagy azt megtagadva, maradásra készti vagy elbocsátja azokat. Ő az, ki karhatalmat adva nekik, vagy azt megtagadva tőlök, biztosítja számukra a bérösszeg felvételét, vagy elveszi tőlök az életfentartásra szükségeseket. Uralkodik tehát, de csak azon feltétel alatt, míg úgy uralkodik, a mint azt a hozzá hasonlóknak, a lármás és parancsoló tömegnek, mely megválasztotta, kénye-kedve megállapítja. — Különösen a városokban, és főkép a nagy városokban óriási az ellentét a közt, a mi elébb volt, és a mi most. mert a hatalom teljéhez a működés nagy tere járul. Itéljünk azon hatásról, melyet az illetők agyvelejére gyakorol, pl. Marseilleben, Bordeauxban, Nantesben, Rouenban, Lyonban, hol nyolczvan-százezer ember élete és vagyona van az ő kezében. Annál inkább pedig, mert a városok ezen tisztviselőinek háromnegyed része ügyvéd vagy ügyész, s ezek telve vannak az új dogmákkal, és meg vannak győződve, hogy egyedül bennök, mint a nép közvetlen választottjaiban, székel a törvényes hatalom. Új nagyságuk által elvakítva, gyanakvók mint a szerencsefiak, fellázadók minden régi vagy velők versenyző hatalom ellen,

ezen felül még képzelődésök és tudatlanságuk által is nyugtalanítva, és megzavartatva az előbbi és jelen helyzetök közötti aránytalanság által, aggódnak az állam és saját maguk miatt, és csupán a bitorlásban találnak biztonságot. A községi előljárók, kávéházi fecsegésekből kiindulva kimondják, hogy a miniszterek árulók. A meggyőződés egy bizonyos merevségével, s a rendkívüli elbizakodottság félelmetlenségével, azt hiszik, hogy joguk van a miniszterek, sőt még a nemzetgyűlés rendeletei nélkül, sőt azok ellen cselekedni, mintha csak a felbomlott Franciaországban, mindenikök magában a nemzetet képeznék.

Ha a fegyveres hatalom egyáltalán még engedelmeskedik valakinek, ez csupán a községi hatalom, melynek nemcsak a nemzetőrség, hanem az állandó hadsereg csapatai is, a nemzetgyűlés egy rendelete által alá levén vetve,* egyedül fogadnak szót. — 1789 szeptember óta a tartományok katonai parancsnokai kijelentik, hogy ők tehetetlenek: az ő, és a községi hatóságok parancsai közül a csapatok csupán ez utóbbiakét teljesítik. »Bármily sürgős volna a csapatokat oda küldeni, a hol jelenlétök szükségessé vált, a falujokbeli bizottság ellentállása miatt azt nem képesek keresztül vinni.«** — »Minden észszerű indok nélkül, írja a bretagnei parancsnok, Vannes és Auray ellentállottak azon csapatnak, melyet jónak

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. 1789 augusztus 10—14-iki rendelet.

** Lásd: *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thiard, 11 septembre 1789. »A csapatok csupán a községi hatóságoknak engedelmeskednek már«, olvassuk e levélben. — Lásd *u. o.* 30 juillet, 11 août 1790.

láttam Belle-Islebe küldeni, egy másiknak felváltására . . . A kormány egy lépést sem tehet már, a nélkül, hogy akadályokba ne ütköznék . . . A hadügyminiszternek már nincs hatalma a csapatok mozgósítására . . . Semmiféle parancsot nem teljesítenek . . . Mindenki parancsolni akar, engedelmeskedni senki . . . Hogyan tudhassák a király, a kormány s a hadügyminiszter, hova kellene csapatok, és hogyan kell azokat elhelyezni, ha a városok azt hiszik, hogy nekik joguk van ellenkező parancsokat adni az ezredeknek, és megváltoztatni ezek rendeltetését? — Sőt, a mi még rosszabb, »azon hamis feltevésből indulva ki, hogy rablók garázdálkodnak, és hogy összeesküvéseket kell leverni, a városi és falusi hatóságok fegyvereket, sőt még ágyúkat is követelnek tőlem . . . Nemsokára egész Bretagne, a következményei által borzalmas háború állapotában lesz, mert, nem lévén sehol valódi ellenség, az emberek egymás ellen fogják fegyvereiket fordítani.« * — Ez mitsem használ; a félelem valóságos »járvány«; az emberek akarják hinni »a rablók és ellenség létezését.« Nantesben széltiben beszélnek, hogy a spanyolok partra szállni készülnek, hogy francia csapatok támadást akarnak intézni, hogy egy rablóbanda közeleg, hogy a kastélyt fenyegetik, majd ismét, hogy a kastély foglal fenyegető állást, mert igen sok hadiszer van benne. Hasztalan ír a parancsnok a polgármesternek, hogy ezt megnyugtassa, és felvilágosítsa, miszerint »a hatóság, tulajdonosa lévén a kastélynak, tulajdonosa egyszersmind a benne levő rak-

* Lásd: *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thiard, 11 et 25 septembre, 20 novembre, 25 et 30 décembre 1789.

táraknak is. Miért ijed meg tehát oly dolgok miatt, melyek kezei közt vannak? Miért megrettenni azon, hogy egy fegyvertárban lőpor és fegyverek vannak? — Ez mind nem használ; a kastélyt megtámadják; kétszáz munkás az erődítvények lerombolásával foglalkozik; a félelem nem fogad el semmiféle okoskodást, és azt hiszi, hogy soha sem óvakodhatik eléggé. Bármily ártatlanok is a fellegvárak, veszedelmeseknek tartják azokat; bármily alkalmazkodók is a katonai főnökök, gyanusaknak tartatnak. Még a laza és ingadozó ték ellen is kikelnek; széttépik és elvetik, nehogy alkalom adtával valaki összeköthesse azt. Minden községi hatóság, minden nemzetőr csapat otthon függetlenül akar uralkodni, és kivonni magát minden idegen ellenőrzés alól; s ezt nevezik szabadságnak. Következésképen a központi hatalom ellenségök, le kell fegyverezni, azon félelemből, nehogy közbelépjen, és minden oldalról, biztos és állandó ösztön által vezettetve, a városok, az erődök elfoglalása, a fegyvertárak kirablása, a katonák elcsábítása, a vezérek elűzése által biztosítják mindenhatóságukat, előre biztosítva magukat mindennemű beavatkozás ellen.

A bresti hatóság egy tengerésztiszt kiadatását követeli, s midőn a parancsnok ezt megtagadja, az állandó bizottság megparancsolja a nemzetőrségnek, hogy töltsen meg a fegyvereket.* A nantesi hatóság megtagadja Hervilly elismerését, ki egy tábori csapat feletti parancsnok-

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. V. 394. 1790 áprilisról. — *Archives nationales*. Papiers du comité des recherches. D. XXIX I. Latour-du-Pin jegyzéke 1789 október 28-ikáról. — Roux et Buchez. *U. o.* IV. 3. 1789 december 1-jéről. IV. 390. 1790 februárról. VI. 179. 1790 ápril és májusról.

lásra küldetett, s a tartományi városok írásban kijelentik, hogy területeiken nem tűrnek egyéb csapatokat, mint szövetségeseiket. Lilleben az állandó bizottság azt követeli, hogy a katonai hatóság minden este adja át neki a város kulcsait, és néhány hónappal utóbb, a felázadt katonákkal szövetkezett nemzetőrség hatalmába keríti a fellegvárat és Livarot parancsnokot. Toulonban Rioms, a fegyvertár parancsnoka, és több tengerésztiszt börtönbe vettetnek. Montpellierben hirtelen megrohanják a fellegvárat, s az oda való egylet a nemzetgyűléshez felír, követelve annak lerombolását. Valenceben Voisins parancsnok, védelmezni akarván magát, meggyilkoltatik, és ezentúl a hatóság adja ki a rendeleteket a helyőrségnek. Bastiában, Rully ezredes elesik egy golyózáporban, s a nemzetőrség hatalmába keríti a fellegvárat és a löporraktárt. — És ezek nem múltó heveskedések, két év múltán mindenfelé találkozunk a fegyelmetlenség e szellemével.* Hasztalan iparkodnak a nemzetgyűlés biztosai Metzből a nassau-ezredet eltávolítani, mert Sedan nem akarja azt befogadni; Thionville pedig kijelenti, hogy ha az ezred oda közeledik, lebontja a hidat; Saarlouis pedig azzal fenyegetődzik, hogy, ha az ezred oda közeledik, ágyúlövésekkel fogadja. Caenben sem a községi hatóság, sem a directórium nem merik végrehajtani azon törvényt, mely a kastélyt a seregredeknek átadatni parancsolja; a nemzetőrség nem akar onnan kivonúlni, s

* Lásd a *Mercure de France*, 1790 július 31-iki számában, Émerynek a július 21-iki ülésben tett jelentését. — *Archives nationales*. F^o 3200 Lettre du directoire du Calvados, 26 septembre et 20 octobre 1791.

a tüzérség igazgatójának megtiltja a lökészet megvizsgálását. — A dolgok ily állapotában a kormány csak névleg létezik már, tényleg nem, mert nem bír oly eszközökkel, melyek segélyével engedelmességre kényszeríthesse az illetőket. Minden község bitorolja magának azon jogot, hogy a legsürgősebb és legegyszerűbb parancsok végrehajtását felfüggeszsze vagy meggátolja. Arnay-le-Duc, daczára az útleveleknek és törvényes rendelkezéseknek, meggátolja a király nővéreinek tova utazását; Neckert Arcis-sur-Aubeban tartják vissza; Caillard-t, Franciaország nagykövetét pedig Montignyben.* 1791 júniusában, egy nyolczvanezer darab hat livres tallérból álló szállítmány indul el Párizsból Szejcbe; a francia kormány egy fizetése ez, mely Solothurnba megy; a kifizetés napja meg van határozva, az út, melyen a pénzt vinni kell, előírva; minden szükséges [okmány kellő módon kiállítva, s a küldeménynek határidőre meg kellene érkeznie; de a kormány, a hatóságok és a nemzetőrség nélkül számított. A szállítmány Bar-sur-Aubeban megállítatik, és csupán egy hónap múlva, a nemzetgyűlés rendelete folytán indulhat odább. Belfortban újra feltartóztatják, s még novemberben is ott van. A basrhini directórium hasztalan parancsolta meg, hogy bocsásák el, Belfort hatósága nem is hederített reá. Hasztalan volt az is, hogy ugyanazon directórium egy biztost küldött a hely színére; kis híja, hogy a bizto-t agyon nem lövik. Végre is Luckner tábornoknak személyesen, fegyveres hatalommal kell közbe lépnie, s a szállítmány csu-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3207. Lettre du ministre Dumouriez, 15 juin 1792. Rapport de M. Caillard. 29 mai 1792

pán öt hónapi késedelemmel lépheti át a határt.* — 1791 júliusban, a Rouenből Caudebecbe vezető uton, egy francia hajó, mely állítólag arannyal és ezüsttel telt hordókkal volt megrakodva, letartóztatatik. Igazolván magát, joga volna tovább menni; valamennyi iratai rendben vannak, s maga a megye felszólítja a kerületet, hogy tartsa meg a törvényt. De a kerület azt mondja, hogy az lehetetlen; a Szajna melletti valamennyi község fegyveresen várja a hajót; s maga a nemzetgyűlés kénytelen megrendelni, hogy a hajó elbocsáttassék.

S ha már a kis községek annyira lázadók, milyenek lehetnek a nagyok? ** Hasztalan parancsolnak a megyék és kerületek, a községek engedetlenek, vagy nem hallgatnak reájok. — A saône-et-loirei directórium írja: »Mâcon helyhatósága gyűléseinek megnyitása óta nem tett értünk egy oly lépést se, mely ne lett volna törvényszegés; nem mondott egy szót sem, mely ne lett volna gyalázás, nem hozott oly rendeletet, mely bántás ne let volna.« *** — »Ha az Aunis-ezredet rögtön vissza nem adják nekünk, írja a calvadosi directórium, ha nem tétetnek hathatós és gyors intézkedések arra nézve, hogy hatalmunk biztosíttassék, mindnyájan elhagyjuk azon állást, melyben már a fegyelmetlenség, féktelenség, minden tekintély megvetésének közepette, és következésképp oly állapotban vagyunk, hogy teljesen lehetetlen kötelmeinket

* Lásd a *Mercur de France* 1791 július 16-iki számában, a 6-ikáról szóló ülést; továbbá a november 5 és 26-iki számokat.

** Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes, pendant la révolution*. I. több helyen.

*** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3257. Adresse du directoire de Saône-et-Loire à l'Assemblée nationale, 1-er novembre 1790.

teljesítenünk.« * — A bouche-du-rhônei directórium megtámadtatva, a szuronyok elől Bayonneba menekül. ** A gersi directórium tagjai pedig, az auchi hatósággal összeveszván, majdnem agyonüttetnek. *** — A miniszterek, mint rendeltetésöknél fogva is gyanusak, még kevesebb tiszteletben részesülnek, mint a directóriumok. Folytonos vádakkal illetik őket a nemzetgyűlés előtt; a községi hatóságok pedig leveleiket felbontatlanul visszaküldik; † és 1791 vége felé, annyira fokozódik tehetetlenségök, hogy hatalmok teljesen megsemmisül. Egy példa is elég, hogy ezt megítélhessük. — 1791 deczemberben, Limoges nem képes az Indre-megyében vásárolt gabonát elszállíttatni; hatvan lovas katonára volna szükség a szállítmány védelméhez, és Indre directóriuma esedezik a minisztereknek, szereznék meg számára e csekély csapatot. †† Három hétig tartó erőlködés után a miniszter azt válaszolja, hogy e kívánságnak eleget tenni túlhaladja erejét, hasztalan kopogtatott mindenütt; »figyelmeztettem az önök képviselőit a

* Lásd: *Archives nationales*. Lettre du directoire de Calvados, 9 novembre 1791.

** Lásd: *U. o.* F' 3195. Procès-verbal de la municipalité d'Aix, 1-er mars 1792 (a február 26-iki eseményekől); továbbá: Lettre de M. Villard, président du directoire, 10 mars 1792.

*** Lásd: *U. o.* F' 3220. Extrait des délibérations du directoire de Gers, et lettre au roi 28 janvier, 1792. Lettre de M. Lafitau, président du directoire, 30 janvier. (Lafitaut hájánál fogva vonszolták meg, és kényszeríték, hogy hagyja el a várost.)

† Lásd a *Mercure de France* 1790 október 30-iki számát.

†† Lásd: *Archives nationales*. F' 3220. Lettre du directone de l'Indre à M. Cahier, ministre, 6 decembre 1791.

nemzetgyűlésen, oly módra, melyen az Orléansban állomásozó 20-ik lovasezred egy csapatát vissza lehetne hívni Orléansból, és felszólítottam őket, hogy e tárgyban a loiret-i képviselő urakkal értekezzenek.* Válasz még mindig nem érkezett; a két megye képviselőinek kell megegyezésre jutniok, ellenkező esetben a miniszter nem merészelhet hatvan embert útnak indítani a gabonaszállítmány megvédelmezésére. Világos, hogy megszűnt a végrehajtó, a központi hatalom, maga Franciaország is, mely csupán szétszórt, egymástól független községekből áll, mint Orléans és Limoges, melyek képviselőik útján tárgyalnak egymás közt, az egyik, hogy csapatokban, a másik, hogy kenyérben ne legyen híja.

Tekintsük ez általános felbomlást helyben, és egy részletezett esetben. 1790 január 18-ikán, Marseilleben az új hatóság megkezdte működését. Rendes szokás szerint a választók többsége nem vesz részt a szavazáson, és Martin polgármester a működő polgárok csak egy nyolczadrészének szavazatai által választatik meg.** De, bár az uralkodó kisebbség csekély számú, el van határozva mindenre, és semmi által sem zavartatja magát. »Alig, hogy az új hatóság megalakult«, küldöttséget mentet a királyhoz azon felszólítással, hogy vonja ki Marseilleből csapatait;*** a király, ki mindenben alkalmaz-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3226. Lettre de M Delessart, ministre, au directoire de l'Indre, 31 décembre 1791.

** Lásd: Fabre. *Histoire de Marseille*. II. 422. Martinnek csupán 3555 szavazata volt, pedig nem sokára ezután a nemzetőrség száma 24,000-re rúgott.

*** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3196. Lettre du ministre, M. de Saint-Priest au président de l'Assemblée nationale, 11 mai 17

kodik és gyenge, végre beleegyeznek: elkészítetik a menet rendje, és ez a hatóságnak tudtára adatik. De a hatóság nem tűr semmi halasztást, és azonnal »a nemzetgyűléshez vádat ír és azt kinyomatja s elküldi«, a parancsnok és azon két vétkes miniszter ellen, kik, szerint, a király rendeleteit meghamisították vagy elsikkasztották. Ugyanekkor fegyverkezik és erősítéseket épít, mintha csak harcra készülne. E fellépései óta megszűnteték a polgárőrséget, mert az nézete szerint nagy barátja volt a rendnek, és nemzetőrséget szervezett, melybe nem sokára teljesen vagyontalan emberek vétetnek fel. »A hadi készülődések naponként szaporodnak; a városháza sánczokkal, torlaszokkal vétetik körül; a tűzértség szaporíttatik, s a városban oly izgatottság uralkodik, mint valamely, az ellenség közelében levő táborban.« * A hatóság tehát az erőnek birtokában levén, él vele, és pedig első sorban az igazságszolgáltatás ellen. — 1789 augusztusban egy népfelkelés elnyomatott, s annak három fő kolomposa, Rebecqui, Pascal és Granet, If várában elzártattak. De ezek a hatóság barátjai, és így ki kell őket szabadítani. Kivánatára tehát az ügyet kivették a fő udvarbírószék kezeiből, és a tartományi törvényszékhez tették át; de addig is, a fő udvarbíró és ülnökei megbüntettetnek, a miért kötelességüket teljesíték. A hatóság saját felelősségére megtilt nekik minden működést. Nyilvánosan vád alá helyeztetnek, »tőrrel, vérpaddal, s az öldöklés minden nemeivel fenyegettetnek.« ** Egyetlen

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3196. Lettres du commandant militaire, M de Miran, 6, 14, 30 mars 1790.

** Lásd: *U. o.* F^o 3196. Lettre de M. de Bournissac, grand prévôt, 6 mars 1790.

nyomdásznak sincs bátorsága az ő önvédelmüket kinyomatni, a »hatóság faggatásaitól« való félelemből. Nem sokára a királyi ügyész és az ülnök a Saint-Jean erődben kénytelenek menhelyet keresni; a fő udvarbíró, miután valamivel tovább bírta magát fentartani, elhagyja Marseillet, hogy legalább életét megmentse. A három foglyot pedig a hatóság testületileg látogatja meg, és követeli, hogy ideiglenesen is szabadon bocsáttassanak; egy-ekők megszökvén, a hatóság megtagadja a parancsnok elfogatási rendeletének végrehajtását; a másik kettő, ápril 11-ikén, nyolczszáz nemzetőr kíséretében diadalban távozik If várából; látszatra a tartományi törvényszék börtönébe vitetnek; másnap azonban szabadon bocsáttatnak, és minden eljárás megszüntettetik ellenök. — Viszont azonban a Royal-Marine ezred ezredese Ambert, ki a a nemzetőrség ellen egy kedvezőtlen kifejezést használt, de a törvényszék által, mely elé állíttatott, felmentetett, csupán kétezer katona oltalma alatt nyerhette vissza szabadságát; a söpredék fel akarja gyujtani a fenyegető bíró házáat, ki őt felmenté; s maga a bíró is veszélyben van, és kénytelen a katonai parancsnok házába menekülni.* — E közben, a hatóságtól és egyletektől származó, nyomtatott és írott gyalázó röpiratok, a kerületek lázító és erőszakoskodó határozatai, és számtalan politikai gúnyirat ingyen osztatik szét a nép és katonaság között; a csapatokat minden lehető módon főnökeik ellen lázítják. Hiába viselik magukat azok szerényen, engesztelőleg, tartózkodóan. Hasztalan az is, hogy a parancsnok, a csa-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3196. Lettres de M. de Miran, 11 et 16 avril, 1-er mai 1790.

patok felével eltávozott. Arról van most szó, hogy a három erődítvényben levő ezred is kivonúljon. A klubb teszi meg erre nézve az indítványt, s akár békésen, akár erőszakkal, a nép akaratát keresztül kell vinni. Ápril 29-ikén, két színész, ötven önkéntes által támogatva, elfog egy őrséget, és hatalmába ejti a Nôtre-Dame de la Garde erődöt. Ugyanaz nap hatezer nemzetőr a Saint-Jean és Saint-Nicolas erődöt is elfoglalja.

A községi hatóság, felszólíttatva, hogy az erődöket tiszteletben tartassa, azon követeléssel válaszol, hogy a kapuk nyitassanak meg, és a nemzetőrségnek engedtesék meg, a szolgálatot a rendes katonasággal együtt megtenni. A parancsnokok haboznak, majd a törvényre hivatkoznak, s végre kijelentik, hogy ez iránt főnökeiknél kell kérdést tenniök. Erre második, sürgetőbb felszólítás érkezik, a parancsnokokat azzal fenyegetik, hogy ők lesznek felelősek ama zavarokért, melyeket visszautasításuk fel fog idézni, és hogy ha ellentállának, a polgárháború felidézőinek fognak kijelentetni.* Erre engednek, s előírják a megadást. Csupán egy, Beausset lovag, a Saint-Jean-erőd őrnagya áll ellen és megtagadja az aláírást; másnap, azon perczben, midőn a városházához jó, megragadják és agyonütik; fejét egy lándzsa hegyére tűzik, s a gyilkosok bandája, nép és katonaság, örömjűjongások között tánczolja körül testének e töredékét. — »Kellemetlen véletlen« írja a hatóság.** »Minő balszerencse, hogy, miután eddig megérdemeltük és meg-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3196. Procès-verbal de la journée du 30 avril.

** Lásd: *U o.* F^o 3196. Lettres de la municipalité de Marseille à l'Assemblée nationale, 5 et 20 mai 1790.

kaptuk a dicséretet, egy Beaussetnek, kit nem vonhatunk el a gondviselés rendeltetése elől, kelle babérainkat beszennyeznie? Miután e szomorú esettől teljesen távol állunk, nem a mi kötelességünk volt annak okozóit üldözőbe venni.« Különben ő »bűnös, . . . lázadó volt, kit a közvélemény elítélt, s úgy látszik maga a gondviselés is átengedte boszúja megmásíthatlan végzésének.« — A mi az erődök bevételét illeti, ennél törvényesebb eljárás nem is képzelhető. »E helyek ugyanis az állam elleneinek kezeiben voltak; most az alkotmány s a birodalom védelmezőinek hatalmában vannak. Jaj annak, ki el akarná tőlünk azokat venni, hogy ellenforradalom tűzhelyévé tegye azokat!« — Igaz, hogy a tartomány parancsnoka, Miran, visszakövetelte az erődöket. De, »fogadhatjuk-e a szájalom egy neme nélkül egy Miran úrnak követelését, ki, a király nevében, kinek árulója, kívánja, hogy ő felsége csapatainak adjuk vissza azon helyeket, melyek ezentúl a mi hatalmunkban a nemzet, a törvény, a király számára fognak kezeskedni a közbiztonság fenntartásáról?« — Hasztalan az is, hogy a király, a nemzetgyűlés kérelmére megparancsolja a hatóságnak, miszerint az erődöket a parancsnokoknak adja vissza, és a nemzetőrséget vonja ki.* A hatóság méltatlankodik e felett és ellentáll. Szerinte minden helytelenségnek okai a parancsnokok és a miniszterek. A parancsnokok voltak, kik »fellegváraik fenyegető tartásával, az élelmi szerek

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3196. Ordre du roi, 10 mai. Lettre de M. de Saint-Priest à l'Assemblée nationale, 11 mai. Décret de l'Assemblée nationale, 12 mai. Lettre de la municipalité au roi, 20 mai. Lettre de M. Rubum, 20 mai. Note envoyée de

és lőkészletek felhalmozásával, megzavarták a köz nyugalmat. Mi jut tehát eszébe a miniszternek, hogy azt követeli, hogy erődeinkből vonjuk ki a nemzetőrséget, hogy azokat idegen csapatokra bízuk? Ezen terve elárulja szándékát . . . a polgárháborút akarja.« — »Marseille minden baja abból ered, hogy a miniszterek és az állam ellenségei között titkos egyetértés uralkodik.« — A hatóság azonban végre is kénytelen kiüríteni az erődöket; de azért elhatározta, hogy át nem adja azokat, s azon nap után, melyen a nemzetgyűlés rendeletét vette, a felett értekezik, hogy lerontassa azokat. — Május 17-ikén, kétszáz előre fizetett munkás, megkezdí a rombolás művét. A hatóság, a külszín kedvéért, és hogy legalább engedelmességet mutasson, délelőtti tizenegy órakor megjelenik a helyszínén, és megparancsolja, hogy hagyják abba a munkát. De, mihelyt eltávozott, a munkások folytatják a rombolást, és esti hat órakor a hatóság végzést hoz, mely szerint »a fellegvár teljes lerombolásának meggátlására, helyén valónak találtatik megengedni, hogy a városra néző része lebontassék.« — Május 18-ikán a jakobinusok klubbja, mely a hatóság ügynöke, bűntársa és tanácsadója volt, a magán embereket kötelezi a rombolás költségeihez való hozzájárulásra, »s e miatt megbizottakat küld minden házba, és minden testület pénztárnokaihoz, hogy tőlök a reájok eső hányad kifizetését

Marseille, 31 mai. — A marseillei hatóságnak, az »alkotmány barátjainak« elnökéhez, Párizsban, május 5-ikén intézett átiratában az erősségek elfoglalásáról szóló részében olvassuk: »Minden akadály nélkül előre tolakodtunk a parancsnokhoz, kit engedenységre kényszerítettünk azon befolyásunk segélyével, melyet az erő, a félelem és az ész adnak a meggyőződésnek.«

megkövetelje, és egy nyilatkozatot irasson velök alá, melyben valamennyi polgár helyesli a hatóság viseletét, s érte köszönetet szavaz . . . Ezt alá kellett írni, fizetni és hallgatni, jaj lett volna annak, ki megtagadta volna a követelést!« — Május 20-ikán a hatóság már azt meri írni a nemzetgyűlésnek, hogy »e fenyegető fellegvár, a gőgös zsarnokság gyűlöletes emléke visszatér a semmiségbe; s hogy engedetlenségét kimentse, megjegyzi, miszerint »a haza szeretete, legerősebb és legtartósabb támasza a birodalmaknak.« — Május 28-ikán, két színházban, a lebontást végző munkások javára egy színművet adat elő, melynek tárgya a marseillei erődök lerombolása. — E közben a párizsi jakobinusokat hívta segélyül; elhatározta, miszerint a lyoni szövetségeseket és az ország valamennyi helyhatóságát felhívja a miniszter bevándolására; Mirant, kire útjában leselkedtek, halállal való fenyegetések között kényszeríti Aix elhagyására, és viszhivatalának kérelmezésére, * és csupán június 6-ikán, a nemzetgyűlés határozott parancsára határozta el, hogy a rombolásnak már majd bevégzett művét felfüggeszti.

* Lásd : *Archives nationales*. F^o 3196. Lettre de M. de Miran, 5 mai. — A Marseilleben uralkodó párt hangját több nyomtatvány tünteti fel, melyek az illető iratsomaghoz vannak mellékelve, többi közt az, melynek címe »Requête à Desmoulins, procureur général de la *Lanterne*« (»Kérelem Desmoulinshez, a *Lámpaoszlop* főügyéséhez«). Ebben egy, a legújabban lerombolt fellegvár köveiből készült »hazafias téntatartóról« van szó, mely egy, a nemességet, papságot, minisztereket és bírakat négy fejjel képlegesítő hydrát ábrázol. »Ezen négy hazafias koponyából kell meríteni azon téntát, melylyel az alkotmány ellenségei elitélandók. E téntatartó a Saint-Nicolas erőd azon kövéből van faragva, mely először döntetett ki a lerombolás alkalmával, és a marseillei hazafias

— Szemtelenebbül nem lehet dacolni azon hatalommal, melynek valaki engedelmeskedni tartozik. De a czélt elérték, a felleghvár már nem létezik, a csapatok eltávoztak; az egyedül ott maradó Ernő-féle ezredet elébb megvesztegetik, utóbb gyalázzák, majd elküldik. Az ezred Aixbe vonulva vissza, a marseillei nemzetőrség utána megy, hogy lefegyverezze és feloszlassa. A hatóságnak ezentúl szabad keze van, csupán azon törvényeket tartja meg, melyek ingyére vannak, teszi azt, a mi neki tetszik, szóval, a legzsarnokibb, legönkéntesebb módon kormányoz*, nem csupán Marseilleben, de az egész megyében, melyben egyedül saját hatalmára támaszkodva, fegyveres kézzel támadásokat és portyázásokat visz véghez.

III.

De legalább itt állapotodnék meg a felbomlás! — Azonban nagyon sok hiányzik ahhoz, hogy minden község ugyanannyi apró békés állam legyen, oly előjárókkal, kiknek az illetők engedelmeskednek. Ugyanazon okok, me-

gyülekezetnek van szánva. Marseille szabadsága hős kivívójának, azon Renaudnak bűvös művészete, ki a megadás álarca alatt lepte meg a Nôtre-Dame de-la-Garde erőd éber őrségét, és férfias bátorsága és furfangja által végrehajtotta az ellenforradalom e nagy tüzhelye kulcsának elfoglalását, lángeszének egy újabb vonását nyilatkoztatá ki: mint új Deucalion, személyítette e követ, melyet a szabadság döntött le fenyegető Bastillejeinek magasságából stb.*

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3198. Lettre des commissaires du roi, 13 et 15 avril. 1791.

lyek miatt a helytartóságok a központi hatalom ellen fellázadnak, lázítják fel az egyéneket is a helyi hatalom ellen. Ezek is érzik a veszélyt, és biztosítani akarják magukat. Ezek is, az alkotmány és a körülmények által hivatva érzik magukat a haza megmentésére. Ezek is azt hiszik, hogy oly helyzetben vannak, miszerint mindent maguk intézhetnek el, és jogosúltaknak gondolják magukat arra, hogy mindent sajátkezűleg hajtsanak végre. A kiskereskedő, a munkás és földmives, mint választó és nemzetőr, szavazatával és fegyverével ellátva, egyszerre egyenlő lett mesterével és előjáróival; engedelmeskedés helyett parancsol, és azon megfigyelők, kik néhány évi távollét után viszontlátják őket, azt tapasztalják, hogy »magatartása, mozdulatai, megváltoztak.« — »Mindenütt, írja Ségur, rendkívüli mozgékonyság uralkodék. Az utczákon és piaczkon élénken vitatkozó embercsoportokat láttam. A falvak közepén a dobpergés érinté füleimet, s a mezővárosokban meg valék döbbenve a fegyveres emberek azon nagy csoportjainak láttára, melyekkel találkozám. Ha valamely alsóbb néposztálybeli embertől valamit kérdeztem, az illető büszke tekintettel, emelt, merész hangon válaszolt. Mindenütt láthatók valának nyomai az egyenlőség és szabadság azon érzetének, mely akkoriban oly heves szenvedélyekben tört ki.« * — Az emberek, saját szemekben ily magasan állva, azt hívék, miszerint vezérszerepre vannak hivatva mindenben, nem csupán helyi dolgokban, de a köz ügyekben is. Azt hiszik, hogy Franciaország kormányzása az ő dolguk; az alkotmány erejénél fogva erre jogosítva, tudatlanságuknál fogva pedig

* Lásd: De Ségur. *Mémoires*. III. 482 (1780 első hónapjai.)

képesítve hiszik erre magukat. Az új, alaktalan és aránytalan eszmék egész özöne áradt szét agyvelejökben néhány hónap alatt. Óriási érdekekről van szó, melyekre azelőtt soha sem gondoltak; a kormányról, a királyságról, az egyházzal, a dogmákról, a külhatalmakról, a belső és külső veszélyekről, arról a mi Párizsban és a mi Koblenzben történik, a németalföldi felkelésről, a londoni, bécsi, madridi, berlini kormányokról, s mindezekről tudomással akarnak bírni, a mennyire képesek. Egy tiszt, ki Franciaországot keresztül utazta, beszéli, hogy a postamesterek mindaddig megvárakoztatták a lovakkal, míg »részleteket nem mondott nekik. A parasztok útközben állították meg kocsimat, és elhalmoztak kérdésekkel. Autunban, a kegyetlen hideg daczára, kénytelen voltam egy, a nagy piacra nyíló ablakból mindazt elmondani, a mit a nemzetgyűlésről tudtam.« * — Minden úgy mondják féle hírek, szájról-szájra menve változnak és bővülnek. Végre is részletes mesékké válnak, melyek azon elme szerint, mely azokat magába veszi, és a szenvedély szerint, mely azokat terjeszti, alakúlnak meg. S ha ezen elfogadott mesék hatását követjük, a mint azok valamely földmivesnek, halárusnőnek agyában, valamely félreeső faluban, népes külvárosban, durva, majdnem állati fejekben, melyek még ehhez élénkek, hevesek, izgatottak, megfogamzanak, látjuk, hogy a hatás félelmetes. Mert az ily szellemekben a meggyőződés rögtön tettekbe, és pedig vad, gyilkos tettekbe megy át. Csupán a megszerzett hidegvér, az elmélkedés és művelt-

* Lásd: De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 184. (1791 januáriusról.)

ség képes a meggyőződés és a tett közé állítani a társadalmi érdekek iránti gondoskodást, a formák megtartását, és a törvény tiszteletét. Az új souverain mindezen fékek híjával van. Nem képes annak idején megállani, és nem tűri, hogy mások állítsák meg. Miért annyi ideig várni, miután a veszély sürget? Mire való a formák megtartása, miután a nép megmentéséről van szó? Miképen tartjuk a törvényt szentnek, ha a köz ellenséget védelmezi? S van-e veszélyesebb, mint a szenvedőleges engedelmesség és tétlen várakozás, midőn félénk vagy elvakult hatóságokkal állunk szemközt? S van-e annál igazságosabb, mint hogy rögtön és a helyszinén, magunk szolgáltatassunk magunknak igazságot? — Ezek szemeiben az elhamarkodás és hevesesség, kötelesség és érdem. Egy napon, »a lorienti katonaság elhatározza, hogy megindul Versaillesbe és Párizsba, de arra nem gondol, hogyan fogja ez utat megtenni, sem arra, hogy mit fog kívánni odaérkezésekor.« * Ha a központi kormány kezök ügyébe esnék, valamennyien reá tennék kezöket. Jobbnak híjában tehát, saját területökön, magukat teszik annak helyére, és meggyőződéssel végzik annak minden feladatát, különösen a csendőrök, bírák és bakókét.

1789 októberben, Párizsban, midőn François pék meggyilkoltatik, a fő gyilkos, egy zsákhordó a gabnaraktárakban, kijelenti, »hogy a nemzetet akarta megboszúlni«, s igen valószínű, hogy e nyilatkozata őszinte s az ő agyában, a gyilkosság a hazafiasság egy nyilvánulása, s nem sokára túlnyomó lesz ezen gondolkozásmód.

* Lásd: *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thierd 12 octobre 1789

— Rendes időkben, a míveletlen agyvelőkben, a társadalmi és politikai eszmék, ingadozó ellenszenvek, visszatartott törekvések, múló vágyak alakjában szunnyadoznak; most felébrednek, erélyesen, parancsolóan, makacsul és féktelenül. Nem tűnnek semmi ellenvetést vagy ellenkezést; minden ellentétes vélemény előttök az árusítás világos jele. — Az esküt le nem tett papok dolgában ötszázhuszonhét arrasi nemzetőr írja: »azok gázságáról nem lehet kételkedni a nélkül, hogy bűntársaiknak ne tartassunk És, ha az egész város összegyűlne, hogy ezen általunk kifejezett óhajtással ellenkezőnek adjon kifejezést, ez csupán annyit bizonyítana, hogy a város telve van az alkotmány ellenségeivel«; és, rögtön ülést tartván, a törvény rendelkezéseinek, a hatóság rábeszéléseinek ellenére, követelik a templomok bezárását.* — Boulogne-sur-Merben, egy angol hajó bázisra, vaddal és tojással megrakodván. »a nemzetőrség saját magán hatalmából« a hajó fedélzetére megy, és elkobozza a szállítmányt. Az alkalmazkodó hatóság helyesli ez erőszakot, kijelenti, miszerint a szállítmány el van kobozva, megparancsolja, hogy az eladassék, s az árnak

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3250. Procès-verbal du directoire de département, 18 mars 1792. »Midőn a forrongás a legmagasabb fokot érte el, és félni lehetett, hogy a legnagyobb szerencsétlenség történhetik, az elnök, a fájdalom hangján« kijelenté, miszerint enged, és kiadja az alkotmányellenes rendeletet. — A miniszter június 23-ikán kelt válaszában mondja: »Ha a megállapított hatalmak ily módon kényszerítettnek engedni a tévútra vezetett sokaság önkényének, akkor nincs kormány. s mi a legborzasztóbb fejetlenségben élünk. — Ha ön helyesnek találja, azt indítványozom a királynak, hogy utolsó rendeletöket semmisítse meg «

fele a nemzetőrségnek, másik fele a jótékonysági intézeteknek adassék. De hasztalanul fáradozott a hatóság; a nemzetőrség azon véleményben van, hogy a zsákmány fele neki nagyon kevés, »szidja és fenyegeti a hatósági tisztviselőket«, s maga lát rögtön az osztáshoz, mely után mindenki hazamegy, magával vivén a lopott nyulak és jérczék reá eső részét;* s a hivatalnokok, a gondjaikra bízott alattvalók puskái előtt kénytelenek elhallgatni. — Majd, és ez a leggyakoribb eset, a hatóságok félénkek, és még csak meg sem kísértik az ellentállást. A douai-i tisztviselők, bár három ízben szólíttatnak fel a hadi törvény kihirdetésére, mindannyiszor megtagadják azt, s végre bevallják, hogy nem merik a veres zászlót ki-göngyölíteni, mert, így szólnak: »ha ezt tennők, mindannyiunknak végünk volna.«** — Majd ismét küzdenek ugyan a hatóságok, de végre is meghajolnak az erőszak előtt. »Hat óránál tovább, írja az étampesi kerület egyik tagja, állottunk a felénk irányzott szuronyok és a keblünkre czélzó pisztolyok előtt«; végre alá kelle írunk azon csapatok elbocsátását, melyek a vásár oltalmára küldettek. Most »mindnyájan távol vagyunk Étampestől, úgy, hogy ott már sem kerületi sem községi tisztviselők nincsenek«; valamennyien beadták lemondásukat, vagy csupán azért fognak visszatérni, hogy azt beadják.*** —

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3250. Lettre de M. Duport, ministre de la justice, 24 décembre 1791.

** Lásd: *U. o.* F^o 3248. Procès-verbal des membres du département, terminé le 18 mars 1791. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. IX. 240. Rapport de M. Alquier.

*** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3268. Extrait du registre des délibérations du directoire de Seine-et-Oise, avec toutes les pièces

Majd ismét, s ez a legritkább eset, a hatóságok mindvégig megteszik kötelességüket, és annak teljesítésében elvesznek. Hat hónappal utóbb, ugyanazon városban, Simonneau polgármester, miután nem akarta a gabonának árát meghatározni, megvasalt botokkal ütették agyon, s a gyilkosok csoportja, fegyvereit tetemeire lövi ki.* — Óvakodjanak a hatóságok az ár ellen úszni; mert nem sokára, a legcsekélyebb ellentállás életökbe kerülhet. Touraineben, »a mint az adójegyzékek kihirdettetnek«, az emberek fellázadnak a hatóság ellen, kényszerítik az általok készített jegyzékek kiadására, melyeket azután széttépnek. Sőt, »a hivatalnokok meg is öletnek, le is gyilkoltatnak«, egy nagy községben férfiak és nők »láb-rúgásokkal, ököl és faczipők csapásaival halmozzák el őket... A polgármester ennek következtében súlyos beteg lett; a község ügyésze reggeli kilencz és tíz óra közt meghalt; és egy községi tisztviselőt, Véteaut, ma reggel részesítettek a halotti szentségekben«; a többiek elmenekültek, mert folytonosan halállal és felgyújtással fenyegetik őket. Visszatérni sem mernek, és »senki sem akar már, sem polgármester, sem kormányzó lenni.«** — Lát-

de l'insurrection d'Étampes, du 16 septembre 1791. — Lettre de M. Venard, administrateur du district, 20 septembre. Ebben olvassuk: »Előbb vissza nem megyek Étampesba, míg ott a csend és biztonság helyre állítva nem lesz, s első dolgom lesz, miszerint jegyzőkönyvbe vétetem lemondásomat. Már megúntam azt, hogy hálátlanok miatt agyonkínóztassam magamat.«

* Lásd a *Moniteur* 1792 márczius 16-iki számát. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. (Procédure contre les Malins de Simonneau.) I. 381.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3226. Lettre et Mémoire de Chenantin, cultivateur, 7 novembre 1792. — Extrait des délibé-

juk tehát, hogy mindazon merényleteket, melyeket a hatóságok feljebbvalóik ellen elkövetnek, az ő alárendeltjeik ismét ő ellenük követik el, s a nemzetőrség, az összecsoportosuló néptömeg, a községben uralkodó töredékek ugyanazon erőszakoskodó souverainitást követelik maguknak, melyet a községi hatóságok az állammal szemben maguknak bitorolnak.

Nem érném végét, ha arra akarnék vállalkozni, hogy elszámláljam mindazon lázadásokat, melyekben a hatóságok kénytelenek eltűnni vagy szentesíteni a nép bitorlásait, bezáratni a templomokat, kiűzni vagy börtönbe vettetni a papokat, megszüntetni a fogyasztási adókat, megszabni a gabona árát, felakasztatni, agyonüttetni vagy megfojztatni a hivatalnokokat, pékeket, gabnakereskedőket, egyházi embereket, nemeseket és tiszteket. A Nemzeti Levéltárban kilenczvennégy vaskos iratsomó van tele ezen erőszakoskodások leírásával, de ezek nem tartalmazzák azok két harmadát sem. Ennél czélszerűbbnek tartom, ha még egy különös, részletes, és beigazolt esetet mondok el, mely a többieknek mintegy mintája, és röviden képét adja Franciaország, egy nyugodt esztendőben való állapotának. — A dolog Aixben, 1790 decemberben történt.* A két jakobinus-klubbal szem-

rations du directoire du district de Langeais, 5 novembre 1792. (Sédition à la Chapelle-Blanche, près Langeais, 5 octobre 1792.)

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3195. Rapport des commissaires envoyés par l'Assemblée nationale et le roi, 23 février 1791. (Sur les événements des 12 et 14 décembre, 1790.) — *Mercur de France*, 1791 február 29-iki szám. (Lettre d'Aix, et notamment lettre des sept officiers détenus dans les prisons d'Aix, 30 janvier 1791.) — A jakobinusok legrégebbi egylete, mely 1790 februárban

ben egy ellenzéki is alakult, teljesítve minden alaki követelményt, s mint a monarchisták klubja Párizsban, magának is megkövetelte azon jogot, hogy épen úgy tarthasson gyűléseket, mint a többiek. De a jakobinusok itt úgy mint Párizsban is, csak a maguk számára akarják a jogokat érvényesíteni, és nem engedik, hogy ellenfeleik is élvezzék a törvény jótékonyosságát. — Különben is nyugtalanító hírek keringenek. Egy, Nizzából érkező magán ember azon hírt hozza, hogy »hallotta, mikor beszéltek, hogy Nizza és Turin között húszezer, a kivándorlók által felfogadott ember van, és hogy Nizzában Paulai szent Ferencz tiszteletére kilencz napi ájtatosságot tartanak, kérve istent, hogy világosítsa fel a francziákat.« Bizonyos, hogy ellenforradalom van készülóban. Az aristokraták »diadalmas arczkifejezéssel mondták, hogy a nemzetőrség és a helyhatóságok játékszerek, s hogy nem sokáig fognak tartani.« Az új egyesület legelőkelőbb tagjainak egyike, a hetvennyolcz éves tisztt, Guiramand, nyilvánosan beszél a nemzetgyűlés ellen, és megkísérte

alakult, ily névvel bírt: az alkotmány valódi barátjainak egylete. (*Club des vrais amis de la constitution.*) — A második, 1790 októberben alakult jakobinus-egyesület, »már alakulásakor a külvárosok és a környék mesterembereiből és földműveseiből állott.« Neve volt: a politika-ellenes testvérek társasága (*Société des frères antipolitiques*), vagy a valódi igazságos, a hazának hasznos testvérek (*Frères vrais, justes et utiles à la patrie.*) — Az ellenzékiek köre, mely 1790 decemberben alakult, némelyek szerint ily czímet vett fel: A király, a béke és a vallás barátjai (*Les amis du roi, de la paix et de la religion*), mások szerint a béke barátjai (*Les amis de la paix*), s ismét mások szerint ez volt neve: a vallás, a személy és vagyon védelmesői (*Défenseurs de la religion, des personnes, et des propriétés*).

a munkásokat pártjához vonzani; »kalapján feltünően egy fehér gombot hord, melyet gombostűk tartanak, s ezek hegyei kiállanak«; s mondják, hogy több divatárusnál nagy mennyiségű fehér jelvényrózsát rendelt. A valóság pedig az, hogy a leggondosabb kutatás daczára is, egyetlen ilyen sem fedeztetett fel sehol, s hogy valamennyi szalagkereskedő, megkérdeztetve azt feleli, hogy semmit sem tudnak a dologról. De ez csupán azt bizonyítja, hogy a bűnös mennyire tudja titkolni tetteit, s így annál veszélyesebb, és hogy sietni kell a hazát tőle megmenteni. — Deczember 12-ikén délután négy órakor a két jakobinus-klubb egyesül, és hosszú menetben vonul el az ellenzéki klubb előtt, »hol annak több tagja, a lyoni ezred néhány tisztje, és néhány magán ember csendesen játszik, vagy a játszókat nézi.« A tömeg ordít, ők hallgatnak. A tömeg újra elvonul a klubb helyisége előtt, s újra ordítózva kiáltja: »Le az aristokratákkal, a lámpaoszlopra velök!« Két-három katonatiszt, kik az ajtó küszöbén állottak, haragra lobban; egyikök, kardját kirántva azzal fenyeget egy fiatal embert, hogy reá csap, ha nem hallgat. Erre a nép hangosan kiált: »Vigyázat! segítség! le a gyilkossal!« és a katonatiszt után rohan, ki visszatérve, társait fegyverbe szólítja; ezek, karddal kezökben jönnek a bejárat védelmére; Guiramand két pisztolylovést tesz, de egy puskagolyó czombjába hatol. Közápor töri be az ablakokat, az ajtó már-már bezúzatik, a klubb tagjai közül többen a házfedélen át menekülnek. Vagy más tizenkettő, többnyire katonatisztek, szorosan összetartva, kivont karddal keresztülvágják magukat a tömegen, csapásokat osztogatva és kapva, s ötven közölők megsebesülnek, de menekülnek. — A hatóság erre rög-

tön befalaztatja a kör helyiségének ablakait és ajtait, elküldi a városból a Lyonnais-ezredet, és elrendeli, hogy Guiramand és más hét tisztt elfogassék; mindezt néhány óra lefolyása alatt, és semmi más tanuskodás alapján, mint a melyet a győzők adtak.

De a jakobinus-klubbot még ezen gyors, erőszakos és részrehajló eljárás sem elégítette ki; vannak még egyéb összeesküvők is, kiket el kell fogni, s ezeket maga a klubb jelöli ki és fogatja el. — Három hónappal ezelőtt egy Pascalis nevű ügyvéd, kartársai közül többekkel beszédet intézve a feloszlatott parlamenthez, megszíratta a nép elvakultságát, mert az »oly előjogokkal engedi magát felizgattatni, melyeknek veszedelmes voltát nem ismeri.« Világos, hogy ember, ki így merészel beszélni, áruló. — Van kéznél egy másik is, Morellet de la-Roquette, ki nem fogadta ugyan el az ellenzéki egyetbe való meghívatást, de régi jobbágysai kénytelenek valának őt törvény elé idéztetni, hogy hűbérjogai megváltásának beleegyezésére kényszerítsék, és hat év előtt, kocsija, a lóversenyre hajtván, egy gyermeket elgázolt; így tehát ő is a nép ellensége. Mialatt a hatóság tanácskozik, »a klubb néhány tagja összegyűl« és elhatározza, hogy Pascalist és de-la-Roquette-et el kell fogni. Éjjeli tizenegy órakor, nyolczvan önkéntesen ajánlkozó nemzetőr, a klubb elnöke által vezettetve, elmegy az illetőknek egy mérföldnyire fekvő lakásaira, és őket ágyaikból kiragadva a város börtönébe viszik. — E túlságos buzgalom már kezd nyugtalanítóvá lenni, s bár a hatóság eltűri az elfogatásokat, szeretné legalább a gyilkosságokat meggátolni. Ezért tehát, másnap, deczember 13-ikán, Marseilleből, az Ernő-ezredből négyszáz svejczy

katonát és négyszáz nemzetőrt hí el, ezekhez csatolja az aixi nemzetőrséget, és megbízza őket, hogy őrizték meg a börtönt minden megtámadtatástól. Csakhogy a marseillei nemzetőrséggel együtt a rendetlenségnek önkéntesei is megjelentek, számtalan fegyveres ember képében, és december 13-ikán délután egy csoport megkísérti a börtön erőszakos megnyitását, másnap reggel pedig újabb csapatok alakúlnak, és Pascalis fejét követelik. Elöl a klubb tagjai állanak, s velők »számtalan ismeretlen, kik kívülről jöttek, parancsolnak és végrehajtanak.« Aix lakosságát az éj folyamán vesztegették meg, és minden gát rohamosan döntetik le. A szolgálatot tevő nemzetőrök a legelső lármára szétoszlanak és elfutnak; a többiek összehívására nem adatik meg a jel, s a szabály ellenére az általános riadót sem fűjják meg. »A nemzetőrség nagyobb része eltávozik, nehogy jelenléte által helybenhagyni és felbátorítani látszassék a merényleteket, melyeknek meggátlása nincs neki megparancsolva. A békés polgárokat rémület fogja el«; mindenki menekül, vagy lakásán bezárkózik; az utcák néptelenek és csendesek. — E közben a börtön ajtait fejszecsapásokkal betörik. A megye ügyészét, ki felhívja a svejcziek parancsnokát a foglyok megvédésére, galléron ragadják, elhurczolják és kis híja, hogy életével nem lakol. Három hivatalnok, kik jelvényeikkel övezve jelennek meg, nem merik a parancsnok által kívánt rendeletet megadni; ennyi ember vérének ontását, megöletését nem merik elrendelni; világos, hogy a döntő pillanatban felelősségük érzetében félelem szállja meg őket. »Nincs jogunk parancsokat osztogatni«, ezt válaszolják. — Erre azután a lak-

tanya udvarán, melyre a börtönajtlók szolgálnak, saját-ságos látvány keletkezik. A törvény képviselőjében nyolczszáz felfegyverezett ember van jelen, a négyszáz svejci és a négyszáz marseillei nemzetőr, mindannyian csatarendben, puskával kezökben, világos utasításokkal ellátva, melyeket előttevaló nap három ízben hallottak, a hatóság, a kerület s a megye részéről; valamennyi tisztességes lakos és a nemzetőrség nagyobb része vonzalommal viseltetik irántok. De a törvényes és elkerülhetetlen szó, nem lebbenik el azoknak ajkairól, kik az alkotmány erejénél fogva, azt kimondani köteleztetnének, s egy kis, őrületekből álló csapat uralkodik felettök. Most azután a három megjelent tisztviselő, a mozdulatlanul maradó katonák szeme láttára megragadtatik, és »a mellökre szegzett szuronyok között, aláírja azon parancsolatot, melynek értelmében Pascalis a népnek kiszolgáltatóndó«; de la-Roquette hasonlóképen kiadatik. »Azok, kik az aixi nemzetőrségből megjelentek«, azaz a jakobinus kisebbség, a börtön ajtaja előtt körbe állnak és hadi tanácsosá alakúlnak: »vádlok, tanúk, bírák és hóhérok« lesznek egyszerre. Egy kapitány a sétányra vezeti a két elítéltet; s azok ott fel is akasztatnak. Azonnal utánok az öreg Guiramand, kit a falujabeli nemzetőrség fogolyképen Aixbe hozott, szintén felakasztatik. — A gyilkosok ellen semmiféle törvényes eljárás nem foganatosítottatik; az új törvényszék vagy félelemből, vagy elfogultságból, már régen a néppárt részére állott; következésképen az elnyomottak, a megkövezett klub tagjai ellen működik. Ezek ellen elfogatási parancsok, megidézések, motozások, levelezésük elfogása és mindenféle faggatás tömegesen

vétetik alkalmazásba. Háromszáz tanu hallgattatik ki. Az elfogott tisztek »békóba veretnek és börtönre vettetnek.« — Ezentúl a klubb uralkodik, és »megreszkettet mindenkit.« * »December 23—27-ig Aixben kétezernél több útlevél adatott ki.« — Ha a kivándorlások tovább is így folynak, írják a biztosok, nem sokára csupán do-log és minden keresetforrás nélküli munkások lesznek csak Aixben . . . Egész utcák lakatlanok . . . Mindaddig, míg ily gazságok büntetlenségről vannak biztosítva, a félelem el fogja távolítani e városból mindazokat, kik csak némiképen meg bírnak élni máshol.« — Miután a biztosok ide érkeztek, többen, azon reményben, hogy biztonság és igazság fog uralkodni, visszajöttek. De, ha a törvénykezési eljárás el nem rendeltetik, mihelyt távo-zunk Aixből, három-négyszáz család azonnal el fogja hagyni a várost . . . És mely értelmes ember bátorkod hatnék jótállani arról, hogy nem sokára nem lesz meg minden falunak a maga akasztott embere? . . . A falusi szolgák gazdájokat fogják el . . . A büntetlenség remé-nyében a falusiak mindennemű rombolást visznek végbe az erdőségekben, a mi a legveszedelmesebb az oly ország-ban, melyben a fa oly ritka! Naponként, a legképtelenebb és legigazságtalanabb követeléseket intézik a gazdag bir-tokosokhoz, és a végzetes kötél szokott ilyenkor akara-tuk magyarázója és jele lenni.« — S az ily merényletek elől nincs menekvés. »A megye, a kerületek s a hely-hatóságok, csupán a klubb ismételt kívánatának értelmé-

* Lásd: *Archives nationales*. F^r 3195. Lettres des commis-saires, 20 mars, 11 février, 10 mai 1791.

ben kormányoznak.« — A hatóságok, melyek egy fontos napon, mindenkinek szemeláttára, hallatlan kudarczuk alkalmával gyengeségüket kitüntetik, új parancsolóik előtt meghajolnak, és csupán azon feltétel alatt őrizhetik meg törvényt tekintélyüket, ha azt a győztes párt szolgálatára bocsátják.

II. FEJEZET.

A szabad szenvedélyek uralma. — I. A régi vallási gyűlölségek. — Montauban és Nîmes 1790-ben. — II. Az uralkodó szenvedély. — Legfeltűnőbb alakja: az éhségtől való félelem. — Gabona már nem jó forgalomba. — A választási gyűlekezetek beavatkozása és túlkapásai. — A maximum és a tartományi jog Nivernaisben. — A négy központi tartomány 1790-ben. — A drágaság maradandó oka. — Az aggodalom és biztalanság. — A gabonaforgalom megakadása. — A Párizsszal szomszédos megyék 1791-ben. — A lefoglalt, megbírságolt és erőszakkal elvett gabona. — Az 1792-iki csoportosulások nagysága. — Az eure-i, seine-inferieure-i és aise-i falusi hadseregek — A rendetlenség újra kitör augusztus 10-ike után. — A fékezetlen ösztön dictatúrája. — Ennek gyakorlati és politikai expediensei. — III. Az adófizetésre kötelezettek önzése. — Issoudun 1790-ben. — Az adó elleni lázadás. — Az egyenes adók 1789 és 1790-ben. — A só-, ital- és fogyasztási adók eltörlése. — A közvetett adók 1789 és 1790-ben. — A fizetések csekély mértékben és lassan történnek. — Az 1791 és 1792-iki új adók. — Az adójegyzékek elkészítésében uralkodó késedelmeskedés, részrehajlás és eltitkolások. — A behajtás elégtelensége és lassúsága. — Az assignátákkal való fizetés. — Az adóra kötelezett féláron megszabadul. — Az erdőségek elpusztítása. — A községi javak szétosztása. — IV. A jobbágyság bírvágya. — A harmadik és negyedik pórlázadás. — Bretagne, Limoges, Quercy, Périgord és a szomszédos tartományok 1790 és

1791-ben. — A kastélyok megtámadtatnak és felgyújtatnak. — Az okmányok elégettetnek. — A hűbéri illetmények fizetése megtagadtatik. — A tavak elromboltatnak. — A forradalom fő jellemvonása, fő rugója, és uralkodó szenvedélye.

A dolgok leírt állapotában a szenvedélyek szabadon garázdálkodnak; elég, ha csak egy is erőlesen lép fel, és alkalmas arra, hogy néhány száz embert összehússoportosítson, hogy egy pártot vagy bandát alakítson, mely azután a szenvedőleges vagy félreismeret kormány felbomlott, vagy gyenge szálainak útját állja. Egy nagy kísérletet készülnek végrehajtani az emberi társadalmon, ugyanis: az azt összetartó rendes gyeklőnek szétszakítása által azon helyzetbe jutnak az emberek, hogy az azt megtámadó állandó ösztönök erejét mérlegelhessék. Ez ösztönök folyton ott vannak, még rendes időben is; és csak azért nem vesszük azokat észre, mert el vannak fedve; de azért nem kevésbbé tevékenyek, nem kevésbbé hatásosak és elpusztíthatlanok. Mihelyt azonban vissza nem szoríttatnak, gonosz hatásuk azonnal kiviláglik, mint a vízé, mely viszi ugyan a hajót, de a legelső repedésen betódul, és mindent elmerít.

I.

A vallási szenvedélyeket szövetkezésekkel, ölelkezésekkel, a testvériség áradozásaival épenséggel nem lehet megfékezni. Délen, hol a protestánsok már egy századnál hosszabb idő óta üldöztetnek, százados gyűlölség uralko-

dik.* — Hasztalan veszték el erejüket húsz év óta a protestánsokat elnyomó gyűlöletes rendeletek. Hasztalan nyerték ők vissza 1787 óta valamennyi polgári jogaikat. A múlt, az általa fentartott emlékekben tovább él, és két csoport áll egymással szemben, a katolikusoké és a protestánsoké, s ezek mindenike bizalmatlan, ellenséges érzelmű, kész magát védelmi helyzetbe tenni és ellenének minden óvakodását támadási tervnek tekinti; ily körülmények között a fegyver magától is elsül. — Egy nyugtalanító hírre, Uzèsben, a katolikusok, kétezren, hirtelen hatalmukba ejtik a püspöki palotát és a városházát, a protestánsok, négyszázan, a város falain kívüli sétányon gyűlnek össze, és felfegyverkezve töltik az éjet; mindenik csoport meg van győződve arról, hogy a másik le akarja gyilkolni, s az egyik a jalési katolikusokat, a másik a gardonnenquei protestánsokat hívja segélyül.** — A két, ily módon hangolt fél között, csupán egy módon lehetne a polgárháborút meggátolni, ha t. i. egy harmadik, idegen, jelenlevő és erélyes fél, tekintélyével lépne közbe. E czélból a languedoci katonai parancsnok, egy hatásos tervvel lép fel; szerinte a tüzet egyrészt Alsó-Languedoc püspökei, másrészt a Rabaut-Saint-Étiennek, az atya és két fia, mindhárman protestáns lelkészek, szítják;*** ő tehát azt indítványozza, hogy az illetők »fe-

* Jean Bon Saint-André, Dumas Mátéhoz, ki 1790-ben Montaubanba küldetett a béke helyreállítására, így szól: »Ez a boszú napja, melyre mi száz év óta várakozunk.« (Lásd: *Mémoires de Mathieu Dumas*.)

** Lásd: Dammartin (szemtanu). *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I 187.

*** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3223 és 3216. Lettres de M. de Bouzols, maréchal de camp, en résidence à Montpellier, 21, 25 et 28 mai 1790.

jeikkel» tétessenek felelősekké minden csoportosulás, felkelés, vagy a hadsereggel szemben megkísérlett vesztetésekért; hogy tizenkét város hatósága válaszszon egy tizenkét bíróból álló törvényszéket; hogy a vétkesek ez elé vezetessenek, s hogy e törvényszék fellebbezhetés nélkül mondja ki ítéletét, mely rögtön végre is hajtassék. — De épen ezzel ellenkező eljárás követtetik. A két párt, katonasággá szervezve, és magára hagyatva, nem állja meg, hogy ne lőjjön egymásra, annál inkább, mert az új egyházi törvények a katolikusok érzékenységet minden hónapban újabb és újabb csapásokkal illetik, s ez által valóságos szikraeső hull alá, annyi töltött fegyver löporára.

1790 május 10-ikén Montaubanban, mely napon az egyházi testületek javait kellene leltározni és elkobozni, a kormánybiztosok nem léphetnek be a kolostorokba; őrzőgő asszonyok feküdtek le keresztben az ajtók küszöbére; testeiken kellene keresztülgázolni, s a ferenczrendűeknél, hol egy folyamodványt írnak alá, melyben a kolostorok fentartása kérelmeztetik, nagy csoportosulás történik.* — A protestánsok, tanúi ezen forrongásnak, megijednek; nemzetőreik közül nyolczvanan a városháza ellen indulnak, és fegyveres kézzel foglalják el az itt levő őrállomást. A hatóság megparancsolja nekik, hogy vonuljanak vissza; ők azonban nem engedelmeskednek. — Erre azután a ferenczieknél összegyűlt katolikusok nagy zavarban előrohannak, az utcza kövezetét felszedik,

* Lásd: Mary Lafon. *Histoire d'une ville protestante*. (E munkában a montaubani levéltárban őrzött eredeti okmányok közöltnek.)

azzal dobálódznak, és gerendákkal akarják bezúzni a kapukat. Valaki azt kiáltja, hogy az őrszobában levő protestánsok az ablakon keresztül kilőnek. A dühöngő tömeg azonnal megrohanja a fegyvertárt, felfegyverkezik az ott hirtelen előtalált fegyverekkel, és lődöz az őrségre; öt protestáns megöletik, huszonnégy megsebesül. Egy hatósági tisztviselő és a csendőrség megmenti a többi; de ezek kényszerítettnek párosával, egy ingben, térden állva, a székesegyház előtt bocsánatot kérni, s ennek megtörténte után börtönbe vettetnek. — A zavar-
gás közepette politikai felkiáltások is hangzottak. Éljen a nemesség, éljen az aristocratie, le a nemzettel, le a háromszinű zászlóval! És Bordeaux, azon hitben, hogy Montauban Franciaország ellen lázad fel, nemzetőrei közül ezerötszázat küld ide a bezárattak kiszabadítására. Toulouse is akarja ebben segíteni Bordeauxt; a forrongás iszonyú mérveket ölt; Montaubanból négyezer protestáns menekül; és, mint egykor Olaszországban, felfegyverkezett városok mennek egymással csatázni. Végre szükségessé válik, hogy a nemzetgyűlés és a király, Dumas Máté személyében biztost küldjenek, ki Montauban népéhez szólva, az elfogottak szabadságát kieszközölje, és a békét helyreállítsa.

Egy hónappal utóbb Nîmesben, egy az előbbinél is vérengzőbb támadás irányul a katolikusok ellen. * —

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3216. Procès-verbal de la municipalité de Nîmes, et rapport de l'abbé de Belmont. — Rapport des commissaires administrateurs, 28 juin, 1790. — Pétition des catholiques, 20 avril. — Lettres de la municipalité, des commissaires et de M. de Nausel sur les événements des 2 et 3 mai. — Lettre de M. Rabaut Saint-Étienne, 12 mai. — Pétition de la

Ámbár a város ötvennégyezer lakosa közül a protestánok száma csupán tizenkétezer, de a nagykereskedelem egészen ezek hatalmában van; övéik a gyárak; ők adnak harminczezer munkásnak élelmet, és 1789-ben, nyolcz képviselő között öten az ő soraikból kerülnek ki. Ez időben a köz vonzalom feléjük irányúlt; senki sem képzelte azt, hogy az uralkodó egyház ily viszonyok dacára veszélyben foroghatna. Most azonban mégis megtámadtatik, s a két párt szemben áll egymással. — A katolikusok egy kérvényt írnak alá,* a külvárosi kerészeket felfogadják, megtartják a fehér jelvényrózsát, s midőn ennek hordozása megtiltatik, egy másik ismertetőjellel, egy vörös dudorral** helyettesítik. Élökön egy erélyes, nagy tervekkel bíró férfiú, Froment, áll; de a talaj már annyira aláaknáztatott, hogy a felrobbanást vezényelni nem lehet. Megtörténik az magától, véletlenül, két egyenlő bizalmatlanság egyszerű összeütközése által, s mielőtt a végleges felrobbanás megtörténik, számtalan apró kitörésekben, viszonyos kihívásokban, vádaskodásokban, gúnyolódásokban, röpiratokban, összekocczanásokban, kődobásokban és puskaropogtatásokban nyilvánul. — 1790 június 17-ikén azon kérdés kerül megoldásra, hogy a két párt közül, melyik szolgáltassa a megye

veuve Gas, 30 juillet. — Rapport de M. Alquier, 19 février 1791. — *Mémoire du massacre des catholiques de Nîmes*, par Froment, 1790. (Nyomtatásban.) — Nouvelle adresse de la municipalité de Nîmes, présentée par le maire, M. Marguerite, député 1790. (Nyomtatásban.) — *Mercure de France*. 1791. február 23-iki szám.

* A kérvényt 3127-en írták alá, s ezeken kívül 1560-an, kijelentvén, hogy nem tudnak írni, keresztvonásukat alkalmazták. — A klubbnak ellenkérvényén 162 név volt olvasható.

** Innen nevek: *poufs rouges*.

számára az adminisztrátorokat; s a választások alkalmával kitör a harc. A püspöki palota őrszobájában, hol a választási gyűlés tartatik, a protestáns vértések és hazafiak »a rendesnél háromszorta nagyobb számban jelennek meg, töltött karabélyokkal, pisztolyokkal és jól megrakott tölténýtáskákkal felfegyverezve«, s a környéken őrzőkatartanak. A veres dudorosok, a kiráлыпártiak és katolikusok erre panaszkodnak, hogy fenyegettetnek és »gúnyoltatnak.« A palota kapusát »fejvesztéssel való fenyegetéssel figyelmeztetik, hogy ne engedjen több vértest, sem gyalogost, sem lovast belépni«, és kijelentik, hogy a »püspöki palotának rendeltetése nem az, hogy őrhely gyanánt szolgáljon.« — Erre csoportosulások támadnak, az ablakok alatt kiáltoznak, köveket dobálnak; egy vértesnek, ki társai visszajövetelére trombitájába fújt, trombitáját összezuazzák; két puska lövés eldördül.* Erre azután a vértések rögtön kilövik fegyvereiket, minnek következtében sokan megsebesülnek, s heten meghalnak. — E pillanattól kezdve egész este és egész éjjel, lödöznek az egész városban, mindenik fél, azt hívén, hogy a másik ki akarja őt irtani; a protestánsok meg vannak győződve, hogy egy új Bertalanéj, a katolikusok, hogy egy új Mihálynapi vérengzés** van készülöben. Nem találkozik senki, ki közójök avatkozni merne. A hivatalnokok, a helyett, hogy csak eszközbe is jutna parancsokat adni: durván bánnak velök, ide-oda lökdö-

* Ez utóbbi tényt, melyet Alquier jelentésében felhoz, a hatóság tagadta, szerinte a püspöki palota körül összecsoportosult veres dudorosoknak nem voltak löfegyvereik.

** A protestánsok vérengzése a katolikusok ellen, Nîmesben 1567 szeptember 29-ikén. — Fordító jegyzete.

sik és küldözgetik őket, mint az inasokat. A hazafiak a városházára mennek, és Belmont abbét, ki szintén hatósági tisztviselő, megragadják, s halálbüntetéssel való fenyegetés mellett megparancsolják neki, hogy a hadi törvényt hirdesse ki, s veres zászlót nyomnak kezébe. »Előre pap, kurafi, b a t t. Tartsd magasabbra a zászlót, még magasabbra, elég magas vagy erre!« Erre azután lökdösik, és ökleikkel ütlegelik, szegény vért köp, nem törődnek vele; neki elől kell járnia, hogy mindenki jól lássa, mint a cél táblát, s e közben a többiek, vezetői, hátul maradnak. Így hatol előre, a golyózápor közepette, a zászlóval kezében, míg a veres dudorosok elfogják, de elbocsátják, csupán a zászlót tartván meg. — Egy második zászlót a községi szolgának kezébe adnak, s ezzel újra megindulnak, mire a lövöldözés ismét kezdetét veszi; a veres dudorosok ezt a zászlót is hatalmukba ejtik, valamint egy másik tisztviselőt. — A többi hivatalnokok és egy királyi biztos a lak-tányába menekülnek és kirendelik a csapatokat. E köz-ben Froment és három csapata, tornyaikban és menedék-kül szolgáló házaikban kétségbeesett ellenállást fejtenek ki. De hajnalodik, meghúzzák a vészharangot, az általános riadó megszólal, s a szomszédos községek hazafiak-ból álló katonasága, s a hegyekben lakó protestánsok, durva sevennek, csapatosan érkeznek meg. A veres du-dorosokat ostrom alá veszik, egy kapuczinus zárdát, melyből állítólag lödöztek, elpusztítanak, öt kapuczinust megölnek. A tornyot, melyben Froment vonta meg magát ágyúlövésekkel lerombolják és rohammal beveszik; Fro-ment fivérét megölik, s a falakról ledobják; egy, az erőd falához épített jakobinus kolostort kirabolnak. Este felé

a veres dudorosok, kik részt vettek a harczban, mindannyian vagy megölettek, vagy futásnak eredtek; nincs többé ellentállás. — De az őrjöngés tovább tart, s azon tizenötezer falusi, ki a városba tódult, azon véleményben van, hogy még nem dolgozott eleget. Hasztalan mondják nekik, hogy a veres dudorosok többi tizenöt csapata meg sem mozdult, hogy az állítólagos támadók »még csak védelmi állásba sem helyezkedtek«, hogy az egész küzdelem alatt lakásaikban maradtak, sőt, hogy a hatóság túlságos elővigyázatból még fegyvereiket is elszedette. Hasztalanúl jelenik meg a választó gyülekezet, fehér zászló elővitele mellett a piacon, hogy a polgárokat egyetértésre buzdítsa. »Azon ürügy alatt, hogy a gyanus házakat kell megmotozniok, zsákmányolnak és pusztítanak; s a mit elvinni nem bírnak, azt szétrombolják.« Egyedül Nimesben százhusz házat raboltak ki; ugyanily rombolást visznek véghez a környéken; három nap lefolyása alatt az okozott kár hét-nyolczszázezer livrere rúg. Számptalan szerencsétlen, munkás, kalmár, öreg, beteg ember, saját lakásán fojtatik meg; voltak olyanok is, kik »több év óta kórágéhoz szegezve, ajtaik küszöbére hurczoltatnak és ott agyonlövetnek.« Mások a régi sétányon s az új sétahelyen akasztatnak fel, mások élve vagdaltatnak szét kaszákkal vagy kardokkal; sokaknak orrát, füleit, lábait, kezét vágják le. Szokás szerint, a kósza hírek iszonyú tetteket idéznek fel. Gyanuba vesznek egy korcsmárost, ki nem akarta az antikatholikusok névjegyzékét kiosztani, hogy pinczéjében lőporos hordók vannak kénes kanóczokkal, és csupán a meggyújtatást várják; balta és kardcsapásokkal darabolják szét, tete-mére száz lövést tesznek, s háza elé fektetik egy hosszú-

késkenyeret téve mellére, és szuronyokkal szurkálják e szavakkal: »Egyél hazafi, egyél hát!« — Ötszáznál több katolikus gyilkoltatott meg; igen sokan, vértől ázottan »börtönbe vettettek«, és a proscibáltakat folyton nyomozzák; mihelyt egyet megpillantanak közlők, lőnek reájok, mintha farkasok volnának. A lakosok ez állapotok miatt ezrivel kérnek útlevelet, és elhagyják a várost. — E közben a környékbeli katolikusok a maguk részéről is, hat protestánst ölnek meg, egy nyolczvankét esztendőös öreg embert, egy tizenöt éves ifjút, s egy férfit és nejét majorságukban — A gyilkolások megszüntetésére a montpellier-i nemzetőrségre van szükség. De, bár a rend helyreállittatik, ez csupán a győztes pártnak válik hasznára. A választók három ötöde elmenekült; a kerület és a megye kormányzóinak egy harmada ezek távollétében neveztetett ki, s az új directóriumok többségét a hazafias klubb szolgáltatta. Ennek következménye, hogy a letartóztatottak, már előre is vétkeseknek tekintetnek. »Nem találkozik egyetlen törvényszolga sem, ki segítségökre sietni merészelne, nem engedtetik meg nekik hogy az önvédelmökre felhozottak valódiságát bebizonyíthassák, és köztudomású, hogy a bírák nem függetlenek.«* — Így végződnek mindenfelé a vallási és politikai egyenetlenségek kezdetei vagy kitörései. A győző eltapossa

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3216. Lettre de M. de Lepin, major à Nîmes, au commandant de la Provence. M. de Périgord, 27 juillet 1790. »Azon fondorlatok és összeesküvések, melyekkel a legyőzött félt vádolták, és melyeket sokan négyszáz fogoly vallomása által vélték igazoltaknak, oly mértékben oszlanak szét, a milyenben a vizsgálat előre balad. A valódi vétkeseket csupán a vádaskodók soraiban találjuk.«

a törvényt, ha az ellenét védi, és tartós kormányzásának törvényesített gonoszsága által eltapossa azokat, kiket csapásainak törvénytelen erőszakával levert.

II.

Az ily szenvedélyek az emberi műveltség termékei, de csak bizonyos, korlátolt területen törnek elé. Van azonban egy másik szenvedély, melynek alapja nem történeti, de mely bizonyos helyhez nincs kötve, hanem természetes és általános, a legfékezhetlenebb, a legzsarnokibb, valamennyi közt a legfélelmesebb, t. i. az éhségtől való félelem. Mert ez sem várakozni, sem okoskodni nem tud, sem nem lát mást magán kívül. Minden kerületnek avagy községnek szüksége van a maga kenyérére, a maga biztos, maradandó élelmi forrására. A szomszéd gondoskodjék magáról, a mint tud; elsők vagyunk mi, azután következik a többi. És, minden csoport, részint kiadott rendeletek által, részint erőszakkal, magánál tartja vissza azon élelmi szereket, melyek megvannak, vagy, ha nincsenek, másoktól veszi el azokat.

1789 vége felé »Roussillon megtagadja a segélyt Languedoctól; Felső-Languedoc a tartomány többi részétől, Burgundia Lyonnaistól; Dauphiné körülfáradja magát; Normandia egy része pedig a Párizsba való szállítás céljából megvásárolt gabonát visszatartja.« * Párizsban valamennyi péknek boltja előtt örök állanak; október

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. III. 240 (Mémoire des ministres, 23 octobre 1789.)

21-én ezek egyikét a lámpaoszlopra akasztják, s fejét lándzsa hegyére tűzve hordják körül. Október 27-ikén Vernonban egy Planter nevű gabonakereskedő, ki a múlt télen hat mérföldnyi területben táplálta a szegényeket, majdnem ugyanily sorsban részesül, most ugyanis nem tudják neki megbocsátani, hogy lisztet küldött Párizsba; kétszer akasztják fel, és megszabadulását csak annak köszönheti, hogy a kötél alatta kétszer elszakad.* — Csupán fegyveres erővel és kísérettel lehet valamely városba gabonát szállítani; a nemzetőrök, vagy a felkelő nép folyton lefoglalgatják az útban levő szállítmányokat. Normandiában a caeni milícia az országuton lefoglalja a Harcourtba s egyéb helyekre indított gabonát.** Bretagneban Auray és Vannes tartják vissza a nantesi szállítmányokat; Lannion a brestieket. Brest alkudozni akarván, küldöttei megragadtatnak; a kés torkukra illesztvén kényszerítettnek a már megfizetett gabonáról írásban egyszerűen lemondani, s azután Lannionból ködobálásokkal üzetnek ki. Erre Brestből 1800 felfegyverzett ember ágyúkkal kivonúl, hogy birtokát visszavegye. Ilyenek a hűbéri korban uralkodott nagy éhínségek erkölcsei, és Francziaország egyik végétől a másikig, nem számítva a városokban, az éhezők között kiütött lázadásokat, mindenütt, lépten nyomon hasonló merénylettekkel és visszavívási kísérletekkel találkozunk. — »Nantua,

* Lásd: *Archives nationales*. D,XXIX. 3. Délibération du conseil municipal de Vernon (4 novembre 1789).

** Lásd: *U. o. K. K.* 1105. Correspondance de M. Thiard, 4 novembre 1789. — Egyéb hasonló esetekről az 1789 szeptember 4, október 23, november 4 és 19, s 1790 január 27 és márczius 27-ről szóló levelek emlékeznek.

Saint-Claude és Septmoncel fegyveres népe, mondja egy sürgöny, újra megakadályozta, hogy Gex vidékére élelmi szerek szállíttassanak; sehonnan sem jó oda gabona; minden úton örök állanak. Ha a genfi kormány nem segítene az által, hogy e kis tartománynak szívésségből 800 mérő * gabonát kölcsönöz, a lakosoknak² vagy éhen kellene veszniök, vagy fegyveres kézzel kellene azon hatóságoktól visszavívni a gabonát, melyek azt lefoglalták. ** Narbonne Toulont éhezteni ki; a Languedoc-csatornán elfogják a hajókat; a partok mentében lakók visszavernek két csapat katonát, felgyújtanak egy nagy hajót, sőt még a csatornát is szét akarják rombolni. — Az 1790-ik év látványai Castelnau-dary, Niort, Saint-Étienne, Aisne, Pas-de-Calais-ban, különösen a Montbrison-tól Angers-ig vezető hosszú vonalon, azaz, a Loire óriási medenczéjének majdnem egész terjedelmében: lefoglalt hajók, kirabolt szekerek, a kenyér árának erőszakos megszábaása, kövekkel való megdobálások, puskalövések, a süpredéknek a nemzetőrséggel, a parasztnak a városiakkal, a vevőknek az eladókkal, a munkások és napszámosoknak a bérlőkkel és birtokosokkal való háborújából állanak. — Pedig a termés jó volt. De a gabonaforgalom megszűnt; minden, még oly kis központot képező hely az élelmi szereket a maga számára foglalja le, s ebből ered a mások koplalása, s az egész szervezet görcsös vonaglásai, az alkotmány és a körülmények által minden egyes helyi csoportnak adott teljes függetlenség első következménye.

* *Coup* genfi és lyoni ürmérték = 77.6 vagy 78.5 literrel.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3257 Lettre de Gex, 29 mai 1790. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. VII. 198, 369 (1790 szeptember és októberről.)

»Azt mondják nekünk, hogy gyűljünk össze, szavazzunk, válaszszunk oly embereket, kik ügyeinket elintézzék. Tegyük ezt mi magunk. Eleget fecsegték és bolondoztak már; a kenyérnek csak két souba szabad kerülnie, gabonát pedig vegyünk onnan, a hol van.« — Így okoskodnak a parasztok, s Nivernaisban, Bourbonnaisben, Berryben, Touraineben, a választási gyülekezetek a felkelések tűzhelyei.* Saint-Saugeban »az elsődválasztók gyülekezete lefejeztetés terhe alatt arra kötelezi a hatósági tisztviselőket, hogy a gabona árát meghatározzák«; Saint-Géranban a kenyér, gabona és hús, Châtillon-en-Bayaitben valamennyi élelmi szerét, és pedig mindig úgy, hogy az ár, a rendes árfolyamnál felével vagy harmadával kevesebbnek állapíttassék meg; más követeléseikről nem is szólunk. — Lassanként mindazon értékekről, melyeket ismernek, hatósági árszabályzat készül, és előre kimondják a maximumot, melynél az magasabbra nem emelkedhetik, s így egy teljes mezőgazdasági és társadalmi törvénykönyvet állítanak fel, mely egyenlőtlen és zavaros szerkesztményében, mint tükörben mutatja meg akarátukat és érzelmeiket.** Ez a falusiak programja;

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453 Correspondance de M. de Bercheny, commandant des quatre provinces du Centre Lettres du 25 mai, 11, 19, 27 juin 1790. — *U. o.* D,XXIX. 4. Dél-libérations des administrations du district de Bourbon-Lancy, 26 mai.

** Lásd: *U. o.* H. 1453 Procès-verbal d'une dizaine de paroisses du Nivernais, 4 juin. A fehér kenyérnek fontja két, a feketéé másfél souban állapíttatik meg A szántók 30, az aratók 10, a kerékgyártók 10, a törvényszolgák 6 sout kapnak mérföldenként. A vajnak fontja 8, a kávéé 5, a zsiré 8, s az olajnak

vannak benne a helyi érdekek szerinti változatok, de fő dolog az, hogy az egészket keresztül kell vinni, majd az egyiket, majd a másikat, az alkalom, a szükség, a pillanat igényei szerint, de első sorban azon czikket, mely az élelmi szerekre vonatkozik. — Mint rendesen, a vágyak e tekintetben is különféle mesebeszédeket hoznak létre; a parasztok azt hiszik, hogy eljárásuk helyes, mert, majd a nemzetgyűlés és a király, majd pedig egy, pl. d'Estrées grófnak adott világos rendelet szerint cselekszenek. Már a saint-amandi vásáron »egy ember, a gabonahalomra lépve elkiáltja magát: a király és a nemzet nevében a gabona ára az árfolyamnak felére szállott.« Sőt, be van bizonyítva, hogy a Szent-Lajos rend egy lovagja, egy régi királyi granátos tisz, több község

literje (*pinte* = 0.93 lr.) 8 souban állapíttatik meg. Egy rőfnyí kőmives munka ára 40, egy pár nagy faczipőé 3 sou. Továbbá elhatároztatik, hogy »visszaadassék, minden, a törvény által elvett faizási és legeltetési jog. Az utak mindenütt szabadok legyenek mint azelőtt. Mindennemű hűbéri illetmények eltöröltetnek. A molnárok a megőrölt lisztnek csak egy harminczketted részét kapják. A megyénkhez tartozó uraktól el kell venni minden örökösödési illetményeiket, és minden, igazságtalanul szerzett birtokaikat. A bièzei plébánosnak nem lesz egyéb dolga, mint télenyáron egyaránt kilencz órakor a misét, és két órakor a veesernyét elmondani; az esketéseket és temetéseket ingyen fogja végezni, de mi tartozunk öt évdíjjal ellátni. A miséért 6 sout fog kapni, s a plébániából csak azon okból távozhatik, hogy az isteni szolgálatot elvégezze, és lelki fiait és leányait tisztességben meglátogathassa. A kalapok ára 30 soutól kezdve 3 livreig állapíttatik meg. A plébánosoknak csupán ötven év körüli erkölcsös szolgálókat szabad tartaniok, és sem a heti, sem az országos vásárookra nem szabad eljárniok. Minden plébánosnak állapota ugyanaz lesz, mint a bièzeinek. Nagybani gabnakereskedők

élén járva, a maga és a király nevében parancsokat hirdet, melyekben nyolcz livre bírság mondatik ki azokra, kik nem akarnak hozzá csatlakozni. — Mindenfelé hemzsegnék a zubbonyosok, és az ellentállás hasztalan: sokan vannak, és a csendőrség elfullad árjokban. Mert ezen falusi törvényhozók képezik magát a nemzetőrséget, s ha már egyszer megszavazták az élelmi szerek árát, vagy azok megszerzését, vannak fegyvereik is, hogy akarataikat keresztülvigyék.

A hatósági tisztviselők, akár tetszik nekik, akár nem, kénytelenek a felkelőknek szolgálatukra állani. Donjonban, a választási gyűlések alkalmával, a helybeli polgármester megületéssel és házának felgyújtásával fenyegettetik, ha a gabona mérőjének árát nem állapítja meg 40 souban; ő írásban megteszi ezt, valamint a többi, vele együtt jelenlevő polgármesterek mind, »éltők elvesztésének« terhe mellett. A parasztok, »síposok és dobo-

nem lesznek többé. A pénzügyi hivatalnokok, kik igazságtalan lefoglalásokat tettek, a pénzt vissza fogják adni. A bérletek szent Márton napjával végződnek. A gróf úr, bár távol van, Tontenelle úr és a parancsnok úr, ellentmondás nélkül fogják ezeket aláírni. A mingoti plébános levélben fog lemondani plébániájáról; ő szolgálójával megszökött, és az úrnapiját követő első pénteken még miséjét is elmulasztotta, feltehető, hogy az erdőben aludt. Az asztalosok munkája a kerékgyártókéval egyenlően fog díjaztatni. Az ökörszerszám 4°, egy járom 10 souba kerüljön. A mesterek a földjövédelmi adó felét fogják fizetni. A jegyzők és felügyelők csak felét fogják kapni azon illetékeknek, melyeket azelőtt beszedtek. A község óvást jelent be arra nézve, hogy ha a jelen cikkekben valamit elfelejtett volna, arról utólag intézkedhessék.» (Ez okmányt vagy huszan írták alá, s ezek között több polgármester és községi tollnok.)

sok kíséretében« rögtön el is szélednek a szomszédos községekben, és a gabonát 40 souért adják ki maguknak, s arczkifejezésök oly határozott, hogy az ellenük küldött négy dandárnyi csendőrség legbölcsebbnek véli azt, hogy előlük visszavonúljon. — S nem elégedve meg a szükségesek beszerzésével, tartalékról is gondoskodnak. A gabonát úgy szólván fogolylyá teszik; Nivernaisben és Bourbonnaisben a parasztok egy választó vonalat húznak, melyen át a tartományból egy zsákot sem szabad elszállítani; a ki ez ellen cselekszik, annak számára ott van a kötél és a tüzes csóva. — A szabályzat keresztülvitele is ellenőriztetik: Berryben a parasztok minden vásáron megjelennek, hogy árszabályukat mindenütt fen-tartsák. Hasztalan világosíttatnak fel, hogy ezen eljárások következtében senki sem fog a vásárokra jönni, »ők azt válaszolják, hogy majd tudni fogják annak módját, hogy a gabona piacra jöjjön, hogy elmennek minden magán emberhez s elveszik tőle a mit találnak, sőt ha szükségök lesz rá, még annak is tudni fogják módját, hogy pénzt szerezzenek.« S valóban »számtalan embernek gabnacsűrét és pinczéjét kirabolták«; a bérlők kényszerítettnek termésöket közös csűrbe szállítani; a gazdagokat megsarczolják; »az urakat megadóztatják«; kényszerítik őket egész uradalmak átengedésére; elhajtják marháikat; sőt a tulajdonosok életét is el akarják venni«; és midőn a városok védelmezik raktáraikat, nyílt erőszakkal támadtatnak meg.* Bourbon-Lancy, Bourbon-l'Archambault,

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, commandant des quatre provinces du Centre. Lettres du 29 mai, 11 et 17 juin, 15 septembre 1790. -- U. o. F'

Saint-Pierre-le-Moutier, Montluçon, Saint-Amand, Château-Gontier, Decises s minden apró város egy-egy sziget, melyet a falusi felkelések hullámai csapkodnak. A katonaság bennök fegyeresen tölti az éjet; a nagy városok nemzetőrségének csapatai, és rendes csapatok jönnek oda helyőrségre. Bourbon-Lancyban nyolcz napon át ki van tűzve a veres zászló, s az ágyúk a piacon megtöltve, és lövésre czélzottan állanak. Május 24-ikén megtámadják Saint-Pierre-le-Moutier-t, és mindkét részről egész éjen át tüzelnek egymásra. Saint-Amand június 2-ikán, huszonhét község által fenyegetve, csupán elővigyázati rendszabályainak és őrségének köszönheti megszabadulását. Ugyanez időtájt Bourbon Lancyt tizenkét e czélra egyesült község támadja meg. Château-Gontiert pedig a szomszédos erdőkben élő faczipő-gyártók; egy, négy-ötszáz parasztból álló banda megállítja a saint-amandi szállítmányokat, és kíséretöket megadásra kényszeríti; egy másik banda a de-la-Fin kastélyban vonul meg, és onnan egy egész álló napig lövöldöz a csapatokra és nemzetőrségre. — Maguk a nagy városok sincsenek biztonságban. Három-négyszáz falusi ember, hatósági tisztviselőik által vezetettve, erőszakkal betör Toursba, hogy ennek hatóságát kényszerítse, miszerint a gabona árát egy harmaddal, és a bérletösszegeket is leszállítsa. Kétezer palafejtő, puskákkal, nyársakkal és vasvillákkal felfegyverkezve, Angersbe ront, hogy a kenyér árának leszállítását kieszközölje; az emberek lőnek az

3257. Lettre des officiers municipaux de Marsigny, 3 mai; des officiers municipaux de Bourbon-Lancy, 5 juin. Extrait des lettres écrites à M. Amelot, 1-er juin.

őrségre, de azután a nemzetőrök és a csapatok reájok is lőnek; sokan közülök elesnek, ketten még az nap estve felakasztatnak, s a veres zászló egy héten át marad kitűzve. »A picardiai ezred nélkül, mondják a sürgönyök, a várost kirabolták és felgyújtották volna.« — Szerencsére, miután a termés jónak ígérkezik, a kenyér ára leszállítatik; midőn a választási gyűlések befejeztetnek, a forrongás is szűnni kezd, és az év vége felé, mint a napsugár a hosszas égi háborúban, az éhség polgárháborúja fegyverszünet által szakíttatik meg.

De e fegyverszünet, számos helyen történt elszigetelt kitörések által meg-megszaggattatik, és 1791 júliusában az élelmi szerek bizonytalansága ismét zavargásokat idéz elő, melyek azután nem szünetelnek többé. Ez általános rendetlenség közepette, tekintsünk csak egy csoportot, melyet a Párizst környező és tápláló nyolcz-tíz megye képez. — Vannak azok között dús gabnatermő vidékek, mint Brie és Beauce, és nemcsak az 1790-iki termés volt jó, de az 1791-iki is igen bő. Laonból azt írják a miniszternek, hogy Aisne megyében »két esztendőre való gabona van«, hogy »a magtárak, melyek rendszeren már áprilisban üresek, ez évben július előtt ki nem ürülnek,« és hogy következésképen »az élelmi szerek tekintetében biztosítva vannak.«* De ez nem elég, mert a baj oka nem a gabona hiányában rejlik. — Hogy a terjedelmes és népes vidéken, melyen különbözők a talaj, a művelési mód, és a foglalkozások, mindenkinek meglegyen a maga szükséges élelmi szere, arra megki

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3185 et 3186. Lettre du président du tribunal du district de Laon, 8 février 1792.

vántatik, hogy a táplálék könnyen hozzáférhető legyen azok számára, kik nem foglalkoznak annak termesztésével. Hogy pedig ez akadály nélkül, önmagától, a kínálat és kereslet egyedüli útján, az illetőkhöz eljuthasson, arra oly rendőrségre van szükség, mely képes legyen a tulajdont, a kereskedelmet és a szállítmányokat megvédeni. A mely mértékben gyengül a hatalom valamely országban, ugyanoly mértékben csökkenik a közbiztonság; s a mely mértékben csökkenik a közbiztonság, ugyan oly mértékben válik nehezebbé az élelmi szerek felosztása, s a csendőrség mellőzhetetlen kereke lesz azon gépezetnek, mely mindennap meghozza a mindennapi kenyeret. — E miatt azután 1791-ben sok embernek nincs meg mindennapi kenye-re. Egyedül az alkotmány működése okozza azt, hogy mind a távoli vidékeken mind a központban, a már különben is meglazult gyeplok, napról-napra mindinkább lazúlnak. A hatóságok, a valódi uralkodók, sokkal enyhébben nyomják vissza a népet, az egyik azért, mert ez sokkal merészebb, ő pedig sokkal félénkebb, a másik, mert sokkal radikálisabb, és a népnek mindenben igazat ad. A nemzetőrség kifáradt, nem jó el, vagy nem akarja használni fegyvereit. A működő polgárok megunták már a dolgot és otthon maradnak. Étam-pesban, hol a megyei biztosok összehívják őket, hogy legalább valamelyes rend helyreállítása felett tanácskozzanak, csak huszan jelennek meg; a többiek azt hozzák fel mentés-gül, hogy, ha a nép tudná, miszerint az ő akaratát el-lenzik, »felgyújtaná házaikat«, s ezért tartózkodnak min-den fellépéstől. »És így, írják a biztosok, a közügyek mesteremberek és munkások kényére vannak bízva, kik-nek álláspontja életmódjuk egyszerűsége által korláto-lta-

tik.«* — Tehát a nép alsó osztálya uralkodik, s azon értesülések, melyeknek alapján rendeleteit megadja, kósza hírek, melyeket elfogad vagy maga költ, hogy így, az észszerűség leplével fedje be haszonlesésének merényleteit, vagy éhségből származó durvaságait. Étampesben »azt hitették el vele, hogy a Loireon alúli megyék táplálására vásárolt gabonát Painboeufben hajóra tették, hogy az onnan a külföldre szállíttassék és eladassék.« Rouen környékén azt képzei a nép, »hogy a gabonát« szándékosan »a posványokba, tavakba és gödrökbe szórják.« Laon környékén a tehetetlen és jakobinus bizottságok az élelmi szerek drágaságát a gazdagok haszonlesésének és az aristocraták rosszakaratának tulajdonítják; szerintük »a féltékeny millionáriusak a nép rovására gazdagodnak meg. Ezek elismerik a nép erejét«, de nem mer vén vele »tisztességes küzdelemben« megmérkőzni, »az áruláshoz« folyamodnak. Hogy annál könnyebben legyőzzék a népet, elhatározták, hogy azt először is elerőtleníti a nyomor nagyságával és a koplalás hosszadalmasságával, s ezért mindent magukhoz ragadnak, »a búzát, rozsot, lisztet, szappant, czukrot és égett bort.«** — Ha-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3268. Procès-verbal et observations des deux commissaires envoyés à Étampes, 22—25 septembre 1791.

** Lásd: *U. o.* F^o 3265. A következő okmány, egy a sok közül, feltünteti a nép képzelődésének gondolatait és azon módokat, melyek által segíteni akarnak magukon. Az Alsó-Szajna megyében levő Forges község több lakosának egy kérénye »a jó és megvesztegethetlen belügyminiszterhez, 1792 október 16-ikáról, a többi közt ezeket mondja: Daczára három egymás után következő jó termésnek, az inség még mindig tart. A régi uralom alatt bővében voltunk a gabonának, még a sertéseket is

sonló kósza hírek megteszik azután hatásukat, azt t. i. hogy a nélkülözö tömeget az erőszakoskodás útjára terelik, és így elkerülhetetlenné válik, hogy tanácsosai és vezetői gyanánt azokat válassza, kik azon lejtő felé terelik, melyre már különben is hajlik. A népnek mindig van szüksége vezetőkre, és ezeket onnan veszi, a hol őket találja, majd a válogatottak majd a söpredék közül. Most, midőn a nemességet kiűzték, a polgárság visszavonúl, a nagy földbirtokosok gyanúsak, s az állatias szükséglet szeszélyes, vak zsarnokságát űzi, a kalandorok és rablók bírják bizodalmát. Nem szükséges, hogy ezek nagy számmal legyenek, az oly helyen, mely telve van éghető anyagokkal, néhány tüzes csóva elég a tűzveszedelem létrehozására. »Étampesban és Dourdanban. legfeljebb húsz-húsz ilyen találkozik. . . . ezeknek a zavarban nincs mit veszteniök, de mindent nyerhetnek; ők szítják folyton a rendetlenséget és forrongást, s a többi polgárok, közönyük által erre az eszközöket szolgáltatják nekik.« A tömeg új kalauzai között azok, kiknek nevei ismeretesek, már majd valamennyien meg vannak bélyegezve az igazságszolgáltatás által, elébbi foglalkozásaik segélyé-

ezzel hízlaltuk, s teheneink kenyeret ettek. Világos tehát, hogy a gabonát a gabnauzsorások, és az új uralom ellenségei elrejtik előlünk. A bérletjóságok igen nagyok, osztassanak fel tehát. A legelő sok, változtattassék át szántóföldé. Kényszerítsen ön minden birtokost és bérlőt, hogy vallja be termésének mennyiségét; s az eredmény hirdettessék ki az egyházi szószékről, s ha valakire bebizonyúlna hogy hazudott, az íteltessék halálra, vagy vettesék börtönbe, és termése koboztassék el. Kötelezze ön a környék valamennyi földmivesét, hogy gabonáját csupán Forgebe hozza eladásra, stb.«

vel gyakorlottak a támadásokban, erőszakoskodásokban, a gyilkosságokban, és a törvény megvetésében. — Brunoyban a felkelés vezetője »a 18-ik ezred két elitelt, de büntetlenül maradt szökevénye, kik, a község leggonoszabb és leghatározottabb gazembereivel folyton felfegyverkezve és fenyegetőzve kószálnak.« * — Étampesban, a polgármester két fő gyilkosa, egy, vadorzás miatt gyakran elitelt vadorzó, és egy, ezredéből rossz bizonyítvánnyal elcsapott volt karabélyos. Köréjük »ismeretlen tartózkodású« mesteremberek, vándorló munkások, legények, inasok, foglalkozás nélküli egyének, országos csavargók gyülekeznek, kik, a vásáros napokon a városokba tódulnak, és mindig készen állanak valamely gazság elkövetésére. S valóban, a csavargók csak úgy hemzsegneek most a vidéken, s megszünt ellenök minden üldözés.

»Egy év óta, írják a Versailles szomszédságában levő községek, nem látunk csendőrt, kivéve azt, ki a rendeleteket hozza meg«, s azért Étampes és Versailles közt, az utakon és a földeken gyakoriakká válnak, »a gyilkosságok és rablások.« ** Tizenhárom, tizenöt, húsz, huszonkét koldusból álló bandák pusztítják a szőlőket, esténként behatolnak a majorságokba, s vacsorát és fek-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3268. Rapport des commissaires envoyés par le département, 11 mars 1792 (a márczius 4-iki zendülés alkalmából). — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 331.

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3268. Lettres de plusieurs maires, administrateurs de district, cultivateurs de Vélizy, Villacoublay, la Celle-Saint-Cloud, Montigny, etc. 12 novembre 1791. — Lettre de M. de Narbonne, 13 janvier 1792; de M. Sureau, juge de paix du canton d'Étampes, 17 septembre 1791. — Lettre de Bruyères-le-Châtel, 28 janvier 1792.

helyet erőszakolnak ki maguknak, s minden két héten visszatérnek; az elszigetelten álló majorságok vagy házak az ő zsákmányaik. Versailles körül 1791 szeptember 26-ikán egy papot ölnek meg lakásán; ugyan-e napon egy polgárt, feleségével együtt megkötöznak, megkínöznak és meglopnak. Szeptember 22-ikén Saint-Remi-Honoréban nyolcz rabló egy majorost rabol ki. Szeptember 25-ikén Villiers-le-Sec-ben más tizenhárom rabló egy bérlet kirabol, s azután udvariasan mondják neki: »uraitoknak szerencséjük, hogy nincsenek itt, mert különben e tűzön megsütöttük volna őket.« Egy hónapnál rövidebb idő alatt, három-négy mérföldnyi területben, hat ilyen házi támadás történik, fegyveres kezekkel rablási és gyujtogatási szándékkal. »Az ily erőszakos és vakmerő vállalkozások után, írják a vidék lakosai, nincs egyetlen némileg jólétben élő lakosa a vidéknek, ki csak egy óráig is biztonságban érezhetné magát lakában. — Legjobb földműveseink közül többen már elhagyják birtokukat, s mások ugyanezzel fenyegetőznek, ha a rendtelenség tovább is így tart.« — S még komolyabb aggodalomra ad okot azon körülmény, hogy a rablók leg többjei, e támadásokban »nemzeti egyenruhában« vesznek részt. S ez annyit tesz, hogy a nemzetőrség legnékülözőbb, legtudatlanabb és leghevülenekebb része rablással foglalkozik. Oly természetes azt hinni, miszerint az embernek joga van ahhoz, a mire szüksége van, hogy a kiknek gabonájuk van, gabonauzsorásoknak tartatnak, s hogy a gazdagok feleslege a szegényeké! Ezt mondják is a bruyères-le-châтели erdőt pusztító parasztok: »Nincs fánk, nincs kenyérünk, sem munkánk; a szükség nem ismer törvényt.«

Lehetetlen hogy az élelmi szerek ára ily viszonyok közt csökkenjen; az aggodalom igen nagy, a tulajdon igen kérdéses, a kereskedelem nagy mértékben meg van akadályozva, a vevés, eladás, szállítás, a szállított árú rendeltetési helyére érkezése és a fizetés igen bizonytalanok. Hogyan lehetne raktározni és elszállítani oly vidéken, hol sem a központi hatalom, sem a helyi kormányzat, sem a nemzetőrség, sem a rendes katonaság nem teszik meg kötelességöket, és hol, az élelmi szerekkel kapcsolatban álló minden művelet, még a legtörvényesebb, a leghasznosabb is, vagy húsz gazembernek, kiket a nép követ, szeszélyétől függ? A gabona tehát a csűrökben marad, elrejtetik, s a tulajdonosok várakoznak, míg titkon oly kezekbe csusztathatják azt, melyek elég gazdagok, hogy megfizethessék nem csak annak árát, de még azon veszélyt is elviselhessék, hogy esetleg elveszthetik azt. S így szűk mederben felhalmoztatva ára is mindinkább emelkedik, s az assignáták értéktelensége ez árt csak fokozza, és így a drágaság nem csupán megmarad, de növekszik is. — A nép ösztöne a baj gyógyítására oly orvosszert talál ki, mely a bajt csak még inkább fokozza; ezentúl a gabonát már nem szabad elszállítani, meg kell maradnia azon kerületben, a melyben learatták. Laonban »a nép megesküdött, hogy inkább meghal, sem hogy élelmi szereit elvitetni engedje.« Étam-pesban, hová az angersi hatóság, kórházából egy igazgatót küld, hogy kétszázötven zsák lisztet vásároljon, e megbízatás keresztül nem vihető; sőt, a megbízott, több napon át nem is meri bevallani jövetelének okát, »incognito, és éjjel mer csupán a város különböző lisztkereskedőihez menni.« Ezek »szívesen rá állának a szállí-

tásra«, de »életöket féltik, és még házaikból sem mernek kilépni.« — Ugyanily erőszakoskodások történnek a megye azon távolabbi kerületében, mely ezen elsőt zárja körül. Aubignyben — Cherben — megállíttatnak a gabnát vivő szekerek, a kerület kormányzói fenyegettetnek, két fejre díj tűzetik ki; s a nemzetőrség egy része a lázadókkal tart.* Haute-Marneban az egész chaumonti nemzetőrség a lázadók közé áll; egy, több mint háromszáz zsákból álló szállítmányt lefoglálnak, a városházat erőszakkal elfoglalják; a felkelés négy napig tart, a megye directóriumáé menekül, a nép a löport és az ágyúkat hatalmába ejti.** Douaiben, Nord tartományban, egy gabnakereskedőt börtönbe vetnek, hogy életét megmenthessék; a tömeg azonban erőszakkal feltöri a hörtönajtót, a katonák nem akarnak reá löni, s így ez embert felakasztják, és a megye directóriumáé Lillebe menekül.*** Montreuil-sur-Merben — a Pas-de-Calaisben, — a lázadás két feje, egy üstfoldozó és egy kovács, »Béquelin, kit Petit-Gueuxnek is neveznek«, ez utóbbi karddal kezében, a hatóság felszólítására ezt felelik: »egy szem gabona sem fog kivitetni, most mi vagyunk az urak«, és, ha a hatósági tisztviselők merészelnek még ily felszólításokat intézni hozzájuk: »fejeiket lecsapják.« † Nincs mód ellent-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3203. Lettre du directoire du Cher, 25 août 1791.

** Lásd: *U. o.* F^o 3240. Lettre du directoire de la Haute-Marne, 6 novembre 1791.

*** Lásd: *U. o.* F^o 3248. Procès-verbal des membres du département du Nord, 18 mars 1791.

† Lásd: *U. o.* F^o 3250. Procès-verbal des officiers municipaux de Montreuil-sur-Mer, 16 octobre 1791.

állani, az összehívott nemzetőrség nem jelenik meg, a felszólított önkéntesek felfordítják fegyvereiket, s az ablakok alatt összecsoportosuló tömeg éljent kiabál. Látjuk, hogy, ha a törvény ellentáll a nép szenvedélyeinek, annál rosszabbul jár, »nem fogunk nekik engedelmeskedni, mondják: *hiszen a törvényeket úgy készítik a mint akarják.*« — S valóban, Tostesben, Alsó-Szajna megyében, a szomszédos községekből hatezer ember felfegyverkezve, tanácskozássra gyűl; hogy pedig jogaikat jobban megállapíthassák, szekereken két, kötelekkel odaerősített ágyút hoznak magukkal. Körülöttök huszonkét nemzetőri csapat lépdel, mindenik a maga zászlója alatt; a békés lakosokat »halállal való fenyegetésekkel« kényszerítik a megjelenésre; a hatósági tisztviselők állíttatnak ezek élére. E rögtönzött parlament egy teljes gabonatörvényt hoz, melyet a külszín megóvása végett a megyének és a nemzetgyűlésnek küld elfogadásra; az egyik cikkelyben megtiltatik a földműveseknek, hogy »gabonájokat vásáron kívül eladják.« Nem levén más mód az értékesítésre, így gondolhoznak, a gabonát a vásári csarnokba kell hozni, s ha azok tele lesznek, ára magától is alászáll.*

De ez nagy csalódás; mert még Franciaország nagy magtárában is drága marad a gabona, és körülbelül egy harmaddal többbe kerül, mint a mennyibe kerülnie kellene ahhoz, hogy a kenyérnek fontja a nép akaratahoz képest két sou legyen. — Hogy ezen változ-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3265. Lettre du directoire de la Seine-Inférieure, 22 juillet 1791. — *U. o.* D, XXIX. 4. Remontrances des municipalités assemblées à Tostes, 21 juillet 1791. — Pétition des officiers municipaux des district de Dieppe, Cany, et Caudebec, 22 juillet 1791.

tassanak, Gonesseben, Dourdanban, Corbeilben, Menne-
cyben, Brunoyban, Limoursban, Brie-Comte-Robertben,
különösen pedig Étampesban és Monthléryben majd min-
den héten lármával és erőszakoskodással kényszerítik az
eladókat, hogy az árakat egy harmaddal, sőt többel,
szállítsák le.* A hivatalnokok nem képesek a hatáskö-
rükhöz tartozó árucsarnokokban az eladás és vétel sza-
badságát fentartani. A nép már jó eleve eltávoztatá a
sorkatonaságot, mert bármily nagy legyen a katonák tü-
relme és a nép iránt való hajlandósága, azt mégis ösztönse-
rűleg érzi, hogy ezek nem azért vannak ott, hogy a zsákokat
kiüríttetni engedjék, és a bérlőket fojtogassák; a nép tehát,
hogy minden akadály és felügyelet alól menekülhessen,
a hatóságokat használja fel eszköz gyanánt, és kénysze-
ríti, hogy sajátkezüleg fegyverezze le magát. — A tiszt-
viselők, a községházakban ostromoltatva, néha pisztolyok-
kal és szuronyokkal való fenyegetéssel, kénytelenek a
kért, és talán már útban levő katonai csapatoknak írás-
ban megküldeni a visszatérésre szóló rendeletet, és esede-
zéssel kell a directóriumhoz fordulniok, hogy többé ne
küldjön katonaságot, mert, a mint nekik tudokra adatott,
»okuk lesz megbánni«, ha a katonák eljönnek.** Nem
kell tehát rendes katonaság; Étampesban a nép váltig
rebesgeti, »hogy a csapatokat a lisztárosok kérték és

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3268 és 3269 szám alatt,
több helyen.

** Lásd: *U. o.* F^o 3268 és 3269 szám alatt több helyen.
Többi közt: Délibération du directoire de Seine-et-Oise, 20 sep-
tembre 1791 (a szeptember 16-iki étampesi felkelés alkalmá-
ból). — Lettre de Charpentier, président du district 19 sep-
tembre. — Rapport des commissaires du département, 11 mars

fizették«; Monthléryben, »hogy csak arra valók, miszerint a polgárokat egymás ellen uszítsák«; Limoursban, »hogy csak drágítják a gabonát.« És e tekintetben minden ürügy jónak tartatik; a nép akarata ellentmondást nem tűr, s a hatóságok kedveskedésből minden parancsát előzékenyen fogadják. Monthléryben a hatóság, »hogy a vérontás elkerültessék« a csendőrséget a város kapuihoz rendeli, és így a lázadásnak úgy szólván saját tekintélyével szabad menetet enged. — De a kormányzók nem elégsznek meg azzal, hogy a népet tenni hagyják; követeléseit még parancsaikkal kénytelenek szentesíteni. A nép a városházára megy, erőszakkal vezeti őket a vásártérre, és ott, rögtönözve, a zajongás közepette, mint egyszerű tollnokok, kénytelenek a gabonának a nép által meghatározott árát kihirdetni. Sőt, midőn valamely faluban egy fegyveres csapat megindul, hogy a szomszédos vásáron zsarnokságát gyakorolja, magával hurczolja polgármesterét, mint az ő sajátját képező eszközt, akár tesszik ennek, akár nem.* Vert-le-Petit polgármestere írja:

1792, (a brunoyi, márczius 4-iki felkelésre vonatkozólag). — Rapport des commissaires du département, 4 mars 1792, (a monthléryi február 13 és 20-iki felkelésekre vonatkozólag). — Délibération du directoire de Seine-et-Oise, 16 septembre 1791, (a corbeili felkelésre vonatkozólag). — Lettres des maires de Limours, de Longjumeau, etc.

* Lásd: *Archives nationales*. F. 3268 és 3269 szám alatt több helyen. — Procès-verbal de la municipalité de Monthléry, 28 février 1792. »Részletesebben nem szólhatunk, ha csak oly végleteknek nem akarnók magunkat kitenni, melyek reánk nézve igen kellemtelen következményekkel bírnának.« — A kerületi békebíró február 25-ikéről kelt levelében írja: »A közönség lármájából azt tapasztalom, hogy, ha elfogatási parancsot küldök azok ellen, kik Thibault-t meggyilkolták, a nép fellázad.«

»Az erőszak ellen nincs segély, rögtön mennünk kellett.« — A fontenayi írja: »Kinyilatkoztatták nekem, hogy, ha nem engedelmeskedem nekik, felakasztanak.« — Ha valamely tisztviselő ellenvetést merészel tenni, szemére lobbantják, hogy »már kezd aristocrata lenni.« Aristocrata és akasztott ember: ez érv ellentállhatlan, annál inkább, mert végrehajtják. — Corbeilben kis híja, hogy a községi ügyészt, ki a törvény mellett szólal fel, agyon nem ütik, de három házat, melyekben őt keresik, feldúlnak. Monthléryben egy magkereskedőt, kit azzal vádolnak, hogy a búzaliszt közé bablisztet kevert, — bár ez kétszerte oly drága, — saját házában ölnek meg. Étampesban a polgármestert, miután a törvényt kihirdetni merészli, bunkós botokkal ütik agyon. A nép-csapatok nem beszélnek egyébről, mint »gyűjtogatás és rombolásról«, s a bántalmazott, pénzüktől megfosztott, kigúnyolt, halállal fenyegetett és meglopott földművesek menekülnek, kijelentvén, hogy nem térnek többé vissza a vásárra.

Ilyen a népies dictatúra első hatása; mint valamennyi, értelem nélküli erő, céljával ellenkező módon cselekszik; a drágasághoz még az inséget is felidézi, és a helyett, hogy népessékké tenné a vásárokat, elnépteleníti azokat. Az étampesi vásárra néha ezerötszáz-ezer-hatszáz zsák gabonát hoztak; az említett felkelést követő héten már csak hatvanat. A Monthléryben összegyűlt hatezer ember közül, mindenik, miután a kiosztás megtörtént, igen keveset kapott, s a város pékjeinek nincs miből kenyeret sütniök. — Ezért azután a felbőszült nemzetőrök kijelentik a bérlőknek, hogy bérjószágaikon fogják őket meglátogatni. S valóban így is tesznek; Monthléry, Limours, és egyéb nagy vásáros helyek körül

megszólal a dob. * Két-, három-, négyszáz emberből álló csapatokat látni, melyek parancsnokuk és polgármesterök vezetése alatt portyázní indulnak. Bemennek minden majorságba, felmennek a padlásokra, és megméri a kicsé-pelt gabonát, és írásban csikarják ki a tulajdonosoktól azon ígértet, hogy azt jövő héten elhozzák a vásárra. Néha, megéhezvén, ott helyben ételt és italt követelnek, s veszedelmes volna őket ezeknek megtagadásával felingerelni; egy bérlőt és nejét, kis híja, hogy saját csűrükben fel nem akasztanak. — De ez az eljárás is hiábavaló fáradság; hiába foglalják le és vadászszák úgy szolván a gabonát, elrejtőzik az vagy elfut, mint a felüldözött vad. Hiába folytatódnak a felkelések is; hiába vetnek a fegyveres csoportok a megye valamennyi vásárain kényszerárt a gabonára. ** Az hónapról-hónapra fogy és drágább lesz, ára 26 frankról 33-ra emelkedik. Oka ennek az, hogy a bántalmazott földmíves »csak igen keveset szállít be«, épen »csak annyit, a mennyit okvetlenül fel kell áldoznia, hogy a fenyegetések elől meneküljön; a többi otthon adja el, vagy a korcsmárosoknak, vagy a párizsi lisztkereskedőknek.« — És így a nép, mely a bőséget hajhászta, az inség torkába rohan; durvasága csak nagyobbá tette nyomorát, és maga éhezteni ki magát. De azért észébe sem jut a bajt saját féktelenség-

* Lásd : *Archives nationales*. F^o 3268 és 3269 szám alatt több helyen. Rapports de la gendarmerie, 24 février 1792 et jours suivants. — Lettre du brigadier de Limours, 2 mars. Lettre du regisseur de la ferme de Plessis-le-Comte, 23 février.

** Lásd : *U. o.* F^o 3268 és 3269 szám alatt több helyen. — Különösen : Mémoire à l'Assemblée nationale par les citoyens de Rambouillet, 17 septembre 1792.

gében keresni, hanem tisztviselőit vádolja; szerinte ezek »egy követ fújnak az uzsorásokkal.« S ezen lejtőre lépve, nem képes megállapodni; gyengesége növeli dühét, és a végzetes lejtőn egyik merénylet a másiknak elkövetésére kényszeríti.

1792 februártól kezdve már számban tartani sem lehet az ily merényleteket, s a csoportok, melyek a gabona zsákmányolására és árának megszábasára kiindulnak, valóságos hadseregekké növekednek. Egy ily, hat-ezer emberből álló sereg a monthléryi vásárok felett uralkodik.* A verneuili vásárt egy, hét-nyolcezer emberből álló tömeg támadja meg. Laon körül eleinte egy tíz-, utóbb egy huszonötezer emberből álló szervezett sereg tíz napon át tartózkodik. — Itt százötven község verte félre a vészharangot, s a felkelés tizenkét mérföldnyi területre terjed, öt, gabonával telt hajót foglaltak le, és a terület, a megye, a miniszter, a király, a nemzetgyűlés parancsa daczára megtagadják azok kiadását. E közben azután felhasználják és el is költik a gabonát. »A különböző községek összegyűlt tisztviselői időmulasztásukért megfizettetik magukat, és pedig a polgármester naponként 100 sout, a tisztviselők 3 livret, az őrség tagjai 2 livret és 10 sout, a zsákhordók 2 livret kapnak. Elhatároztatott, hogy e napidíjak gabonában fizettetnek

* Lásd : *Archives nationales*. F^o 3268 és 3269 szám alatt több helyen. Procès-verbal de la municipalité de Monthléry, 27 février 1792. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. XIII. 421 (1792 márcziusáról). — *Mercure de France*. 1792 február 25-ikéről. (Lettres de M. Dauchy, président du directoire du département; de M. de Gouy, envoyé du ministre etc). — *Moniteur*. 1792 február 15-iki ülés.

ki, s mint mondják, egy zsák gabonának ára 15 livreben állapíttatik meg. Annyi bizonyos, hogy e gabonát felosztják maguk közt, s eddig is már ezernégyszáz zsákkal osztattak szét.« A nemzetgyűlés által kiküldött biztosok három órán át beszélnek hozzájuk, mind hiába; a beszéd végeztével az ő jelenlétükben tanácskoznak a felett, vajjon a biztosokat felakaszszák, vagy vízbe fojtsák, vagy darabokra vagdalják, és fejeiket az apátság kapujának közepén levő öt lándzsára tűzzék-e? Katonai erővel fenyegettetnek, de ez ellen is előre biztosíták magukat. Kilenecsszáz, egymást fel-felváltó ember éjjel-nappal őrködik a gyűlhely közepén, jól kiválasztott állandó táborhelyen, és a szomszédos községek tornyaiban elhelyezett őrknek csak jelt kell adniok. — A míg a kormány fennáll, küzd a lehetőség szerint; de hónapról-hónapra gyengül, és augusztus 10-ike után, midőn letiportatott, a csoportosulások lépnek helyére mint általános és megtámadhatlan souverain. E pillanattól kezdve a kormány, mely védi az élelmi szereket, erőtlenné válik, az ezek forgalmát és eladását zavarók ellen, de sőt a nemzetgyűlés még fel is biztatja a lázadókat, mert egy rendeletében * megszünteti az ellenök indított pereket, eltörli a már meghozott ítéleteket, és szabadon bocsátja mindazokat, kik börtönben és békókban ülnek. — Ennek következtében a kormányzat, a kereskedők és birtokosok, s a bérlők, az éhezők, dühöngők és rablók kényére vannak bízva; ezentúl az élelmi szerek azéi lesznek, ki azokat hatalmába akarja és tudja ejteni. »Azt fogják nektek mondani,

* Az 1792 szeptember 3-ikival; lásd: Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában

olvassuk egy kérvényben, hogy mi megsértjük a törvényt. E vakmerő vádra csak azt felelhetjük, hogy a nép java a legfőbb törvény. A mi kívánságunk, oda törekedni, hogy a gabona az árúcsarnokokba szállíttassék, és hogy a gabona ára az egész köztársaságban egyenlő legyen. Mert, azon ne kételkedjete, hogy a legtisztább (sic!) hazafiság megszűnik, ha nincs kenyér . . . Ellentállás az elnyomatásnak, igen, ellentállás az elnyomatásnak, ez a legszentebb kötelesség; mert van-e borzasztóbb elnyomatás, mint az, ha nincs kenyér? Nem, bizonyára nincs . . . Csatlakozzatok tehát hozzánk, s a *dolog menni fog*; * ide vágóbb szavakkal, mint e hazafias énekkel, nem fejezhetjük be kérvényünket. ** E kérvény, puszkával felfegyverzett emberek által alkotott kör közepén, egy dobon iratott; — ily kíséret mellett parancs számba megy az. — S az emberek ezt tudják, és néha, saját önkényükből, nem csupán a jogot, de még a címet is bitorolják maguknak. Loir-et-Cherben egy négy-ötezer emberből álló banda a »souverain hatalom« nevet veszi

* Az eredetiben e sorok vannak *ça ira, ça ira*; t. i. egy forradalmi dalnak, melyet a nadrágtalan csöcselék pusztításai között énekelt, minden szaka e sorokkal kezdődik:

Ah ça ira, ça ira, ça ira!
Les aristocrates à la lanterne!

(Ah, majd megy a dolog, majd megy a dolog, majd megy a dolog! A lámpaoszlopra az aristocratákkal!) — *Fordító jegyzete.*

** Lásd: *Archives nationales*. F° 3268 és 3269 szám alatt több helyen. Pétition des citoyens de Montfort-l'Amaury, Saint-Léger, Gros-Rouvre, Gelin, Laqueure, Méré, aux citoyens municipaux de Rambouillet.

fel.* Egyik vásárról a másikra mennek, Saint-Calaisbe, Moutdoubleauba, Bloisba, Vendômebe, hogy az élelmi szerek árát megállapítsák, csapataik a hógörgeteghez hasonlóan növekednek, s fenyegetnek »mindenkit, kinek nincs hasonló bátorsága, hogy felgyűjtják bútorait és egyéb javait.« — Ezen társadalmi felbomlásban, a lázadások valóságos rákfenét képeznek, melynél a beteg részek az egészségeseket fertőztetik meg: csoportosulások mindenütt keletkeznek, és pedig folytonosan, egyik a másik után, kisebbek, nagyobbak, hasonlóan a mindenütt elterjedő és újra kitörő kelésekhez, melyek végre egymásba folynak, és fájdalmat okozva érintik egymást. A városok falvak, és a falvak városok ellen támadnak fel. Egyrésztől, minden földműves, ki gabonát visz a vásárra, otthon aristokratának tartatik, és falusi polgártársai borzalommal tekintenek rá.^{**} Másrészt ismét, a városi nemzetőrök elszélednek a vidéken, és portyáztatnak, hogy éhen ne haljanak.^{***} Falun el van fogadva azon elv, hogy minden

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3230. Lettre d'un administrateur du district de Vendôme, avec délibération de la commune de Vendôme, 24 novembre 1792.

^{**} Lásd: *U. o.* F^o 3255. Lettre des administrateurs du département de Seine-Inférieure, 23 octobre 1792. — Lettres du comité spécial de Rouen, 22 et 23 octobre, 1792. Ebben mondatik: »Úgy látszik, hogy minél inkább ösztönöztetnek a földművesek buzgalomra és hazafiságra, annál makacsabbul kerülik az árúcsarnokot, melyek mindig teljesen üresek.«

^{***} Lásd: *U. o.* F^o 3265. Lettre de David, cultivateur, 10 octobre 1792. — Lettre des administrateurs du département, 13 octobre 1792, etc. — Lettre du ministre à la Convention, 4 novembre (nyomtatásban). — Proclamation du Conseil exécutif provisoire, 31 octobre 1792. (A kétszáznegyven font súlyú gabonának köble délen 60 frankon, északon 30 frankon árultatik.)

községnek joga van magát elszigetelni. A városokban pedig azon elv, hogy minden városnak joga van a falvak által láttatni el magát élelmi szerekkel. Minden község szűkölködői között azon elv uralkodik, hogy a község köteles ingyen vagy olesó áron adni nekik kenyeret. E miatt azonban csak úgy hullanak a kövek, s elsülnek a fegyverek, mert egyik megye a másik, egyik kerület a másik ellen lép fel, el akarván vitatni egyik a másiktól az élelmi szereket, s az erősebbek veszik azután el azokat, vagy tartják meg. — Pedig csupán az északi részekről szóltam, hol a termés három év óta jó volt! Mellőztem a déli vidékeket, hol a két tengert összekötő csatornán megszűnt a közlekedés, hol az audei községi ügyészt meggyilkolják, mért egy szállítmány szabad elmenetelét lehetővé akarta tenni, hol a termés csak közép-szerű, hol a kenyér fontja sok helyen hat soubá kerül, hol, majd valamennyi megyében a gabona ára kétannyi mint északon.

Sajátságos és valamennyi közt a legtanúlságosabb látvány ez; mert ebben meglátszik az emberek alapját képező mag. Az ember visszaesett a természeti állapotba, mint a hajótöröttek, kik élelem nélkül egy tutajra menekültek; a szokások és észszerű eszmék vékony leple, melybe a polgárisúltság takarta őt, szét van szakgatva, és rongyokban repked körülötte; a vad ember meztelen karjai tűnnek elő, melyeket az megmozdít. Azoknak felhasználásában, és a maga kalauzolásában már csupán az az első időkből származó ösztön vezérli, szenvedő gyomrának fellázított ösztöne. Ezentúl benne és általa az állati szükséglet, valamennyi erőszakos és korlátolt, majd vérszomjas, majd furcsa szeszélyeinek özöne uralkodik.

Ostoba vagy félénk, s mindig hasonlóan a néger királyhoz, egyedüli politikai útja-módja majd a hóhéroskodás, vagy farsangi bohóczkodás. A Roland belügyminiszter által Lyonba küldött két biztos, néhány nap lefolyta alatt mindkettőnek tanúja lesz.* — Egyrészt, a parasztok, az országuton mindenkit megállítanak; a nép minden utazóban egy-egy menekülő aristocratát lát, s ez annál rosszabb azokra nézve, kik kezei közé esnek! Autun közeléből négy pap, a törvénynek engedelmeskedve a határra megy, »saját biztonságuk végett« börtönbe vettetnek; egy negyedóra múlva onnan előhozatnak, és daczára harminczkét lovas csendőr közbeléptének, meggyilkoltatnak. »Kocsijok még égett, midőn arra mentem, és hulláik attól nem messze heverték a földön. Kocsisuk még le volt tartóztatva, és hasztalan sürgettem szabadon bocsáttatását«, írja az egyik biztos. — Másrészt ismét, Lyonban, a hatalom három nap alatt az utczai rimák kezébe jut. »Ezek hatalmokban ejtették a központi klubbot; rendőrbiztosoknak tették meg öngagukat; ily minőségben aláírták a falragaszokat; meglátogatták a raktárakat«; a hústól és kenyértől kezdve »a finomabb és közönségesebb fajú őszi baraczkokig« meghatározták minden élelmi szernek az árát. »Kihirdették, hogy bárki ez ellen felszólalni merészelne, haza árulónak, a civillista hívének tekintetik, és mint ilyen üldöztetni fog«; mindezt a »női csendőrség biztosai« kijelentették, proclamálták és alkalmazták, pedig e lények a legaljasabb népsöpredéknek is legundokabb szemetjét képe-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3255. Lettres de Bonnemant, 11 septembre 1792; lettres de Laussel, 22 septembre 1792.

nek. A jóra való asszonyok és munkásnők nem vesznek részt e dolgokban, sem pedig »a napszámosnők, bármely osztályhoz tartozzanak is.« A közigazgatás e parodiájának egyedüli tényezői »nehány gaz nő, néhány kéjhölgy és azok néhány kitartója, voltak.« — A fékvesztett ösztönök dictatúrája ennyire megy; amott az országutakon a papok gyilkoltatnak le, itt, Franciaországnak második városában, a rimák kormányoznak.

III.

A kenyér hiányától való félelem csupán egy még általánosabb szenvedély élesen nyilvánuló külalakja; e másik szenvedély a birtoklási vágy, és azon akarat, melynél fogva az emberek nem hajlandók átengedni azt, a mível bírnak. A régi uralom alatt semmiféle más népies ösztön nem sértetett meg tartósabban, durvábban, általánosabban, mint ez; nincs egy sem, mely a kényszer következtében inkább forrongana, nincs egy sem, melynek visszatartására magasabb, szélesebb, és egészen kemény sziklákból készült védfalra volna szüksége. S ezért már kezdetben szétszakítja vagy előnti azon vékony és alacsony partokat, a laza és töredékes földsánczokat, melyek közé az alkotmányt azt beszorítani akarta. — Az első ár elsodorja az állam, a papság és a nemesség hitelét. A nép szemeiben ezek megszűntek; legalább azt hiszi, hogy nem kell velök törődnie. E tekintetben elhatározása meg van és szilárdul áll; az ő szemeiben ez a forradalom. Nincs több hitelezője, nem is akarja,

hogy legyen, nem fizeti egyiket sem, s legelőször is, nem fizeti az államot.

1790 július 14-ikén, a szövetekezési ünnepély napján, Issoudunben, Berry tartományban, a népség, ünnepélyesen összehivatván, eljött, hogy letegye azon szép esküt, melynek mindenkorra biztosítania kellett volna a köz békét, a társadalmi egyetértést, és a törvények iránti tiszteletet.« * Valószínűleg itt is mint máshol, megindító szertartásokra készültek; fehérbe öltözött leánykák jelentek meg, és művelt, érzékeny hivatalnokok készültek bölcsészeti beszédek tartására. De íme, azt veszik észre, hogy a piacon összegyűlt nép botokkal, kaszákkal és fejszékkel van felfegyverkezve, és hogy a nemzetőrség nem fogja őket ezek használatában gátolni; sőt ellenkezőleg, a nemzetőrség legnagyobb része a szőlőművesekből és oly emberekből áll, kiknek érdeke hogy a boradó eltörlőttessék, t. i. bodnárok, korcsmárosok, csaplárosok, dongakészítők, hordófuvarosok és egyéb ily fajtájú, durva, vidám ficzkókból, kik a társadalmi szerződést a maguk szájíze szerint magyarázzák. Azon számtalan rendelet, parancs

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, 28 juillet, 24 et 26 octobre 1790. — E hangulat sokáig fenmaradt. Az 1830-iki júliusi napok után Issoudunben a közvetett adók ellen nagy zendülés támadt; hét-nyolcezer szőlőműves felgyújtá a levéltárakat, az adóhivatalokat, s egy hivatalnokot az utczákon huzdoltak meg, és minden lámpaoszlop előtt ezt kiálták: »fel kell őt akasztani.« A lázadás elnyomására kiküldött tábornok csupán alkudozások után mehetett a városba; azon pillanatban pedig, midőn a városháza elé ért, egy a római külvárosból való ember nagy kertészkesével érinti nyakát e szavakkal: »Le az adóhivatalnokokkal, vagy nem ismerünk el semmit.«

és szép mondások, melyek vagy Párizsból érkeznek, vagy új tisztviselőik által kihirdettetnek, nem hoz az adóhivatalnak egy garast sem, minden palaczk bor után. Nem kell többé fogyasztási adó, ez a jelszó; a polgári esküt csupán ezen határozottan kikötött feltétel alatt fogadják el, és még az nap este, in effigie felakasztják két képviselőjüket, kik a nemzetgyűlésen »nem védelmezték meg érdekeiket.« Nehány hónappal utóbb, az adóhivatalnokok megvédelmezése czéljából összehívott egész nemzetőrségből, csupán a parancsnok és két tiszt jelenik meg. — Ha találkozik egy-egy készséges adófizető, nem engedik meg neki, hogy adóját megfizesse; ez elpártolás, majdnem árulás volna. Három hordó tartalma bejelentetvén, kövekkel kiütik azoknak fenekét, a bor egy részét megiszszák, a többit a kaszárnnyába viszik a katonák megvesztegetésére; Sauzayt, a Royal-Roussillon ezred parancsnokát, ki elég vakmerő volt néhány adóhivatalnokot megmenteni, fenyegetéssel illetik, gaz tettért kis híja, hogy fel nem akasztják őt magát is. A hatóság felszólíttatva, hogy lépjen közbe és alkalmazzon erőszakot, azt feleli, »hogy ily csekély dolog miatt nem érdemes a polgárok életét veszélyeztetni«; s a sorkatonasághoz tartozó csapat, mely a városházára rendeltetett, a nép parancsára, kénytelen levegőbe tartott fegyverekkel vonulni oda. Öt nappal utóbb bezúzzák a fogyasztási adóhivatal ablakait; a forrongás nem csillapul le, és Sauzay azt írja, hogy a város fékentartására egy ezred katona volna szükséges. — Saint-Amandban a zendülés teljes erővel tör ki, és csupán erőszakkal verhető le. Egy Berthéas nevű fogyasztási adóhivatalnokot Saint-Étienne-en-Forezben, különben is arról vádoltatva, hogy

gabonával uzsoráskodik, a nemzetőrség nem képes megvédeni.* Szokás szerint, hogy életét megmentsék, börtönbe viszik, és nagyobb biztonság okáért a tömeg azt követeli, hogy nyakára vaskarikát tegyenek, és azzal lánczolják a börtön falához. De a nép rögtön mást gondol, betöri az ajtót, kihurczolja őt és agyonüti. A földön elterülve fejét még mozdítja, és kezével homlokát érinti, ezt egy nő meglátván, nagy követ ragad, és szétzúzza koponyáját. — S ily események nem állanak elszigetelten. 1789 július és augusztus hónapjaiban, az ország majd minden városában felégetik a vámsorompókat; hasztalan rendeli el a nemzetgyűlés azok visszaállítását, a fogyasztási és községi adók fentartását, hiába magyarázza meg a népnek, hogy a közügyek vezetésére pénz kell, hiába hirdeti nagy páthosszal, hogy a nép terhein már is könnyített, a nép jobb szeret maga könnyíteni magán, rögtön és teljesen. Nem fizet több adót az élelmi szerekért sem az állam, sem a városok javára. »A bor és vágómarha után már nem fizetnek semmiféle behozatali adót, írja a saint-étiennei hatóság, és nincs elegendő hatalmunk azoknak behajtására.« — Cambrayben két egymásután következő felkelés folytán, a fogyasztási adóhivatal és a városi hatóság a sör fogyasztási adóját felényire leszállítani kénytelen.** De »a baj, mely kez-

* Lásd: *Archives nationales* F^o 3203. Lettre du directoire du Cher, 9 avril 1790. — *U. o.* F^o 3255. Lettre du 4 août 1790. — Jugement du présidial, 4 novembre 1790. — Lettre de la municipalité de Saint-Étienne, 5 août 1790.

** Lásd: *U. o.* F^o 3248. Lettre de M. Sénac de Meilhan, 10 avril 1740. — Lettre des grand bailles, 30 juin 1790.

detben csupán a tartomány egy sarkában mutatkozott, nem sokára tovább terjed«; a lillei, douaii és orchiesi fő tisztviselők írják: »most már alig van oly adóhivatalunk, mely ne volna kitéve a leggyalázatosabb bánásmódnak, és melynél az adó fizetése ne függne teljesen a nép kényétől.« Csupán azok fizetnek, kik azt önszántukból teszik, és »nagyobb fondorlattal nem is járhatnának már el, mint a hogy ezt teszik.« — S valóban, az adófizetők igen találekonyok önvédelmökben, és találhatnak érveket és furfangokat, hogy a fizetés alól kivonják magukat. Cambrayben arra hivatkoznak, hogy miután most a szabadalmazottak épen úgy fizetnek, mint a többiek, a kincstárnak elég gazdagnak kell lennie. ** Noyon, Ham és Chaunyban, s a szomszédos községekben, az egyesült mészárosok, koreszmárosok és csaplárosok megtagadják a fogyasztási adók fizetését, különféle megkülönböztetéseket tesznek a nemzetgyűlés azon külön rendeletében, mely őket a törvény megtartására kötelezi, s így egy másik külön rendeletre van szükség, mely ez új jogászokat felvilágosítsa. Lyonban még egyszerűbben járnak el; az ottani harminczkét szakosztály biztosokat nevez ki; ezek azután a községi adók ellen nyilatkoznak, és felhívják a hatóságot annak eltörlésére. S a hatóságnak engedelmessékednie kell, mert a nép ott van, és pedig dühöng. A nép azután, be sem várva a hatóság nyilatkozatát, tetteleg eltörölteknek jelenti ki ez adókat, a vámsorompókhoz megy, elüzi a fogyasztási adóhivatalnokokat, s azon nagy

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. VI. 403. Rapport de Chabroud sur l'insurrection de Lyon des 9 et 10 juillet 1790. — Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Décrets des 4 et 15 août 1790.

élelem-szállítmányok, melyek »sajátságos véletlen folytán« épen a kapuk előtt várják a bevitelt, díjtalanul hozatnak a városba. — A kincstár az adófizetők ezen általános rosszakarata, ezen becsempészések, a furfang ezen eszközei ellen úgy segít magán a mint tud, helyreállítja a ledöntött sánczokat, betömeti a szakadásokat, és az adószedés újra megkezdődik. De hogyan lehetne az szabályszerű és tökéletes az oly államban, melynek törvényszékei nem merik elítélni a bűnösöket, melyben a nyilvános hatalmak nem merik gyámolítani a törvényszékeket, melyben a nép kegye, a törvényszékek és a nyilvános hatalmak ellenében pártfogásába veszi azokat, kikről be van bizonyítva, hogy rablók, s a leggonoszabb csavargók? *

— Párizsban, hol nyolcz hónapig tartó büntetlenség után megindult a per azok ellen, kik 1789 augusztus 13-ikán felégették a vámsorompókat, a választási hivatalnokok »tekintetbe véve, hogy gyülekezeteik igen zajosak lettek, hogy a nép tódulása nyugtalanítónak kezd lenni, hogy oly fenyegetések hallatszottak, melyek komoly természetű aggodalmakra adnak okot«, kénytelenek a további lépéseket megszüntetni, s erről a nemzetgyűlésnek jelentést

* Lásd: *Archives nationales*. F^r 3255. Lettre du ministre, 2 juillet 1790, au directoire de Rhône-et-Loire. »A királynak tudomása van arról, hogy az önök megyéjének területén, és különösen a saint-étiennei és montbrisoni kerületekben, a féktelenség elérte tetőpontját, hogy a bírák nem merik a vétkeket üldözni, hogy több helyen maguk a tisztviselők állanak a rendetlenség élén, s hogy máshol, a nemzetőrség nem engedelmeskedik a hozzá intézett megkereséseknek.« — Lettre du 5 septembre 1790. »Thisy mezővárosban rablók támadták meg a különböző gyapotszövő gyárakat, azokat részben lerontották, s miután az árucikkeket elrabolták, azokat nyilvánosan eladták.«

tenni; ez pedig, tekintetbe véve, hogy, »ha a gazok üldözése Párizsra nézve helybenhagyatik, helyben kell azt hagyni az egész országra nézve«, elhatározza, »hogy a Törvény szobra fátyoloztassék le.« *

De a nemzetgyűlés a törvény szobrára nem csupán fátyolt vet, hanem a nép akaratának szeszélyeihez képest azt hol összerombolja, hol ismét felállítja vagy megcsontkítja; s valamennyi rendelete a követelt adókat illetőleg, kicsikartatik tőle. — A sóadó ellen már kezdettől fogva borzasztó volt a lázadás; Anjouban hatvanezer ember szövetkezett annak megszüntetésére, és a hatóság kénytelen volt a só árát tizenhat souról hatra szállítani. ** De a nép ezzel nincs megelégedve; annyit szenvedett már ezen egyedáruság által, hogy annak maradványát sem akarja eltűrni, és mindig a csempészek részére áll az adóhivatalnokok ellenében. — 1790 január havában, Béziersben, a tömeg harminczkét hivatalnokot, kik egy felgyverkezett csempész csapattól egy szállítmány csempészett sót vettek el, a városházáig üldöz; a tanácsnokok nem akarják őt védeni és maguk is menekülnek; a katonaság oltalmazza ugyan őket, de sikertelenül. Ötöt közölök a tömeg megkínozt, borzasztó módon megcsontkít, és azután felakaszt. *** — 1790 márcziusában Necker ki-

* Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. VI. 345. Rapport de M. Muguet, 1-er juillet 1790.

** Lásd: *Procès-verbaux de l'Assemblée nationale* (az 1789 október 24-iki ülésről.) — *Décret* du 27 septembre 1789, applicable le 1-er octobre. Más kedvezmények 1790 január 1-én lépnek életbe.

*** Lásd: *Mercur de France* 1790 február 27-ikéről. Mémoire du garde des sceaux, 16 janvier.

jelenti, hogy az utolsó negyedévben behajtott összegek szerint a sóadó terén a hiány havonként meghaladja a négy milliót, azaz az előbbi rendes bevétel négy ötödét teszi, s a dohány-egyedáruságot sem tartják ennél nagyobb tiszteletben.* — Toursban a polgári milícia megtagadja a hivatalnokoktól a szükséges fegyveres támogatást, »nyíltan pártfogolja a csempészetet«, »s a csempésztett dohányt nyilvánosan árulják a vásáron, a hatóság szemeláttára, mely nem meri azt eltiltani.«** — Ennek következtében valamennyi közvetett adó egyszerre indul csökkenésnek.*** 1789 május 1-étől 1790 május 1-éig az adóbérletektől 150 millió helyett csupán 127 foly be; az

* Lásd: *Mercure de France*. 1790. Observations de M. Necker sur le rapport fait par le comité des finances, dans la séance du 12 mars 1790.

** Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, 24 avril, 4 et 6 mai 1790. »Nagyon lehet félni, hogy a dohányegyedáruság sorsa ugyanaz lesz mint a sóé.«

*** Lásd: *Mercure de France* 1790 július 31-ikéről (a július 10-iki ülésről). Lambert, pénzügyi főellenőr, a nemzetgyűlésnek jelentést tesz »azon akadályokról, melyeket a folytonos felkelések, rablógarázdálkodások, a fejetlen szabadság elvei, Franciaország egyik végétől a másikig, az adóbehajtás elé vetnek. Emitt arról akarják a népet meggyőzni, hogy, ha szilárdan visszautasítja valamely oly adónak megfizetését, mely jogaival ellentétben áll, az által annak megszüntetését fogja elérni. Másutt a csempészetet egész nyíltan erőszakoskodással üzik; a nép védelmezi azt, a nemzetőrök pedig nem akarnak a nemzet ellen fellépni. Ismét más helyeken a katonaság és a vámsorompók őrei között gyűlölséget és egyenlenséget támasztanak; ez utóbbiak agyonkínóztatnak, a vámhivatalok felgyűjtatnak, kiraboltatnak, s a börtönök erőszakkal feltöretnek.« — *U. o.* Mémoire à l'Assemblée nationale, par M. Necker, 21 juillet 1790.

összekapcsolt fogyasztási- és italadók 51 millió helyett csupán 31-et hoznak be. Azon források, melyek eddig a kincstárt megtöltötték, a nép ellentállása következtében mindinkább bedugúlnak, s a nemzetgyűlés, a nép nyomásának engedve, végre teljesen elzárja azokat. 1790 márcziusban a nemzetgyűlés megszünteti a sóadót, a kereskedelmi cikkek behozatalára kivetett vámokat, a bőrre, olajra, keményítőre és vasra kiszabott adókat.* 1791 február és márczius hónapjaiban eltörli az egész ország területén levő valamennyi város és mezővárosra nézve a községi adót és behozatali vámot, valamennyi fogyasztási, vagy azzal összeköttetésben levő adót, különösen pedig azon illetékeket, melyek az italok gyártására, eladására vagy forgalmára nehezednek. — Végre is a nép győz tehát, és 1791 május 1-én, a mely napon e rendelet hatályba lép, a párizsi nemzetőrség hazafias énekeket zengedezve jár körül. A Rokkantak-palotájának és a Pont-Neufnek ágyúi megszólalnak, mintha csak győzelmet akarnának hirdetni. Este kivilágítás, egész éjjel pedig isznak az emberek, általános a dőzsölés. A sörnek kansóját már csak három souval, a bor pintjét** 6 souval mérik, tehát fél áron, s ennél népszerűbb vívmány nem is képzelhető, mert mindenkinek meg van adva a lehetőség, hogy leigya magát.***

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Décrets des 21 et 22 mars 1790, applicables le 21 avril suivant. — U. o. Décrets des 19 février et 2 mars 1791, applicables le 1-er mai suivant.

** Pinte = 0.93 liter.

*** Lásd: De Goncourt. *La société française pendant la révolution*. 204. — Maxime Du Camp. *Paris, sa vie et ses organes*. VI. 11.

Most azonban arról kell gondoskodni, mikép töl-
tessenek be a megszüntetett fogyasztási adók által táma-
dott hézagok. 1790-ben Párizsban e czímen 35.910,859
livre folyt be, melyből 25.059,446 az állam, 10.851,413 a
város javára esett. Hogyan fizesse meg már most a vá-
ros, őrségét, a világítást, az utczák tisztán- és a kórházak
fentartását? Mit tegyen a többi ezerkétszáz város és me-
zőváros, melyek ugyanezen eljárás következtében, ugyan-
ily sorsra jutottak? Mit fog tenni az állam, mely az adó-
bérlet, a beviteli vámok és fogyasztási adó eltörlése által,
jövedelmének két ötödét egyszerre elveszíti? — 1790
márczius havában, midőn a nemzetgyűlés eltörölte a só-
és egyéb adókat, ezek helyébe 50 millió livret vetett ki
az egyenes adóra és a városok beviteli vámjára. Követ-
kezésképen, most, ez utóbbiak is eltöröltetvén, az új teher
egészen az *egyenes adóra* súlyosodik. S vajjon befolyt-e
ez, és be fog-e folyni? — Annyi bizonyos, hogy annyi
zendülés közepette nehéz a közvetett adót beszédni. De
azért ez kevésbbé lázítja fel az embereket, mert az állam
követeléseai az élelmi szerek árában befoglaltatnak, úgy,
hogy a kincstár a kereskedő keze mögé bújik. Az adó-
hivatalnok bemegy a kalmár boltjába, és előmutatja a
bélyegzett papírt, a kereskedő kötekedés nélkül megfizet,
mert tudja, hogy holnap vevőitől azt, még pedig búsásan
beveszi; s a közvetett adó beszédése megtörtént. Ha lesz
még nehézség vagy czivódás, ez a kereskedő és a vevő
közt lesz, ki megjelenik annak boltjában, apró bevásár-
lásainak megtételére; ez zúgolódik, de a drágaság ellen,
mert ezt érzi, és talán a kereskedő ellen is, mert pénzét
ez teszi zsebre, de nem boszúlja meg magát a kincstár
hivatalnokán, kit már nem lát, s ki el is tűnt. — Az

egyenes adóra nézve ellenben a látható és jelenlevő adóhivatalnok az, ki az ő ezüstpénzeit bezsebeli. Sőt ezen szabadalmazott tolvaj semmit sem ad neki cserébe, s így vesztesége gyümölcstelen; midőn a kalmár boltjából kijött, egy kanna bor, egy font só, vagy egyéb hasonló élelmi szerrel távozik; midőn pedig az adóhivatalból kijő, nincs egyebe egy nyomtatvány, egy darab befirkált papirosnál. — Most már úr a maga községében, választó vagy nemzetőr, vagy polgármester, egyedül neki áll hatalmában alkalmazni a katonaságot, és maga adóztatja meg magát. Kísértse csak meg valaki felszólítani, hogy rejtett kincsét, melyen egész szíve és lelke csügg, hogy azon agyagból készült fazekat kiássa, melybe, annyi év alatt, annyi nyomor és koplalás árán, megtakarított ezüstdarabjait egymásután elrejté a foglalók, a hivatalnokok, adótisztek, adószedők annyi üldözései közepette!

1789 május 1 étől 1790 május 1-éig az általános bevételek, mint: a földjövdelmi adó, ennek pótlékai, s a fej és huszadadók 161 millió helyett csupán 28 milliót jövdelmeznek; a rendekkel bíró tartományokban pedig a kincstár 28 millió helyett 6 milliót vesz be.* Azon hazafias hadiadó czimén, mely minden 400 livret meghaladó jövdelem után ennek negyed részére volt számítva, s az ezüst, ékszerek és vert arany, ezüst pénz után $2\frac{1}{2}\%$ -ra volt téve, az állam csupán 9.700,000 livret vesz be. A hazafias adományok czimén pedig, ide számítva a

* Lásd: *Compte des revenus et dépenses au 1-er mai 1790.* — *Mémoire de M. Necker, 21 juillet 1790.* — *Mémoires présentés par M. de Montesquiou, 9 septembre 1791.* — *Comptes rendus par le ministre Clavières, 5 octobre 1792, 1-er février 1793.* — *Rapport de Cambon, février 1793.*

képviselők ezüst csatjait is, mindössze csak 361,587 frank foly be; s minél behatóbban vizsgáljuk e számokat, annál csekélyebbnek tűnik fel a parasztok, kézművesek, s a régi, földadófizetésre kötelezettek részvétele. — És valóban azt tapasztaljuk, hogy 1789 október havától kezdve az egykori szabadalmazottak is adófizetésre köteleztetve, a legvagyonosabb, az általános eszméket leginkább befogó, a valóban hazafias osztályt ők képezik. Valószínű tehát, hogy azon 43 millióhoz, mely egyenes adók czímén befolyt, s a hazafias hadiadó összegéhez is, a legnagyobb részszel, talán két harmaddal, vagy három negyeddal ezek járultak. Ez esetet felvéve mondhatjuk, hogy a forradalom első évében, a földműves, az egykori adófizető, semmit vagy majdnem semmit sem fizetett. Például: a hazafias hadiadóra nézve a nemzetgyűlés azt határozta, hogy mindenki saját lelkiismerete szerint állapítsa meg a reá eső hányadot, de, hat hónap lefolyta után kitűnik, hogy az emberek lelkiismerete igen ruganyos, és így kénytelen ez adó elintézését a hatóságokra bízni. Ennek következtében arra, ki magát negyvennyolcz livrerrel adóztatta meg, százötven vettetett ki; egy másik földműves, ki hat livret ajánlott fel, száznak megfizetésére ítéltetett képesnek.* Valamely ezredben mindig ugyanazok, a válogatottak egy kis csoportja, az, mely bátran szemébe néz a halálrak. Az államban mindig a becsületes emberek egy kis csoportja az, mely az adószedőt megelőzi. Hatásos kényszerre van szükség, hogy az ezrednek azon katonái, kiknek nincs bátorságuk, erre ösz-

* Lásd: Boivin-Champeaux. *Notice historique sur la révolution dans le département de l'Eure.* 231.

tönöztesse, s az államban, hogy becsületességre bírassanak, kik nem bírnak ezzel. — Ezért azután a következő nyolcz hónap alatt, 1790 május 1-étől, 1791 január 1-éig a hazafias hadiadó czímén csupán 11 millió gyűlt be. Két évvel utóbb, 1793 február 1-én, azon negyven-ezer községi adójegyzékből, melyeknek az adót kivetni kellene, hétezer még nincs elkészítve; és azon 180 millió helyett, a mennyinek ezek szerint befolyjni kellett volna, csupán 107 millió fizettetik be. — Az állam bevételeinek minden ágában, az adófizetőnek vonakodása hasonló hiányokat és hátralékokat idéz elő.* 1790 június havában egy képviselő a szószekekről mondja, hogy »azon harmincz-hat millió adóból, melynek egy hónap alatt kellene befolynia, csupán kilencz millió fizettetik be.** 1791 novemberben, a költségvetés előadója azt mondja, hogy azon negyven-negyvennyolcz millióból, melynek egy hónap alatt kellene befizettetnie, csupán tizenegy és fél millió foly be.*** 1793 február 1-én, az 1789 és 1790-iki egyenes adókból még százhatvanhat millió van hátralékban. — Világosan látható, hogy a nép teljes erejével küzd a régi adók ellen, még azok ellen is, melyeket az alkotmányozó gyűlés helybenhagyott, és továbbra is fentartott, és csupán csak annyit lehet tőle megkapni, a mennyit erőszakkal lehet tőle elvenni.

* Lásd: *Mercure de France*. 1791 május 28-ikáról (a május 22-iki ülésről). — D'Allarde mondja beszédében: »Burgund 1790-ről még semmit sem fizetett.«

** Lásd: *Moniteur*, az 1790 június 1-ei ülésről Freteau beszédét.

*** Lásd: *Mercure de France*. 1791 november 26-ikáról, Lafont-Ladebat jelentését.

Vajjon nagyobb készséget fog-e mutatni az új adók megfizetésében? A nemzetgyűlés buzdítja erre, és megmagyarázza neki, hogy miután terhei nagy mértékben leszállítottak, és miután hazafiasnak kell lennie, képes is ezeket megfizetni, s kell is, hogy tegye. Képes pedig, mert megszűnván a tized, a hűbéri illetékek, a só-, fogyasztási és községi adó, most jólétben él. Kell is, hogy ezt tegye, mert az elfogadott adókra az államnak okvetlenül szüksége van, s ezek méltányosak, mindenkre ugyanának arányában, szigorú ellenőrzés mellett vettetnek ki, szedetnek be és használtatnak fel, csak a kijelölt célra, pazarlás nélkül, mit a pontos, világos, időnként kiadott és okmányokkal bebizonyított számadások bizonyítanak. Kétséget nem szenved, hogy 1791 január 1-étől kezdve — mely napon az új pénzügyi kormányzat kezdetét veszi — minden adófizető iparkodni fog jó polgárhoz illően megfizetni tartozását, az új földadót, mely száznegyven, s az ingó értékek után járó adót, mely hatvan millióra rúg, nem számítva a többieket, t. i. a bejelentési, ipar- és vámilletékeket, melyek mind önként, könnyedén és szabályosan fognak befolyjni.

Szerencsétlenségre azonban, mielőtt az adószedő behajthatná a két legfontosabb adónemet, azt ki kellene vetni, de a sokféle irka-firka, külsőség, felszólalás, a helyi ellentállás és tudatlanság következtében a művelet végtelen hosszúra nyúlik. Az 1791-re szóló földadót és az ingó értékek után járó adót a nemzetgyűlés csupán 1791 június havában veti ki a megyékre. A megyék ismét a kerületekre csupán ez év július, augusztus és szeptember hónapjaiban vetik ki azt. — A kerületek pedig a községekre, csupán 1791 október, novem-

ber és deczember hónapjaiban. S így, 1791 utolsó hónapjában a községek még nem osztották azt fel az egyes emberek között, a miből az következik, hogy ezen gyakorlat mellett, az egész 1791-ik év alatt az adófizető mit sem fizetett. — Végre 1792-ben mindenki megtudja a reá eső hányad mennyiségét. Egy egész kötetet kellene összeírnunk, ha el akarnók mondani, minő részrehajlással és furfangosságokkal vannak e hányadok megállapítva. Oka ennek az, hogy a kivetéssel megbízottak feladata veszélylyel jár, s hogy a hatóságok, melyeknek kötelességük minden egyesre, az őt megillető terhet kiróni, nem jól érzik magukat a község házában. A montbazoni hatósági tisztviselőket már 1790-ben halállal fenyegették, ha a jövedelmi adójegyzékek elkészítésével az ipart is meg mernék adóztatni, e miatt azután ezek éjnek idején Toursba menekültek.* Magában Toursban, a szomszédságból megjelenik három-négyszáz felkelő, kik magukkal vonszolva három mezőváros tisztviselőit, eljöttek, hogy a városi hatóság előtt kijelentsék, »miszerint az összes adó fejében nem szándékoznak többet fizetni negyvenöt sounál minden háztartás után. Már elmondottam, miképen »ölik és gyilkolják le a hatósági tisztviselőket« ugyanezen megyében 1792 ben, mert elég vakmerők kihirdetni az ingó értékek után járó adók jegyzékét.** Clugnacban, Creuse megyében, azon pillanatban, melyben a tollnok felolvasni kezdi az adójegyzéket, az asszonyok

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, 5 juin 1790 etc.

** Lásd: *U o. F.* 3226. Lettres de Chenantin, cultivateur 7 novembre 1792, et du procureur-syndic, 6 novembre

reá vetik magukat, kirántják kezeiből az adójegyzéket, »és ezer átok, szitok között széttépik azt«; a községi tanácsot is megtámadják, kétszáz ember kövekkel dobálja annak tagjait, ezek egyikét a földhöz vágják, haját leberetváltják, és gúnyolódások között vezetik körül a faluban.* — Midőn a kis adófizető ily módon védi magát, tanácsos őt kímélni. A falusi tanácsokban az adókiivetést a sógorság és komaság határozza meg. Az emberek mások rovására lerázzák magukról a terhet: a »földesurakat adóztatják meg; azt akarják, hogy az egész adót ők fizessék.« — Különösen túlságosan adóztatják meg a nemesembert, a régi földesurat, annyira, hogy némely helyen egész jövedelme nem elég adójának megfizetésére. Másrészt ismét sokan szegényeknek tettetik magukat, és a törvény rendeleteit meghamisítják vagy kijátszák. A legtöbb községben, a házak, épületek, műhelyek, csupán az általuk elfoglalt terület nagysága szerint, mint első osztályú talaj, adóztattnak meg, mi által az utánok fizetendő adó majdnem semmi.** És ily furfanggal nem csupán falukon éltek az emberek. »Megnevezhetnénk oly

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3269. Procès-verbal de la municipalité du Clugnac, 5 août 1792. — U. o. F^o 3202. Lettre du ministre de la justice, Duport, 3 janvier 1792. »A nyilvános hatalom teljes hiánya a montargisi kerületben, itt teljesen lehetetlenné teszi a kormány minden működését, és a törvény végrehajtását. A behajtandó hátralékok itt igen nagy összeget tesznek ki, a végrehajtás elrendelése veszedelmes, elintézése lehetetlen, részint mert a törvényszolgák félelemből ezt tenni nem merik, részint, mert az adófizetők, kikkel szemben nincs hatalmok, erőszakoskodnak.«

** Lásd: *Rapport au comité des finances par Ramel, 19 floréal an II*. (Az alkotmányozó gyűlés minden ház földóját, az általa képviselt bérletösszeg hatod részében állapítja meg.)

nyolcz-tízezer lélekből álló községeket, melyek e tekintetben oly egyértelműen cselekszenek, hogy nincs azokban ház, melynek adója ötven sounál magasabb volna. — Utolsó segédeszköz gyanánt szolgál az, hogy a községek, a mennyire csak lehet, elhalasztják az adójegyzékek elkészítését. 1792 január 30-ikán, a 40,911 adójegyzék közül, teljesen csupán 2560 van készen; 1792 október 5-ikén, 4800 községben az alapjegyzékek még egészen hiányoznak; s jegyezzük meg, hogy akkor az esztendőnek már három negyed része letelt. Ugyanekkor, több mint hatezer község még el sem kezdte az 1791-re szóló földjövédelmi adó, és tizenötezernél több még nem kezdte el az 1791-re szóló ingó értékek utánjáró adó behajtását; a kincstár és a megyék e két adó czímén eddig csak 152 milliót vettek be, marad tehát hátralékban 222 millió. 1793 február 1-én e czímeken még mindig 161 millió a hátralék, és azon 50 millióból, mely 1790-ben a só és egyéb megszüntetett adók pótlására kivettetett, csak két millió folyt be. Ugyanezen időben, az 1792-re kivetett 300 millió egyenes adóból alig fizettetett be négy millió. — Az adósok elve az, hogy csak akkor fizetnek, a mikor azt már el nem kerülhetik. Bárki legyen a hitelező, magán ember vagy az állam, azt hiszik, hogy a halasztással csak nyerni fognak. S ez elv igaz, és sikere bizonyítja azt. 1792 folytán a parasztság kezdi hátralékának egy részét megfizetni, *de, assignátákban*. 1792 január, február és márczius hónapjaiban azonban az assignáták értéke harmincznégy, negyven és negyvenhét, 1793 január, február és márczius hónapjaiban negyvenöt és ötven, 1793 május, június és július hónapjaiban ötvennégy, hatvan és hatvanhét százalékkal csökkenik. S így az állam régi kö-

vetelése elolvad mint a hó; a kik megtartották ezüst pénzöket, ötven százalékot, sőt ennél is többet nyernek. Sőt, minél tovább halasztják a fizetést, annál inkább csökkenik adósságuk, mert, a halasztás által fél áron szabadúlnak meg terheiktől.

E közben ráteszik kezöket a nagyon is gyenge hitelező rosszúl őrzött földbirtokára. — Mindig nehézséggel jár az, hogy ezen durva értelmiségű emberek, az államnak nevezett elvont, ruganyos, láthatatlan fogalmat, — különösen, midőn az mondatik nekik, hogy az állam minden, — valóságos személynek, törvényes birtokosnak tekintsék. Ők így gondolkoznak: a mi mindenkié, az minden egyesé is, és miután az erdőségek köz tulajdont képeznek, a legelső jött-mentnek is joga van azt használni. 1789 deczemberben a boulognei és vincennesi erdőben hatvan és több fejből álló bandák vágják a fát.* 1790 áprilisben, a saint-germaini erdőben »éjjel-nappal czirkáló őrzáratok mindenféle vétkeseket fogdosnak össze«; s ezeket a szomszédos nemzetőröknek és hatóságoknak adván át »majdnem rögtön ezután, a lopva levágott fával együtt szabadon bocsáttatnak.« »A népsöpredék szidalmazásai és folytonos fenyegetései« ellen nincs óvszer; egy nőkből álló csoport, egy régi franczia testőr által felbízattva, a kíséret daczára elrabol egy faszállítmányt, mely egy kórház számára koboztatott el, s az erdőben, rablóbandák lövöldöznek az őrzáratra. — Chantillyben

* Lásd: *Mercure de France*. 1798 deczember 12-ikéről. — *Archives nationales*. F^o 3268. Mémoire des officiers commandant le détachement de la garde nationale parisienne, en station à Conflans-Sainte-Honorine (1790 ápril). — Certificat des officiers municipaux de Poissy, 31 mars.

három vadásztiszt halálosan megsebesül; * tizennyolcz egymásután következő napon a két vadaskert elpusztítatik; minden vadat megölnek, Párizsba szállítanak és eladnak. — Chambordban a csendőrség hadnagya írásban nyilatkoztatja ki tehetetlenségét; az erdőket pusztítják, sőt fel is gyújtják; mostanában a vadorzók az urak; keresztültörik a falakat, és leeresztik a tavak vizét, hogy a halak szárazon maradjanak. ** — Claixben a Dauphinéban, az erdőbíróság egy tisztjét, ki a lakosság ellenében keresztülvitte, hogy a bérbe adott szigetekben a favágás megtiltassék, megragadnak, öt órán át kínozzák, s végre kövekkel agyonütik. *** Hasztalan helyezi a nemzetgyűlés az erdőségeket három rendeletben és szabályzatban a közigazgatási testületek védelme alá; † ezek nagyon félnek a kormányzásukra bizottaktól. A gyenge és távollevő központi hatalom, s az erős és jelenlevő nép között az utóbbinak javára döntenek. A Chantilly körül levő öt községi hatóság közül egyik sem akar a törvény védelmére fellepni, s a kerület és megye di-

* Lásd: *Mercure de France*. 1791 márczius 12 és 26-ról.

** Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Lettre du lieutenant de la maréchaussée de Blois, 22 avril 1790.

*** Lásd: *Mercure de France* 1790 július 24-ikéről. A gyilkosok közül ketten, azokhoz, kik az erdőbírószági tisztet meg akarták menteni, így szóltak: »Párizsban nagyban akasztanak. Nini, hiszen ti aristokraták vagytok. Majd fognak még rólunk is beszélni a párizsi hírlapok.« (Tanuk vallomása.)

† Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az erdők oltalmáról szóló rendeleteket és kiáltványokat, 1789 november 3 és december 11-ikéről, 1790 októberéről, s 1791 január 29-ikéről.

rectóriuma még helybenhagyja tétlenségöket. — Hasonlóképen történik ez Toulouseban, hol világos nappal, fegyveres kezekkel pusztítják el a gyönyörű larrameti erdőséget, a pazarló népsöpredék sem a fákból sem a cserjékből nem hágy fenn egyebet »nehány elszórt fánál és különféle magasságban levágott fatörzsek maradványainál«, s a toulousei és tournefeuillei hatóság megtagad minden segélynyújtást a gazság ellen. * Más tartományokban, például Elsassban a dolog még rosszabbul áll, »mert egész hatóságok, a polgármesterrel élőkön, kivágatják a gondviselésökre bízott erdőket, és a fát elhordatják maguknak.« ** — Ha valamely törvényszék alkalmazni akarja a törvényt, ez sikertelen marad, saját veszedelmére teszi, s annak teszi ki magát, hogy nem hozhat ítéletet, vagy kényszerítik a kimondott ítélet visszavonására. Párizsban nem mondhatták ki a fogyasztási adóhivatalok felgyújtása miatt elkészített ítéletet. Montargisban maguk a bírák kénytelenek megváltoztatni a nemzeti erdők megrablóira kimondott ítéletet. Ugyanis, azon pillanatban, midőn a törvényszék kimondá a lopott fának és elrablott marháknak elkobzását, a düh kiáltásai hangzottak fel ellene; a körülállók szidalmazták a bírakat; az elítéltek pedig hangosan kinyilatkoztatták, hogy erőszakkal fogják visszavenni taligáikat, melyeken a lopott fa volt, és marháikat. Erre azután »a bírák visszavonólnak a tanácskozási terembe, és nem sokára ismét megjelenvén ülőhe-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3219. Lettre du bailli de Virieu, 26 janvier 1792.

** Lásd: *Mercure de France*. 1791 december 3-ikáról. Lettre de Sarrelouis, du 15 novembre 1791.

lyeiken, megsemmisítik mindazon intézkedéseiket, melyek az elkobzásra vonatkoznak.« *

Bármily nevetséges és erőszakoskodó is ezen igazságszolgáltatás, mégis, még mindig némi véd fala a jognak. Mihelyt ez is elbukik a kormány nyal együtt, minden prédává lesz; megszűnik a nyilvános tulajdon. — 1792 augusztus 10-ikétől kezdve minden község és magán ember eltulajdonítja magának a köz vagyonból azt, a mit magáénak vall, vagy a termékeket, vagy a talajt. Az ily rablók még annyira mennek, hogy azt állítják, miszerint, a kormány el nem nyomván őket, felhatalmazza, hogy így cselekedjenek. »Még az újonnan ültetett fácskákat is elpusztították.« Egy Fontainebleau melletti falu felosztá maga közt és feltörte a magas erdő egy részét. Rambouilletben augusztus 10-ikétől kezdve október végeig »az okozott kár felülhalad 100,000 tallért«, s a falusi izgatók fenyegetésekkel követelik, hogy az erdőség a lakosok között felosztassék. ** »A pusztítás mindenütt óriási«, hónapokon át üzik azt, és oly mérvű lesz, hogy a köz jövedelmek e forrása, hosszú időre kiapad. ** — A községi birtokot sem tartják nagyobb tiszteletben, mint a nemzetit. Minden községben vannak vakmerő és szegény emberek, s e falusi lakosság, mintha szabadalma volna reá, kiaknázza és felhasználja a köz javakat. De nem elégedvén meg azok használatával, tulajdonul is akarják bírni,

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3223. Lettre des officiers municipaux de Montargis, 8 janvier 1792.

** Lásd: *U. o.* F^o 3268. Lettre du directeur des domaines nationaux à Rambouillet, 31 octobre 1792.

*** Lásd: *Compte rendu du ministre Clavières*, 1-er février 1793.

és négy nappal a király bukása után, a törvényhozó gyűlés, az általános zavarban elvesztvén lába alól a talajt, szabadságot ad a szűkölködőknek, hogy a telektörvényt végrehajtsák.* Ezentúl már elég lesz az, ha valamely községben, a mindkét nemű lakosok, szolgálok, kézművesek, pásztorok, gazdasági vagy istálló körüli cselédek, sőt még koldusok is kívánják a községi birtok felosztását.** Az egész községi birtok, kivéve a köz épületeket és erdőket, annyi egyenlő részre fog osztatni, a hány fej van; a részek sorsolás útján fognak kiosztatni, s minden egyes ember birtokba veszi a maga részét. S e művelet végre is hajtatik, mert »a leginségesebbeknek is nagyon kedvökre van.« A arcis-sur-aubei kerület kilenczven községe között csak tizenkét olyan találkozott, melyben a szavazók több mint két harmad részének volt annyi esze, hogy a felosztás ellen nyilatkozzék.*** A község megszűnik független birtokos lenni; így tehát most már nincs tartalékja. Ha szükségben lesz, adót kellendő

* Lásd: Duvergier. *Collection des lois et décrets*. Az 1792 augusztus 14, és 1793 június 10-iki rendeletet. — *Archives nationales*. Missions des représentants. D. §. 1. (Délibération du district de Troyes, 2 ventôse an III.)

** Thuneliërsben a telkek kisorsolása a II. év fructidorjának 10-ik napján történt, és egy Billy nevű igen befolyásos hatósági tisztviselő — ki »társainak lelke volt« — szolgálójának tiszteletere, újra kezdték azt.

*** Lásd: *Archives nationales*. Missions des représentants. (Précis des opérations du district d'Arcis-sur-Aube, au 30 pluviôse an III.) »A községek két harmad része bír ilyen javakkal. A legnagyobb rész megszavazta és végrehajtotta e felosztást, vagy épen most foglalkozik vele.«

kivetnie saját magára, s ha képes lesz reá, behajthatja a pótagókat. Jövendő bevételei most az új birtokos jól elzárt tárczájában vannak. — A magánérdekek rövidlátósága tehát e tekintetben is győzedelmeskedett. Mindig a közérdek az, mely elbukik, legyen bár nemzeti vagy községi, s mindannyiszor a szűkölködő kisebbség bitortásai következtében bukik el, majd ismét a nyilvános hatalom gyengése folytán, mely nem mer neki ellentállani, majd ismét a nyilvános hatalom bűnrészessége folytán, mely megengedi, hogy a kisebbség a többség jogait gyakorolja.

IV.

Midőn a nyilvános hatalom nem képes a köz tulajdont megoltalmazni, nem képes megoltalmazni a magán tulajdont sem; mert az egyiket és a másikat ugyanazon vágyak és szükségletek támadják meg. Akár az államnak, akár magán embernek tartozzék valaki, mindig ugyanazon kísértés szállja meg, hogy ne fizessen hitelezőjének. Mindkét esetben elég valamely ürügyet találni az adósság eltagadására, s ezen ürügy megtalálásában, a jobbágy bírvágya az adófizető önzésével felér. »Miután a hűbéri uralom megszűnt, szükségképen megszűnt minden a mi vele jár, s így a földbirtokosoknak nincs többé követelésök. Ha a nemzetgyűlés amott Párizsban, a régi intézményekből egyet-mást fentartott, ezt vigyázatlanságból vagy romlottságból tette; nem sokára meg fogjuk tudni, hogy valamennyit eltörölte. Addig is rázzuk le

azokat mi magunk, és égezzük el azok jogcímeit.« Így beszélnek az emberek.

Ez okoskodás folytán a pórlázadások újra kezdődnek; vagy jobban mondva ezek általánosok és folyton tartanak. Mint valamely testben, melyben az élő anyag utolsó maradványai valamely a szervezetben levő zavar következtében megromlanak, az egészségeseknek látszó testrészekben fedeztetnek fel a bajok; a hol még nem nyilatkoznak, közel állanak ehhez; a folytonos aggályoskodás, a rosszullét mélyen fekvő érzése, a lappangó láz mind megannyi előjelek. Emitt az adós nem fizet, és hitelezője nem meri üldözni. Amott elszigetelt robbanások mutatkoznak; Auxonban, egy, az 1789-iki nagy pórlázadás alkalmával megkímélt helyen, elpusztítják az erdőket, s a földművesek feldühödve azon, hogy az erdőkerülők őket feljelentették, a kastély ellen mennek, melyben csupán egy öreg embert és egy gyermeket találnak; eljött az egész falu, férfiak és nők; az eltorlaszolt kaput fejszecsapásokkal beverik, és lövésekkel fogadják a segítségre jött szomszédokat.* — Más helyeken, mint pl. a Saint-Étienne és Montbrison kerületekben, »büntetlenül szaggatják ki a földbirtokosok tulajdonát képező fákat, ledöntik a kerítést és támaszt képező falakat; s ha valaki ez ellen felszólalni merészel, azzal fenyegetik, hogy megölik, és házat is lerombolják.« Párizs közelében, Montargis, Ne-

* Lásd: *Mercur de France*. 1790 január 7-ikéről. Chateau d'Auxon dans la Haute-Saône. — *Archives nationales*. F' 3255. Lettre du ministre au directeur de Rhône et-Loire, 2 juillet 1790. — *Mercur de France* 1790 július 17-ikéről. Rapport de M. de Broglie, 13 juillet, et décret des 13–18 juillet. — *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, 21 juillet 1790

mours és Fontaineblau körül számtalan község megtagadja a tizedek és a seprőpénz kifizetését, melyeket a nemzetgyűlés másodszor szentesített; bitófákat állítanak fel, és fenyegetődznek, hogy azok beszédőit felakasztják, és Tonnerre környékén az összecsoportosult jobbágyiadóval tartozók, lőnek a csendőrségre, mely a hűbérilleték védelmezésére jött. — Amiens közelében, Mire grófnét, davencourti birtokán felkeresi a falu előljárósága, és felszólítja, hogy mondjon le a seprőpénzről és harmadról. Ő azonban ellentáll; de a kérelmezők sem tángitanak. A grófné még mindig nem enged; s ekkor figyelmeztetik, »hogy baj lesz.« És valóban, két hatósági tisztviselő meghúzatja a vészharangot, s a falu egész lakossága fegyveresen sereglik oda. Egy inasnak karját széttöri a golyó, a grófnét és gyermekeit három órán át veréssel és szidalmakkal halmozzák el; kényszerítik egy okmány aláírására, melyet még elolvasni sem engednek neki; s midőn egy feléje intézett kardcsapást akar félrelökni, az karját könyökétől kezéig végig hasítja: a kastélyt kifosztják, s a grófnő csupán néhány cselédje önfeláldozásának köszönheti menekülését.* — Ugyanakkor a robbanások egész tartományokra terjednek; egyik lázadás, mondhatni időköz nélkül követi a másikat, s a láz oly részeken is kiüt, a melyekről már azt lehetett hinni, hogy meggyógyultak, míg végre ezen egymásba folyó kelések a társadalmi test felületén egyetlen óriási sebet képeznek.

1789 deczember vége felé Bretagneban, az eddig

** Lásd: *Mercure de France*. 1790 márczius 19. Lettre d'Amiens, 28 février. (Mallet-Dupan a *Mercure*-ben csakis aláírt és megbízható leveleket közölt.)

ideiglenes forrongás heveny állapotba megy át. Mint rendesen, a nép képzelődése itt is összeesküvésről ábrándozik, s mint a nép mondja, ő csak azért támadt, hogy védelmezze magát. Azon hír terjed, hogy Goyon úr, Lamballe mellett, kastélyában számos nemes embert és hatszáz katonát gyűjt össze. Lamballe polgármestere és nemzetőrsége e hír hallattára rögtön ott teremnek fegyveres erővel; de mindent békés nyugalomban találnak; a házi gazdánál csupán két-három barátja volt, s az egész kastélyban csak négy vadászfegyver.* — De a lökés meg van adva, és január 15-ikén a pontivy-i nagy szövetkezés felizgatá a kedélyeket. Az emberek ittak, énekeltek, lármáztak, megünnepelték az új rendeletek kibocsátását, felfegyverzett parasztok előtt, kik tulajdonképen nem is értenek francziául, s még kevésbé értik a jogi kifejezéseket, és kik, visszatérve, a maguk alsó-bretagnei nyelvén okoskodnak, és sajátságos módon fejtegetik a törvényt. »Az ő felfogásuk szerint a nemzetgyűlés minden rendelete *elfogatási parancs*«; miután pedig a nemzetgyűlés legfőbb rendeletei a nemesség ellen intézvék, ezek mindmegannyi elfogatási parancsok. — Nehány nappal utóbb január vége felé és egész februárban, ápril haváig, nagy zajjal viszik végbe erőszakoskodásaikat, a falusiak és csavargók csoportjai, Nantes, Auray, Redon, Dinan, Plörmel, Rennes, Guingamp és egyéb váro-

* Lásd: *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thiard; lettres du chevalier de Bévy, 26 décembre 1789, et autres, jusqu'au 5 avril 1790. — *Moniteur*. 1790 február 9-iki ülés. — *Mercur de France* 1790 február 6, és márczius 6-ikáról. (Itt a kastélyok jegyzéke is látható.)

sok körül. »A falusiak, írja a nantesi polgármester, mindenfelé azt gondolják, hogy, ha felégetik az okmányokat, ez által megszabadúlnak fizetendő illetékeiktől; s ezen meggyőződésben, még a legjobbak is hozzájuk járulnak« vagy engedik a dolgot történni, s a kihágások óriási mérveket öltenek, mert sokat »a személyes boszú vezet, és mindannyian bortól ittasak.« * — Beuvresben, »az uradalom parasztjai és jobbágysai, miután elégették az okmányokat, elhelyezkednek a kastélyban, és fenyegetőznek, hogy azt felgyújtják, ha még más okmányok is, melyekre nézve azt állítják, hogy elrejtettek előlök, ki nem adatnak.« Redon mellett a Szent Üdvözítőről nevezett apátságot hamuvá égetik. ** Magát Redont is fenyegetik, Plörmelt majdnem ostrom alá veszik. Egy hónap lefolyása alatt harminczkilencz kastély támadtatott meg, huszonötben az okmányok elégettettek, és tizenkettőben a tulajdonosok kénytelenítették írásban lemondani jogaikról. Két kastélyt, midőn már a láng kezdé azokat nyaldosni, a nemzetőrség mentett meg. A bois-au-voyeri teljesen leégettetett; több pedig kiraboltatott. Továbbá »több mint tizenöt ügyész, jegyző, tollnok, úriszéki hivatalnok vagy kiraboltatott, vagy felgyújtással fenyegettetett«, s a tulajdonosok kénytelenek a városokba menekülni, mert a falun teljes lehetetlen reájok nézve a tartózkodás.

Ugyanez időben, más helyen, egy másik kelés pattanik fel. Ez Limoges déli részén, január elején mind-

* Lásd: *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thiard. — Lettres du maire de Nantes, 16 février 1790.

** Lásd: *U. o.* K. K. 1105. Lettre de la municipalité de Redon, 19 février 1790 stb.

inkább megdagad; innen a genyes gyuladás Quercybe, Felső-Languedocba, Périgordba, Rouerguebe terjed, és februárban Tullettől Montaubanig, Agentől Périgueux és Cahorsig, három megyében terjed el.* — Itt is, a mint ez rendesen történi szokott, a várakozás megtermi gyümölcsét. A nép, azon erős vágyakozásban, hogy legyen oly törvény, mely megszüntet minden hűbéri járandóságot, azt képzei, hogy e törvény már megvan, és azt hangoztatja, hogy a király és a nemzetgyűlés küldöttségeket szervezett, a májusfának felállítására, s a kastélyok megvilágosítására.« — Továbbá, mint ez történni szokott, a rablók, a foglalkozás nélküli emberek, a dühöngők élén járva, a maguk módja szerint vezetik a munkát. Mihelyt egy ily banda megalakúlt, az utakon, földeken, magányosan álló kunyhókban, megállítja a csendes falusiakat, és azokat, mihelyt összezsapásra kerül a dolog előtérbe állítja. — A kényszerhez azután a rettegtetést csatolják. Bitófákat állítanak fel mindazok számára, kik netalán az esetleges, vagy évenkénti járandóságokat megfizetnék, és quercyi községek, a szomszédos périgordiaikat azzal fenyegetik, hogy ha egy hét lefolyása alatt nem tennék ugyanazt, mit ők, vérbe és lángba borítanak mindent. — Megkondúl a vészharang, pereg a dob és »a szertartás« községről községre elvégeztetik. A plé-

* Lásd: *Mercure de France*. 1790 február 6 és 27-iki számaiban. Foucault beszédeit február 2 és 6-ikán. — A *Moniteur* ugyanazon napról szóló számaiban Grégoire jelentését február 9-ikéről, és Sallé de Chaux s Noailles beszédeit február 9-ikéről. — *Mémoire des députés de la ville de Tulle*, rédigé par l'abbé Morellet; (ez emlékirat nyolczvanhárom vidéki mezőváros és város határozatai és feliratai folytán készült).

bánostól erőszakkal elveszik a templom kulcsait, felégetik a padokat, s néhol a földesúr czímerével diszített deszka falburkolatot. Elmennek a földesúrhoz, lerántják kastélyáról a szélkakast, és kényszerítik, hogy a legszebb fát engedje át, diszítse tollakkal és szalagokkal, s nem felejtik el a három mértéket sem, melylyel gabona- vagy lisztjárandóságát behajtja. A májusfát azután felállítják a helység piaczn, a szélkakast, tollakat, és szalagokat tetejére tűzik, s a három mértéket és e feliratot illesztik reá: »A király és a nemzetgyűlés rendeletére a jobbágyi bér örökre megszűnt.« Ezek megtörténvén világos, hogy a földesúr, nem levén már szélkakasa, nem padja a templomban, nem mértékei a járandóságok behajtására, már nem hajthat be semmit. Ennek következményei ujjongó felkiáltások, mulatozások, tivornyák, ott helyben. A földesúrnak, plébánosnak, a gazdagnak, s bárkinek, ha képes, sarcot kell fizetnie, az emberek esznek, isznak, »a nép ki sem aluszsza ittasságát.« — S ez állapotban, fegyverei levén, azokat használja, és ha valaki ellentáll neki, gyűjtogat. Agénoisban Lameth úrnak egy kastélya, s Aiguillon úré is, Felső-Languedocban pedig Bournazelé, és Périgordban Baré, felgyújtatnak; Bartmagát agyonütik; hat más egyént Quercyben ölnek meg Montauban körül és Limogesben számtalan kastélyra puskákkal lödöznek; többeket kirabolnak. — Ezerkétszáz emberre menő bandák táboroznak, »valamennyi tulajdont meg akarnak támadni«; a jogtalanságokat akarják helyrehozni; »a harmincz év óta eldöntött perekben újra ítélnek, és ítéleteiket végre is hajtják.« — Ha valaki vét az új törvénykönyv ellen, megbüntettetik, az új souverain javára; így pl. Agénoisban, egy nemes ember, ki-

fizetvén a hűbértoka után járó tartozását, elveszik tőle a fizetést bizonyító nyugtatványt, és ugyanily összeg erejéig megbírságot; a bírság összegén pedig az illetőnek ablakai alatt lakomát csapnak, őt magát kinevetik és diadalkiáltásokban törnek ki.

Ezen durva bitorlók lázongó hangyabolyai ellen a még erélyes nemzetőrségi csapatok, számtalan helyhatóság, melyek még barátjai a rendnek, és sok, birtokain székelő nemesember fegyvert ragad. Néhány tetten kapott rabló rögtönbiróságilag elítéltetik, és az ítélet rajtok, példaadás okáért végre is hajtatik. A vidék összes lakosságára nézve a társadalmi veszély világos és sürgető, és ha ily merényletek büntetlenek maradnának, megszűnnék egész Francziaországban a birtokjog és törvény. A bordeauxi parlament üldözi is azokat; nyolczvanhárom mezőváros és város feliratokat ír alá, és a nemzetgyűléshez rendkívüli küldöttséget meneszt, mely által azt arra kéri, hogy a megkezdett perek folytattassanak, a letartóztatott vétkesek megbüntettessenek, és különösen, hogy a rögtönítélő fenytő törvényszékek fentartassanak. — A nemzetgyűlés azzal felel, hogy a legdurvább módon rendre utasítja a bordeauxi parlamentet, és megkezdi az egész igazságszolgáltatási rend felforgatását.* Egyidejűleg megparancsolja, hogy a bordeauxi rögtönítélő fenytő törvényszék által hozott valamennyi ítélet végrehajtása felfüggesztessék. Néhány hónappal utóbb kényszeríti a királyt annak kijelentésére, hogy a bretagnei

* Lásd a *Moniteur*-ben, az 1790 márczius 4-iki ülés leírását.

— Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1790 márczius 6, és augusztus 6—10-iki rendeleteket.

parasztlázadás ellen folyamatban levő perek meg nem történtenek tekintessenek, és hogy a lázadás elfogott fejei szabadon bocsáttassanak. A mit pedig a nyugtalanság elnyomására tesz, az mindössze abból áll, hogy a francia nemzethez, egy tizenkét lapból álló, irodalmi unalmasságokkal telt érzelgős buzdítást intéz, melyről az ember azt lehetné, hogy Florian írta Estellejei és Nemorinjei számára.* — Természetszerű következmény az, hogy a rőzse roszszúl eloltott lángja körül új tüzek gyulladnak ki. A Saintes-kerületben, Dupaty, bordeauxi parlamenti tanácsos, miután a szelíd rábeszélés minden fegyverét sikertelenül használta, hogy jobbágyait tartozásuk kifizetésére bírja, végre bepanaszolja a mulasztókat; erre azután a Saint-Thomas de Cosnac községbeliek, öt-hat más községbeliekkel egyesülve, felkerekednek, és Dupaty két kastélyát, a bois-roche-it, és saint-georges-des-agouts-it megtámadják, kirabolják, felgyújtják; a tulajdonos fia a reá irányzott puskagolyók záporában menekül. Ezután Martin jegyzőt és jószágigazgatót látogatják meg; bútorait és pénzét elrabolják; »leányán a legborzasztóbb bántalmakat követik el«; egy más csapat Cumont marquishoz megy, és a felgyújtatás fenyegetésével kényszeríti, hogy mondjon le minden hűbéri követeléseiről. A gyújtogatók élén a saint-thomasi hatósági tisztviselők állanak, a polgármester kivételével, ki elmenekült.** — Oka ennek,

* A felirat 1790 február 11-ikéről szól. Ez okmány, mely rendkívül komikus, maga is elég volna a forradalom egész történetének megismertetésére.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3203. Lettres du commissaire du roi, 30 avril et 9 mai 1790. — Lettre du duc de Maillé, 6 mai. — Procès-verbaux des administrateurs du département, 12 novembre 1790. — *Moniteur*. VI. 515.

hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés által életbe léptetett választási uralom kezdi gyümölcseit megteremni. »Majd mindenütt, írja a királyi biztos, kizárták a nagybirtokosokat, és a hivatalok oly egyének által töltettek be, kik a szenvedőleges választási jog feltételeit pontosan betöltik. S ebből keletkezik a kevésbbé gazdag emberekben ama vágy, hogy megkínózzák azokat, kik tekintélyes vagyonnal bírnak.« — Hat hónappal utóbb, ugyanezen megyében, az aujeani, migroni, varaisei nemzetőrsegek és helyhatóságok elhatározzák, hogy ezentúl sem tizedet, sem szántóföldi, sem seprőpénzt, sem egyéb fentartott hűbéri illetményeket nem fizetnek. Hasztalan semmisíti meg a megyei hatóság e faluk határozatait, hasztalan küld reájok biztosokat, csendőröket s egy törvényszolgát. A biztosokat elűzik, s a törvényszolgát és csendőröket lövésekkel fogadják; a kerület alelnökét, ki éppen útban van, hogy a megyei hatóságnak jelentését megtegye, feltartóztatják és kényszerítik a lemondásra. Aujeannal hét, s Migronnal tíz más község szövetkezik; Varaiseben meghúzzák a vészharangot, és négy mérföldnyi kerületben minden falu fellázad, s ezeröttszáz ember, puskával, kaszával, fejszével és vasvellával fegyverkezve jön segélyekre. Arról van szó, hogy a varaiseiek elfogott fő kolomposát Planche-t megszabadítsák, és Latierce-t, Varaise polgármesterét, kit arról gyanúsítanak, hogy Planche-t feljelenté, megbüntessék. Latiercet elhalmozzák ütlegekkel, »harmincz órán keresztül kínokkal faggatják«, ezután megindúlnak vele együtt Saint-Jean-d'Angélybe, és Planche szabadon bocsáttatását követelik. A helyhatóság, mely eleinte megtagadta kiadását, végre beleegyezik azon fel-

tétel alatt, hogy a lázadók cserében Latierce-t bocsássák szabadon. Erre azután Planche kibocsáttatik, és diadalkiáltásokkal fogadtatik. De Latierce-t nem adták ki; ellenkezőleg, egy egész óráig kínozzák, azután megölik, s a kerületi directórium, mely kevésbbé alázatos mint a helyhatóság, menekülni kénytelen. — Ily körjelek jelentősége felett nem lehet kételkedni, s van is Bretagneban ehhez hasonló, és ebből világos, hogy a kedélyek mindig készek a felkelés támogatására. A társadalmi fekély, a helyett, hogy kibocsátaná magából a kóranyagot, növekszik, és mindjobban megtelik; másod ízben is fel fog pattanni ugyanott, s a pórlázadás 1791-ben ép úgy mint 1790-ben egész Bretagneban és Limogesben elterjed.

Oka ennek az, hogy a földműves akarata egészen más természetű, mint a mienk; sokkal határozottabb és szívósabb. Ha egy eszme megfogamzik benne, homályos, mélyben való növekedés folytán születik meg agyában, mely ellen a szó és okoskodás hiába küzdenek; és ha egyszer megfogamzott, ott a maga tetszése, nem a mienk szerint gyarapszik, és semmiféle törvény, bírói végzés vagy közigazgatási intézkedés nem képes megváltoztatni azon gyümölcs természetét, melyet létrehoz. S e gyümölcs, melyet századok készítettek elő, azon érzés: hogy rendkívül kizsaroltatnak, s ebből következőleg az, hogy teljesen megszabadúlnak terheiktől. Miután mindenkinek, és pedig igen sokat fizettek, most már senkinek sem akarnak fizetni semmit, s ezen eszme, melyet hasztalan iparkodnak elnyomni, mindig újra és újra, ösztönszerűleg, felébred. — 1791 januáriusában, a bretagnei bandák újra megalakúlnak; oka, hogy a régi hűbértokok tu-

lajdonosai követelik a bérösszeg fizetését.* Először a szövetkezett községek megtagadják a gazdatiszteknek bármint fizetés teljesítését; azután a parasztokból lett nemzetőrök a kastélyokra törnek, hogy a földesurak felett erőszakoskodhassanak. Leggyakrabban a nemzetőrség parancsnoka, néha pedig a község ügyvédje mondja tollba a földesúrnak a lemondási okmányt; sőt, vagy a község, vagy egyesek javára szóló utalványokat iratnak vele alá. Szerintök ez visszatérítés és kártalanítás: miután a hűbéri illetékek mind eltöröltettek, köteles nekik visszaadni azt, a mit a múlt évben fizettek; s miután ők ott hagyták munkájokat, köteles őket »járásukért is díjazni.« — Két fő csapat, melynek egyike ezeröttszáz emberből áll, működik így Dinan és Saint Malo körül; nagyobb biztonság okáért a saint-tuali, bessoi, beaumanoiri, la-rivièrei, la-bellièrei, château-neufi, chenay-i, chausavoiri, tourdelini és chalongei kastélyokban elégetik az okmányokat; s mindezek felett, a château-neufi kastélyt még fel is gyújtják, de épen akkor érkeznek oda a katonák. — Kezdetben még a társadalmi rend némi csekély fogalma látszik agyukban működni; mielőtt a saint-tuali ügynöktől 2000 livret elvesznek, kényszerítik a polgármestert, hogy erre nekik írásban adjon engedélyt; Yvignacban, a lázadók vezetője, felszólíttatva, hogy bizonyítsa be azt, miszerint hatalma van így cselekedni, kijelenti »miszerint a néptömeg és a nemzet köz akarata hatal-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3225. Lettre du directoire d'Ille-et-Vilaine, 10 janvier 1791, és Lettre de Dinan, 29 janvier. — *Mercure de France*. 1791 ápril 2 és 16-ikáról. Lettres de Rennes, 20 mars, és Lettre de Redon, 12 mars.

mazta őt fel.«* — De, egy hónap letelte után, megveretve a katonák, felbőszülve az általuk osztogatott, és a nyert ütlegek, felizgatva a helyhatóságok gyengesége által, melynél fogva ezek a foglyokat szabadon bocsátják, a legrosszabb fajtájú rablókká válnak. Február 22 és 23-ika közötti éjjel, megtámadják a Malestroittól csupán három mérföldnyire fekvő villefranchei kastélyt; harminczkét álarczos gazember, kiknek vezetője a nemzetőrség egyenruháját viseli, betöri a kaput. A cselédeket megkötözik; az agg tulajdonos, de la Bourdonnaie, és hatvan éves neje ütlegekkel bántalmaztatnak, s ágyaikra köttetnek; azután tüzet raknak lábaikhoz, hogy azokat *megmelegítsék*. E közben az ezüst- és fehérneműek, kelmék, ékszerek, kétezer frank készpénz, sőt még az órák, csatok és gyűrűk is mind összeszedetnek, s minden zsákmány az istállóban előtalált tizenegy lóra tétetve, elszállíttatik. — Midőn a tulajdonról van szó, a gaztettek egyik neme a másikat idézi fel, s a jobbágy korlátolt bírvágya a rabló korlátlan rablási vágyában végződik.

E közben, a délnyugati tartományokban ugyanezen okok, ugyanezen okozatokat vonták maguk után, és midőn az ősz végére jár, midőn a termés már behordatott, s a földesurak megkövetelik járandóságukat pénzben vagy természetiekben, a földműves, hajthatatlan a maga rögeszméjében, újra megtagadja kötelességeinek teljesítését.**

* A jegyzőkönyv szavai.

** Lásd a *Moniteur*-ben az 1790 december 15-iki ülésről szóló jelentésben Lot-megye, december 7-iki feiratát. — A december 20-iki ülésről szóló jelentésben Foucault beszédét. — *Mercure de France*. 1790 december 18-ikáról. Lettre de Belves en Périgord. — *U. o.* 1791 január 22 és 29-ikéről. Lettre de M. de Clarac, 18 janvier

A földmives azt állítja, hogy, ha van törvény, mely ellene szól, ezt nem a nemzetgyűlés hozta, hanem az egykori földesurak csikarták ki, vagy csak ők maguk készítették, és így az semmis. Hirdessék ki bár azt a megyei és kerületi kormányzók, a lányszor csak akarják, ő nem törődik vele, s ha megjő az alkalom, majd módját ejti annak, hogy megbüntesse őket e miatt. A falusi nemzetőrök, kik úgy mint ő, jobbágyok, a helyett, hogy elnyomnák őt, még támogatják. Kezdet gyanánt, újra felállítja a májusfákat a felszabadulás, a bitófákat a fenyegetés jeléül. — A gourdoni kerületben, a csapatok és a csendőrség a parasztság leverésére kiküldetvén, ez rögtön meghúzza a vészharangot; a parasztság négy-ötezer emberből álló özöne, kaszákkal és puskákkal fegyverkezve, összesereglik a körülfekvő községekből; a száz katona, kik egy templomba vonultak vissza, egy napig tartó ostrom után megadja magát, és kényszerítettik megnevezni azon földbirtokosokat, kik a kerulettől segélyt kértek; ezek Hébray, Fontange urak, és mások. Mindezeknek házai földig lerontatnak, s a tulajdonosok menekülnek, hogy fel ne akasztassanak; a repairei és salviati kastélyok pedig felégettnek. Egy hét lefolyta alatt egész Quercy lángban áll, és harmincz kastély romboltatik le. — Egy falusi nemzetőrcsapat élén, Linard József, annak vezetője, Gourdonba nyomul, s a városházán befészkeli magát, »fegyvertársainak« nevében ír a megyéhez, és dicsekszik hazafiságával. Addig is azonban mint hódító parancsol, felnyittatja a börtönöket, és megigéri, hogy, ha a csendőrség és katonaság elbocsáttatnak, ő, és emberei rendben visszavonulnak. — De az ilyen lármás. a támadásra közfelkiáltással megválasztott vezérek tehe-

tetlenekké válnak, mihelyt ellentállásról van szó. Alig hogy Linard visszavonult, megkezdődik a vad dulakodás. »A hivatalnokok fejére díj tüzetik ki; az ő házaik romboltatnak le legelőször; valamennyi gazdag polgár háza prédára bocsáttatik; ugyanily sorban részesülnek azon kastélyok és mezei lakok, melyek némi jólétre mutatnak.« — Ezen terjedő pórháború ellenében, tizenöt nemes öszszegyül, Castelben, Escayrac úrnál.* és felhívást intéz minden jó polgárhoz, melyben azokat felszólítja, hogy a megtámadott birtokosok segélyére siessenek; de igen kevés birtokos tartózkodik falun, és minden egyes városnak szüksége van a saját embereire, hogy védelmezhesse magát. Escayrac is, néhány kisebb összecsapás után, cserbe hagyatva saját falujának hatósága által, sebesülten vonul meg Languedocban gróf Clarac tábornagy házában. De ennek kastélyát is körülveszik,** lövöldözik, ostrom alá fogják, és pedig a helység nemzetőrei. Clarac úr lejö és alkudozásba bocsátkozik velök; de lőnek reá. Erre ismét felmegy lakába, és pénzt szór ki az ablakon; a pénzt felszedik, s újra lőnek reá. A kastélyt felgyújtják; Escayrac öt puskalövés következtében meghal; Clarac és egy más valaki, egy boltozott pinczehelyiségbe menekül, de ott majd megfúlnak, és csak harmadnap reggelén találják meg őket a szomszéd helység nemzetőrei; ezek Toulouseba vezetik őket, hol börtönbe vettetnek, s a közvádló ellenök pert indít. Ugyanez időben a Montcuq melletti Bagut kastély is lerontatik; a Figeac melletti Espagnac-apátságot puskalövésekkel támadják meg;

* 1790 deczember 17-ikén.

** 1791 január 7-ikén.

az apátnőt kényszerítik a bevett bérösszegnek és azon négyezer franknak visszaadására, melyet a zárda húsz év előtt egy perben megnyert.

Ily eredmények után, magától érthető, hogy a lázadás terjed, s néhány hét vagy hónap múlva a három szomszédos megyében állandóvá lesz. — Creuseben hallal fenyegetik a bírákat, ha megparancsolnák a bérösszegek fizetését, és ugyanily sorssal fenyegetik a birtokosokat is, ha ezek bérletpénzeiket követelnék. * Több helyen, különösen a hegyek közt, a parasztok, »tekintetbe véve, hogy ők a nemzet, és hogy a papság birtokai nemzeti vagyon« azt akarják, hogy e birtokok a helyett, hogy eladatnának, közöttök osztassanak fel. ** La Souterraine ötven községe lázító leveleket kapott, melyekben meghivatnak, hogy fegyveresen jöjjenek a városba, »hogy ott erőszakkal, s ha kell saját vérök ontásával csikarják ki a földbirságról szóló valamennyi okmányt.« Nyolcz mérföldnyi kerületből, a vészharang hangjára felkelnek a parasztok, kiket kardbojtjokkal felruházott tisztviselőik vezetnek; többen vannak négyezernél, s egy nagy szekéren fegyvereket visznek magukkal; t. i. hogy újra átvizsgálják és megállapítsák a földtulajdoni viszonyait. *** — Dordogneban, oly emberek, kik magukat önhatalmúlag vetik fel bírák gyanánt, elbizakodottan avatkoznak a földbirtokos és felesei közé, épen

* Lásd: *Archives révolutionnaires du département de la Creuse* par Duval. Lettre des administrateurs du département, 31 mai 1791.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3209. Délibération du directoire du département, 12 mai 1791.

*** Lásd: *U. o.* F^o 3209. Procès-verbal de la municipalité de La Souterraine, 23 août 1791.

aratás idején, hogy meggátolják a földbirtokost a tized és kiviteli vám megkövetelésében, a felest annak beszolgáltatásában; minden ilyenféle megegyezés meg van tiltva, s bárki az új rendszer ellen cselekednék, tulajdonos vagy feles, felakasztatik.* E czélból Bergerac, Excideuil, Ribérac, Mucidan, Montignac és Périgueux kerületekben a falusi milícia a helyhatósági tisztviselők által vezettetve, községről-községre menve, kényszeríti a földbirtokosokat az írásbeli lemondásra, s e látogatásokat »mindig lopások, szidalmak és rossz bánásmód kísérik, melyek elől az illetők csupán teljes alávetés által menekülhetnek.« Sőt, »valamennyi adó megszüntetését és a földek felosztását« követelik. — Lehetetlen »a csak némileg gazdag földesuraknak falun megmaradniok; mindenfelől Périgueuxbe menekülnek, és ott, csapatokat alakítva, a csendőrséggel és a város nemzetőrségével bejárák a kerületeket, hogy a rendet helyreállítsák. De nincs mód, melylyel a földmívest arról lehetne meggyőzni, hogy ők a rendet akarják helyreállítani. A nép, azon megátalkodottságával, mely semmiféle akadály elől sem tér ki, s mely, mint az élő forrás végre is talál utat, melyen kitör, kijelenti, »hogy a csendőrök és nemzetőrök«, kik eljöttek, hogy reá nyomást gyakoroljanak, »álruhába öltözött papok és nemesek.« — Különben is, az új elméletek megfészkeltek magukat a nép legalsóbb rétegében, és mi sem könnyebb, mint ez elméletekből az adósságok

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3269. Arrêté du directoire du district de Ribérac, 5 août 1791, et réquisition du procureur-syndic, 4 août. Lettres du même directoire, 9 et 22 août. Lettres du procureur-syndic du département, 24 août et 11 septembre. Lettre du commissaire du roi 22 août.

megszüntetését, sőt magát a telektörvényt is levezetni. Ribéracban, melybe a szomszédos községek becsaptak, a lázadók szónoka, egy falusi szabó, kivonva zsebéből az alkotmány kátéját, vitatkozásba ereszkedik a községi ügyészszel, és bebizonyítja neki, miszerint a felkelők csupán az emberi jogokat gyakorolják. Első sorban is az áll e könyvben, hogy »a francziák egyenlők, és testvérek és így segíteni tartozik« egyik a másikat; »tehát, az uraknak, különösen ezen *inséges* esztendőben, meg kell osztaniok azt a mijök van.« Másod sorban meg van benne írva, hogy valamennyi »birtok a nemzeté«, és ezért »foglalta ez le az egyházi javakat«; de »a nemzetet az összes francziák képezik«, ebből azután világos a következtetés. Az említett szabó felfogása szerint, miután minden franczia magán ember birtoka valamennyi francziáé, neki, a szabónak igénye van legalább a reá eső hányadra. — E lejtőn gyorsan és messze mennek az emberek; mert minden csoport rögtön, s a maga módja szerint akar élvezni. Senki sem törődik a szomszédokkal, sem a következőkkel, még a közvetlen és physical következményekkel sem, s a bitorolt tulajdon számtalan helyen, maguknak a bitorlóknak kezében megy tönkre.

Az említett megyék harmadikában, t. i. Corrèzeben szemlélhetjük leginkább ezen önkényes rombolást.* Itt a földművesek nem csupán megtagadták a forradalom kez-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3204. Lettres du directoire du département, 2 juin 1791. 8 et 22 septembre; du ministre de la justice, 15 mai 1791; de M. de Lentilhac, 2 septembre; de M. Melon-Padon, commissaire du roi, 8 septembre. — *Mercure de France*, 1791 május 14-iki számában: Lettre d'un témoin M. de Loyac, 25 avril 1791.

dete óta a bérletek fizetését; nem csupán »vaskampókkal ellátott májusfákat állítottak fel, hogy azon majd felakasztják« a legelsőt, ki vagy követelni merészné a bérletet, vagy azt megfizetné; nem csupán »egész községek« következtek el mindenféle erőszakoskodásokat, melyekben a kis községek nemzetőrségei is részt vettek; nem csupán szabadon hagyattak azon vétkesek, kiknek elfogatása elrendeltetett, s »az emberek nem beszélnek egyébről, mint, hogy fel fogják akasztani azon törvényszolgákat, kik kötelességöket teljesítik«, de még felforgatták a vizek tulajdoni viszonyait, azok korlátozását, irányát, felosztását is, pedig az ily vidéken, hol a vizek esése igen meredek, elképzelhető, minő következményeket von maga után az ily esztelen eljárás. — Egy kis, félkör alakú völgyben, Tulletől három mérföldnyire, egy húsz láb mély és háromszáz hold terjedelmű tó van; ezt egy széles töltés zárja el egy igen mély, és házakkal, malmokkal s mívelt telkekkel egészen elborított hasadéktól. 1791 április 17-ikén, a három szomszédos faluból, egy dobszóra összesereglett, ötszáz fegyveres emberből álló csapat megindul, hogy a töltést lerontsa. A tó tulajdonosa, Sedières, helyettes képviselő a nemzetgyűlésen, csupán este tizenegy órakor vesz hírt a merényletről; vendégeivel és cselédségével rögtön lóra ül, lövet a nyomorúlt örültekre, és pisztoly- s puskatüzeléssel szétkergeti őket; épen jókor, mert a töltésen már egy nyolcz lábnyi vágás volt; a víz már majdnem keresztülmosta az egészet, félóra múlva a borzalmas tömeg iszonyú hullámokban csapott volna össze a hasadék lakói felett. — De az általános és folytonos támadások ellenében, az ilyen ritka, és ritkán szerencsésen sikerülő ellentállás

nem is nevezhető védelemnek. A sorcsapatok és a csendőrség, mindkettő az átalakulás és feloszlás útján, nem nyújtanak elég biztonságot, vagy pedig igen gyengék. Creuseben és Corrèzeben csak harmincz-harmincz lovas ember van. A városok nemzetőrei elfáradtak a számtalan, vidékre tett kirándulásokban, és nincs pénzök az utazásaikhoz szükséges költségek fedezésére. Végre, azon körülmény, hogy a választások a nép kezében vannak, oly embereket vezet a hatalom polczára, kik hajlandók elviselni a nép minden kihágásait. Tulleben a másodválasztók, kik majd valamennyien a földművesek közül választattak, és a klubbok által vannak betanítva, képviselőkül és közvádlokúl csupán oly jelölteket választanak, kik a bérletek és a tavak megszüntetését kívánják. — Május vége felé meg is kezdik mindenütt a töltések lerontását. Egy, a fő helytől másfél mérföldnyire fekvő nagy terjedelmű tó töltésének lerontásán egy hétig, minden meggátoltatás nélkül dolgoznak; másutt, ha a nemzetőrök és a csendőrség megjelennek, lövésekkel fogadják őket. Szeptember vége felé az egész megyében már minden töltést átvágtak, s a tavak helyén csupán bűzhödő mocsárok vannak; a malmok kerekei már nem forognak. De a rombolók kosaranként hordják haza a halat, s a talaj, melyet elébb a tó borított, községi birtokká lesz. — Pedig még mindig nem a gyűlölet, hanem a szerzési ösztön dolgozik az emberekben; mindezen erőszakoskodó emberek, kik a törvény tilalma ellen cselekszenek, csak a birtok, nem a birtokos ellen nyújtják ki kezeiket; bírvágyók inkább, mint ellenségesek. Egy corrèzei földesúr, Saint-Victour, már öt év óta van távol; bár a hübéri illetékek, birtoka jövedelmének felét teszik, ő már

a forradalom kezdetén megtiltotta szigorú rendszabályok alkalmazását azoknak beszédésében, s így 1789 óta e czímen nem kapott semmit. Sőt, nagy mennyiségű gabonája levén tartalékban, azon jobbágyainak, kiknek nem volt gabonájuk, négyezer frank értékű mennyiséget kölcsönöz. Végre, szabadelvű is, sőt Usselben, a szomszéd városban azt állítják, hogy *jakobinus*. És mindezek dacára úgy bánnak vele mint a többiekkel; mert a birtokain levő községek lakosai »klubbisták«, és néhány falusi, gyakorlati, egyenlőséget prédikáló ember által engedik magukat vezettetni; e községek egyikében, »arablók hatósággá vetvén fel magukat«, vezetőjüket választották meg a község ügyészenek. Ennek következtében, augusztus 22-ikén, nyolczvan fegyveres paraszt átmetszette Saint-Victour nagy tavának töltését, bár ez által a szomszéd falut víz alá süllyesztették volna, de ennek lakossága is eljött, hogy a töltést újra betömje. A következő két hét alatt szétrontrják ugyanezen földesúrnak öt más tavát; ellopnak négy-ötezer frank értékű halat, s a többi a fűvön rothad el.* Hogy Saint-Victourt annál biztosabban kivethessék birtokából, meg akarták égetni levéltárát; kastélyát, melyet éjnek idején kétszer támadnak meg, csupán az usseli nemzetőrség menti meg. Most azután felesei és cselédjei nem merik a földet felszántani, és eljönnek a gazdatiszthez, megkérdezni, bevethetik-e azt? A hatóságok nem képesek semmi védelmet nyújtani; a kormányzók, bírák, még midőn saját javukról van is

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3204. Lettres de M. de Saint-Victour, 25 septembre, 2 et 10 octobre 1791. Lettre du régisseur de la terre de Saint-Victour, 18 septembre.

szó, »nem mernek nyilvánosan mutatkozni«, mert »a törvény oltalma alatt nem érzik magukat biztonságban.« — A nép akarata, a régi és új törvények daczára, macsúl követi célját, és azt erőszakkal el is éri.

A forradalom, bármily nagyok legyenek a szabadság, egyenlőség, testvériség szavai, melyekkel magát felékesíti, lényegben még sem más, mint a *birtokviszonyok átalakulása*; ebben rejlik legbensőbb tartalékja, marandó ereje, első indító oka, és történelmi jelentménye. — Egykoron, az ó-korban, is voltak hasonló események, midőn kimondatott az adósságok megszűnése vagy leszállítása, midőn a gazdagok birtokai elkoboztattak, a kis telkek szélesztettek; de az ily művelet egyes városokra és csekély területre szorítkozott. Most először történik ez nagyban, és egy modern államban. — Eddig is előfordult az, hogy nagy államokban megmozdultak a mélyen fekvő rétegek, de ez mindig csupán az idegen uralom ellen, vagy a lelkiismereti szabadság elnyomása miatt történt. A paraszt, a kézműves és a munkás, Franciaországban a tizenötödik, Hollandban a tizenhatodik, Angliában a tizenhetedik században, a külellenség ellen, vagy hite miatt fogott fegyvert. A vallási vagy hazafiúi buzgóságot a jólét utáni vágy követte, s az új indok épen oly hatalmas, mint az előbbiek voltak; mert a mi, iparos, democraticus, a hasznosság után vágyódó társadalmainkban ezentúl ez a mozgató erő nyilatkozik minden életirányban, s hoz létre minden erőlködést. A szenvedély, mely századokon át elnyomatott, magához tért, és leveté azon két nagy súlyt, mely elnyomá, a kormányt és a szabadalmakat. Most, rohamosan tép le ma-

gáról minden köteléket, mint a vadállati erő, minden törvényes és törvényszerű, köz és magán tulajdon mellőzésével. Az akadályok, melyekkel találkozik, csak még rombolóbbá teszik, s a tulajdonon kívül most már a tulajdonosokat is megtámadja, és rablásait proscriptiókkal tetézi.

III. FEJEZET.

A fő szenvedély fejlődése. — I. A nemesek magatartása. — Ellentállásukban nyilvánuló mérsékletök. — II. Milyennek képzei a nép képzelete a nemességet? — A gyanakodás rögeszméje. — A gyanus nemesek, kikkel ellenség módjára bánnak. — A nemes helyzete uradalmában. — Bussy ügye. — III. Házmotozások. — Az ötödik pórlázadás. — Burgund és Lyonnais, 1791-ben. — Chaponay és Guillin-Dumontet ügye. — IV. A nemesek kénytelenek távozni jószágaikról. — A városokba menekülnek. — Az őket ott fenyegető veszélyek. — A nyolczvankét caeni nemes. — V. A nemesek üldöztetése a magán életben. — VI. A katonatisztek magatartása. — Önmegtagadásuk. — A katonák kedélyállapota. — Katonai lázadások. — A fegyelmetlenség terjed és növekszik. — A tisztek elbocáttatása. — VII. A kivándorlás és okai. — A kivándorlás ellen hozott első törvények. — VIII. Az esküt megtagadó papok magatartása. — Miképen lesznek gyanusakká. — A helyi közigazgatási hatóságok törvénytelen végzései. — A nemzetörök erőszakoskodása, vagy egyetértése. — A söpredék merényletei. — A *végrehajtó hatalom* délen. — A hatodik pórlázadás. — Ennek két oka. — Elszigetelt fellázadások északon, keleten és nyugaton. — Általános lázadás a központon és délen. — IX. A kedélyek állapota. — Az esküt megtagadó papokból álló három szállítmány a Szajrán. — A forradalom lélektana.

I.

Midőn a nép szenvedélye gyilkosságokban nyilvánkozik, ennek oka nem az, hogy az ellentállás nagy vagy erőszakos. Sőt ellenkezőleg; aristocratia soha még oly türelemmel nem viselte el birtokaitól való megfosztását, és soha nem alkalmazott oly csekély erőszakot szabadalmainak, sőt tulajdonának megvédésében. Hogy még világosabban beszéljünk: a francia aristocratia nem adja vissza a csapásokat, melyeket reá mérnek, s midőn mégis fegyvert fog, ez majd mindig a polgársággal és nemzet-örséggel együtt, a hatóságok felszólítására, a törvénnyel megegyezőleg történik, a személy- és vagyonbiztonság védelmére. A nemesek törekvése abban áll, hogy meg ne ölessenek, meg ne lopassanak; ez az egész; három éven át semmiféle politikai lobogót nem göngyölítenek ki. Azon városokban, melyekben befolyással bírnak, s melyek mint fellázadtak vádoltatnak, mint pl. Mende és Arles, az ő egész ellentállásuk abból áll, hogy a zendülést elnyomják, a népet féken tartásák, és a törvénynek tiszteletet szerezzenek. Nem az új rend, hanem a durva rendetlenség ellen szövetkeznek. »Mende városa, írja az ide való helyhatóság, dicsekedhetik azzal, hogy első volt, mely az 1790-iki adókat lefizette. Püspökünket mással helyettesítettük; utódját minden rang és minden idegen erő segélye nélkül igtattuk be... Feloszlattuk a káptalant, melyhez mindannyian a vérség és barátság kötelei által valánk csatolva; a püspöktől kezdve az énekes gyermekekig elküldöttük őket. Csupán három kol-duló szerzetes-ház volt nálunk, s mi mind a hármat

feloszlattuk. Valamennyi nemzeti jószágot kivétel nélkül eladtunk.« * — Az igazság az, hogy Mende csendőrségének parancsnoka egy régi testőr, s a nemzetőrség főbb tisztjei nemesek, vagy a Szent-Lajos rend lovagjai. De azért szemmel látható, hogy a jakobinusok ellen védik magukat, és szó sincs, hogy a nemzetgyűlés ellen lázadnának fel. — A mi pedig Arlest illeti, mely megzabolázta a falai közt garázdálkodó csöcseléket, felfegyverkezett, bezárta kapuit, és melyet a királpárti összeesküvés tűzhelyének tekintenek, itt a király és a nemzetgyűlés által küldött biztosok, körültekintő, fontos egyéniségek, egy hónapig tartó vizsgálat után azt tapasztalják, hogy a város készséggel aláveti magát a rendeleteknek, és buzgólkodik a köz ügyek iránt. »Íme, mondják a biztosok, ezek azon emberek, kiket rágalmaztak, mert szeretve az alkotmányt, borzadnak a fanatismustól, demagógoktól és a fejetlenségtől. Ha a polgárok, a veszély pillanatában nem ébredtek volna fel, (avignoni) szomszédaik példájára ők is éltökkal lakoltak volna. Ez volt a bűn elleni felkelés, melyet a rablók oly fekete színben tüntettek fel.« S hogy kapuikat bezárták, annak oka az, »hogy a marseillei nemzetőrök, ugyanazok, kik a Comtatban oly rosszúl viselték magukat, ide siettek azon ürügy alatt, hogy a szabadságot megvédjék, és az ellenforradalmat megelőzzék, de valóságban azért, hogy a várost kiszákmányolják.« A választásoknál, melyek az imént igen

* Lásd: *Moniteur*. IX. 763. Az 1792 márczius 28-iki ülésről szóló jelentés. — *Archives nationales*. F^r 3235. Délibération du directoire du département, 29 novembre 1791 et 27 janvier 1792. Pétition de la municipalité de Mende et de quarante-trois autres, 30 novembre 1791.

nagy mérséklettel és nyugalomban folytak le, csupán ily kiáltásokat lehetett hallani: Éljen a nemzet, a törvény és a király! »Beszéltek a polgárságnak az alkotmányhoz való ragaszkodásáról...« »Ezen állítólagos ellenforradalmárok között csupán a törvények iránti engedelmességet, s azon élénk törekvést észleltük, melylyel a közadóknak megfizetését sietve teljesíték. Az iparadóra kötelezettek csapatosan jelennek meg a városházán.« Alig, hogy »az adóhivatal megnyílik, a becsületes emberek oda seregleznek, ellenkezőleg pedig az úgynevezett *jó hazafiak*, közársaságiak vagy anarchisták, nem tüntették ki magukat e téren, közülök igen kevesen teljesíték kötelességüket. A többiek egészen elhűltek azon, hogy pénz kívántatik tőlök, holott egészen más reményekkel kecsegtették őket!« *

Röviden, azt mondhatjuk, hogy a Franciaországban megmaradt nemesek, harmincz hónapon keresztül, daczára a folytonos fenyegetések, megraboltatások és bántalmaztatások özönének, az őket üldöző kormány ellen semmiféle ellenségeskedést sem visznek végbe, de csak nem is kezdenek ilyet. Senki, még Bouillé sem kísérti meg közülök, valóságos polgárháborút idézni fel; soraikban ez időben, csupán egy határozott férfiú nyomára akadok, ki tetre kész, és ki a küzdésre készen álló

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3198. Procès verbal des officiers municipaux d'Arles, 2 septembre 1791. — Lettres des commissaires du roi et de l'Assemblée nationale, 24 octobre, 6, 14, 17 21 novembre et 21 décembre 1791. — A biztosok, hogy részrehajlatlanságukat kimutassák, majd egy oly pap miséjére mennek, ki nem tett esküt az alkotmányra, majd pedig egy olyanéra, ki azt letette. Az első esetben »a templom mindig telve van«, a másodikban »mindig üres.«

párt ellen, egy, szintén küzdésre szánt párt alakításán fáradozik; ez egy valóságos politikus és összeesküvő, ki Artois gróffal áll szövetségben, a király és az egyház szabadsága érdekében írt kérvényekre gyűjt aláírásokat, fegyveres csapatokat szervez, parasztokat toboroz, és Languedocból s Provenceból Vendéet akar készíteni; *ez egy rennesi polgár*, neve Froment.* De a döntő pillanatban, azon tizennyolcz csapat közül, melyet az általa védett ügy számára megnyertnek gondolt, csupán három kész őt követni. A többiek otthon maradnak, míg Froment legyőzetvén, a győztesek ezeket felkeresik, és lakásaikban legyilkolják, s az életben maradottak Jalèsbe menekülve, ott nem találnak biztonságot, csupán ideiglenes menhelyet, melyben azután soha sem sikerül nekik tervöket tetteleg végrehajtani. **

Mint a többi francziák, ép úgy a nemesek is szenvedtek az egyeduralmi központosítás hosszantartó nyo-

* Lásd: *Mémoire de M. Mérilhou pour Froment*; több helyen. — *Archives nationales*. F^o 3216. Rapport de M. Alquier. 54-ik lap. — De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux* I. 203

** Dammartin *Événements qui se sont passés sous mes yeux* című munkája I. köt. 208-ik lapján olvassuk: Azt mondják a katolikus parasztoknak: »Rajta, gyermekeim, éljen a király!« — Erre lelkesedés kiáltásai hangzanak fel. — »Azok a gaz demokraták, példát kell bennök felállítani, s visszahelyezni a trón és oltár megszentelt jogait!« — »A mint akarjátok, válaszoltak a falusiak, a maguk táj nyelvén; de a forradalmat fenn kell tartani, mert jó dolgok is vannak benne.« — Nyugodtan is maradnak, és nem engednek azon felszólításnak, hogy Uzèsnek segítségére menjenek, s midőn a nemzetőrség mutatkozik, visszatérnek hegyeik közé.

mása alatt. Már nem képeznek egy testületet, és kihalt belőlök a társulás ösztöne. Már nem tudnak önállóan cselekedni, ők is kormányzottak, a központból várják a megindítást, és a központon, a király, az ő öröklő vezérek, a népnek foglya, azt parancsolja nekik, hogy nyugodjanak meg sorsukban, és ne tegyenek semmit. Másrészt pedig épen úgy mint a többi francziák, ők is a tizennyolczadik század bölcsészetén nevelkedtek fel. »A szabadság, írja Brissac herczeg, oly értékes kincs, hogy azt némi áldozatok árán is meg kell vásárolni; a megszüntetett hűbériség nem akadály arra, hogy az, a mi jó és biztos, tiszteletben tartassék és szerettenessék.« * — A nemesek sokáig megmaradnak e csalódásban; optimisták lesznek. Nem látják be, hogy míg ők jó indulattal viseltetnek a nép iránt, ez irántok rossz indulatú is lehet; makacsúl megmaradnak azon hitökben, hogy a zavarok elmulók. Mihelyt az alkotmány ki van hirdetve, csapatosan térnek vissza Spanyolországból, Belgiumból, Németországból; a troyesi postahivatal néhány napon át nem képes a visszatérő kivándoroltak számára elegendő fogatokat kiállítani. ** S így, ők nem csupán a hűbériség eltörlését és a polgári egyenlőséget fogadják el, hanem a politikai egyenlőséget és a többség souverainitását is. — Igen valószínű, hogy némi kíméléssel, némi külső megtiszteltetéssel, megtisztelő üdvözlésekkel el lehetett volna érni, hogy szívből vonzódjanak a democrata intézmények-

* Lásd: Dauban. *La démagogie à Paris*. 598-ik l. Brissac herczeg levele 1789 augusztus 25-ikéről.

** Lásd: *Moniteur*. X. 339, Journal de Troyes et lettre de Perpignan, novembre 1791.

hez. Még abba is beleegyeztek volna, hogy a tömegbe olvadjanak, a többiekkel egy sorba állittassanak, és mint egyszerű magán emberek éljenek. Keserőség nélkül hódoltak volna meg az új uralom előtt, ha úgy bántak volna velök mint szomszédjaikkal a polgárokkal, vagy parasztokkal, ha vagyonuk és személyök biztonságban lett volna. Hogy kivándorolt főurak, hogy a régi udvar emberei Koblenzben vagy Turinban fondorkodnak, az természetes, miután elvesztettek mindent, a tekintélyt, állást, kegydíjakat, sinecúrákat, élvezeteiket s a többit. De, a vidéki alsóbb és közép nemességre, a Szent-Lajos rend lovagjaira, az alsóbb fokú tisztekre, az otthon székelő földbirtokosokra nézve a veszteség csekély. A törvény eltörölte úri jogaiknak felét; de ugyanezen törvény erejénél fogva földjeik felmentvék a tized alól. A nép nem fogja őket tisztviselőkké választani, de hiszen, a miniszteri önkény korában sem bírtak ők állással. Reájok nézve mit sem határoz, hogy a hatalom a nép, vagy a miniszterek kezében van e, hogy egyik kézből a másikba jut; nem szokták meg előbb sem a kedvezményeket, és folytatni fogják rendes életmódjokat, a vadászatokat, sétákat, olvasást, társalgást, hacsak, ők is, mint a legelső jött-ment, mint a sarkon álló zsemlyeárus, mint a béres, oltalmat és biztonságot találnak az országutakon ép úgy, mint lakásaikban.*

* A *Mercur de France* 1791 szeptember 3-iki számában olvassuk: »Mutassák meg nekünk a szabadságot, és egész Franciaország térdre fog borúlni előtte; de a nemes és büszke keblek mindörökre ellent fognak állani az elnyomásnak, mely e szent álarcz alá rejtőzik. A szabadságot fogják kívánni, de azon szabadságot, mely börtönök, inquisitio, rablók, kényszerített eskü, tör-

II.

Szerencsétlenségre azonban, a nép szenvedélye vak hatalom, és világos ismeret híjában, ábrándok által engedti magát vezettetni. S az ábrándok működnek, és pedig azon felhevült agy alkotásának megfelelően, mely azokat létrehozza. S ezek így okoskodnak: Ha a régi uralom visszatérne! Ha vissza kellene adnunk a papok jószágait! Ha újra fizetnünk kellene a só és fogyasztási adókat, a földjövédelmi adót, s azon hűbéri illetékeket, melyeket a törvény értelmében már nem fizetünk, s azon többi adókat és illetékeket, melyeket a törvény daczára sem fizetünk! Ha ama sok nemes, kiknek felgyújtották kastélyaikat, vagy kik, midőn a kés már torkukon volt, lemondtak bérleteikről, módot találnának magukat megboszolni, és régi jogaikat visszaszerezni! Bizonyos, hogy gondolnak erre, hogy ebben megegyeznek egymással, összeesküsznek az idegenekkel; s a legelső kedvező alkalmal rajtuk rontanak; figyelemmel kell tehát őket kísérni, visszanyomni, s ha kell, megsemmisíteni. — Ez ösztönszerű okoskodás volt a túlnyomó már az első napokban, s a mely mértékben növekedik a féktelenség, annál túlnyomóbb lesz ez is. A földesúr mindig a régi, jelenlegi, jövőendő, vagy legalább is lehetséges *hitelező*, azaz, a legrosszabb, a leggyűlöletesebb ellenség. Minden

vénytelen következtetések, a nép kínzásai nélküli lesz: azon szabadságot végre, mely egyetlen zsarnokot sem hágy büntetlenül, mely nem zúzza össze a békés polgárt azon békák súlyával, melyeket széttört.

lépése gyanus, még tétlensége is; bármit tegyen, mindig azt mondják róla, hogy fegyverkezik. — A Dauphinében, Romanstól egy mérföldnyire lakik, nővére és felesége társaságában egy Gilliers nevű úr; virágok és fák tenyészése képezi szórakozását; vagy tizenöt lépésnyire az ő házatól, egy másik falusi házban Montchorel, öreg katoná, Osmond, régi párizsi ügyvéd, nejeikkel és gyermekeikkel, szabad óráikban hasonló módon foglalkoznak. Gilliers úr a víznek vezetésére facsöveket hozatván magának, híre terjed, hogy ezek tulajdonképen ágyúk. Vendége, Servan úr, egy angol utazó, bőröndöt kap, rögtön azt beszélük, hogy az telve van pisztolyokkal. Osmond és Servan urak sétálgatván a vidéken, s papírt és írót vivén magukkal a rajzolásra, ezzel már be van bizonyítva, hogy a spanyolok és savoyaiak számára a vidék tervrajzát készítik el. A két családnak négy kocsija indul Romansba, hogy onnan a meghívott vendégeket elhozza; de a négy kocsiból azonnal tizenkilencz lesz, s ezeken aristocraták jönnek, kik a pinczékben rejtőznek el. Az Algírból hazatérő Senneville, a Szent-Lajos rend lovagja, látogatásra jó; de azt mondják, hogy ő a Szentlélek rend lovagja, és maga Artois gróf. Az összeesküvés kétségbe nem vonható; reggeli öt órakor tizenhatszáz község népe, kétezer fegyveres ember jelenik meg a két ház előtt; nyolcz órán át lármáznak, halállal fenyegetőznek; valaki négy lépésről lő a gyanusakra, de a lövés véletlenül nem talál; egy paraszt, ki szintén célba veszi őket, így szól szomszédjához: »Adj nekem egy huszonnégy sou-s pénzt, és én mind a két golyót beléjük repítem.« Végre Gilliers úr, ki egy keresztelőn volt, megérkezik a dauphinéi királyi vadászokkal és a romansi

nemzetörökkel, s ezek segélyével megmenti családját.* — Csupán városokban és pedig csak néhány városban találhatnak az ártalmatlan, megtámadott nemesek, de itt is csak rövid időre némi segélyt; azon agyrém szüleményei, melyeket az emberek a városokban alkotnak, nem annyira durvák; némi ismeretek, s a helyes értelem maradványa meggátolják a túlságosan képtelen mesék létrejövetelét. — De a parasztok agyvelejének mély sötétségében semmi sem képes meggátolni a gyanakvás rögeszméjét. Az ábránd, hasonlóan a burjánhoz valamely sötét hasadásban, kiesirázik ott, meggyökerezik és élődik mindaddig, míg hit, meggyőződés, bizonyosság lesz belőle; megtermi gyümölcseit is, ezek az ellenségeskedés, gyűlölet, a gyilkolás és gyűjtogatás gondolatai. Minél tovább nézik a kastélyt, felfegyverzett Bastillet látnak benne, melyet el kell foglalni, s a helyett, hogy földesurokat üdvözölnék, csak arra gondolnak, hogy lelőjjék őt.

Lássunk egy ily helyi eseményt részletesebben. 1789 júliusban, midőn Mâconnaisben a pórlázadás dúlt, Villiers községe földesurához, Bussy úrhoz, egy régi dragonyos ezredeshez fordult, tőle kérve segítséget; ő el is jött, ebédet adatott a falubelieknek, és megkísérté belőlök a gyűjtogatók és rablók ellen polgárőrséget alakítani; a jó akaratú emberekkel »a község megnyugtatóására minden este őrjáratokat tartott.« Híre járván, »hogy a kutak megmérgeztetnek«, minden kúthoz állított öröket, csak a magáéihoz nem, hogy »bebizonyítsa, miszerint nem a maga, hanem községe érdekében működik.« Szóval, min-

* Lásd: Rivarol. *Mémoires*, 367-ik l. — Servan levele az *Actes des apôtres* című munkában.

dent megtett, a mi tőle kitelt, hogy a helység lakóit nyugalomban tartsa, és őket a közjó érdekében használja fel. — De, mint földesúr és katona, ő is gyanuba véte-
tetik, s most Perron a község ügyésze az, kire a község hallgat. Perron kijelenti a népnek, hogy a király »meg-
szegvén esküjét« nem viseltethetnek bizalommal iránta, következőképen tisztjei és nemesei iránt sem. Bussy úr felszólítva a nemzetőröket, hogy menjenek a thili égő kastély segítségére, Perron ebben meggátolja őket. »A gyújtogatók, mondja ő, a nemesség és papság.« Bussy úr kér, esdekkel, megajánlja hogy lemond valamennyi hűbéri jogairól, ha készek vele menni a tűz eloltására; hiában. Ő azonban nem tágít, s miután megtudta, hogy a Juillenas-kastély is veszedelemben van, esdeklései-
vel, községéből százötven embert összegyűjt, és ezekkel megindul, s épen jókor érkezik, hogy a kastélyt, melyet egy csapat fel akar gyújtani, megmentse. De a nép heve, melyet Juillenasnál épen az imént lecsendesített, most az ő saját csapatát ragadja magával; ugyanis, a rablók elcsábíták az ő embereit, »minek következtében kénytelen azokat visszavezetni, s ezek az egész uton arról tana-
kodnak, hogy őt magát lelőjjék. — Haza érkezve, ő maga is fenyegetések közt kísértetik lakásáig; s egy banda az ő kastélyának ostromára megy, s miután ezt védelmi állapotban találja, azt kívánja, hogy bocsássák a courcellesi kastély ellen. — Mindezen erőszakoskodások közepette, Bussy úrnak vagy tizenöt barátjával és szolgáljával sikerül magát megoltalmazni, és türelmével, erélyével, hidegvérűségével, a nélkül, hogy csak egy embert is megölne vagy megsebesítene, végre az egész kerületben helyreállítja a köz biztonságot. A pórlázadás lecsen-

desül, úgy látszik, hogy az új rend megszilárdul, s ő visszahívja nejét, és így eltelik néhány hónap.* — De a nép képzelődése már meg van mérgezve; bármit tegyen a nemes, már nem tűrik meg birtokán. Néhány mérföldnyire innen, Bois-d'Aisy úr, képviselő a nemzetgyűlésen, 1790 ápril 29-ikén visszatér községébe, hogy ott a választások alkalmával szavazzon. De »alig hogy megérkezik«, Bois-d'Aisy községe, polgármestere által tudtára adja neki, »hogy nem akarja, miszerint ő is megválasztható legyen.« Ő azonban megjelenik a választói gyűlésen, mely a templomban tartatik; s itt, a szószékről, egy hatósági tisztviselő szidalmakat szór a nemesek és papok ellen, s kijelenti, hogy ezeknek nem szabad részt venniök a választáson. Minden szem Bois-d'Aisy felé fordul, ő volt az egyetlen nemes a gyülekezetben; mind a mellett leteszi ő is a polgári esküt, bár kis híja, hogy azt drágán nem fizeti meg; zúgolódnak körülötte, és számtalan paraszt azt mondja, hogy annak meggátlására fel kellene őt akasztani, mint az Saint-Colombe föl desurával történt.** Ez ugyanis, t. i. Vitteaux úr, egy hetvennégy esztendő s agg, előtte való napon kilöketett az elsődválasztói gyülekezetből, azután, ama házból, melybe menekült, elővonszoltatott, és botütésekkel bántalmaztatott; meghurezolták az utczákon, majd a piacon; ganajt tömtek szájába, és botot vertek füleibe; »három

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3257. Procès-verbaux, interrogatoires et correspondances relatives à l'affaire de M. de Bussy (octobre 1790).

** Lásd: *Mercure de France*, 1790 május 15-ikéről. Lettre du baron de Bois-d'Aisy, 29 avril, lue à l'Assemblée nationale.

óráig tartó vértanúság után kiadta lelkét.* Ugyanaz nap Semurben, a kapuczinusok templomában, az ott összegyűlt paraszt-községbeliek, ugyanily módon zárták ki papjaikat és nemeseiket; Damas és Sainte-Maure urak botütésekkel és kövekkel ölettek meg; a plébános, Massigny, hat késszúrás következtében hal meg; Virieu úr csak nagy nehezen képes menekülni. — Igen valószínű, hogy számtalan nemesnek ilyenek láttára elmegy a kedve választói jogának gyakorlásától. Bussy úr sem kívánja ezt tenni, csupán azt törekszik bebizonyítani, hogy ő hű a nemzethez, és nem tervez semmit a nemzetőrség vagy a nép ellen. Ő már kezdetben ajánlatot tett a mâcon-i önkényteseknek, hogy csatlakozzanak hozzá, és az ő kis csapatahoz; ezek azonban visszautasíták az ajánlatot; így, legalább ez oldalról a hiba nem az övé. 1790 július 14-ikén, a szövötközés napján, mely az ő uradalmában is megünnepeltetett, valamennyi emberét a három színű jelvényrózsával diszítve Villiersbe küldi. Ő maga, három barátjával, szintén megjelenik a szertartáson az eskü letételére, mind a négyen egyenruhában vannak, kalapjaikon a jelvényrózsa, de egyéb fegyverök nem volt, mint kardjok, és egy lovagostor, melyet kezökben hordtak. Üdvözlük a három szomszéd község összesereglett nemzetőrségét, s hogy ne adjanak okot kifogásokra, a körön kívül állanak meg. De nem számítottak az új helyhatóságok elfoúltságára, és gyűlöletére. Perron, az egykori ügyész, polgármesterré lett; egy másik helyhatósági tisztviselő, Bailly, a helység czipésze; tanácsadó

* Lásd: *Moniteur*, IV. 302. A május 6-iki ülésről szóló jelentés. Procès-verbal du juge de paix de Vitteaux, 28 avril.

juk egy régi dragonyos, valószínűleg egyike a szökevény, vagy elbocsátott katonának, kik majd minden lázadásnál a gyűjtő kanóc szerepét viszik. Egy, tizenkét vagy tizenöt emberből álló csapat válik most ki a sorokból, és egyenesen a négy nemes felé tart; ezek eléjük mennek, kalapjaikat kézben tartva. Egyszerre a csapat reájok szegzi a puskát, és Bailly dühösen azt kérdi tőlök, hogy »mi az ördögöt akarnak itt?« Bussy úr azt feleli, hogy tudtára esvén a szövetkezés, ő is eljött az esküt letenni, mint a többiek. Bailly erre azt kérdi, hogy miért jó fegyveresen. Bussy megjegyzi, »hogy miután egykor szolgált, a kard elválaszthatatlan része az egyenruhának«, és hogy ő a nép ellen követett volna el tiszteletlenséget, ha e jelvény nélkül jön el; különben pedig figyelmeztet arra, hogy egyéb fegyvereik nincsenek. Bailly, ki még mindig dühöng, sőt, ezen nagyon is helyes érvek által, csak még inkább felizgattatik, a puskát kezében tartva a csapat vezetője felé fordul, és három ízben kérdi tőle: »Parancsnokom, szabad?« — A parancsnok azonban nem meri magára vállalni az ily önkényes gyilkosságot, hallgat, s végre megparancsolja Bussy úrnak, »hogy hordja el magát«, — »a mit meg is tettem«, mondja Bussy. — Mind a mellett haza érve, levelet intéz a helyhatósághoz, melyben kimagyarázza megjelenésének okát, és felvilágosítást kér azon bánásmódról, melyben részesítették. A polgármester, Perron, félre dobja a levelet, elolvasni sem akarván azt, és másnap, midőn a miséről kijönnek, a nemzetőrök egészen körülveszik Bussy úr kertjét, és fenyegetés jeléül ő előtte töltik meg fegyvereiket. — Nehány nappal utóbb, Bailly ösztönzésére, a szomszédságban két más földbirtokos, saját lakásán gyilkoltatik meg.

Végre, Bussy úr Lyonba utaztában meghallja, »hogy Poitouban újra felgyújtják a kastélyokat, s hogy mindenütt ismét elkezdik ezt.« — A veszedelem mindezen előjelei által nyugtalanítva, »azon szilárd határozatra tökéli el magát, hogy egy, önkéntesekből álló csapatot szervez, mely, kastélyában tartózkodván, törvényszerű felszólítás esetében, a kerület védelmére siessen.« Ő azt hiszi, hogy tizenöt bátor ember e célra elég lesz. 1790 októberben már hat ily embere van; ezek számára zöld egyenruhát rendelt; melyekhez gombokat is vásárolt. Hét-nyolcz szolga fogná a számot kiegészíteni. Fegyver és löszerek dolgában, a kastélyban két hordó lőpor találtatik, melyek már 1789 előtt ott voltak, van még két karabély és öt lovas kard, melyeket Bussy úr régi dragonyosai hagytak ott; továbbá, két kétesövű vadász-fegyver, három katonai puska, két régi kard, egy vadászkés; ebből áll az egész helyőrség és fegyvertár, ezek azon nagyon is jogosult, de korlátolt előkészületek, melyeket az előítélet, s a vénasszonyos pletyka nagyszerű összeesküvéssé fűjt fel.

A falusi lakosság a kastélyra már régen gyanus szemekkel nézett; a háziúrnak és vendégeinek jövése és menése, cselekvése és magatartása, a kémzés, vádaskodás, nagyítás és elferdítés tárgya volt. Ha a sok rögtönzött nemzetőr ügyetlensége vagy oktalansága folytán, valamikor, világos nappal, egy-egy puszkagolyó valamely rak-tárba tévedt, rögtön készen állanak vele, hogy az a kastélyból jött; az aristocraták lőttek a parasztoakra. — Ugyanily gyanakodások vannak napirenden a szomszéd városokban. Valence helyhatósága, megtudván, hogy két fiatal ember oly ruhákat készített, melyeknek színe gyanusnak látszik, maga elé idézi a szabót; ez bevallja,

hogy ily rendelőst kapott, és hozzáteszi, »hogy az illetők maguknak tartották fenn a gombok felvarrását.« Ez nyugtalanító körülmény. Értekezlet tartatik, s ez csak még inkább fokozza a nyugtalanságot; láttak ismeretlen egyenruhájú embereket, ezek a Villiers-kastélyba mennek; s innen, ha majd kétszázan lesznek, a besançoni helyőrséggel fognak egyesülni; négyenként fognak elutazni, hogy a figyelmet kikerüljék. Besançonban egy, negyvenezer emberből álló sereget fognak találni, melyet d'Autichamp vezérel; e sereg Párizsba fog menni, hogy a királyt megszöktesse, és a nemzetgyűlést szétkergesse. Az egész uton, melyen haladni fog, erőszakkal fogja kényszeríteni a nemzetőröket, hogy hozzája csatlakozzanak. Egy bizonyos távolságnyi utat megtevén, minden ember 1200 livret kap, és, ha feladatuk be lesz fejezve, mindenik az Artois-testőrség tagja lesz, vagy 12,000 livret kap végkielégítés fejében. E közben Condé herczeg, negyvenezer emberrel Port-Saint-Esprit-n át Languedocba tör, maga köré gyűjti a carpentrasi és jalési elégedetleneket, elfoglalja Cette-et, s a többi kikötő helyeket. Végre, Artois gróf a maga részéről, harmincezer emberrel jön Pont-Beauvoisin en át. — Borzasztó felfedezés! a valence-i helyhatóság tudósítja róla a lyonit, besançonit, châlonsit, mâconit és másokat. Erre azután a mâconi helyhatóság, »tekintetbe véve, hogy a forradalom ellenségei mindig a legnagyobb erőlködéseket viszik végbe az alkotmánynak megsemmisítésére, mely pedig ez országnak boldogságát képezi«, s meg levén győződve, »miszerint igen fontos dolog ezek terveit kijátszani«, nemzetőrségéből kétszáz embert küld a villiersi kastélyba, »azon felhatalmazással, hogy, ha az ott levők ellentállanak, fegyveres erőt

alkalmazzanak.« Nagyobb biztonság okáért e csapat, három szomszédos község nemzetőreivel egyesül. Bussy úr, megtudva, hogy ezek kertjének falán átmásznak, puskát ragad, célloz, de nem lő, s miután ezek kimutatják küldetésüket, megengedi, hogy mindent megvizsgáljanak. Hat zöld színű öltözetet, két tuczat nagy és tizenöt tuczat kis gombot találnak nála; ez világos bizonyíték. Megmagyarázza tervét, és indokait kifejti; ez pusztá ürügynek tekintetik. Jeladással parancsol valamit komornyikjának: ez világos bűnrészesség. Bussy úr, hat vendége, és komornyikja, elfogatnak és Mâconba vitetnek. Itt azután pert indítanak ellene, tanukat hallgatnak ki, kihallgatás alá veszik a foglyokat; az igazság, daczára a legrosszabb akaratú tanuskodásoknak, kiderül; világos, hogy Bussy úr soha se gondolt másra, mint önvédelemre. — De az elfogúltság valóságos kötelesség az ellenséges szemekre nézve; nem akarják elismerni, hogy a tökéletes alkotmány mellett, egy ártatlan ember veszedelemben foroghat; ellene vetik, »hogy nem természetes dolog egy fegyveres csapatnak alakítása, oly pusztítás ellenében, mely őt semmiképen sem fenyegeti«; előre biztosak arról, hogy ő vétkes. A nemzetgyűlés rendeletére a miniszter megparancsolta, hogy a vádlottak a csendőrség és huszárok által Párizsba vezetessenek; de a mâconi nemzetőrség »a legnagyobb rendetlenségben« kijelenti, hogy »Bussy úr általa fogatván el, ő nem egyezhetik abba, hogy egy más testület által kísértessék el... Bizonyosan azon terv forog fenn, hogy útközben megszökni engedjék«; de a nemzetőrség tudni fogja megőrizni foglyait. S valóban, a nemzetőrség, önhatalmúlág maga kíséri Párizsba, hol az Abbaye-börtönbe záratik,

a hol több hónapon át tartják fogva, míg végre, új vizsgálat és per kideríti a vádnak teljes képtelenségét, s így kénytelenek őt szabadon bocsátani. — Ilyen a nemesek legtöbbjének helyzete uradalmában, és Bussy úr, bár felmentetett és igazoltatott, bölcsen cselekszik, ha többé nem megy vissza birtokára.

III.

Az ily visszatérő nemes nem is volna otthon más, mint kezes. Miután a földesúr ezrekkel szemben egyedül áll, s egyetlen képviselője azon megszüntetett uralomnak, melyet mindenki utál, ő az, a kit szemmel tartanak, ha valamely politikai megrendülés az új uralmat megingatni látszik. A legkevesebb, a mit tesznek, az, hogy miután veszélyessé lehetne, lefegyverzik, és a nép erőszakoskodásaiban, az állati vadság vagy birtoklási vágy oly fékvesztetten dühöng, mint az elszabadult bika, mely bedönti az ajtót és beront a házba. — Ugyanezen megyében, néhány hónappal később, midőn híre terjed, hogy a király Varennesben elfogatott, »valamennyi esküt nem tett pap, s az egykori földesurak ki vannak téve az üldözés minden borzalmainak.« * A bandák erőszakkal törnek be hozzá-

* *Archives nationales*. D, XXIX. 4. Lettre de M. Belin-Chatellenot (près d'Arnay-le-Duc) au président de l'Assemblée nationale, 1-er juillet 1791. E levélben mondatik: »A szabadság országában, a legkegyetlenebb zsarnokság és a legteljesebb fejtelenség alatt élünk, s a közigazgatási és rendőri testületek, melyek még gyermekkorukat élik, úgy látszik, csak reszketve mernek valamit tenni.... Mostanáig, minden vétségben, mely felett ítél-

jok, hogy elrabolják fegyvereiket; a Commarin, Grosbois, Montculot, Chaudenay, Créancé, Toisy, Chatellenot, s egyéb nemesi házak, így látogatgatnak meg, és többen közölök megraboltatnak. 1791 június 26 és 27-ike közti éjjel, a créancéi kastélyból, »mindent elrabolnak, a tükröket összezúzzák, a képeket összeszaggatják, az ajtókat betörik.« A háziurat, »Comeau-Créancét, a Szent-Lajos rend lovagját, borzasztóan megkínózzák, s a lépcsőkön lehúrczolják, és félholtan fekvé hagyják«; elébb azonban »kényszerítik egy tekintélyes összeg lefizetésére, valamint arra, hogy mindazon bírságokat, melyeket a forradalom előtt, mint a helység ura, beszédett, fizesse vissza.« — A szomszédságban két más földbirtokos is, szintén Szent-Lajos rendi lovagok, hasonlóképen jár. »E három régi, derék katona így jutalmaztatott szolgálataiért.«

niök kell, inkább arra törekcszenek, hogy a tettet kicsinyítsék, mint hogy a bűnt megbüntessék. Ezért azután a vétkecsék, csupán ilyenféle édeskés mondások által tartattak vissza: *Kedves testvérek és barátok, ti tévedtek, vigyázzatok, stb.*« — *U. o.* F. 3229. Lettre du directoire du département de la Marne, 13 juillet 1791. E levélben, szó levén a nemzetőröknek a kastélyokban tett kutatásairól, s a régi szabadalmazottak lefegyverzéséről, ez mondatik: »Egyetlen rendeletünk sem tartott tiszteletben.« Pl. Merryben, Guinaumont úrnál betörnek, és erőszakoskodásokat követnek el; még az erdőkerülő puskáját, golyóit és löporát is elveszik. »Guinaumont úrnak már semmiféle eszköz sincs kezében, melylyel egy veszett eb, vagy más vadállat ellen, mely esetleg erdeibe, vagy udvarába tévedhetne, magát megvédhesse.« A merryi polgármestert erőszakkal kényszerítik, hogy a nemzetőrséggel menjen, és ő hasztalan ismétli előttök, hogy ez a törvény ellen van. — *U. o.* Pé-tition de Mme d'Ambly, femme du député, 28 juin 1791. Ambly asszonyságnak már nem levén puskái, mert ezeket átadta, 150 frankot fizettettek általa.

Egy negyedik, békés szellemű ember még jókor megmenekült, a kulcsokat mindenütt a záarakban és szerkesztét a házbán hagyva. Mindamellett az ajtók és szekrények erőszakkal zúzattak be, a rablás hatodfél óráig tartott, s a rablók felgyújtással fenyegetődztek, ha a tulajdonos meg nem jelenik; tudakoztak azután »járt-e az új plébános miséjére, fizettetett-e magának azelőtt bírságokat, végre, van-e a lakosok közül valakinek oka ellene panaszt emelni.« De senki sem panaszkodik, sőt ellenkezőleg, mindenki szereti. — Azonban az ilyen zavargások alkalmával száz örült és ötven furfangos gazember szabja meg a törvényt a közönyösek és félénkek számára. A gonosztevők kijelenték, »hogy meghatározott utasításuk van; a polgármestert és a helység ügyészét kényszeríték, hogy jelen legyenek a rabláson; s arra is gondoltak, hogy néhány becsületes polgár is velök menjen, s e célból a legnagyobb fenyegetésekkel félemlíték meg az illetőket.« Ezek azután másnap eljönnek a megrabolt tulajdonoshoz, és mentegetik magukat, a helyhatósági tisztviselők pedig a rajtuk elkövetett erőszakoskodásról jegyzőkönyvet készítenek. De azért az erőszakoskodás megtörtént, s miután büntetlen maradt, bizonyos, hogy újra fog kezdődni.

A két szomszédos megyében a mozgalom már elkezdett, sőt befejeztetett; különösen itt, délen, igen tanulságos annak megfigyelése, hogy azon buzgalom, mely a felkelés, eleinte a közérdek nevében megindított, a magán érdek befolyása által rögtön elfajul, és büntettek elkövetésében végződik. Lyon környékén, ugyanezen ürügy alatt, ugyanez időben, hasonló csapatok hasonló házmotozásokat tartanak, s mindezen motozások alkal-

mával »elégetik a levéltárakat, kirabolják és felgyújtják a házakat. A közigazgatási hatalom, a vagyon biztosítására alapítatva, sokak kezében arra szolgál, hogy azt csak még inkább sérthessék. A nemzetőrség csak azon czélból látszik fegyvert viselni, hogy a rendetlenséget és rablást pártfogolja.«* — Egy Chaponay nevű úr, hat gyermek atyja, kik közül három mint katona szolgál, óriási jövedelmét már több mint harmincz év óta beau-lieui jószágán költé el, számtalan férfinak, nőnek és gyermeknek adott munkát. Az 1761-iki jégverés után, mely Moranée falut majdnem egészen elpusztítá, harminczhárom házat újra felépíttetett, másokhoz gerendákat adott, a községnek gabonát szerzett, és a lakosok számára kieszközölte, hogy földjövédelmi adójok több évre leszállíttassék. 1790-ben nagyszerű módon ünnepelte meg a szövetséget, két lakomát adott, egyet százhusz terítéssel a helyhatósági tisztviselők és nemzetőri tisztek, s egyet ezer terítéssel a nemzetőrség legénysége számára. Bizonyos, hogy ha nemesember népszerűnek és biztonságban levőnek tarthatja magát, úgy Chaponay van e helyzetben. — 1791 június 24-ikén, Moranée, Lucenay és Chazelai helyhatóságai, polgármesterekkel és nemzetőreikkel, mintegy kétezer ember, dobpergés között lengő zászlóval jelennek meg a kastély előtt. Chaponay úr eléjük megy, és megkérdezi, minek köszönheti »a szerencsét«, hogy meglátogatják. Ők azt

* Lásd: *Archives nationales*. D.XXIX. 4. Lettres des administrateurs du département de Rhône-et-Loire, 6 juillet, 1791. Vitet úr a levélíróknak egyike. — *Mercure de France*. 1791 október 8-ikáról.

felelik, hogy koránt sincs szándékukban őt megbántani, de végre kell hajtaniok a kerület rendeletét, mely azt parancsolja nekik, hogy a kastélyt vegyék hatalmukba, és ott hatvan nemzetőrt szállásoljanak el, másnap a ville-franchei kerületi hatóság és nemzetőrség el fog jönni, házmotozást tartani. — Azonban, az állítólagos rendelet hazugság, mert Chaponay úr hasztalan kívánja, hogy azt előmutassák, nem tehetik. Nagyon valószínű, hogy idejövetelök oka azon valótlan hír, hogy a ville-franchei nemzetőrség el fog jönni, és előlük azon zsákmányt, melyre ők számítottak, elragadni. — Mindamellett is Chaponay úr meghajlik; csupán arra kéri a hivatalnokokat, hogy a motozást ők maguk végezzék el és rendben. Erre a lucenay-i nemzetőrség parancsnoka haraggal azt kiáltja, »hogy mindnyájan egyenlők, s mindnyájan be fognak lépni«, s ugyanazon perczben már valóban mindnyájan berontanak. »Chaponay úr felnyittatá a szobákat; de a tömeg ismét bezárta azokat, csupán csak azért, hogy az árkászok azokat fejszecsapásokkal betörhessék.« — Elrabolnak mindent, »az ezüstműveket, assignátákat, nagy mennyiségű fehérneműt, csipkéket s egyéb kelméket, a faszorok fáit kivágják vagy megcsonkítják, a pinczéket kiüritik, a hordókat kihengerítik, a bort kiömlesztik, a tornyot lerontják A tisztek buzdítják a munkában a lankadókat.« — Esti kilencz óra felé Chaponay urat cselédjei arról értesítik, hogy a hatóságok elhatározták, miszerint írásban fogják őt lemondadni hűbéri jogairól, s azután fejét veszik. Erre, az egyetlen, őrizetlenül hagyott ajtón át, nejével elmenekül, s egész éjjel, az őt üldöző csapat puskatüzelései közben bolyong, és csak másnap bír Lyonba eljutni. — A rablók e közben tudtára adják, hogy,

ha levéltárát önként át nem adja, kivágják erdeit, és mindenét felgyújtják. S valóban, három ízben vetnek tüzet kastélyára; közben azonban a banda Bayèreben egy másik kastélyt is felgyújt, de ismét visszatérve Chaponay jószágára, ott egy 10,000 livre értékű zsilipet rombol szét. — A közvádló, bármily sürgetően fordúlnak is hozzá, némán viseli magát, bizonyára úgy gondolkozik, hogy a *megmolozott* nemesre nézve elég szerencse, hogy éltét megmentheté, és hogy mások, pl. Guillin-Dumoutet nem valának ily szerencsések.

Ez a Guillin-Dumoutet egykoron az Indiai-társaság szolgálatában állott mint hajós kapitány, utóbb Senegambióban lőn parancsnok, most pedig a működés teréről visszavonúlva, poleymieuxi kastélyában lakott, ifjú nejjével s két kiskorú gyermekével, nővéreivel, unokahúgaival és sógornőjével; összesen tíz nő képezte családját és cselédségét, ezeken kívül egy néger szolga; ő maga hatvan évesnél idősebb volt; * íme ez a harczoló összeesküvők fészke, melyet a lehető leggyorsabban le kell fegyverezni. — Szerencsétlenségre, Guillin úr egy fivére, tíz hónappal elébb nemzetsétsérsről vádoltatva, börtönbe zárattott, s ez elég a szomszédságban levő klubboknak. A környékben levő községek már 1790 deczemberben kikutatták a kastélyt; de nem találtak semmit, s a megyei hatóság rosszalta, utóbb megtiltotta az ily önkényes kutatásokat. Most azonban ügyesebben fogják dolgukat vé-

* Lásd a *Mercure de France* 1791 augusztus 20-iki számában Mallet-Dupan cikkét, melyben ezt is mondja: »A képnek, melyet itt leírok, minden részletét magától Dumoutet asszonytól tudom.« »Ő aláírásával hatalmazott fel ez elbeszélés valóságának megerősítésére.«

gezni. — 1791 június 26-ikán, reggeli tíz órakor, Poley-mieux és két más község hatósága, hivatalos jelvényeikben, háromszáz nemzetőr kíséretében, még mindig fegyverek miatti kutatás ürügye alatt közeledik a kastélyhoz. Guillin asszony megjelenik, emlékezetökbe idézi a megye tilalmát, és előkéri a törvényes rendeletet, mely őket szándékuk kivitelére felhatalmazza. Ezt visszautasítják. Ekkor Guillin úr is eljön, és megígéri, hogy megnyitattja a kastélyt, ha a rendeletet előmutatják. Csakhogy ilyen nem létezik, s így elő sem léphetnek vele. — E tárgyalás közben, egy Rosier nevű régi katona, ki már kétszer szökött meg, s jelenleg egy nemzetőr-csapatnak parancsnoka, Guillin urat gallérjánál fogva megragadja, a vén kapitány védelmezi magát, és pisztolylyal fenyegeti am azt, mely azonban nem sül el, végre, kiszabadulván az őt tartó kezekből, visszatér a kastélyba, s bezárja annak kapuját. — Erre azután a környéken meghúzzák a vészharangot, harmincz község megindul, és kétezer embert siet a helyszínére. Guillin asszony, esdeklései által megnyeri, hogy a tömeg által választott küldöttek fogják a kastélyt megmotozni. Ezek, valamennyi helyiséget megvizsgálva kijelentik, hogy nem találtak egyebet közönséges fegyvereknél. De e nyilatkozat felesleges: a tömeget a várakozás mindinkább felhevíti; érzi erejét, és korántsincs szándékában üres kezekkel visszatérni. Puskalövések tömege zúzza be a kastély ablakait. — Guillin asszony a végsőre határozva el magát, két gyermekét karjaira veszi, kijő a kastélyba, s a helyhatósági tisztviselők elé érve, felszólítja őket kötelességök teljesítésére. De erről szó sincs, sőt visszatartják őt kezes gyanánt, és oly helyre állítják, hogy, ha netalán a kastélyból

lőnének, a golyók őt találják. — E közben betörik a kaput, a házat tetejétől aljáig kirabolják, azután felgyújtják; Guillin urat, ki a toronyba menekült, már-már eléri a lángok. Ekkor az ostromlók közül néhányan, kik nem oly kegyetlenek mint a többiek, bátorítják, s biztosítják, hogy jöjjön le, ők jót állanak, hogy nem lesz semmi bántódása, de alig mutatkozik, a többiek reá rohannak; sokan kiáltják, hogy meg kell ölni, hogy az államtól évenként 36,000 franknyi életjáradékot kap, hogy »ezt a nemzet megnyeri«; erre »elevenen darabokra vagdalják«; lemetszik fejét, s egy lándzsára tűzve körülhordják, tetemét darabokra vágva, részenként elküldik a községekbe; többen a gazok közül kezeiket vérebe mártják, és azzal kenik be arcukat. Úgy látszik, hogy a zaj, a kiáltások, a tűz, a tolvajlás és gyilkolás, nem csupán a vadak kegyetlen ösztöneit, de a vadállatok vérengző vágyait is felébreszték bennök; néhányan, kiket a csendőrség Chazelayben elfogott, megölettek a halottak karjának alsó részét, és azt az asztalnál elköltik. * — Guillin asszony, ki két odavaló lakos részvételére köszönheté megszabadulását, nagy veszélyek közt végre elér Lyonba; ő és gyermekei elveszítik mindenüket, »a kastélyt, a jövedelmeket, készpénzt, a múlt év termését, a borokat, a gabonát, a bútorokat, az ezüst-
neműeket, az assignátákat, a váltókat, szerződéseket«, és tíz nappal utóbb, a megye tudósítja a nemzetgyűlést, hogy a zavargók »még mindig ily terveket szőnek

* Lásd a *Mercure de France* 1791 augusztus 20-iki számában Mallet-Dupan cikkét, melyben ez mondatik: »A Lyonban tartott vizsgálat bizonyosságot tőn ez emberevő lakosra valóságáról.«

és készítenek, hogy (még mindig) fenyegetődznek a kastélyok és levéltárak felgyújtásával«, s hogy e tekintetben egy pillanatra sem szabad s nem lehet kételkedni, mert »a faluk lakossága csupán az alkalmat lesi, hogy e borzalmas jeleneteket újra felidézze.« *

IV.

A folytonos és mindig megújuló pórlázadások elől a futás az egyedüli menekvés, és a nemesek, elűzve birtokaikról, a városokban keresnek menedéket. De ott is népfelkelés várja őket. — A mely mértékben fejlenek ki az alkotmány hatásai, azon mértékben gyengültek vagy lőnek részrehajlóbbakká a megújított közigazgatási közegek; a fékvesztett csöcselék csak még ingerlékenyebb és erőszakoskodóbb lett; a trónra jutott klubok annál gyanakodóbbak és zsarnokiabbak lőnek. Ezentúl, dacára a közigazgatási hatóságoknak, a blubbok vezérlik a csöcseléket, s a nemesek ezeket ép oly ellenséges érzelműeknek tapasztalják, mint saját parasztjaikat. A nemeseknek valamennyi egyletei, még a szabadelvűek is, mint pl. a párizsi, az összecsoportosodott nép törvénytelen vagy a népszerű hatóságok gonosz lelkű beavatkozása következtében, bezáratnak. Valamennyi társulataik, még a törvényesek és üdvösek is, a durva erőszak, vagy a hatóságok türelmetlensége által feloszlattatnak. A neme-

* A megyei hatóság levele ezen naivitásnak vagy gúnynak nevezhető mondással végződik: »A nemzetgyűlésnek még egy hódítást kell tennie, azt, hogy a népet a törvény iránti engedelmességre, és alávetésre bírja.«

seket megbüntetik, mert oly vakmerőek valának, hogy önvédelmükről gondoskodtak, s megölik őket, mert menekülni iparkodnak a gyilkos tör elől. Három-négyszáz, birtokain fenyegetett nemes, családjaikkal együtt Caenben keresett menedéket; * azt hitték, hogy azt ott megtalálják, mert a hatóság, három egymásután kiadott határozatban, segítséget és védelmet ígért nekik. Szerencsétlenségükre azonban a klubb más véleményben van, és 1791 augusztus 23-ikán kinyomatja és a falakra ragasztja e nemesek neveit és lakásait, kijelentvén, hogy, miután »az illetőket, gyanus véleményeik készítették jószágaik elhagyására, a belföldön levő kivándoroltaknak tekintendők«; a miből az következik, hogy »viseletüket lelkiismeretesen meg kell figyelni«, mert az »valamely, a haza elleni összeesküvés eredménye lehet.« Különösen tizenöt van megjelölve, többek között »Saint-Loup egykori plébánosa, egy veszedelmes kéme az aristocratáknak: kik mindannyian igen gyanusak, mert szándékaik is igen rosszak.« — Könnyen beláthatjuk, hogy az ily módon bevádoltak és kijelöltek, már nyugodtan nem is

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3200 szám alatt találhatók az 1791 november 5-iki, s az ezt megelőzőtt vagy követett eseményekre vonatkozó iratok, többi közt ezek: Lettres du directoire et du procureur-syndic du département; Pétition et mémoire pars les détenus; Lettres d'un témoin, M de Morant. — *Moniteur*. X 356. Procès-verbal de la municipalité de Caen, et du directoire du département. XI. 164. 206. Rapport de Guadet et pièces du procès. — *Archives nationales*. F^o 3200. Lettre de M. de Cahier, ministre de l'intérieur, 26 janvier 1792. Lettre de M. G.-D. de Pontecoulant, président du directoire du département, 3 février 1792. Proclamation du directoire.

alhatnak ; különben is, mióta lakezímeik is kihirdettettek, hangosan fenyegettetnek házmotozásokkal, és házaikban történendő erőszakoskodásokkal. A közigazgatási közegek beavatkozására nem lehet számítani; maga a megyei hatóság is kijelenti a miniszternek, hogy a várat nem adhatja át a sorcsapatoknak ; * mert ez, mint mondja, annyi volna, mint a nemzetőrséget lázadásra bírni. »Különben is, hogyan lehetne nyilvános hatalom nélkül kiragadni e helyet azok kezéből, kik azt elfoglalák? A dolog, egyedül azon eszközökkel, melyeket az alkotmány ad nekünk, lehetetlen volna.« Így tehát az alkotmány, ha az elnyomottak védelmezéséről van szó, holt betű. — Ezért a menekülő nemesek, csak önmagukban találva pártolást, egyik a másiknak segítségére vállalkozik. Ennél igazoltabb, békésebb, ártatlanabb társulás nem képzelhető. Célja : »a minduntalan megsértett törvény végrehajtását követelni, és megvédeni a tulajdont és életét.« Az illetők törekvése lesz minden városnegyedben egyesíteni »a becsületes embereket« ; egy nyolcz tagból álló bizottságot fognak alakítani, és minden ily bizottságban, mindig lesz »egy törvényszéki vagy egy közigazgatási testülethez tartozó tag, a nemzetőrség egy tisztjével vagy altisztjével.« Ha valamely polgárnak személye vagy vagyona megtámadtatnék, a bizottság ennek érdekében egy kérvényt fog készíteni. Ha valamely külön erőszakosko-

* Lásd : *Archives nationales*. F^o 320. Lettre du 26 septembre 1791. — Egy levélben, mely az elfogott nemesek egyikénél találtatott, ezt olvassuk : »Bátorság nélküli polgárság, pin-czébe rejtőző directórium, és klubbista hatóság, mely a legtörvénytelenebb háborút vívja ellenünk.«

dás kényszeríténé a nyilvános erő igénybevételét, a városnegyed tagjai össze fognak gyűlni a törvényszéki tisztviselő és a nemzetőrségi tiszt elnöklete alatt, hogy fegyverrel siessenek a megtámadottnak segítségére. Minden lehető esetben »a legnagyobb figyelemmel fognak oda iparkodni, hogy minden személyes bántalmazást elkerüljenek, és tekintetbe fogják venni, hogy egyesülésöknek nincs egyéb célja, mint a köznyugalom biztosítása, s azon pártfogás, melyet minden polgár megvárhat a törvénytől.« — Röviden, ezek *önkéntes rendőrök*, hasztalan iparkodnak az ellenséges érületű hatóságok és elfogúlt törvényszékek mást találni mint ezt. Az egyetlen bűnjel az egyik vezető ellen az, hogy az illető egy levelében arra bír egy nemezt, hogy ne menjen Koblenzbe, bebizonyítván neki, hogy Caenben nagyobb hasznát vehetik. A legfontosabb tanuság e társulás ellen az, melyet egy polgár tőn, kit szintén be akartak abba vonni, s a ki megkérdeztetvén, mi a véleménye, azt felelé, hogy ő a törvények végrehajtását pártolja, s erre azt mondák neki: »Ez esetben ön közénk tartozik, és ön bizonyára nagyobb aristocrata, mint azt gondolná.« Egész aristocratismusuk azonban nem más, mint a rablógazdálkodás megakadályozása. De semmiféle igény sem lázítóbb, miután korlátokat akar szabni egy oly párt önkényének, mely azt hiszi, hogy neki minden meg van engedve. — Október 4-ikén az Aunis ezred elhagyta a várost, és így a tisztességes emberek »az egyenruhás és egyenruhátlan« katonaság kényétől függenek, mert egyedül ez bírja a fegyveres hatalmat. E napon, hosszú idő óta először történt, hogy Bunel, a Szent-Jánosról nevezett egyház egykori plébánosa, felesküdtött utódjának segítségével és enge-

délyével, misézett, az orthodoxok nagy számban seregelve össze ez alkalomból; ez a hazafiakat nyugtalanítja. Másnap ismét Bunelnek kellene miséznie, de a hazafiak, a hatóság által megtiltatják ezt neki; ő enged. — Miután azonban erről senkinek sem volt tudomása, a hiveknagy serege gyűl össze, és betölti a templomot. Ez veszedelmes csoportosulásnak vétetik; a hazafiak és nemzetőrök megjelennek a helyszínén, »hogya rendet helyreállítsák«, mely pedig nem zavartatott meg, csupán most, általog. A nemesek cselédjei és a nemzetőrség között fenyegető szóváltás keletkezett. A nemzetőrök fegyvert ragadnak; egy ifjú embert karddal levágna, és lábaik alá tiporják; Saffrey úr, ki fegyvertelenül siet védelmére, maga is kardcsapásokkal öletik meg, és szuronyokkal átszúratik; más kettő pedig megsebesül. — E közben egy szomszéd utczában, Achard de Vagogne úr, látva, miként kínoznak meg fegyveresek egy védtelen embert, odasiet azokat lecsendesíteni; azon ember azonban egy puska lövéssel megöletik; Achard urat szuronyokkal szurkálják, és kardcsapásokkal halmozzák el; »nincs rajta egy czérnaszálnyi hely, melyet kiomló vére, mely még czipőibe is lefoly, meg nem festene.« Saffrey úrral együtt ily állapotban vezettetik a kastélyba; mások Rosel, egy, ötvenkilencz évig szolgálatban állott, hetvenöt éves katonatisztnek ajtaját zúzzák be, és őt kertjének falán átkergetik. Egy negyedik csapat Héricy urat, egy szintén a hetvenes években levő tisztet, fog el, ki, épen úgy mint Rosel, nem tudott semmit a zavargásról, és nyugodtan utazott falusi birtokára. — A város tele van zavarral, s a hatóság parancsára verik a riadót.

Az önkényes rendőrökre nézve megérkezett a cselekvés pillanata, körülbelől hatvan nemes, néhány kereskedővel és mesteremberrel megindul. Társulatuk alapszabályai értelmében, az őket jellemző lelkiismeretességgel, felkérlik az épen arra menő nemzetőri tiszte, hogy álljon élökre; midőn a Szent-Megváltó-térre érnek, ott a hatóság által ellenök kiküldött térparancsnokkal találkoznak, s ennek legelső szavára követik őt a városházára. Itt, a nélkül, hogy a legcsekélyebb ellentállást megkísérlenék, elfogatnak, lefegyvereztetnek és megmotoztatnak. Megtalálják nálok társulatuk szabályait, s ebből világosnak látják, hogy ellenforradalmat terveznek. Borzasztó kiabálásokkal nyilatkoznak ellenök, s »hogy biztonságban legyenek«, a várba kell őket vinni, de útközben a sokaság többeket kegyetlenül megkínoz közölök. Mások, mint pl. Levaillant, Héricey úr egy inasa, lakásai-kon fogatnak el, és vérben ázva, szuronydöfésekkel bántalmaztatva vitetnek börtönbe. Nyolczvankét fogoly van ily módon összegyűjtve, s az emberek folyton azon aggodnának, hogy azok valamikép meg ne szökjenek; »az étkeik gyanánt küldött kenyereiket és húst darabonként felvagdaltják, azon czélból, hogy lássák, nincs-e abban valami elrejtve; a sebészeknek nem engedtetik meg, hogy hozzájok menjenek, mert ezek is aristocratáknak tekintetnek.« Ugyanekkor, éjjel, megmotoztatnak házaik is; minden idegennek megparancsoltatik, hogy a városházán megjelenjék, és ott adja elő a városban létének okát, és fegyvereit szolgáltatassa ki; minden esküt nem tett papnak megtiltatik a misézés. A megyei hatóságnak, mely ellentállani akarna, kezei meg vannak kötve, és maga vallja be tehetetlenségét. »A nép, írja ez, ismeri a maga erejét,

tudja, hogy mi teljesen erőtlének vagyunk; a rossz polgárok által fellovalva, mindent megengedettnak tart, a mi szenvedélyének vagy érdekeinek szolgál; befolyást fog gyakorolni a mi elhatározásunkra, és olyanokat fog tölünk kierőszakolni, miket, más körülmények között óvakodtunk volna határozni.« — Három nappal utóbb a győztesek diadalmokat ünneplik; »dal, zeneszó és fáklyák elővitele mellett a nép megindul, s a paloták czimereit, melyek már elébb ugys vakolattal kenettek be, kalapácsütésekkel szétzúzza«; az aristocraták teljesen le vannak verve. — Pedig, ártatlanságuk oly világos, hogy még a törvényhozó gyűlés is kénytelen azt elismerni. Tizenegy hétig tartó börtön után kiadatik a parancs, hogy bocsátassanak szabadon, kettőnek kivételével, ezek, egy még alig tizennyolcz éves ifju, s egy majdnem nyolczvanas agg, kikre két, rosszúl értelmezett levél még némi gyanut vet. — De nem bizonyos az sem, vajjon a nép szándékozik-e őket szabadon bocsátani. A nemzetőrség vonakodik őket nappal szabadon bocsátani és kíséretöket képezni. Még az előtte való napon »számtalan nőből, és néhány férfiból álló csoportok arról beszélnek, hogy mindezen embereket agyonütik, mihelyt a várból kilépnek.« A hatóság kénytelen őket, hajnali két órakor, titokban, erős fedezet alatt, kivezettetni, s ők rögtön elhagyják a várost, mint a hogy hat hónap alatt elhagyták a falut. — A polgári és egyházi törvények, sem a falun, sem a városban nem védelmezik őket, s egy nemes, ki nem volt e dolgokba bebonyolítva, megjegyzi, hogy a nemesek helyzete rosszabb mint a protestánsoké és a csavargóké a régi uralom legrosszabb idejében. »Nem-e a törvény engedte meg (az esküt nem tett) pa-

poknak a misemondás szabadságát? Miért nem meri tehát senki, élte veszélyeztetése nélkül, az ily pap miséjét hallgatni? — Nem a törvény parancsolja-e valamennyi polgárnak, hogy a köz nyugalmat pártfogolja? Miért támadtatnak meg tehát azok mint aristocraták, kik, midőn e kiáltást hallják: *Fegyverre!* fegyveresen kilépnek a rend védelmezésére? — Miért sértetik meg a polgárok menhelye, melyet a törvény szentnek jelentett ki, parancs, vád, s a bűnnek még csak látszata nélkül is? — Miért fegyverzik le oly előszeretettel mind azokat, kiket előkelőknek, és jólétben élőknek gondolnak? Vajjon a fegyver csupán csak azok számára létezik, kik azt egykor nem viselhették, és most visszaélnék vele? Miért legyenek az illetők egyenlők a fizetési kötelezettségre nézve, és a faggatás és kínoztatás tekintetében kitüntetve?«* — Ez ember igazat mondott. Ezentúl az ellenkező értelemben vett aristocratia uralkodik, mely a törvénnyel, s még inkább a természettel ellenkezik. Mert a polgárosodás és műveltség fokozatos lajtorjáján, most, hirteleni felforgatás után, az alsó fokozatok fel- s a felsők lefelé kerülnek. Az egyenlőtlenség, melyet az

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3200. Lettre du procureur-syndic de Bayeux, 14 mai 1792, et du directoire de Bayeux, 21 mai 1792. — A menekültek Bayeuxben is feljelentetnek, és veszélyben vannak. Az ő igazolt nyilatkozatuk szerint alig vannak százán. »Tény az is, hogy több oly pap van közöttök, ki az esküt nem tette le. De a többiek nagyobbbrészt oly családfők, kiktől tudva van, hogy rendesen a szomszéd kerületekben laknak, s kik kényszerítették elhagyni házi tűzhelyeiket, miután vagy áldozatai lettek már a vallási türelmetlenségnek, a lázítók és rablók fenyegetéseinek, vagy félhettek, hogy annak áldozataivá lesznek.«

alkotmány megszüntetett, ellenkező értelemben ismét életbe lépett. A vidék és a városok csőcseléke, önkényesebben, durvábban, igazságtalanabbúl sarczolja meg, börtönzi be, rabolja ki, vagy öli meg urait, mint a hogy a régi hűbérurak cselekedtek, és ezek felett mint rabszolgák és jobbágyok felett uralkodik.

V.

Tegyük fel, hogy a nemesek, minden gyanu elkerülése végett elhatározzák, miszerint többé nem tartanak fegyvert, nem alakítanak csoportokat, nem jelennek meg a választásokon, hanem bezárkóznak házaikba, és egyedül a magán élet sérthetlen körére szorítkoznak. De ide is ugyanazon bizalmatlanság és gyűlölet üldözi őket. Cahorsban, hol a hatóság, a törvény ellenére, kiűzi a karthausiakat, kik a törvény engedelmével élve kijelentik, hogy ott maradnak és a polgári életbe vonúlnak, két szerzetes, a zárdából való elmenetele előtt, szomszédjok és barátjoknak, Beaumont úrnak, kertjökből négy törpe körtefát és néhány virághagymát ajándékoz. A helyhatóság ezt megtudva, elhatározza, hogy »Beaumont úr, egykori gróf, vétkes a nemzeti vagyon vakmerő és gonosz indulatú megkárosításában«, s ezért 300 livre bírságra ítéltetik; megparancsoltatik továbbá, »hogy az egykori karthausi kolostor kertjéből kivett négy körtefa, holnap, azaz szerdán, a nevezett Beaumont házának kapuja előtt kiállíttassék, azon czélból, hogy ott négy egymásután következő napon, éjjel-nappal, a nevezett Beaumont költségére, két fegyveres ember által őriztessék, a

fákon egy felírás fogván alkalmaztatni e szavakkal: Beaumont Lajos, a nemzeti vagyon megkárósítója. A jelen határozat pedig, hasonlóképen a nevezett Beaumont költésére, ezer példányban ki fog nyomtatni, felolvastatni, kihirdettetni, a falakra ragasztatni, és egész Lot megyébe s az azt képező valamennyi kerületbe és helységbe, valamint az alkotmány és szabadság barátjainak valamennyi klubbjához el fog küldetni.« * Ezen jogász szidalmazás minden sorából kirí a helység tollragójának gyűlölete, ki most boszút áll azért, hogy egykor igen mélyen emelte meg kalapját az illető előtt. A következő évben Beaumont közjegyző előtt kötött szerződésben megvett egy templomot, melyet a kerület, összes diszítményeivel és az isteni tisztelethez tartozó tárgyakkal, melyek abban voltak, eladott; ezt a polgármester és a helyhatósági tisztviselők megtudván, munkásokkal jönnek, hogy mindent elvigyenek és szétromboljanak, a gyóntató székeket, oltárokat, s még egy szentnek ötszáz év óta ott levő testét is, úgy, hogy eltávozásuk után, »az épület egy óriási, romokkal és törmelékekkel telt pajtához hasonlít.« ** S jegyezzük meg, hogy Beaumont ez időben Périgord katonai kormányzója, s azon bánásmódból, melyben ő részesül, következtethetünk arra, a melyben

* Lásd a *Mercure de France* 1790 június 4-iki számában: Lettre de Cahors, du 17 mai, arrêté de la municipalité, du 10 mai 1790.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3223. Lettre du comte Louis de Beaumont. 9 novembre 1791. Beaumont nagyon is mérsékelt levelét így végzi: »Vallja meg uram, hogy mindez igen kellemtelen, sőt majdnem bihetetlen, hogy a hatósági tisztviselők idéznek elő minden rendetlenséget, mely e városban történik.«

az egyszerű nemesek részesülnek; valóban nem lehet nekik tanácsolni, hogy az árverésekre megjelenjenek.* — Kérdés már most, lesz-e legalább elég szabadságuk házi szórakozásaikban, s ha valamely szalonban megjelennek, biztosak-e, hogy ott nyugodtan fogják az estét eltölthetni? — Magában Párizsban, a Saint-Honoré külváros egyik palotájában, számtalan előkelő személy, közöttök a dán és velencei nagy követ, gyűl össze egy, idegen művész által rendezett hangverseny meghallgatására; e közben egy, ötven köteg szénával, a tulajdonos lovainak egy havi takarmányával megrakott szekér érkezik a palotába. Egy hazafi, ki látta a szekeret bemenni, azt képzei, hogy a szénakötegek között bizonyára a király van elrejtve, ki azért jó a palotába, hogy ott az aristokratákkal megegyezve, meneküléséről értekezzék. Ezt elmondva másoknak, rögtön csoportosulás támad, és egy biztos is megjelenik a nemzetőrséggel; a szekeret magát négy gránátos őrzi. E közben a biztos átkutatja az egész palotát, lát ott számos hangjegyáll-

* Lásd: *Mercure de France* 1792 január 7-ikéről. Granchier de Riom kérvényt intéz megyéje directóriumához, melyben azért folyamodik, hogy megvásárolhassa a temetőt, melyben atyja négy évvel elébb eltemettetett; hogy így meggátolja a temetőnek felásatását, és családi sírboltját fentarthassa. Ugyanekkor azt is kéri, adassék el neki a Szent-Pál templom, hogy ott az atyja lelki üdvösségére alapított miséket elmondathassa. — A directórium, 1791 deczember 5-ikéről, így válaszol: »Tekintetbe véve, hogy azon indokok, melyek a kérvényezőt nyilatkozatának megtételére bírták, csupán tettetése a jóakaratnak, mely mögött a józan ész tévútra vezetésére szolgáló tehetetlen szemfényvesztés lappang, a directórium azt határozza, hogy Granchier úr kérelmét nem teljesítheti.«

ványt, és a vacsorára való előkészületeket, s visszatérve, a szekér tartalmát is szétszórátja, s kijelenti a népnek, hogy semmi gyanusát nem talált. De a nép nem hisz, s egy második motozást követel. Ezt a nép által kiválasztott huszonnégy egyén el is végzi; sőt, megszámlálják a szénakötegeket, nehányat felbontanak közölők, mind hasztalan, semmit sem találnak. A tömeg, feldühödve csalódásán, és nagy botrányra számítva, azt követeli most, hogy valamennyi vendég, férfiak és nők, gyalog hagyják oda a palotát, és kocsijaikba csupán az utca végén szálljanak. »Legelőször az üres koosik robognak ki«, azután jönnek a vendégek, az urak estélyi, a nők bálí öltözetben, »félelemtől rettegve, lesütött szemekkel, két, férfiakból, nőkből és gyermekekből álló sorfal között; a durva emberek arcukba bámészkodnak, és szidalmakkal halmozzák el őket.« * — Vajjon van-e a nemesnek, kit házában tartott gyülekezésekről gyanúsítanak, s még palotájában sem hagynak nyugodtan, legalább annyi joga, hogy a nyilvános helyeken megjelenjék, hogy valamely vendéglőben étkezzék, s az erkélyen megpihenjen? — Mirabeau vicomte, ki a Palais-Royalba megy ebédelni, az ablakhoz lép, hogy friss levegőt szívjon; megismerik; nem sokára egész csoport kiáltja: Le Mirabeau-Tonneauval! »Mindenfelől kavicsokat és köveket dobnak feléje, az egyik kő bezúz egy ablakot; ő rögtön felkapja a követ, megmutatja azt a tömegnek, s rögtön, csendesen leteszi az ablak deszkájára, hogy mérsékletet jelentsen ezzel.« Erre azután szóváltás keletkezik; barátjai reá bírják, hogy lépjen vissza; és maga Bailly, a pol-

* Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. II. 268. (1791 ápril 19-ikéről.)

gármester kénytelen személyesen eljönni, a támadók lecsillapítására.* — De azoknak, kik azt tevék, van is helyes indokuk a gyűlöletre. A nemes, kit megköveznek, kövér és jól táplált világfi, szeret bőven, ízletesen vacsorálni, s ezen felül a nép még szörnyetegnek is képzei, pl. emberevőnek. E nemesekről, kiknek legnagyobb vétkek az, hogy udvariasak, világiasak, a felhevült képzelet valószínű dajkameséket költ. Montlosier úr, ki a Richelieu utczában lakott, észrevette, hogy midőn a nemzetgyűlésre ment, megfigyelik. Különösen egy, harmincz-harminczkét éves nő, ki a Saint-Guillaume átjáróban, egy piaczi asztalon húst árul, »kiváló figyelemmel nézte őt. Midőn közeledni látta, egy hosszú széles kést vett elő s azt köszörűlni kezdé előtte, és dühös pillantásokat vetett reá.« Montlosier háziasszonyától tudakolta e különös viselet okát, s ettől azon felvilágosítást nyerte, hogy ama városnegyedben eltűnt két gyermek, kiket a cigányok elraboltak, s most azon hír kering, hogy Montlosier, Mirabeau marquis, és más jobboldali képviselők, »nagy dorbézolásokra szoktak összegyülekezni, s ott kis gyermekek húsával lakomáznak.«

Ilyenek levén ez emberek véleményei, nincs azon gazság, melyet a nemesekre ne fognának, nincs azon bántalom, melylyel őket el ne halmozni. A klubok és hírlapok szótárában nincs reájok nézve más kifejezés, mint áruló, zsarnok, összeesküvő, gyilkos. Mindezen szók aristocratát jelentenek, s bárki merészelné szembeszállani e rágalmakkal, ő maga is aristocrata számba menne. — A Palais-Royalban azt beszélnek mindenfelé, hogy Castries

* Lásd: De Montlosier. *Mémoires*. II. 307, 309, 312.

úr, utolsó párbajában, mérgezett karddal vívott; egy tengerésztiszt, ki óvást tesz e hazug hír ellen, maga is bűnrészességgel vádoltatik, ott helyben elítéltetik, és pedig arra, »hogy, vagy az őrszobába vitessék fogoly gyanánt, vagy az ott levő vízmedenczébe vettessék.« * — Óvakod-
 janak a nemesek becsületöket a szokásos módon védelmezni, s a bántalomra kihívással felelni. Castelnuban, Cahors közelében, egy Bellud nevű úr, a Szent-Lajos rend lovagja, egyike azoknak, kik az elmúlt évben a gyujtogatók ellen mentek, fivérével, egy volt testőrrel a piacra érve, e kiáltással fogadtatik: Le az aristocrátával! a lámpa-oszlopra! Bellud úr fivére reggeli felöltöben és czipőben van; s miután nem akarnak semmibe avatkozni, hallgatnak. Egy nemzetőrcsapat, mely arra megy, ismétli a kiáltást, de ők mindig hallgatnak. A kiabálás tovább tart; kis idő múlva Bellud úr felkéri a nemzetőrök parancsnokát, hogy embereinek csendet parancsoljon. Ez megtagadja kérése teljesítését, mire Bellud úr őt felszólítja, hogy a városon kívül elégtételt adjon neki. Erre a nemzetőrök szuronyt szegezve rohannak Belludre. Fivérét nyakán karddal sebzik meg; ő, kardjával védelmezvén magát, a parancsnokot és egy nemzetőrt könnyen megsebesít. Ketten a többi ellen, a két fivér hátrálva, védelmezi magát lakásáig, hol azután ostrom alá veszik őket. Esti hét óra felé Cahorsból még két-háromszáz nemzetőr érkezik a többiek erősítésére. A házat elfoglalják, a testőr, a földek felé menekülván, lábat kificzamítja, s így elfogják. Bellud, kinek sikerül egy

* Lásd: *Moniteur*. VI. 556. Lettre de M. d'Aymar, chef d'escadre, 18 novembre 1790.

más házba menekülni, ott folytatja az önvédelmet, erre ezt a házat felgyújtják, s az két szomszédjával együtt a lángok martaléka lesz. Egy pinczébe menekülve, onnan is folyton lő a támadókra, kik most a nyílásokon át égő szalmakévéket dobnak le. Fuldokolva jön elő innen, s a legelsőt kit útban talál, pisztolyával lelövi, azután saját magát is megöli. Levágják fejét, valamint szolgájáét is, és az elfogott testőrt kényszerítik a két fej megcsókolására, és midőn ez egy pohár vizet kér, a fivére fejéből kiomló vért öntik szájába. Erre a győztes csapat, a két fejet szuronyokra tűzve, s a fogoly testőrt szekerre téve, Cahors felé indul. Azon ház előtt, melyben egy, a jakobinusok szemében gyanus irodalmi kör szokott összegyűlni, megállanak; a sebesültet leszállítják a szekérről, felakasztják, és lövöldöznek testére, azután a kör helyiségében mindent összetörnek, »a bútorokat az ablakon dobálják le, s a házat felgyújtják.« — A nép minden végrehajtásai ilyenek, gyorsak és teljesek, hasonlók a keleti királyokéihoz, kik rögtön, vizsgálat és ítélet nélkül, sajátkezűleg állanak boszút megsértett felségökért; és, bármilyen legyen a sértés, annak más büntetését, mint a halált, nem ismerik. Tulleben, Massey úr, a Royal-Navarre ezred hadnagya, ki egy bántalmazóját megütötte, azon házban, melybe menekült, elfogatik, és daczára a három közigazgatási hatóság közbelépésének, rögtön felkoncizoltatik.* — Brestben, a katonai kávéház falára

* Lásd: *Mercure de France*. 1791 május 28-iki szám. A szövethetési ünnepély alkalmával Massey nem akarta lovasainak azon parancsot adni, hogy fővegjeiket kardjaik hegyére tűzzék, a mi igen nehéz lett volna. Ezért a nemzet megsértésével vádol-

szénnel két forradalom-ellenes torzképet rajzolnak, az e miatt fellázadó tömeg megtámadja az összes tiszteket; egyikök, Patry, maga jelentkezik, s látva hogy rögtön szét akarják tépni, ő maga akarja magát megölni. Le-fegyverzik; de midőn a helyhatóság az ő segélyére megérkezik, azt találja, hogy »számtalan seb következtében már haldoklik«, s nemsokára fejét egy lándzsa hegyére tűzve körülhordják.* — Valóban, még egy keleti király uralma is többet érne, mert az legalább nincs mindenütt jelen, nem dühöng folytonosan, nem oly őrzőngő mint a söpredék. A nemesek sem a nyilvános, sem a magán életben, sem falun, sem városban, sem társaságban, sem egyenként, nincsenek biztonságban. A nép ellenségeskedése, hasonlóan a sötét, fenyegető felhőhöz, súlyosodik reájok, s az ország egyik végétől a másikig, folytonos faggatások, bántalmazások, rágalmazások, fosztogatások és erőszakoskodások, mint a jégverés zúdulnak le reájok; majd itt, majd ott, s majdnem naponként, gyilkos mennykövek csapnak le egészen váratlanul, a legártalmatlanabbak, egy-egy sétáló Szent-Lajos rendi lovag, egy-egy, a templomban imádkozó család fejére. De ezen, helyenként egészen kiirtott, és mindenütt elnyomott nemesség közepe, a villám különösen egy kiválasztott csoportra üt le, mely magához vonja azt, és melyre folytonosan lecsapkod: ez a katonatisztek testülete.

ták, s ő kénytelen volt Tulle-t néhány hónapra elhagyni. — *Archives nationales*. F^o 3204. Extrait des minutes du tribunal de Tulle, 10 mai 1791.

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3215. Procès-verbal des officiers municipaux de Brest, 23 juin 1791.

VI.

Kivéve a divathősök, a szalon törzsvendégei, s az udvari és előszobai fondorlatok következtében a legfőbb méltóságokra vergődött kegyenczek csekély számát, épen a katonatisztek csoportja az, melyben ekkor a legtöbb erkölcsi nemesség lakozott. Egész Francziaországban nem volt terület, mely annyi bebizonyított és alapos érdemekkel bírt volna; egy lángeszű ember, ki fiatal korában gyakran érintkezett velök, állítá ki róluk ezen tanubizonyyságot: sokan közölök »a legszeretreméltóbb jellemmel és legemelkedettebb szellemmel bírtak.« * — S valóban, a legtöbbre nézve közölök, a katonai szolgálat nem a nagyra-vágyás által kitűzött életpálya, hanem a születéssel járó kötelezettség volt. Minden nemes családban szabály volt, hogy az egyik fiú katona legyen, az, hogy volt-e e téren előhaladása, nem jött tekintetbe. Megfizette azon tartozást, melylyel rangjának adósa volt, és húsz-harmincz évi szolgálat után, egy Szent-Lajos rendi kereszt, néha egy sovány nyugdíj volt az, a mire számítani joga volt. — A vidéki kis és szegény nemesség soraiból kikerülő kilencz-tízezer tisztnek legnagyobb része, testőrök, had-

* Lásd: *Mémoires de Cuvier*. (Éloges historiques par Flourens). I. 177. Cuvier, ki ekkor (1788-ban) Havreben volt, egy német közgazgatási iskolában végzett fensőbb tanulmányokat, írja: »Surville úr, tiszt az Artois-ezredben, mondják, egyike volt a legemelkedettebb szellemű és legszeretreméltóbb jellemeknek, melyekkel valaha találkoztam. Társai között sokan voltak hozzá hasonlók, és én mindig csodálkoztam annak láttára, hogy ily emberek képesek voltak, valamely gyalogezred homályos soraiban élőködni.«

nagyok, századosok, őrnagyok, alezredesek, sőt ezredesek, nem bírtak más igényekkel. El levén határozva a mellőztetések elviselésére*, másodrangú állásokra korlátozva, a legfelsőbb helyeket átengedik a nagy családok örököseinek, a versaillesi törzsvendégeknek, vagy jöttmenteknek, és megelégszenek azzal, hogy a közrend derék őrei és az állam bátor védelmezői lehetnek. Ez uralom alatt, ha csak a bátorság nem szállott alá igen mélyre, az felmagasztosúl: az illetők becsület dolgának tartják azt, hogy díjtalanul szolgálhatnak; nem lebeg szemek előtt más mint a közérdek, annál inkább, mert e perczen minden figyelem és irodalmi termék tárgyát ez képezi. A gyakorlati bölcsészet, mely az önmegtagadás szellemében áll, sehol nem hatott mélyebbre, mint a választottak e félreismeret seregében. Az udvarias, csillogó, néha könnyelmű külső alatt komoly lélek lakozik bennök; régi becsületérzésök hazafisággá változott. A törvények végrehajtásával megbízatva, kezeikben bírván az erőt, hogy a törvényt a félelem által is fentartsák, érzik hivatásuk egész fontosságát, és két éven át, állandóan betöltik azt rendkívüli mérséklettel, szelidséggel, türelem-

* Lásd: De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 133. Az 1790-iki év elején »az egyszerű tiszték azt mondták: fel kellene szólalnunk, mert a mi panaszaink száma legalább is ugyanannyi, mint a lovas tisztéké.« — De-la-Rochetaquele in úr vendégei nagy sikerei után monda: »Reméllem, hogy a király, visszahelyeztetése után fog egy ezredet reám bízni.« Többre nem vágyódott. (Lásd: *Mémoires de Mme de la Rochetaquele*.) — *Un officier royaliste au service de la république*, par M. de Bezancenet, lettres et biographie du général de Dammartin, tué dans l'expédition d'Égypte.

mel, nem csupán éltők veszélyeztetésével, de számos és a legkínosabb megaláztatások közepette is, saját tekintélyök és önszeretetök feláldozásával, tette képes akaratuknak alávetésével az új uralkodók tehetetlen dictatúrája alá, melyet kénytelenek eltűrni. Nehezére eshetik az ily nemesi származású tisztnek, hogy a polgári és rögtönzött helyhatóság felszólításának engedelmeskedjék,* hogy szakismeretét, bátorságát és belátását, őt-hat újoncz, tapasztalatlan és félénk ügyvéd oktalanságának és ügyetlenségének rendelje alá, hogy kezdeményezését és erélyét ezek elbizakodottságának, határozatlanságának és gyengeségének szolgájává tegye, még akkor is, midőn ezek parancsa, vagy a parancs megtagadása világosan képtelen és ártalmas, még akkor is, mikor ezek ellentétben állanak az ő tábornoka vagy minisztere előbbi utasításával, még akkor is, midőn valamely vásár megrablásáról, kastély felgyújtásáról, ártatlannak meggyilkolásáról van szó, még akkor is, midőn kötelességévé tétetik, hogy tanuja legyen valamely gáztett elkövetésének, s e közben kardját ki ne rántsa, hanem összetett kezekkel nézze a történőket.** Nehezére eshetik az ily nemesi származású tisztnek, midőn látnia kell, miképen képződik az ő csa-

* Lásd: Thiard, Caraman, Miran, Bercheny s másoknak már fentebb idézett levelezéseit több helyen. – *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M de Thiard, 5 máj 1790: »Vannes városa oly gögös iránylyal él, mely kezd már nekem nem tetszeni; azt kívánja, hogy a király adjon neki dobverőket; pedig a legelső hasáb fa, sokkal gyorsabban és könnyebben tehetné meg ezt.«

** Lásd: *Archives nationales*. F. 3248. 16 mars 1791. Douaiben, egy Nicolon nevű gabnakereskedőt felakasztanak, mert a hely-

patával szemben egy másik, független nép- vagy polgár-csapat, mely versenyző társa, sőt ellensége az övének, s minden esetben legalább tiszszerte oly nagy számú mint az övé, s ép oly követelő mint ingerlékeny, hogy köteles legyen e csapat iránt előzékenynek és alázatosnak lenni, átengedni neki a maga állomásait, a fegyvertárákat és fellegrákokat, vezetőivel úgy bánni, mint a magához hasonlókka, bármily nagy legyen az illetők tudatlansága vagy méltatlansága, bármik legyenek ők maguk, emitt egy ügyvéd, amott egy kapuczinus, máshol egy serfőző vagy egy czipész, legtöbbször egy demagóg, és számtalan mezővárosban vagy városban egy szökött vagy fegyelmetlensége miatt ezredéből elcsapott katona, talán épen egyike az alatta szolgáltaknak, oly gonosztevő, kit egykor gyalázzattal elcsapott azon megjegyzéssel, hogy menjen máshová magát felakasztatni. Igen nehéz a nemes származású tisztre nézve elviselni azt, hogy rangja és czíme miatt naponként nyilvánosan gyaláztassék, hogy a klubokban és hírlapokban árulónak nevezessék, hogy névszerint kijelöltessék és átadassék a nép dühének, hogy az utcán és színházban gúnykiáltásokkal fogadtassék, hogy elviselje katonáinak engedetlenségét, s ezek és a csőcselék által feljelentessék, bántalmaztassék, elfogattassék, elűzessék, megkínóztassék, mi közben szemei előtt lebeghet a kegyetlen, nemtelen és meg nem boszúlható halál, minő a Párizsban meggyilkolt Launay-é, a Caenben meggyilkolt Belzunce-é, a Marseilleben meggyilkolt Beausseté,

hatóság nem merte kihirdetni a hadi törvényt. De la Noue-nak, a parancsnoknak nem volt joga gránátosai kivonulását elrendelni, s így a gyilkosság az ő szemeláttára vitetett végbe.

a Valenceban meggyilkolt Voisinsé, a Bastiában meggyilkolt Rullyé, a Saint-Étienneben meggyilkolt Rochetailleré, a Port-au-Princeben meggyilkolt Mauduité.* S a nemesi származású tisztek mindezt elviselik. Nincs egyetlen helyhatóság, még jakobinus sem, mely még csak ürügyet is találna arra, hogy engedetlenséget vethessen szemökre. Tapintatosságuk és kíméletök által elkerülnek minden összekocczanást a nemzetőrséggel. Soha sem ők a kihívó fél, sőt, még akkor is ritkán védelmezik magukat, ha ők a kihivottak. Legnagyobb vétkeik a meggondolatlan társalgás, nyelvök élénksége, tréfás beszédek. Olyanok mint a jó őrző kutyák, melyek a felriadt nyáj közepette vannak, s általa lábaikkal eltiportatnak, vagy szarvaikkal átszúratnak és nem harapnak, s ilyenek maradnának mindvégig, kitartva állomásaikon, ha onnan el nem űzetnének.

De ez mind nem használ semmit. A tisztek kétszeresen gyanusak, mint egy proscibált osztály tagjai, s mint fejei a fegyveres hatalomnak, és így a köz bizalmatlanság legtöbb nyilatkozása ellenök van intézve, annál inkább, mert azon eszköz, melyet kezelniök kell — t. i. a hadsereg — rendkívül robbanékony. A hadsereg; önkéntes toborzás útján »a heves, zajongó, kicsapongó néposztályokból ujoneoztatva«, mindazon elemeket magában foglalja, »melyek a nemzet leghevesebb, legzajongóbb, legkicsapongóbb részeit képezik.«** Számítsuk még ezek-

* Különösen ez utóbbi hősies szelidséggel halt meg. (*Mercur de France*, 18 juin 1791). — A június 9 ikéről szóló ülésről való jelentésben, két, Port-au-prince ezredbeli tisztnak beszéde, kik közül az egyik szemtanu volt.

* Lásd: De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. II. 214. Óriási nagy a szökevények száma, még rendes

hez a koldustanyák söpredékét, s ekkor látjuk, hány gazficzkót fed az egyenruha. Ha már most hozzá vesszük, hogy a zsold csekély, az ellátás rossz, a fegyelem szigorú, előmenetel nincs, a szökés pedig egészen otthonos, akkor nem csodálkozhatunk a hadseregben uralkodó féktelenségen, mert az ily emberekre nézve a szabotlanság rendkívüli vonzerővel bír. Eleinte borral, kéjhölgyekkel csábították el a katonákat, s a ragály Párizsból a tartományokba terjedt el. Bretagneban a gránátosok, és az ile-de-francei vadászok »eladják egyenruhájokat, fegyvereiket, lábbelijöket, vagy előleget kérnek ezekre, hogy a korcsmában elkölthessék azt«; Penthievreben ötvenhat katona »meg akarta ölni a tiszteket«; és előre látható, hogy ha önmagukra hagyatnak, zsold híjában nem sokára »az országutakra fognak kijárni, rablásra és gyilkolásra.« * Eure-et-Loire megyében a vértések,

időkben is, és a külföldi hadseregek »tényleges létszámának negyedét« ezek képezik. — 1789 vége felé Dubois de Créancé, egy régi karabélyos, és egyike a későbbi hegy pártiaknak, azt mondá a nemzetgyűlésben, hogy az ujonczozás régi módja a hadsereget »foglalkozás és rendes tartózkodási hely nélküli emberekkel szaporítja, kik gyakran csak azért lönek katonák, hogy kikerüljék a polgári büntetéseket.« (Lásd: *Moniteur*. II. 376, 381 az 1789 december 12-iki ülésről szóló jelentés.)

* Lásd: *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thiard, 4 et 7 septembre 1789, 20 novembre 1789, 28 avril et 29 mai 1790. »Az engedetlenség szelleme, írja Thiard, mely a Bassigny-ezredben mutatkozni kezd, járványos betegség, mely észrevétlenül terjed el valamennyi csapat között.... Minden csapat meg van már rontva, és valamennyi helyhatóság ellene szegül azon parancsoknak, melyek hozzájuk a mozgosítás dolgában intéztetnek.«

kárddal és pisztolylyal kezökben, eljárnak a bérlőkhöz és elveszik ezek kenyerét és pénzét,* s a Royal-Comtois-ezred gyalogosai, s a Colonel-Général ezred dragonyosai csapatosan szöknek el, hogy Párizsba menjenek, a hol mulatni lehet. Ezekre nézve fő dolog az, hogy dorbézolhassanak. S valóban, az első idők nagy katonai felkelései, a párizsi, versaillesi, besançoni, strassburgi, ily lakmározásokkal kezdődtek vagy végződtek. — A durva vágyak ez alapján azonban, törvényszerű vagy természetes törekvések csiráztak fel. Vagy húsz esztendő óta számos katona tud olvasni, és ezek képeseknek érzik magukat arra, hogy tisztek is válhassanak belőlök. Továbbá, a toborzottak egy negyed része oly fiatal emberekből áll, kik némi jólétben születtek, és ezek csak valamely szerencsétlen esemény folytán kerültek a hadseregbe. Ezek majd megfulladnak a szűk, alacsony, sötét s elzárt körben, melynek minden kijáratát, a születés által szabadalmazottak zárják el belőlök, és, hogy elébbre juthassanak, vezetőiket fogják megtámadni. Van tehát elég elégedetlen, veszekedő kaszárnyaigazgató, s a kaszárnyák és utcák politikusai közt hamar megvan a szövetség. — Ugyan egy pontból kiindúlva, ugyanazon célra törekedve, ugyanazon úton járva, a képzelődés munkája, mely a nép szellemében a kormányt szidalmazza, a katonákéban a tiszteket szólja meg.

Az államkincstár üres, a zsold pedig nincs egészen kifizetve. Az eladósodott városok nem képesek a katonák ellátásának reájok eső részét kifizetni, s Orléansban,

* Lásd: *Archives nationales*. H. 1453. Correspondance de M. de Bercheny, 12 juillet 1790.

a châteauvieuxi-svejcziak kénytelenek a hatóság pénztelenségét tekintetbe véve, megegyezni, hogy zsoldjokból naponként és fejenként egy sou levonassék, hogy így télen legalább fájok legyen a fűtésre.* Gabona kevés van, a liszt megromlott, s a katonák kenyeze, mely különben is rossz volt, még rosszabb lőn. A kormányzat, melyet a régi visszaélések már úgyis megrontottak, az új rendtelenség következtében, teljesen felbomlik, s a katonák most ennek következtében épen úgy szenvednek, mint egykor a pazarlások miatt. — Meglopottaknak tartják magukat, s e miatt panaszt emelnek, eleinte mérséklettel, és jogos panaszaikat orvosolják is. Nem sokára már számadást is kérnek, s ezt is megkapják. Strassburgban, a Kellermann, s egy nemzetgyűlési biztos jelenlétében történt vizsgálat kideríté, hogy a katonák egy souval sem rövidítették meg; mindamellett azonban fejenként hat frank ajándékot kapnak, s erre hangosan bizonyítják, hogy meg vannak elégedve, hogy nem kívánnak semmit. Nehány hónappal utóbb újabb panaszok, s újabb vizsgálat következnek; egy zászlótartó, kit sikkasztásról vádolnak és fel akarnak akasztani, jelenlétökben hallgattatik ki; számadásai mind rendben vannak; senki sem emelhet ellene egyetlen bebizonyított vádat sem, s ezért most is hallgatnak. Más alkalmakkor, miután több órán át hallgatták a számadások felolvasását, ásitozni kezdenek,

* Lásd: *Mémoire justificatif* (par Grégoire) pour deux soldats, Emery et Delisle. — De Bouillé. *Mémoires*. — De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 128, 144. — *Archives nationales*. K. K. 1105. Correspondance de M. de Thiard, 2 et 9 juillet, 1790. — *Moniteur*. Az 1790 június 4 és szeptember 3-iki ülésekről szóló jelentés.

nem figyelnek oda, és kisompolyognak, hogy leigják magukat. — De követelések száma, a mint azt a laktanyai számadók kiszámították, megmarad emlékezetökben; ott meggyökerezik, és pedig oly mélyen, hogy semmiféle számadás vagy czáfolás onnan ki nem gyomlálhatja azt. Irka-firka és beszéd már nem kell nekik, pénzt akarnak; a Beaune-ezred 11,000, a forezi 39,500, a salmi 44,000, a châteaueuxi 200,000 livret; mások szintén így. — S ha a pénztár e követeléseknek nem tud megfelelni, ez annál rosszabb a tisztekre nézve; adják ide a magukéból a mi hiányzik, vagy vegyék kölcsön, a hatóság s a város gazdag emberei az ő aláírásukra ezt oda kölcsönzik. — Nagyobb biztonság okáért a katonák több helyen vagy hatalmokban ejtik a pénztárt, vagy őriztetik azt; hiszen az az övék, miután ők képezik az ezredet, és bizonyos, hogy az ő kezökben az jobb helyen van, mint a gyanus kezekben. — A hadügyminiszter már 1790 június 4 ikén azt jelenti a nemzetgyűlésnek, hogy »félő, miszerint a hadsereg a legtökéletesebb fejtelenségnek lesz zsákmánya.« A miniszter jelentéséből kiviláglik, hogy »a katonák minden tartózkodás nélkül a leghallatlanabb követeléseket hirdetik; a parancsoknak nincs hatásuk, a vezetőknak tekintélyök; a hadsereg pénztárai és zászlói elvételnek, még a király rendeletei is hangosan kigúnyoltatnak, a tisztek megvettetnek, rágalmaztatnak, fenyegettetnek, elűzetnek, sőt némelyek saját csapataik foglyai, s ezeknek élete is veszélyeztetve van, és telve van kellemetlenségekkel és megaláztatásokkal, s mind e borzalmak betetőzése gyanánt parancsnokok, saját katonáik szemeláttára, úgy szólván azok karjai közt öletnek meg.«

A júliusi szövetkezés után ez állapotok még rosszabbra fordulnak. Miután a katonák a klubokban megvendégeltetnek, s miután ott nekik hízelegnek, és ők betanítatnak, küldötteik, altisztek és közlegények, mint jakobinusok jönnek vissza az ezredhez, s ezentúl leveleznek a párizsi jakobinusokkal, »ezektől utasításokat vesznek, és számot adnak arról, a mit tettek.« * — Három héttel utóbb a hadügyminiszter jelenti a nemzetgyűlésnek, hogy a hadsereg féktelensége már határt nem ismer. Minden pillanatban érkeznek futárok, egy-egy új panaszszal. « Emitt »a katonák számon kérik a tartalékpénzeket, és szét akarják azokat osztani.« Máshol egy helyőrségi csapat, dobpergés közt kivonul a városból, leteszi tisztjeit, és kivont karddal tér vissza a városba. Minden ezredet egy-egy, katonákból álló bizottság kormányoz; »egy ilyennek kebelében történt, hogy kétszer

* Lásd: De Bouillé. *Mémoires*. 127-ik l. — *Moniteur*. Az 1790 május 27, és augusztus 6-iki ülésekről szóló jelentések. — A nancyi ügyről hiteles okmányok számtalan részletet tárnak fel. — Roux et Buchez *Histoire parlementaire* című munkájokban VII. 59–162, Emmerý jelentése 1790 augusztus 16-ikáról, és több más adat található. — De Bezancenet. *Un officier royaliste au service de la république* című munkájában, 35-ik l. Dammartin levele, Metzről, 1790 augusztus 4-ikéről, többi közt ezt mondja: »A szövetkezési ünnepély itt nyugodtan történt meg; csupán, rövid idővel utána, egy ezred katonái azt vették fejökbe, hogy felosztják egymás között a tartalékpénzeket, s rögtön öröket állítanak azon tisztnek lakása elé, ki a pénztár őrizetével van megbízva, és kényszerítik őt a pénz kiadására. Egy másik ezred azóta valamennyi tisztjét foglyúl ejté. Egy harmadik fellázadt, és valamennyi lovait a vásárra akarta vinni eladásra.... Mindenfelé hallani a mint a katonák mondják, hogy ha pénznek híjával lesznek, majd fogják tudni, honnan szerezzenek.«

tervezték a poitoui ezred alezredesének letartóztatását; »a Royal-Champagne ezred kebelében fogamzott meg a felkelés«, mely által ez megtagadta egy, ide küldött alhadnagynak elismerését. »A miniszter szobája naponként telve van a hozzá menesztett katonai küldöttségekkel, melyek büszkén jelentik neki megbízóik akaratát.« Végre, Strassburgban hét ezred, mindenik három megbízott képviselőjében, egy katonai congressust tartott. — Ugyane hónapban tör ki a borzasztó nancyi felkelés: három ezred és a csöcselék fellázad, kirabolják a fegyvertárt; az utczákon három óráig tartó dühös küzdelem fejlődik, a lázadók a házak ablakaiból s a pinczék szelelőlyukaiból lödöznek, s a győzők között ötszáz, a legyőzöttek közt háromezer a halottak száma. — A következő hónapban egy másik, hat hétig tartó, bár kevésbé vérengző, de annál általánosabb, elkeseredettebb, csökönősebb lázadás tör ki, az egész dandár, húsezer ember, Brestben felzendül, eleinte a tengernagy és tisztjei, azután az új büntető törvénykönyv, sőt maga a nemzetgyűlés ellen is, mely, hasztalan czáfolgatások után, kénytelen nem csupán a vétkesek elleni vizsgálatról lemondani, hanem az általa hozott törvényt is megváltoztatni.*

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3215. Lettres des commissaires du roi, 27 septembre, 1-er, 4, 8, 11 octobre 1790. E levelek egyikében olvassuk: »Minő eszközökkel rendelkezik a négy biztos 20,000 ember megfékezésére, kiknek legnagyobb része a köz jóvalóságos ellenségei által vezetett félre? Az áthelyezések következtében a legénység nagyobb részt oly egyénekből áll, kik nem otthonosak a tengeren, kik nem ismerik az alárendeltetés szabályait, s kiknek a forradalom kezdetén legnagyobb részek volt a felkelésekben.«

E pillanattól kezdve, már számát sem adhatom a hadsereg és a tengerészetben kitört lázadásoknak.* — A katonák a miniszter engedélyével eljárnak a klubba, hol szüntelenül azt hallják, hogy tisztjeik aristokraták levén, árulók; Dunkerqueben ezen felül még azon módokra is megtanítják, melyekkel megszabadúlhatnak tőlök.** A természetes eszközök: lármá, vádaskodás, gúny, puskaropogás; gyakorolják is ezeket; de van egy másik is, mely legujabban találtatott fel, s melylyel az erélyes és félt tisztektől meg lehet szabadulni. Egy hazafias veszekedőt kell keresni, ki a tisztet párbajra hívja. Ha az illető tiszt megverekszik és nem öletik meg, a hatóság átszolgáltatja a törvényszéknek, és főnökei, segédeivel együtt elutaztatják, »hogy a hadsereg és a polgárság között a béke meg ne zavartassék.« Ha pedig visszautasítja a párbajt, katonáinak megvetése kényszeríti a hadsereg elhagyására. Így, mindkét esetben megszabadúlhatnak tőle.*** — A tisztekkel szemben nincs az embereknek

* Lásd: *Mercure de France*. 1790 október 2-ikáról. Lettre de l'amiral, M. d'Albert de Rioms, 16 septembre. A *Majestueux* katonái nem akarják végezni dolgukat, s a *Patriote* tengerészei nem akarnak engedelmeskedni. — »Eleinte meg akartam tudni, van-e valami panaszuk a kapitány ellen? — Nincs. — Talán ellenem van kifogásuk? — Nincs. — Van-e panaszuk a tisztek ellen? — Nincs.« — Nincs is itt másról szó, mint egyik osztálynak lázadásáról a másik ellen: ők csak ezt kiáltják: *Éljen a nemzet! a lámpaoszlopokra az aristokratákkal!* A tömeg Marigny úr, tengerészeti vezérőrnagy háza előtt bitófát állít fel: erre ő beadja lemondását. Albert tengernagy is le akar mondani.

** Lásd: *U. o* 1791 június 18-ikáról. Lettre de Dunkerque du 3 juin.

*** Lásd: De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 222 et 219. — *Mercure de France*. 1791 szeptember

semmi lelkiismereti furdalásuk; akár jelen van, akár távol legyen, bizonyosak abban, hogy a nemesi származású tiszt titkos egyetértésben áll kivándorolt kartársaival; e tekintetben valóságos mesék képződtek. A katonák egykor, annak bebizonyítására, hogy liszttel telt zsákok dobattak a folyóba, azt hozták fel, hogy azon zsákok *kék zsineggel* voltak bekötve.* Most, annak bebizonyítására, hogy valamely tiszt a Koblenzben levőkkel áll titkos egyetértésben, elég annak megállapítása, hogy *fehér lovon* lovagol; Strassburgban kis híja, hogy egy kapitány ezen vétség miatt meg nem öletett: »az ördög sem verhetné ki fejből, hogy ő kém, és hogy ama kis agarat«, mely őt sétáiban kíséri »jeladás gyanánt használja.« — Egy évvel utóbb, épen akkor, midőn a nemzetgyűlés munkálatait befejezi, Lameth, Fréteau, Alquier, kijelentik előtte, hogy Luckner, Rochambeau s a legnépszerűbb tábornokok »már semmiről sem felelnek.« Az auvergnei ezred elüzi tisztjeit, és oly magán társulattá válik, mely senkinek sem engedelmeskedik. A második beaune-i század Arrast akarja felgyújtani. Pfalzburgot, melynek helyőrsége fellázadt, már-már ostrom alá kell venni. Emitt »egyenesen megtagadják az engedelmességet a tábornok parancsaitól«, amott a »katonákat esdekelve kell kérni hogy megmaradjanak őrhelyeiken, nem merik őket fegyelmi büntetésekkel sújtani, mert fenyegetődznek, hogy lelövik tisztjeiket; megszegik az előírt meneteket, mindent kirabolnak, és célba veszik azt a káplárt, ki őket

3-ikáról. Az augusztus 23-iki ülésről szóló jelentés. — V. ö. a *Moniteur* ugyanazon keletű számát.

* Lásd e munka első kötetének 589–590 lapjait.

visszavezetni akarná.« Az ezred egy része Bloisba »ér egyenruha és fegyverek nélkül, mert ezeket útközben eladták, hogy legyen pénzök dorbézolásra.« Egyikök, bajtársai által a párizsi jakobinusokhoz küldetik azon indítvánnyal, hogy a hadsereg »fosztassék meg aristokratikus elemeitől«, és pedig az által, hogy a tisztek kiirtassanak Egy másik, a klubb hangos tetszésnyilvánítása között kijelenti, hogy »a hadügyminisztert a párizsi hatodik kerületi törvényszéknél be fogja panaszolni, a giveti sánczkarók minősége miatt.«

Világos, hogy a nemes származású tisztek állása már tarthatatlan. Huszonhárom hónapig tartó türelem után, sokan távoztak el lelkiismeretességéből, midőn a nemzetgyűlés egy harmadik esküt kívánt tőlök, melyből a királynak, az ő született fővezéröknek nevét elhagyá.* — Mások eltávoznak, midőn az alkotmányozó gyűlés be-

* Lásd: Maréchal Marmont. *Mémoires*. I. 24. »A király személye iránt oly érzés volt bennem, melyet nehéz volna meghatároznom... A hódolatnak, majdnem vallásos jelleggel vegyes érzése volt az, velem született tisztelet, olyan, a milyennel valamely felsőbb lénynek tartozunk. E szó *király* akkor oly bűverővel és hatalommal bírt, a mit semmi sem zavart meg az egyenes és tiszta szivekben. Ezen magasztosabb érzelem... megvolt már a nemzet zömében, különösen a jobb származású embereknél, kik a hatalomtól elég távol állottak, és inkább látták annak fényét mint tökéletlenségeit.« — De Bezancenet. *Un officier royaliste au service de la république*. 27. Lettre de M. de Dammartin 24 août 1790 : »Épen most ujítottuk meg eskűnket; én nem igen tudom mit jelentsen ez; én mint katona csupán királyomat ismertem; tényleg most két úrnak engedelmeskedem, kiknek, mint azt nekem mondják, az én és testvéreimnek boldogságát kell megalapítaniok, ha egy értelemben vannak.«

végzi munkálatait, »mert a felakasztás veszedelmében forognak.« Igen sokan 1791 vége felé és 1792 első hónapjaiban beadják lemondásukat, azon mértékben, melyben az új törvénykönyvnek és a hadsereg új ujonczozásának következményei kifejlenek.* Egyrésről a katonák és az altisztek, részt vevén vezetőik választásában, és helyök levén a haditörvényszékeknél, »a fegyelemnek még árnyéka is megszűnt; az ítéleteket egyedül a szélső határozza meg; a katona megszokta, hogy megvesse főnökeit, kiknek semmiféle büntetésétől nem fél, s kiktől semmiféle jutalmat nem vár; a tisztek működése annyira semmivé tétetett, hogy majdnem teljesen felesleges személyiségek.« — Másrésről, a nemzeti önkéntesek többsége »a községek« és a közigazgatási testületek »által megvásárolt emberekből, az utcasarkakon őgyelgő gazemberekből, a vidéken élősködő csavargókból áll, kik vagy sorshúzás, vagy pénz által indíttatnak útnak«, velök tartanak a felhevültek, fanaticusok, úgyannyira, hogy 1792 márcziustól kezdve, felfo-

* Lásd: De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 179. Elbocsáttatásának részleteiről (III. 185) 1792 június 12-ike után. — *Mercure de France*, 1792 ápril 14-ikéről. Lettre des officiers du bataillon des chasseurs royaux de Provence (9 mars). A Provence-ezred katonái megtagadva tisztjeiktől minden engedelmességet, ezeknek szobafogságot adtak; a tisztek mint kijelentik, e miatt hagyják el a szolgálatot és Franciaországot.

** Lásd: Rousset. *Les volontaires de 1791 à 1794*. 106-ik l. Lettre de M. de Biron au ministre (août 1792), 225-ik l. Lettre de Vezu, chef du 3-me bataillon de Paris à l'armée du Nord (24 juillet 1793). — *A residence in France from 1792 to 1795* (septembre 1792, Arras). — Ez erőszakoskodások részleteire nézve, lásd az e munka harmadik kötetének végére vetett jegyzeteket.

gadtatásuk helyétől egész a határig, útjokat rablás, tolvajlás, pusztulás és gyilkolás jelöli. Természetes, hogy útközben és a határon bevádolják, elűzik, elfogják vagy megölik tisztjeiket, különösen a nemesi származásúakat. — És mégis, ezen végletek között is, számos nemesi származású tisztt, különösen a tüzérek és mérnökök közül megmaradnak állomásukon, az egyik szabadelvűségénél, a másik a neki adott utasítás iránti tiszteletnél fogva, s így tesznek még augusztus 10-ike után is, még szeptember 2-ika, még január 21-ike után is, mint tábornokaik, Biron, Custine, Flers, Broglie, Montesquieu, bár folytonosan lehet kilátásuk, hogy a nyaktiló alá jutnak, mely megtalálja őket a csataterről való visszatérőkben, sőt még Carnot hivatalos helyiségében is.

VII.

A tisztek és nemesek tehát távozni kénytelenek, és pedig a külföldre, s nem csupán ők maguk, de családjaik is. »Azon nemesek, kiknek alig van 600 livre évi jövedelmök, gyalog távoznak«, * és távozásuk indokára nézve csalódásnak nincs helye. »A ki részrehajlatlanul vizsgálja a kivándorlás egyedüli és valódi okait, mondja egy becsületes ember, azt találja, hogy a fejtelenségben rejlenek.

* Lásd a *Mercure de France* 1791 márczius 5, június 4, szeptember 3, október 22-iki számaiban Mallet-Dupan ezikkeit. — *U. o.* 1792 ápril 14-iki szám. Több mint 600 tengerésztiszt adta be lemondását, a bresti tengerészcsapat fellázadása után. »A kikötőkben előfordult nagy mérvű zendülési esetek büntetlenek maradnak, többen a tengerészeti esküdtszék ítélete folytán.« — »Nincs példa

Ha a személyes szabadság nem forogna veszélyben minden nap, ha a polgári és katonai rendben egyaránt »nem ment volna át a gyakorlatba azon esztelen dogma, melyet lázadók hirdettek, hogy t. i. a tömeg által elkövetett borzalmak az ég ítélete, a menekülők három negyed része megmaradt volna Franciaországnak. Két esztendő óta ki vannak téve meggyalázó veszedelmeknek, mindennemű bántalmaknak, megszámlálhatlan üldöztetéseknek, a gyilkosok vasának, a gyújtogatók fáklyáinak, a leggyalázatosabb feljelentéseknek, megvesztegetett cselédjeik vádjainak, a megmotoztatásoknak«, melyek a legelső kósza utczaiz zajra megtörténtek, »a vizsgáló bíróság által elrendelt önkényes elfogatásoknak«, meg vannak fosztva polgári jogaiktól, kiüzve az elsődválasztói gyülekezeteiből, »még kérdőre is vonatva zúgolódásukért, és megbüntettetve azon érzékenységekért, mely még a szenvedő állatoknál is megható volna.« — »Semmiféle ellentállás sem mutatkozott; a fejedelem trónjától a plébános lakáig, a fergeteg az elégedetlenséget megadókká tette. A klubbok, feljelentők, megfélemlített kormányközegek nyugtalan dühének« átengedve, »mindenütt bakókkal találkozunk, hol az okosság és az állam üdve azt kívánja tőlök, hogy még ellenségeket se lássanak... A ki megutálta a fanatizmus és a nép kegyetlenségének borzalmait, a ki megszánta az annyi tör-

reá, hogy csak egyetlen lázadás, mely a kikötőkben vagy a hajókon történik, hogy a tengerésztisztek ellen intézett egyetlen merénylet megbüntettetett volna... Másban ne is keressük okát annak, hogy a tengerésztisztek oda hagyják a szolgálatot. Leveleikben kijelentik valamennyien, hogy felajánlják életüket Franciaországnak, de nem akarnak olyanoknak parancsolni, kik nem engedelmeskednek.«

vényes jog és gyűlöletes visszaélés romjai alá temetett áldozatokat, végre, a ki kételylyel vagy panaszszal mert előállani, *a nemzet ellenségének* kiáltatott ki. Miután az elégedetlenek mint megannyi összeesküvők mutattattak be, minden ellenök intézett támadást a közvélemény előtt jogosultaknak hirdetének. A nyilvános lelkiismeret, melyet lázadók és politikai elősdiék oly serege állapított meg, mely még egy barbár nemzetnek is gyalázatára válnék, a tulajdon és az élet elleni merényleteket *nemzeti igazságszolgáltatásnak* tekinté, és nem egyszer leheté hallani, hogy valamely gyilkosságnak híre, vagy pedig valamely ártatlan ember ellen hozott ítélet, mely az illetőt halállal fenyegeté, a vígság zajos kitöréseivel fogadtatott. Kétféle természeti jog, kétféle igazságszolgáltatás, kétféle erkölcsiség állapított meg tehát; az egyik megengedé az embereknek, hogy hasonlóik ellen, ha azok aristocratáknak tekinthetők, mindazt megtegye, a mit a hazafiak ellen megtenni vétek volna Vajjon előrelátta-e valaki, hogy Franciaország, daczára a számtalan törvénynek, hatóságnak, törvényszéknek, az ünnepélyes esküvés által a rend és közbiztonság védelmére szövetkezett polgárőrségnek, két év lefolyta után még mindig hasonlítani fog azon küzdterhez, melyen *vadállatok tépnek szét védtelen embereket?* — Valamennyi nemesnek, még az aggoknak, özvegyeknek, gyermekeknek is, vétkül rovatik fel, ha a támadók karmai közöl ki akarnak szabadúlni. Az alkotmányozó és a törvényhozó gyűlés, nem tevéen különbséget azok közt, kik éltek megmentése miatt menekülnek, s azok közt, kik fegyverrel mennek a hátarok megtámadására, minden távollevőt elítél. Az alkotmányozó gyűlés az illetők föld- és értékadóját meghárom-

szorozza, és a nekik járó földbérletből s egyéb jövedelmekből háromszoros levonást eszközöl.* A törvényhozó gyűlés zár alá veszi, elkobozza, eladja jószágait, az ingókat és ingatlanokat, közel ezerötszáz millió folyó értékben. Jőjjenek vissza, s hajtsák fejüket a nép gyilkos bárdjai alá, ha nem, ők, és valamennyi utódaik koldusok lesznek. — Ezek láttára a méltatlankodás kitör, s egy polgári származású, szabadelvű férfiú, Mallet-Dupan, így kiált fel: »Lehetséges-e, hogy húszezer család, melyeknek épen semmi összeköttetésük sincs a koblenzi tervekkel, és az ottani gyülekezésekkel, húszezer család, melyek a klubok dühöngése, a rablók gazságai, a biztonság állandó hiánya, a megkövesedett hatóságok butasága és gyáva tétlensége, a tulajdon megrablása, a kenyér és ruha nélküli zsarnokok csapatának vakmerősége, a gyilkosságok és gyujtogatások, a hallgató miniszterek aljas szolgálalkúsége, a forradalom csapásainak egész serege által szétzúllott húszezer család, a nők és aggok, tanui legyenek, miképen válik örökségök a nemzeti pazarlás tárgyává! Hogyan! Guillin asszony, kinek borzalommal kellett menekülnie birtokáról, hol a szörnyeketek felgyújtották hajlékát, megölték és megették férjét, s az ő egykori házának szomszédságában büntetlenül élpek, ugyanezen Guillin

* Lásd: Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 augusztus 1—6. 1792 február 9—11, márczius 30, április 8, július 24—28, 1793 márczius 28 és április 5-ikéről szóló rendeleteket. — Roland számadási jelentése 1793 január 6-ikáról, e javak értékét 4800 millióra teszi, melyekből 1800 milliót a kivándorlottak hitelezőinek kellene adni; maradna még három milliárd. De az assignáták árfolyama akkor 100 frank névérték után csak 55 volt, s azért becsültük a fenti számot ezerötszáz millióra.

asszonyosság lássa birtokait elkobozva, azon községek javára, melyeknek ezen iszonyú szerencsétlenségét köszönheti? És Clarac úr, ugyanezen bűnhődés veszélye daczára, menjen újra felépíteni kastélyának romjait, hol a gazok egy csapata, minden törekvése daczára, nem volt képes őt megfullasztani?!« * — Ha nem mernek visszatérni, ez annál rosszabb reájok nézve. Ez esetben ugyanis a polgári halállal fognak büntettetni, örökre száműzetni, és, ha a száműzetési ítéletet megszegnék, a nyaktiló alá kerülni, s velök mások is, kik, még ártatlanabbul hagyták oda működési teröket, hivatalnokok, egyszerű gazdag emberek, katolikus polgárok vagy parasztok, s különösen egy egész osztály, az egész, esküt nem tett papság, a bíbornok-érsektől az utolsó falusi segédlelkészig, mindezek üldöztetve, azután kifosztatva, azután, a nép és törvényhozás ugyanazon elnyomása által tétetnek tönkre, e két üldözés mindenike előidézővén és súlyosítván a másikat, míg végre a csöcselék és a törvény, egymás bűntársa, a nemesembernek vagy plébánosnak, nem hagyja meg még fekhelyét sem, nem egy darab kenyeret, nem életének egyetlen biztos óráját.

VIII.

Az uralkodó szenvedély nem tűr el semmiféle korlátokat. még olyanokat sem, melyeket maga helyezett a maga útjába. Óriási bitorlás következtében, a hitetlen, közönyös vagy lanyha kisebbség, a katolikus többségre

* Lásd: *Mercure de France*. 1792 február 18-ikáról.

akarta erőltetni a maga egyházi alkotmányát, s ennél fogva az orthodox pap számára oly helyzetet teremtett, hogy, ha csak ez szakadár nem akar lenni, okvetlenül ellenségnek tekintetik. — Hiában engedelmeskedett, hiában hagyta magát megfosztatni birtokaitól, hiában hagyta oda plébániáját, és adta át utódának a reá bízott templom kulcsait, hiában tartja magát távol, és sem mulasztással sem tettel nem szeg meg egyetlen rendeletet sem. Hiában él törvényes jogával, mely megengedi neki, hogy azon esküt, mely ellenkezik meggyőződésével, ne tegye le. Mert már ez által is visszautasítani látszik a polgári esküt, mely magában foglalja az egyházat is, visszautasítani látszik az alkotmányt, pedig azt, egyetlen, életén rágódó cikkely kivételével elfogadja, és összeesküdni látszik az új társadalmi és politikai rend ellen, melyek gyakran helyesek, és melyeknek magát majd mindig aláveti. * — Hasz-

* A papság ezen közös magatartására nézve lásd: Sauzay *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs* című munkájának egész I. és II. kötetét — *Mercure de France* 1791 szeptember 10-iki számát, hol ezt olvassuk: »Egyetlen részrehajlatlan ember sem fogja állíthatni, hogy ezen elnyomás, hogy annyi fanaticus vádaskodás közepette, melyek azzal mentegetik magukat, hogy a fanatizmus és lázadás ellen működnek, csak egyetlen egy ellentállás is mutatkozott volna. Feljelentők, a klubok által kormányzott hatóságok, számtalan esküt nem tett papot vittek a börtönökbe. Vagy újra szabadon bocsátatnak mind, vagy ítélet nélkül a börtönökben sínlódnak, s egyetlen törvényszék sem tált közölők bűnösnek csak egyet is.« — *Cahier belügyminiszter*, 1792 február 18-ikán tett jelentésében kinyilatkoztatja, hogy »nincs tudomása egyetlen oly papról sem, kit a törvényszék mint a köznyugalom megháborítóját büntetett volna meg, bár sokan vádoltak ilyenekül.« — *A Moniteur* 1792 május 6-iki számában, François de Nantes jelentésében olvassuk: »Harmincz hónap óta egyetlen pap sem büntetett meg.«

talán van az is, hogy sajátos és elismert működési körére korlátozza magát, t. i. a lelkek vezetésére. Mert már egyedül ez által is ellentáll az új törvényhozóknak, kik maguk akarják a lelkeket is vezetni; mert neki mint orthodoxnak azt kell hinnie, hogy az általok választott pap ki van közösítve az egyházból, hogy ennek szolgálata törvénytelen, és, mint híveinek pásztora, kötelessége meggátolni azt, hogy juhait az ártalmas forrásból oltás szomjokat. — Hasztalan hirdetné nekik a mérsékletet és tiszteletet. Már az által, hogy a szakadás megtörtént, ennek következményei is kifejlenek, s a parasztok nem lesznek mindig oly béketűrők, mint lelkészek. Ezek már ismerik őt számos év óta, ő keresztelte meg őket, és áldotta meg házassági frigyöket, s hívei azt hiszik, hogy egyedül az ő miséje ér valamit, és nincsenek megelégedve azon intézkedéssel, hogy két három mérföldnyire menjenek más misét hallgatni, és a templomot, az ő templomukat, melyet egykor ők építettek, s melyben, atyáról fiúra, századok óta végzik imájokat, idegennek, egy újonnan jöttnek, eretneknek kezére hagyják, ki majdnem üres padok előtt végzi az isteni tiszteletet, és kit a csendörök, puszkával kezökben igtattak be. Bizonyos, hogy midőn ily pap végig megy az utcán, ferde szemmel néznek reá; nem csodálkozhatunk azon sem, ha a nők és gyermekek, nem sokára pisszegéssel kísérik, ha éjnek idején betörik ablakait, ha Felső- és Alsó-Rajna, Doubs és Jura, Lozère, Deux Sèvres és Vendée, Finistère, Morbihan és Côtes-du-Nord, igen katolikus érzelmű megyékben, általános magára hagyatással fogadják, s a nyilvános rosszakarat elüzi, ha személye fenyegettetik,* ha

* A katolikus parasztnak ezen önkéntes durvaságáról lásd az *Archives nationales* F^o 3236 száma alatti okmányokból:

az ellenszenv, mely eddig csupán a felsőbb osztályokat érte el, most már a nép alsó rétegeibe is elterjed, ha, Franciaország egyik sarkától a másikig, néma ellenségeskedés zúgolódik az új intézmények ellen, a mióta a politikai és társadalmi alkotmány úgy forrasztatott össze az egyházzal, mint valamely épület a maga csúcsos tetőzetével, mely az égbe nyúlik és mintegy kihívja a fekete fellegekben rejlő zivatart. Mind e baj oka az üggyetlen, önkényes, erőltetett kötelék, és következőleg okai mindazok, kik azt létrehozták. — De a győztes fél soha sem fogja elismerni, hogy csalódhatott. Mert ennek szemében egyedül az esküt le nem tett papok a vétkesek; s a győztes párt felhevül ezek hajthatatlan lelkiismeretessége ellen, s hogy a lázadást, még a legbensőbb gondolatok legmegközelíthetlenebb szentélyéig is üldözzék,

Délibération du district de Florac, 6 juillet 1791, et procès-verbal du commissaire de la Lozère sur les troubles d'Espagnac, juillet-novembre 1791. Július 5-ikén Richard, alkotmányos plébános, felszólítja a hatóságot, hogy őt igtassák be, de »a szertartás meg nem történhetett az asszonyok és gyermekek pisszegése, és több egyén fenyegetései miatt, kik azt mondák: meg kell őt ölni, megfojtani, ez protestáns, nős, gyermekei vannak, valamint azért sem, mert lehetetlen volt a templomba bemenni, miután ennek ajtait az oda tódult nők serege elállotta.« — Július 6-ikán mégis beigtatják, bár nehezen. »Bent a templomban egy sereg nő hangoz kiáltásokban tört ki, plébánosuk elmozdztatása miatt. A templomból kijövet, az utczákon, a nők nagy csoportja, az alkotmányos plébános láttára felizgatva elfordítá arczát . . . megelégedtek ugyan szaggatott szavak mormogásával . . . és nem mertek egyéb mozdulatot tenni, mint hogy kalapjaikat arczakra húzták, és a földre hajoltak.« — Július 15-ikén az egyházi már nem akar szolgálni a misénél, nem akar harangozni; Richard plébános

nem riadnak vissza semmiféle törvényesnek látszó, akár durva erőszaktól.

Új vadászat indul meg tehát, s a vadnak száma óriási, mert nem csupán valamennyi fekete és szürke ruhás egyén, negyvenezernél több pap, harminczezernél több apácza, sok ezer szerzetes, de valamennyi, kissé buzgóbb orthodox, azaz, az alsó vagy közép osztály valamennyi női, és, nem is számítva a vidéki nemességet, a komoly és rendezett viszonyok között élő polgárság többsége, a parasztság nagyobb része, több keleti, nyugati és központi tartománynak majdnem egész népessége, ide tartozik. Ezek is kapnak nevet, mint az imént a nemesek; ezeket *fanaticusoknak* nevezik el, a mi egyenértékű lesz az *aristocrataival*, mert e névvel is a köz ellenségek illetetnek, kik szintén a törvényen kívül helyeztetnek. — Az mitsem használ, hogy a törvény az ő érdekökben szól, a részrehajló és megfélemlített közigazgatási köze-

erre maga akart harangozni, de a nép fenyegeti, hogy rosszul bánik el vele, ha ezt tenni merészné. — *U. o.* Lettre du curé de Fau. district de Saint-Chély, 8 septembre 1791. »Ez éjjel igen közel állottam a halálhoz, mert egy rablócsapat kirabolta plébániámat, miután annak ajtait és ablakait betörték.« — 1791 december 30-ikán egy más plébános, ki eljő, hogy plébániáját birtokba vegye, hatvan nő által kődobásokkal támadtatik meg, és a községből kiűzetik. — *U. o.* Pétition de l'évêque constitutionnel de Mende et de ses quatre vicaires, 5 août 1791. »Nem múlik el nap, mondatik ez okmányban, hogy ténykedéseinkben ki ne gúnyoltatnánk; nem tehetünk egy lépést, hogy püsszegést ne halljunk. Ha kijárunk, gyáva gyilkossággal fenyegettetünk, vagy azzal, hogy botokkal ütnek agyon.« — *U. o.* F^o 3253. Bas-Rhin. Lettre du directoire du département, 9 avril 1792. »A katolikuskoknak legalább $\frac{11}{12}$ -ed része nem akarja elismerni az esküt le-
tett papokat.«

gek, melyeket az alkotmány kivesz a központi hatalom befolyása alól, és a népcsődületek befolyása alá helyez, ellenök magyarázzák, önkénytesen elferdítik, nyíltan megsértik azt. 1791 első hónapjaiban megkezdődik a hajtóvadászat, és gyakran a helyhatóságok, a kerületek, sőt maguk a megyék állanak a hajtók élén. Hat hónappal utóbb, a törvényhozó gyülekezet, november 29-én kelt rendeletével, * hajrát kiált, s a kopófalkák, a király vétója daczára, mindenfelől felkergetik a vadat. 1792 áprilben, negyvenkét megye »oly rendeleteket adott ki« az esküt le nem tett papok ellen, »melyeket az alkotmány sem elő nem írt, sem pedig nem helyeselt«, s még mielőtt a törvényhozó gyűlés berekesztetnék, a többi negyvenhárom is követi ezek példáját. — Ezen törvénytelen rendeletek sorozata által, az esküt nem tett papok, egész Franciaországban mindenütt, a nélkül, hogy vétkeztek, vagy elítéltettek volna, elűzettek plébániáikról, s a kerület vagy megye fő helyére belebbezettek, néhol börtönbe zárattak, a kivándorlottakkal egyformáknak jelentettek ki, s valamennyi ingó és ingatlan javaiktól megfosztattak. ** Már csak az van hátra, hogy az általános deportációt elrendelő

* Lásd: Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 november 29, és 1792 május 27-iki (nem szentesített) rendeleteket. — A trón feldöntése után, 1792 augusztus 26-ikán kelt rendeletet. — *Moniteur*. XII 200, az 1792 ápril 23-iki ülésről szóló jelentésben, a belügyminiszter jelentését.

** Lásd: Lallier *Le district de Machecoul*. 261, 263. l. — *Archives nationales*. F^o 3234. Réquisitoire du procureur de la commune de Tonneins (21 décembre 1791); ez okmányban a község azt követeli, hogy nyolcz papja »a külső vagy belső ellenségeskedés legcsekélyebb jelének esetében« elfogassék vagy kiűzessék. —

végzés kiadassék ellenük, s ez is nem sokára meglesz, mihelyt a törvényhozó gyűlés a királyt is le fogta tenni.

E közben a nemzetőrsek, melyek ama rendeleteket kierőszakolták, azok végrehajtását megkezdik, és még inkább súlyosbítják a rendelet szigorát, s ezen szenvedélyességök még csak nem is meglepő. A kereskedés megszűnik, az ipar pang, a kézműves és kalmár szenved, s az állapotok általános rosszaságának megmagyarázására nem találnak más indokot, mint a papság makacsságát. E nélkül minden jól menne, miután az alkotmány tökéletes, és egyedül a papság nem fogadja azt el. De, miután el nem fogadja, világos, hogy meg is támadja. A papság tehát a közjó utolsó akadálya; ő a bűnbak; le tehát a fekete vadállattal! Látjuk is, hogy a városi milícia, majd saját felelősségére, majd a hozzá büntársúl szegődött helyhatóságok izgatására, megzavarja mindenfelé az isteni tiszteletet, szétüzi a papi gyülekezeteket, a papokat torkon ragadja és kilökdösi a városból, felakasztással fenyegetvén őket, ha valaha oly vakmerőek volnának, hogy visszatérnének. — Douaiben a milícia, fegyveres kézzel kényszeríti a megye directóriumát, hogy rendelje el valamennyi, a kórházakban és zárdákban levő kápolna és imaház bezáratását.* — A caeni milícia,

U. o. F' 3264. Arrêté du conseil général d'administration de la Corrèze (16, 17, 18 juillet 1792), mely okmányban megparancsoltatik, hogy valamennyi, esküt nem tett pap, börtönbe vettessék. — Az idézett két okmány kelte közötti időből majdnem minden megye különféle és a legszigorúbb rendeleteket bocsátott ki, az esküt nem tett papok ellen.

* Lásd: *Archives nationales*. F' 3250. Procès-verbal du directoire du département, 18 mars 1791. Valamennyi ide tartozó okmánynyal.

töltött fegyverekkel és egy ágyúval indul a szomszédos versoni plébánia ellen, erőszakkal beront néhány házba, és tizenöt, hithűségéről gyanus egyént, kanonokokat, kereskedőket, kézműveseket, napszámosokat, asszonyokat, leányokat, öregeket, betegeket összeszed, levágja hajaikat, puskatussal eldöngeti őket, s az ágyú végéhez kötözve vezeti Caenbe; mind ezt egyedül azért, mert Versonban, egy, esküt le nem tett pap végzi az isteni tiszteletet, és mert Caenből számos jámbor ember az ő miséjére jár el, s ebből az következik, hogy Verson, forradalom-ellene csoportosulások gyűlhelye. Sőt, azon házakban, melyekbe erőszakkal betörték, a bútorokat összezüzták, kiütötték a hordóknak fenekeit, a fehérneműeket, ezüstöt s edényeket ellopták; mert a caeni söpredék is a katonákhoz csatlakozott.* — Itt és másutt már nincs egyéb hátra, mint hogy a csőcseléket tenni engedjék, s miután ez a tulajdon, a szabadság, az élet, s a veszedelmes egyének szeméremérzete ellen támad fel, a nemzetőrség óvakodik e működésének gátat vetni. Következésképen, az orthodoxok, a papok és hivek, férfiak és nők egyaránt, a csőcselék kegyelmétől függenek, és a fegyveres hatalom, mely ezekkel egy kézre dolgozik, nem vetván magát közbe, a népsöpredék a proscibált osztály rovására elégit ki kegyetlenségi, rablási, kicsapongási és rombolási vad ösztöneit.

A jelszó mindig az, hogy az isteni tisztelet, és pedig akár a nyilvános, akár a magán isteni tisztelet,

* *Archives nationales*. F^o 3200. Lettre du directoire du Calvados, 13 juin 1792. A vizsgálati iratokkal együtt. Az okozott kárt 15,000 livre-re becsülték.

gátoltassék meg; s az ezt végrehajtó eszközök méltók a végrehajtókhoz. — Emitt, egy esküt nem tett pap oly vakmerő levén, hogy egy beteget a halotti szentségekkel ellátott, a házat, melybe azután lép, ostrommal beveszik, s egy másik háznak, hol egy másik pap lakik, kapuját és ablakait bezúzzák. * — Amott, két munkásnak laka, miután arról vádoltattak, hogy gyermekeiket egy macskakodó pap által kereszteltették meg, kiraboltatik és majdnem lerontatik. ** — Máshol, a nép összecsoportosúl, és nem engedi meg, hogy egy öreg papnak, ki meghalt, mielőtt az esküt letette volna, testét a temetőben eltemessék. *** Távolabb, egy templomot éppen akkor vesznek ostrom alá, midőn ott a vecsernye tartatik, s mindent szétrombolnak benne; másnap a szomszédos templom tornyára kerül a sor, és hogy a munka még tökéletesebb legyen, az orsolya-szűzek egy zárdája is elpusztíttatik. † — Lyonban, 1791 húsvét napján, a hat órai mise után, egy, kötelekből font ostorokkal fegyverzett tömeg a temp-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3234. Arrêté du directoire du Lot, 24 février 1792, sur les troubles de Marmande.

** Lásd: *U. o.* F^o 3239. Procès-verbal de la municipalité de Rheims, 5, 6, 7 novembre 1791. Az egyik munkás nyerges, a másik gyapjútisztító. A keresztelő pap, mint a köz béke megzavarója, börtönbe vettetett.

*** Lásd: *U. o.* F^o 3219. Lettre du commissaire du roi près le tribunal de Castelsarrasin, 5 mars 1792.

† Lásd: *U. o.* F^o 3203. Lette du directoire du district de la Rochelle, 1-er juin 1792. »A fegyveres hatalom, tanuja ezen büntetteknek, felszólíttatván, hogy a tetten érteket fogja el, megtagadta az engedelmisséget.«

plomból kijövő asszonyokra ront.* A szegény nők levetkőztetnek, megkínoztatnak, testöket felfordítják, hogy fejök a sárba jut, s véresen, félholtan hagyatnak ott; egy fiatal leány meg is hal: s az ilyen merényletek oly gyakoriakká válnak, hogy még Párizsban is, az orthodox papok miséjére járó nők csupán úgy mernek az utcára lépni, hogy elébb ingeiket nadrág módjára összevarrják. — A kínálkozó zsákmány kiaknázására természetesen vadásztársaságok alakúlnak. Vannak ilyenek Montpellierben, Arlesben, Uzèsben, Nîmesben, Carpentrasban, és Gard, Vaucluse és Hérault legtöbb városában és mezővárosában; e társaságok az illető hely népességéhez aránylag kisebb vagy nagyobb számúak, az egyik tizenkét, a másik két-háromszáz, jóakarátú és mindenféle származású emberből áll; ezek közt sokan, úgynevezett nagyot-ütők, ** egykori rablók és fegyenczek, kiknek még a fegyencz-bélyeg is hátukon látható. Némelyek e társulatok közül tagjaikat kötelezik, hogy ismertető jel gyanánt egy érmet viseljenek, mindannyian a *végrehajtó hatalom* nevét bitorolják, kijelentvén azonban, hogy saját hatalmokból működnek, és szándékuk »a törvényt erőszakkal keresztül vinni.« Ürügy gyanánt azt emlegetik, hogy az esküt tett papokat kell pártfogolniok és, 1791 áprilistól kezdve, húsz hónapon át e célra »nagy, bütykös és vasszegekkel kivert botokkal« működnek, ide nem

* Lásd: Jourdan Camill emlékiratát, Saint-Beuve. *Causeries du Lundi* című munkája XII. kötetében, 250. Az őrség nem akar segílyt hozni, vagy csak későn érkezik, csupán, »hogy tanuja legyen a rendetlenségnek, és soha, hogy azt elnyomja.« — De Montlosier. *Mémoires*. II. 300.

** *Tape-dur*.

számítva a szabályakat és szuronyokat.* E társulatok rendesen éjjel teszik kirándulásaikat. A »polgári érzelem hiányáról gyanus polgárok«, az esküt nem tett egyházi személyek, a keresztény iskolatestvérek házai, hirtelen támadtatnak meg; mindent szétrombolnak vagy ellop-
nak; s a tulajdonosoknak megparancsoltatik, hogy az országot huszonnégy óra alatt hagyják el; néha, bizonyára csupán túlságos elővigyázatból, az illető ott helyben le-
gyilkoltatik. E bandák különben nappal is dolgoznak, az utcákon megvesszőzik az asszonyokat, karddal kezök-
ben berontanak a templomokba, és az esküt nem tett papokat az oltártól űzik el; s mindezt a tehetetlen vagy előzékeny hatóságok tudtával és láttára, bizonyos titkos és kiegészítő hatalom erejénél fogva, mely nem csupán be akarja tölteni az egyházi törvényekben mutatkozó hiányokat, de a magán emberek zsebeiben is keresgél.
— A gallicán egyház ez új daliai Nîmesben, egy haza-
fias tánczmester vezetése alatt, »nem elégedve meg a proscriptiók megállapításával, gyakori öldöklésekkel, bán-
talmazásokkal és mészárlásokkal«, még arra is vállal-
koznak, hogy az adófizetésre kötelezettek buzgalmát fel-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3217. Lettres du curé d' Uzès, 29 janvier 1792; du curé d'Alois, 5 avril 1792; des administrateurs du Gard, 28 juillet 1792; du procureur-syndic, M. Griolet, 2 juillet 1792; de Castanet, ancien gendarme, 25 août 1792; de M. Griolet, 28 septembre 1792. — U. o. F^o 3223. Pétition par MM. Thueri et Devès, au nom des opprimés de Montpellier, 17 novembre 1791. Lettre des mêmes au ministre, 28 octobre 1791. Lettre de M. Dupin, procureur-syndic, 22 août 1791. Arrête du département, 9 août 1791. Pétition des habitants de Courmonterral, 25 août 1791.

éleszszek. Indítványoztatván, hogy az expedíciókban résztvevők családjai segíyeztesse, s e célból aláírások nyittatván, *e végrehajtó hatalom* magára vállalja a felajánlott adományok jegyzékének átvizsgálását; a ki nem adott, vagy az ő nézete szerint keveset adott, az megbírságoltatik; egy »szegény munkás ötven, egy másik két, három, kilenczszáz, sőt ezer livrerrel, és pedig azon fenyegetés kíséretében, hogy a ki nem akarja ez összeget megfizetni, annak jószága elpusztíttatik, s az illető bántalmaztatni fog.« Máshol, pl. a bauxi, és egyéb, Tarascon körüli községek önkénytesei, maguk gondoskodnak magukról, s »azon ürügy alatt, hogy nekik a haza védelmére kell sietniök, óriási módon sarcsolják meg a birtokosokat«; az egyiktől négy, a másiktól öt ezer livret zsarolván ki, s a ki fizetni nem tud, annak összes gabonáját viszik el, egy majorságból még a tartalék gabonát is elhurecsolják; e mellett fenyegetnek mindenkit, hogy ha panaszkodni merne, elpusztítanak és felgyújtanak mindent, úgyannyira, hogy a földbirtokosok nem mernek semmit sem szólni, és hogy a szomszéd megye ügyésze, saját élete miatt remegvén, kéri, hogy feljelentése titokban tartassék. — A városok alsó rétegeiből a pórlázadás elterjedt a vidékre. S ez már a hatodik, a legelterjedtebb, mely három év óta kitört. *

* Lásd: *Moniteur*. XII. 16. Az 1792 ápril 1-i gyűlésben Lau-reau úr mondja: »A tartományok lángban állanak, tizenkilencz megyében felkelés van, s a lázadás mindenfelé mutatkozik Csupán a rablás szabadsága létezik, már nincsenek adóink, nincs rend, nincs hatóság.« — *A Mercure de France* 1792 ápril 7-iki számában olvassuk: »Több mint húsz megyében uralkodnak jelenleg a fejtelenség, »a többé-kevésbbé pusztító felkelés borzalmai.«

Kétféle körülmény sarkalja a földmívést. — Egyrészt a közeli betörés fegyverzaja és híre megvadítja. A pilniti nyilatkozat óta a klubbok és hírlapok, négy hónap óta a törvényhozó gyűlés szónokai bátorítják, és trombitaharsogásaikkal nyugtalanítják, s a paraszt ilyféle kiáltásokkal hajtja ökreit a szántás közben: »Hahó, Poroszország!« »előre Ausztria!« Meg vannak győződve, hogy Ausztria és Poroszország, külföldi királyok és nemesek, a kivándorolt nemesekkel együtt erővel fognak berontani az országba, visszaállítják a sóvámot, fogyasztási adókat, hűbéri illetékeket, tizedet, vissza fogják venni az eladott, s ismét eladott nemzeti javakat, azon nemesek segélyével, kik nem vándoroltak ki vagy ismét visszatértek, támogatva az esküt nem tett papok által, kik a nemzeti jószág eladását szentségtörésnek jelentik ki, és azokat, kik ilyeneket vásároltak, nem akarják a gyónatószékekben feloldani. — Másrészt, közeleg a nagy hét, és egy esztendő óta a vásárlók lelkiismerete nagyon meg van terhelve. 1791 márczius 24-ikéig még csak 180 millió folyt be a nemzeti javak eladásából, de, miután a nemzetgyűlés a fizetési határidőt meghosszabbítá, s a részletenként való ismételadást megkönnyíté, a parasztra nézve a kísértés igen nagy; az összes pénz elővándorolt a pamutharisnyákból és elásott fazekakból, melyekben el volt rejtve. A parasztság tehát hét hónap lefolyása alatt 1346 millióért vásárolt,* és végre teljes és szabad tulajdon gyanánt bírja azon darab földet, mely után évek

* Lásd: *Moniteur*. XII. 30. Caillaçon beszédében mondja, hogy 1791 november 1-éig 1526 millióért adattak el birtokok s már csak 669 milliónyi van eladó.

óta annyira vágyódott, sőt néha reménye feletti nagy darabot, egy erdőt, malmot, vagy rétet kerít birtokába. Most rendeznie kell viszonyait az egyházzal, és, bár a pénzbeli fizetés határideje elodáztatott, a katolikus kötelek teljesítése meghatározott naphoz van kötve. Emlekezetet meghaladó szokás kötelezi, hogy husvéti gyónását elvégezze, neje, anyja, hasonlóképen, s ha, kivételesen, ő maga nem is ragaszkodik ehhez, de azok nem mulasztják el azt. * De különben öreg, beteg atya, újdonszülött gyermeke, s másik gyermeke számára is, ki most készül először járulni az Úr asztalához, szüksége van a szentségekre. Már pedig, az áldozásnak, kereszttelésnek, gyónásnak, valamennyi szentségnek hiteles eredetűnek kell lennie, mint a lisztnek vagy ezüstnek; már nagyon is sok hamis pénz kering a világban, és az esküt tett papok naponként veszítenek hitelökből, mint az assignáták. Kénytelenek tehát az esküt nem tett paphoz fordulni, mert egyedül ez oldozhatja fel őket érvényesen; és épen ezek nem csupán megtagadják a feloldozást, de sőt az egész új rend ellenségeinek tartatnak. — Ezen zavarban a paraszt rendes eljárásához fordul; torkon ragadja plébánosát, mint egykor földesurát, s a mint ettől a hűbéri kötelezettségei alól való felmentését, úgy most a paptól bűneinek feloldozását kicsikarja. Vagy legalább annyit akar, hogy az esküt le nem tett papokat az esküre kényszerítse, be akarja zárni ezek külön templomát,

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3225. Lettre du directoire d'Ille-et-Vilaine, 24 mars 1792. »A kerület nemzetőrei feltették magukban, hogy valamennyi esküt nem tett, és nem helyettesített papot el fognak üzni, azon rossznak ürügye alatt, melyet az illetők a husvétii időben elkövetni semmi esetre sem mulasztandanak el.«

s az egész kerületben az isteni tisztelet egyformaságát akarja behozni. — Megragadva az alkalmat, az esküt nem tett papokhoz ragaszkodókat is megtámadja, a kastélyokat, gazdag házakat, nemeseket, gazdagokat, minden osztályhoz tartozó birtokosokat. Végre, midőn az 1791 szeptemberi amnestia folytán a börtönök kibocsáták lakóikat, miután a törvényszékek fele még nincs beigtatva hivatalába,* miután harmincz hónap óta nem létezik rendőrség, az elnyomatás és felügyelet nélkül burjánzó tolvajok, rablók, foglalkozás nélküli emberek megragadják az alkalmat, s a népcsoportosulásokhoz csatlakoznak, és megtömik zsebeiket.

Emitt, Pas-de-Calaisben, háromszáz földmíves, dobossal élén, egy karthausi zárda ajtait betörik, ellopnak mindent, élelmi szereket, italokat, fehérneműeket, bútorokat, házi szereket, s ez alatt a szomszédos plébániában egy másik banda ugyanígy működik a polgármesternél s a régi plébánosnál, s azzal fenyegetőzik, hogy »mindent megöl és feléget«, és megígéri, hogy a következő vasárnap visszatér.** — Amott Bas-Rhinben, Fort-Louis mellett húsz aristocratának háza raboltatik ki.*** — Máshol, pl. Ille-et-Vilaineben, az egyesült falusi milícia községről községre jár, és erőszakoskodásai következtében néha

* Lásd: *Moniteur*. XI. 420, az 1792 február 18-iki ülésről szóló jelentésben, Cahier belügyminiszter jelentését.

** Lásd: *Archives nationales*. F° 3250. Déposition des officiers municipaux de Gosnay et d'Hesdiguel, (district de Béthune), 18 mai 1792. E kirándulásban hat község vett részt; a polgármester nevének már nyakán volt a kötél, és kis híja volt, hogy fel nem akasztották.

*** Lásd: *Moniteur*. XII. 154. 1792 ápril 15-iki szám.

kétezer főre is szaporodó bandákat képez, bezárják a templomokat, elűzik azokból az esküt nem tett plébánosokat, magukkal viszik a harangozót, a lakosok rovására esznek, isznak, és néhol a polgármesternél és az adójegyzékek kezelőinél össze-vissza törnek mindent. Ha valamely hivatalnok szemrehányásokat tesz nekik, ezt kiáltják: »Le az aristocratával!« Egyikét e szerencsétlen tanácsadóknak puskatussal ütik hátba, más kettőt pedig célba vesznek. Különben, e kirándulások vezetői sem részesülnek jobb sorsban, és ők maguk vallják be, hogy csak azért állottak a bandák élére, hogy ők maguk ki ne fosztassanak, vagy fel ne akasztassanak.* Ugyanily dolgok történnek Mayenne, Orne, Moselle, Landes megyékben.** — De ezen kitörések csak elszigeteltek, s majdnem szelideknek mondhatók; azonban délen és az ország közepén, a lázadások hasonlítanak egy óriási ragályhoz, mely Avignontól Périgueuxig, Aurillactól Toulonseig, úgyszólván egyszerre és szünet nélkül tíz megyében, Vaucluse, Ardèche, Gard, Cantal, Corrèze, Lot, Dordogne, Gers, Haut-Garonne, Hérault vidékein terjed el. Mindenfelé, s egyszerre óriási tömegek hullámszerűen elő a falvakból, és pedig ugyanazon okok miatt, azaz,

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3225. Lettre du directoire d'Ille-et-Vilaine, 24 mars 1792. Procès-verbal des commissaires pour le district de Vitré. Lettre du directoire du district de Vitré, 21 avril 1792. Rapport des commissaires envoyés à Acigné, 6 avril.

** Lásd: *Moniteur*. XII. 200. Cahier miniszter jelentése 1792 ápril 23-ikán. E négy megye directóriumai vonakodnak visszavonni törvénytelen rendeleteiket, arra hivatkozván, hogy »nemzetőreik üldözik az ellenszegülő papokat.«

a háború és a húsvét közeledése miatt. — Cantalban, a kerületnek Aurillacban tartott gyülekezetében, mely az ujoneczozás miatt tartatott, az egyik falusi nemzetőrség parancsnoka azt kívánja, hogy mindenkin boszút kell állani »a ki nem hazafi«, és azon hír terjed el, hogy Párizsból rendelet érkezett a kastélyok elpusztítására. A felkelők ezen felül még arra is hivatkozván, hogy a papok, megtagadva az eskü letételét, a nemzetet a polgárháborúba viszik: »az emberek megúnják a miattok való folytonos nyugtalanságot; s azt kívánják, hogy legyenek jó polgárok, és hogy mindenki eljárjon a templomba.« Erre azután a felkelők betörnek a házakba, megsarczolják a lakosokat, nem csupán a »papokat, az egyházi nemeseket«, hanem »mindazokat is, kik azon gyanuban vannak, hogy az ő párthíveik, s azokat, kik nem járnak el az alkotmányos papok miséjére«, sőt még a szegény embereket is, kézműveseket, munkásokat, kiket öt, tíz, húsz, negyven frank bírságra ítélnék, s kiknek pinzéit vagy éléskamráit is kiürítik. Tizennyolcz kastélyt kirabolnak, felgyújtanak vagy lerombolnak, ezek között több oly nemesemberét vagy nemesasszonyét, kik még soha sem voltak a tartományon kívül. Egyikök, Humières úr, egy nyolczvan esztendő s aggastyán, tiszt; Peyronenc asszony fiát csupán pórruhába öltöztetve mentheti meg; Beauclerc asszony, ki a hegyeken át menekül beteg gyermekével, ezt karjaiban látja meghalni. Aurillacban a főbb emberek házai előtt bitófák állíttatnak fel; Niossel, fenyítő törvényszéki bíró, hogy megmentethessék, börtönbe vettetik, de onnan kiragadtatván, fejét levágják, és egy trágyadombra vetik; Collinet, Maltából megérkezve, miután arról gyanúsítják, hogy az aristocraták híve, meg-

fogatik ; hasát felmetszik, azután összevagdaldják, és fejét lándzsára tűzve körülhordják. Végre, midőn a helyhatósági tisztviselők, bírók és királyi biztosok, a gyilkosok ellen meg kezdik indítani a vizsgálatot, azt tapasztalják, hogy ők maguk is oly veszedelemben forognak, hogy kénytelenek megszüntetni az eljárást, vagy menekülni.*

Haute-Garonneban szintén az »esküt nem tett papok és párthíveik ellen« kezdődött meg a felkelés. S ez annyiival inkább történt így, mert több községben az alkotmányos plébános a klubnak tagja, és maga kéri, hogy szabadítsák meg ellenfeleitől; ezek egyike, a saint-jean-lornei plébános, »egy szekérre állva, nyolczszáz özszererereglett embernek hirdeti a rablást.« Ebből következőleg azután, minden banda, hogy sikeresen működhessék, elüzi az ellentálló papokat, és kényszeríti azok híveit, hogy az esküt tett papok miséjére jőjjenek.** — De az ily siker nagyon elvont, jelentéktelen, s nem igen sok

* Lásd: *Mercur de France*. 1792 ápril 7. Lettres écrites d'Aurillac. — *Archives nationales*. F^o 3202. Lettre du directoire d'Aurillac, 27 mars 1792 (hét jegyzőkönyvvel). Lettre du directoire du district de Saint-Flour. 19 mars (a kerület biztosainak jelentésével). Lettre de M. Duranthon, ministre de la justice, 22 avril. Pétition de M. Lorus, officier municipal d'Aurillac. — Duranthon, 1792 június 9-iki levelében írja: »Épen most hallom a saint-flouri kerületbe küldött királyi biztostól, hogy, a csapatok elutazása óta a hatóságok már nem merik teendőiket gyakorolni, az őket körülvevő rablók közepette.«

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3219. Lettres de M. Niel, administrateur du département de la Haute-Garonne, 27 février, 1792; de M. Sainfal, 4 mars; du directoire du département, 1-er mars; du commissaire du roi près le tribunal de Castelsarrasin, 13 mars.

hasznot hozó, a fellázadt párt nem is elégszik meg vele. Midőn a községek, tucatszámra, megindúlnak, s idejüket a köz szolgálat ügyében töltik el, kárpótlást kívánnak, fában, gabonában, borban, pénzben, s az ily kirándulások költségeit az aristokratáknak kell megfizetni.* Aristokraták nem csupán az esküt megtagadó papok védői, pl. egy aggszűz, »ki igen rajongó, és ki negyven év óta minden jövedelmét jótékony czélokra fordítja«; »de a jólétben élő egyének, parasztok és urak egyaránt«, mert ezek azt akarják, hogy a szegény emberek »éhen haljanak«, »miután gabonájokat és borukat nem adják el, hanem magtáraikban és pinczéikben tartják vissza, és mert csupán a legnélkülözhetetlenebb munkákat végeztetik, hogy a mezei munkásoktól elvegyék az életfentar-

* Lássuk néhány példáját a parasztok bírvágyának: Lunelbe 4000 paraszt és falusi nemzetőr akar bevonúlni, hogy az aristokratákat felakasszák; velök vannak nejeik is, kik magukkal hajtják szamaraikat »kosarakkal, melyeket telve reméllenek visszahozni.« (Lásd: *Archives nationales*. F^o 3223. Lettre de la municipalité de Lunel, 4 novembre 1791.) — Uzèsben nagy fáradtságba kerül megszabadúlni azon parasztoktól, kik azért jöttek hogy a királpárti katolikusokat elűzzék. Hasztalan »etetik és itatják őket bőségesen; rosszkedvűen távoznak, különösen az asszonyok, kik öszvérekkel és szamarakkal jöttek a zsákmány elvitelére, s nem látták előre, hogy üres kezekkel kellend visszatérniök.« (Lásd: De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 195.) -- Michelet *Histoire de la révolution française* című munkájában, V. 211, Nantesnek a vendéiek általi ostromtatásának alkalmából mondja: »Egy öreg asszony így szólt hozzám: ó igen, ott voltam az ostromnál; nővérem és én, elhoztuk zsákjainkat. Számítottunk arra, hogy legalább a Casserieteczig (az ötvösök és ékszerárosok utcájáig) fogunk előre nyomulhatni.«

tásra szükséges eszközöket.« Tehát, minél nagyobb mérvű a zsákmányolás, annál nagyobb a közügynek tett szolgálat. A felkelők szavai szerint arról van szó, »hogy a nemzet ellenségeinek kezei közt levő jövedelem, melyet ezek élveznek, megcsökkentsék, hogy ezt már ne küldhessék Koblenzbe, s egyéb, az országon kívül levő helyekre.« — Ezért hat, nyolczszáz, sőt ezer emberből álló bandák járják be Toulouse és Castelsarrasin kerületeket, s valamennyi földbirtokos, aristocrata és hazafi megsarcoltatik. Emitt, az említett »emberszerető, de vakbuzgó aggszűznél betörnek mindenhová, összeúzzák bútorait, s elvisznek kilenczvenkét mérő gabonát és tizenhat hordó bort.« Amott, Roqueferrièreben, elégetik az okmányokat, s kirabolnak egy kastélyt. Távolabb Lasserreben, harmincz-ezer frankot követelnek, s elvisznek minden készpénzt. A jelvényeikkel megjelenő helyhatósági tisztviselők majd mindenütt, akarva nem akarva, helybenhagyják a rablást. Sőt »az élelmi szereket, az ezüstmél sokkal csekélyebb értékű assignátákban, leszállítják«, s a napszám árát megkétszerezik. — E közben más bandák a nemzeti tulajdont képező erdőségeket pusztítják, s a csendőrök, nehogy aristocratáknak neveztessenek, a fosztogatókat tisztelettel üdvözlík.

Ezek után világos, hogy a tulajdon már nem létezik mások, mint a szűkölködők és tolvajok számára. — S valóban, Dordogneban, »azon ürügy alatt, hogy az eskületételt megtagadó papok kiűzessenek, gyakori csoportosulások elrabolnak és kipusztítanak mindent a mi kezökbe kerül . . . A nemesek házaiban található gabonát mind lefoglalják.« A falusiak, a községi birtok czíme alatt valamennyi erdőt kiaknáznak, a kivándoroltaknak

valamennyi birtokát, s e kiaknázás gyökeres módon történik; egy banda például, egy újon épült magtárt fedezvén fel, s azon anyagot, melyből az építettett, jónak ítélve, lerontja a magtárt, és szétesztja annak farészeit és cse-repeit.* — Corrézeben, tizenötezer fegyveres paraszt bevonúl Tullebe, hogy az esküt megtagadó papok híveit kiűzzék, a gyanus házakban mindent összerombolnak; s ugyancsak nagy fáradságba kerül őket üres kezekkel visszatérésre bírni. S mihelyt visszatértek, elpusztítják a saint-jali, seilhac-i, gourdoni, saint-basile i, la-rochettei kastélyokat, és számtalan, polgárok tulajdonát képező mezei lakot. Valóságos vadászat ez, a tulajdon eltulajdonítása még soha ily mértékben elő nem fordúlt. Egy jegyzőkönyv mondja, hogy gondosan elvisznek mindent, a mi elvihető, bútorokat, szőnyegeket, tükröket, fegyvereket, képeket, borokat, élelmi szereket, s még a deszkákat és faburkolatokat, »még a legkisebb vasdarabot és asztalosmunkát is«, a többit összezúzzák, annyira, hogy a házból nem marad egyéb mint a négy fal, a tető és a lépcsőzet.« ** — Lot megyében, hol a felkelés két esztendő óta szünet nélkül tart, a kár még nagyobb. Január

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3209. Lettres du commissaire du roi près le tribunal de Mucidan, 7 mars 1792; du procureur-syndic du district de Sarlat, janvier 1792.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3204. Lettres des administrateurs du district de Tulle, 15 avril 1792; du directoire du département, 1° avril. Pétition de Jaques Labruc, et de sa femme, avec procès-verbal du juge de paix, 24 avril. Ez okmányban olvassuk: »Mindezek a helyhatóság szemeláttára vitettek véghez. Nem is iparkodott ezt meggátolni semmiképen, bár még jókor kéretett fel reá.«

30 és 31-ike közötti éjjel »Souillacban valamennyi jobb állapotban levő házat« megtámadnak, »és tetejétől aljáig kipusztítanak s kirabolnak«, a tulajdonosok menekülni kényszerítettetnek, s a megyében oly nagy a zendülések száma, hogy a directóriumnak nincs ideje, valamennyiről jelentést tenni a miniszternek. * Egész községek tartoznak a lázadók közé; s miután »minden község valamennyi lakosa bűntársa a felkelésnek, nem lehet tanukat találni, kik valamely fenyítő vizsgálatnál tanuskodnának, s így a vétek büntetetlen marad.« Cabrerets kerületben a régen kifizetett földbérek, s a húsz év óta fizetett illetékek visszaadását követelik. Lauzerte nevű kis városkát a szomszédos miliciák megrohanják, és lefegyverzett lakosai a jakobinus külváros kegyétől függenek. Figeac kerületben három hónapon át »az előbbi nemesek valamennyi házai kiraboltatnak és felgyújtatnak«; azután a galambdúczokat pusztítják el, »és valamennyi, csak némi jólétre mutató mezei lakot.« Mezőtlábas nyomorúttak egész serege »tör be a jólétben levő emberekhez, orvosokhoz, ügyvédekhez, kereskedőkhöz, betörik a pinczék ajtait s megiszszák a bort«, és úgy viselik magukat, mint ittas győzők. Több községben az ily kirándulások szokássá váltak; »nagy számban találhatók ilyenekben oly emberek, kik csupán rablásból élnek«, s a klubbok járnak elő jó példával. A kerület fő helyén, hat hónap óta a nemzetőrség egy csapata, melyet a *fekete bandának* ne-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3223. Lettres de M. Brisson, commissaire des classes de la marine à Souillac, 2 février 1792; du directoire du département, 14 mars 1792. Pétition des frères Barrié (bizonyító okmányokkal), 11 octobre 1791. — Lettre du procureur-syndic du département, 4 avril 1792.

veztek, kiűz mindenkit, ki neki nem tetszik, •kénye-
kedve szerint rabol a házakban, s agyonüti vagy kard-
csapásokkal sebesíti és csonkítja meg azokat, kiket gyű-
léseiben proscibált», a nélkül, hogy egyetlen törvény-
szolga vagy ügyvéd panaszt tenni merészelne. * A rabló-
gazdálkodás, a hazafiasság álarczát véve fel, s a hazafiasság,
a rablás eljárását sajátítva el, egy időben egyesültek a
tulajdon és a régi uralom ellen, s hogy megszabaduljanak
mindattól, a mi némi félelmet támaszthatna bennök, meg-
ragadnak mindent, a mi zsákmány gyanánt szolgálhat.
S mégis, ezen események csak oly helyeken történnek,
melyek a vihartól távolabb esnek; a központok máshol
vannak, Nîmes, Avignon, Arles és Marseille körül, oly
vidéken, hol a városok és a vallásfelekezetek közötti
súrlódások már régóta felhevíték a gyűlölet szenvedélyeit.
Elég ha Gard, Bouches-du-Rhône és Vaucluse megyékre
tekintünk, hogy elhiggyük, miszerint a barbár módon
vivott háború kellő közepén vagyunk. Valóban, a jakobi-
nusok és a népsöpredék betörése ez, azaz a küzdelem,
a tulajdon elrablása, a kiirtás; Gard megyében a han-
gyabolyként nyüzsgő nemzetőrség a pórlázadást újítja
meg; Comtat egész szemetje a felszínre száll és Vaucluse
megyét elborítja piszkos habjaival, Arlesre egy, hatezer
marseilleiből álló sereg csap le. * — Nîmes, Sommières,
Uzès, Alais, Jalais, Saint-Hippolyte kerületekben eléget-
tetnek a birtokjogot tanusító okmányok, a földbirtokosok

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3223. Rapport des commis-
saires envoyés dans le district de Figeac, 5 janvier 1792. Lettre
des administrateurs du département, 27 mai 1792.

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3217. Procès-verbal des com-
missaires du département du Gard, 1-er, 2, 3, 6 avril 1792, et

megsarczoltatnak, a hatósági tisztviselők, ha közbe mer-
nék magukat vetni, halállal fenyegettetnek, száz kastély,
és negyvennél több mezei lak elpusztíttatik, felgyújtatik,
leromboltatik.* — Ugyanezen hónapban Arles és Avig-
non, a marseillei és comtati bandák kegyének áten-
gedve, látják közeledni az elkobzásokat és gyilkosságoka-
kat.** »Valamennyi párthoz tartozó lakosok« esedezé-
seikkel a parancsnok köré gyülekeznek, ki rendeletet
vőn Arles kiűritésére, »kezeit szorongatják, és könnyes
szemekkel kéri, hogy el ne hagyja őket; a nők és
gyermekek lábait kulcsolják át«, úgy, hogy alig képes
magát kiszabadítani, hogy valamikép meg ne sértse őket;
s miután ő távozik, ezerkétszáz család vándorol ki. A
marseilleiek bevönulása után ezernyolczszáz választó pros-
cribáltatik, ezeknek a Rhône két partján emelkedő mezei
lakaik kiraboltatnak »mint a saraczen kalózok idejében«,
a jólétben levő emberektől 1.400,000 livre sarczot szed-

lettre du 6 avril. Egy földbirtokost 100,000 livrerele sarczoltak
meg. — U. o. F' 3223. Lettre de M. Dupin, procureur-syndic de
l'Hérault, 17 et 26 février 1792. A pignani kastélyban, Lostanges
asszonynál »egyetlen bútordarab sem maradt meg egészen. A za-
vargások oka a vallási szenvedélyekben keresendő. A kastélyban
öt-hat, esküt nem tevő pap talált menhelyet. — *Moniteur*. Az 1792
ápril 16-iki ülésről szóló jelentés. Lettre du directoire du départe-
ment du Gard.

* Lásd: De Dammartin *Événements qui se sont passés sous mes
yeux*. II. 85. Uzèsben esti tíz órakor 50–60 álarczos ember tá-
madja meg a hercegi kastélyt, tüzet vetnek a levéltárba és a
kastélyt felgyújtják.

** Lásd: *Archives nationales*. F' 3196. Procès-verbal d'Augier
et Fabre, administrateurs des Bouches-du-Rhône envoyés à Avig-
non, 11 mars 1792. (Jourdan, Mainvielle és a Glacière gyikosai ápril
29-ikén tértek vissza.)

nek, akár ott legyenek az illetők, akár nem, asszonyok és leányok félmeztelenül szamarakra ültetve körülhordatnak, és nyilvánosan megvesszőztetnek. »Egy, iszákosakból álló bizottság« rendelkezik élet és halál felett, kijelöli és leöli azokat, kiket akar; a legalsóbb sөpredekhez tartozó tengerészek és teherhordók uralma ez.* — Avignonban meg épen egyszerű rablók, gyujtogatók és gyilkosok uralkodnak, kik, hat hónappal előbb a Glacièreből csonthalmazt csináltak. Ők diadalmenetben térnek vissza, és mondják, hogy a »Glacière most tele lesz.«** Már az első mészárlás után ötszáz család menekült ki Franciaországból; most, a tisztességes polgárság egész maradéka, ezerkétszáz ember, futásban keres menedéket, s a rémület oly nagy, hogy a szomszéd kis városok nem merik befogadni a kivándorlókat. S valóban, e pillanattól kezdve, mind a két megye, t. i. Vaucluse és Bouches-du-Rhône egészen zsákmánynya lett; kétezer főre rúgó csapatok, fegyveres férfiak, nők, gyermekek és egyéb önkénytesek, községről-községre vándoroltak, hogy a »fanaticusok« rovására éljenek; és nem csupán a fensőbb osztálybelieket fosztogatják. Még egyszerű földmívesektől

* Lásd: De Dammartin: *Événements qui se sont passés sous mes yeux* II. 63. — Portalis. *Il est temps de parler* (röpirat) több helyén. — *Archives nationales*. F^o 7090. Mémoire des commissaires de l'administration municipale d'Arles, an IV. 22 nivöse.

** Lásd: *Mercure de France*. 1792 május 19-ikéről (a május 4-iki ülésről szóló jelentés). Pétition de quarante Avignonnais à la barre de l'Assemblée législative. — *Archives nationales*. F^o 3195. Lettre des commissaires du roi près le tribunal d'Apt, 15 mars 1792. Procès-verbal de la municipalité, 21 mars. Lettre du directeur d'Apt, 23 et 28 mars 1792.

is követelnek tízezer livret, s ha azt megfizetni nem képesek, hatvan katonát szállásolnak el nálok; szemeik látára ölik le és költik el marháikat, és mindent szétrombolnak házaikban; lakásaikból kiűzik őket, s ezek, szökevények gyanánt bujkálnak a Rhône melletti fűzesekben, a legelső kedvező pillanatra várakozva, hogy a folyamon átkelhessenek, és a szomszéd megyébe menekülhessenek.* — És így 1792 tavaszától kezdve, ha valamely polgár az uralkodó párt iránti rosszakaratról, vagy csak közönyösségről is gyanúsítatik, ha, belsejének csak egyetlen véleménye által felidézi a bizalmatlanság vagy gyanu ingatag lehetőségét, a nép ellenségeskedését, fosztogatást, száműzetést vagy még rosszabbat várhat, bármily törvényszerű legyen viselete, bármily becsületes szive, bármily fegyvertelen vagy ártalmatlan személyisége, s legyen bár nemes, polgár, pór, öreg pap vagy öreg asszony; s mindez akkor történik, mikor a közveszély még nem nagy, sem nem jelenlevő, sem nem látható, minthogy Franciaország és Európa között még mindig béke uralkodik, és a kormány egészben még mindig fennáll.

IX.

Mi lesz még akkor, ha a jelenlegi veszély, mely kézzelfogható és komoly, naponként növekedik, ha a háború ki lesz mondva, ha Lafayette serege rendetlen visz-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3195. Lettre d'Amiel, président du bureau de conciliation à Avignon, 28 octobre 1792, s egyéb, Roland miniszterhez intézett levelek. — *U. o.* F^o 3217. Lettre de juge du paix de Roque-Maure, 31 octobre 1792.

szavonulásra lesz kényszerülve, ha a nemzetgyűlés ki fogja mondani, hogy a haza veszélyben van, ha a király le lesz téve, ha Lafayette külföldre megy, ha Franciaország földje el lesz árasztva, ha a határon levő erősségek ellentállás nélkül meg fognak hódolni, ha a poroszok betörnek Champagneba, ha a vendéi felkelés a külháború bajaihoz még a polgárháború iszonyait is csatolja, és ha e kiáltás: »árulás!« mindenünnen fel fog hangzani? — Már május 14-ikén, Metzben, egy volt kanonok, Fiquelmont, a Szent-Jakab terén egy százarral csevegve, arról vádoltatik, hogy a királyi hercegek számára tobozoz, és daczára annak, hogy az örök háromszoros sorfalat képeznek körülötte, elhurczolják, botokkal, szuronyokkal és kardokkal ütik-verik, szurkálják, a gyilkosok körül pedig az őrzöngő tömeg dühének vad kiáltásokban ad kifejezést,* és a mely mértékben a nép félelme nagyobodik, azon mértékben hevül fel képzelete, növekszik őrzöngése, hónapról-hónapra — Itélhetünk egyetlen példából is. 1792 augusztus 31-ikén, nyolczezer, esküt le nem tett pap, plébániáikból elűzetve, Rouenbe gyűlt, — mely város valamivel kevesbbé türelmetlen a többinél, s az őket száműző rendeletnek megfelelő módon, készült Franciaországot elhagyni. Már vagy százan távoztak két hajón, százhuszonnégyen egy nagyobb hajóra szálltak, hogy Ostendebe menjenek. Nem visznek magukkal semmit, kivéve egy kis pénzt, néhány ruhadarabot, breviáriumjaik egy, vagy legfeljebb két részét,** mert arra számítanak,

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3246. Procès-verbal de la municipalité de Metz (bizonyító okmányokkal), 15 mai 1792.

** A katolikus papok imakönyve — breviáriuma — négy részből áll, téli, tavaszi, nyári és őszi részből.

hogy nem sokára visszatérnek. Útlevele mindeniknek
 rendben van, és a nemzetőrség, épen elutazásuk perczé-
 ben megvizsgált mindent, nehogy egyetlen gyanus egyén
 is menekülhessen. — Ez azonban mit sem használ; az
 első két hajó Quilleboeufbe érkezve, megállíttatik. Azon
 hír terjed el, hogy a papok az ellenséggel mennek egye-
 sülni, és annak seregébe akarnak állani; erre a vidék la-
 kosai bárkáikra szállva, körülveszik a hajókat. A papoknak
 »üvöltés, szitkozódás, káromkodás és bántalmazások« vi-
 harában ki kell szállaniok, egyikök, egy fehér hajú ag-
 gastyán az iszapba esik, a pisszegés erre újra kitör;
 annál jobb ha belefül, legalább egygyel kevesebb lesz.
 Miután kiszállásra kényszeríték őket, valamennyit bör-
 tönbe vetik, a pusztá köveken, szalma és kenyér nélkül
 kell heverniök, s Párizsba kérdést intéznek, hogy mi tör-
 tényük ennyi csuhával. — E közben a harmadik hajóról,
 kifogyván az élelmiszerek, Quilleboeufbe és Pont-Aude-
 nerbe két papot küldöttek, hogy ezek ezerkétszáz font
 kenyéret süttessenek; de a helység katonái a lakosokat
 figyelmeztetve reájok, mint a vadállatok, üzöbe vétének,
 az éjet egy erdőben töltik, s nagy fáradtságok után üres
 kezekkel térnek vissza. — A hajó megérkezése szintén
 megjelentetvén, azt körülfogják. »Valamennyi parti hely-
 ségben, a dob szünetlenül pereg, hogy a lakosság felszó-
 líttassék, miszerint szüntelen résen legyen. Ha egy algiri
 vagy tripolisi kalózhajó jelennék meg az ádriai partokon,
 az kevesebb zajt okozna. A hajó egyik matróza azt hi-
 resztelte, hogy a számüzöttek pogyászhai telve vannak
 mindenféle fegyverekkel«, s a vidék népe azt képze-
 li hogy a papok kardokkal és pisztolyokkal rögtön reá fog-
 nak rontani. — Több, hosszadalmas napon át, az éhezö

csapat a folyó közepén kénytelen vesztegelni, a horgonyt vetett hajóban, és így őriztetik. Önkénytesekkel és parasztokkal telt bárkák forgolódnak körülötte, szitkozódásokat és fenyegetéseket szórva a papokra; a szomszédos réteken a nemzetőrségek csatarendbe állanak fel. Végre elhatározzák magukat; bátor emberek, jól felfegyverkezve, naszádokba szállanak, óvakodva közelednek, kilesik a támadásra legkedvezőbb helyet, a fedélzetre rontanak, hatalmokban ejtik a hajót, és elbámulnak, hogy sem ellenséget sem fegyvereket nem találnak. — Mindamellett a papoknak a hajón kell maradniok, és képviselőiknek meg kell jelenniök a polgármester előtt. Ez, egy régi törvényszolga és hű jakobinus, legjobban ijedt meg, és azért legerőszakosabb; megtagadja az útlevelek láttamozását, és látva két papot közeledni, egyiknek kezében egy bottört, másikében pedig egy megvasalt botot, azt hiszi, hogy rögtön támadni fognak. »Íme, még kettő! kiált fel aggodalommal; mindnyájan ki fognak szállani; uraim, a város veszélyben van!« — E szavak hallattára a néptömeg zajongani kezd, és fenyegeti a küldötteket; *a lámpaoszlopra velők!* így kiáltanak, s a nemzetőrök, hogy megmenthessék őket, kénytelenek szuronyaikkal felfegyverkezve kört képezni körülöttök és börtönbe vetni őket. — És ne feledjük, hogy mindezen dühöngők »alapjokban véve a legjobb emberek a világon«; miután a papok kiszállottak, a legvéreesszájúbbak egyike, foglalkozására nézve borbély, látva, hogy a szegény papok szakálla már megnőtt, rögtön megszeliült, és, elővéve szerszámain, a legnagyobb szívélyességgel, több órán keresztül beretváltatta őket. Rendes körülmények között az egyháziakat csupán üdvözlésekkel fogadták; három

év előtt »mint atyáit és vezetőit tisztelte őket a nép.« De most a falusi ember, a nép fia, ki van forgatva lényéből. Erőnek erejével, saját természete ellenére, theologust, politikust, csendőrkapitányt, helyi s független souveraint faragtak belőle : s feje szédülni kezd ily hivatások betöltésében. — Mindezen emberek közt, kik úgy látszik eszöket vesztették, csupán egy nemzetőrségi tiszt őrizte meg hidegvérűségét; ez különben igen udvarias ember, kitűnő magatartással bír, kellemes társalgó, s este felkeresi a börtönben a foglyokat, s velök theázik; megszokta már a szomorújátékokat, s foglalkozásának köszönheti, hogy idegei nyugodtak, *s ez a hóhér*. A többiek, »kiket tigriseknek gondolnánk«, eltévelyített juhok; de azért nem kevésbbé veszedelmesek; mert, elfogva a szédülettől, teljes zömmel rontanak mindarra, a mi feléleszti bizalmatlanságukat.* — Roland miniszter biztosai a párizs-lyoni országuton tanui e borzasztó megrémülésnek. »A nép folyton azt kérdezi, hogy mit tesznek tábornokaink és seregeink; a boszú szava igen gyakran hallható ajkaikról. Igen, mondják, el fogunk menni, de (előbb) belül fogunk a tisztogatás munkájához.«** — Valami borzasztó dolog van készülöben, a hatodik pórlázadás, és pedig általános és végleges, előbb durva és nyers, utóbb törvényes és rendszeres, az elvont elvek nyomán készítettve és végrehajtatva oly vezetők által, kik méltók tetteikre. Ehhez hasonló valami még nem fordult elő a

* Lásd: *Mémoires de l'abbé Batou*. 233-ik l. Batou kinevezett séezi püspök, a harmadik hajón volt.

** Lásd: *Archives nationales*. F' 3225. Lettre du citoyen Bonnemant, commissaire, au ministre Roland, 11 septembre 1792.

világtörténelemben; és most fogjuk először látni, hogyan működnek, mint örültekké vált vadállatok, hosszasan és nagy mértékben, örültekké lett bolondok vezetése alatt.

A szegények által lakott városrészekben egy saját-ságos betegséggel találkozunk. Egy munkás, ki túlságosan dolgozik, e mellett nyomorúlt, rosszúl táplálkozik, iszákossá válik; naponként többet, és erősebb italokat iszik. Nehány év alatt az éhségtől már különben is meggyengült idegrendszere mindig izgatottabb lesz, végre egészen tönkre megy. Elérkezik az óra, midőn az agy, hirtelen ütés következtében megszűnik a gépezetet mozgatni; hasztalan parancsolna rá a szegény ember, már az nem engedelmeskedik; minden tag, minden íz, minden izom, külön, magára működik, és ellentétes lökések következtében görcsös vonaglásokba esik. E közben azonban az ember vidám; azt hiszi, hogy millionárius, király, hogy mindenki szereti és bámulja; már nem érzi a rosszat melyet önmagán elkövet, már nem fogja fel a tanácsokat, melyeket neki adnak, visszautasítja a gyógyszert, melyet neki felajánlanak, egész napokon át lármáz és énekel, s különösen többet iszik, mint bármikor elébb. — Végre elsötétül arca, szemeit elfutja a vér. A ragyogó látképek, rettenetes, fekete kísérteteknek adnak helyet: már csak fenyegető alakokat lát maga körül, árulókat, kik leshe-lyen vonják meg magukat, hogy hirtelen csapjanak rá, gyilkosokat, kik már felemelik kezeiket, hogy megfojtsák, hóhérokat, kik a kínzó szerszámokat állítják fel számára, s azt hiszi, hogy vértengerben gázol. Ekkor előre ront, és hogy őt ne öljék meg, ő öldököl. Az ily embernél nincs félelmesebb; őrzöngése fentartja, ereje bámulatos, mozdulatait nem lehet előre látni s a nélkül,

hogy törődnék vele, oly nyomort és sérüléseket tűr el, melyek alatt az egészséges ember összeroskadna. — Ugyanily állapotban van Franciaország; az egyeduralom alatt szenvedett éhség kimeríti, a Társadalmi szerződés rossz pálinkája és számtalan más meghamisított, égető italok által megittasúl, azután, agyát hirteleni hűdés éri, erre ingadozni kezd, minden tagja, valamennyi fellázadó szervének ellentétes huzavonája következtében. A vidám őrzöngés korszaka elmúlt, kezdődik a komor őrzöngése; most már képes mindent merni, elviselni és tenni, hallatlan hőstetteket és utálatos barbárságokat, mihelyt vezetői, kik ép oly eltévelyedettek mint ő maga, egy-egy ellenséget, vagy akadályt mutatnak dühöngéseinek.

TARTALOM.

ELŐSZÓ	Lap. 1
------------------	-----------

ELSŐ KÖNYV.

AZ ÖNKÉNTES FEJETLENSÉG.

I. FEJEZET. A fejetlenség kezdete	7
I. Első oka az éhség. — Rossz aratás. — Az 1788/1789-iki tél. — A kenyér drága és rossz. — Párizsban. — A vidéken (8). — II. Második oka a remény. — A közigazgatási hatalom szétválasztása és meglazulása. — Helyi összejövetelek. — A nép állapotának tudatára ébred. — A rendek összehívása. — A remény megszületik. — Az első gyülekezetek és első zavarok összetalálkozása (14). — III. A tartományok az 1789-ik év első felében. — Az éhség hatásai (19). — IV. A kóborlók és rablók közbelépése (25). — V. A politikai ujdonságok hatásai (28). — VI. Az első parasztlázadás Provenceban. — Az csak könnyedén, vagy sehogysem nyomatik el (31).	
II. FEJEZET. Párizs július 14-ikéig	39
I. A környéken lázongó elemek. — A csavargók betódulása. — A szűkölködők nagy mennyisége (39). — II. A sajtó és a közvélemény izgatottsága. — A nép pártot foglal (44). — III. A Réveillon-ügy (47). — IV. A Palais-Royal (53). — V. A nép-	

csoportosnlások politikai hatalommá lesznek. — A nemzetgyűlésre gyakorolt nyomás. — A katonák elpártolása (58). — VI. Július 13-ika és 14-ike (65). — VII. Foulon és Berthier meggyilkoltatnak (76). — VIII. Párizs a nép kezében (81).

III. FEJEZET. A fejtelenség 1789 július 14-ikétől október

6-ikáig 85

- I. A kormány megszűnése. — Kinek kezében van a tényleges hatalom? (85). — II. A tartományok — A régi hatóságok lerontatnak. — Az új hatóságok elégtelenek (89). — III. A nép intézkedései. — Az éhség (94). — IV. A rémület. — Az általános fegyverkezés (96). — V. A nyilvánosság emberei és a köz tulajdon ellen intézett támadások. — Strassburgban. — Cherbourgban. — Maubeugeben. — Rouenban. — Besançonban. — Troyesben (100). — VI. Adókat már nem fizet senki. — Az erdőségek elpusztíttatnak. — Az új vadászati jog (111). — VII. A magánemberek és magántulajdon ellen intézett merényletek. — Az aristokraták bevádoltatnak a nép előtt mint annak ellenségei — A Párizsból jövő ujdonságok hatása. — A falusi ügyvédek befolyása. — Egyes erőszakoskodások — Keleti-Franciaországban az egész parasztság felázad. — A kastélyoknak, hűbéri birtokoknak és a tulajdonnak izent háború. — Más parasztlázadások előkészítése (116).

IV. FEJEZET. Párizs 132

- I. A hatóságok tehetetlensége és egyenetlensége. — A nép-király (132). — II. A nép nyomora. — Éhinség és munkahiány. — Miképen ujjezoztatnak a forradalmi borzalmak emberei. (138). — III. Az új népvezetők. — Befolyásuk. — Neveltetésök. — Érzelmeik. — Helyzetök. — Tanácsaik. — Vádaskodásaik (143). — IV. Befolyásuk a kormányzásban. — A nemzetgyűlésre gyakorolt nyomásuk (150). — V. Október 5-ike és 6-ika (155). — VI. A kormány és a nemzet a forradalmi párt kezében van (170).

MÁSODIK KÖNYV.

AZ ALKOTMÁNYOZÓ GYÜLÉS ÉS MUNKÁJA.

- I. FEJEZET. Az alkotmányozó gyűlés. — A jó törvények hozatalára szükséges feltételek 173
- I. E feltételek nincsenek meg az alkotmányozó gyűlésben. — A rendetlenség és esztelenség okai. — A gyűlésterem. — A képviselők sokasága. — A karzatok beavatkozása. — Nincsenek házszabályok, s ha vannak is, azok vagy rosszak, vagy megsértetnek. — Nincsenek parlamenti vezérek. — Az alkotmányozó gyűlés érzékenysége és túlságos izgatottsága. — Lelkesedési rohamai. — A megindulások iránti előszeretete. — Színpadias jelenetek létrehozására bátorít. — Rossz benyomások, melyeket ez oktalanságuk a gyűlés helyes érzékére gyakorol (175). — II. Az alkotmányozó gyűlés szellemi hiányai. — Összetétele — A tagok legnagyobb részének társadalmi állása, értelmi készsége. — Tehetetlenségek — Elbizakodottságuk. — A hivatott emberek tanácsai sikertelenek maradnak. — A deductiv politika elfogadtatik. — A pártok. — A kisebbség. — Hibái. — A többség. — Ennek dogmatismusa (186). — III. A forradalmi párt befolyása. — Az elmélet ennek részén van. — A kedélyekre gyakorolt kényszerítő hatása. — A szenvedélyekre való hivatkozása. — A nyers erő is részére áll. — Ezt saját hasznára szervezte. — A kisebbség elnyomatik (201). — IV. Az alkotmányozó gyűlés vonakodik a miniszteriumot megalkotni. — E hibájának következményei. — A helyzete félreismerése. — A vizsgáló bizottság. — Folytonos nyugtalankodások. — A tudatlanság és félelem hatásai az alkotmányozó gyűlés munkálataiban (211).
- II. FEJEZET. A rombolások 218
- I. A régi uralom két fő hibája. — Két fő reform. — Ezeket a király és a szabadalmazottak indítványozzák. — Megfelelnek a valódi szükségletnek. — Ha tágabbra terjesztetnek, megszűnnek használhatókká lenni (219). — II. A társaságok természet, s az életképes alkotmány elve (224). — III. A rendek az államban. — Az aristocratiának politikai ügyességei-

— Intézkedései 1789-ben. — Azon különös szolgálat, melyet tehetett volna. — A nemzetgyűlés elve az eredeti egyenlőségről. — A felsőház visszavetése. — Az aristocratia hűbéri jogai. — Mily mértékben és miért voltak azok jogosultak? — Hogyan kellett volna azokat átalakítani? — A nemzetgyűlés elve az eredeti szabadsággal szemben. — A különböztetés, melyet a hűbéri követelésekre nézve megállapít. — Hogyan magyaráztatik ennek elve. — A hozott törvény hiányai. — A hűbéri jogok megváltásának nehézsége. — Az összes hűbéri adózás tényleges megszüntetése. — A földbirtokok címeinek és neveinek megszüntetése. — Az aristocratia iránt táplált elfogultság növekedése. — Az aristocratiaért üldöztetések. — A kivándorlás (230). — IV. Az államban levő testületek. — Az egyházi testületekben 1789-ben uralkodó visszaélés és lanyhaság. — Miképen gyakorolta az állam ezekkel szemben felügyeleti és reformáló jogait. — A testületek hasznossága társadalmi szempontból. — Mennyiben egészséges a kolostori intézmény? — A szerzetesek buzgósága és szolgálatai. — Miképen kellett volna az egyházi javakat felhasználni? — A nemzetgyűlés által, a magán társulatok és a holt kéz iránt gyakorolt elvek. — Valamennyi testület megszüntetése és kisajátítása. — A tized önkényes megszüntetése. — Az egyházi javak elkobzása. — Ennek következményei a kincstárra és a kisajátított szolgálatokra. — A papság polgári alkotmánya. — Az egyház jogai az állammal szemben. — Az összekocczanás bizonyos; ennek következményei. — A papok állami hivatalnokoknak tekintetnek. — A törvény fő intézkedései. — Az eskü kötelező volta. — A papság nagyobb része visszautasítja annak letételét. — A hívek többsége részökön van. — A papok és a hívek üldöztetnek (259).

III. FEJEZET. A tervezetések. — Az 1791-iki alkotmány (299).

1. A központi hatalmak. — A nemzetgyűlés által a hatalmak szétosztásában követett elvek. — Minden kötelék, mely a király és a törvényhozás közt van, szétszakíttatik. — A nemzetgyűlésnek a végrehajtó hatalom alárendeltsége tekintetében követett elvei. — Miként semmisíti meg a nemzetgyűlés a végrehajtó hatalmat. — Az összeütközés elkerülhetetlen. — A

király letétele kikerülhetetlen (301). — II. A közigazgatási hatalmak. — A nemzetgyűlésnek a rangfokozat tekintetében követett elvei. — Az előljárók megsemmisítése. — A hatalmak összegyűjtőkké válnak. — A választások behozatala és az alárendeltek befolyása a szolgálat minden ágában irányadók lesznek. — A szervezet felbomlása bizonyossá lesz. — A hatalom a községi hatóságok kezébe jő (309). — III. A községi hatóságok. — Rendkívül el vannak halmozva teendőikkel. — Tehetetlenségök. — Tekintélyök igen gyenge lábon áll. — Segédeszközök igen hiányosak. — A nemzetőrség szerepe (316). — IV. A nemzetőr-választó. — Hatalmának nagysága. — Feladatának nagysága. — A választó polgárok munkával túlterhelhetnek. — Kivonják magukat ezek alól (324). — V. A tevékeny kisebbség. — Elemei. — A klubbok. — Befolyásuk. — Miképen magyarázzák az emberi jogok kijelentését. — Bitorlásaik és túlkapásaik (333). — VI. Az alkotmányozó gyűlés művének foglalata (341).

HARMADIK KÖNYV.

AZ ALKOTMÁNY ALKALMAZÁSA.

I. FEJEZET. 346

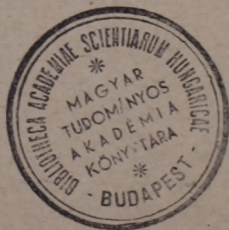
- I. A szövethetések. — A bölcsészeti elméletek alkalmazása. — A társadalmi fejlődés idylli megünnepeztetése. — A felületes és alapos akarat közötti különbség. — A rendetlenség állandósítottat (346). — II. A községek függetlensége. — Kezdeményezésök okai — A veszély előérzete. — Issy-l'Évêque 1789-ben. — A gög felmagasztaltatása. — Bretagne 1790-ben. — A községek túlkapásai. — A fellegvárak bevétele. — A parancsnokok elleni erőszakoskodások. — Az élelmi szállítmányok lefoglalása — A directóriumok tehetetlensége. — A miniszterek tehetetlensége. — Marseille 1790-ben (359). — III. A csoportok függetlensége. — Kezdeményezésök okai. — A tanácskozó nép — A községek tehetetlensége. — Az erőszakoskodások, melyeknek ki vannak téve. — Aix 1790-ben. — A kormánynak sehol sem engedelmeskednek, vagy megrontják azt (378).

- II. FEJEZET. A szabad szenvedélyek uralma 393
- I. A régi vallási gyűlölségek. — Montauban és Nîmes 1790-ben (394). — II. Az uralkodó szenvedély. — Legfeltűnőbb alakja: az éhségtől való félelem. — Gabona már nem jó forgalomba. — A választási gyűlekezetek beavatkozása és túlkapásai. — A maximum és a tartományi jog Nivernaisben. — A négy központi tartomány 1790-ben. — A drágaság maradandó oka. — Az aggodalom és biztalanság. — A gabonaforgalom megakadása. — A Párizsszal szomszédos megyék 1791-ben. — A lefoglalt, megbírságolt és erőszakkal elvett gabona. — Az 1792-iki csoportosulások nagysága. — Az eure-i, seine-inferieure-i és aise-i falusi hadseregek — A rendtelenség újra kitör augusztus 10-ike után. — A fékezetlen ösztön dictatúrája. — Ennek gyakorlati és politikai expediensei (403). — III. Az adófizetésre kötelezettek önzése. — Issoudun 1790-ben. — Az adó elleni lázadás. — Az egyenes adók 1789 és 1790-ben. — A só-, ital- és fogyasztási adók eltörlése. — A közvetett adók 1789 és 1790-ben. — A fizetések csekély mértékben és lassan történnek. — Az 1791 és 1792-iki új adók. — Az adójegyzékek elkészítésében uralkodó késedelmeskedés, részrehajlás és eltitkolások. — A behajtás elégtelensége és lassúsága. — Az assignátakkal való fizetés. — Az adóra kötelezett fél áron megszabadul. — Az erdőségek elpusztítása. — A községi javak szétoztása (430). — IV. A jöbbágyok bírvágya. — A harmadik és negyedik pórlázadás. — Bretagne, Limoges, Quercy, Périgord és a szomszédos tartományok 1790 és 1791-ben. — A kastélyok megtámadtatnak és felgyújtatnak. — Az okmányok elégettetnek. — A hűbéri illetmények fizetése megtagadtatik. — A tavak elromboltatnak. — A forradalom fő jellemvonása, fő rugója, és uralkodó szenvedélye (452)
- III. FEJEZET. A fő szenvedély fejlődése 475
- I. A nemesek magatartása. — Ellentállásukban nyilvánuló mérsékletök (476). — II. Milyennek képzei a nép képzelete a nemességet? — A gyanakodás rögeszméje. — A gyanus nemesek, kikkel ellenség módjára bánnak. — A nemes helyzete uradalmában. — Bussy ügye (482). — III. Házmotozások. — Az ötödik pórlázadás. — Burgund és Lyonnais, 1791-ben. —

Chaponay és Guillin-Dumontet ügye (492). — IV. A nemesek kénytelenek távozni jószágaikról. — A városokba menekülnek. — Az őket ott fenyegető veszélyek. — A nyolczvankét caeni nemes (500). — V. A nemesek üldöztetése a magán életben (508). — VI. A katonatisztek magatartása. — Önmegtagadásuk. — A katonák kedélyállapota. — Katonai lázadások. — A fegyelmetlenség terjed és növekszik — A tisztek elbocsáttatása (516). — VII. A kivándorlás és okai. — A kivándorlás ellen hozott első törvények (531). — VIII. Az esküt megtagadó papok magatartása. — Miképen lesznek gyanusakká. — A helyi közigazgatási hatóságok törvénytelen végzései. — A nemzetőrök erőszakoskodása, vagy egyetértése. — A söpredék merényletei. — A *végrehajtó hatalom* délen. — A hatodik pórlázadás. — Ennek két oka. — Elszigetelt fel-lázadások északon, keleten és nyugaton. — Általános lázadás a központon és délen (535). — IX. A kedélyek állapota. — Az esküt megtagadó papokból álló három szállítmány a Szajnában. — A forradalom lélektana (560). ○

J A V Í T A N D Ó K:

28.	1.	alulról	6.	sorban :	officies	helyett :	officiers
40.	»	»	1.	»	Mouthléry	»	Monthléry
277.	»	»	1.	»	felemlítettünk.	»	felemlítettünk
415.	«	»	3.	»	Narbonre	»	Narbonne
446.	»	»	13.	»	szólló	»	szóló,
497.	»	felülről 9 és 11.	»	»	Guillin-Dumoutet	»	Guillin-Dumontet
502.	»	alulról	14.	»	életét	»	életet

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 2749 /19 5 N. SZ.

